

DÜNYA ƏDƏBİYYATI

İlman
adabîyyatı
antologiyası

W6(4)
A 58

245532

ALMAN ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

İKİ CİLDDƏ

I CİLD

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"ŞƏRQ-QƏRB"
BAKİ-2006

*Bu kitab "Alman ədəbiyyatı antologiyası" (Bakı, Yazıçı, 1981)
və "Herman Hesse. Yalquzaq" (Bakı, Yazıçı, 1990)
nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

830.8-dc22

AZE

Alman ədəbiyyatı antologiyası. İki cildə. I cild. Bakı, "Şərq-Qərb",
2006, 440 səh.

Başər mədəniyyəti tarixində özünəməxsus yeri olan alman ədəbi irsi dünya ədəbiyyatına görkəmli yazıçı və şairlər bəxş etmişdir. Təqdim olunan antologiyaya alman ədəbiyyatının incilərindən – Yohann Volfqanq Getenin şeirləri, Henrix Heynenin poeziyasından nümunələr və "Hars səfəri" povesti, Qotvald Lessinqin "Emiliya Qalotti" faciəsi, Fridrix Şillerin "Şərəfini itirmiş cinayətkar" hekayəsi, Teodor Ştormun "Ögey ana" novellası, Fridrix Volfun və Volfqanq Borxertin hekayələri, cləcə də Herman Hesseinin "Yalquzaq" romanı və Fridrix Nitşenin "Zordüş belə dedi" əsərindən parçalar daxil edilmişdir.

ISBN10 9952-34-047-8

ISBN13 978-9952-34-047-1

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Alman ədəbiyyatının zəngin tarixi var. Böyük ənənələrə malik olan bu ədəbiyyat ayrı-ayrı vaxtlarda başor mədəni fikri xəzinəsinə neçə-neçə dəhə bəxş etmiş, bədii-fəlsəfi təfəkkürün parlaq nümunələrini vermişdir.

Alman ədəbiyyatının dövrümüzədək gəlib çatmış ən qədim yazılı abidəsi IX əsrin əvvəllərinə aid olunan "Hildebrant nəğməsi" qəhrəmanlıq eposu hesab edilir. Şpilmanların, yəni xalq aktyorları və çalğıçıların yaradıcılığının yetkinləşməsi isə təxminən XII-XIII əsrlərə təsadüf edir. Feodalizm dövründə (XI-XV əsrlər) artıq cəngavərlik ədəbiyyatı inkişaf etmişdi; bu ədəbiyyatın ən maraqlı nümunələri Hartman fon Auenin "Zavallı Henrix", Volfram fon Eşenbaxın "Parsifal", Strasburqlu Qotfridin "Tristan və Izolda" əsərləri idi. Şəhərlərin inkişafı ilə əlaqədar bürger ədəbiyyatı yaranırdı. Şvank (lətifə), meysterzanq (usta nəğmələri), misteriya, fastnaxtspil (xalq dramı) bu ədəbiyyatın əsas janrları idi.

İntibah dövründə alman ədəbiyyatı reformasiya və kəndli üsyanlarının təsiri ilə inkişaf etdi. Ulrix fon Hutten, Rotterdamlı Erazm və b. intibah dövrü alman ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış və dövrün sosial probleminə aid bir sıra əsərlər yaratmışlar. Reformasiya rəhbəri M.Lüterin dini məktubları alman bədii nəsrinin inkişafında mühüm rol oynadı. Kəndli müharibəsi nəğmələri alman ədəbiyyatında inqilabi səhifələr açdı. S.Brant, H.Saks, İ.Fışart və b. XVI əsrdə alman ədəbiyyatının humanist ənənələrini davam etdirirdilər. "Həkim Faust", "Til Eylenspiegel" və s. alman "xalq kitabları" da məhz bu dövrdə yaranmışdır. XVII əsrdə Otuzillik müharibə (1618-1648) nəticəsində ədəbiyyat müəyyən tənəzzülə uğrasa da, ədəbi proses davam edirdi.

XVIII əsrdə alman ədəbiyyatı maarifçilik ideyalarının təsiri ilə inkişaf edirdi. Bir sıra tənqidçilər, habelə "Fırtına və toziyiq" ədəbi cərəyanının nümayəndələri Almaniyada maarifçiliyin əsas nümayəndələri olmuşlar.

Alman ədəbiyyatının "qızıl dövrü" Lessinq, Gete və Şillerin adı ilə bağlıdır. Lessinq özünün məşhur "Emiliya Qalotti", "Müdrək Natan" dramları, "Hamburq dramaturgiyası" adlı nəzəri əsəri ilə milli realist alman ədəbiyyatının əsasını qoymuşdur. Getenin, Şillerin yaradıcılığı XVIII-XIX əsrlər alman ədəbiyyatını yüksək humanizm və mütoroqqi ideyalarla zənginləşdirmişdir.

XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəllərində romantizm inkişaf etdi. XIX əsrin 30-cu illərində isə burjuva-demokratik hərəkatı gücləndi. H.Heyne azadlıq və insanpərvərlik ideyalarını tərənnüm edirdi. Əsrin sonlarında Nitsşe fəlsəfəsinin təsiri ilə bir sıra ədəbi cərəyanlar yayıldı.

Birinci dünya müharibəsi dövründə və sonrakı illərdə ekspressionizm inkişaf etdi. 1920-ci illərdə tənqidi realistlər fəaliyyətə başladılar. Faşistlər hakimiyyətə gəldikdən sonra yazıçıların bəziləri öldürüldü, bəziləri də həbs olundu. Bir çoxları isə mühacirətə getdi. Müharibədən sonrakı dövrlərdə də alman ədəbiyyatı özünün parlaq və zəngin ənənələrinə sadıq qalaraq inkişaf etdi.

Dünya söz sənətinin korifeyləri olan məşhur alman yazıçılardan bir çoxusunun – Getenin və Lessinqin, Şillerin və Heynenin, Nitsşenin və Hessenin, Hauptmanın, Feixtvangerin, Remarkın, Böllün və b.-nin əsərləri və parlaq ədəbi irsindən nümunələr artıq dünyanın müxtəlif xalqlarının dillərinə, o cümlədən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, dünya bədii fikri tarixini Nizaminin, Xaqaninin, Nəsiminin və Füzulinin ölməz əsərləri ilə zəngənləndirən Azərbaycan xalqı bütün xalqların sənətkarlarına həmişə dərin rəğbət və məhəbbət bəsləmişdir. Vaxtilə dünya ədəbiyyatının bir çox korifeylərinin əsərlərini səvə-səvə tərcümə edib onları öz xalqına tanıdırmağa və sevdirməyə çalışmış olan azərbaycanlı ədəb və şairlər alman ədəbiyyatına da biganə qalmamışlar. Məsələn, 1906-cı ildə "Füyuzat" məcmuəsinin səhifələrində böyük müfəkkir-şair Getenin həyat və yaradıcılığı haqqında nisbətən geniş məlumatla yanaşı, ölməz "Faust"dan da parçalar Əli bəy Hüseynzadənin tərcüməsində nəşr edilmişdi.

Qüdrətli sənətkar Şillerin dramaturgiyası isə hələ XIX yüzilliyin sonlarından etibarən Azərbaycan teatrını da özünə çəkmiş, artıq bir qədər sonra bu görkəmli şair, alim, dramaturq və incəsənət nəzəriyyəçisinin ayrı-ayrı əsərləri azərbaycancaya çevrilmiş, "Qaçaqclar", "Məkr və məhəbbət", "Orlean qızı" faciələri Azərbaycanın müxtəlif teatrlarında uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Təqdim edilən bu kitabda isə Şiller yaradıcılığı "Əlcək" balladası və "Şərəfini itirmiş cinayətkar" hekayəsi ilə təmsil olunur.

Bu ədəbiyyat antologiyasına alman bədii fikrinin incilərindən sayılan digər əsərlər də daxil edilmişdir. Topluda Gete və Heyne poeziyasından nümunələr, o cümlədən Lessinqin "Emiliya Qalotti" faciəsi, eləcə də Herman Hessenin "Yalquzaq" romanı və Fridrix Nitsşenin "Zərdüştdə belə dedi" əsərindən parçalar və s. yer alır.

Gete, əlbəttə ki, ilk öncə dünya ədəbiyyatının ən gözəl lirik şairlərindən biridir. Onun poeziyası təxminən otuz beş min misradan ibarətdir. Poeziyanın da elə bir növü yoxdur ki, Gete həmin növdə nümunəvi əsərlər yaratmasın. Bu kitabda daxil edilən nümunələr Gete poeziyası haqqında ən ümumi şəkildə olsa belə, təsvirə yaratmaq məqsədi daşıyır.

Yaradıcılığı alman mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi sayılan Heynenin ədəbi irsi bu kitabda müəllifin silsilə şairləri, bir hekayəsi və "Hərs səfəri" povesti ilə təmsil olunur. Yeri gəlmişkən, Heynenin "Əl-Mənsur" pyesi hələ XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdu. Heyne Nizami Gəncəvi poeziyasını yüksək qiymətləndirirdi.

Antologiyada toqdim olunan "Emiliya Qalotti" faciösünün müəllifi klassik alman ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınan Lessinqdir. Lessinq şair, dramaturq, tənqidçi, nəzəriyyəçi və filosof kimi çoxcəhətli fəaliyyət göstərmiş, zəngin, rəngarəng və böyük ədəbi-ictimai əhəmiyyətə malik olan bir irs yaradaraq, alman ədəbi, nəzəri, estetik və fəlsəfi fikrinin inkişafı tarixində misilsiz rol oynamışdır. Faciədə alman həyatının bir sıra səciyyəvi cəhətləri əks etdirilmiş, onun mühüm ziddiyyət və konfliktləri açıqlanmışdır. Lessinq öz humanist, maarifçi-demokratik görüşlərini aşılamişdir. "Emiliya Qalotti" faciəsi alman ədəbiyyatında realizm prinsipləri əsasında yazılmış ilk alman siyasi tragediyasıdır.

Antologiyaya daxil edilən qiymətli ədəbi incilərdən biri də XX əsr alman ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən sayılan, Nobel mükafatı laureatı Herman Hesse'nin "Yalquzaq" romanıdır. 1927-ci ildə qələmə alınan "Yalquzaq" qısa vaxt ərzində yazıçıya ümumdünya şöhrəti qazandırmışdır.

"Yalquzaq"da hər dünyagörüşün öz həqiqəti vardır və yazıçının əsil niyyəti bu həqiqətlərin toqquşması, bir-birinə yaxınlaşması, çulğalaşması prosesində meydana çıxır. "Yalquzaq"da həmçinin Şorq və Qorb fəlsəfi fikirləri görüşür.

Yazıçı qayosinin açılmasında əsərin kompozisiyası da əhəmiyyətli rol oynayır. Hesse'nin özünün göstərdiyi kimi, roman sonata formasında qurulmuşdur.

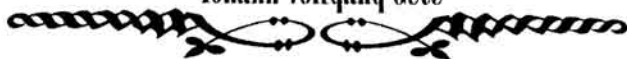
Əsərin ideya məzmununun açılmasında Hesse'nin aşağıdakı tövsiyəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: "Əlbəttə, mən bu hekayətimi necə anlamağı əvvəlcədən oxucunun boynuna qoya bilmərəm və heç istəmirəm də. Qoy kim necə istəyir, elə də başa düşsün, nə görərsə onu da götürsün. Ancaq kaş onların çoxu görəydi ki, Yalquzağın hekayəti xəstəlikdən, böhrandan danışsa da, insanı ölümə, fəlakətə deyil, sağlamlığa, dirçəlişə doğru səsləyir".

Dünyanın müxtəlif ölkələrində aparıcı fəlsəfi cərəyanlardan biri sayılan və XX əsrin fəlsəfi cərəyanların əksəriyyətinə (həyat fəlsəfəsi, pragmatizm, ekzistensializm və s.) impuls verən, bir çox görkəmli yazıçı və şairlərin də bəhrələndiyi nitsşçilik təlimi bu kitabda idrak özabəkəsi Nitsşenin "Zərdüştbəlo dedi" əsəri ilə təmsil olunur. Dünyanı az qala mehvərindən oynadan Nitsşe təlimiylə alman ədəbiyyatı öz zirvəsinə çatmışdır. Bəşəriyyətin görkəmli müəllimləri sırasına daxil olan Nitsşe Zərdüştbün fəlsəfəsindən bəhrələnməmiş, bu təsir altında da "Zərdüştbəlo dedi" adlı şah əsərini yaratmışdır. Nitsşe özü bu əsəri barədə belə yazırdı: "Bu – mənim əsərlərim arasında ən ciddi, ən uğurlusudur".

Klassik alman ədəbiyyatının incilərindən olan və bu antologiyada yer alan bütün əsərlər azərbaycancaya alman dilindən tərcümələr edilmişdir.

Yohann Volfqanq Gete

OXU KİTABI

Nizamiyə

Kitabların ən gözəli, maraqlısı
məhəbbət kitabıdır.
Onları mən çox diqqətlə oxumuşam,
Fikrim, rəyim bax budur:
Gözlərim vərəqlərdə sevinc, şadlıq aradı,
Lakin o kitablarda qəm vardı, kədər vardı.
Hər fəslində bir görüş, hər fəslində ayrılıq,
Cümlələri yarımçıq, fikirlər qırıq-qırıq.
İzahlar, etiraflar həddən çox uzadılıb,
Sətirlər qəm-kədərlə xeyli yüklənib, dolub.
Ey Nizami, yaxşı ki, çirmələyib qolunu,
Doğru-dürüst göstərdin böyük sənət yolunu.
Aşıqlər qələmində ayrılıb tapışanda
Ən müşkül mətləbləri sən açdın çətin anda.

ÇƏMƏNÇİÇƏYİ

Bir oğlan çəmənlikdə
gördü ətirli çiçək.
Yaşıllıqlar qoynunda
yanağı tərli çiçək.
Yüydü ona sarı,
baxdı ləçəyi zərdi.
Sanki sübh şəfəqiyyədi
yanırdı, közərirədi.

Oğlan fərəhlənərək
belə dedi sevincək:
– Ey körpə çəmənlə gülü,
yanağı tərli çiçək,
Səhər şəfəqli çiçək,
ləçəyi zərli çiçək!

Mən səni dərcəyəm,
incimə, gözəl çiçək!
Tər çiçək dilə gəldi:
– Gəl, bu fikirdən əl çək.

Yoxsa elə sancaram,
daim qövr edə yaran.

İnan ki, xeyir tapmaz
məni qəsdlə əl vuran

Qıyma, gəl kənar dayan,
mən axı, tər çiçəyəm!

Körpəçə çəmənlə gülü,
yanağı tər çiçəyəm!

Fəqət inadçı oğlan
qəsd etdi o çiçəyə,

Çəmənlə boy atmış
o ətirli göyçəyə.

Titrəyib sancdı onu
ləçəyi zərli çiçək,
tikan – zəhərli çiçək.

Qanrılıb nəzər saldı
ah-uf edən oğlana,

Pəşman oldu o saat
yazığı gəldi ona.

Bu ah-uflar içində
soldu qəhərli çiçək;

O körpə çəmənlə gülü,
yanağı tərli çiçək,

Səhər şəfəqli çiçək,
ləçəyi zərli çiçək.

ARFA ÇALANLAR

Kim ki, bir tikosini göz yaşıyla yeməyib,
Kim ki, dərdlər içində gecələr "of" deməyib,
Qovrulmayıb yataqda, qəlbində kədər, qubar,
Söyləyin, a dostlarım, o sizi necə duyar?

Bir sehirkar dünyaya çəkib aparırsınız,
Kasıbların ölində nə var – qoparırsınız.
Batırsınız günaha, sonra çalırırsınız, dostlar,
Amma hər günahın da bir məhşər ayağı var...

BƏNÖVŞƏ

Yaşıl otlar içində
tək durmuşdu bənövşə.
Boynunu dərli-dərli,
gəc burmuşdu bənövşə.
Bir çoban qız haylayıb
yamacdan quzuları,
Dodağında şən nəğmə
qaçırdı ona sarı.
"Quzular, belə gəlin,
Çəmənlə, gülə gəlin!"

Bir ah çəkib bənövşə
dedi: "Kaş tək qalaydım.
Təbiətin ən gözəl
çiçəyi mən olaydım.
Bu körpə görkəmində
qabağına çıxaydım.
İstəklim dərib məni
ağuşuna sıxaydı.
Ona mehman olaydım,
Solsam da, lap solaydım".

Ah! Fəqət o çoban qız
Kənara nəzər saldı,
Körpə, kövrək bənövşə
 ayağı altı qaldı.
Sındı, əzildi yaman
 incimədi bənövşə.
Incimədi, sevindi bizim o kövrək şüşə.
 "Ölürəm, ölüm haqdır,
 Incimək də nahaqdır.
Əhdimə çatmışam mən,
 Xoşbəxtəm, bunu bilin.
Şükür, ayağı altı
 ölürəm sevgilimin".

İTİB DİNCLİYİM

İtib dincliyim,
Düçaram aha.
Onu tapmaram
Yəqin bir daha.

Onsuz bu dünya
Mənə məzardır.
Bu yer, bu səma
Başıma dardır.

Sərsəm xəyalla
Dolubdur başım.
Parça-parçadır
Zehnim, yaddaşım.

İtib dincliyim,
Düçaram aha.
Onu tapmaram
Yəqin bir daha.

Pəncərə açıq –
Yola baxıram.

Sanıram gəlir,
Evdən çıxıram.

Məğrur yerışı,
Duruşu vardı.
Dadlı gülümsər,
Odlu baxardı.

Cadugör kimi
Sirli ötərdi.
Əl verib sıxar,
Necə öpərdi!

İtib dincliyim
Düçaram aha.
Onu tapmaram
Yəqin bir daha.

Yarı köksüme
Sala bilsəydim.
Bir də qoynuma
Ala bilsəydim.

Dodaqlarından
Öpər, öpərdim.
Öpüşü altı
Rahət ölərdim!

MƏHƏBBƏT, MƏHƏBBƏT, YENƏ MƏHƏBBƏT

Dostlar, nədən doğuluruq?
 – Məhəbbətdən.
Nədən ayrılıb soluruq?
 – Məhəbbətdən.
Necə, nə cür uğurlara çatırıq biz?
 – Məhəbbətlə.

Hansı yolla məhəbbəti tapırıq biz?
– Məhəbbətlə.
Nədir duzlu göz yaşını sovuşduran?
– Məhəbbətdir.
Nədir bizi bəs əbədi qovuşduran?
– Məhəbbətdir.

ÇAY SAHİLİNDƏ

Qoynunuzda sevgi, ürək nəğmələri
Axın, axın, ümmanlara, lal dənizə.
Sahillərdə əyləşərək sevişənlər
Həzin nəğmə qoşmayacaq daha sizə.

Mən sadıqəm ilk eşqimə, ilk əhdimə,
Ləpələmə həkk edirəm bu nəğməni.
Axın, çaylar, dildarıma sarı axın –
Pıçıldayın: unutmayıb hələ səni.

AH, O GÖZLƏR, DODAQLAR!

Ah, o gözlər, dodaqlar
Öpdü məni, oxşadı.
O zərif, mərmər sinə
Mənə ruh bağışladı.
Bəs hanı, hara getdi?
Niyə məni tərk etdi?
Getdi, qədim çağladı,
Bu geniş eşq yolunu
Həmişəlik bağladı.

SU PƏRİSİ – LORELAY

Qəmliyəm, bilmirəm nədir illəti –
Ürəyim qarsılır bu qəm odundan.
Ötən zamanların bir rəvayəti
Gəzir xəyalımda, çıxmır yadımdan.

Sərin bir axşamdır... yatır çöl-çəmən,
Reyn sakit axır, sakitdir səsi.
Qürub günəşinin son şöləsindən
Közərir dağların uca zirvəsi.

Zirvədə dayanıb sular sonası –
Dünyanın gözəli, nazlı bir pəri.
Əynində parlayır zərli libası,
Çiyində yellənir altın telləri.

Əlindən düşməyir qızıl bir daraq,
Oxuya-oxuya saçını oxşar.
Onun nəğməsində, səsinə ancaq
Ürəklər oynadan musiqi yaşar.

Kiçik bir qayıqda üzür bir oğlan,
Bu səslər hakimdir onun qəlbinə.
Sualtı daşları görmür o cavan
Boylanır yuxarı hey döno-döno.

Oğlanla qayıqı bilirəm yəqin
Udacaq dalgalar əjdaha kimi.
Sular pərisini dinləyənlərin
Axırda ölumdür, qəmdir nəsibi.

Yatmışdım, yuxuda qəfil ağladım,
Gördüm uzanmışan soyuq qəbrə sən.
Oyandım, o saat gözümün yaşı
Axıb yanağımdan süzüldü dən-dən.

Yatmışdım, yuxuda qəfil ağladım,
Gördüm tərk edirsən məni, sevgilim.
Oyanıb hönkürdüm, hey acı-acı,
Sıxdı ürəyimi qədim, nisgilim...

Yatmışdım, yuxuda qəfil ağladım,
Gördüm mehribansan, yaxınsan mənə...
Oyandım o saat... könül narahat...
Sə kimi çağladı göz yaşım yenə.

Ürəyi dərd dolu, saç-saqqalı çal
Bir kral taxtında qalxıb ucalmış.
Bu zavallı qoca eşqə düşərək
Cavan bir gözəli bəyənib almış.

Bu evdə sarışın, səfeh bir nökr;
Qanı da qaynarmış həmin cavanın.
İpək ətəyini yerdən qaldırıb
Ardınca gedərmiş kraliçanın.

Sənə tanışdımı bu köhnə nəğmə?
Gah şirin səslənir, gah gətirir qəm!
Onlar bu dünyadan vaxtsız köçsə də.
Sevib sevilmişlər bir zaman möhkəm.

Niyə qızılğullar solğundur belə,
Bir danış, sevgilim, bu nə mələldir?
Niyə güy çəməndə öz görkəmiylə
Mavi bənövşələr məyusdur, laldır.

Niyə həzin səslə yəcnə səmada
Zavallı torağay qəmli oxuyur?
Bu gün balzam otu çöldə-səhrada
Niyə məzar dadır, zəhər qoxuyur?

Sə üçün günəşin istisi azdır,
Soyuqdur, tutqundur də, quzum, görək?
Niyə Yer kürəsi belə bombozdur,
Boşdur, kimsəsizdir tənha qəbirtək?

Niyə mən xəstəyəm, belə qəmginəm
Söylə, bir anlığa dinləyim səni.
Söylə, ey sevgilim, ey gözəl sənəm,
Niyə tərk edirsən, bilmirəm məni.

Torpağa tökülən göz yaşlarımdan
Güllər göyərəcək ətirli, olvan.
Könül ağrıları, odlı ahlaram
Bülbül naləsinə dönər bir zaman.

A quzum, sən məni qəlbən istəsən
Sənə bəxş edərdəm bütün gülləri.
İşıqlı pəncərə önündə bülbül
Şirin nəğmə deyər bir yaz səhəri.

GEÇƏ KAYUTDA

Mavi dənizlərin öz incisi var,
Sonsuz asimanın saf ulduzları.
Döyünən qəlbimin, böyük qəlbimin
Daha işıqlıdır eşqi, ilqarı.

Dənizlər genişdir, göylər hüdudsuz,
Onlardan böyükdür qəlbim, ülfətim.
İncidən, ulduzdan gözəldir, inan,
Aləmə nur saçan ilk məhəbbətim.

Ey sevimli pəri, yaraşığı qız,
Gəl, ümman qəlbimdə yer verim sənə.
Kükreyən dəniz də, o asiman da
Məhəbbət önündə heç nədir, heç nə.

Fridrix Şiller

ƏLCƏK

(Ballada)

Heyvanxana bağında,
Əyanlar sol-sağında,
Oturmuş böyük Frans –
Fikri dağılsın bir az.
Tamaşa etsin yenə
Vəhşilər döyüşünə.

Eyvanlarda qatarla,
Təkəbbürlə, vüqarla,
Geyinib əlvan donlar,
Əyləşmişdi qadınlar.

Kralın eyhamıyla
Hamı meydana baxdı.
Qəfəsdən ağır-ağır
Müdhiş bir aslan çıxdı.
Sağ-soluna boylandı,
Bir az gedib irəli
Ortaqlıqda dayandı.
Tərənəmədi yerindən;
Ağzını gen açaraq
Əsnədi o dərindən.
Baxdı, baxdı dörd yana,
Pozmadı heç halını,
Silkələdi yalını.
Bərk görməşdi, görildi,

Nəhayət, tənbel-tənbel
 Boz torpağa sərildi.
 Yenidən əl uzatdı
 Kral meydana sarı.
 Cırıltıyla açıldı
 Qəfəsin qapıları.
 Bir pələng cəld sıçradı
 İçəridən bu anda.
 Öz qorxunc görkəmiylə
 Dövrə vurdu meydanda.
 Aslanı görən kimi
 Gözləri parıldadı.
 Dişlərini qıcayıb
 Qəzəblə nərilədi.
 Quyruğunu buladı,
 Dodağını yaladı.
 Tüklərini qabardıb
 Nəhayət yaxın gəldi,
 Döyüşə hazır kimi
 Bir tərəfdə çömbəldi.

Hökmdarın yenidən
 Yuxarı qalxdı əli.
 Şəhadət barmağını
 Tez tuşladı irəli.
 Bir anda iki qəfəs
 Gurultuyla açıldı.
 İki bəbir sıçrayıb,
 Meydançaya atıldı.
 Yırtıcı bir niyyətlə
 Şirə hücum çəkildilər.
 Pəncəsini qaldırcaq
 O saat əl çəkildilər.
 Nəriləyib ayağa
 Qalxdı heyvanlar şahı.
 Gözlərində parladı

Parçalamaq tamahı.
 Bəbirlər kinli-kinli
 Kənara çəkildilər.
 Ölümün qorxusuyla
 Sakitcə əkildilər.
 Uzandılar torpağa
 Aslana baxa-baxa.
 Xanımların əlindən
 Birdən nəsə sürüşdü:
 Heyvanların önünə
 Ağappaq əlcək düşdü.
 Əlcək Kuniqund adlı
 Şahzadə-qızın idi;
 Üz tutub cəngavərə
 Rəşxəndlə belə dedi:
 – Ey hörmətli cəngavər,
 Siz çılğın məhəbbətdən,
 Vəfadan, sədaqətdən
 Dəm vurardınız hər an,
 İndi çatıbdır zaman.
 Buyurun, sübut edin,
 Sevirsinizsə əgər,
 Əlcəyimi gətirin.
 Cəngavər Dolerj susub
 Nə danışdı, nə dindi.
 Azman addımlarıyla
 Yüyürüb pillələri
 İkbir-üçbir endi.
 Daxil oldu meydana,
 Pələnglər ona baxdı.
 Cəngavər ağ əlcəyi
 Şəstlə götürüb çıxdı.
 Cəngavərlər, xanımlar
 Bu işə mat qaldılar.
 Heyrətli, həyəcanla
 Ürəkdən əl çaldılar.

Dodaqlardan təriflər
Dolu kimi yağırdı.
Cəngavər camaata
Ehtiramla baxırdı.
Sevinc, şadlıq içində
Xəfif gülümsəyirdi.
Dostuna, tanışına
Yüngülcə baş əyirdi.
Çatıb istehza ilə
Baxdı qızın gözüne.
Qaldırıb ağ əlcəyi
Çırpdı onun üzünə,
“Təşəkkür isə, xanım,
Gərək deyildir mənə!” –
Deyərək çıxıb getdi,
İzdihamı tərək etdi.

ÇAY

Danışmaq istədiyim bu əhvalat yenə də Lukka kurortunda olmuşdur. Alman oxucusu, heç təşvişə düşmə. Burada zərrə qədər də siyasət yoxdur. Ancaq fəlsəfədir. Dostlarım məndən narazılıq edib deyirlər ki, mən son illər tamamilə siyasətlə məşğul olmuşam və hətta siyasi kitablar nəşr etdirmişəm. “Hərçənd ki, biz onları oxumuruq, ancaq onların çap olunması elə bizim üçün təhlükə yaradır. Sən də bizim kimi yatmaq istəmirsənsə, heç olmazsa bizi şirin yuxudan eləmə. Siyasətdən əl çək, sevimli nəğmələr, faciələr və novellalar yaz!”

Çox gözəl, mən hekayəti danışmaq istəyirəm. Məsələ bundadır ki, biz özümüzü günahkar hesab etmədən bəzən gülünc vəziyyətdə qalırıq. Məgər günah məndədir ki, ağzımın dadını bilirəm və ətirli çay mənə ləzzət verir? Mən xeyirxah adamam və Lukka kurortuna gələndən bəri ev sahibini tərifləyirəm ki, o mənə ömrümdə indiyə qədər içmədiyim gözəl, dadlı və ləzzətli çay dəmləsin. Tərifləri mənimlə bir binada yaşayan ingilis xanımının ünvanına da tez-tez söyləyirdim. O isə təəccüb edirdi ki, xahiş və arzusuna baxmayaraq, ev sahibi ona ətirli çay vermir. Buna görə də o, çayı Livarnodan¹ gətirtirir. Xanımın rəyincə, həmin çay çox ətirlidir. Mən onun dedikləri ilə razılaşmadım.

– Xanım, – dedim, – mən əminəm ki, ev sahibinin çayı əladır.

Bizim təsadüfən söhbətimizdə iştirak edən qadınları çay süfrəsinə dəvət etdim. Onlar söz verdilər ki, ertəsi gün saat altıda kurortun yanındakı çəmənlərdə gəlib həm dərənin mənzərəsinə tamaşa etsinlər, həm də çay içsinlər.

Vaxt gəlib çatdı. Kiçik masanın üstünə süfrə salındı, buterbrod qoyuldu. Amma çay gəlib çıxmadı. Xanımlar darıxdılar, səbirləri tükəndi. Saat altını keçdi, yeddinin yarısı oldu. Axşam kölgələri

¹ Livarno – Şimali İtaliyada şəhər

nəhəng qara ilan kimi dağların ətəyinə doğru süründü. Lakin çay gəlmədi ki gəlmədi. Günəşin şüaları indi yalnız dağların zirvəsini işıqlandırır. Mən xanımlara dedim ki, günəş sizin kimi gözəl bacılardan könlüsüz ayrılır. Bu söz çox yerinə düşdü. Fəqət çay gəlib çıxmadı. Nəhayət, xeyli vaxt keçəndən sonra sahibim kədərli halda gəlib çıxdı və bizə çay yerinə limonad təklif etdi. Hamımız bir səslə dedik:

– Yox, bizə çay gətirməlisiniz!

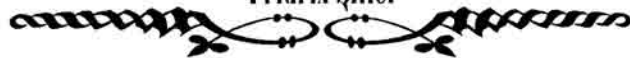
– Həmin ki çaydan, hər gün mən içdiyim çaydan! – deyərək təkid etdim.

– Həmin ki çaydan? Axı bu, mümkün deyil!

– Nə üçün mümkün deyil? – deyərək mən narazılığımı bildirdim.

Ev sahibim lap pərt oldu. Xeyli sükutdan sonra hər şey aydınlaşdı. Schirkar tapmaca tapıldı. Demə, hər gün ingilis xanımı çayını içib qurtarandan sonra, ev sahibim çayniki bir də isti su ilə doldurur, Livarnodan gətirilmiş çayın xıltını ikinci dəfə dəmləyib mənə verirmiş. Demək, mənim bu qədər təriflədiyim çay, ingilis xanımının içdiyi çayın qalığı imiş.

Lukka dağlarında qəribə bir əks-səda qopdu. Bu, qonaqlıqda iştirak edən qadınların qəhqəhələrinin səsi idi.

ŞƏRƏFİNİ İTİRMİŞ CİNAYƏTKAR

İnsanı ömründə peşmançılıq əzabı qədər daxilən tərbiyə edən başqa bir hiss yoxdur. Hər bir böyük cinayətdə ona uyğun əks qüvvələr fəaliyyət göstərir.

Əgər ehtiras qüvvələrinin gizli oyunu adı hissələrin zəif işığında gizlənersə, qüdrətli ehtiraslar şəraitində o daha qabarıq gözü çarpar, daha çox üzə çıxar; adi iradə azadlığına mexaniki surətdə nə dərəcədə varmağı və bunun idrakla nə dərəcədə həll edilə biləcəyini dərk edən insan sərafsı buradan insan şüurunun təlimi üçün bəzi nümunələr (qeydlər) götürərək yeri gəldikcə həyatda tətbiq edəcekdir.

Çox bəsit, eyni zamanda mürəkkəbdir insan ürəyi. Eyni cür vərdiş və tamah minlərlə forma və istiqamətlərdə özünü göstərir, saysız-hesabsız əkslikləri olan müxtəlif hadisələrə təsir edir, min cür xarakterdə özünü min cür göstərir. Minlərlə müxtəlif xasiyyət və vərdişlər də eyni cür meyllərdən meydana gələ bilər. Əgər haqqında söhbət etdiyimiz adam az da olsa özünü bu qəbildən sayırsa, bütün bunlar ona da aid edilə bilər.

Təbiətin başqa sahələrində olduğu kimi insanın da arzu və istəklərini müşahidə edən böyüdücü şüə olsaydı, o zaman bir sıra insanların fiziki qüsurlara görə dar vətəndaşlıq sferasında və qanunların dar çərçivəsində boğulmağa məcbur olduğunu, nəhayət, onların cəmiyyətdə qorxunc tənhalıqla üzbəüz qaldığını görəndə adam istər-istəməz dəhşətə gəlməyə bilməzdi.

Bu nöqteyi-nəzərdən bəzi məsələlər tarix haqqında sadəcə mühakimələrə qarşı çıxır və güman edirəm ki, burjuva həyatının öyrənilməsinin həmişə nəticəsiz qalması kimi çətinliklər də buradan irəli gəlir.

Oxucunun sakit əhvali-ruhiyyəsi ilə əsərin qəhrəmanının çilgılıqları arasında kəskin tozad, böyük bir uçurum var ki, buna görə də sonuncuya həmin məsafəni qət etmək ya çətin, ya da qeyri-mümkün

olacaq. Tarixi surət və oxucu arasında müqayisə etməyə və araşdırmağa imkan verməyən maneə – divar əmələ gəlir, özü də bədəni lərzəyə gətirən dəhşət hissi əvəzinə sadəcə təəssüf doğurur. Biz bədixət qəhrəmanımızı cinayət başında da, cəza çəkəndə də bizim kimi insan olduğunu gözümləzlə görsək belə, onu başqa cinsə mənsub bir məxluq hesab edirik, qanının başqa cür axdığını, iradəsinin başqa qayda-qanunlara tabe olduğunu bildiririk. Onun taleyi bizi az marqlandırır. Çünki rıqqət hissi az da olsa, dəhşət hissindən doğur, biz isə belə bir dəhşəti gözümlə özündə canlandırmıyaqdan hətta çox uzağıq.

Öyrənmə laqeydlikdən yoxa çıxır, hadisə də öyrətmə məktəbi olmaq əvəzinə, sadəcə, maraq adlı miskin bir qazancla kifayətlənir. Əgər o bizə daha çox şey verməli və özünün son məqsədinə nail olmasındsa, o zaman bu iki yolu seçməlidir: ya oxucu qəhrəmanımız kimi çılğın, ya da qəhrəmanımız oxucu kimi soyuq olmalıdır.

Mən bilirəm ki, ən yeni dövrün və orta əsrin hekayə yazanlarının bəzisi birinci metoda əsaslanmış, ürkəpərlənən səhnələrlə öz oxucusunun köksünü qanatmışdır. Lakin yazıcının bu zülmkarlığı oxucunun respublikaçı azadlığına toxunur və axırda yazıcı da öz-özünü itiham dərəcəsinə gəlir; bu, sərhəd toxunulmazlığını pozmaq kimi bir şeydir, çünki bu metod müstəsna dərəcədə natiq və şairə aiddir.

Hekayəçi sonuncu metodu seçmək məcburiyyətində qalır. İndi qəhrəmanımız oxucunun özü kimi soyuqqanlı olacaq, daha doğrusu, öz onunla hələ fəaliyyətə başlamamış tanış olacaq, sonra isə onun isə yalnız başladığını yox, həm də başlamaq istədiyini görəcəyik. Biz onun törətdiyi işlərdən çox fikirlərini duyacağıq, törətdiklərinin nəticəsindən çox düşüncələrinin mənbəyini araşdıracağıq.

Vulkan püskürməsinin səbəbini bilmək üçün onun yerləşdiyi sahəni öyrənirlər; bəs nə üçün əxlaqi hadisələrə fiziki hadisələrə nisbətən daha az diqqət verilir? Nə üçün qılgıncılar birləşərək ələvə döndə qədər onların əhatəsindəki cisimlərin yerinə, xassələrinə verildiyi qədər insana diqqət verilmir?

Möcüzə sevən xəyalpərvəri belə şeylərin qaribəliyi və macəralılığını cəzə edir. Realist isə atılmış uşaqlara ana axtarır. Bu zaman o, insan qəlbinin müxtəlifliyini müşahidə edir. O, məlhəm otları ilə yanaşı zəhərli əlaq otları, müdrikliklə yanaşı yelbeyinlik, xeyir-xəliqlə yanaşı rəzillik görəndə heç də təəccüblənmir. Əgər mən

psixologiyanın belə bir hekayədən davranış qaydalarına aid özünə götürdüyü xeyirli nümunələrin üstünlüklərini hesaba almırsam, o zaman hekayə özü bu üstünlüklərə malik olur. Çünki o, amansız istehzanı və məğrur qətiyyəti rədd edir və bu andan etibarən ziyan çəkməmiş yaxşılıq, yığılma yuxarıdan aşağı baxır. Çünki o, qaçağı düz yola gətirə bilməyən zəif səbir ruhunu aşılayır, qanunu təhqir edilməmiş bəridirə bilmir, cəmiyyətin ələvə bürünmüş hissəsi ümumi yangından qurtara bilmir.

Mən oxucunun qərarını əvvəldən duymaq istəmirəm. Bizim rəhmətliyimiz ona artıq kömək etməyəcəkdir. Çünki o, cəlladın əlində ölmüşdür. Lakin ölümündən sonra onun fiziki cəvərciliyinin sirrinin açılması bəşəriyyətə haqq-ədalət öyrədir.

Kristian Volf... kondindo (sonra məlum olacaqdır deyə adı çəkilmir) məhmanxana sahibinin oğlu idi. O, atası öldəndən ta 20 yaşına çatanacan atasına təsərrüfat işlərində kömək etməli olmuşdur. İşlər yaxşı getmədiyindən Volf çox vaxt boş-bekar gəzirdi. Məktəbdə o, artıq açıq-saçıq bir oğlan kimi tanınmışdı, həddi-buluğa çatmış qızlar onun sırtıqlığından şikayətlənir, şəhərli oğlanlar isə onun köşf etmək qabiliyyətinə həsəd aparırdılar. Lakin təbiət öz qələmini ondan əsirgəmişdi; balaca boyu, sısqalığı, xoşagəlməz rəngli qıvrım saçları, yastı burnu, şişkin, at ayağının zərbəsindən əyri bitmiş üst dodağı onun görkəminə ələ cəvəcər bir ifadə verirdi ki, bu, qadınları ondan ikrah hissilə uzaqlaşdırır, yoldaşları üçün onu əyləncə obyektinə çevirirdi.

Volf hər şeydən məhrum olduğuna görə üsyankar idi. O heç kimin xoşuna gəlmirdisə də çalışdı xoş gəlsin. O hissiyathıydı, bir qız sevirdi və ona eşq elan etmişdi. Sevdidiyi qız onunla pis rəftar edirdi. Ona görə də rəqibinin xəsbəxt olacağından qorxmağa əsası vardı. Qız kasıb idi. Onun and-amanlarına bağlı bir qəlb bəlkə bəxşişlər sayəsində açıla bilərdi, ancaq oğlan özü də yoxsulluğun əziyyətini çəkirdi. Pis verimli təsərrüfatdan gələn qazancını da yöndəmini dəyişmək üçün sağına-soluna xərcləyərək axırına çıxırdı.

Dağılmış təsərrüfatını əvvəlki qaydasına salmaq fikri ilə alver edirdi. O, naşı, yöndəmsiz bir təvrlə, özünün kübar adını kəndli adı ilə əvəz etməklə, ona qədər və ondan sonra bir çoxlarını "xəsbəxt" etmiş bir yol seçdi – vəhşi heyvan oğurluğu. Onun doğulduğu şəhərin bir tərəfi mülkədar məşəliyi ilə bitişirdi.

Volf vəhşi heyvan ovçusu oldu və bu oğurluqdan gələn gəlir sevdii qızın əlinə axmağa başladı.

Hannanın pərəstişkarlarından biri də meşəbəyinin yanındakı cavan ovçu Robert idi. Az vaxtdan sonra rəqibinin öz səxavətilə ona üstün gəldiyini görərək söylə bu dəyişilmənin səbəbini axtarırdı. Robert "Zonne"¹ adlanan mehmanxanada görünməyə başladı. Qısqanclıq və paxılıqdan daha da iti görməyə başlayan gözlerini işə salaraq, bu pulun haradan axıb gəldiyini öyrəndi. Xeyli bundan əvvəl vəhşi heyvan oğurluğuna dair ciddi bir əmr verilmişdi ki, bu, əmrə əməl etməyənlər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı idi. Robert düşmənin gizli işlərini izləməkdən yorulmurdu.

Volf həbs edildi və yalnız öz kiçik malikanəsini qurban verib, pul cəriməsini ödəməklə yaxasını zorla qurtardı. Qələbə Robertindi. Rəqib meydanından çıxarılmışdı və Hannanın da bu dilənçiyə qarşı xeyirxahlığı yox olmuşdu. Yoxsulluğun əziyyəti, təhqir olunmuş mənliliyi, ehtiyac və qısqanclıq tüğyan edərək Volfun həssas qəlbinə hücum çəkdi. Aclıq onu uzaq yerlərə qovurdu, intiqam və ehtiras isə onu burada saxlayırdı. O yenidən vəhşi heyvan oğurluğuna qurşandı. Lakin Robertin ikiqat ayıqlığı onu yenə də ifşa etdi. Bu dəfə o, qanunun bütün amansızlığını duydu, çünki onun cərimə verməyə daha heç nəyi yoxdu. Beləliklə, bir neçə həftədən sonra onu əyalət həbsxanasına köçürdülər.

Cəza vaxtı qurtarmışdı. Bədbəxtçiliyin ağır yükü altında Volfun inadkarlığı çoxalmış, ehtirası da ayrılıqdan daha da artmışdı. Azadlığa çıxan kimi özünü Hannasına göstərməyə, doğma şəhərə tələsdi. O, şəhərdə görünəndə hamı ondan üz döndərüb qaçdı. Daimi ehtiyac varlığını öydü, onu yumşaltdı. O, varlılardan birinin yanında günəməz iş xahiş etdi. Kəndli bu nərmə-nazik məxluqa baxıb ciynini çəkdi: iri sümüklü, qüvvətli həmkarına həsədlə baxarkən Volfun gözələrinə sanki tikan batdı. Beləliklə o, son çarəyə əl atdı. Nəcəbətli adını həmişəlik yaddan çıxaran bir iş tapdı, özünü şəhərin naxırçısı elan etdi. Lakin kəndli öz donuzlarını avaranın birinə etibar edə bilməzdi. Bütün planları puça çıxmış, hər yerdən rədd edilmiş bədbəxt üçüncü dəfə də vəhşi heyvan oğurluğuna qayıtdı. Üçüncü dəfə də bədbəxtlikdən ayıq düşmənin əlinə keçdi. Dəfələrlə qadağan olun-

muş işə qayıtməsi onun günahını qat-qat çoxaldırdı. Hakimlər mütəhəmmin daxili əhvali-ruhiyyəsinə yox, qanun kitabına baxır. Vəhşi heyvan oğurluğuna dair fərman ədalətli və ibrətamiz bir cəza tələb edirdi. Və Volf küreyinə ilgək şəklində damğa vurulmaqla üç il qalada işləməyə məhkum edildi.

Bu möhlət də gəlib keçdi, indi o, həbsxanadan oraya gəldiyi kimi yox, tamam ayrı əhvali-ruhiyyədə çıxdı. Onun həyatında yeni bir dövr başlayırdı. Müdafiə olunmaqdan imtina edərək, məhkəmə qarşısında söylədiyi bu sözləri onun öz dilindən eşitmişdilər: "Mən həbsxanaya yolumu azmış adam kimi girib, pozğun bir adam kimi çıxdım. Mənə dünyada ən əziz bir şey qalmışdı, o da biabırçılıqlar altında öyildi. Bu – mənim mənliliyim idi. Mən həbsxanaya gətirilərkən ikisi qatıl və yerdə qalanı məşhur oğru olan, vəhşi heyvanabənzər 23 məhbusa qatıldım. Mən Allaha dua eləyəndə onlar istehza edir, "böyük yaradan"a qarşı, hətta mənim kimi pozulmuş bir gəncin də dəhşət və ikrah hissi duymadan qulaq asa bilmədiyi, biabırçı söyüşlər işlədirdilər. Biabırçı, ağır həyat, keşikçilərin vəhşi rəftarı məni ruhən sarsıtmışdı. İş ağır və dözülməz, vücudum isə xəstə. Mənə kömək, açıq desəm, təsəlli lazım idi. Bunu da ki, vicdanımın son qalıqları vasitəsilə əldə edə bilərdim. Beləliklə, mən tədricən rəzil-liyə alışıra qədər axırıncı il yarımında öz ustadlarımı ötürüb keçdim. Bu andan etibarən mən azadlığa nə qədər can atırdımsa, qisas alovu ilə o qədər yanırdım. İnsanların hamısı məni incitmişdi, ona görə ki, onlar məndən zəngin və xoşbəxt idilər.

Mən özümü əzab-əziyyət çəkmək üçün təbiət qanunlarının yaratmış olduğu bir məxluq hesab edirdim.

Yatdığım həbsxananın yerləşdiyi dağların ətəyinə gün düşəndə öllərimdəki qandallı dişlərimi xırçıldada-xırçıldada çeynəyirdim. Çünki uzaqdan görünən gözəl mənzərə dustaq üçün ikiqat cəhənnəm əzabıydı.

Qaladakı dəlik-deşiklər arasından gələn sərbəst hava axını dəmir barmaqlığın üstünə qonan qaranquş da məni öz azadlığı ilə qəzəbləndirirdilər və mənə dustaqlığım o vaxtadan belə dəhşətli görünməmişdi. O zaman mən insanlara qarşı bacardığım qədər barışmaz olmağı və dərin nifrət bəsləməyi əhd etdim və öz əhdimə xilaf çıxmadım.

Azad olan kimi ilk fikrim doğma vətənimə getmək oldu. Gələcəyimin orada təmin olunacağına ümid nə qədər azdırsa da, qisas almaq

¹ Zonne – günəş (alm.)

ehtirası bir o qədər böyük idi. Uzaqdan kiçik meşəliyin arxasından ucalan kilsə qübbəsini görəndə ürəyim şiddətlə döyünməyə başladı. Bu gəliş mənim ilk gəlişimdəki sevinc deyildi. Gördüyüm pislilər, təqiblər qəflət yuxusundan oyanaraq mənə hər şeyi xatırlatdı, köhnə yaraları yenidən qaynatdı. Qaysaqlanmış yaralarınsa közü qopub qanı axmağa başladı.

Mən addımlarımı yeyinlətdim, çünki düşməni qəfil qorxu içərisində dondurmaq fikri əvvəldən mənə ləzzət verirdi və mən bu anda o zamankına nisbətən daha böyük alçalmağa düşər olmağa susamış kimi idim.

Bazarın tən ortasına çatdığım vaxt zəng səsi axşam duasına çağırırdı. Məni o dəqiqə tanıdılar, mənə toxunan hər kəs ikrahla geri çəkildi. Əvvəllər mən həmişə kiçik uşaqları çox sevərdim və indi də yanımdan keçən bir balaca oğlana xırda pul verməkdən özümü saxlaya bilmədim. Uşaq bir anlığa donub qaldı və birdən qəpiyimi üzümə çırpdı. Əgər toxtaq vəziyyətim olsaydı, başa düşərdim ki, həbsdə uzanmış saqqalım mənim üzümü çox eybəcər şəkə salmışdı. Lakin qaynayan ürəyimin qəzəbi ağıma da sirayət etmişdi. Hec vaxt axıtmadığım göz yaşlarım yanaqlarımdan aşağı süzülürdü.

“Uşaq məni tanımır, hardan gəldiyimi bilmir” – deyər yavaşdan öz-özümə izah edirdim, amma hər halda o iyrənc bir heyvan görmüş kimi mənə baxıb geri çəkildi. Mənim alnıma yazılıb ki, mən daha insana bənzəmirəm? Bəlkə daha heç kəsi sevməyə ixtiyarım yoxdur? Uşağın həqarətlə baxması məni üçillik işgəncədən, əzablı işdən daha çox ağrıtdı, çünki mən ona yaxşılıq etmək istəyirdim. Lakin mənə bəslədiyi nifrətə görə onu günahlandırma bilmirdim. Özümə sığıncaq axtarmaq məqsədilə istər-istəməz durduğum yeri tərk etdim.

Tinlərin birini dönmək istərkən Yohannamla üz-üzə gəldim: “Zonnenvirt” – deyər o astadan inlədi və məni qucaqlamaq istəyirmiş kimi bir hərəkət etdi. “Sən yenə buradasan, Zonnenvirt! Allaha çox şükür ki, sən yenə gəlib çıxdın!”

Onun vücudu aclıq və ehtiyacdən xəbər verir, üzündə iyrənc bir xəstəliyin əlamətləri görünürdü. Zahirı görünüşü onu atılmış, son dəfəyə alçaldılmış, təhqir edilmiş olduğunu göstərirdi. Mən nə baş verdiyini tez anladım, bir az bundan qabaq knyaz süvarilərinə rast gəlməyimdən başa düşdüm ki, şəhərə qarnizon gəlib.

“Soldat aşnası!” – deyər qışqırdım və gülərək arxamı ona çevirdim. Canlılar sırasında məndən aşağıda bir canlının olması mənə ləzzət verdi. Mən onu heç vaxt sevməmişdim.

Anam ölmüşdü. Kiçik evimi kreditorlarım borc əvəzi aralarında bölüşdürmüşdülər. Mənim heç kimim və heç nəyim yoxdu. Bütün dünya zəhərdən qaçan kimi məndən qaçırdı. Lakin mən artıq utanmamağa öyrənmişdim. Əvvəllər mən insanların baxışlarından gizlənmirdim, çünki onların həqarətinə dözə bilmirdim.

İndi isə özümü hara gəldi soxur, insanları diksindirəməkdən həzz alırdım. İtirməli və qorunmalı heç nəyimin olmaması mənə olmanın sevinci gətirirdi.

Mənim yaxşı xüsusiyyətlərə malik olmağımın heç bir əhəmiyyəti yoxdu, çünki bunların məndə olmamasını hamı bilirdi. Dünyanın hər yerinə yol mənim üçün açıqdı, bəlkə də yad bir əyalətdə mən namuslu bir adam hesab edilə bilərdim. Lakin bu barədə fikirləşməyə cəsarətim belə qalmamışdı. Ümidsizlik və rüsvayçılıq məni indi bu cür düşünməyə məcbur edirdi. Canımı qurtarmaq üçün mənə qalan tək cəsarətimdən əl çəkmək idi, çünki, başqa heç nəyə ixtiyarım çatmırdı. Əgər şöhrətpərəstliyəm və vüqarım bütün bunları görsəydi, onda özümü öldürməkdən başqa çarəm qalmazdı. Hələlik qərarımı özüm də bilmirdim. Dumanlı şəkildə dərk edirdim ki, pis bir iş görmək istəyirəm. Mən taleyimi geri qaytarmaq istəyirdim. Fikirləşirdim ki, qanunlar dünyanın ədalətliyi üçün mühafizə edir, mən də onu pozmağı qərara aldım. İndiyə qədər ehtiyac və yelbeyinlikdən cəlayirdim, indi isə özümü öyləndirmək üçün eləmək qərarına gəldim.

İlk fikrim yenə heyvan ovlamaq oldu. Ovçuluq get-gedə mənim üçün coşqun bir həvəsə çevrilirdi və mən nəhayət... yaşamaq istəyirdim. Lakin səbəb tək cəsarət deyildi. Knyaz fərmanını məsxərəyə qoymaq, mülkədar qonşuma var gücüm ilə ziyan vermək fikri məni dinc qoymurdu. Artıq təzədən tutulmaq ehtimalı məni qorxutmurdu, çünki məni yaxalayan üçün gülləni hazır saxlamışdım, onu da bilirdim ki, gülləm heç vaxt boşa çıxmaz. Mən bütün meşədə rast gəldiyim heyvanları məhv etdim, yalnız çox az bir hissəsini sərhəddə saxladım, əksəriyyəti isə meşədə çürüdü. Mən yalnız barıt və qurğuşunu ehtiyatla işlətmək qayğısı ilə yaşayırdım. Ovda törətdiyim dağıntıdan hamı xəbər tutmuşdu. Lakin mən şübhə altında deyildim. Çünki xarici görünüşüm buna imkan vermirdi. Mənim adım da unudulmuşdu.

Bir neçə ay bu sayaq həyat sürdüm. Bir səhər adətım üzrə bir ağaclığın qol-budaqlarını başdan-ayağa doğrayıb tökdüm ki, maralın gözməyini izləyə bilim. İki saat obəs yerə özümü yorub şikardan əl çəkməyə hazırlaşırıdım ki, birdən bir güllə məsafəsinə ov göründü. Nişan alıb tətii çəkmək istəyirdim ki, birdən azca aralıda yerə bir papağın düşməsi məni diksindirdi. Diqqətlə baxaraq, heyvanın qaçıb özünü vurduğu zorba palıdın dalında ovçu Roberti tanıdım. Bədənimdən soyuq bir cərəyan keçdi. Bu adam mənim bütün canlılar arasında ən çox nifrət etdiyim məxluq idi ki, gəlib gülləmə tuş olmuşdu.

Bir anlığa mənə elə gəldi ki, bütün aləm tufəngimin lüləsinə dolub və ömrüm boyu içində çağlayan kin barmaqlarımın ucunda cəmlənib ki, bu kinlə mən ölümə qatıyı çəkdim. Başımın üzərindən namuləm, qorxunc bir əl, bunu həyatımın həlledici anı olduğunu andıraraq, məni dönməz bir qətiyyətlə bu çirkin işə çağırırdı. Belə qorxunc yolu seçməli olduğuma görə dişlərim qızdırmalı adamın dişləri kimi şaqqıltı ilə bir-birinə dəyir, sanki ciyərlərimdə nəfəsimi tənqidən bir şey gizlənmişdi. Bir saniyə tufəngimin lüləsi müterəddid halda insanla maral arasında əsdi... Yenə bir saniyə... yenə birçə an...

İntiqam və vicdan hissləri inadla ümitsiz surətdə bir-birilə mübarizə aparırdı, axır intiqam hissi üstün gəldi və o anda ovçunun meyiti yerə sərilirdi. Güllə səsi ilə birlikdə tufəngim də yerə düşdü. "Qatil" – deyə astadan öz-özümə pıçıldadım. Meşə kilsə həyatı kimi səssiz idi. "Qatil" dediyimi özüm də aydın eşitdim. Mən yaxınlaşanda kişi can verirdi. Uzun zaman lal-dinməz meyitin yanında durdum. Bərkdən qəhqəhə çəkməyim nəfəs almağıma imkan verdi.

"İndi dilini qarnında saxlayarsan, əziz dost" sözləri ilə öldürdüyüm adamı üzüyuxarı çevirib cəld geri çəkildim. Onun gözləri geniş açılmışdı. Mən ciddiləşdim, sakitlikdən qulağım batdı. Məni qərribə hisslər bürüməyə başladı...

İndiki ana qədər mən rüsvayçılığımın əvəzinə cinayət işlədirdim. Lakin indi isə bu ana qədər almadığım qisası almışdım. Bir saat əvvəl məni heç kəs inandıra bilməzdi ki, yer üzündə məndən də əskik adam yoxdur, indi isə özüm dərk etməyə başladım ki, bir saat əvvəl mən heç də həsəd doğura bilməzdim. Allahın cəzalarını yadıma salmağa çalışırdım. Məktəbdə oxuduğum zamanlar şahidi olduğum əlində qılınc və kəndir tutmuş uşaq qatili bir qadın haqda dumanlı xəbərlər içində donub qalmışdım. Bundan sonra həyatımı

bada verməyə məcbur olmaq fikri mənim üçün xüsusilə dəhşətli idi. Daha heç nə fikirləşmirdim. Eyni zamanda arzulayırdım ki, qas o yenə yaşayaydı. Bütün gücümü toplayaraq öldürdüyüm adamın mənə elədiyi pislilikləri xatirimdə canlandırmağa çalışdım. Heyhat! Mənim yaddaşım ölü yaddaşına bənzəyirdi! Yarım saat bundan qabaq coşmağıma səbəb olan şeyləri tapa bilmirdim. Anlaya bilmirdim ki, qətl hökmünü necə vermişəm. Hələ də meyitin qarşısında dururdum. Qırmınc şaqqıltısı və meşə ilə gedən yük arabasının cırıltısı məni ayıltırdı. Bu səs cinayətin baş verdiyi yerdən 45 mil məsafədəki qaramal cığırından gəlirdi. Təhlükəsizliyim barədə narahat olmalı idim, ona görə də istər-istəməz meşənin içrilərinə doğru çəkilməyə başladım. Yolda ağıma gəldi ki, mərhumun heç olmazsa, cib saati olmalıdır. Sərhədə özümü qatırdımaq üçün pul lazımdı, amma meyitin qaldığı yerə qayıtmağa ürək eləməirdim. Cinlərin və Allahın varlığı haqqında fikirdən məni vahimə basırırdı. Buna baxmayaraq bütün cəsarətimi toplayıb, dünya qopsa da saati götürmək fikri ilə qətiyyətlə geriye qayıtdım. Fikirləşdiyim kimi saati və yaşıl rəngli pul kisəsində bir talərə qədər pul tapdım. Hamısını yığıdırıb cibimə soxmaq istərkən birdən əl saxlayıb bir an fikrə getdim. Bu, nə xəcalət hissi, nə də cinayətimi soyğunçuluq adı altında ört-basdır etmək fikri idi. Odur ki, mən saati və pulların yalnız yarısını götürməklə qalanını atdım. Mən mərhumu soymuş bir quldur yox, əslində onun şəxsi düşməni hesab edilməyimi istəyirdim. Mən getdikcə meşənin lap dərinliklərinə çəkildim. Meşənin 4 alman mili məsafəsində şimala doğru uzandığını və orada sərhədin qurtardığını bilirdim. Gün-günorta yerinə çatanaq birməfəsə qaçdım. Sürətlə qaçmağım vicdan ağrısını mənə unudturmuşdu, atəş qüvvəmin tədricən tükənib zəiflədiyi anda isə bu hissin daha da dəhşətlə mənə hücum çəkdiyini hiss edirdim. Minlərlə ocaib fiqurlar sanki öz iti bıçaqlarını sinəmə batıraraq yanımdan ötüb keçirdilər. Şirin həyat və onun əksi olan nəhayətsiz ölüm – qüvvətli intihar hissi kimi dəhşətli bir seçim qarşısında qalmışdım. İntihar etməklə həyatdan ayrılmaq üçün mənə hünər yoxdu, sağ qaldığımı görürkən isə dəhşətə gəlirdim. Nə yaşamağa, nə də ölməyə hünərsiz, olmanın iztirabları və əbədiyyət qarşısında şüursuz qorxu içində çarpışa-çarpışa 6 saat qaçdıqdan sonra bir saat, canlı dillə deyilməsi mümkün olmayan, əzablar ağışında qovruldu. Bir az toxtadıqdan sonra, özüm

də hiss etmədən, sanki özümü cansız təbiətə tanıtmamaq üçün, papağımı gözümlün üstünə endirərək, naməlum, qaranlıq bir bucağa aparən dar cığırla qalxarkən... qəflətən kobud, əmrə bənzər "Dayan!" səsinə eşitdim.

Səs lap yaxındaydı, fikrimin dağınlığı və gözümlün üstünə endirdiyim papaq ətrafı baxmağıma mane olmuşdu. Gözümlü açanda əlində yekə, düşünlü bir dəyənək tutmuş, quldura bənzər bir kişinin mənə yaxınlaşdığını gördüm. Onun bədəninin ölçüləri nəhəngdi – mənim ilk anda kənara sıçramağımın səbəbini də bunda görürəm – üzünün rəngi sarı ilə qaranın qarışığı qara mulat sifəti rəngində idi, gözlərinin ağı isə sanki hədəqəsindən çıxacaqdı.

Kəmərvəzinə o, yaşıl yun köynəyini üstündən tapança və qəssab bıçağı asılmış ikiqat kəndirlə sarımışdı. Qışqırmağına davam edərək qolumdan bərk-bərk yapışdı. İnsan səsi mənə vahiməyə salmış, onun cinayətkar görkəmi isə mənə toxtatmışdı. İndiki vəziyyətimdə mənim bir quldurdan yox, dili-ağız olan insandan qorxmamağa əsasım vardı. "Kimsən?" – deyərək gələn soruşdu.

– Sənin bir tayın, əgər oxşadığın adamın özünsənsə, – deyərək cavab verdim.

– Buradan o yana heç bir yol yoxdur. Sən burada nə gəzirsən?

– Sən nəçisən ki, sorğu-sual edirsən? – deyərək mən inadla sualla cavab verdim.

Kişi mənə iki dəfə başdan-ayağa qədər süzdü. Görünür, o mənim cüssəmi öz cüssəsi, mənim sözlərimi isə öz sözləri ilə müqayisə edirdi.

– Sən bir dilənçi kimi sərt danışırısan, – deyərək o nəhayət dilləndi.

– Ola bilər. Dünənə qədər dilənçi idim.

Kişi güldü:

– And içirəm sən indi də bundan artıq deyilsən.

– Düzünə qalsa, ondan da lap pisəm, – deyərək mən yoluma davam etmək istədim.

– Dayan, dost. Səni kim qovur? De görüm, burada axtardığın nədir?

Bir an fikrə getdim. Bu sözlərin dilimə necə gəldiyini yenə də anlamıram, astadan dilləndim:

– Həyat çox qısadır, cəhənnəm alovu isə həmişə yanır.

O, dik üzümə baxdı:

– Yalan deyirəmsə, lənətə gəlim! Sən haradasa boğazımı ilgək-dən qurtarıbsan.

– Hələ qurtarmamışam. Salamət qal, dost.

– Əylən görüm, – o qışqıraraq ovçu çantasından qalaydan hazırlanmış bir qab çıxartdı, iri bir qurtum içərək mənə uzatdı.

Qaçmaq və qorxu mənə təqətdən salmışdı, həm də bu dəhşətli gündə mənim dodağım heç islanmamışdı. Demək, üç mil uzaqlıqda hər bir sevincdən məhrum olduğum kimi, məşənin bu kənar yerində də acından ölmək təhlükəsi mənə hədələyirdi. Onu da deyim ki, bu təklifi gümrəhləşməni qaytarmaq üçün qəbul etdim. Belə alçalmış vəziyyətimlə mən özümə sirdaş tapmaq üçün cəhənnəm ruhu ilə dostluq bədəsi içə bilirdim. Kişi otluğa uzandı. Mən də onun kimi etdim.

– İçki mənə özümə gətirdi, – dedim. – Gəlin, dost olaq.

O qəlyanını alışıdırmaq üçün od yandırdı.

– Bu işlə çoxdan məşğulsan?

O mənə diqqətlə baxdı:

– Bu nə deməkdir?

– Bu tez-tezi qanlı olur? – deyərək mən onun kəmərinə asılmış bıçağı çıxartdım.

– Sən kimsən? – dəhşətli səslə soruşdu və qəlyanını yana qoydu.

– Sənin kimi bir qatil, amma bu işə təzə başlamış qatil.

Kişi əyri-əyri baxaraq qəlyanını aldı.

– Sən buralı deyilsən? – deyərək nəhayət xəbər aldı.

– Üç kilometr uzaqdakı L-danam. Bəlkə adımı eşidibsən: Zonnenvirt.

Kişi dik atıldı:

– Vəhşi heyvan ovçusu Volf? – deyərək tez qışqırdı.

– Özüdür ki var.

– Xoş gəlmisən, dost! Xoş gəlmisən! – yenə qışqıraraq mənim əllərimi bərk-bərk silkələdi.

– Nə yaxşı oldu, sənə rast gəldim, Zonnenvirt. İllərlə, aylarla səni axtarmışam, səni yaxşı tanıyıram. Mənim hər şeydən xəbərim var. Mən ümidimi sənə bağlamışam.

– Ümidini mənə bağlamışdın? Niyə?

– Hər yerdə səndən danışirlər. Sənin düşmənlərin var. Kəndxuda səni yaman sıxışdırıb. Səninlə amansız rəftar etmiş, səni məhvə sürükləmişlər. – Kişi get-gedə odlanırdı. – Knyazın bizim əkin sahəmizdə

və otlaqlarımızda otlayan bir neçə donuzunu vurmusa deyə səni illərlə dustaq saxlamış, evini, təsərrüfatını əlindən alıb dilənçiyə döndərmişlər. Buradan belə çıxır ki, insanın bir dovşan qədər qiy-məti yoxdur. Məgər biz çöldəki heyvanlardan əsikiyik? Sən buna necə dözsən? Mən nə edə bilərəm?

– Bu barədə fikirləşərik. Əvvəlcə mənə de görüm, indi haradan gəlirsən? Nə etmək istəyirsən?

Mən ona başıma gələnləri nağıl elədim. Kişi axıra qədər qulaq asmayaraq sevincqarışıq bir səbirsizliklə ayağa qalxıb mənə də ardınca çəkdi.

– Gəl, gəl, qardaşım Zonnenvirt, sən indi əməlli-başlı yetkinləşibsen, sən mənə lazımsan. Axır tapdım səni. Sənin sayəndə şöhrət qazanaram. Dalımcə gəl.

– Sən mənə hara aparmaq istəyirsən?

– Sorğu-sual eləmə. Dalımcə gəl.

O mənə zorla sürüyərək dalınca aparırdı.

Biz 10-15 mil qədər getdik. Meşə get-gedə enişli-yoxuşlu, keçilməz olurdu və sıxlaşırdı. Sürüyərək mənə aparan kişinin fiti mənə xəyaldan ayırana qədər heç birimiz dinmədik. Gözlərimi qal-dırıb baxanda biz dibi görünməyən uçurum qaşındakı sal bir qayanın yanında durmuşduq. Qayanın altından ikinci fit səsi gəldi və dibi görünməyən uçurumdan yuxarıya sanki öz-özünə bir nərdivan qalxdı. Başçım özü əvvəlcə aşağı enməyə başladı. Mənə isə o gələne qədər burda durmağı tapşırıd.

– Əvvəlcə itləri zəncirlətməliyəm, – deyər əlavə etdi. – Sən burada yadsan. Besti səni parçalaya bilər.

Bu sözlərdən sonra o getdi. İndi mən uçurum qarşısında tək-tənha olduğumu yaxşı bilirdim. Başçının ehtiyatsızlığı nəzərimdən qaçmamışdı. Ürək eləyib nərdivana çəksəm, kifayətdi. O zaman azad olar və qorxusuz qaça bilirdim. Etiraf edirəm ki, bunu gördüm – mənə ağışuna çəkməli olan uçurum geriye heç bir yolu olmayan cəhənnəmin zülmət dibini xatırladırdı. Bundan sonra tutacağım yolu və görəcəyim işi fikirləşdikcə tüklərim biz-biz olurdu; yalnız və yalnız tez aradan çıxmaq mənə xilas edərdi. Qaçmaq qərarına gələrək əlimi nərdivana uzatmışdım ki, iblisin istehzal qəhqəhəsinə bənzər bir səs qulaqlarımın dibində ildırım kimi gurladı: “Qatil nəyə cəsarət edir?”

Mənim qolum qurumuş kimi yanıma düşdü. Qəti qərara gəlməli idim. Artıq peşmançılıq hissi mənə əzab vermirdi, etdiyim qəti isə sal qaya kimi arxamda ucalaraq geriye yolunu kəsirdi. Həmin anda himayədarım göründü və mənə çağırırdı. Artıq ayrı heç bir yol yoxdu. Mən aşağı endim. Biz qaya divarlarının altı ilə bir qədər getmişdik ki, darə genişləndi və gözümə bir neçə daxma dəydi. Daxmaların arasındakı otluqda kömür tonqalının ətrafında 18-20 nəfərə qədər adam oturmuşdu.

– Dostlar, – deyər böyüyüm mənə dairənin ortasına itələdi. – Bu bizim Zonnenvirtidir. Görüşün!

“Zonnenvirt”, – deyər hamı birdən səsləndi. O dəqiqə kişilər və qadınlar mənə dövrəyə aldılar. Onların sevinci saxta deyildi, ürəkdən gəlirdi. Üzlərində hörmət, ehtiram ifadələri görünürdü. Biri əlimi sıxır, digəri paltarımı dartırdırdı. Bu rəftar çox hörmətli köhnə bir dostla görüşdəki rəftara bənzəyirdi. Gəlişim çörəklərini yarımcıq qoymuşdu. Dostlarını yeməklərinə davam edərək, mənim gəlişimə sağlıqlar deyirdilər. Yemək yabanı bir tərzdə keçir, şərab qabı əldən-ələ gəzirdi. Dəstənin əlbirliyi, bolluqda yaşadığı hiss olunurdu. Hamı canfəşanlıq edir, gəlişimdən doğan sevincdən özlərini get-gedə daha sərbəst aparırdılar. Mənə şəərəfli yerdə – iki qadının arasında oturdular. Belə biabırçı dəstədə gözəl qadın gördükdə mənə sonsuz heyranlıq hissi bürüdü. Qadınlardan böyüyü və daha gözəli Marqarita Yunqfer (cavan qız) adıyla çağırılırdı, yaşı 25-dən yuxarı olmazdı. Onun danışığı və hərəkətləri çox sırtıqdı. Kiçiyi Mariya adlananı ərdə imiş. Ərinin pis rəftarına görə bezib qaçmışdı. Bədəncə daha zərif idi, lakin çox solğun və çəlimsiz olduğundan odlu qonşusundan az nəzərə cərpirdi. Hər iki qadın mənim hissələrimi oyatmaq üçün qabıqdan çıxırdılar. Gözəl Marqarita utancaqlılığının müqabilində açıq zarafatlar edirdi, lakin heç cür ürəyimə yatmadı. Əksinə arıq, çəlimsiz Mariya ürəyimə hakim oldu.

– Sən görürsən ki, əziz qardaşım Zonnenvirt, – deyər mənə buraya gətirmiş kişi danışdı, – biz necə həyat keçiririk. Biz belə yaşayırıq. Düz demirəm, dostlar?

– Biz belə yaşayırıq, – deyər bütün dəstə bir ağızdan səsləndi. Əgər bizim həyat tərzimiz xoşuna gəlirsə, gəl bizim başçımız ol. İndiyə qədər başçı mən idim, indi isə sən ol. Siz nə deyirsiniz, razı-sınız, dostlar?

Gurultulu "hə" səsi otfarı bürüdü. Mənim başımsa od tutub yanır, beynim dumanlanır, şorab və həvəsdən qanıq qaynayır, həyat məndən yoluxucu xəstəlikdən qaçan kimi qaçır üz döndərmişdi. Burada mən qardaş kimi qarşılanmışdılar. Əsil həyat və şərafət burada idi. Əslində seçmək istədiyim yol ölümə aparırdı. Ancaq burada həyatımı çox yüksək qiymətə – şərafətimə satmaqla xilas edə bilərdim. Əylənməyə qızgın meylim vardı, qadın cinsi mənə həmişə istehza etmiş, qovlamışdı, burada isə mənə məhrəbanlıq və təmənənsiz əyləncələr gözləyirdi. Bu haqda qərara gələrkən miskin varlığım haqda fikirləşməyə dəyməzdi.

– Mən sizin yanımda qalırım, dostlar! – qışqıraraq quldur dəstəsinin dairəsinə girdim. – Mən sizin yanımda qalırım! – deyə təkrar etdim, bir şərtlə ki, bu qəşəng qonşumu mənə verəsiniz.

Həmi sevinclə mənim tələbimi bəyöndi. Beləliklə, mən oğru dəstəsinin başçısı və pozğun bir qadının ağası oldum...

Hekayəti davam etdirmək istəmirəm. Bu dərəcədə uçuroma yuvarlanmış bədbəxt bir adam yəqin ki, insanları qəzəbləndirə bilən hər iş tutardı. Lakin özünün işgəncə zamanı verdiyi ifadəyə görə o ikinci dəfə adam öldürməmişdi.

Zonnenvirtin şöhrəti az bir vaxt ərzində bütün əyalətə yayıldı. Yollar çox təhlükəli olur, gecə basqınları əhalini daimi həyəcan və qorxu içərisində saxlayır, Zonnenvirt adı gələndə həmi vahiməyə düşürdü. Ədalət orqanları onu axtarır, başına pul mükafatı qoyurdu. O isə hər dəfə törətdiyi cinayətlə azadlığının qisasını almış kimi özünü xoşbəxt hesab edirdi. O, bəcilklə təhlükəsiz yaşaması üçün kəndlilərin mövhumata inamından istifadə edirdi. Onun köməkçiləri şayiə yaymışdılar ki, Zonnenvirt cin-şayətinlərlə əlaqədardır, özü də cadugərlik bacarır. Bu oğru dəstəsinin fəaliyyət göstərdiyi ərazi o zamankı Almaniyanın mədəniyyət cəhətdən çox geridə qalmış bir bucağı idi. Əhali şayiələrə inandığından Zonnenvirt təhlükədən uzaq idi. Həç kəs cin-şayətinlə dost olan bu adama "gözün üstə qaşın var" deyə bilmirdi.

Beləcə bir il keçdi. Məşğuliyyəti Zonnenvirt üçün artıq dözülməz olmağa başlayırdı. Başçılıq etdiyi quldur dəstəsinin tələblərini istənilən qədər yerinə yetirə bilmirdi. O zaman Zonnenvirt şorabdan dumanlanmış beynilə yalnız başçı olmaq kimi zahiri görünüşə aldanmışdı: get-gedə ona ayən olurdu ki, nə dərəcədə uçuroma

yuvarlanmışdır. Vaxtilə Zonnenvirtin schrləyən bolluğu acliq və chti-yac əvəz etmişdi. Çox vaxt o bir qarın yeməkdən ötrü həyatını təhlükəyə atmalı olurdu. Əksər hallarda isə belə qənimətlər dəstəni doyuzdurmurdu. Dəstə daxilində hökm sürən qardaşlıq münasibəti yox olmuşdu. Paxıllıq, inamsızlıq və qışqanclıq burada özünə yer eləməkdə idi. Ədalət orqanları dəstə başçısını tutub təslim edərkən mükafat, quldur yoldaşlarından satan olardisa, bağışlanma vəd edirdi. Bu, quldur, səfil adamlar üçün həddindən artıq böyük sınaq idi. Bədbəxt oğlan onu izləyən təhlükəni duyurdu. Öz həmcinsini və həttə Allahını da satanlar üçün o hələlik girov kimi bir şey idi. Bu vaxtdan etibarən onun yuxusu ərsə çəkildi; daimi ölüm qorxusu dincliyini əlindən alır, inamsızlıq döhşətli bir kabus tək onu hər yerdə izləyir, ayıq vaxtında olmanın iztirabları verir, yatanda qorxunc yuxularla onu döhşətə gətirirdi. Susmuş vicdanı da dilə gələrkən daxilindəki təlatümlə birlikdə indiyə qədər donmuş peşmançılıq hissini aşkar etdi. Onun insanlara olan kin-küdurətinin iti tiyəsi özünə qarşı çevrildi. Onun bütün dünyada təkə özünü lənətləməkdən başqa bir çarəsi qalmamışdı. Təbiət bu bədbəxtə cybəcərlik "pay"ını həddən artıq vermişdi. Təbiətdən normal olan ağılı isə onun acı yanımlarına üstün gəlirdi. O artıq hiss edirdi ki, çox dərin bir uçuroma yuvarlanıb. Ümidsizlik əhvali-ruhiyyəsi onda yavaş-yavaş sakit, dərin bir məyusluğa çevrildi. Artıq o keçmiş üçün acı göz yaşları axıdır, öz-özünü inandırır ki, keçmişini qaytara bilsəydi, tamam ayrı cür yaşardı. O həttə ümid etməyə başlayırdı ki, şərafətini qaytara bilər, ona elə gəlirdi ki, buna qüvvəsi çatır. Lakin ilk səhvinin ərəfəsində özünü son dərəcə bədbəxt hiss edirdikən o belə təmiz hisslərə daha çox yaxın idi.

Elə bu vaxt yeddiillik müharibə təzo başlamışdı və təbliğət müsbət nəticə verirdi. Bədbəxt qəhrəmanımız bu vəziyyətdən istifadə edə biləcəyinə ümid bəsləyərək vilayət hakiminə aşağıdakı məktubu göndərdi, mən onun məzmununu olduğu kimi saxlamışam:

"Bu sizin knyazlıq şərafətinizi ləkələndirmirsə, mənim kimi bir canı sizin mərhəmətinizə layiqdirsə, o zaman mənə qulaq asmaq əziyyətinizi əsirgəməyin, möhtərəm vali. Mən qatil və oğruyam, qanun mənə ölümə məhkum edir, ədalət orqanları mənə axtarır. Mən özümü təslim edirəm. Lakin mənim sizin taxt-tacınızdan qərübə bir

xahişim var. Mən həyatıma nifrət edir və ölümdən qorxmuram. Lakin əsil insan kimi yaşamadan ölmək mənim üçün dəhşətdir. İstədim ki, keçmiş günahlarımın yarısını yumaq üçün yaşayam. Mən incitdiyim dövlətlə barışmaq üçün yaşamaq istədim. Mənim edamım dünyaya dərs olacaq, lakin törətdiklərimin əvəzi olmayacaqdır. Mən bu dəqiqə əxlaqsızlığa nifrət edir, namus və xeyirxahlığın həsrətilə yanırım. Vətənimə ziyan vurmaq üçün nə qədər şey göstərmişəmsə də, ümid edirəm ki, onun xeyrinə işləməyə məndə qüvvə qalmışdır. Bilirəm ki, əsildiməmiş bir şey xahiş edirəm. Həyatım məhv olmuşdur, odur ki, haqq-ədalət divanı ilə danışmaq aparmağa layiq deyiləm. Lakin mən sizin hüsurunuza əlim-qolum bağlı gəlmirəm, çünki indi azadlıqdayam. Qorxu isə xahişin çox az hissəsini təşkil edir. Sizdən umduğum şey bağışlanmağım, əfv olunmağımdır! Əgər bir insan kimi hüququm qalmışdırsa, onu da istəmirəm. Mən öz hakimimə yalnız bir şeyi xatırlatmağa cəsarət edirəm: mən şərəfimi itirməyə səbəb olan hökmdən sonra cinayətə başlamışam. Əgər vaxtilə cəzam o qədər ağır olmasaydı, indi mən əfv olunmağımı xahiş etməzdim.

Haqq və ədalətlə məni əfv edin, mənim knyazım! Əgər knyazlıq qüdrətinizlə qanun məhkəməsindən bağışlanmaq üçün razılıq ala bilərsinizə, o zaman həyatımı mənə bağışlayın.

Həyatım bu andan etibarən sizin ixtiyarınızdadır. Əgər mümkünə, iradənizi qəzetdə elan edin. Mən də sizin knyaz sözünüze cavab olaraq özümü paytaxta təqdim edirəm. Yox, əgər mənim barəmdə ayrı qərara gəlinərsə, o zaman haqq və ədalət sizin tərəfinizdə olacaq. Mən də başıma ayrı çarə qılım".

Onun bu məktubu knyazın yanında suçu vəzifəsinə təyin edilməsi barədə ikinci və üçüncü xahişnamələri kimi cavabsız qaldı. Artıq onun əfv olunmağa heç bir ümidi qalmadı və ölkədən xəlvəti çıxıb Prussiya krallığının ordusunda igid bir əsgər kimi ölmək qərarına gəldi.

Zonnenvirt oğru dəstəsindən müvəffəqiyyətlə qaçıb yola çıxdı. Onun yolu gecələyəcəyi kəndin içindən keçirdi. Dairə deputatı olan kəndxuda müharibədə partiyaya girmişdi. O bir qədər bundan əvvəl səyahətçilərin sənədlərinin ciddi surətdə yoxlanması barədə əmr vermişdi. Belə bir əmr şəhərciyin darvazası qarşısındakı şlaqbaum yanında oturan keşikçi də almışdı ki, bu vaxt Zonnenvirt çaparaq gəldi. Bu kişinin görünüşündə nəşə həm məzəli, həm qorxunc, həm

də vəhşi bir şey var idi. Altındakı, sümüyü çıxmış yabı və zövqsüzlükdən daha çox ordan-burdan çırpışdırmış kimi görünən cındır pal-tarı, qəzəbli sifətində balına ovlanan yerdə ölmüş xırda balıqların baxışı kimi küt baxışı ilə qəribə təzad təşkil edirdi.

Şlaqbaumçu bu qəribə səyyahı görəndə təəccübdən donub qaldı. O, saçını öz işində ağartmışdı. Qırxillik qulluq işi onda möhkəm, əvəzənilməz vərdiş yaratmışdı. Onun qırğı gözləri burada da öz ovunu nəzərdən buraxmadı. O həmin dəqiqə şəhər darvazasını bağladı və atının sifətini diqqətlə nəzərdən keçirərək ondan pasport tələb etdi. Volf belə bir vəziyyət üçün əvvəlcədən hazır idi və üstündə bir az bundan qabaq hansısa tacirdən çırpışdırdığı pasport var idi. Lakin birçə pasport qırxillik keşikçinin başını piyləmək və şlaqbaum arxasından gələn bəd xəbərə etiraz etmək üçün kifayət deyildi. Şlaqbaumçu kağızdan çox öz gözlərinə inanırdı və Volf onun ardınca reisin yanına getməli oldu. Baş inzibatçı pasportun düzgün olduğunu təsdiq etdi. O, yeniliklərin çılgın həvəskarı idi və xüsusilə şərab stəkanlarını boşalda-boşalda qəzetdən danışmağı sevərdi. Pasporta əsasən o bilirdi ki, pasportun sahibi müharibənin ən qızgın yerindən, düşmənin ölkəsindən gəlirdi. O ümid edirdi ki, yad adamdan maraqlı məlumatlar ala bilər və katibini pasportla birlikdə geri göndərdi ki, həmin adamı bir butulka şərabə qonaq etsin.

Bu arada Zonnenvirt idarənin qarşısında durmuşdu; məzəli tamaşa şəhərciyin sakinlərindən bir bölük adamı cəlb etmiş və onu dövrəyə almışdı. Onlar mənalı-mənalı pıçıldaşaraq atı və yiyəsini göstərirdilər. Avara adamların həyəcanı nəhayət böyük səs-küyə səbəb oldu. Bədbəxtlikdən hamının barmaqla göstərdiyi at oğurluq idi. Volf isə atın həbs haqqında əmrə təsvir edildiyini və tanındığını hesab edirdi. Baş inzibatçının gözlənilməz qonaqpərvərliyi onun şübhələrini lap artırdı. O, pasportun saxtalarının aşkar olunmasını düşünür, içəriyə dəvət olunmasını isə ələ keçmək üçün tələ hesab edirdi. Xoşlu olduğundan o səfəh hərəkət edərək heç bir cavab vermədən atını mahmızlayıb aradan çıxırdı.

"Oğru!" – deyər hamı onun dalınca cumdu. Atlı həyatla ölüm arasında idi. O artıq gözəndən itmişdi, təqib edənlər isə tövşüyərək dalınca gedirdilər. Atlı xilas olduğunu düşünürdü ki, sanki amansız Nemeziyanın (mif qəhrəmanı) qüvvətli əli onu qayıtardı. Təhlükədən uzaq sandığı döngə bağlı olduğundan onu sanki ağzıaçıq kiso

kimi qarşıladı, onun həyatının son saatları gəlib çatdı və qəhrəmanımız istər-istəməz təqib edənlərin qabağına qayıtmalı oldu. Hadisənin oyatdığı səs-küy bütün şəhəri ayağa qaldırdı: adamlar topa-topa yığılır, döngələr bağlanır və düşmənlərin az qala bütöv bir ordusu ona qarşı yeriyirdi. Oğlan camaatı tapança ilə qorxudaraq izdihamin içərisindən güc-bəla ilə özünə yol açdı. "Kim məni tutmağa cəhd etsə, – deyə qışqırırdı, – gülləni onun başına çaxaçağam!"

Qorxu hissi bir anlıq pauza yaratdı, azca sonra isə "şir ürəyi yemiş" bir çilingər şagirdi arxadan onun üstünə atıldı və coşmuş adam tapançanın tətiyini çəkmək istərkən onun qolunu qanırıd. Tapança yerə düşdü və tərk-silah edilmiş kişi atdan yerə salındı. Onu həy-küylə inzibəti idarəyə apardılar.

– Siz kimsiniz? – deyə baş inzibətçi hiss olunacaq bir kobud rəftar etdi.

– Çox məmnuniyyətlə, əgər siz məni belə yaxşı başa düşsünüzsə.

– Qanunlarımız çox sərtir. Sizin həngaməniz isə çox hay-küy qaldırıb. Sizi azad etsəm, vəzifəmə qarşı cinayət işlətməş oluram. Pasportunuz sizi ifşa edir. Mən istədim ki, onu şübhədən qurtarmaq üçün bir neçə söz deyəydiniz.

– Əgər heç nə deyə bilmirəmsə?

– Belə olan təqdirdə, mən hökumətə xəbər verərəm və siz möhkəm nəzarət altında olarsınız.

– Bəs sonra?

– Sonra da sizin kimi yurdsuz-yuvasız adamı sərhəddə yaxalanmaq və kələkbazların əlinə keçmək təhlükəsi gözləyir.

Qəhrəmanımız bir qədər susdu, onun daxilində kəskin mübarizə gedirdi. Birdən o qəflətən hakimə sarı döndü:

– Mən sizinlə on beş dəqiqə tək qala bilərəmmi?

Andçı iclasçılar mənalı-mənalı baxışdılar, lakin ağalarının amirana işarəsi ilə uzaqlaşdılar.

– Buyurun, nə istəyirsiniz?

– Sizin dünənki rəftariniz, cənab rəis, məni ətirafa məcbur edə bilməzdi, çünki mən zora tabe olmuram. Lakin sizin bugünkü rəftariniz məndə siza qarşı inam və ehtiram yaratdı. İnanıram ki, siz nəcib adamsınız.

– Siz mənə nə demək istəyirdiniz?

– Görürəm ki, siz nəcib adamsınız. Mən çoxdan sizin kimi adam axtarırdım. Müsəidənizlə sağ əlinizi mənə verin.

– Bu nə deməkdir?

– Sizin ağ saçlarınız, nurani sifətiniz vardır. Siz xeyli dövrən sürmüş və çox şey görmüşsünüz. Elə deyilmi? Siz müdrikləşmişsiniz.

– Cənab, bunlar nəyə lazımdır?

– Sizin ömrünüz sona yaxınlaşır və siz Allahın dərgahına gedəndə mərhəmətə möhtacsınız. Siz insanları ümitsiz vəziyyətdə qoymayın. Kiminlə danışdığınızı bilirsinizmi?

– Bu nədir? Siz məni qorxudursunuz?

– Anlamadınız? Knyaza məni necə tapdığınızı və mənim özümü necə təqdim etməyim haqda yazın. Yazın ki, onun indi mənə göstərdiyi mərhəməti bir vaxt Allah özü ona göstərsin. Mənim üçün xahiş edin, müdrik qoca, göz yaşları içində özümü təqdim edirəm: mən Zonnenvirtəm.

Böyük evə ağır bir sükut çökmüşdü. Dəhlizi isə təzə-tər qızıl-gül ətəri bürümüşdü. Yuxarı evə çıxan enli pilləkənlə üzbəüz ikitaylı qapıdan yaşlı, ancaq tərtəmiz geyinmiş bir qulluqçu çıxdı. Qadın arxayın-arxayın qapını arxasınca örtüdü və onun qonur gözləri divarları dolaşdı, sanki hansı küncdəsə toz-torpaq ilişib qalmışdı; sonra razılıqla başını yırğaladı və artıq zəngləri ikinci dəfə cingildəyən qədimi ingilis saatına nəzər saldı. "Yansıdır", – deyər öz-özünə mızıldadı, – "cənab professor yazmışdır ki, səkkizdə burda olacaqlar". Bunu deyib cibindən bir topa açar çıxartdı və evin arxa otaqlarında gözdən itdi... Və yenə sükut çökdü; təkcə saatin aramsız çıqkıltıları dəhlizdən çıxıb artırmaya yayılırdı; bir də qapının üstündəki pəncərədən axşam günəşinin solğun şüaları içəri süzülür, divar saatının qutusunu bəzəyən qızılı düymələrin üstündə parıldayırdı...

Sonra yuxarıdan asta, yüngül addım səsləri gəldi, pilləkənin başında təxminən on yaşlarında bir qız uşağı göründü. O da təzə və təmiz geyinmişdi. Qırmızı-ağ zolaqlı paltarı qarayanız sifətinə, parıldayan qara saçlarına çox yaraşdı. O, qolunu sürəhiyə, başını da qoluna söykəmişdi, dalgın baxışları üzbəüz otağın qapısına zillənmişdi və elə beləcə də asta-asta pilləkənlə aşağı sürüşürdü.

Bir anlığa dəhlizdə dayanıb ətrafı dinşədi; sonra yavaşca qapını açıb, qalın pərdələrin arasından içəri sivişdi. Bura alaqaranlıq idi, çünki otağın pəncərələrini dar küçənin o biri tərəfindəki böyük bina tuturdu. Təkcə yan tərəfdəki divanın üstündə asılmış Venetsiya güz-güsü tünd-yaşıl rəngli döşəmənin üstündə gümüş kimi parıldayırdı; elə bil ki, o bu tənhalıqda jurnal stolunun üstündə mərmər vazaya qoyulmuş bir dəstə qızılgülü özündə əks etdirmək üçün asılmışdı. Ancaq tezliklə orda qaraşın bir uşaq başı da göründü. Qız barmaqlarının ucunda yumşaq xalının üstü ilə irəli yeridi. Və gözlər çevrilib

bir daha qapıda gəzəndə, nazik barmaqlar artıq gül dəstəsini haqlamışdı. Axır ki, o barmaqlar qönçə qızılgülün birini dəstədən ayırdı. Ancaq bu zaman gülün tikanlarına fikir verməmişdi, bir damcı qıpqırmızı qan əlinin üstündə "yeriməyə" başladı. Tələsik, qan stolun üstündəki bahalı örtüyə düşmüşdü, əlini dodaqlarına çatdırdı və onu sordu. Sonra gəlidiyi kimi də yavaşca, oğurladığı qızılgül də əlində, pərdələrin arasından sivişib dəhlizə çıxdı. Yenə də ətrafı dinşəyəndən sonra bayaq endiyi pilləkənlə yuxarı qaçdı, dəhlizi keçib axırıncı qapıya çatdı. Qarşısında qaranquşlar vurmuxan pəncərələrin birindən çölə nəzər saldı; sonra əlini dəstəyə apardı.

Bu, atasının iş otağı idi və özü burda olmayanda ora heç kim girməzdi. Qız indi tək-tənha kitab dolu rəflərlə üzbəüz dayanmışdı və tərəddüdlə qapını arxasınca örtəndə, alt evin pəncərəsi önündə bir it ucadan zingildədi. Qızın ciddi sifətində təbəssüm gəzdi. Cəld pəncərəyə yaxınlaşıb çölə baxdı. Aşağıda çəmənlə, kollu-koslu bir bağ uzanıb gedirdi. Deyəsən, onun dördəyaxlı dostu yanılmışdı. Qız elə ehtiyatla tərpənirdi ki, heç kim heç nə duya bilməzdi. Və onun sifəti təzədən yavaş-yavaş kölgələndi. Axı o bura başqa iş üçün gəlmişdi, Nero nəyinə lazım idi...

Onun girdiyi qapıdan qərbə tərəf bir pəncərə də var idi. Pəncərənin qarşısında iri bir yazı stolu qoyulmuşdu. Stol elə dururdu ki, pəncərədən süzülən işıq onun arxasında oturan adamın düz əlinə düşürdü. Hiss olunurdu ki, bu adam antik dövrə məşğul olur, çünki stolun üstündə qədim Romada, ya da Yunanıstanda bürüncdən, gildən hazırlanmış əşyalar, köhnə evlərin, qəsrlərin balaca modelləri və keçmişə aid başqa şeylər var idi. Bunların üzərindən isə, sanki mavi bahar nəsimindən boylanmış gənc bir qadının yarımportreti asılmışdı. Onun alına tökülmüş qızılı sarışın saçları gənclik çələnginə bən-zəyirdi. "Xoldzeliq"¹. Bu köhnəlmiş sözü dostları əvvəllər, o hələ bu evin astanasında dayanıb qonaqlara "xoş gəldin" eləyən vaxtlar, təzədən tapıb ona demişdilər. O elə indi də şəkildən mavi uşaq gözlərilə içəri girənə baxırdı. Təkcə dodaqlarında indiyə kimi heç kəsin sezmədiyi bir kədər nişanəsi donub qalmışdı. Yəqin o vaxtlar rəssama bunun üstündə söz gəlmişdi. Sonralar, o öləndən sonra, hamıya elə gəlirdi ki, rəssam haqlı imiş.

¹ Köhnəlmiş sözdür, "füsunkar" deməkdir.

Balaca, qaraşın saçlı qıs asta addımlarla ona yaxınlaşdı, həsrət dolu baxışlar məhəbbətlə o gözəl surətə yapışdı. "Ana, ay ana" – yavaşdan piçildadı. Ancaq elə piçildadı ki, deyərdin, bu sözlərlə elə onun özü də şəkəli yapışmaq istəyir.

O gözəl surət isə, əvvəlki tək, matdım-matdım divardan baxırdı...

Qız, pişik kimi cəld hərəkətlə kreslonun üstündən stola dırmaşdı və onun ölləri oğurladığı qızılgülü birtəhər çərçivəyə ilişdirməyə çalışanda, qurumuş dodaqları şəkəli yapışdı. Güllü taxan kimi yerə düşdü və yaylığı ilə stolun üstündə qalmış ayaq izlərini tərtəmiş sildi...

Birdən ona elə gəldi ki, bayaq qorxa-qorxa girdiyi bu otaqdan çıxma bilməyəcək. Qapıya tərəf zorla bir-iki addım atandan sonra təzədən geri qayıtdı. Sanki o pəncərənin yanındakı yazı stolu onu özünə çəkirdi...

Bu pəncərənin altında da bir bağ, daha doğrusu, cəngəllik var idi. O çox balaca idi, kol-kos basmayan yerlərdən uca hasar aydınca görünürdü. Hasarın dibində pəncərə ilə üzbəüz uçub-dağılmış, ağzı-açıq bir qamış koma var idi. Bu komanın qarşısında sarımsıq kollarının bürüldüyü skamyə dururdu. Bir az aralı isə, deyəsən, iri kollu qızılgüllər salınmışdı. Ancaq bu güllərdə daha güllük qalmamışdı, kolları quruyub sapsarı saralmışdı, ləçəkləri isə tökülüb kolun-kosun üstündə qalmışdı.

Qız qollarını pəncərəyə söykəyib çənəsini ölləri arasına almışdı və həsrətlə aşağı baxırdı. Bağın içindəki komanın yanında iki qaranquş uçuşurdu. Yəqin ki orda yuva tikmişdilər. Təkə bir sarıköynək qurumuş nəfəsotunun başına qonub ürəkədən oxuyurdu və qara gözələrini qıza zilləmişdi.

– Nesi, harda qalıbsan, sən? – mülayim və həzin qadın səsi çsi-dildi və cəyni zamanda bir əl onun başını sığalladı...

Qoca qulluqçu hiss edilmədən içəri girmişdi. Qız çevrilib yorğun-yorğun ona baxdı.

– Anne, – dedi, – kaş birçə dəfə nənəmin bu bağına gedə biləydin.

Qadın dinmədi. O, dodaqlarını bir-birinə sıxmışdı və təkə razılıq əlaməti olaraq başını yırğaladı, sonra:

– Gəl, gəl, – dedi, – gör nə günə düşübsən bir? İndicə gələcəklər. Atan... bir də... təzə anan... – Bunu deyib qızı qolları arasına aldı, başını sığalladı, hörüklərini və paltarını qaydaya saldı. – Yox,

yox, Nesxen... ağlama... yaxşı qadın olmalıdır... həm də gözəl, Nesi... Axı sənin gözəllərdən xoşun gəlir?

Elə bu anda küçədən maşın səsi gəldi. Qız səksəndi. Qadın onun əlindən yapışib tələsik otaqdan çıxartdı. Onlar vaxtında çıxmışdılar və maşının həyətə necə girdiyini gördülər. Qapını qulluqçu qızlar açmışdılar.

Qoca qulluqçu, deyəsən, düz deyirdi.

Üzünün ciddi görkəmindən aydınca Nesinin atası olduğu bilinən, təxminən 40 yaşlarında bir kişi, cavan, qəşəng qadına maşından düşməyə kömək elədi. Onun saçları və gözləri də, demək olar ki, indi ögey anası olduğu uşağın saçları və gözləri kimi qapqara idi. Bir az cavan olmasaydı, deyərdin elə bu qızın həqiqi atasıdır. Qadın mehribanlıqla salam verdi və kimisə axtarırmış kimi ətrafa boylandı. Ancaq əri tələsik onu içəri çəkdi. Alt otaqda onları təzə-tər qızılgül iyi vurdu.

– Biz burda bir yaşayacağıq, – kişi onu yumşaq kresloya oturtdu, – təzə evində ilk rahatlığını tapmamış bu otaqdan çıxma.

Qadın məhəbbətlə ona baxdı.

– Bəs sən? Mənim yanımda qalmaq istəmirsən?

– Mən bu dəqiqə evimizin incisini gətirim...

– Hə, Rudolf, sənin Aqnesini. Hardadı o?

Kişi artıq çıxmışdı. Onlar gələndə, Nesinin qoca Annenin arxasında yaşadığı atanın gözündən qaçmamışdı. Və onu tək-tənha dəhlizin qapısında tapanda, qolları arasına alıb başı üzünə qaldırdı, elə beləcə də otağa gətirdi.

– Bax, bu da Nesi, – deyib qızı xalçanın üstünə qoydu və elə o dəqiqə də, işi var imiş kimi, çölə çıxdı. O bunları tək buraxmaq istəyirdi.

Nesi yavaş-yavaş dikəldi və səssiz-səmsirsiz gənc qadının qarşısında dayandı. Hər ikisi çəkincə-çəkincə, sınaıçı nəzərlərlə biri birinə baxdı. Gənc qadın, deyəsən, olduğundan daha yaxşı qarşılanacağını güman etmişdi və nəhayət, qızın öllərindən tutub ciddiliklə dedi:

– Bilirsən, mən indi sənə ananəm. Bir-birimizə həyan olacağıq, eləmi?

Nesi yana baxdı.

– Mən sizə "mama" deyə bilərəm? – qız utana-utana dedi.

– Əlbəttə, Aqnes. Necə istəyirsən, elə də de... "mama" ya "ana", hansı xoşuna gəlir...

Qız port halda ona baxdı və tələsik dilləndi:

– “Mama” dilinə yaxşı yatır.

Gənc qadın iti baxışlarla onu süzdü, sonra qara gözlərini qızın qapqara gözlərinə zillədi.

– “Ana” yox, “mama”, eləmi?

– Axı mənim anam ölüb... – qız pıçıldadı.

Qadının əlləri, qeyri-ixtiyari, yanına düşdü, ancaq tələsik, elə o dəqiqə də qızı bağrına basdı.

– Nesi, – dedi, – “ana” da, “mama” da eyni şeydi. Nesi dinmədi. O, təkcə mərhuma həmişə “ana” demişdi...

Söhbət qurtarmışdı. Evin kişisi içəri girdi və qızını cavan arvadının qucağında görəndə razılıqla gülümsədi.

– İndisə, gəl, – o, şəhər halda əlini arvadına uzatdı, – bütün bu evin sahibliyini qəbul elə.

Onlar birlikdə çıxdılar. Alt mərtəbədəki otaqlara, mətbəxə, zirzəmiyə baxdılar, sonra enli pilləkənlə böyük bir zala qalxdılar, pilləkənin hər iki tərəfindən koridora çıxan bütün balaca otaqlara girdilər.

Qaranlıq qarışırdı. Ərinin qolundan yapışan gənc qadın artıq dala qalırdı, sanki onun üzünə açılan hər bir qapı ağır yük olub çiyindən asılırdı. Kəfi kök ərinin suallarına verdiyi cavablar da qısaldı. Nəhayət, iş otağının qapısına çatanda kişi də susdu və qadının səssizcə onun çiyinə söykədiyi başını yuxarı qaldırıb özünə tərəf çəkdi:

– Nə oldu sənə, İnes? Qanın qaraldı...

– Yox, yox...

– Elə isə gəl...

O, qapını açanda üzünə solğun bir işıq düşdü. Qəribə tərəfdəki pəncərədən bağın o biri başında qürub edən günəşin qızılı şüası parıldadı. Elə həmin bu işıqda mərhumun şəklində divardan onlara baxdı. Şəklində, qızıl çərçivəyə sancılmış təzə-təz, qırmızı qızılgül açmışdı.

Qadın qeyri-ixtiyari əllərilə ürəyini tutdu və dinməz-söyləməz o qəşəng, canlı şəkllə baxdı. Ərinin qolları isə artıq onun boynuna dolanmışdı.

– Bir vaxt o mənim səadətəm olub. İndi isə sən ol...

Qadın başını yırğaladı. O susmuşdu və güclə nəfəs alırdı. Ah, bu mərhum hələ yaşayırdı! Onların ikisinə də bu evdə yer ola bilərdimi?

Bayaq Nesi burda olan vaxtdakı kimi cənub tərəfdəki bağdan it səsi gəldi. Əri onu oxşaya-oxşaya o tərəfdəki pəncərənin önünə gətirdi.

– Bir aşağı bax, – dedi.

Aşağıda, çəmənliyə doğru uzanan çığırda bir qara it oturmuşdu. Nesi də onun qabağında durub qara hörüklərindən birini itin burnuna dolayır və yavaş-yavaş sıxırırdı. İt isə başını geri çəkirdi, hürür, Nesi isə gülərək oyuna təzədən başlayırdı.

Uşağının əməlinə baxan ata da gülümsündü. Onun yanında dayanmış gənc qadın isə qaşqabaqlı idi və bunu görən kişi bulud kimi tutuldu. “Kaş öz anası olaydı”, – deyər fikirləşdi, ancaq qadına başqa şey dedi:

– Bu, bizim Nerodur. Görək onunla da tanış olasan, İnes. Onlar yaman dostdur. Hətta Nesi onu kuklasının beşiyinə də qoşur.

Qadın ona baxdı, sonra dalğın halda:

– Burada çox şey varmış, Rudolf, – dedi. – Görəsən öyrəşə biləcəyəmmi?!

– İnes, sən bir az xəyalpərvərsən. Nə var ki burda: biz, uşaq, bir də xırda-para ev-eşik.

– Nə var ki? – qadın səssizcə təkrar elədi və itlə birlikdə çəmənliyə üz qoymuş uşağın ardınca baxdı... Və birdən qorxu içərisində ərinə tərəf dönüb onun boynuna sarıldı: – Məni tut... kömək elə... özümü pis hiss eləyirəm...

Həftələr, aylar keçdi. Gənc qadının qorxusu, deyəsən, əbəs imiş. Bütün işlər sanki öz-özünə onun əlinin altına yığılırdı. Məhrəbəliyinə, alicənablığına görə qulluqçular da onun bir sözünü iki elə-mirdilər və çöldən içəri girən hər kəs hiss edirdi ki, evin kişinin özünə yaraşan arvadı var. Ərinin həmişə ciddilik yağan gözlərində isə hər şey başqa cür idi, o görürdü ki, qadın evdəki şeylərə yad adam kimi əl uzadır, elə bil onun burda payı yox idi, elə bil hər şeyi ona əmanət vermişdilər. Əlbəttə, hərdən çılgın məhəbbətlə ərinin qucağına sığınması, bununla da özünü “onun ərinin, ərinin də onun olması”na inandırmağa çalışması bu görüb-götürmüş kişini sakitləşdirə bilmezdi.

Heç Nesi ilə də yaxınlaşa bilməmişdi. Daxili bir səs – məhəbbətin, ağılın səsi gənc qadına deyirdi ki, uşaqla həmişə anasından danışsın. O anasından ki, xatirəsi gənc qadının bu evə ögey ana kimi ayaq basdığı gündən daha da əbədiləşirdi. Hər şeyə bais o şəkil idi. Ərinin otağında asılan şəkil. Nə qədər çalışsa da o şəkllə baxa bilmirdi. Hərdən cəsarətlənib qızı qucaqlayıb, bağrına basırdı, ancaq dinə bilmirdi, çünki dodaqları sözünə baxmırdı və onda bu nəvazişdən qara gözləri sevinclə parıldayan Nesi də məyus halda çıxıb gedirdi. Qərribə idi ki, qız bu qəşəng qadının nəvazişi həsrətində idi. Bütün uşaqların elədiyi kimi, o da bu qadına daxilən sitayiş edirdi. Ancaq onda hər cür səmimi söhbətin açarı olan xoş dil yox idi. Ona elə gəlirdi ki, bəzi şeyləri demək olar, bəzilərini isə yox.

İnes bu son məncəni hiss edirdi və ona elə gəlirdi ki, bunu lap asanlıqla aradan qaldırmaq olar. Buna görə də həmişə o haqda düşüncə nürdü. Bir dəfə yenə fikirli-fikirli ərinin yanında oturmuşdu və gözlərini buğlana-buğlana zümzümə edən çaydana zilləmişdi. Təzəcə qəzet oxumağı qurtaran Rudolf onun əllərindən tutdu.

– Bu gün yaman dinməzsən, İnes. Mən bircə dəfə də yadına düşməmişəm.

– Sənə sözüm var... – O tərəddüd etdi və əlini ərinin əlindən çəkdi.

– Niyə demirsən?

Qadın xeyli susdu.

– Rudolf, – nəhayət dilləndi, – qoy sənə balan mənə “ana” desin.

– Necə yəni, o belə demir ki?

Qadın başını yırğaladı və təzə gələn günü Nesi ilə olan söhbətini danışdı.

– Bu, uşaq ağlının qeyri-şüari tapdığı çıxış yoludur. Gəlsənə, belə çıxış yolunu biz də razılıqla qəbul edək.

– Onda uşaq mənə heç yaxın gəlməz ki?

Kişi yenə onun əllərindən tutmaq istədi, ancaq qadın əlini çəkdi.

– İnes, təbiətin vermədiyi şeyi ondan istəmə. Nesidən sənə uşaq, özündən də ona ana olmağı umma.

Qadının gözlərində yaş gilələndi və demək olar ki, qəzəblə dilləndi:

– Ancaq mən onun anası olmalıyam.

– Onun anası? Yox, İnes, sən olmamalısan.

– Bəs nəyi olmalıyam, Rudolf?

Əgər o bu sualın cavabını başa düşsəydi, yəqin ki, verməzdi. Kişi bunu duydu və zəndlə onun gözlərinin içinə baxdı – sanki orda özünə kömək axtarırdı.

Onun susmasını başqa cür yozan qadın yenə dilləndi:

– Yadında saxla, buna cavab verə bilmədin.

– Oh, İnes, kəş indi sənə qucağında qanı öz qanından olan bir körpən olaydı...

Qadın narazılıqla başını yırğaladı.

– Vaxt gələcək, hiss eləyəcəksən ki, sənə gözlərindəki o heyranlıq körpəndə ilk təbəssüm oyadacaq. O özü sənə sığınacaq... Bir vaxt Nesi də ona zillənmiş iki müqəddəs gözün parlıtısına isinmişdi. Elə onda balaca qolunu onun boynuna dolayıb ilk dəfə “ana” demişdi. İndi onun bu sözü dünyada həmin adamdan başqa heç kəsə deyər bilmədiyinə görə incimə...

İnes onun dediklərini eşitməmişdi; onun beynində yalnız bircə fikir dolayırdı: “Əgər o sənə uşağın deyil”, – deməyə dilin gəlsə, onda niyə demirsən ki, “sən də mənim arvadım deyilsən?”

Söhbət elə beləcə də qaldı. Ərinin gətirdiyi bəhanələr onu inan-dıra bilməzdi. Axırda Rudolf onu özünə tərəf çəkdi, sakitləşdirməyə çalışdı. Qadın da ərinə öpdü, göz yaşları arasından təbəssümlə ona baxdı. Ancaq bunun da köməyi olmadı...

Rudolf çıxıb gedəndən sonra qadın başa düşdü. İçəri girərgirməz, əlində kitab çəmənlərdə gəzişən Nesini gördü, ancaq özünü ona göstərmək istəmədi, yolunu kolların arası ilə hasara tərəf uzanan cığırından saldı. Uşaq elə bircə oğrun baxışda ögey anasının qəşəng gözlərindəki qüssəni sezdi və maqnitləşmiş kimi, kitab oxuya-oxuya, öz-özünə danışa-danışa, o da hiss etmədən bu cığıra düşdü.

İnes uca hasardakı qapının yanında ayaq saxlamışdı. Qapını bənövşəyi sarmaşiq basmışdı. Dalğın baxışlarla xeyli ona tamaşa elədi və təzədən bu tənha gəzintisində başlamaq istəyərkən qızın ona tərəf gəldiyini gördü. Ayaq saxlayıb soruşdu:

– Bu nə qapıdır, Nesi?

– Nənəmin bağına açılır...

– Nənənin bağına? Axı sənə nənən, baban çoxdan ölüblər.

– Bəli, çoxdan... lap çoxdan.

– İndi bu bağ kimindir?

– Bizim! – qız inamla dedi bunu.

İnes birtəhər əlinə yer eləyib qapının dəmir dəstəyini çəkmişdi. Nesi elə sakit dayanıb tamaşa edirdi ki, deyərdin o da qapının açılacağına inanır.

– Bu ki bağlıdır, – qadın dəstəyi buraxdı və yaylığı ilə əlinə bulaşmış pası sildi. – Bu atanın pəncərəsindən görünən o yiyəsiz bağdır? Qız başını tərpətdi.

– Bir qulaq ver, Nesi, gör orda quşlar nə gözəl oxuyur?

Bu vaxt qoca qulluqçu bağa girmişdi. Hasarın yanında səs gəl-di-yini eşidib tələsik onlara yaxınlaşdı və dedi:

– Evə qonaq gəlib.

İnes mehribanlıqla Nesinin yanaqlarını sığalladı.

– Atan pis bağbandır, – o bunu gedə-gedə dedi, – bir gün görək ikimiz də oraya gedək, qaydaya salaq.

Evdə onları Rudolf qarşıladı.

– Bilirsən, bu axşam Müllərin kvarteti çalır, – dedi, – həkimlə arvadı gəliblər, deyirlər getməsək, peşman olarıq.

Onlar qonaqlar olan otağa keçdilər və musiqi barədə uzun-uzadı, maraqlı bir söhbət başlandı. Sonra ev işlərindən danışdılar. Kol-kos basmış bağ bu gün də yaddan çıxdı.

Axşam konsertə getdilər. O mərhum dahilər – Haydi və Motsart dinləyicilərin görüşünə gəldilər. Və axırda Bethovenin S.Molli – kvartetinin son əks – sədasi da itib batdı, bu sədaların ətrafı səpələdiyi əzəmətli sükutu, ağzına qədər dolu böyük zaldakı tamaşaçıların səs-küyü pozdu.

Rudolf arvadının yanında dayanmışdı.

– Qurtardı, İnes, – sonra ona tərəf əyildi: –Yoxsa yenə qulaq asırsan?

İnes hələ oturmuşdu və gözələrini boş pultlar qalmış səhnəyə zilləmişdi. Bir azdan əlini ərinə uzatdı, yerindən qalxa-qalxa dedi:

– Evə gedək, Rudolf.

Qapıda həkimlə arvadı onları saxladı. Bunlar İnesin yeganə gəl-gəl elədiyi adamlar idi.

– Hə, necə idi? – həkim bunu deyib özündən razı halda başını yırğaladı: – Bizə gedək. Yolumuzun üstüdür... belə şeydən sonra bir-iki saat oturmaq pis olmazdı.

Rudolf şən halda razılıq vermək istəyərkən kiminsə yavaşca pəncəyinin qolundan çəkdiyini hiss elədi və arvadının xahiş dolu gözələrinə ona zilləndiyini gördü. O, İnesi başa düşdü və zarafata salıb dedi:

– Qoy yuxarı təşkilat özü həll eləsin.

İnes, adətən çox çətin yola gələn həkimi başqa bir axşama razı salmağın çəmini bilirdi...

Evlərinin yanında dostlar ayrıldıqdan sonra İnes ağır yük altından çıxmış adamlar kimi dərinədən nəfəs aldı.

Rudolf soruşdu:

– Niyə bu gün sevimli həkimimizi incitdin?

O, ərinin qolundan yapışdı.

– Heç nə... Gözəl axşam idi... səninlə tək qalmaq istəyirdim.

Tələsik evə tərəf üz qoydular.

– Bir bax, – kişi dedi, – alt mərtəbədən işıq gəlir. Qoca Anne yəqin indi çay dəmləyib. Sən düz elədin, öz evində olmaq daha yaxşıdır, nəinki başqasında.

İnes eləcə başını tərpətdi və sakitcə onun əlini sıxdı. Sonra evə girdilər. İnes kefi kök qapını açıb, pərdələri geri çəkdi.

Stolun üstündə, əvvəllər qızılqüllü vazanın durduğu yerdə iri bir bürünc lampa var idi və onun işığı başını arıq qollarına söykəyib yatmış uşağın üzünə düşürdü. Qollarının arasında şəkilli bir kitabın künc-bucağı da görünürdü.

Gənc qadın qapının ağzındaca donub qalmışdı; uşaq büsbütün onun yadından çıxmışdı. Qəşəng dodaqlarına acı bir məyusluq çökmüşdü. Əri onu çəkib otağa salanda, kəsik-kəsik inildədi:

– Ax... Nesi... Sən burda neyləyirsən?

Nesi oyandı və sıçrayıb ayağa qalxdı.

– Sizi gözləmək istəyirdim, – deyərək təbəssümlə əlini onun parıldayan gözələrinə çəkdi.

– Anne düz eləməyib, sən görək çoxdan yatmış olaydın.

İnes çevrilib pəncərəyə sarı getdi, hiss edirdi ki, gözələrindən yaş sel kimi axır. Dolaşmaq fikirlər, acı duyğular az qalırdı onun sinəsini dəlib çıxsın... qərəblik... gücsüzlük... sevdidi ərinin uşağına

biganəliyi.. heç özü də bilmirdi, bütün bunlar hardan ağlına gəlmişdi. Bu inafsız acılı-şirinli iztirablar arasında öz-özünə pıçıldadı: ailə səadətində gənclik çatmış. Onun özü isə hələ çox cavan idi.

Geri dönəndə otaq bomboş idi. Görəsən o şirin xəyallar harda qaldı? Ancaq heç fikirləşmirdi ki, onları özü hürkütmüşdü.

Bu müəmmalı səhnədən dəhşətə gələn uşağı atası kirimişco götürüb aparırmışdı. Qız qucağında pilləkəni çıxarkən öz-özünə demişdi: "Səbir elə". Və o da başqa mənada ürəyindən keçirmişdi: "Axı o hələ çox cavanlıdır". Başında müxtəlif fikirlər, planlar oyandı. Nəsi ilə qoca Annenin yatdıqları otağın qapısını açdı. Anne onları gözləyirdi. Atası qızı öpüb dedi: "Mamaya sənin əvəzindən "gecən xəyrə" qalsın deyərəm". Sonra arvadının yanına getmək istədi, ancaq yolun yarısından geri döndü, koridoru keçib iş otağına girdi.

Yazı stolunun üstündə balaca bürünə bir lampa var idi. Onu bu yaxınlarda almışdı və yoxlamaq üçün yarıya qədər yağla doldurmuşdu. Lampanı götürüb alışırdı, təzədən yerinə – şəklin altına, içində gül olan stəkanı da onun yanına qoydu. Bütün bunları düşünmədən edirdi – elə bil ki, beyni, ürəyi işlədiyi üçün əlini boş qoymaq istəmirdi. Sonra pəncərənin qabağına keçib taybatay açdı.

Səmanı bulud bürümüşdü. Ay görünmürdü. Balaca bağı başına götürmüş kol-kos böyük bir izdihamı andırırdı. Təkcə piramidaşəkilli iynəyarpaqların arası ilə komaya doğru uzanan cığırdağı çınqılların ışıltısı bu qaranlıq yarırdı.

Və bu boşluğa baxan kişinin gözləri önündə sevimli bir adamın xəyalə bənzəyən surəti canlandı. Xəyal cığırda gəzişirdi və kişiye elə gəlirdi ki, o da bununla yanaşı gedir.

"Qoy sənin xatirən mənim məhəbbətimə ilham versin", – kişi dedi bunu. Xəyal cavab vermədi. Qəşəng, solğun çöhrəsi sinəsinə enmişdi, kişi də uçuna-uçuna bu yaxınlığı hiss edirdi. Xəyal isə dinmirdi ki dinmirdi.

Bu vaxt hiss elədi ki, yuxarıda yalnız dayanıb. Və istər-istəməz ölümün dəhşətinə inanmalı oldu. Onun burda olduğu vaxtlar keçib getmişdi. Birco o köhnə bağ qalmışdı. Onda başını qaldırıb pəncərədən baxanda, yenico 15 yaşlarına girmiş qızı ilk dəfə görmüşdü. O sarışın saçlı uşaq bu ciddi kişinin bütün fikir və duyğularını oğurladı. Və yalnız bu evə gələn kimi qədəm basanda özünə qayıtardı. Onunla bu evə səadət gəldi, yaşamaq, yaratmaq həvəsi gəldi. Qızın ata-

anası vaxtsız bu dünyadan köçəndən sonra evi satdılar, bağı isə saxladılar. Aranı kəsən hasara qapı qoyub bağları birləşdirdilər. Sonra bu qapını kol-kos basıb görünməz elədi...

Komanın yanında, vaxt ilə pəncərədən gənclik məhəbbətini gördüyü yerdə, indi sarışın ana ilə qaragözlü bir uşaq otururdu. O, başını işdən qaldıran kimi insan səadətindən aşıb-çuşduğu bu nöqtəyə baxırdı. Ancaq, sən demə, əl gizlindən öz işini görmüş. Onda iyunun ovvolləri idi və ağır xəstənin cərpayısını yataq otağından onun iş otağına köçürdülər. O, açıq pəncərədən içəri dolan hava – onun səadət bağından gələn hava ilə nəfəs almaq istəyirdi. Böyük yazı stolunu yana çəkildilər. Onun bütün fikri-zikri xəstənin yanında idi. Bayırda qoribo, görünməmiş bir yaz səhəri açılmışdı. Gilas ağacı da elə bil təzədən pöhrələyirdi. Bir dəfə qeyri-ixtiyari, hansı hissin təsirilə, onu qucağına alıb düz pəncərənin önünə gətirdi:

– Bax, – dedi, – bir də bax. Gör dünya nə gözəldir...

Ancaq qadın astaca başını tərpedib dedi:

– Mən onu daha görməyəcəyəm...

Sonra vaxt gəldi ki, onun hərdən dodaqlarından qoparılan pıçıldılar da kəsildi. Gözlərindəki ışıltı da sönməyə başladı. Təkcə dodaqlar ağrıdan iztirabla səyriyirdi. Və bir də son həyat əlaməti – nəfəsi eşidilirdi. Getdikcə o da yavaşdı, lap sakitləşdi və axırda həzin bir zümzüməyə bənzədi. Sonra nəfəs bir də gəldi, açıq gözlərindən mavi parıltı keçdi; sonra isə uyudu...

– Gecən xəyrə qalsın, Mariya.

Ancaq o bunu eşitmədi.

Daha bir gün keçdi və o müqəddəs surət artıq aşağıdakı böyük, alaqları otağa qoyulmuş tabutda uyuyurdu. Evin qulluqları asta-asta irəli yeridilər. O da burada idi və qoca Annenin qucağındakı uşağı ilə yanaşı dayanmışdı. Anne dedi:

– Qorxmursan, Nesi?

Uşaq qan tutmuş adamlar kimi cavab verdi:

– Yox, Anne, mən dua edirəm.

Sonra lap son an gəldi. Son mənzilə yola salındılar. Nə keşif var idi, nə də zəng səsleri. Ancaq səhərin gözü yeni açılırdı və ilk səhərlər də təzə-təzə yuvalarından çıxırdı.

...Bunlar keçib getmişdi. Ancaq onu kədərinə-qəmində saxlamışdı. Görünməsə də, qadın yenə onunla bir yerdə idi. Sonra hiss

edilmədən bunlar da keçib getdi. Hərdən qorxu içərisində onu axtardı, ancaq təsadüfi hallarda tapdı. Onda ilk dəfə evin bomboş, kimsəsiz olduğunu hiss elədi. Bütün künc-bucaq toranlaşdı... Əvvəllər belə olmazdı. Hər şey ona birtəhər görünürdü. Onu da tapa bilmirdi ki, bilmirdi.

...Ay buludların arxasından çıxmışdı və öz gur işığını bağa salmışdı. O həmişə durduğu yerdə dayanmışdı, başını pəncərəyə söykəmişdi. Ancaq gözləri heç nəyi görmürdü.

Bu vaxt arxasında qapı açıldı və qəşəng bir qadın kölgəsi içəri girdi. O paltar xışiltısı eşitdi və geri çevrilib diqqətlə gələnə baxdı.

– İnes! – Dodaqlarından yalnız bircə bu söz qopdu, ancaq yerindən tərpənmədi.

Qadın da dayandı.

– Nə olub sənə, Rudolf? Məndən qorxursan?

O, başını yırğaladı, gülümsəməyə çalışdı.

– Gəl, – dedi, – aşağı gedək.

Əri onun əlindən tutanda qadının gözləri lampanın işıqlandırıldığı şəkllə və onun yanındakı gülə sataşdı. Birdən-birə, elə bil onu ildırım vurdu. “Bir əlində iki qarpız tutursan...” Onun səsi soyuq və kinli idi.

Kişi hər şeyi başa düşdü.

– Ah, İnes, – dedi. – Demək, ölümlər sənə üçün də müqəddəs deyilmiş.

– Ölümlər! Onlar kimin üçün müqəddəs deyil? Ancaq, Rudolf, – qadın onu təzədən pəncərəyə tərəf çəkdi; onun əlləri titrəyirdi və qara gözləri həyəcədən alışıb-yanırdı. – İndi mənə – öz arvadına de görüm bu baği niyə bağli saxlayırsan, heç kimi ora qoymursan?

O, əli ilə qaranlıqları göstərdi. Ağ cıncıl qara iynəyarpaqların arasında xəyal kimi parıldayırdı. Təkcə bir gecəquşu vurnuxurdu...

Kişi dinməzəcə aşağı baxırdı. Nəhayət, dilləndi:

– O qəbirdir, İnes. Lap düzünü bilmək istəyirsənsə, keçmişimin bağdır.

Qız acıqla ona baxdı.

– Yaxşı bilirəm, Rudolf. Bura onun yanında olduğun yerdir. O ağ cığırda siz qoşa gəzirsiniz, çünki o ölməyib. Elə indi də – bu dəqiqənin özündə də orda idin və məndən – arvadından ona şikayət edirdin. Bu, xəyanətdir, Rudolf... Sən bununla məni təhqir edirsən.

Kişi dinməzəcə qolunu onun belinə doladı, yarı xoşluqla, yarı zorla pəncərədən araladı. Sonra lampanı götürüb düz şəklin qarşısına tutdu.

– İnes, bir ona bax!

Şəkin günahsız baxışları onlara zillənəndə, İnesin gözlərindən yaş sel kimi axmağa başladı.

– Oh, Rudolf, deyəsən, halım pisləşir...

– Elə ağlama, – dedi. – Mən də düz eləməmişəm. Ancaq görə məni də başa düşsən. – O yazı stolunun siyirməsini çəkdi, bir açar çıxarıb ona verdi. – Baği sən aç, İnes. Mən çox xoşbəxtəm ki, oraya birinci sən ayaq basırsan. Bəlkə də orda onun ruhu sənə rast gələcək... Bacı nəvazişi ilə əlini onun boynuna dolamayınca, qəşəng gözlərilə həsrətlə sənə baxacaq...

Qadın isə qımıldanmadan açıq əlindəki açara baxırdı.

– Nə oldu, İnes? Götürmək istəmirsən?

O, başını yırğaladı.

– Hələ yox, Rudolf, bacarmaram... sonra... sonra birlikdə gedərik. Və xahiş dolu qəşəng, qara gözlərini ona dikərək açarı yavaşca stolun üstünə qoydu.

* * *

Torpağa toxum düşmüşdü, ancaq cücərməsinə hələ çox var idi.

Noyabr ayı idi. İnes daha şübhə eləməirdi ki, ana olacaq – öz körpəsinin anası. Onun bu səadətinə gizli bir kədər də qoşuldu. Ağlına qərribə bir fikir gəlmişdi, onu qarabaqara izləyirdi. Nə qədər eləyirdi qova bilmirdi, bu fikir quyruğu basılmış ilan kimi ondan əl çəkmək istəməirdi. O bu evdəki həyata kənardan daxil olmuşdu. Halbuki onsuz da həyat bu evdə qaydasına düşmüşdü. Bəs ikinci məhəbbət? Görəsən doğrudanmı ikinci məhəbbət var? Məgər ilk məhəbbət, o yeganə məhəbbət öləne kimi qalmalı deyildimi? Yox, təkcə öləne kimi yox, daha sonralara – lap əbədiyyətin özünə kimi! Bəs indi? Elə bil onu bürkü vurdu. Öz-özünü söydü. Və qəti qərara gəldi: onun uşağı, ilki öz atası evində olacaq!

Son vaxtlar çox pərişan dolanırdı. Sevincini, kədərini təkcə daşıyırdı. Bu sevinci və kədəri onunla bölüşməyə haqqı olan yeganə adam – əri qayğı ilə, sual dolu nəzərlərlə ona baxanda dodaqları bir-birinə elə sıxılırdı ki, deyərdin əcəl başının üstünü alıb.

...Yataq otağının qalan pərdələri çəkilmişdi. Təkcə azacıq aralı qalmış yerdən içəri bir parça ay işığı düşürdü. İnes qarmaqarışiq fikirlərlə yatmışdı və yuxu görürdü... Bilirdi ki burada qala bilməz, bu evdən getməlidir... Təkcə bir bağlama götürəcək... çıxıb gedəcək. Uzaqlara – anasının yanına gedəcək... Və heç vaxt qayıtmayacaq. Bağın ayağındakı şamliqda bir qapı var... açar da cibində idi. Getmək istəyirdi... elə bu dəqiqə...

Ay göydə fırlanırdı və onun solğun işığı indi düz İnesin qəşəng sifətinə düşürdü. O dikəldi. Səssizcə çarpayından düşdü, yalın ayaqları ayaqqabılarına toxundu...

Dümağ gecə köynəyində otağın ortasında dayanmışdı. Qara saçları hələ gecə olduğu kimi iki hörükdə sinəsinə düşmüşdü. Elə bil qəddi əyilmişdi. Sanki yuxudan tamam ayılmışdı. Əllərini qabağa uzadaraq fəhmlə irəli yeridi; ancaq heç nə götürmədi – nə bağlamayı, nə də açarı. Barmaqları ərinin stulun başına asılmış paltarına toxunanda, bir anlıq tərəddüd etdi... Ancaq yenə yavaş-yavaş irəli yeridi, qapıdan çıxıb pilləkənlə aşağı düşdü. Sonra həyat qapısının qıfılı şıqıldadı, soyuq hava üz-gözünü daladı, axşam mehi sinəsinə düşmüş hörükləri geri atdı... Bu dəhşətli meşəni necə keçmişdi, bilmədi. Birdən qulağına cəngəllikdən səs gəldi. Onun dalınca düşmüşdülər. Qarşısında böyük bir qapı var idi. Var gücü ilə onu itələdi. Gözləri önündə bomboş, – ucu-bucağı görünməyən bir düzənlik açıldı... Qəflətən bu düzənlikdə nəhəng qara itlər peyda oldu... Özü də ona tərəf gəlirdilər. O da bunların buğlanan ağzında qıpqırmızı dillərini görürdü. Onların hürüşü indi lap yaxından eşilirdi...

Elə bu vaxt yarıyumulu gözlərini açdı və tədriclə hər şeyi başa düşdü. Gördü ki, düz bağın ortasında dayanıb. Əli hələ də qapının dəmir cəftəsində idi. Külək onun yüngül gecə köynəyi ilə oynayırdı. Qapının yanındakı çökəklərin saralmış yarpaqlarından həzin bir xışıltı gəlirdi. Ancaq... Bu nə idi? Aşağıdan – küknarların arasından, lap indicə eşitdiyi kimi, bir it hürürdü. Budaqların şaqqıltısı lap aydınca eşidildi. Onu dəhşət bürüdü. İt yenə hürdü.

– Nero... – deyə bildi, – Nerodur...

O hələ bu evin qoruqçusu ilə dostlaşmamışdı və qeyri-ixtiyari xəyalında Nero indicə yuxuda gördüyü itlərlə cəyniləşdi. O, çəmənlə qaça-qaça gəlirdi. İt ona çatan kimi, ayaqlarına döşəndi, sevinclə

zingildədi, yalın ayaqlarını yaladı. Bu zaman həyatdan də ayaq səsləri gəldi, bir az keçməmiş o artıq ərinin qolları arasında idi və başını onun sinəsinə söykədi.

İtin səsində oyanan kişi onun yatağının boş olduğunu görüb dəhşətə gəldi. O dəqiqə gözləri önündə iti axan bir çay gəlib durdu. Bu çay bağdan xeyli aralı, qalın ağcaqayın meşəsinin altından çölə tərəf uzanan yolun kənarından axırdı. Özüni İnes ilə bir neçə gün əvvəl olduğu kimi, çayın yamaşıl sahilində gördü. Onda İnesin düz qamışlığa qədər gedib yoldan götürdüyü daşı lap dərinə atmaq istədiyini görmüşdü. “Geri qayıt, İnes”, – deyə qışqırırmışdı, “ora qorxuludur”. Ancaq İnes yerindən tərpənməyib çayın güzgü kimi üzündə itən dalğalara baxırdı. Nəhayət, onun qolundan tutub zorla kənara çıxaranda İnes soruşmuşdu: “Deyəsən çox dərindir, hə?”

Bütün bunlar, o, pilləkənlə yürürəndə, beynindən ildırım sürətilə keçdi...

...Onda da evin qabağındakı bağdan keçib getmişdilər və indi də onu, demək olar ki, cıl-cılpaq, buradaca tapdı. Qəşəng saçları hələ də ağaclardan süzlən səhər səbənəmindən yaş idi.

O, İnesi evdən çıxarkən əlinə ilişdiriyi yun şala bürüdü. – İnes, – dedi, – ürəyi elə bərk döyünürdü ki, güclə danışırıd: – Bu nədir? Necə gəlib çıxıbsan buraya?

Qadın tir-tir əsirdi.

– Bilmirəm, Rudolf... çıxıb getmək istəyirdim... Yuxu görürdüm... Oh, Rudolf, yaman pis yuxu görürdüm...

– Yuxu görürdün? Hə, doğru deyirsən, yuxu görürdün, – deyə o təkrar etdi və elə bil üstündən dağ götürüldü, dərindən nəfəs aldı.

Qadın başını yırğaladı və kişi onu uşaq kimi qucağına alıb evə, ordan da yataq otağına apardı. Nəvazişlə yerinə qoyanda İnes dedi:

– Niyə susursan, Rudolf? İncidin?

– Niyə inciyirəm, İnes? Səndən nigaran idim. Əvvəllər də belə yuxu görürdün?

– O, əvvəlcə başını yırğaladı, sonra fikrə getdi.

– Bircə dəfə, – dedi. – Ancaq o şirin yuxu idi.

Kişi pəncərəyə tərəf gedib pərdələri geri çəkdi, Ayın işığı içəri doldu.

– Qoy bir sənin üzünə yaxşı-yaxşı baxım, – deyə Rudolf onu çarpayının kənarına tərəf çəkdi və özü də onun yanında oturdu: – Mənə

danışmazsan, onda yuxuda nə yaxşı şey görmüşdün? Ancaq ucadan danışma. Belə sükuta ən alçaq pıçıltı da eşidilər...

O başını Rudolfun sinəsinə söykəmişdi və altdan-yuxarı ona baxırdı.

– Əgər belə maraqlanırsansa... – o, fikirli-fikirli söze başladı: – onda mənim 13 yaşı var idi. Bir uşağa, balaca İsaya bərk vurulmuşdum. Elə vurulmuşdum ki, daha kuklaları da görməyə gözüm yox idi.

– Balaca İsaya?

– Hə, Rudolf, – qız daha da ona sığındı, – anam mənə bir şəkil bağışlamışdı: Madonna ilə uşaq şəkli. Çərçivəyə alınmış o şəkil mənim yazı stolumun üzərindən asılmışdı.

– Mən də görmüşəm, – kişi dilləndi, – hələ də ordadır. Anan onu balaca İnesdən yadigar kimi saxlayırdı.

– Oh, yazıq anam.

Kişi onu özünə tərəf çəkdi.

– Danış, danış, İnes, xahiş edirəm...

– Utanıram, Rudolf... – Sonra tərəddüdlə, astadan davam etdi: – Həmin gün gözümü ondan çəkə bilmirdim. Günorta, uşaqlarla oynayanda da ona baxırdım. Mən oğrunca ora girib şüşənin üstündən onun dodaqlarını öpdüm. Mənə elə gəldi ki, o canlı olsaydı, lap anası kimi onu qucağıma alardım. – O susdu. Bu son sözləri lap pıçıltı ilə dedi.

– Bəs sonra, İnes? Niyə ürəyimi çəkirsən?

– Yox, yox Rudolf... Gecə... bir gün sonra... deyəsən, yuxuya qalmışam. Çünki səhəri görmüşdülər ki, mən şəkli qucaqlayıb, başımı da sınımış şüşəyə söykəyib yatmışam...

Otağa ağır bir sükut çökdü.

– Bəs indi? – deyə kişi diqqətlə, nəvazişlə onun gözlərinin içinə baxdı. – Səni mənim yanımdan qaranlıqlara çəkib aparın nə idi?

– İndimi, Rudolf? – kişi hiss elədi ki, qadının bədənini uçum-uçum uçuvar.

İnes qolunu onun boynuna doladı və boğula-boğula nəsə dedi, ancaq Rudolf heç nə anlamadı.

– İnes, İnes, – deyə kişi onun qəşəng, qayğılı üzünü əlləri arasına aldı.

– Ah, Rudolf, bilirsenmi... uşağım olacaq, Rudolf...

Rudolf onun qarşısında diz çöküb, əllərini öpməyə başladı. O, İnesin dediyi bürüncəkli sözlərdən yalnız uşaq haqda xəbər tuta bildi, beynindəki bütün şübhələr dağıldı, ümidlə arvadına baxıb astadan dedi:

– Hər şey, hər şey indi dəyişsin görək!.

Vaxt keçir, qara qüvvələrsə çəkilmir ki çəkilmirdi. O çox könül-süz, Nesinin uşaqlıq çağlarından qalmış şeyləri bir yere yığdı və hərdən göz yaşları toxuduğu balaca köynəklərin üstünə süzülürdü... Evdə nəse qeyri-adi bir şeyin baş verməsi Nesinin də gözündən yayına bilməmişdi. İkinci mərtəbədə bir otaq son vaxtlar həmişə bağlı olurdu. Əvvəllər burada onun oyuncaqları saxlanırdı. O, bir dəfə açar dəşiyindən içəri baxmışdı, ancaq qaranlıqdan və dərin sükuttan başqa heç nə görə bilməmişdi. Bir dəfə də koridora qoyduqları mətbəx-oyuncağı qoca Annenin köməyiylə çardağa daşıyanda hardansa ağına düşmüş ipək günlüklü beşiyini axtarmağa başladı. O, hardasa, kəllə pəncərənin yanında olmalı idi. İnadla bütün künc-bucağa baxdı... Ancaq əbəsi idi...

– Müfəttiş kimi nə axtarırsan orda? – qoca Anne soruşdu.

– Anne, mənim beşiyim hanı?

Qarı hiyləgər bir təbəssümlə ona baxdı:

– Nesi, hacıləylək sənə bir balaca qardaş gətirsə, neyləyərsən? Nesi pərt oldu. Onun on bir illik uşaq dünyası təhqir edilmişdi.

– Hacıləylək? – o ikrahla təkrar etdi.

– Hə, Nesi, əlbəttə, hacıləylək.

– Sən mənə görək belə şeyləri deməyəsən, Anne. Buna balaca uşaqlar inanar. Mən isə bilirəm ki, bu boş şeydir.

– Eləmi? Onda de görüm, mamzəl Nasevaye, əgər uşaqları hacıləylək gətirmirsə, bu uşaqlar hardan yaranırlar?

– Onları əziz Allah verir! – Nesi çılgınlıqla dilləndi. – Onlar birdən-birə yaranırlar.

– Kərəminə şükür, pərvərdigara! – qarı həyəcanla qışqırdı. – Uşağa bir ağıla bax. Düz deyirsən, Nesi. Allah hacıləyləyi qovub,

¹ Ulandın şərindən bir misrədir.

daha uşaqları özü yaradır. Hə, indi Nesi, birdən-birə balaca qardaş oldu, yoxsa bacı istəyirsən? Sevinərsənmi?

– Hə, Anne, istəyirəm bacım olsun, atam da sevinər... ancaq...

– Yenə nə ancaq, Nesi?

– Ancaq... – Nesi təzədən təkrar elədi və yenə nə barədəsə birca anlıq fikirləşərək dayandı... – Axı bu uşağın anası olmayacaq...

– Nə? – Anne lap qorxdı və ağır-ağır çamadanının üstündən durdu: – Uşağın anası olmayacaq... Sən mənim ağıllı balamsan... Gəl, yuxarı gedək. Eşidirsən? Saat 2-ni vurur. Məktəbə gedəcəksən...

Evdə artıq bahar nəfəsi duyulurdu, vaxt yaxınlaşırdı.

“Əgər sağ qalmasam, – İnes fikirləşirdi, – görəsən məni də xatırlayacaqmı?”

Ürkək baxışlarla onu və gələcək taleyini gözləyən səssiz-səmirsiz otağa tərəf gəldi. Ehtiyatla içəri girdi, elə bil içəridə kimsə var idi və onu oyatmaqdan qorxurdu.

Və nəhayət, bu evdə təzə uşaq, ikinci qız dünyaya gəldi. Yaşıl yarpaqlı budaqlar pəncərəni hərdən döyəcləyirdi. İçəridə isə gənc ana saralıb-solurdu. Üzündəki mehriban ifadələr yoxa çıxmışdı. Ancaq bədəni od tutub yanırdı və bu od getdikcə onu təqətdən salırdı.

Rudolf onun yanında oturub, balaca yumru əlini əlinə almışdı.

Qadın çətinliklə üzünü otağın o biri tərəfindəki beşiyə tərəf çevirdi.

– Rudolf, – üzgün-üzgün dilləndi, – səndən bir xahişim də var.

– Bir xahiş nədir, İnes? Hələ çox xahişlərin olacaq.

Qadın kədərlə ona baxdı. Bu, birca saniyə çəkdi. Sonra baxışlar təzədən uçub beşiyə qondu.

– Bilirsən ki, – o, ağır-ağır nəfəs alırdı, – mənim şəklim yoxdur. İstəyirdin ki, yaxşı bir rəssam tapıb çəkdiyənsən. Daha onu gözləyə bilmərik. Bəlkə bir fotoqraf gətirdənsən, Rudolf? Düzdür, bir az yaxşı çıxmır... ancaq mənim uşağım məni daha görməyəcək. Axı o bilməlidir ki, anası necə imiş...

– Bir az gözlə, – kişi səsinə bir az ötkəmlik vermək istədi, – bu səni lap həyəcanlandırır. Gözlə, qoy bir sir-sifətin də düzəlsin...

Qadın hər iki əli ilə yorğanın üstünə səpələnmiş qara saçlarını sığalladı, gözlərini geniş açaraq otağı nəzərdən keçirdi.

– Güzgü, – dedi, başı yastığa düşdü. – Mənə bir güzgü verin.

Kişi istədi qoymasın. Ancaq qarı artıq bir əl güzgüsünü gətirib çarpayının üstünə qoymuşdu. Xəstə tələsik onu götürdü. Ona baxar-baxmaz dəhşətə gəldi. Yaylıq götürüb güzgünü sildi. Ancaq eyni şey idi. Güzgüdən yad, iztirabla dolu bir sifət ona tamaşa edirdi.

– Bu kimdir? – ondan bir qışqırtı qopdu. – Bu mən deyiləm. Oh, pərvərdigara. Lazım deyil balama belə şəkil.

O, güzgünü yerə tulladı və sümüyü çıxmış əllərini üzünə apardı. Qulağına ağlamaq səsi gəldi. Yox, bu ağlayan, hər şeydən xəbərsiz, öz beşiyində yatmış körpəsi deyildi; Nesi hiss edilmədən içəri gəlmişdi, otağın ortasında dayanıb yaşlı gözlərini ögey anasına zilləmişdi və hıçqıra-hıçqıra dodaqlarını çeynəyirdi.

İnes onu görmüşdü.

– Sən ağlayırsan, Nesi?

Qız cavab vermədi.

– Niyə ağlayırsan, Nesi?

Uşağın üzündəki ifadələr daha da tutqunlaşdı. Qeyri-ixtiyari ağzından çıxdı:

– Anama görə...

Xəstə bir anlığa özünü itirdi. Sonra qollarını geniş açaraq, qeyri-ixtiyari ona yaxınlaşmış qızı bağına basdı:

– Ah, Nesi, ananı yaddan çıxartma!

Bu vaxt iki balaca qol da onun boynuna dolandı və təkcə İnes pıçıltı eşitdi:

– Mənim öziz məmam...

– Mən sənin məmamam, Nesi?

Nesi cavab vermədi, eləcə başını tərptədi.

– Onda Nesi, – xəstə qüssəli-qüssəli dedi, – məni də unutma. Ah, mən belə tez yaddan çıxmaq istəmirəm.

Rudolf dinməz-söyləməz bu səhnəyə tamaşa edir, qarışmağa ürkək eləmir. Həm qorxurdu, həm sevinirdi. Ancaq qorxu daha çox idi. İnesin başı yenə yastığa düşmüşdü. Daha danışmırdı. Qəflətən yuxuya getmişdi...

Yavaşca çarpayidan aralanan Nesi, bacısının beşiyi önündə diz çökdü. Heyran-heyran yorğanın altından çıxan bambalaca toppuş ələ baxdı. Qırmızı sifət qırışanda və zəif insan səsi eşidiləndə onun gözləri sevinclə parıldıdı. Səssizcə yaxınlaşan Rudolf əlini nəvazişlə

qızının başına qoydu. O geri çevrilərək atasının o biri əlini öpdü və təzədən bacısına baxdı.

Vaxt keçirdi. Gün-günorta yerinə qalxmışdı, pəncərələrin pərdələri kip-kip çəkilməmişdi. O qeyri-müəyyən bir ümidlə, xeyli vaxt idi ki, sevimli arvadının çarpayısı önündə oturmuşdu. Gözləri önündə müxtəlif xatirələr və lövhələr oyanırdı. O, bunlara baxmırdı və onlar da oyandıqları kimi sönüb gedirdilər. Artıq bir dəfə belə olmuşdu. Bu ona tanış hisslər idi. Ona elə gəlirdi ki, ikinci dəfə yaşayır. Yəni gördü ki, çapqara əcəl ağacı böyüyür, onun qüssə dolu budaqları evi bürüyür. Qorxu içərisində xəstəyə baxdı. O şirin-şirin yatırdı. Sakit-sakit nəfəs aldıqca sinəsi enib-qalxırdı. Pəncərənin altında çiçək açan yasəmən-lərin arasında balaca bir quş nəغمə oxuyurdu. Ancaq o bunu eşitmirdi. Çalışdı ki, onu bürüyən qarmaqarışq fikirləri özündən qovsun.

Günortadan sonra həkim gəldi. O, yatmış xəstəyə tərəf əyilib tərləmiş əlini əlinə aldı. Rudolf intizarla dostunun həyəcan nişanə-ləri götdikcə artan üzünə baxırdı.

– Mənə yazığın gəlməsin, – dedi. – Nə var, düzünü de.

Həkim onun əlini sıxdı:

– Xilas oldu!

...Təkcə bu söz yadında qaldı. Artıq quşun nəغمəsini eşidirdi. Bütün bir həyat qayıtmışdı ona. “Xilas oldu”. O isə artıq bunu da bir gecənin qurbanı eləmişdi. Ona elə gəlmişdi ki, səhər mehi İnesi onun əlindən alıb aparacaq, ancaq

Düzü eşidəndə bu xəbəri mən,
Elə bil göylərə ucaldım yerdən¹.

Onun bütün səadəti indi şairin bu kəlmələrində idi. Bu sözlər qulağında musiqi kimi səslənirdi.

– Xəstə isə hələ yatırdı. O da çarpayının yanında oturub gözlə-yirdi. Sakit otaqda təkcə gecə lampası közəririrdi. Bayırdan isə quşların nəغمəsi əvəzinə axşam küləyinin xışiltısı gəlirdi. Bu xışiltı bəzən həzin arfa musiqisini andırırdı. Kövrək budaqlar hərdən pəncərəyə toxunurdular.

– İnes, – o pıçıldadı. – İnes. – Onun adı dilindən düşmürdü.

Nəhayət, İnes gözlərini açdı, xeyli ona baxdı.

– Sənsən, Rudolf? – axır ki danışdı. – Mən yenə ayıldım ki?

Kişi onu süzdü – onun baxışından doymaq bilmirdi.

– İnes, – onun səsinə bir mütilik duyuldu, – mən burdaca otu-ruram. Neçə saatdır ki, sevincimi ağır yük kimi beynimdə gəzdiri-rəm. Bu səadəti gözdirməkdə mənə kömək elə, İnes.

– Rudolf!... – İnes cəld dikəldi.

– Sən yaşayacaqsan, İnes!

– Kim deyir bunu, Rudolf?

– Həkimin, əzizim! O heç vaxt səhv eləməz.

– Yaşamaq! İlahi! Yaşamaq! Uşağım üçün, sənin üçün!

Sanki yadına nəşə düşdü, qolunu ərinin boynuna dolayıb, ağzını onun qulağına apardı:

– Bir də sənin... sizin, bizim Nesi üçün! – deyər pıçıldadı.

Sonra onun boynunu buraxıb əllərindən yapışdı, həzin-həzin, məhəbbətlə danışmağa başladı:

– Elə yüngülləşdim ki! Bilmirəm, niyə belə ağır keçdi... Görərsən. Rudolf hər şey yaxşı olacaq. Ancaq... – düz onun gözlərinə baxdı, sənin keçmişində görək mənim də payım olsun. Sən onu mənə danışmalısən. Bir də... Rudolf, onun şəkli bizim yataq otağımızda olsun. Sən danışanda görək özü şahid olsun.

Kişi indi ona bir mələk kimi baxırdı:

– Hə, İnes, o görək burda olsun.

– Bir də Nesi. Mən görək anası haqqında eşitdiklərimi ona danış-am. Ancaq yaşına uyğun, Rudolf, yalnız yaşına uyğun.

Rudolf dinmədən başını yırğalayır.

– Nesi hardadı indi? Mən yatmadan qabaq onu öpüm.

– O yatıb, İnes, – deyər kişi nəvazişlə onun alınını sığalladı. – Gecə yarı olub!

– Gecə yarı olub?! Onda sən də yatmalısən ki!

Mən isə... Gülmə, Rudolf, acmışam. Yemək istəyirəm. Sonra beşi-yi də bura çəkərsən, lap yaxına... Sonra mən də yataram... Düz deyirəm, sən get, arxayınca yat...

Kişi isə getmirdi.

– Mən indi bir sevinc də dadmaq istəyirəm, İnes!

– Sevinc?

– Hə, İnes, özü də təzə bir sevinc. Sənin yemək yediyini görmək istəyirəm.

– Ay sənin...

¹ Şillərin “Dalgıç” balladasından

Və o istədiyini gördəndən sonra qulluqçu ilə köməkləşib beşiyi çarpayının yanına çəkdi.

– Yaxşı, gəcən xeyrə qalsın.

Qadın isə səadətlə gülümsəyərək uşağı göstərdi... Tezliklə hər yana sükut çökdü. Onda, təkcə, o əcəl ağacı öz budaqlarını evin başına dolamamışdı. Həm də uzaqlardakı qızıl zəmilərdən mürgülü lalələr göz vururdular. Qarşidan daha bir bəl məhsul yığını gəlirdi.

* * *

Yenə gül fəslı idi. Bağdakı enli cığırda balaca bir arabacıq dayanmışdı. Daha Neronun vəzifəsi böyümüşdü. İndi o yalançı deyil, əsil uşaq arabasına qoşulmuşdu. Və Nesi gəlib onun boynundakı xaltanı bərkidənə kimi sakitcə durub gözlədi. Qoca Anne beşiyin kölgəliyinə tərəf əyilib, yastığı düzəltdi. Bu beşiyin içində evin adsız qızı iri gözlərini geniş açaraq uzanmışdı. Nesi qışqırdı:

– Haydı, qoca Nero, irəli.

Balaca karvan, hər gün olduğu kimi, tontənə ilə gəzməyə yola düşdü.

Rudolf İnes – o indi həmişəkindən də gözəl görünürdü – təbəssümlə onlara baxırdılar. Ancaq onlar ayrı yolla getdilər. Hasarın dibi ilə kol-kosun içindən keçib hələ indiyəcən bağlı qapının yanında dayandılar. Daha qapının üstündən kol-kos sallanmırdı. Onlara altından dirək qoyulmuşdu. Və elə həmin dirəyin altından keçib getmək olardı. Onlar bir anlığa dayanıb kimsəsiz bağda cəh-cəh vuran quşları dinlədilər. Sonra İnes balaca, ancaq qüvvətli əli ilə açarı burdu, cəftə şaqıltı ilə açıldı. Bu şaqıltıdan səksənən quşlar susdular. Bir əl girəsi boyda aralandı. Onu iç tərəfdən sarmaşıq basmışdı. İnes var gücünü işə saldı, o tərəfdə nəşə xışıldadı, sonra da qırıldı, ancaq qapı açılmadı ki açılmadı.

– Sən özün aç! – deyə tövşüyə-tövşüyə, ancaq təbəssümlə ərinə baxdı.

Qapı qüvvətli kişi əllərinə təslim oldu. Sonra Rudolf yolu qırılmış kol-kosdan təmizlədi.

Onların qarşısında günəş işığında ışıldayan cıncıllı bir cığır uzanırdı. Onlar yavaş-yavaş, lap o ayıl gecədə olduğu kimi, bu cığırda yamyaşıl iynəyarpaqların arasından keçib qızılqüllərə tərəf getdilər. Cığırın sonunda, uçulub-dağılmış qamış komanın qarşısındakı skamyanı sarmaşıq basmışdı. İçəridə isə keçən yay olduğu kimi,

qaranquş yuva tikmişdi və qorxusuz-hürküslü onları başı üzərində o yan-bu yana uçurdu.

Onlar orda nə danışdırlar? İndi İnes üçün də bu torpaq müqəddəs idi. Onlar xeyli susub arıların vızıltısına qulaq asdılar. Əvvəllər Rudolf buna bir dəfə də qulaq asmışdı. Dünya belə idi. İnsanlar ölürlər... Görəsən bu balaca “müqənnilər” necə, əbədidirlərmi?

– Rudolf, mən bir şey kəşf etdim, – İnes sözbə başladı. – Mənim adımın baş hərfini götür, axıra qoy! Onda nə alınar?

– Nesi, – deyə Rudolf gülümsündü. – Qəribə təsadüfdür.

– Görürsənmi, əslində Nesinin adı mənim adımdandır. İndi mən uşağıma onun anasının adını qoysam olmazmı? Mariya! Gör nə gözəl səslənir... Özün bilirsən ki uşağın adının nə olmasında böyük mənə var.

Rudolf bir anlığa susdu.

– Gəl belə şeylərlə oynamayaq, – Rudolf məhəbbətlə onun gözlərinin içinə baxdı. – Yox, İnes, gərək mənim körpəmin o qəşəng sifəti onun qəlbindəki surətinə qarışmasın. Nə Mariya, nə də, anan dediyi kimi, İnes! Çünki İnes də mənim üçün yeganədir, o da ikinci dəfə olmaz. – O bir qədər susandan sonra əlavə etdi: – Yəqin fikirləşirsən ki, nə səfeh ərin var?

– Yox, Rudolf, fikirləşirəm ki, sən Nesinin əsil atasısan!

– Bəs sən, İnes?

– Səbrin olsun... mən də sənə əsil arvadın olacağam. Ancaq...

– Yenə ancaq?

– Bu elə ancaq deyil, Rudolf! Ancaq... vaxtımız bitəndə... gec-tez o vaxt gələcək... hə, biz sənə inanmadığın o dünyaya köçəndə... bəlkə ümidimiz oraya özümüzə qabaq gedəcək... Hə, köçəndə... – İnes onun boynuna sarıldı, – heç silkələnilib eləmə, Rudolf, onsuz da buraxan deyiləm.

Rudolf onu qolları arasına alıb bərk-bərk sıxdı.

– Gəl başqa şeydən danışaq, İnes! Bu, insanın özünə də, başqasına da arzuladığı ən yaxşı şeydir.

– O nədir elə?

– Həyatdır, İnes. Gəl bacardığımız qədər çox, gözəl yaşayaq.

Bu vaxt qapı tərəfdən uşaq səsi eşitdilər.

Bu, adi sözlər deyildi, adamın üroyinə işləyən uşaq qığışması, bir də Nesinin cingiltili səsle verdiyi “Haydı, irəli!” komandaları idi. Və vəfalı Neronun qoşulub çəkdiyi evin bu xoşbəxt gələcəyi qoca qulluqçunun müşayiətilə keçmişin bağına qədəm qoydu...

BƏLƏDİYYƏ RƏİSİ

L. kəndinin bələdiyyə rəisi, iyirmi beş yaşlı Anna yorğunluqdan gözlərini güclə açırdı. Onun işi başdan aşırıdı. Qış ekini başlanmışdı. Sahələrə baş çəkmək, kənd təsərrüfatı avadanlığının siyahısını tutmaq, çatışmayanı camaatdan toplamaq lazım idi. O biri tərəfdən meşədə odun tədarükünün, kənd yollarına daş döşənməsinin və məktəbin təzə binasının tikilib istismara verilməsinin qayğısına qalmalı idi. Annanın gecəsi-gündüzü yox idi. Ayaqları dinclik bilmirdi. Qızın əynində vaxtilə Berlin inşaat bürosunda mühəsis işlədiyi zaman geydiyi yaraşıqlı və qəşəng dəri jaketi indi küləkdən, tozdan solub köhnəlmişdi. Anna övvəllər özünə, geyiminə fikir verərdi, zövq ilə geyinməyi çox xoşlardı. İndi doğma kəndin işləri, necə deyirlər, onu əldən salmışdı.

İndi Annanın bəzonib-düzənməyi, hər axşam işdən qayıdandan sonra isti suda yuyunmaqdan və yatağa uzanmaqdan ibarət idi. Şam yeməyini də çox könülsüz yeyirdi. O, nərmə-nazik deyildi, övvəllər çox bərkdən-boşdan çıxmışdı. Bütün bunlara baxmayaraq, bugünkü işin tamamilə başqa mahiyyəti vardır. Annaya xəbər verdilər ki, əsirlikdən vətənə qayıdan Herbert şəhərdən bələdiyyə rəisini telefona çağırır. Anna bir anlıq duruxdu:

- Allo, danışan bələdiyyə rəisidir.
- Necə? Bu ki qadın səsidir.
- Bəli, bura bələdiyyə rəisinin idarəsidir, danışan katibədir.
- Qardaşıma sabah gəldiyimi xəbər verin.

Tale altı il idi ki, onu cəbhəyə atmışdı. O, tank qoşunları hissəsində vuruşmuşdu. Bu altı ildə Anna nələr görməmişdi. Anna Berlində stenografist, sonra mühəsis işləmişdi, büro bombardman ediləndən sonra işə şəhərdən kəndə köçdü... Bütün bunlar hamısı ona çətin görünməmişdi. Axı Anna özü kəndli qızı idi. O, bənnalıq sənətinə də yiyələnmişdi. Bax elə bu zaman o, şəhərdən axşama-

dək ayaq üstə durmağa vərmiş etmişdi. Mühərisə iflasa uğradı. Anna birtəhər kəndlərinə gəlib çatdı. O, bələdiyyə idarəsində katibə oldu, siyahı doldurur, cədvəllər tuturdu. Anna hansı işdən yapışsaydı, onun öhdəsindən gəlirdi. Köhnə bələdiyyə rəisi, necə deyirlər, hər işə burnunu soxan idi. O, çoxlarını işdən qovmuşdu. Bunu başa düşən Anna bir gün ona dedi ki, açıq havada gedib bənna işləsəm, körpic düzsəm bundan yaxşıdır. Bu işə kənd qadınlarının yetmiş faizinin narazılığına səbəb oldu.

Bələliklə, Anna bələdiyyə rəisi seçildi. Hələ bilmədiyi bəzi çətin işlər vardı. Amma Anna onların da öhdəsindən gələ bildi. Annanın Herbertlə telefonla bugünkü danışığı onu yaman pərt elədi. Məhz buna görə də o, gənclik dostu Herbertə bələdiyyə rəisi olduğunu demədi, onların səmimi dostluğu mühərisə illərində də davam edirdi. Anna Herbertə bağlama, məktub göndərdi.

Herbertin sonuncu dəfə Berlinə məzuniyyətə gəlməsi və Anna ilə görüşü onun həyatında unudulmaz gözəl günlər idi. Anna sadəcə olaraq öz dostunu aldatmışdı. Bunun üçün də qəmlənməyə döyməzdi. Herbert bir az arıqlamışdı, amma yenə də şən və qıvrıq idi. Herbert açıq-açığına ona gülüb istehza etdi: "Cavan qızdan bələdiyyə rəisi!"

Anna Herbertdən sabah idarəyə gəlməsini, anket doldurmasını və tərcümeyi-halını yazmasını xahiş etdi. O, hərbi sayaq, fərağat dayanıb dedi:

- Oldu, xanım bələdiyyə rəisi! Əmrinizə hazıram, cənab feldfel!

Herbert evə gəlməyinə sevinirdi, xoşbəxt idi. O, son altı ildə olmuş əhvalatlardan ağız dolusu, harada gəldi danışardı. Axşamlar gənclər onu dinləmək üçün Herbertin qardaşığı ilə yığılırdılar. Təkcə Annanın - "xanım bələdiyyə rəisinin" boş vaxtı olmurdu. Annanın gəlməməyi onu narahat edirdi. O, axşamdan xeyli keçmiş Annagilə gəlir, Anna onu bir müddət sakit dinləyib dedi:

- Herbert, birtəhərlik mühərisəni unut, o köhnə söhbətdir, indi bugünkü işlərimiz barədə düşünmək lazımdır. Bugünkü işlər işə vacib işlərdir. Yeni məktəb binasının inşasını sürətləndirmək lazımdır. Qış gəlməmiş onun üstü örtülməlidir.

Herbertin adı inşaatçılar briqadasında idi. Ancaq işə çıxmırdı. Bələdiyyə rəisi onu idarəyə çağıraraq onu üçün işə çıxmadığını soruşduqda Herbert dedi:

– Əvvəla, öz işlərimi görüb qurtarmalıyam, ikincisi bu zibil məktəb məni əsla maraqlandırmır, məktəbə gedəsi uşağım da yoxdur, sonra da ki, mən nə günəməzdə işləyən fəhləyəm, nə də bənnə. Boş vaxtımda şəhərə gedib bir şüşə şərab içsəm, bundan yaxşıdır. Şərab, altı il müharibədə və əsirlikdə zəifləyən səhhətimin möhkəmliyi üçün vacibdir, məndən əl çək!

Bələdiyyə rəisi onu cəzalandıra bilərdi. Amma o təmkinliklə dedi:

– Özün bilən yaxşıdır.

Anna qarşısındakı siyahıda Herbertin adını pozdu, belə adamın olmadığını qeyd etdi. Herbert bərk acıqlandı. O, müharibə zamanı tanış olduğu adamların yanına gedib onları da ayıltı, necə deyirlər, yoldan çıxartdı. “Biz razı olmağı ki, əyninə uzun don geymiş bir qız kişilərin üstündə ağalığ etsin!” Beş gündən sonra məktəb inşaatında iştirak edən kişilərdən bir nəfər də işə çıxmıdı. Qadınlar Annaya məsləhət gördülər ki, ümumi yığıncaq çağırınsın, axı çoxluğu qadınlar təşkil edirdi. Sonra qərar çıxarıb işi yuxarı təşkilatlara bildirsinlər. Anna buna razılıq vermədi. Elə bil kişilər müharibə elan etmişdilər, qadınlar da öz növbəsində onların hücumunun qarşısını döyüşdə, silahla almaq əzmində idilər. İndi inşaatda işləyən otuz qadınla işi davam etdirmək – artıq işləmək, cavan qızlara bənnəliq peşəsini öyrətmək barədə düşünmək lazım idi. Qadınlar ən çətin işlərin öhdəsindən mərdliklə gəlirdilər. Annanın hərəkətli və inam dolu gözləri qadınları ruhlandırır. Şəhərisi gün tikintidə işləmək üçün əllidən artıq qadın və qız axışıb gəldi. Onlar elə bil şeytan idilər. Yorulmaq bilmirdilər, az qala dəridən çıxırdılar. Bəli, rəisin özü də bir işdən yapışıbmışdı. Axı, vaxtilə Anna bənnəliqi öyrənmişdi. Anna qızlara mala tutmağı, yan-yana dayanıb bir-birinə kərpic ötürməyi öyrədir, bütün işlərə özü nəzarət edirdi. Bu zaman məktəbin yanından ötən kişilər qadınlara söz atır, istehza edirdilər.

Qadınlar fasilə zamanı evə getmir və ərleri üçün xörək hazırlayırdılar. Bu kişiləri lap cin atına mindirirdi. Qadınlar iş yerində iri bir soba tikdilər. Böyük bir qazanda uşaqları və özləri üçün ümumi nahar hazırlayırdılar.

Bəzi qəddar kişilər arvadlarını güclə evə aparmaq istəyirdilər. Amma əlində mala və bel tutmuş əlli qadın kişiləri dəf etməyə hazır dayanmışdılar. Kişilər palçığa bulaşib gülünc vəziyyətə düşmək

istəmirdilər. Bu mübarizə iki həftəyədək çəkdi. Yeni məktəb binasının divarları göyə uçaldı. Xoşbəxtlikdən taxta-şalban hazır idi. Anna çox götür-qoy etdi. “Bəs binanın üstünü kim örtəcək? Dirəklər üstündə meydançı kim düzəldəcək. Dülğərlik işlərində kişilərə ehtiyac olsa, onda nə etməlidir?” Fikir-xəyalın onun başı ağrıyırdı.

O, gün ərzində neçə dəfə tikintiyə baş çəkirdi. Küləkdə, soyuqda nazik kitəldə çölə çıxırdı. İdarənin yazı-pozusunu gecədən keçənədək oturub işləyirdi. Bütün bunlara onun möhkəm və sağlam bədəni də tab gətirmədi. Bir gün o titrətdi, başı gicəlləndi, yerə oturmağa məcbur oldu. Dişləri bir-birinə dəyirdi. Onu evə gətirib yatağa uzatdılar. Qırx dərəcədən artıq istiliyi vardı. Həkim ikitərəfli soyuqdayma-sətelcəm olduğunu müəyyən etdi. Annanın vəziyyəti ağır idi. O sayıqlayanda da dilindən məktəb düşmürdü. Qadınlar Annaya doğma bacı kimi qulluq edirdilər. Bir axşam Annanın qapısı ağzında iki şüşə qırmızı şərab gördülər. Heç bir kağız-kuğuz da yox idi, kim tərəfindən qoyulduğu məlum deyildi. Anna sağaldı. O, həvəslə tikinti yerinə baş çəkmək istədi. Ancaq ona hələ icazə vermədilər. Qadınlar ona həkimin məsləhətinə ciddi əməl etməyi tapşırdılar.

Həftələr bir-birini əvəz etdi. Nəhayət, günəşli bir qış günü Annanı otaqdan bayıra çıxartdılar. O, tikintiyə baş çəkdi. Dirəklərin üstündə fəhlələr üçün düzəldilmiş taxta meydança indi lap yuxarı mərtəbənin bərabərində idi. Taxtapuşun küknar ağacından hazırlanmış bezi hissələri artıq hazır idi. Herbert məktəb binasının damında çalışan fəhlələrin arasındaydı. Aşağıda dayanmış kişilər öz bələdiyyə rəislərinə fərəhlə baxırdılar. Axşam Anna Herbertlə görüşüb dedi:

– Bilirsən, xəstə yatanda mənə ən çox nə kömək etdi?

– Nə?

– “Qırmızı şərab”.

Herbert ona baxıb gülümsədi.

RUS QARI

Ağaclar buz bağlamışdı. Keşikçi isə oxuyurdu. O, rus meşəsində dayanıb böyük bir sahənin keşiyini çəkirdi. Milad bayramında oxunan mahnılar oxuyurdu və onda artıq fevralın əvvəlləri idi. Ona görə oxuyurdu ki, qar dizə vururdu. Qapqara kötöklər, bomboz budaqlar qara bələnmışdilər. Qar budaqlarda, kolların başında, kötöklərdə topa-topa qalanıb buz bağlamışdı. Və artıq fevralın əvvəlləri olmasına baxmayaraq, keşikçi milad mahnıları oxuyurdu...

"Hərdən bir-iki güllə atarsan, yoxsa silah donar. Elə-belə boş yerə – qaranlıqlara at ki, donmasın. Elə kolluğa at. Bu kolluğu deyirəm... Arxayın olmaq üçün ki, orda heç kəs yoxdur. Yenə səs olanda adam bir az sakitləşir... Hər 15 dəqiqədən bir atarsan... Onda adam arxayın olur. Yoxsa silah donar. Arabir güllə atanda belə qorxunc sükut da olmur... Papağın qulaqlarını da qaldırırsan. Əmr belədir: növbədə olanda görək qulaqlığı qaldırırsan. Yoxsa heç nə eşidilmir. Bax bu əmrdir. Ancaq onsuz da heç nə eşidilmir. Hər yan sakitlikdir. Səs-səmir yoxdur. Neçə həftədir ki, belədir... Səs-səmir yoxdur. Yaxşı, hələlik. Hərdənbir at... sakitləşərsən..."

Bütün bunları yoldaşı dedi. Sonra o, tək qaldı. Papağın qulaqlarını qaldırdı və həmin dəqiqə soyuq üz-gözünü daladı. O, tək qalmışdı. Qar ağacların budaqlarında buz bağlamışdı, qapqara kötöklərə yapışmışdı, topa-topa kolların başında qalaqlanmışdı. Külək dərələrə qardan hasar çəkmişdi. Yaman yağmışdı onda.

Bu qar təhlükəni gizlədirdi, qoymurdu görünsün. Bəlkə də həmin təhlükə arxasındaca dayanmışdı. Ancaq qar onu gizlədirdi. Ömründə ilk dəfə tənha qaldığı bu gecəyə sükut pərdəsi çəkən də həmin qar idi. Qar bu sükutla təhlükəni gizlədirdi, qoymurdu görünməyə. Bu qar elə səssizlik yaradırdı ki, hətta damarlarında axan qanın səsinə də eşidirdi. Səssizlik artdıqca, qanın "şırıltısı" ucalırdı və o da bunu aydınca eşidirdi... Qar beləcə gizlədirdi o təhlükəni.

Xışiltı gəldi. Əvvəlcə solda... sonra qabaqda... sağda... yenə solda və arxada... Nəfəsini içinə çəkdi. Səs yenə gəldi. Damarlarında axan qanın "şırıltısı" lap bərkidi. Yenə xışiltı gəldi qulaqlarına. Şinelin yaxalığını dartışdırdı. Titrəyən barmaqları onu qopartdı. Qopartdı ki, qulaqlarını tutmasın. Budur, yenə də səs gəlir... Dəbilqəsinin altından soyuq tər süzülür, yanaqlarına çatanda dondu. Elə üzündə donub qaldı. Qırx iki dərəcə soyuq var idi. Dəbilqənin altından süzlən tər donur, o xışiltı da eşidilirdi: gah arxada, gah sağda, gah da uzaqlarda, lap yaxında, hər yerdə... hər yerdə.

Keşikçi rus meşəsində durmuşdu. Ağaclar da buz bağlamışdı. Elə bil bədənindəki qanın hamısı qulaqlarına yığılmışdı. Təri də üzündə donub qalmışdı. Bu tər dəbilqədən süzülürdü. Nəyin isə səsi gəlirdi. Qar onu gizlətməmişdi, görə bilmirdi.

Sonra o oxumağa başladı. Ucadan oxuyurdu ki, qorxunu eşitməsin. O həzin xışiltını da. Və bir də təri donmasın. O, mahnı oxuyurdu və qorxunu eşitmirdi. O, milad mahnılarını oxuyurdu və əvvəlki həzin şıqqıltını daha eşitmirdi. Rus meşəsində milad mahnıları oxuyurdu. Yaman qar yağmışdı, ağaclar buz bağlamışdı.

Birdən, doğrudan da, budaqlar şaqqıldadı. Gözətçi susdu, yan-yörəsinə boylandı. Tapançasını çıxartdı. Feldfel qarı yara-yara, iri addımlarla ona tərəf gəlirdi.

"İndi məni güllələyəcək" – gözətçi fikirləşdi: "Xidmət zamanı oxumuşam. Güllələnməyəcəm. Feldfel çatır. Bax, necə qaça-qaça gəlir. Mən xidmət zamanı oxumuşam. Bu dəqiqə gəlib güllələyəcəklər."

Feldfel gəlib çatdı... və ona sığındı. Yan-yörəsinə boylandı. Və yığıldı. Sonra durub tövşüyə-tövşüyə dedi:

– Pərvərdigara. Məni tut. Aman Allah. – Sonra güldü. Gözətçinin qolları üstünə düşdü. Ancaq yenə güldü:

– Milad mahnısı... Bu lənətə gəlmiş rus meşəsində milad mahnısı... Milad mahnıları... İndi fevral ayı deyilmi? Axı, fevraldır indi. Ancaq milad mahnıları eşidilir. Hamısını eləyən bu dəhşətli sükutdur. Milad mahnıları. Allah sən özün kömək ol. Sən məni bərk tut. Sakit ol... budur bax, yenə... yox... daha eşidilmir. Gülmə, sən. – Feldfel lap ləhləyirdi və keşikçidən bərk-bərk yapışmışdı: – Sənə dedim gülmə. Səssizlikdəndir bu. Neçə həftədir ki, belədir. Səs-səmir, ins-cins yoxdur. Bunlardan sonra milad mahnıları eşidəsən.

Axı fevral ayı çoxdan girib. Qardı bunları eləyən. Yaman çox yağış buraya. Sən gülmə. Adam lap dəli olur. Sən ikinci gündür gəlmisən, ancaq biz neçə həftədir buradayıq. Səs-səmir, ins-cins yox idi. Adam lap dəli olurdu. Hər yan səssizlik. Neçə həftədir... Sonra... birdən milad məhnləri eşidirsən. Gülmə, gülmə... Səni görəyə kimi eşidir-dim. Aman Allah. Adam lap dəli olur. Bu əbədi sükut... əbədi...

Feldfebel təngnəfəs olmuşdu. Ancaq güldü. Bərk-bərk keşik-çidən yapışmışdı, keşikçi də ondan. Sonra hər ikisi güldü... Rus meşəsinə... Fevralda...

Hərdən üstünə qar qalaqlanmış budaqlardan biri əylirdi. Və sonra bomboz budaqların arası ilə sürüşə-sürüşə yerə düşürdü. Və onda da xışiltı eşidilirdi. Özü də lap astadan. Gah irəlidi, gah solda, gah da lap yanlarında... hər yerdə, hər yerdə... Çünki ağaclar buz bağlamışdı. Yaman qar yağmışdı....

TORPAQ

Bu gecə Radi yanıma gəlmişdi. Elə həmişəki sarıbənzir Radi idi. Və həmişəki kimi yenə də titrək, zərif dodaqlarında təbəssüm oynayırdı. Gözlərindəki ifadələr də dururdu, qorxu və ümitsizlik. Çənə-sindəki iki cüt bir tək sarı tük də olduğu kimi qalmışdı. Hər şey əvvəlkinin eyni idi.

– Axı sən ölmüşdün. Radi, – dedim.

– Hə... sən Allah gülmə...

– Niyə gülürəm ki?

– Bilirəm həmişə mənə gülübsünüz. Çünki gülməli yeriyordim, məktəbə gedəndə heç tanımadığım cürbəcür qızlardan danışardım. Həmişə də buna gülərdiniz. Onsuz da bilirəm ki, mən bir az qorxaq idim.

– Çoxdan ölübsən?

– Yox, yox. Ancaq öləndə qış idi. Heç torpağa da əməlli basdırı bilmədiklər. Hər yer donmuşdu, daşa, dəmirə dönmüşdü...

– Hə, sən Rusiyada öldün axı...

– Elə birinci qış. Gülmə sən allah, Rusiyada ölmək yaman pis imiş, orada hər şey mənə yaddır. Ağacların özü də. O kədərli ağaclar! Çoxu ağcaqayındır. Düz deyirəm, mənə basdırdıqları yerdə təkcə o

qüssəli ağcaqayınlardır. Orada hərdən daşlar inildəyir! Çünki rus daşlarıdır. Meşələr də gecələr fəryad qoparır. Çünki rus meşələridir. Qar da orda haray salır. Çünki rus qarıdır. Mən orda yalnızam... qoribəm...

O, çarpayının kənarında oturub sükuta qorq oldu.

– Radi, bəlkə orda ölübsən deyə hər şey sənə belə görünür!

O, üzümə baxdı:

– Elə düşünürsən? Yox əşi, sən də boşla... yaman, yaddır. Hər şey... – gözlərini yerə dikdi. – Hər şey elə yaddır ki! Hətta adam özü özünə də!

– Adam özünə də?

– Bəs necə! Ancaq gülmə sən allah, doğrudan elədir. Lap adam özü də özünə yaddır. Sən allah gülmə, elə bunun üçün gecə vaxtı durub gəlmişəm sənə yanına. Dedim bir sənənlə məsləhətləşim.

– Mənimlə?

– Gülmə, sənənlə! Sən ki mənə yaxşı tanıyırsan, elə deyil?

– Bəlkə də...

– Bunun dəxli yoxdur. Sən mənə lap yaxşı tanıyırsan. Yəni xarici görünüşümü deyirəm. Mənim necə adam olduğumu yox, necə görün-düyümü...

– Sən sarıbənzirsən... sir-sifətin də yerində...

– Yox, qorxma, de ki, sifətin saralıb. Axı özüm bilirəm.

– Deməli...

– Hə, sifətin bir az avazıyıb, ancaq yenə həmişəki kimi enlidir, orda təbəssüm də gəzir.

– Bəs gözlərim?

– Sənənlə gözlərin həmişə bir az... bir az qüssəli, qoribə olardı.

– Yalan danışma, mənim gözlərimdə həmişə nə isə bir qorxu, ümitsizlik olub. Çünki bilmirdim siz mənim o qızlar barədə danış-dıqlarımın hamısına inanacaqsınız, ya yox. Bəs sonra? Üzüm necə, təmiz olardı?

– Yox, olmazdı. Elə çənəndə iki cüt bir tək sarımtıl tük vardı. Sən elə bildirdin onlar görünür. Ancaq biz görürdük...

– Həm də gülüşürdünüz.

– Hə gülürdük.

Radi çarpayının kənarında oturub dizlərini ovuşdururdu:

– Hə... – sonra pıçıldadı, – elə idim. – Elə! – Və birdən o qorxu çökmüş gözlər mənə zilləndi:

– Mənə bir yaxşılıq eləyərsən? Ancaq sən allah gülmə... gedək mənimlə.

– Rusiyaya?

– Hə lap az çəkər... Bircə dəqiqəliyə... Ona görə ki, sən məni yaxşı tanıyırsan... Xahiş eləyirəm...

Qolumdan yapışdı. Əli buz kimi soyuq idi. Soyuq və qov kimi yüngül... həm də mum kimi yumşaq...

Ağcaqayınların arasında durmuşduq. Yerdə nə işə işləyirdi.

Radi dedi:

– Gəl, mən burada qalırım.

Lap məktəb çağlarından mənə tanış olan bir insan skeleti gördüm. Yanında da tünd-yaşıl metal parçası.

– Bu mənim polad dəbilqəm idi. Görürsənmi daha paslanıb, üstünü basıb... – Sonra da skeleti göstərdi:

– Sən allah gülmə, – dedi, – bu da mənəm. İndi başa düşdün? Sən ki məni yaxşı tanıyırsan. Özün də, buradakı adam heç mən ola bilərəmmi? “Hə” deyirsən? Bəs bunlar sənə də yad gəlmirmi? Görürsənmi, məndə tanınası bir şey qalmayıb. Daha məni heç kim tanımaz... Ancaq bu mənəm! Çünki mən olmalıyam. Ancaq bilmirəm bunlar mənə niyə belə yad görünür. Qabaqlar necə idimsə, ondan əsər-əlamət qalmayıb. Gülmə, sən allah hər şey burda yaddır, dərk edilməzdir, uzaqdır...

O, quru yerdəcə oturdu və qüssəli gözləri harayasa uzaqlara dikildi. Sonra qara torpaqdan bir çimdik götürüb iylədi.

– Yaddır, yad, – pıçıldadı, – yaman yaddır...

Torpağı mənə sarı uzatdı. Qar kimi dumağ idi o torpaq! Lap elə bil əlləri idi... Bir az bundan qabaq mənə yapışan əlləri; buz kimi soyuq, qov kimi yüngül, mum kimi yumşaq.

– İylə, – dedi.

Dərindən nəfəs aldım.

– Hə, necədir?

– Torpaqdır da...

– Sonra? Bir az da yaddır, eləmi?

Torpağı lap burnuma yaxınlaşdırıb nəfəsimi çəkdim. O nəm iyi verirdi. Özü də qov kimi yüngül idi. Bir az da şirin.

– Yaxşı iylənir, – dedim, – əsil torpaq kimi.

– Birtəhər deyil? Yad deyil?

Qorxu çökmüş gözləri məndə idi.

– Yox!

– Niyə elə deyirsən, pis iy verir axı...

Yenə iylədim.

– Yox, bütün torpaqlar belə iylənir.

– Doğru deyirsən?

– Bəs necə!

– Heç sənə birtəhər görünmür?

– Yox, lap yaxşı iylənir, Radi. Bir əməlli iylə...

O yerdən bir çimdik də götürüb, iylədi.

– Yeni deyirsən bütün torpaqlar belə iylənir?

– Hə, hamısı...

O, dərindən nəfəs aldı. Burnunu lap ovcundakı torpağın içinə soxdu, nəfəsini çəkdi. Sonra mənə baxdı.

– Düz deyirsən, bəlkə də yaxşı iylənir. Ancaq yenə, yaddır. Fikirləşəndə ki, bu mənəm, yaman yad gəlirəm özümə... yad... Niyə axı mən burda öldüm?!

Radi oturmuşdu və deyəsən, mənim də burda olduğumu tamam unutmuşdu. Elə hey iyləyirdi. Və getdikcə də “yad” sözünü çox az, həm də lap astadan deyirdi. Ancaq elə hey iyləyirdi, iyləyirdi...

Yavaşca, barmaqlarımın ucunda ondan aralanıb evə qayıtdım. Saat altının yarısı idi. Bütün bağça-bağlarda qara bürünmüş torpaq gördüm. Yalın ayaqla bu torpağın üstündə gözdim. O soyuq idi, yumşaq idi... lap mum kimi... Və ətirli idi. Dayanıb dərindən nəfəs aldım. Bəli, onun iyi vardı!

– Torpaq yaxşı iylənir, Radi, – deyər pıçıldadım. – Doğrudan yaxşı iylənir. Əsil torpaq iyi verir. Rahat yat sən!

MİLAD TÖHFƏSİ

Qaranlıq gecədə tək-tənha dolaşırdı. Yan-yörədəki evlər elə bil göydən asılı qalmışdılar. Ay haradasa gizlənmişdi və küçələr də bu vaxtsız addım səslərindən səksənirdi... Axırda bir taxta parçası tapdı. Onu ayağına salıb sındırdı. Taxta elə birtəhər səsləndi ki, deyərdin köksünü ötürdü və ətrafa xoş bir iy yayıldı. Təzədən o qaranlıq qəşəbə ilə geri qayıtdı. Ulduzlar da gözə dəymirdi...

Qapını açan kimi (onda qapı da ağlayırdı) arvadının nigaran baxışları ona zilləndi. Hiss olunurdu ki, qadın tamam əldən düşüb. Elə soyuq idi ki, onun ağzından çıxan nəfəs də donurdu. Sonra kişi sümükləri çıxmış dizlərini qatlayıb taxtanı sındırdı. Sınarkən taxta yenə elə bil köks ötürdü və ətrafa xoş bir iy yayıldı. Onu burnuna yaxınlaşdırdı. "Lap qoğal iyi verir", deyə astadan güldü. Qadının gözləri dilə gəldi:

– Səs salma. Yatıb.

Kişi o kövrək ətirli odunu balaca peçə qoydu. Taxta həmin dəqiqə od aldı və otağa bir qucaq hərərət dolu işıq yayıldı. Bu bir qucaq işıq çəğanın üzünə düşdü, bir anlığa orda ilişib qaldı. Körpənin dünyaya gəldiyi bir saat olardı, ancaq hər şeyi yerli-yerində idi: qulaqları, ağzı, burmu, gözləri... Gözləri deyəsən iri idi – yumulu olsa da bu lap aydınca hiss olunurdu. Ağzı isə açıq idi və mışıl-mışıl nəfəs alırdı. Burnu, qulaqları qıpqırmızı idi. "Sağdır", – deyə ana fikirləşdi. Çəğa isə yatmışdı.

– Hələ bir az küləş də var, – kişi dilləndi.

– Hə, – qadın cavab verdi, – yaxşı ki var. Yaman soyuqdur.

Kişi yenə kövrək, ətirli odunlardan birini götürdü. "Yenicə uşağı olub, soyuqdan donur", – deyə ürəyindən keçirdi. Ancaq bilmədi ağzının acısını kimi üstünə töksün. Peçin qapağını açarkən yenə yatmış çəğanın üstünə bir qucaq işıq düşdü.

Qadın pıçıltı ilə dilləndi:

– Bir bax, elə bil həzrət İsanın özüdür, görürsənmi?

"Həzrət İsa", – deyə kişi ürəyindən keçirdi və yenə bilmədi ağzının acısını kimin üstünə töksün.

Bu vaxt qapıda yad adamlar göründü.

"Pəncərədən işığınızı gördük", – dedilər, – "fikirləşdik ki, bir az oturub qızınarıq".

Kişi dedi ki, evdə körpə uşağımız var. Gələnlər dinmədilər, içəri keçdilər, dərindən nəfəs aldılar, pəncələrinin üstündə irəli yeridilər. "Səs eləmərik", – dedilər. Sonra o bir qucaq işıq onların üzünə düşdü.

Üç nəfər idilər. Özü də nimdəş hərbi paltarda. Birinin əlində karton qutu, o birininkində isə torba var idi. Üçüncüsünün isə əlləri yerli-dibli yox idi. "Donmuşuq", – deyə o, əlsiz qollarını yuxarı qaldırdı, şinelinin cibini kişiye sarı tutdu. Cibində yuxa kağız və tütün var idi. Siqaret бүkdülər. Qadın dilləndi:

– Körpə uşaq var, burda olmaz.

Dördü də qapıya sarı getdilər və bir azdan dörd siqaret birdən közərdi. Gələnlərdən birinin qıcları düzəltmə idi. O, torbasından bir taxta parçası çıxartdı. "Eşşəkdir, – dedi, – düz yeddi aya yonub düzəltmişəm. Uşağa verərsən". Bunu deyib əlindəkini kişiye verdi.

– Ayaqlarına nə olub? – bu dəfə kişi soruşdu.

– Aclıqdan, susuzluqdan... – eşşəkdüzəldən köksünü ötürdü.

– Bəs o birinə, üçüncüyə? – kişi qaranlıqda əli ilə eşşəyi yox-ladı.

Üçüncü tir-tir titrəyirdi.

– Ah, heç bir şey, – pıçıldadı, – bir az əsəbiləşmişəm... çox qorxmuşuq... qorxudandır...

Sonra siqaretləri ayaqları ilə tapdayıb söndürdülər, içəri girdilər.

Onlar pəncələrinin üstündə yeriyirdilər və gözləri yatmış çəğada idi.

Bayaq titrəyən kişi karton qutusunda iki sarı konfet çıxartdı.

– Bunlar da qadının payı, – dedi.

Üç qaranlıq kölgənin uşağa tərəf öyildiyini görən qadının batıq gözləri böyüdü, dəhşət onu бүürdü. Ancaq bu vaxt körpə ayaqlarını onların sinəsinə dayayıb elə çığırdı ki, kölgələr dalı-dalı qapıya çekildilər. Dayanıb başlarını yırğaladılar və sonra qaranlığa qarış-dılar.

Kişi onların dalınca baxdı. "Lap qərribə müqəddəs adamlar idi", – deyib qapını bağladı. "Sayalı adamlardır" – bir də təkrar edib peçin yanındakı küləşə baxdı. Ancaq bilmirdi ağzının acısını kimə töksün.

– Uşaq çığırdı, – qadın pıçıldadı, – lap bərk çığırdı. O dəqiqə qaçdılar. Bir bax, gör necə də cıvrıqdır. – Qadın son sözləri qürurla dedi. Körpəsinin dodaqları aralandı və o yenə çığırdı.

– Ağlayır? – kişi soruşdu.

– Yox, deyəsən gülür.

– Elə bil burda qoğal bişiriblər, – kişi taxta parçasını iylədi, – lap qoğal iyi verir...

– Axı bu gün milad bayramıdır.

– Hə, düz deyirsən, milad bayramıdır... – kişi donquldandı və yenə yatmış körpəsinin üzünə bir qucaq işıq düşdü.

Uçub dağılmış divarın sınıq-salxaq pəncərəsində günəşin solğun şüaları sınıb titrəməkdəydi. Uçuq daş-divardan qalxan toz-torpaq qızılı rəngə boyanmışdı. Xarabalıq mürgü döyürdü.

O, gözlərini yummuşdu. Birdən dörd yan qaranlıqlaşdı. Hiss etdi ki, kimse başının üstünü kəsdirib. Özü də elə gəlib ki, xəbəri olmayıb, "aha, yaxşı yerdə axşamladım", – deyə ürəyindən keçirdi. Başını azacıq qaldırdı, qarşısında nimdaş şalvarda bir cüt qıç gördü. Qıçlar bir-birindən çox aralı idi və o bunların arasından nəyi istəsə görə bilərdi. Sonra ürəklənib aşağıdan-yuxarı o nimdaş şalvardakı qıçlar uzununu baxdı və gördü ki, qarşısında duran yaşlı bir kişidir. Ucaboğlu, nimdaş paltarlı bir adam dayanmışdı. Bir əlində torba, o biri əlində bıçaq vardı. Barmaqlarının ucu toz-torpağa bulaşmışdı.

– Ay uşaq, burda neynirsən, yatıbsan yoxsa? – deyə kişi soruşdu və yuxarıdan aşağı oğlanın çalağan yuvasına oxşayan başına baxdı.

Yurqen də kişinin əyri ayaqları arasından batmaqda olan günəşi gördü.

– Yox, yatmıram, – dedi, – keşik çəkirəm.

Kişi başını yırğaladı.

– Belə de... Bu ağac da ondan ötrüdür?

– Hə, – Yurqen bir az ürəkləndi və ağacı bərk-bərk sinəsinə sıxdı.

– Yaxşı, bəs nəyin keşiyini çəkirsən?

– Bunu deməyəm! – Yurqen ağacı daha da bərk sıxdı.

– Bəlkə pul gözləyirsən? – Kişi torbanı yerə qoyub bıçağı şalvarına çəkdi.

– Yox, mən pul gözləmirəm, – oğlan acıqlı-acıqlı dilləndi.

– Tamam başqa şeydi.

– Yəni nə?

– Deyəmməyəm, ayrı şeydi.

– Demirsən heç demə. Onda mən də deməyəm bu torbada nə var.

Kişi ayağının ucuyla yavaşca torbaya toxundu və bıçağın ağzını saqqıltı ilə bağladı.

– Mən bilirəm o torbada nə var, – Yurqen saymazıyana dilləndi, – doşan yemidi.

– Düz tapmısan, – kişi təəccübləndi. – Deyəsən sən qoçaq oğlana oxşayırsan. Neçə yaşın var?

– Doqquz.

– Aha, demək, doqquz yaşın var. Onda de görüm, üç dəfə doqquzun neçə eləyir?

Yurqen bir az vaxt qazanmaq üçün aralığa söz qatdı. – Bundan asan nə var. Üç dəfə doqquz? İyirmi yeddi. O dəqiqə bildim.

– Yaşa səni, tapdın. Bax, mənim elə o qədər dovşanım var.

Yurqen ağzını büzdü:

– İyirmi yeddi?

– İstəyirsən, gedək bax. Çoxu hələ balacadı. İstəyirsən?

– Mən gedə bilmərəm axı, görək burda olam.

Yurqen tərəddüdlə dilləndi:

– Gecələr də?

– Hə gecələr də! – Oğlanın baxışları əyri ayaqlara dikildi.

– Düz şənbə günündən burdayam, – deyə pıçıldadı.

– Evə də getmirsən? Çörəyi bəs harda yeyirsən?

Yurqen yerdən ensiz bir daş parçası qaldırdı. Altında arpa çörəyi vardı. Bir də papiros qutusu.

– Papiros çəkirsən? Qəlyanın da var?

Oğlan əlindəki ağacı daha bərk sıxıb, qorxa-qorxa cavab verdi:

– Özüm bükürəm, qəlyandan xoşum gəlmir.

– Heyif. – Kişi torbasına tərəf əyildi. – Gedib dovşanlara baxsaydın, yaxşı olardı. Bircə o balacaları görəydin. Xoşun gəlsəydi, birini seçib özünə götürərdin. Amma burdan aralana bilməzsən...

– Yox, – Yurqen kədərle dilləndi, – yox, yox...

Kişi torbanı götürüb belini düzəltdi.

– Yaxşı, madam ki, burda qalmalısan, qal, – deyib döndü.

– Ağzından qaçırmazsan ki... – Yurqen tələsik dilləndi. – Siçovullara görə durmuşam burda.

Əyri ayaqlar bir addım geri çəkildi.

– Siçovullara görə?

– Hə? Axı onlar ölü əti yeyirlər. Ölü adam əti. Bununla dolanırlar...

– Kim deyir onu?

– Müəllimimiz.

– Sən indi burda durub siçovulların keşiyini çəkirsən?

– Siçovulların yox ey. – Sonra lap yavaşdan pıçıldadı. – Qardaşım burdadı. Burda, – deyib, əlindəki ağacla uçuq daş-divarı göstərdi.

– Evimizə bomba düşdü. İşığımız da o dəqiqə söndü. Qardaşım da

ışıqla bərabər. Qışqırırdı. Məndən çox balaca idi, dördə yaşı vardı. İndi hardasa buralardadı. Məndən çox kiçik idi.

Kişi yenə yuxarıdan aşağı oğlanın çağan yuvasına oxşayan başına baxdı.

– Yaxşı, bəs müəlliminiz sizə deməyib ki, siçovullar gecələr yatırlar?

– Yox, – dedi və birdən-birə elə yorğun göründü ki...

– Müəlliminə bax da... Belə adi şeyi də bilmir. Siçovullar axı, gecələr yatır. Qaş qaralan kimi yatırlar. Axşamlar arxayınca evinizə gedə bilərsiniz.

Yurqen əlindəki ağacların ucu ilə zibillikdə balaca yalaqlar eşirdi. Ürəyində də həmin bu yalaqları balaca uşaq cərpayılmasına oxşadırdı.

Bu vaxt kişi dilləndi (*o ayrı ayaqlar qalxıb-düşürdü*):

– Bilirsen nə var? Mən indi gedib dovşanları yemləyim, şor qarışanda gəlib səni aparım. Bəlkə özümlə birini də gətirdim. Hə, nə deyirsən, balacasını, yoxsa?

Yurqen hələ də zibilliyi eşirdi. İndi oğlanın gözlərinə balaca dovşanlar görünürdü: boz, ala...

Yavaşcadan:

– Bilmirəm, – dedi, – doğrudan da siçovullar gecələr yatırsa...

Kişi ucuq divarın üstündən aşib küçüyə çıxdı. Ordan dedi:

– Bəs necə, oğur müəlliminiz bunu bilmirə, onda şolə-küləsini yığırdırsın.

Oğlan ayağa durdu.

– Bəlkə birini gətirənsən mənə? Özü də ağını.

– Baxaram, ancaq sən görək mənə o vaxta qədər gözləyərsən. Sonra mən səninlə evinizə gedərəm. Bilirsen niyə? Görək atanı başa salam ki, dovşana yeri necə düzəldirlər. Bunu bilməlisiniz.

– Oldu... – Yurqen qışqırdı. – Gözləyəyəm. Onsuz da hava qaralana kimi durmalıyam burada. Mütəq gözləyəcəyəm. Nazik taxtamız da var, hələ...

Ancaq kişi bunları eşitmədi.

O ayrı ayaqlar günəşə doğru üz qoymuşdu. Qaş qaraldığından günəş qışqırmızı olmuşdu və kişinin baldırları elə ayrı idi ki, Yurqen onların arasından günəşi görürdü. Onun çiynindəki torba atılıb-düşürdü. Dovşan üçün yem var idi onun üçündə... Yamyaşıl dovşan yemi. Amma xarabalıqlar onu bir azca saraltmışdı...

Henrix Heyne

HARS SƏFƏRİ

Heç nə daimi deyil, dəyişkənlikdən başqa: heç nə əbədi deyil, ölümdən başqa. Ürəyin hər döyüntüsü bizə təzə bir yara vurur. Odur ki, şeir sənəti olmasaydı, həyat əbədi sızan qan bulağına dönərdi. O, təbiətin bizdən əsirgədiyini bizə bəxş edir: heç vaxt paslanmayan qızıl vaxtı, xəzəna dönməyən baharı, buludsuz səadəti, bir də əbədi gəncliyi.

*Qara pencək, ipək corab,
Ağ balaqlı ey insanlar.
Təzim edir, dil tökürsüz,
Sinəyinizdə ürəkmi var?!*

*Köksünüzdə nə məhəbbət,
Nə ürək var, nə istisi.
Məni cana gətiribdir
Qondarma eşq iniltisi.*

*Dağlar məni haraylayır
Sərin külək, çadır, ocaq;
Bilirəm ki, yalnız orda
Duyğularım dinc olacaq.*

*Dağlar məni haraylayır,
Şam ağacı, bir quş səsi,
Topa bulud, məğrur zirvə,
Bir də bulaq zümzüməsi.*

*Şux xanımlar, şıq cənablar,
Tumar çəkin özünüdə.
Xudahafiz, mən gedirəm
O dağlardan güləm sizə!*

Börne

Öz kolbasası və universitetləri ilə məşhur olan Qöttingen şəhəri kral Hanoverə mənsubdur və 999 buxarısı, bir o qədər kilsəsi, bir doğum evi, bir rəsədxanası, bir karseri, bir kitabxanası və bir də həmişə əla pıvəsi olan zirzəmi pivexanası var. Şəhərin yanından ötüb keçən arxın adı "Layna" dir, yayda burada çimirlər. Suyu çox soyuqdur və çay bəzi yerlərdə o qədər enlidir ki, doğrusu görək Lüder¹ gəndən ələ yüyürə-yüyürə gələ ki, onun üzərindən atıla bilər. Şəhər əslində gözəldir və çiynlərinin üstündən boylanıb baxana o daha da xoş gəlir. Görək ki, bu şəhər çoxdan bina edilib, yadıma gəlir beş il bundan əvvəl orada tələbəliyə qəbul olunub, tezliklə xaric olunanda da o beləcə çal, beləcə müdrik görkəmə malik idi və hələ o zaman da bolluca itləri, pudelləri², dissertantları, meyxanaları, paltaryuyan qadınları, kompendiyumları, göyərçin ətindən müxtəlif çığırtmaları, qvelf ordenli professorları, faytonçuları, qotazlı qəlyanları, ali məsləhətxanaları, ədliyyə məsləhətxanaları, foksxanaları, daha nə bilim nə xanaları mövcud idi. Bəziləri belə iddia edir ki, guya şəhər xalqların bir yerdən digər yerə köç etməsi dövründə salınıb və guya hər bir alman qəbiləsi orada özünün ən səfil nümayəndəsini qoyub getmiş və onlardan da bütün bu vandallar³, frizlər⁴, şvablar⁵, sakslar⁶, türinqlər⁷ və başqaları yaranmışdır ki, indi də dərilərinin rəngi, qəlyanlarının qotazı ilə fərqlənirlər. Onlar indi də Venderstrassədə qozişir, qanlı Razenmül, Ritçenkruq və Bodven⁸ meydanlarında qalmaqla salıb çırpışmalar törədirlər. Köçərlik dövrünün adət və ənənələrinə hələ riayət edərək bəziləri "Xoruzbaşı" adlandırdıqları ağsaqqalları ilə, bəziləri "Tələbə adətləri" adlanan qədim qanun kitabları ilə idarə olunur və bu qanunlar vəhşilərin qanun məcmuəsinin əsasını təşkil edir.

Ümumiyyətlə, Qöttingen sakinləri tələbələrə, professorlardan, filistirlərə⁹ və mal-qaradan ibarətdir. Həm də bu dörd bölgünün bir-birindən əla bir mühüm fərqi yoxdur. Ancaq mal-qara bölgüsü ən şərəfətlisidir, özü də əksəriyyət təşkil edir. Bütün tələblərin və

ordenli, ordensiz professorların burada adlarını sadalamaq əlbəttə, başağnsı olardı, bir də ki, bu saat heç də bütün tələbələrin adı yadımda deyil. Həm də professorların arasında elələri vardı ki, onların heç adları da olmurdu. Qöttingen filistlərinin sayı görə ki hədsizdi, qum qədər çox, daha dəqiq desək, dəniz kənarındakı islaq qumlar qədər çox. Əslinə baxsan, mən onları elə əl-üzürlü çirkli tərtəmiz hesabları ilə şəhər tezdən akademik məhkəmə qarşısında tez-tez vurnuxan görürdüm və onda başımı sındırıb dərk etmək istəyirdim ki, görəsən, axı tanrı bu qədər əclafı necə xəlf eləyib.

Qöttingen şəhərinin təsviri haqqında daha geniş məlumatı siz məmnuniyyətlə K.F.H.Marks¹ tərəfindən yazılmış həmin şəhərin topoqrafiyasında oxuya bilərsiniz. Baxmayaraq ki, müəllif mənim hakimiyyətim olmuş, hədsiz qayğıyı çəkmişdir və mən də öz növbəmdə, ən pak qəlbə ona həmişə borclu olduğumu bilirəm, ancaq bununla belə, onun əsərini mütləq oxumağı tövsiyə etmərəm. Üstəlik onu bir cəhətdən məzəmmət edərim ki, əsərində Qöttingenli qadınların guya uzun qılçaları kimi səhv bir müddəni heç də kifayət qədər qətiyyətlə tənqid etmir. Mən bu fikri əsaslı surətdə təkzib etmək üçün xeyli vaxt sərf etmişəm. Bunun üçün əvvəlcə müqayisəli anatomiya kursu keçmiş, kitabxanalarda oturub nadir əsərlərdən qeydlər etmiş, saatlarla əyləşib, Veenderstrassədə gəzinən qadınların baldırlarına tamaşa etmişəm. Nəhayət, bütün bu tədqiqatların nəticəsi şərh olunan dörin mözmunlu traktatımda ayaqlardan aşağıdakı kimi söhbət açmışam: 1) Ümumiyyətlə, baldırlar haqqında; 2) Qocaların baldırları haqqında; 3) Fil baldırları haqqında; 4) Qöttingenli qadınların baldırları haqqında; 5) Bütün bunları Ulrix bağında qozişən baldırlarla müqayisə etmiş; 6) Bütün bu baldırların qarşılıqlı əlaqəsini müəyyənləşdirmiş, fürsətdən istifadə edib, baldırlardan, dizlərdən və s. danışmış, nəhayət; 7) Əgər o vaxt əlimə lazımı ölçüdə kağız keçibse, Qöttingenli qadınların ayaqlarını düzgün əks etdirən bir neçə faksilil-qravıyura da yaradıb elmi işimə əlavə etmişəm.

Qöttingeni mən tərək edəndə sübhün gözü yenidən açılmışdı, "bizim alim"² isə çox güman, hələ də yatağındaydı və yəqin ki, özünün

¹ Lüder – Qöttingen universitetində boksçu kimi şöhrətlənən tələbə

² Pudell – tələbələrin tərbiyasına nəzarət edən universitet tərbiyyəçisi

^{3, 4, 5, 6, 7} Vandallar, frizlər, şvablar, sakslar, türinqlər – alman qəbilə və tayfaları

⁸ Razenmül, Ritçenkruq, Bodven – Qöttingen ətrafında kondlor

⁹ Filistirlər – XVII-XVIII əsrlərdə alman tələbələri meşşanlara belə höqarətli laqəblər verirdilər.

¹ K.F.H.Marks – Qöttingendə professor

² "...alim isə çox güman ki, hələ də yatağında idi" – hüquqşünas professor Ayxorn K.F. nəzərdə tutulub.

həmişəki yuxusunu görürdü; görürdü ki, guya o, gözəl bir bağçada gəzişir, guya bu bağın ləklərində sitatlar yazılmış dümağ kağızlar göyürir və bu sitatlar Günəşin şüaları altında gözqamaşdırıcı şəkildə parıldayır. O isə gah birini, gah da digərini çıxarıb qayğı ilə yeni ləkə əkir, bu arada isə bülbül öz lətafətli nəğmələri ilə onun qoca ruhunu vəcdə gətirir.

Vend darvazaları önündə mənim qarşıma iki nəbələd məktəbli çıxdı. Biri digərinə belə dedi: "Mən daha Teodorla oturmuyacağam. O çox qanmazdır. Gör e, dünən "Mensa"¹ sözünün yiyəlik halını bilmədi. Bir mənası olmasa da mən deyim ki, bu sözü şəhər darvazaları üzərinə bir deviz kimi həkk edərdim, çünki, necə deyirlər, "Anası gəzdirdi ağacı balası budaq-budaq gəzər". Çünki bu sözdə alimlər alimi Qeorqi Avqustun² o quru, o sitatəbənzər vüqarı əxz olunmuşdur".

Şosedə sərin, tərəvətli sübh yeli əsirdi, quşlar da elə şən cəh-cəhlə oxuyurdu ki, qəlbimə yeni bir tərəvət, yeni bir gümrəhlik hakim kəsilirdi. Bu sərinlik mənə hədsiz dərəcədə gərəkdi. Son zamanlar Pandekt dərəsindən³ çıxma bilmirdim. Roma kauzistləri⁴ boz hörümçək toru kimi düşüncələrimi elə pırtılaşdırırdı ki, elə bil dəmir mənəgənə ilə sıxılıb xüsusi paraqraflara yerləşdirilmişdi və müəyyən xeyir güdən hüquq sistemləri bütövlükdə qulaqlarımda hələ də Tribonian⁵, Yustinian⁶, Hermogenian⁷ və "Sarsaqlayan" kimi səslənirdi. Bu saat ağac altında əyləşmiş o bir cüt zəif görkəmli məxluq da mənə az qala cildlənmiş qollu-qıçlı qanun külliyyatı kimi görünür.

Küçədə birdən-birə canlanma başladı: südsatan qızlar və eşşək çapanlar boz paltarlarda buradan ötüb keçirdi. Vendenin sonunda

¹ Mensa – Masa (lat.)

² Qeorqiya Auqusta – Qöttingen universitetinin adı. Onu yaradan Hanover kralı II Qeorqun şərəfinə verilmişdir.

³ "Pandekt dərəsi" – hüquqşünaslıq fakültəsinin yerləşdiyi korpus belə adlandırılırdı.

⁴ Kauzistlər – Roma hüquqşünasları

⁵ Tribonian – məşhur Roma hüquqşünası. Cənəfsənliqlə hüquqşünaslıq fakültəsinin yaradılmasına çalışmışdır.

⁶ Yustinian – Roma imperatoru, Romada qanun məcləslərinin yaranması onun adı ilə bağlıdır.

⁷ Hermogenian – Roma hüquqşünası. Böyük qanun külliyyatının yaradıcısı

mənə Şefer¹ və Doris² rast gəldi. Ancaq bu Qessnerin³ tərənnümü etdiyi o ideal sevgililər deyil, iki universitet pedelləridir. Onlar Bovidə tələbələrə dueline nəzarət edir və bir də ona çalışırlar ki, on illərlə qadağan hesab edilən ideyaların hər hansı bir dəlillə privadosent vasitəsilə Qöttingen şəhərinə nüfuz etməsin. Şefer məni həmkar kimi salamladı, çünki o da yazıçıdır və tez-tez mənə öz yarım illik yazıları haqqında məlumat verir. Bundan başqa o, təcili evinə dəvət üçün tez-tez bizə gəlir və məni evdə tutmayanda adıma xırdaca məktub yazıb qoyar, yaxud tabaşiri götürüb otağımın qapısına həmin dəvəti səliqə ilə yazardı. Arabir yanımda bir at qoşulmuş və içərisində həmişəlik, yaxud növbəti tətillə gedən tələbələrə dolu faytonlar keçirdi. Bu cür universitet şəhərciklərinə müntəzəm gəlib-gedənlər də olurdu. Bura hər üç ildən bir yeni tələbə nəslə daxil olur. Bu ardı-arası kəsilməyən insan axınıdır. Bu axında bir sementrin dalğası digərini əvəz edir, bu ümumi axın içərisində yalnız qoca professorlar öz yerlərində sayırlar. Onlar Misir çəmənləri kimi dəyişmədən, bürdərədən dayanıb durublar. Bircə fərq bundadır ki, bu universitet "çəmənlərində" heç bir müdriklik əxz olunmayıb.

Rauşenvasserin yanındakı mərsin kolluğundan iki şad-xürrəm gənc çıxıb yuxarı yollandı. Bələdçiliklə məşğul olan bir qadın onları əsas yola qədər ötürdü, adətə üzrə əli ilə yabının arıq böyrünə şappıldatdı, atlılardan biri qamçı ilə atın enli yancaqlarına döyəcəyəni Bovidə tərəf çapanda qəhqəhə çəkib güldü. Gənclər ancaq Nortene tərəf döndülər. Onlar məzəli şəkildə bağırışır və çox qorubə bir əda ilə Rossinin "Pivə iç, Liza, Liza, əzizim" mahnısını oxuyurdular. Bu səsləri mən onlar uzaqlaşdıq yox olunca eşitdim. Xülasə, bu qiyamət müğənnilər tamamilə gözəndən itdilər. Onlar almanlara məxsus ləngliyə malik olan yorğa atlarını dəhmərləyib, mahnımla-yaraq sürətlə irəliləməyə məcbur edirdilər. Heç bir yerdə atlara Qöttingendə olduğu qədər zülm edilmirdi. Mən hər dəfə zavallı çolaq bir yabının yem xatirinə tərkəddüyünü, bizim Rauşenvasser igidlərinin belə işgəncələrinə dözməsini, ya da tələbələrə dolu böyük bir arabanı sürüyüb aparmasını görəndə öz-özümə düşünürdüm: "Ay

¹ Şefer – çoban (alm.)

² Doris – "İdilliya"da çoban adı

³ Qessner – sentimental İsveçrə şairi və rossamı

vay, biçərə heyvan, yəqin ki, sənin əcdadların cənnətdə haram buyrulmuş o yulafdan yeyib”.

Nortendəki meyxanada həmin cavanlara yenidən rast gəldim. Biri siyənək balığından salat aşırır, digəri isə “Sərçə” ləqəbli sarı-bəniz qulluqçu Fuzia Kanina ilə bir tərəfdə laqqırtı vurub məzələnirdi. O, qulluqçuya bir neçə xoş söz söylədi, sonra onlar qol-qola girdilər.

Çantamı yüngülləşdirmək üçün içindən tarixi baxımdan çox görkəmli bir geyim olan göy tumanlarımı çıxarıb “Kolibri” adlanan balaca kelnerə bağışladım. Bir azdan sonra qoca sahibkar Bussenia mənə buterbrod gətirdi. Özü də gileyləndi ki, ona çox gec-gec baş çəkirəm və mənim xatirimi çox istəyir.

Norteni tərk edəndə günəş xeyli qalxmışdı və ətrafa aydın şəfəq saçırdı. Bu günəş mənə uğur diləyir, süaları kəlləmi qızdırırdı ki, beynimin kal düşüncələri dəyib yetişsin. Nordhaymdakı meyxananın damında əks olunan bu qızmar günəşə valeh olub qalmaq da lazım gəlmədi, çünki o tərəfə dönüb baxanda gördüm ki, artıq xörəyim hazırdır.

Bütün yeməklər çox ləzzətli hazırlanmışdı və onlar mənə Qöttingəndə qonaq edildiyim o “akademik” çörəkdən – o dadsız, o gön kimi tağalaq, duzsuz, özü də kifsimiş kələmə bükülmüş treska balığından daha çox xoş gəlirdi. Bir qədər mədəmi sakitləşdirdikdən sonra nəzərlərimi dəyəsen yola düşməyə hazırlaşan iki qadınla bir cənab cəlb etdi. Cənab tamam yaşıl libasdə idi, hətta onun eynəyi də yaşıl idi. Bu eynəkdən mis kimi qızarmış burnuna yaşıl kölgələr düşürdü. Özü isə padşah Nebukadnezarın ömrünün son illərindəki görkəmini xatırladırdı. Əfsanəyə görə bu illərdə o, meşə heyvanı kimi yaşayır və yalnız göyörti ilə qidalanırmış.

Yaşıl geyimli cənab xahiş etdi ki, mən ona Qöttingəndə bir mehmanxana nişan verim. Mən ona qarşısına çıxan hər hansı bir tələbədən “Otel de Brübax”ın yerini soruşmağı məsləhət gördüm. Qadınlardan biri son demə, onun arvadı imiş – ucaboylu, enligövdəli bir qadındı, kvadrat şəklində qırmızı, səmimi sifəti vardı, yanaqlarının yanından nazik xətlər keçirdi. Bu sifət, bu yanaq eşq allahlarının tüpürcək qabına oxşayırdı. Bundan əlavə uzun sallaq buxağı onsuz da uzun görkəmini çox eybəcər şəkllə salır və tamamlayırdı. Haşiyə və kraxmallı yaxaqla əhatə olunmuş şişman döşləri qülləli və bürclü bir qalanı xatir-

ladırdı, ancaq Filip Makedonskinin dedişi kimi, o da başqa qalalar kimi qızılla yüklənmiş eşşəyin qarşısında dayanmaq iqtidarında deyildi. O biri qadın-cənabın bacısı, birinci qadının demək olar ki, tamam əksi idi. Əgər birincisi faraon toyuqlarının piyli cinsindən-disə, ikincisi, şübhəsiz ki, ariqlarındandır. Ağzı bu qulağından o biri qulağına çatırdı. Sinəsi Lüneberq səhrası kimi düzən idi. Qadının əriyib tökülməkdə olan əndamı elə bil teoloqlu öyrənən kasıb tələbələrə verilən pulsuz xörəyə bənzəyirdi. Qadınlar hər ikisi də eyni vaxtda məndən soruşdu: “Burbaxda bari ləyaqətli adamlar qalır?” Mən təsdiq etdim və bu qiyamət üçlük yola düşəndə pəncərəmdən onlara ehtiramla bir daha təzim etdim. “Günəş” meyxanasının sahibkarı hiyləgərliklə gülümsədi, yəqin o da “Otel de Brübax”ın Qöttingəndə “Tələbələr karseri” adlandırıldığını bilirdi.

Nordhaymın arxa tərəfi sıldırım qayalıq idi və ətrafda mənə-rəli təpəliklər görünürdü. Künə boyu getdikcə qarşıma əsasən Braunşvayq yarmarkasına gedən dükəncilər və dəstə-dəstə qadınlar çıxırdı. Bu qadınlar bellərində bədənələrinə iplə bərkidilmiş səbətlər aparırdılar. Onların içində səs-səso verib cıvıldaşan toyuqlar və müxtəlif səslərlə oxuyan quşlar var idi. Onları aparən qadınlar da şən zarafatlar edə-ədə, laqqırtı vura-vura irəliləyirdilər. Məni hey-rətə gətirən bu idi ki, özlərini quş adlandıranlar indi özləri quşları satmağa aparırdılar.

Mən Osterodeyə gəlib çatanda artıq zülmətli bir gecə idi. Yeməyə iştaham yox idi. Odur ki, yatağıma uzandım. İt kimi yorulmuşdum, ancaq quzu kimi yatdım. Yuxumda yenidən Qöttingənə, oradakı kitabxanaya qayıtdım. Gördüm ki, hüquqşünaslığa aid zalın bir küncündə dayanmışam. Köhnə dissertasiyalari eşələyib oxumağa qurşanmışam. İşimi qurtarıb başımı qaldıranda təəccüb etdim, gecə nə tez düşüb. Büllür çilçiraqlar zalı işıqlandırmışdı. Yaxınlıqdakı kilsədə saat on ikini vururdu. Zalı qapıları açıldı, məğnur və nəhəng görkəmli bir qadın, ardınca da qorxaq bir ehtiramla onu müşayiət edən hüquq fakültəsinin assistentləri daxil oldular. Nəhəng qadının, qocalığına baxmayaraq, sifətinin cizgilərində ciddi bir lətafət sezilirdi. Baxışlarından, duruşundan böyüklüyü, qüvvətli Femidani¹ xatırladırdı. O da bir əlində qılınc və tərəzi sallamış, digərində isə lülələnmiş

¹ Femida – qədim yunan mitologiyasında ilahə, Zevsin arvadı. Övvəllər adi hiyüq, davranış normalarının, sonralar ədalət mühakiməsinin mücəssəməsi

perqament tutmuşdu. İki cavan hüquq elmləri doktoru isə onun sara-lıb-solmuş uzun donunun ətəyini yığıb aparırdılar. Onların sağ tərəfində Hofrat Rustikus¹ yüngüllükcə o tərəf-bu tərəfə atılıb-düşürdü. Hanoverin bu Likurqu² tez-tez özünün tərtib etdiyi yeni qanun layihəsindən parçalar qıraət edirdi. Sol tərəfdə isə qadının ali məclislər aşnası, ədliyyə idarəsinin gizli müşaviri Kuyatsius³ ədəb-ərkan göstərər və yüngüləcə ləngər vururdu. O hər şeyə hüquq nöqtəyinə nəzərindən münasibətini bildirirdi. Sonra da özü öz sərtliyinə qəhqəhə çəkib gülürdü, hətta özünü ciddi aparan o ilahə də bir neçə dəfə gülümsəyib ona tərəf əyildi və perqamentinin lüləsi ilə kürəyinə döyəcəyib mehribanlıqla dedi: "Afərin çırdan! Ağacı başından aşağıya tərəf doğrayan başıboş dəcol!"⁴ Elə buradaca ətrafdakı cənablar ona yaxınlaşdı və hər biri qadına söyləmək üçün məzəli əhvalat, yaxud ona xoş gəlmək üçün xoş bir söz uydururdu. Sonra zəlin açıq qalmış qapısından daha bir neçə cənab daxil oldu. Onlar da özlərini hüquqşünasların şöhrətli cəmiyyətinin üzvü kimi təqdim etdilər. Halbuki əksəriyyəti ləyaqətsiz güdükçülərdir. Onlar da o saat böyük həvəslə öz vəzifələrini icra etməyə başladılar. Yeni hər sərlövhədəki mənanı, hər baş pandekt⁵ müzakirəyə qoyaraq coşub özlərindən çıxdılar, kiməsə kəsim satdılar, hər şeydə bir sədd, bir hədd axtardılar. Bu vaxt zəla nuh əyyamından qalma geyimi, hörüklü ağ pariki və çoxdan unudulub getmiş sir-sifəti olan çox qoca hüquqşünaslar daxil oldular. Özləri də hədsiz dərəcədə heyrətləndilər ki, niyə ətrafdakılar keçən əsrin ən şöhrətli nümayəndələrinə xüsusi ehtiram göstərmirlər. Onlar da ilahənin ətrafında fırtınalı dəniz kimi get-gedə coşub-daşan pıçıltı, qır-vır, çığır-bağır dalğalarına qoşuldular. Nəhayət, ilahə hövsələdən çıxıb dəhşətli ağrını andıran bir səslə ucadan bağırırdı: "Bəsdirin! Susun! Mən qəddar qüvvələrin kortəbii hökmilə günahsız, təqsirsiz işgəncə qayasına zəncirlənmiş

o əziz Prometeyin səsini eşidirəm. Sizin bütün bu mübahisələriniz, dedi-qodularınız onun yanar yaralarını sərincəlməyəcək, zəncirlərini parçalamayacaq!!!" İlahə bax beləcə dəhşətlə bağırırdı, gözlərindən aramsız yaş axmağa başladı. Zəl elə bil ölüm vahiməsi duyubmuş kimi uğuldadı, tavan silkələndi, kitablar döşəməyə səpələndi. Qoca Münhauzen⁶ çərçivədən çıxaraq camaatı qayda-qanuna riayət etməyə çağırırdı. Lakin əbəs yerə, hay-həşir getdikcə daha da güclənirdi. Mən bu böyürən insanların dolu olduğu o sərsəri otaqdan çıxıb qaçdım və özümü birtəhər Belveder Appolunun və Medisey Venerasının müqəddəs heykəllərinin yan-yanı dayandığı tarix zalına salıb xilas oldum. Gözəllik ilahəsinin ayaqlarına düşəndim. Onun baxışlarını görər-görməz qorxub qaçdığım o quduz xanəni unudum və nəzərlərim onun misilsiz bədəninin ahəngdarlığını və əbədi gözəlliyini acgözlük və nəşə ilə udmağa başladım. O saat ruhuma yunan sakitliyi hakim kəsildi... Elə bil ilahi bir qüvvənin gücü ilə Feb-Appolon öz lirasının məstədicini melodiyaclarını beynimə, ruhumla axıtdı.

Oyanandan xeyli sonra elə bil qulaqlarıma o sevinc dolu melodiyanın sədaları gəlməkdə idi. Sürünü çölə otlığa aparırdılar. Bu melodiyaclar sən demə, onların boyunlarındakı zınqırovlardan gəlirmiş. Sevimli, qızıl günəş artıq pəncərədən boylanaraq, otağın divarlarındakı şəkilləri nura qərç etmişdi. Bu şəkillərdəki təsvirlər əsrimizin azadlıq müharibəsini əks etdirən səhnələrdi, bizim hamımızın qəhrəmanı olduğumuz hadisələrin həqiqi mənzərəsi, inqilab dövrünün divantutma səhnələri, XVI Lüdovikin Kilotində olması bir də yatağında rahat yatdığına, dadlı qəhvə içdiyinə, başının çiyniləri üzərində beləcə məğrurluqla dayandığına görə Allaha dua oxumadan başvurma mərasimləri idi ki, onlara ötəri nəzər salmaq belə mümkün deyildi.

Qəhvəmi içdim, geyindim, pəncərə gözülklərindəki yazıları oxudum, mehmanxana ilə hesabımı kəsərək Osterodeni tərk etdim.

Bu şəhərdə də Qotşlakın "Hərsi gəzmək üçün cib bələdçisi" kitabında ətraflı yazıldığı kimi: xeyli ev, müxtəlif sakinlər və bu sakinlərin içərisində bir neçə ruh var. Şose yoluna çıxmamışdan əvvəl mən qədim Osterode qalasının xarabalıqlarına qalxdım. Bu qalanın qalın divarlı küllələrinin yalnız yarısı qalmışdı. Adama elə gəlirdi ki, onu

¹ Hofrat Rustikus - Qöttingendə professor Anton Bauero işarədir. Almanca bauer və latınca rustikus - "kəndli" deməkdir.

² Likurq - qədim Spartanın qanun məclisi

³ Kuyatsius - Qöttingenin görkəmli professoru Qustav Hüqoya işarədir.

⁴ "Ağacı başından aşağıya tərəf doğrayan başıboş dəcol!" - o vaxt Roma qanunlarının bir bəndinə dair Hüqonun apardığı qızğın mübahisəyə işarədir. Həmin bənddə iki dövlət sərhədində bitmiş ağacı necə kəsməkdən danışılır.

⁵ Pandekt - qədim Roma hüquqşünaslarının qərarları külliyyatı

⁶ Münhauzen, baron fon Münhauzen - Hanoverdə nazir, Qöttingen universitetinin banisi

xərçəng gömirib. Klaustala gedən yol mənə yenə də dağlara sarı çəkib aparırdı. Mən qalxdığım ilk təpədən dönüb bir daha aşağı, vadiyə nəzər saldım. Osterode qınızı kirəmitli evləri ilə yaşıl küknar meşəsinin ağuşundan məxmərgülü kimi boylanırdı. Günəş şüaları onun görməsinə məsum körpə cazibədarlığı bəxş edirdi. Qüllənin qalmış o ucuq yan hissəsindən şəhərin heyranedicili arxa tərəfi görünürdü.

Bir qədər getdikdən sonra mən bir usta köməkçisinə rast gəldim. Oğlan Braunşvayqdan gəlirdi. Mənə oradakı şayiələrə danışıdı: guya gənc hersoq müqəddəs torpağı ziyarət edəndə türklər tərəfindən tutulmuş və indi onu qaytarmaq üçün külli miqdarda girov pul istəyirlər. Bəlkə elə bu əfsanə hersoqun daha uzaq səfərə çıxmasına səbəb olmuşdur. Xalq içərisində fikrin ənənəvi nağıl ifadəsi hələ də yaşamaqdadır. Bu barədə "Hersoq Ernst"¹ dastanında qiyamət deyilib! Bu yeniliyi mənə xəbər verən xoşüzlü, ortaboy, cavan bir oğlan idi. O, dərzi köməkçisi işləyirdi. Oğlan elə arıq idi ki, az qala bu tərəfindən baxanda o tərəfdə Ossiananın dumanlı ruhları arasından ulduzların sayrışması görünəcəkdi. Ümumiyyətlə, bu oğlan xarakterinə görə hüzn və nikbinliklə yığılmış tipik xalq nümayəndəsi idi. "Çəpərə bəcək qonub viz, viz" sözləri ilə başlanan gözəl xalq mahnısını oxuyanda onun bu xarakteri gülməli bir məhzunluqla özünü bürüzə verdi. Biz almanlarda bu, gözəl xüsusiyyətdir. "Heç kim o qədər dəli deyil ki, onu anlayacaq daha bəzər bir dəli tapacağına inanmamış olsun". Yalnız alman bu mahnını duya bilər, yalnız alman onu dinləyərkən qəhqəhə çəkib gülər və bihüş olana kimi qəhərli-qəhərli hönkürür. Mən burada da Gete sözlərinin xalq həyatının dərinliyinə necə nüfuz etdiyinə bir daha şahidi oldum. Mənim nərmə-nazik yol yoldaşım arabir fit çalib zümrümə edirdi: "Sevinc olsun, qəm olsun, düşüncəm azad olsun". Mətni belə təhrif etmə xalq içərisində ümumi haldır. O həmçinin "Lotxen Verterinin məzarı önündə"² hicqırır ağlamasına aid mahnı da oxudu. Dərzi şagirdi sentimental sözlərini bu kəlmələrlə tamamladı. "O yerdə ki sevimli, gözəl bir çiçək vardı, o yerdə ki nurlu ay bizə qulaq asardı, o yerdə ki xan bulaq səadət arzuları, indi orda tənha qəm udur, hicqırır ağlayıram". Lakin həmin saat da gülümseyib şəhər

haldə dedi: "Bizim Kasseldəki emalatxanada bir prussiyalı var, o özü belə şeirlər qoşa bilir. Yamaq salmağı bacarmır, lakin cibində bir qəpiyi olsa, iki qəpiklik iddiasına düşəcək. Dom olanda isə ona elə gəlir ki, soma onun üçün göy kamzoldur¹. Odur ki, payız yağışı kimi gözlərindən aramsız yaş tökə-tökə ikiqat şəriyyətlə şeir qoşub mahnı oxuyur. Mən son ifadənin nə demək olduğunu izah etməsinə bildirdim, lakin mənim dərzi dostum öz keçivəri ayaqları üstündə o tərəf-bu tərəfə atılaraq təkrar etdi: "İkiqat şəriyyət elə ikiqat şəriyyətdir". Nəhayət, mən anladım ki, o ikiqat qafiyələnməni şəri, daha doğrusu, stansları nəzərdə tutur. Əks istiqamətdə əsən külək nəhayət ki, bu iynə cəngavərini yordu. Düzdür, o, bir neçə cəsarətli cəhd göstərdi ki, yoluna davam etsin və hətta lovğalanaraq: "Hə, indi mən tam gücüm ilə irəliləyəcəyəm", – dedi. Lakin azacıq sonra gileylənməyə başladı ki, guya ayaqları şişib, guya dünya çox genişdir. Axır ki, o tamam yorulub bir ağacın altında yerə çökdü. Quyuqlu qoyun kimi pərt haldə başını bulayıb hüznə gülümsədi və ucadan dilləndi: "Hə, yazıq cəmdək, yenə də yorulub üzüldün!"

Dağlar getdikcə yalçınlanır, aşağıda küknar ağacları yaşıl dəniz kimi dalğalanır, göyün mavi qübbəsində qumaş buludlar üzüb keçirdi. Bu yerlərin yabanı xüsusiyyəti özünün iş adiliyi, bütövlüyünün ahəngdarlığı ilə insana mülayimlik təsiri bağışlayırdı. Həqiqi şair kimi təbiət də kəskin təzadı sevmir. Nə qədər dəyişkən olsalar da, burada buludlar yenə də ağ rəngdə, həm də çox yumşaq xassəyə malik olurlar. Bu yumşaq, mavi soma yaşıl torpaqla həmahəng şəkildə uyusur, ətrafdakı olvanlıq həzin bir musiqi kimi bir-birə hopur. Belə təbiəti seyr etmək həmişə insan qəlbinə oxşayır, ona dinclik bəxş edir... Mərhum Hofman buludları al-olvan çəkərdi... Təbiət də dahi bir şair kimi adi vasitələrlə çox böyük təəssürat yaratmağa qadirdir. Halbuki, onun öhdəsində yalnız günəş, ağaclar, güllər, sular və məhəbbət vardır. Əlbəttə, əgər qəlbə bu axırıncı vasitə – məhəbbət yoxdursa, onda hər şey insan üçün miskin görkəm alır. Onda günəş yalnız və yalnız diametrində filan qədər mil olan adi göy cisminə çevrilər, ağaclar yanacaq üçün görəkli olar, çiçəklər isə öz tikanlarına görə qruplaşdırılar, su isə "yaş" olar.

¹ Hersoq Ernst – XII əsr xalq əfsanələrində qəhrəman

² "Lotxen Verterinin məzarı önündə" – o vaxt məşhur mahnı

¹ Kamzol – şaxtaçı geyimi

Məşədə öz xəstə əmisi üçün şəfa otları yığan balaca bir oğlan mənə Lerbax kəndini göstərdi. Kəndin alçaq, boz damlı daxmaları vadiboyu uzanıb gedirdi. Başından ayağına kimi ən çox yarım-saatlıq yol idi.

– Orada, – deyə oğlan dilləndi, – iri gödənlə səfəhlər və ağ mavrlar yaşayırdı. (Albinoslari xalq arasında ağ mavrlar adlandırılırlar.)

Bu balaca oğlanla ağaclar arasında sanki səmimi bir ünsiyyət vardı. O, ağacları doğma tanış kimi salamlayıb, ağaclar isə xışıldayıraq, elə bil onun salamina cavab verirdilər. Oğlan cüllüt kimi fit çalırdı, hər yerdən quşlar da cıvıldaşaraq ona səs verirdi. Mən bir də dönüb ona baxanda o, otlar dolu boğçasını dalına atıb, ayaqyalın halda atıla-atıla meşə cəbəlliyində yox oldu. “Uşaqlar, – deyə düşündüm, – bizdən kiçikdirlər. Onlar körpə ağac və körpə quş kimi olmalarını da bilirlər. Ona görə də hələ ağacları və quşları başa düşürlər. Biz isə çox qocayıq, həddindən çox qayğılarımız var, başımız da yurisprudens¹ və pis şeirlərlə doludur. Vaxt vardı ki, orada hər şey başqa cür idi. Mən Klaustala daxil olan kimi yaddaşında hər şey yenidən canlandı. Nəhayət, uzaqda öz görkəmini bürüzə verməyən bu qiyamət saxtaçılar şəhərinə gəlib çatdım. Mən gələndə kilsə zəngləri saat on ikini vururdu. Uşaqlar şən-lənə-şən-lənə məktəbdən qayıdirdılar. Gözəl uşaqlardı. Demək olar ki, hamısının yanağı qırmızı, gözləri göy, saçları sarışın idi. Onlar atılıb-düşdükcə məndə qəmlə yoğrulmuş şirin bir xətirə oyadırdı. Axı mən də beləcə uşaq olmuş, Düsseldorfdakı üfunətli katolik məktəbində oxuyarkən səhərdən günortayadək taxta skamyaya üstündən qalxa bilməz, elə hey latın dili oxuyar, kötek yeyər, coğrafiya öyrənər, qədim Fransiskanın zəngləri, nəhayət, on ikini vuranda gah qəzəblənər, gah da sevinər, şadlanardım.

Bu uşaqlar ölimdəki çantamdan o saat bildilər ki, gəlməyəm. Odur ki, qonaqpərvərliklə dərsi keçirmişdilər. O, xristian dininə aid suallar yazılmış hanover krallığının katexizisini² çıxarıb mənə göstərdi. Bu kitabə zərif, füsunkar bir üz çəkilməyi. Dini ehkamların toplandığı bu kitab elə bu görkəmi ilə yəqin ki, körpə uşaq qəlb-lərində də kədərli, qəmli hisslər doğururdu. Mənim dəhşətli şəkildə xoşuma gəlməyən bir də o oldu ki, müqəddəs “üç üçqum” təlimi

ilə o qədər də bir yerə sığmayan vurma cədvəli elə buradaca kitabın axıncı səhifəsində dərc olunmuşdu. Bu da təbiidir ki, günah uşaqları elə ilkin yaşlarından şübhələrə salırdı. Biz, prussiyalılar daha ağıllıyıq. Bütün qeyrətimizlə ona səy göstəririk ki, yaxşı hesabla-mağı bacaran adamları həqiqət yoluna çıxaraq.

Klaustaldakı “Tac” mehmanxanasında nahar etdim. Mənə cəfəri göyertisindən, yasəmən rəngində kələmdən bişirilmiş şorba, Çimborazo miniatürü boyda qovurulmuş dana ətə və bir də xüsusi qayda ilə hissə qurudulmuş siyənek gətirildilər. Bu xörək onu icad edən Vilhelm Bükinqin şərəfinə “Bükinq” adlandırılmışdı. İxtiracı 1447-ci ildə vəfat etmişdir. O öz ixtirası ilə V Karın rəğbətini elə qazanmışdı ki, hətta hökmdar məhz o böyük insanın qəbrini görmək üçün 1556-cı ildə Middelburqdan Zelandiyaya, oradan isə Bivildə getmişdi. Yedikcə onun haqqında tarixi məlumatlar bir-bir yadıma düşür və xörək mənə daha çox ləzzət verirdi. Fəqət xörəkdən sonra qəhvə içməyim işləri korladı. Belə ki, bu arada süfrəmə bir cavan oğlan qoşuldu və başladı çərən-ləməyə. O dərəcədə hərəcay danışdı ki, lap ətəm töküldü. Bu, iyirmi beş rəngli parçadan jilet geymiş bir gənc idi. Üstündə bir o qədər də qızıl həlqə, üzük, sancaq və s. vardı. O, qırmızı jileti ilə qürrələnərək, öz-özünə “Gözəllik ondur, doqquzu dondur” deyən meymuna oxşayırdı. Çoxlu atmaca və lətifə bilirdi, lakin bu məsələləri elə vaxt söyləyirdi ki, heç yerinə düşmürdü. O mənədən soruşdu ki, bəs Qöttingdə nə var, nə yox? Mən ona dedim ki, oradan çıxmamışdan qabaq akademik senat tərəfindən belə bir dekret çıxarılıb ki, kim itlərin quyuğunu kəsə, üç taler məbləğində o, cərimə ediləcək, çünki yayın qorabışirən dövründə quduz itlər quyuqlarını paçalarının arasına soxur və bununla da quduz olmayan itlərdən seçilir. Əgər itlərin quyuqları olmasa, onları bir-birindən ayırd etmək mümkün olmaz.

Nahardan sonra mən mədənlərə, gümüş əridilən və sikkə kəsilən yerlərə baxmağa getdim.

Gümüş əridilən yerdə (həyatda bəzən belə şeylər də olur) mən gümüşün parıltısı deyilən şey görmədim. Sikkə kəsilən yerdə isə mənimki gətirdi. Pulun necə hazırlandığının şahidi oldum. Əlbəttə, mən bundan artıq daha heç nə görə bilmədim. Nə etmək, belə hallarda mən həmişə tamaşaçı olmuşam. Əgər göydən taler yağsaydı belə, mənim başımda mütləq dəşik olardı. Əksinə, İsrailin uşaqları isə bu

¹ Yurisprudens – hüquq elmləri

² Katexizis – xristianların şəriət kitabı

gümüş mənələri o saat yır-yığış edərdilər. Məsxərəli bir ehtiramla və heyərlə yenidən düzəldilən qiyamət talərlə tamaşa edirdim. Döyükdən yenidən çıxmış bir taler əlimə alıb, ona belə sözlərlə müariət etdim:

– Təptəzə taler! Nə qədər xeyir, nə qədər şər işlər görəcəksən! Sən əlaqəsizliyi necə müdafiə edəcək, ləyaqəti necə qoruyacaqsan! Səni əvvəlcə necə sevecək, sonra necə də lənətləyəcəklər! Sən avareliyə, oğraşlığa, yalana və qatilliyə necə də havadar olacaqsan! Nəhayət, günahə batmış, şər işlərdən usanmış halda Abrahamsın ovcuna toplanana, onun tərəfindən yenidən əridilənə, sürtülüb təmizlənenə kimi, yeni, daha yaxşı güzəran üçün hazırlananadək sən əsrdən-əsərə gah natəmiz, gah təmiz əllərdə necə gəzib dolaşıcaqsan!

İki əsas Klaustal mədəni – “Dorotea” və “Karolina” mündə daha çox maraq oyadı. İndi mən onlar haqqında təfərrüatı ilə danışmaq istəyirəm.

Şəhərdən çıxıb yarım saatlıq yol getsəniz iki, hisli böyük binaya rast gələrsiniz. Orada sizi o saat saxtaçılar qarşılayacaq. Onların əyində enli, uzun, demək olar ki, dizlərinə qədər polad kimi mavi rəngli adi pəncəklər, o rəngdə də salvarlar, ucları arxadan bərkidilmiş dəri önlüklər, quzu yunundan toxunmuş kənarları açıq, aşağısından kəsilib qısaldılmış konus kimi balaca göy papaqlar olur. Dəri önlükdən başqa qalan paltarlardan bura gələn qonaqlara da geyindirirlər. Sonra bir saxtaçı da ştayqer¹ saxta lampasını yandıraraq gələnləri buxarı ağzına oxşar qara oyuğa sarı çağırır, sinəsinə qədər ora düşərək, ənənə zamanı pillələrdə necə dayanmağı göstərir və qorxmadan onun arxasınca getməyi təklif edir. Enmək qorxulu deyil, ancaq saxta işindən xəbərsiz olsan, onda buna inana bilməzsən. Təzə paltar geyəndə, bu tutqun geyimi əyninə dartışdıranda qeyri-adi həyəcan keçirirsən. Sonra iməkləyə-iməkləyə ora enməli olursan. Girəcək qara və zülmətdir. Pillələr də Allah bilir nə enlikdədir. Lakin təzliklə əmin olursan ki, bu zülmət sonsuzluğa gedən yeganə pilləkən deyil, belə pillələr çoxdur, hər birində də on beş, iyirmi pillə var. Hər pilləkən də olduqca darısqal kiçik bir meydançada qurtarır. Oradan isə növbəti girəcək başlanır və sonrakı pilləyə açılır.

Mən əvvəlcə “Karolinaya” düşdüm. Bu mənim əvvəllər tanıdığım Karolinaların ən çirklisi və iyrənci idi. Pillələri qatı palçıqdi. Burada belədir: siz bir pillədən başqasına enirsiniz, ştayqer isə qabaqda gedir. O döngə-döngə sizi əmin edir ki, burada təhlükəli heç nə yoxdur, yalnız əltutanlardan möhkəm yapışmaq, ayağının altına baxmamaq, başgicəllənməsinə uymamaq lazımdır. Bir də Allah xatirinə, künc boyu xışiltı ilə yuxarı qalxan burazın yanında dayanmayın, iki həftə əvvəl biri ehtiyatsızlıq edib orada durmuş və aşağı aşaraq xurdeşil olmuşdur.

Aşağıda, lap dərinlikdə daim aydın olmayan bir gürultu, şırıltı eşidilir. Adama elə gəlir ki, bu saat çənərlə gah filiz, gah mədən suyunu yuxarı qaldıran burazlara toxunacaqsan. Getdikcə tez-tez çoxlu filiz yığılıb qalmış “ştolni” adlanan lağım keçidlərə rast gəlirsən. Orada saxtaçı əlində küllük bütün günü tək-tənha oturaraq üzücü bir səylə kiçik filiz tikələrini çapıb yerə tökür. Lap dərin laylara çatınca adamı əmin etməyə çalışırlar ki, orada amerikalıların “Ura, Lafayet!”¹ deməsi eşidilir. Mən öz aramızdır, ora qədər enmədim, elə olduğum yerdə də, ardı-arası kəsilməyən səs-küydən, maşınların sirli hərəkətlərindən, yeraltı çayların şırıltısından, hər tərəfdən tökülən sulardan, torpaqdan qalxan boğucu buxardan, gecə zülmətində tənha, zəif-zəif işaran saxtaçı lampalarının ziyasından da duyub əmin oldum ki, kifayət qədər dərinlikdəyəm. Sözü düz qulaqlarım az qala tutulurdu, heybətdən boğulurdum, sürüşkən pillələr üzərində güclə dayanmışdım. Necə danım, heybətdən titrəyirdim. Ancaq qərribə olsa da orada, o dərinlikdə keçən il təxminən elə bu vaxt Şimal dənizində tufana düşməyimi xatırladım və əmin oldum ki, əslində gəminin ləngər vurmaı buraya nisbətən daha rahatdır. Belə ki, gəmidə küləklər borularda heç olmasa nəğmələr çalır, matrosların gümrah səs-küyünü eşidirsən, nəhayət, bütün bu səs-küyü ilahi qüvvənin o azad, o sevimli havası yuyub aparır. Bəli, hava!.. Bir-iki udum nəfəs almaq üçün mən yenidən on pillə yuxarı qalxdım. Ştayqerim məni dağın çapılmış ensiz, çox uzun lağımı ilə “Doroşeyə” saxtasına apardı. Bura bir qədər geniş və rahat idi. Pillələr təmizdi, ancaq “Karolina”dakına nisbətən enli və nisbətən möhkəm idi. Mən

¹ La Fayette – fransız burjuva mütorəqqi xadimi. Amerikanın İngiltərəyə qarşı apardığı istiqlalçılıq müharibəsində iştirak etmişdir.

¹ Ştayqer – mədən işlərinə baxan usta

burada canlı insan nəfəsi hiss etmək, özüm də elə bil yenidən ürəkləndim. Belə ki, dərinlikdə gözişən işartılar göründü, filiz çapanlar öz şaxtaçı lampaları ilə gəlib bizə adətləri üzrə "Uğurlu yol!" arzuladılar. Biz minnətdarlığımızı bildirdik. Onlar yanımdan ötüb yuxarı qalxdılar. Çoxdan, lap çoxdan mənə tanış olan, yada düşdükcə ruhuma xoş bir hiss çiləyən, sakit, eyni zamanda qeyri-adi xatirələrim kimi onlar da mənə dərin, səmimi baxışlarla süzərək yanımdan ötüb keçir və mən sehirlə lampə şəfəqləri ilə işıqlanan qocaların və gənclərin solğun bənizlərindən gördüm ki, onlar günlərlə qaranlıq şaxtalarda çalışmış, sevincli gündüz işığına, arvad-uşaqlarının gözlərinə baxmağa çoxdandır ki, həsrətdirlər.

Mənim tsitseronum çox vicdanlı və saf qanlı alman idi. Ürəkdən gələn bir məmnuniyyətlə o mənə hersoq Kembric¹ mədəne gələr-kən öz müşayiətçiləri ilə çörək yediyi dəhlizi, orada ağacdan düzəldilmiş uzunsov xörək stolunu, həmçinin hersoqun əyləşdiyi iri filiz stulu göstərdi. Diqqətçil şaxtaçı dedi ki, bu əşyalar bir xatirə kimi qalacaq. O, ehtirasla o zaman nə qədər şənliklər düzəldiklərindən, bütün mədə dəhlizlərini işıqlarla, güllərlə, göyörtilərlə necə bəzədiklərindən, bir şaxtaçının tsitredə² necə gözəl çaldığından, yaraşıqlı şişman hersoqun vəcdə gələrək necə oxuduğundan, onun saysız-hesabsız sağlıqlara qoşularaq necə çox içdiyindən və həmin anlarda əksər şaxtaçıların, xüsusilə onun özünün bu mehriban, şişman hersoqdan, bütün hanover komalarından ötrü canını fəda etməyə necə hazır olduqlarından danışmağa başladı. Mən hər dəfə bu daxili sadiqliyin, belə qarəzsiz, belə təbii şəkildə təzahürünü görəndə xeyli həyəcanlanıram. Bu necə də qiymət bir hissidir. Bu necə də həqiqi alman hissidir! Başqa xalqlar daha mahir, daha ağıllı, daha məzəli ola bilərlər, ancaq alman xalqı kimi sadiq ola bilməzlər. Əgər bilməsəydim ki, sadiqlik hissi dünyanın özü qədər qədimdir, onda mən özüm də şübhə etməzdim ki, bu sadiqliyi alman qəlbi icad edib. Alman sadiqliyi! Bu dəbdə olan ritorik ifadələrdən deyil! Siz ey alman hökmdarları, sizin saraylarınızda həmişə sadiq Ekkart³

¹ Hersoq Kembric – İngiltərənin kralı, III Qeorqun oğlu. O vaxt eyni zamanda Hanoverin də kralı adlandırılırdı.

² Tsitredə – musiqi aləti

³ Sadiq Ekkart – orta əsrlər dastanının qəhrəmanı Ekkart nəzərdə tutulur. Sadiqlik, vəfa rəmzi kimi təsvir olunur.

və Ekkartın uşaqlarının ölümünə fitva verən, fəqət həmişə ona sadiq qalan mirqəzzəb Burqund haqqında nəğmələr oxunmalıdır. Sizin xalq ən sadiq xalqdır və siz bu qoca, ağıllı, sadiq köpəyin birdən qudura biləcəyini və qəfildən sizin müqəddəs baldırınızdan yapışacağını düşünsəniz çox səhv edərsiniz! Titrəy-titrəy, lakin zəifləmədən yanan balaca şaxtaçı lampası bir alman sadiqliyi kimi sakitcə və inamla bizi öz ardınca şaxta dolanbacları və dəhlizləri ilə irəliyə aparırdı. Biz, nəhayət ki, böğucu şaxta zülmətindən çıxdıq. Günəş bizə al şəfəqləri ilə "Uğurlu yol!" dilədi.

Filiz çıxaranların əksəri Klaustalda və ona bitişik olan şaxtaçı şəhəriçiyi Tsellerfelddə yaşayır. Mən bu namuslu adamların bir neçəsinə qonaq oldum, onların sadə məişəti ilə tanış oldum, gözəl melodiyası olan sevimli musiqi alətləri tsitrinin müşayiəti ilə oxuduqları mahnılara qulaq asdım, qədim şaxtaçı nağıllarını və qaranlıq şaxtaya düşməmişdən əvvəl birgə oxuduqları duaları dinlədim və o qiymət duaların birini də mən onlarla birlikdə oxudum. Qoca bir ştayqer hətta dedi ki, mən onların yanında qalıb şaxtaçı olum, ancaq mən nəhayət ki, onlarla xudahafizləşəndə o mənə Qoslar yaxınlığında yaşayan qardaşına çatdırmaq üçün bir neçə tapşırıq verdi və xahiş etdi ki, qardaşı oğlunu onun ağzıca öpüm.

Bu insanların həyatı nə qədər sakit, hərəkətsiz görünsə də, ancaq bu, əsil canlı həyatdır. Böyük şkafin qarşısındakı soba arxasında əyləşmiş əl-ayağı əsən o qırıxmış qoca bəlkə də əsrin dördüdəbirini elə oradaca keçirmiş, düşüncəsi, hissi də bəlkə elə o sobanın dörd bir yanında formalaşmış, şkafin qıyma-qıyma naxışlarına hopmuşdur. Odur ki, soba da, şkafta da, necə deyirlər, yaşayır, çünki, onlara insan nəfəsi dəyir. Bax, bu hədsiz dərəcədə süst, fəaliyyətsiz keçən ömürlərdən, bu "vasitəsizlikdən" almanların o sehrkar nağılları doğulmuşdur. Bu nağılların xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlarda yalnız heyvanlar, bitkilər deyil, həmçinin tamamilə cansız görünən əşyalar da danışır və hərəkət edir. Bu əşyaların daxili aləmi xəyalpərvər və mehriban xalqın öz sakit, tənha meşə və dağlarda yerləşən alçaq daxmalarında açılmış, çox ibrətamiz xasiyyətlərə yiyələnmiş, fantastik qəribəliklər təmiz insan hissləri ilə valehedici şəkildə birləşib vəhdət təşkil etmişlər. Ona görə də sehrkar nağıllardakı beləcə qəribəlikləri biz adi hal kimi qəbul edirik: iynə və sancaq dərzixanadan

çıxıb yola düzəlirlər!... qaranlıqda azırlar; ...saman və kömür parçası arxı keçmək istəyirlər, lakin məhv olurlar; ...süpürge və bel pilləkəndə dayanıb dalaşır və küsürlər... sorğu güzgüsü cavabında misilsiz bir qadının əksini göstərir... hətta qan damcısı da dil açıb danışmağa başlayır və qayğıkeşliklə, mərhəmətdən cansız və sirli sözlər söyləyir. Bu baxımdan da uşaqlıq dövründəki həyatımız bizim üçün əvəzsiz əhəmiyyətə malikdir. Bu illərdə bizim üçün hər şey eyni dərəcədə vacibdir; biz hər şeyi eşitmək, hər şeyi görmək istəyirik. Təəssürlərin hamısı bizə əziz və qiymətlidir. Elə ki, sonralar biz daha da hərisləşir və hər şeyin təfərrüatı ilə maraqlanmağa başlayırıq, təmiz qızılı kitab üçün kağız pula çeviririk, beləliklə də, böyük həyat üfüqlərini fəth edir, əvəzində isə həyatın öz dərinliyini itiririk.

Budur, biz artıq yaşlı, müstəqil adamlarıq; biz tez-tez mənzilimizi dəyişirik. Qulluqçu da hər gün bizim otağı yığışdırır və bizi çox az maraqlandıran mebeli də özü bildiyi kimi yerləşdirir. Çünki bizə nə daxili, mebel ya indicə, ya da əvvəlcə alınıb, yaxud bu gün birinə mənsubdur, sabah başqasının olacaq, hətta öz köynəyimiz də bizə özgəsininki kimi görünür: biz, deyərdim ki, bu saat öynəmizə geydiyimiz pencəyimizin neçə düyməsi olduğunu belə bilmirik. Hə, yəqin ona görədir ki, paltarlarımızı tez-tez dəyişirik. Nə deyim, ancaq bir şey aydındır ki, onların heç biri bizim daxili və xarici tərcümeyi-halımıza daxil olmur. Məsələn, bizim yadımıza gəlir ki, bir vaxt geydiyimiz gülüş doğuran o şabalıdı rəngli jiletimizin tikilişi necəydi və onun zolaqlı parçası üzərində sevgilimizin sevimli əlləri necə gəzmışdir! Nə isə...

Böyük şəkafin qarşısındakı sobanın arxasında əyilən qarı solmuş parçadan güllü yubka geymişdi. – Bu onun rəhmətlik anasının toy paltarıydı. Şaxtaçı paltarı geymiş, sarışınsaç, sort baxışlı oğlan – nəticəsi onun ayaqları önündə oturmuşdu və nənəsinin donundakı gülləri sayırdı. Qarı, yəqin ki, ona artıq bu geyim haqqında çoxlu hekayətlər danışmışdır. Çoxlu ciddi və həm də maraqlı hekayətlər; elə hekayətlər ki, onları oğlan uzun müddət unuda bilməyəcək, günlər keçəcək, o böyüyüb kişi olacaq və “Karolina”nın qaranlıq

oyuqlarında tokbaşına işləyəndə tez-tez bu hekayətlər gəlib yadına düşəcək. Bəlkə də bu sevimli nənələri vəfat edəndən çox-çox sonralar, onun özü də gümüşü saçlı, oturuşmuş qoca olanda da, böyük şəkafin qarşısındakı sobanın arxasında öz nəvələrinin dövrəsində əyləşəndə də bu hekayəti təkrar-təkrar danışacaqdır.

Bir gecəni də mən “Tac” mehmanxanasında keçirdim. Buraya həmin gecə Qöttingəndən Hofrat B.¹ də gəldi. Mən ona öz ehtiramımı bildirmək şərəfinə nail oldum. Mən qonaqların qeydiyyat kitabında öz adımla yazandan sonra iyul ayındakı qeydləri vərəqlərkən orada çox əziz bir ada – Adalbert fon Şamissonun² adına – ölməz Şlemilin bioqrafına rast gəldim. Sahibkar dedi ki, bu cənab havalər çox pis olanda gəldi və pis havada da çıxıb gətdi.

Ertəsi gün tezdən çantamı bir qədər də yüngülləşdirməli oldum, ehtiyat üçün götürdüyüm bir cüt çəkmələrimi kənara tullayıb yeyin addımlarla Qoslara tərəf yollandım. Ora necə gəlib çatdığımı bilmədim. Təkcə bu yadımdadır ki, bir dağdan keçib başqa bir dağa qalxdım, yüksəkliklərdə geniş, yamaşıl vadiləri seyr etdim; gümüşü sular yeno də şırıldaıyır, meşə quşları şirin-şirin cəh-cəh vurur, sürülərin zıncırovları cingildəyir, rəngarəng ağac yarpaqları günəşin zərrin şofəqləri altında qızılı rəngə çalırdı. Başımın üstündə səmanın mavi qübbəsi elə aydın idi ki, hətta onun lap dərinliklərini, orada məleykələrin o müqəddəslər müqəddəsinin ayaqları önündə oturaraq onun sifətinə cizgilərə necə tamaşa etməsini görmək olardı. Lakin mən hələ də keçən gecə gördüyüm yuxunun təsiri altında yaşayırdım. Bu, qədim bir nağıl idi. Bu, bir cəngavər dərin quyuya düşməsindən bəhs edirdi. Orada – quyunun dibində təlsimə salınmış şahzadə qız əbədi yuxuda uyumuşdu. Özü də həmin cəngavər mən idim və qaranlıq Klaustal mədəni isə quyu. Birdən çoxlu məşəllər göründü. Yeraltı oyuqlardan gözətçi çırtanlar çıxdı. Onlar üzlerini qəzəblə mənə tərəf çevirdilər. Gödək qılıncları ilə məni hədələməyə başladılar. Buynuzları üfürüb dəhşətli səs çıxardılar. Bu səsə aramsız olaraq çırtanlara axışb gəlir və onlar da heyrətlə başlarını silkələyirdilər. Mən onlara zərbə endirəndə qanları axmağa başladı. Yalnız bundan

¹ Hofrat B. – Heynco rəhbərliyi altında professor F.V.Vuterverk, tarixçi və ədəbiyyatçı olub.

² Adalbert fon Şamisso – XVIII-XIX əsr məşhur liberal yazıçısı

¹ “...inə və sancaq dərziyanadan çıxıb yola düzəlirlər” – Qrim qardaşlarının nağıllarından götürüldü.

sonra gördüm ki, bu al-qırmızı, uzunsaqqal kəllələr dünən küçə ilə gedərkən əlimdəki ağacla vurub tökdüyüm qanqal başlarıdır. Bütün cırdanlar qaçıb dağılışıldılar. Bir də baxdım ki, işıqlı, bəzəkli bir zaldayam. Ortada ürəyimin sevgisi ağ örpəyə bürünmüş vəziyyətdə, heykəl kimi hərəkətsiz və daşa dönmüş halda donub qalıb. Mən onun dodaqlarından öpdüm. O əbədi Allaha and içirəm ki, mən o saat onun canlanmaqda olan ruhunun nəfəsini və sevimli dodaqlarının xəlifə titrəməsini hiss etdim. Mənim qulağıma elə gəldi ki, Allah-taala çıxıb "İşiq olacaq!" – dedi və o saat da göydən əbədi işığın gözqamaşdırıcı şüası qopub yanıma düşdü. Elə o saat da yenidən qaranlıq çökdü, hər şey əriyib bir-birinə qarışdı. Hər yerdən müdhiş və coşqun dalğalı dəniz qaynayıb çıxdı. Qəzəbli, coşqun dalğalı dəniz! Dənizin gurlayan dalğaları üzərində ölümlərin qorxunc kabusları üzür, ağ kəfənlərini küləklər yelləndirir, onları qamçılaya-qamçılaya bir təlxək irəli yüyürdü – bu mən idim. Birdən dənizin tutqun dalğaları arasında müdhiş kəllələr ucaldı və hədələyirmiş kimi caynaqlarını mənə tərəf uzatdılar. Elə bu zaman dəhşət içərisində hövlnək oyandım.

Bəzən nə isə ön maraqlı nağıllar da axıra çatmadan yarımçıq qalır. Cəngavər yatmış şahzadəni tapıb onun qiymətli örpəyindən bir parça kəsir, cəsarətlə irəli yeriyib onu sehrkar yuxusundan ayıldır. Şahzadə sarayına qayıdıb qızıl taxtında əyləşəndə oğlan ona yaxınlaşıb dil tökür: "Ey gözəllər gözəli məleykə, mənə tanıyırsanmı?" Şahzadə isə ona belə cavab verir: "Ey igidlər igidi cəngavər, mən səni tanımıram!" Bu zaman cəngavər şahzadənin örpəyindən kəsdiyi parçanı ona göstərir. Hər ikisi mehribanlıqla bir-birinin ağuşuna atılır. Şeypurların səsi aləmə yayılır və beləliklə toy şənliyi başlanır.

Fəqət məninki isə həqiqətən gətirmir. Mənim məhəbbət haqqında yuxularım çox nadir hallarda belə şirin qurtarır.

Qoslar adı mənim qulaqlarımda həmişə xoş səslənib. Bu adla qədim imperatorlar haqqında olan çoxlu xatirələr bağlıdır. Ona görə də mənə elə gəlirdi ki, iri, əzəmətli bir şəhər görəcəyəm. Fəqət həmişə belə olur, necə dəyərlər igidin adını eşit, üzünü görmə! Qarşıma dar, ayrim-üyrüm döngələri olan kiçik bir yurd çıxdı. Ortasından baxımsız, üfunətli bir arx – yəqin ki, bu, Qoza çayıdır və bir də Berlin heksometrli kimi çala-çökək bir yol keçirdi. Bu şəhəriyyə

yalnız köhnə divar qalıqları, qüllələr və bürclər qədimlik görkəmi verirdi. "Qala" adlanan bu qüllələrin divarları o qədər qalın idi ki, oyub içərisində iri daxmalar düzəltdimşdilər. Şəhərin önündə atıcıların məşhur yarışlarının keçirildiyi yaşıl çəmənli örtüklü gözəl bir meydanca var, ətrafda isə uca dağlar görünür. Bazarları böyük deyil, ortasında da su fontanı var. Fontanın suyu axıb böyük metal hovuzla tökülür. Yanğın zamanı bu hovuzun divarlarını döyəcəylər və uzaqlardan onun cingiltisi eşidilir. Bir çoxları deyir ki, bu hovuzu gecəyə bir iblis gətirib bura qoyub. Çünki əvvəllər insanlar da, iblislər də çox səfəh olublar. Odur ki, onlar bir-birinə belə bəxşişlər vermişlər. Qoslardakı bələdiyyə idarəsinin ağ rəngli binası gözətçi komasına oxşayır. Yaxınlıqdakı tacirlər binası daha görkəmlidir. Evlərin damı ilə yer arasında alman imperatorlarının qara his basmış heykəlləri ucalırdı. Qızıl suyuna çəkilmiş bu heykəllərin yalnız ordan-burdan parıltısı görünürdü. Bu heykəllər əllərinin birində əsa, digərində hökmdarlıq dünyasını tutmuşlar. Onlar bu görkəmdə hisdə qızardılmış "universitet anqurtlarına" oxşayırdılar. Imperatorlardan biri əlində əsa deyil, qılınc tutmuşdu. Mən heç cürə dərk edə bilmədim ki, bu fərqi mənə nədədir. Axı yəqin ki, bunun bir mənası vardı, çünki almanların qiyamət bir vədişləri var: onlar nə düzəldirlər düzəltsinlər, mütləq ona ayrıca bir mənə da verirlər.

Qotşlakin "Bələdçi"sində Qoslardakı qədim qəsr və məşhur imperator taxt-tacı haqqında çox yazılıb. Lakin mən oranı görmək istədiyimi bildirdikdə dedilər ki, qəsr sökülüb, imperator taxt-tacı isə Berlində göndərilib. Biz çox əlamətdar bir əsrdə yaşayıyıq: minillik qəsrlər sökülür, imperator taxt-taclarını isə anbarlara yığırlar.

Rəhmətlik qəsrin bəzi görkəmli qalıqları müqəddəs Stefan kiləsində qoyulmuşdu. Burada bahalı şüşələrdən düzəldilmiş naxışlar, içərisində guya "Luka Kranax"¹ da olan bir neçə əhəmiyyətsiz şəkillər, xaç üzərində ağacdan yonulmuş Xristos, məlum olmayan metaldan düzəldilmiş bütperəst qurbanı var idi. Qurban uzunsov yeşik formasında idi. Onu əlləri ilə başları üstündə tutub bir qədər bellərini əymiş halda aparən dörd kariatid təsvir olunmuşdu. Onların sifətləri dözülməz şəkildə iyrencdi. Yuxarıda dediyimiz o çarmıxa çəkilmiş heykəl də iyrenc idi. Həqiqi tükələri və tikanları olan Xristosun qana

¹ Luka Kranax – XVI əsr məşhur alman rəssamı

bulanmış sifəti isə rəssam Allah-taalanın xilaskar övladının müqəddəs simasını deyil, bir insanın ölüm məqamındakı müsibətini məharətlə ifadə etmişdir. Rəssam öz yonqusunda bu sifətin əzab poeziyasını deyil, işgəncə dəhşətini göstərmişdir. Belə təsvirin yeri Allah evindən daha əvvəl anatomik teatrda olmalıdır.

Mən bazarın yaxınlığındakı mehmanxanada yerləşdim. Əgər uzunsov, yöndəmsiz sifətə malik olan mehmanxana sahibi yaxınlığımda əyləşib öz zəhlətökən sualları ilə məni dəng etməsəydi, bəlkə nahar mənə daha çox ləzzət verərdi. Xoşbəxtlikdən tezliklə yaxam onun əlindən qurtardı. Çünki elə bu vaxt başqa bir səyyah gəlib çıxdı və sahibkar həmin suallarını eyni ardıcılıqla onun üstünə yağdırmağa başladı.

* * *

Bu adam naməlum, yorğun görkəmlı, əprimiş bir kişi idi. Dediynə görə, bütün dünyanı gəzib-dolaşmışdı. Bataviyada, xüsusilə çox yaşamış, orada çoxlu pul qazanmış və elə oradaca da xərcləyib qurtarmış, nəhayət, otuzillik ayrılıqdan sonra doğma şəhəri Kvedlinburqa qayıtmışdı. "Çünki", - deyə o əlavə etdi, - "bizim ailəmizin sərdəbəsi ordadır". Cənab sahibkar özünü elmlı göstərərək cavab verdi ki, mərhumların nə vecinadır ki, bizi harada basdırırlar. "Sizi bunu bir yerdən oxumusunuz?" - deyə yad adam maraqla soruşdu. Onun həlsiz dodaqlarının, ölgün gözlərinin ətrafında hiyləgərlik və bədxahlıq ifadə edən qırışlar əmələ gəlmişdi. "Bir də ki", - deyə o qorxmış halda etiraf etdi. - Bununla mən heç də özgə xalqların dəfn mərasimlərini pisləmək istəmirəm. Türklər məsələn, öz ölümlərini daha gözəl dəfn edirlər. Onların qəbiristanlığı əsil bağ-bağatdır. Onlar başdaşlarının önündə əmmamələri başlarında, sərv ağacının sərin kölgəsində əyləşib öz yaraşlıq saqqallarını tumarlaya-tumarlaya asta-asta öz türk qəlyanlarında türk tütünlərini çəkirlər. Çinlilərdə isə bu mərasimə tamaşa etmək xüsusilə maraqlıdır. Onların öz ölümlərinin qəbri önündə necə oynayıb sındırıcılarını, necə dua edib çay içdiklərini, skripka çaldıqlarını, qohumlarının məzarını zər naxışlı taxtalarla, büllur fiqurlarla, ipək parçalardan hazırlanmış süni güllərlə və rəngarəng çıraqlarla necə bəzədiklərini görüb valeh olursan. Bütün bunlar qiyamətdir. Kvedlinburq buradan çox uzaqdır?

Qoslar qəbiristanlığı məni heç də valeh etmədi. Məni daha çox valeh edən şəhərə daxil olduğum vaxt bir evin çox uca olan birinci mərtəbəsidəki pəncərədən boylanan qıvrımsaçlı gözəl oldu. Nahardan sonra mən o sevimli pəncərəni arayıb axtardım, ancaq bu dəfə orada su doldurulmuş stəkan və içərisində ağ zəngçiçəkləri gördüm. Mən pəncərəyə qalxıb stəkandan o gözəl çiçəkləri götdürdüm və buradan keçənlərin bu mahir oğruya tamaşa edərek açıq qalmış ağızlarına, quruyub daşlaşmış burunlarına, bərəlməmiş gözlərinə əhəmiyyət vermədən çiçəkləri papağıma sancdım. Bir saatdan sonra isə yenidən həmin evin yanından ötüb-keçəndə o gözəl qız pəncərənin önündə dayanmışdı. Papağımdakı zəngçiçəklərini görcək yanaqları pörtüb qızardı və tez pəncərənin arxasında gizləndi. Bu dəfə mən onun məlahətli sifətini yaxşı-yaxşı gördüm. Bu sifətə xüsusi şirinlik, yay gecələrinin aydınlığı, xəfifliyi, ay nuru, bülbül cəh-cəhi, qızılgül rəyihəsi hopmuşdu. Xeyli keçəndən sonra, hava tamam qaranlıqlaşanda o qapıya çıxdı. Mən ona yaxınlaşdım. Budur, tamam yaxınlığın dayam. O geriye, qapının astanasına tərəf çəkilib... Mən onun əlindən yapışır və ona deyirəm: "Mən gözəl çiçəklər və öpüşlər dəlisiiyəm. Əgər bunu mənə könüllü vermirlərsə, oğurluyuram!" Mən bu kəlmələri söyləyib qucaqlayıb onu öpdüm. O qaçmaq istəsə tutub saxladım ki, bir neçə sakitləşdirici söz deyib təskinlik verim. "Sabah mən gedirəm və yaqın ki, bir də heç vaxt geri qayıtmayacağam..." Mən o lətif dodaqların cavab öpüşünü və zərif əllərin hərəkətini yenidən cismimdə hiss edir və gülümsəyə-gülümsəyə oradan uzaqlaşırım. Bəli, gülümsəməyə bilməzdim. Çünki mən qeyri-iradi olaraq sehrkar kəlmələri - "Sabah mən gedirəm və yaqın ki, bir də heç vaxt geri qayıtmayacağam!" - cümləsini təkrar etdim. Bu sözlər mavi və qırmızı geyimimizdən, bağlı sir-sifətimizdən daha tez qadın ürəyini fəth edə bilərdi.

Mən olduğum mənzildən Rammelsberqin əsrarəngiz mənzərəsi görünürdü. Gözəl bir gecə idi. Gecə qara atını minərək səyirdir, onun uzun yalı küləkdə yellənib teləklənirdi. Pəncərə önündə dayanıb Aya tamaşa edirdim. Öz-özümə düşünürdüm; görəsən doğrudanmı ayda adam yaşayır. Slavyanlar inandırmağa çalışırlar ki, onun adı Klotardır. Guya onə görə Ay doğub işıqlanır ki, həmin adam onun üstünə su tökür. Hələ uşaqkən cəstmişdim ki, ay bir meyvədir. Bu

meyvə yetişəndə Allah-taala onu dərib, başqa aylarla birlikdə hər tərəfdən taxtalarla çəpərlənmiş dünya şkafinın içinə yığıb. Böyüyəndə isə başa düşdüm ki, dünya heç də dar çərçivə içində deyil. İnsan ağılı bütün taxta şkafları çoxdan parçalayıb keçmiş Petrin nəhəng açarı olan əbədlilik ideyası ilə bütün yeddi göy qatının yeddisinin də qapısını açmışdır. Əbədlilik! Necə əla bir fikir! Kim səni düşünüb tapmışdır? Bəlkə başında ağ gecə papağı olan, isti yay günündə evinin qarşısında əyləşib sümük qəlyanını tüstülədə-tüstülədə "Nə olaydı qəlyanı beləcə heç vaxt sönmədən, ömrüm puç olmadan əbədliliyə qovuşaydım!" deyə yanıqlı-yanıqlı düşünən o nyunberqli tapmışdır? Bəlkə elə cavan məşuq öz sevgilisinin ağuşunda olarkən başına əbədlilik fikri gəlib. Ona görə belə düşünüb ki, buna ehtiyac duyub. Ona görə ki, bu anlarda o başqa bir şey nə düşünə, nə də arzu edə bilirdi. "Məhəbbət! Əbədlilik!" Budur elə bil birdən-birə mənim də köksümə odlü hərarət axıb töküldü. Elə bil coğrafiya-şünaslar ekvatorun yerini dəyişdilər. İndi o düz mənim ürəyimdən gəlib keçdi. Odu ki, köksümdən məhəbbət ehtirası qaynayıb axmağa başladı. O həzin-həzin axıb intəhası gecəyə töküldü. Elə bil pəncərəmin altındakı bağçada güllərin rayihəsi daha da artıb çoxaldı. Axı rayihə güllərin duyğusudur! O da insan qəlbi kimi gecələr daha həssas olur. Bu zaman ürəyə elə gəlir ki, o tənhadır, bu saat onun döyüntüsünü eşidən olmayacaq. Çiçəklər də bax beləcədir: onlar gündüz çox utancaq olurlar, səbirsizliklə qaranlıq gözləyirlər ki, öz ehtiraslarının ağuşuna atulsınlar və hər şeyi məstədicə rayihəyə qərqrətsinlər. Siz allah, o rayihənizi mənim qəlbimə axıdın! Sonra da o dağlar arxasına gedib şirin rüyalarının məşuqəsini axtarıb tapın! Yəqin ki, o artıq yatağına girib yatmışdır. Ayaqlarının yanında məleykələr diz çökmüşdür. Baxın, o yuxuda gülümsəyirsə, deməli, o, dua oxuyur və məleykələr də onun dediklərini təkrar edir. Onun hüsnünə göylərin o əsrarəngiz gözəlliyi hopub. O nəfəs aldıqca mənim də ürəyim burada çaşa gəlir. Günəş ipək kirpikləri arxasında qərqrədir. Lakin o, göz qapaqlarını yenidən qaldıracaq, səhər açılacaq, quşlar səs-səsə verib cəviləşəcək, zıncırovlu sürülər ötüb keçəcək, dağlar da zümrüd libasları içində ətrafa yaşilliq çiləyəcək və mən çantamı götürüb yola düzələcəyəm.

Qoslarda keçirdiyim o gecə mənim başıma belə bir qərribə əhvalat gəldi. İndi də o hadisəni qorxa-qorxa xatırlayıram. Təbiətimdə qor-

xaqlıq yoxdur, ancaq Avstriya "müşahidəçisi"¹ kimi mən də ağıl və ruhlardan qorxuram. Qorxu nədir? Bu hiss ağıldan, yoxsa duyğulardan gəlir? Bu sual barəsində biz tez-tez doktor Saul Aşerlə² mübahisə edirdik. Biz onunla təsadüfən həmişə nahar etdiyim Berlindəki "Boay" kafesində rastlaşdıq. İştahla yeyir və içirdim. O danışır və qəti şəkildə iddia edirdi ki, biz ona görə müəyyən bir şeydən qorxuruq ki, ağılınız vasitəsi ilə onu qorxu şəklində qavrayırıq. Qorxunun yox, yalnız ağılın qüdrəti, təsir qabiliyyəti ola bilər. Mən yaxşıca yeyir və içirdim, o isə elə hey ağılın üstünlüyünü isbat etməyə çalışırdı. Nəhayət, müddələrinin sonunda o bir neçə dəfə saatına nəzər saldı və söhbətini tələsik yekunlaşdırdı: "Ağıl" ali prinsipdir... "Ağıl!" İndi bu sözü eşidəndə gözlerim önündə mücərrəd ayaqları, ensiz transsensual – boz rəngli pəncəyi coğrafiya dərsliyi üçün çertyojluğa daha yararlı olan buz kimi soyuq sifəti olan doktor Saul Aşer gəlib durur. Yaşı əllidən keçmiş bu insan elə bil düz xətlərdən yığılmışdır. Daim pozitivliyə can ata-ata bığarə həyatdakı bütün gözəllikləri, bütün günəş şəfəqlərini, çiçəkləri və bütün etiqadları saxtalaşdırmışdı. Onun üçün həyatda soyuq pozitiv məzardan başqa heç nə qalmamışdı. Belvederli Appolona və xristianlığa qarşı onda xüsusi qərəzçilik hissi vardı. Sonuncun əleyhinə o hətta bir kitabca da yazmışdı. O bu kitabçada xristianlığın ağlasığmazlığını, əsassızlığını göstərmişdir. Ümumiyyətlə, o, çoxlu kitab yazmışdır. Bu kitablarda ağıl həmişə öz kamilliyini təbliğ edir. Üstəlik bığarə doktor yəqin ki, həmin məsələyə çox ciddi yanaşmış və bu baxımdan da əlbəttə, o hər cür rəğbətə layiqdir. Ən gülməli vəziyyət bu idi ki, hətta uşağa (məhz uşaq olduğu üçün) aydın olan məsələləri dərk etmək iqtidarında olmadığı anlarda da o tamam ciddi şəkildə sir-sifətini turşudurdu. Hərdən mən doktor Ağılın öz evində ona baş çəkirdim. Orada bir neçə dəfə gözəl-göyçək qızlar görmüşdüm. Ağıl duyğunu inkar ki etmir.

Bir dəfə mən onu yenidən görmək istədikdə nökrə çıxıb dedi: "Cənab doktor elə indicə vəfat etdi". Əgər nökrə bu sözlərin əvəzində "Cənab doktor buradan köçüb gedib" desəydi, mən yenə də həmin hissi keçirərdim.

¹ Avstriya "müşahidəçisi" – 1810-1932-ci illərdə Avstriya hökumətində orqan

² Doktor Saul Aşer – Berlin filosofu, "Hərs səfəri" yazılmamışdan iki il əvvəl ölmüşdür.

Nə isə qayıdaq Qoslara. "Ali prinsip ağıldır" deyə mən öz-özümə təskinlik verməyə çalışdım və yatağıma uzandım. Lakin bu da kömək etmədi. Mən indicə Klaustaldan götürdüyüm Farnhagen fon Enzenin¹ alman nağıllarında belə bir dəhşətli hekayə oxudum. Atanın öldürmək istədiyi oğul ölmüş anasının ruhu tərəfindən gecəyən xilas edilir. Bu hekayəni o elə məharətlə işləmişdi ki, oxuduğum zaman bədənimə qəribə bir vahimə lərzəyə salmışdı. Qarabasma haqqında olan hekayələri ya səyahət zamanı, ya gecə vaxtı, ya şəhərdə, evində, indiyə qədər olmadığın bir otaqda oxuyarkən adama xüsusilə vahiməli təsir bağışlayır. Adam qeyri-iradi öz-özündən soruşur: "İndi sən uzandığın bax burada, həmin bu yerdə bəlkə neçə-neçə dəhşətli işlər olub?" Ay da bu arada otağı şübhəli-şübhəli işıqlandırır, divarda müəmmalı kölgələr titrəşirdi və mən dikəldim ki, baxım, baxdım və gördüm... Ay işığında öz sifətinə tamaşa etməkdən də müddişi nə ola bilər?! Bu zaman sakitlik içində mürgüləyən zəng ağır-ağır çalındı. Elə cəmsixici şəkildə çalındı ki, on ikinci zərbədən sonra mənə elə gəldi ki, bu müddət ərzində tam on iki saat ötüb keçdi və zəng yenidən səslənəcəkdir. Axıncı ilə ondan əvvəlki zərbə arasında çox tələsik-tələsik qulaqbatırıcı hay-harayla hardasa daha bir saat zəngi çalınmağa başladı. Elə bil ki, öz kirvə xanımının naz-qəmzə ilə səslənməsindən əsəbiləşmişdi. Nəhayət, hər iki dəmir kəfگیر susdu, bütün evlərə məzar sükutu çökdü. Birdən qulağıma elə bil otağımın önündəki dəhlizdə ehtiyatlı qoca addımlarını xatırladan tappıltı səsi gəldi. Nəhayət, qapım açıldı və mərhum doktor Saul Aşer içəri daxil oldu. Ayaqlarından başlayaraq iliyimə qədər mənə soyuq tər basdı. Mən ağcaqovaq yarpağı kimi titrəyib əsməyə başladım. Bu kabusə baxmağa az qala cəsarətim çatmayacaqdı. Görkəmi yenə əvvəlki kimi idi. Əynindəki yenə də həmin transsəndental bəz rəngli pələkdə. Ayaqları yenə də həmin mücərrəd ayaqlardı və yenə də pələcə riyazi sifəti vardı. Ancaq bu sifəti deyəsən əvvəlkinə nisbətən bir qədər solğun idi. Sağ ikən iyirmi iki tam, ikidəbir dərəcəlik iki bucaq təşkil edən ağzı indi möhkəm yumulmuşdu. Gözləri isə əksinə, diametri bərabərində genişlənməmişdi. Ləngər vura-vura və əvvəlki kimi, yenə o qamışdan düzəldilmiş ispan əl ağacına

¹ Farnhagen fon Enze (1785-1858) – alman liberal yazıçısı. Burada bir hekayəsi nəzərdə tutulur.

söykənə-söykənə mənə yaxınlaşdı və özünəməxsus bir danışq tənbəlliyi ilə sözləri uzada-uzada ehtiramla dilləndi. "Qorxmayın, elə güman etməyin ki, mən kabusam. Əgər siz mənə kabus kimi təsəvvür edərsinizsə bu, təxəyyülünüzün yanlışlığıdır. Axı kabus nədir? Bunu mənə izah edin bir! Kabusun mövcud olması mümkünlüyünü yaradan şərtləri mənə sübut edin! Bu cür təzahürlər axı, ağılla hansı ağılaşığı vəhdətdədir? Ağıl, – deyirəm mən, – ağıl!" Elə buradaca kabus "ağıl" məfhumunun analizinə başladı və Kantın "Təmiz ağılın tənqidi"ndə 2-ci hissə, birinci bölmə, ikinci kitab, üçüncü fəsil – "Fenamenlər və neumenalar arasındakı fərqlər"indən misallar çəkdi və sonra kabusə inamın problematik teoryasını şərh etdi, bir silogizmi digərinə caladı və nəhayət, məntiqi bir nəticə ilə sözünü qurtardı. Sözsüz heç bir kabus mövcud deyil. Ancaq bu arada kürəklərimdən soyuq tər sızır, dişlərim kastanet¹ kimi saqqıldayır və mən qorxa-qorxa doktor kabusun hər bir müddəası ilə guya razılaşdığını bildirmək üçün başımla işarə edirdim. O, kabus önündə qorxunun cəfəngiyat olduğunu isbat edir, həm də bu isbatlarını ələ ayağı ilə elə şövqlə ifadə edir ki, birdən çaşıb əlini pələyinin cibinə soxdu, qızıl saat əvəzinə oradan bir ovuc soxulcan çıxartdı. O saat da səhv etdiyini görüb gülməli bir tənkitliklə soxulcanları qaytarıb yerinə soxdu. "Ağıl alidir..." Elə bu vaxt saat zəngi çalındı və kabus yoxa çıxdı.

Ertəsi gün tezdən mən Qoslari tərkdib bir az təvəkkülə və bir az da klaustallı şaxtaçının qardaşını axtarıb tapmaq məqsədilə yoluma davam etdim. Yenə aydın, günəşli bir gün idi. Mən təpələri, dağları aşdım, günəşin dumanı qovmasına tamaşa etdim, cəsarətlə qorxulu meşələrdən keçdim. Dağın vücudumun ətrafında Qoslardakı o zəng-çiçəkləri cingildəyirdi. Dağlar bəyaz axşam libası geymişdilər. Yaşıl sənubər ağacları aramla silkələnin, qol-budaqlarını çırpıb yuxusunu özündən uzaqlaşdırırdı. Köksünə tökülmüş yaşıl saçlarını səhərin sərin mehi darayıb oxşayır, körpə quşlar artıq öz səhər dualarını oxuyurdu. Yaşıl çəmənli dərə üstünə almaz səpələnmiş qızıl örtük kimi ətrafa səfəqlər çiləyir, çoban qardaş isə asta-asta öz zıncırovlu sürüsünü oraya sürüb aparırdı. Bilmiyəm, bəlkə də azacaqdım. Nə

¹ Kastanet – barmaqlara taxılan və rəqs zamanı musiqi ritminə uyğun surətdə çəlinən şax-şax

etmək olar, həmişə kəsə yol, kəsə çıxır seçirsən ki, məqsədinə tez çatasan, həyatda olduğu kimi. Harsda da belə hallar olur. Yaxşı ki, həmişə bir xeyirxah adam tapılır, bizi doğru yola çıxarır. Özü də onlar bunu hədsiz məmnuniyyətlə edir, həm də qətiyyətlə, uca səslə bir qədər də hörmət və ehtiramla bizim necə böyük səhvə yol verdiyimizi və necə uçurum və dərələrə gedib çıxacağımızı deyir və qeyd edirlər ki, yaxşı ki, bu yollara gözəl bələd olan bir adama vaxtında rast gəliniblər. Sonra onlar belə izahata görə özlərindən razı halda qürərlənirlər. Harsburqun yaxınlığında mən də belə bir bələdçiye rast gəlmişəm. Bu əsil-nəcabəti qoslarlı olan ağıllı səfeh, işıtlı şişkin sifətə malik olan bir şəxsdir. Onun elə qərribə görkəmi vardı ki, elə bil xənazir xəstəliyinin səbəbini o icad etmişdi. Biz bir müddət bir yerdə addımladıq və o mənə xoflanmaq haqqında bir sıra hadisələr danışdı. Bu hadisələr o zaman gözəl olardı ki, hamısı axırda heç bir kabusun mövcud olmaması fikrinə yönəldilməyəydi: məsələn, sən demə, ağ ruh qanunsuz ov edənlər, eşidilən o naləli səslər demə, indicə doğulmuş donuz balasının sızıldaması imiş, damda hey sıqqıltı salan sən demə, ev pişiyi imiş. "Adam xəstə olanda", – deyə o əlavə etdi – ona elə gəlir ki, guya qara-qura görür. Onun özünə gəlincə isə çox cansız olsa da nadir hallarda xəstələnir. Hər də o dəri yaraları çıxarır, bu vaxt yarasını sadəcə olaraq tüpürcəyi ilə müalicə edir. O da mənim diqqətimi təbiətdə hər şeyin çox ağılla və məqsəddə uyğun şəkildə qurulmasına cəlb etdi. Ağaclar ona görə yaşıldırlar ki, yaşıl rəng göz üçün xeyirlidir. Mən onun haqlı olduğunu təsdiq etdim və əlavə edib dedim ki, Allah-taala ona görə buynuzlu heyvanlar yaradıb ki, ətli şorba insanı qüvvətləndirir. Sonra ona görə uzunqulaqları yaradıb ki, insanlar birini digəri ilə müqayisə edərkən onu misal çəksinlər. İnsanın özünü isə ona görə xəlp edib ki, o ətli şorba yesin və uzunqulaq olmasın. Mənim bələdçim heyətləndi ki, özünə uyğun həmfikir tapıb. Onun sifəti sevincə açıldı, vidalaşarkən isə özünü saxlaya bilməyib tamam kövrəldi. Necə ki, bu şəxs mənimlə birgə addımlayırdı mənə elə gəlirdi ki, təbiət bütün ecazkarlığını itirib. Elə ki, o yoxa çıxdı, ağaclar yenidən dil açmağa, günəşin şüaları da oynamağa, çəmənlərdəki çiçəklər də rəqs etməyə başladı, mavi səma da öz növbəsində yaşıl dünyamızı yenidən ağuşuna aldı. Bəli, mən yaxşı bilirəm ki, Allah-taala insanı kainatın gözəlliyinə heyran olması üçün xəlp edib. Hər bir müəllif, böyük və kiçik-

liyindən asılı olmayaraq istəyir ki, onun yaratdığı əsəri tərifləsinlər. Bibliyada da, Allahın memuarlarında da tam aydınlığı ilə yazılmışdır ki, o, insanları öz şöhrəti və şərəfi nəminə xəlp etmişdir.

Uzun müddət azıb ora-burayı dolaşandan sonra nəhayət, mən klaustallı tanışımın qardaşı yaşayan yeri tapdım. Onlarda gecələdim və aşağıdakı gözəl şəri ömrümə yazdım.

Dağ başında bir koma var,
Bir saxtaçı orda yaşar.
Nur çiləyər ay hüsünə,
Şamlar qucar, pıçıldaşar.

O daxmada bir stul var,
Naxışları büküm-büküm.
Kim əyləşsə, xoşbəxt olar
O bəxtəvər mənəm bu gün.

Yanımda bir qız oturub,
Körpə, qəşəng, ay parçası.
Mavi gözü ulduz kimi
Ağzi qızılgül qönçəsi.

Üfüqlərtək genişlənib,
Mavi gözlər məni süzür.
Zanbaq kimi barmaqları
Gül qönçənin üstə düzür.

Yox, anası baxmır bizə,
Əldə sülü şal toxuyur.
Atası da asta-asta
Sitra çalib, hey oxuyur.

Balaca qız xısın-xısın,
Nəfəsini qısa-qısa
Bəzi sirli rəvayətlər
Açıb deyir mənə qısa.

"Xalam öldü, ondan sonra
Bu otaqdı bir də mənəm.
Qoslara da aparmırlar
Barı orda bir şənlenəm.

Lap yalqızam bu zirvədə
Darıxıram, boylanıram.
Qış gəldimi, daxma ilə
Sanki qara quylanıram.

Qorxaq qızam, axşam düşcək
Vahimələr məni sıxır.
Deyirlər ki, dağ ruqları
Gəzintiyə gecə çıxır".

Öz səmindən qorxurmuş tək
Körpə udur sözlərini.
Totuq uşaq əlləriylə
Cold qapayır gözlərini.

Köhnə cəhrə cırıldayır,
Çöldə şamlar xışıldayır.
Sitra qədim nəğməsini
Şirin-şirin pıçıldayır.

"Qorxma mənim körpə quzum,
Müdhiş ruqlar sənə neylər?
Gecə-gündüz keşiyini
Çəkir gözəl məleykələr".

Çırpıb küknar barmağını
Pəncərəyə, bizi anır.
Ay da gəzir qapı-qapı,
Güdükcütək hey boylanır.

Ata, ana çoxdan yatmış,
Otağında, yatağında.

Bizə hələ pıçıldaşır,
Qırpmırıq göz qapağın da.

Sənin göyə yalvarışın
Bu köksümü yaralamış.
O səyrişən gül dodaqlar
Dua üçün yaranmamış.

Soyuq, hirsli titrəyişlər
Ürəyimi qarsalayır.
Gözlərinin şəfəqləri
Köksüm üstə od qalayır.

"Görürəm ki, qəlbindəki
İnamını sən danmırsan.
Allaha da, imama da,
Ruqlara da inanmırsan".

Eh, anamın qucağında
Bir sadələvh uşaq ikən
İnanardım sənin kimi
Adil, böyük tanrıya mən.

O tanrı ki, yeri, göyü
İnsanları xəlf eləyib.
Ulduzlara, günə, aya
Bir xüsusi yol diləyib.

Körpə quzum, böyüdükcə
Çox düşündüm, çox şey qandım,
Dərk elədim varlıqları,
Peyğəmbərə mən inandım.

Sevə-sevə o öyrətdi
Sevginin nə olduğunu.
Mükafatı bu oldu ki,
Xəlf çarmıxa çəkdi onu.

Böyümüşəm, çox oxuyur,
Çox yer gəzir, dolanıram.
İndi qəlbim rahat çırpır,
Mən o ruha inanıram.

Yıxıb qullar dünyasını,
Əsarəti qırdı, atdı.
Məhv eylədi istibdadı,
Bir möcüzə o yaratdı.

Dedim qədim o qanunlar
Hamımızın şərəfidir.
Bir doğulmuş insan oğlu –
Yer üzünün əşrəfidir.

Narahatıq, gecə-gündüz
O çıxmıyır qəlbimizdən.
Qorxunc qara buludları
Müdhiş ruhu qovur bizdən.

Neçə-neçə cəngavərin
Can vermişdir cəsədinə.
Hünər, yaraq bəxş etmiş
Nail olsun məqsədinə.

Zər qılınclar parlayır bax,
Dalğalanır o bayraqlar.
İstəyirsən lap göstərim:
O igidlər indi də var.

Daha bəsdir, bir öp məni
Gəl diqqətlə bax üzümə.
Peyğəmbərin diriltdiyi
O cəngavər mən özüməm.

Yaşıl şamlar arxasında
Ay nurunu gizlədir bax.

Komamızda xəsis-xəsis,
Zəif-zəif yanır çıraq.

Mənim mavi ulduzlarım
Bu zülmətə nur çiləyir,
O gül qönçə qızaranaq
Dilə gəlib belə deyir:

"İri, xırda həşəratlar
Əl çəkməyir gecə bizdən.
Yağımızı, ruzumuzu
Oğurlayır süfrəmizdən.

O məxluqlar səmiclərin
Örtüyünü dartıb açır.
Xamasını yalayır,lar,
Südünü də pişik içir.

Pişik də ki, cadugərdir
Çovğun qopcaq ayaq açır,
Qorxunc ruhlar toplaşdığı
O xaraba qəsrə qaçır.

Bir vaxt qəsrin gözəlliyi
Şəfaqləri əks edərdi,
Orda gənclər, şux xanımlar
Dövrə vurub, rəqs edərdi.

Bir cadugər fitnəsilə
O cah-calal alt-üst olub.
Uçuq-sökük daşlarında
İndi bayquş yuva salıb.

Mərhum xalam söyləyirdi:
"Bir söz demiş o cadugər –
Həmənlərin məqamında
Öz yerində desən əgər...

Onda dönüb bu xaraba
Əvvəlki tək gözəl olar,
Yenə orda qəhqəhəylə
Rəqs eləyər qız-oğlanlar.

Qəsr sənin, insanlar da –
Bax, o sözü desən əgər.
O təbillər, o şeypurlar
Gəncliyini vəsf eləyər”...

Danışdıqca saçlarını
Barmağında bururdu o,
Gah ad qoyur barmaqlara
Gah da dinməz dururdu o.

Elə bil ki, bu komada
Yaşamışdım dönə-dönə.
Masa, şəkaf – hər şey burda
Necə tanış gəlir mənə!

Odur saat kəfğirini
Çıqıldadır aram-aram.
Sitra çalır, nəğməsinə
Elə bil ki, rəyadayam.

O dediyin sirli vaxtdır,
Yer – bu evdir bilsin düzü.
İstəyirsən bax bu saat
Açıb deyim həmin sözü.

Mən o sözü deyən kimi
Zülmətlərdə nur yanacaq,
Meşə, dağlar, buz bulaqlar
Nəğmələrlə oyanacaq.

Bax, dağlarda qopur yenə
Cırtan hayı, Sitra səsi.

Bahar gəlib, coşub-daşır
Gül-çiçəklər şəlaləsi.

Əfsanəvi, əsrarəngiz,
Rayihəli gül-çiçəklər!
Əlvan rəngli, enli yarpaq,
Zərif ləçək tül çiçəklər!

Qönçələrdən alov kimi
Pardaqlanıb çıxır güllər.
Ağ zənbaqlar ovuclartək
Səmalardan işıq dilər.

Ulduzlar da günəş kimi
Nəzərini yərə dikir.
Göy qalxmış o əllərə
Nur paylayır, şəfəq tökür.

Özümüz də, körpə quzum,
Başqalaşdıq, dəyişdik bax.
Qızılın da, ipəyin də
Parıltısı bizə – çıraq!

Şahzadə qız – sənin özün
Bu ev – saray. Oxşat bir-bir.
Təsəvvür et, dörd yanında
Cəngavərlər rəqs eləyir.

Bu saray da, insanlar da
Mənimkidir, daha nə qəm.
Calalımı şeypurlarla
Vəsf edəcək bütün aləm.

Günəş çıxdı. Duman xoruzun üçüncü banında bir kabus kimi qeyb oldu. Mən yenə də dağları enir, qalxır, yenə də qarşımda mehriban günəşin al şəfəqləri oynayırdı, bu şəfəqlər altında əlvan gözəlliklər bir-birini əvəz edirdi. Dağlar ruhu açıq-açıqına mənə iltifat göstərirdi;

yoqın o da bilirdi ki, şair olan kos əsrarəngiz gözəlliklər təsvir etməyə qadirdir. Odur ki, bu gün Harsı o mənə heç kəsin görə bilmədiyi bir tərzdə göstərdi. Elə Harsın özü də məni çox az adamın görə bildiyi tərzdə gördü. Kirpiklərimdə çəmənliliklərdəki otların qulağından asılı qalmış mirvarilər kimi qiymətli daş-qaşlar sayırırdı. Məhəbbətəin səhər şəhindən yanaqlarım xəfifcə yumşalmışdı. Şam ağacları ahəstə xışıldayırdı. Onlar məni duyurdular. Odur ki, budaqlarını hərəkətə gətirərək yuxarı-aşağı qaldırıb-endirir, elə bil lal adamlar kimi sevinclərini əllərinin hərəkətləri ilə bildirirdilər. Uzaqlardan isə çox sirli, valehedici bir səs ucalırdı. Elə bil meşənin dərinliyində itib-batmış kilsə zənginin sədaları dalğa-dalğa ətrafa yayılırdı. Harsda belə zərif, belə ahəngli, belə aydın səslənən zənglər yalnız sürülərin zıncırovlarının cingiltirəndir.

Mən belə bir sürüyə rast gələndə günəşin durumuna görə düz nahar vaxtı olardı. Sürünün çobanı mehriban, xoşsifət, sarışınsaqlı cavan bir oğlan mənə dedi: "Ətəyində dayandığım bu böyük dağ qocaman dünyada məşhur olan Brokendir. Onun ətrafında bir neçə saatlıq uzaqlıqda heç bir ev yoxdur". Məhz buna görə də cavan oğlan onunla birgə yeməyə məni dəvət edəndə çox sevindim. Biz ancaq pendir-çörəkdən ibarət olan süfrəmizi açıb başında əyləşdik. Quzular çörəyin xırım-xırdalarını yeyir, məzəli, şən buzovlar ətrafımızda atılıb-düşür, öz zıncırovlarını işvəli-işvəli zıncıldadır, gözləri ilə bizi süzüb elə bil qımışırdılar. Biz lap şahənə nahar etdik. Ümumiyyətlə, mənim qonaqpərvər dostum mənə əsil şah təsiri bağışladı və o indiye kimi mənə çörək verən yeganə şah olduğu üçün mən də onun şəninə şahənə mədhiyyə yazmaq istəyirəm.

Çoban oğlan bir şahdır ki,
Səltənəti göy təpələr.
Günəş onun qızıl tacı
Kainata nur səpəlir.

Rəiyyoti – qoyun-quzu,
Ayağına səpələnir.
Əyanları cöngələrdir,
Dik-dik gözür, qürrələndir.

Çəpişləri – xanəndələr,
Fleytası – quş səsidir.
Zıncırovlı inəklər də
Sazandalar dəstəsidir.

Şələlə də, göy şamlar da
Bu dəstəylə birgə çalır.
Təbiətin laylasında
Bizim şah da yuxu alır.

Elə bu vaxt nazir – itlər
Rəhbərliyi ələ alır.
Gah hürüşür, mırıldaşır,
Dağa-daşa səs-küy salır.

Yuxusunda deyindir şah:
"Nə çətinmiş şahlıq, qardaş!
İndi orda – öz sarayım,
Öz evimdə olaydım kaş!

Baş qoyduğum o ağ sino
Həm şahlığım, həm dövlətim,
Məhəbbətli gözlərində
İntəhasız səltənətim!"

Biz mehribanlıqla xudafəzizləşdik və mən şən halda dağa qalxmağa başladım. Tezliklə qarşıma başı göylərə dəyən, qəlbimi həmişə vədə gətirən şam meşəsi çıxdı. Bu ağaclar o qədər də asanlıqla göyərib boy atmamış, körpəyken min bir bələlara ürcah olmuşlar. Burada dağlar saysız-hesabsız qranit süxurlarla örtülmüşdü. Ona görə də ağacların əksəri kökləri ilə bu daşlara sarmaşmış, bəziləri isə qidalanıb yaşamaq üçün bu daşları parçalayaraq çox çətinliklə torpağa yol tapmışlar. Orda-burda daşlar darvaza şəklində bir-birinin üstünə qalanmışdır. Ağaclar bu hasarların elə bil üstündə bitmişdi. Yalnız ətəkləri əyilib yerə toxunurdu. Bəzən də adama elə gəlirdi ki, onlar havada göyərirlər. Bununla belə, onlar daşlarla birləşərək gözqaralan bir yüksəkliyə ucalmış və düzən çöllərin yumşaq köksündə göyərən öz tənbel həmkarlarından daha möhkəm dayanmışlar. Böyük insanların həyatında da beləcə olur: onlar ilk

maneə və sədləri dəf edərək möhkəmlənir, bərkiyirlər. Şam ağac-
larının budaqlarına dələlər dırmanır, altlarında isə sarımtıl marallar
gəzişirdilər. Mən belə qiyamət, belə nəcib heyvanları görəndə dərk
edə bilmirdim ki, axı bu şüurlu adamlar onları qırmaqdan, təqib
etməkdən necə həzz alırlar? Axı belə bir heyvan vaxtı ilə insandan
artıq rəhmətlik göstərərək müqəddəs Jenevyevanın¹ ac qalmış oğlu
Şmersenrayxı əməzdimişdir.

Şam ağacının yaşıl gərdənindən günəşin qızılı şəfəqləri valeh-
edici şəkildə süzülüb ətrafa səpələnirdi. Ağac gövdələri təbii pillələr
əmələ gətirirdi. Hər yanda yumşaq mamır – çəmənlə örtülmüş skam-
yalar vardı. Ayaq qalınlığında mamırlarla örtülmüş və üzünə açıq-
yaşıl məxmər çəkilmiş balıncıqları xatırladan bu skamyalar orda-
burda düşmüş iri daşlardı. Sərin şəfa bulaqları mürgü içərisində öz
nəğmələrini pıçıldayırdı. Orda-burda düşmüş daşların altından
gümüşü suların necə sürünüb keçdiyindən, ağacların öz ayaqlarını,
kök və zolaqlarını bu sulara necə yuduğuna baxıb valeh olursan. Bu
bulaqlara sarı əylərkən elə bil göyortilərin sirli həyat dastanını,
dağların köksündən təmkinli döyüntüsünü eşidirsən. Bəzi yerlərdə
daşların, ağac köklərinin altından sıçrayıb çıxan sular kiçik şəlalələr
əmələ gətirirdi. Burada bir qədər əyləşmək qiyamət olardı. Hər şey
burada nəşə qəribə bir şey pıçıldayır, nəşə qəribə bir şey zümzümə
edirdi; quşların kəsik-kəsik fəryadları, haraylı nəğmələri minlərlə qız
dodaqlarından qopan pıçıltilar kimi ağacların xışıltısı, minlərlə qız
gözleri kimi üstümə zillənən nadir dağ çiçəklərinin baxışı! Qeyri-
adi enli, işvəli duruşu, diş-diş yarpaqlar, günəşin oynaq şəfəqlərini
o yan-bu yana çiləyir, dalğın görkəmli tinglər bir-birinə öz yaşıl
nağıllarını danışdı. Hər şey elə bil sehlənməmişdi, ətrafda hər şey
sanki gəldikcə sirlərə qərq olur, qədim xəyallar yenidən oyanmağa
başlayırdı. Budur gözə qoşa sevgililər görünür ah, bəs onlar niyə
belə tez də çəkilib, yoxa çıxırlar?

Dağ yuxarı dırmaşdıqca şam ağacları kiçilir, elə bil yığışaraq lap
cırıtdana oxşayırdılar. Nəhayət, ətrafda yalnız qaragilə kolları, qırmızı
qarağatlar və dağ otları gözə dəyirdi. Sərinlik isə tədricən artırdı.

¹ Jenevyeva – əfsanəyə görə, Jenevyeva guya həyat yoldaşına xəyanət etdiyi
üçün əri Ziqfrid onu ölüm cozasına məhkum etmiş və Jenevyevanı öldürməli olan xid-
mətçisi tərəfindən xilas edildikdən 6 il sonra günahsız olduğunu başa düşüb Ziqfrid onu
evinə qaytarır.

O qəribə qranit süxurlarına burada daha tez-tez rast gəlmək olurdu.
Onların bəziləri hədsiz dərəcədə böyük idi. Bəlkə də bu daşlar sadətil
dayəmin danışdığı və yaxud rəssam Retşin "Faust" əsəri üçün çək-
diyi o gözəl şəkillərdə təsvir olunan kimi Valpurqis gecələrində¹
buraya öz süpürgə atlarında və lənbər miniklərində çapıb gələn əcin-
nələrin, o bəd ruhların sərsəm, səqqət oyunları zamanı bir-birinə
tulladıqları oynacaq toplayırdı! Bəli, bir gənc şair may gecələrinin
birində Berлиндən Qöttingenə etdiyi səyahət zamanı Brokəndən ötər-
kən hətta görmüşdü ki, bir dəstə qadın nasir qayaların çıxıntılarında
əyləşib estetikadan dənəm vura-vura çay içir, ucadan rahat-rahət axşam
qəzetini oxuyur, çay süfrələri ətrafında atılıb-düşən öz şəriyyəti düş-
künü təklərini dünyəvi dahiələr kimi mədh edir, alman ədəbiyy-
atındakı təzahürlərə gəlincə isə əfvədlənməz hökmər çıxarırdılar.
Ancaq onlar "Ratklif" və "Almanzor" dan söhbət açanda iddia etməyə
başlamışdılar ki, guya müəllif hər cür xristianlıq həysiyyətdən və
dindarlıqdan uzaqdır. Bunu eşidən cavan oğlanın tükləri biz-biz olur.
Deyir ki, atımı mahmızladım və çapıb aradan cəld uzaqlaşdım.

Həqiqətən də, Brokenin zirvəsinə qalxanda qeyri-iradi Bloks-
berqlə bağlı gözəl xatirələr və xüsusilə doktor Faust haqqında olan
məşhur mistik alman milli faciəsi yada düşür. O vaxt mənə elə gəlirdi
ki, yarımcı bir atlı da dağa dırmaşır və kimsə gülməli şəkildə ləh-
ləyir. Məncə, Mefistofelin özü də sevdiiyim dağa dırmaşarkən belə-
cə ləhləyirdi. Bu, hədsiz və üzücü yoxuşdu və mən nəhayət ki, Brok-
nin üstündəki çoxdan arzuladığım o binanı görən kimi sevindim.

Çoxlu rəsmlərdən məlumdur ki, bu bina cəmi birmərtəbəlidir.
Özü də dağın ən uca zirvəsində yerləşir və 1800-cü ildə qraf Ştolberq
Vermiğerde tərəfindən yalnız mehmanxana məqsədi üçün tikil-
mişdir. Qışın şaxta-çovğunundan qorunması üçün divarları qeyri-
adi dərəcədə qalındır. Damı alçaqdır və ortasından qülləyə bənzər
nəzarət yeri ucaltmışlar. Binanın yanında iki köməkçi ev də var.
Onlardan biri əvvəllər Brokenə gələnlər üçün bir sığınacaq kimi idi.
Brokəndəki bu binaya daxil olmaz mən elə bil nə isə nağıllar
dünyasına düşdüm. Uzun zamanlar uçurumlar və şam ağacları arasında
yalqız dolaşıqdan sonra birdən-birə elə bil mənə buludlu bir otağa

¹ Valpurqis gecələri – əfsanəyə görə, 30 aprelədən 1 mayə kimi Brokəndə
iblislerin oyunu

saldılar. Şəhərlər, meşələr və dağlar aşağıda, dərinlikdə qaldı. Yuxarıda isə qərribə görkəmli müxtəlif insanlar yığılmış, ruhuma yad bir məclisə rast gəldim. Onlar belə yerlərdə adət almış bir tərzdə guya uzun zaman həsrətini çəkən bir yoldaşları kimi qarşıladılar. Bəziləri hədsiz maraqla, bəziləri də laqeydliliklə məni başdan-ayağa süzdülər. Ev qonaqlarla doluydu və bütün ağıllı adamlar kimi mən də ilk növbədə gecə rahatlığım barəsində düşündüm və təəvvürümdə saman döşəklər üstündə yatacağımı canlandırdım. Odur ki, yorğun-argın bir səslə o saat çay tələb elədim. Brokendəki mehmanxananın cənub sahibkarı sən demə, çox arif adammış və təkid etdi ki, bu xəstə adama lazımı qaydada yataq salınmalıdır. Yatağımı dar bir otaqda saldılar. Orada artıq qəhvəyi pencəyinin yaxasında uzunsov qusdurma dərməni asılmış gənc bir tacir də yerləşdirilmişdi.

Qonaqlıq otağında mən həyəcanlı səs-küylə və xüsusi canlanma ilə rastlaşdım. Onlar müxtəlif universitetlərin tələbələri idi. Bir qrupu elə indicə gəlmiş və nahar edir, başqaları yola düşmək üçün şələ-şüləsini yığırdılar, adlarını qeydiyyat kitabına yazdırır, qulluqçu qadınlardan dәмәd-dәмәd Broken çiçəkləri alır, onların yanaqlarına çırtma vurur, oxuyur, çığır-bağır salır, soruşurlar, soruşana da cavab verirlər. Yaxşı yol! Uğurlu yol! Nuş olsun! Əlvida! Gedenlərdən bəzilərinin damağı çağ idi və onlar yəqin ki, o gözəlliklərdən ikiqat zövq alacaqdılar. Çünki sərxoş adamın gözündə hər şey ikiləşir!

Bir müddət istirahət etdikdən sonra həmin nəzarət qülləsinə çıxdım. Orada alçaqboy bir cənabla iki xanıma rast gəldim. Onlardan biri gənc, digəri isə nisbətən yetkindi. Gənc xanım çox gözəldi. Çox qiymət qaddi-qaməti vardı. Qıvrımsaçlı başına küləkdə yellənən ağ lələkli qara atlas papaq qoymuşdu. Qara ipək plaş nəcib əndamını elə möhkəm sıxmışdı ki, cəzbedici qamətinin bütün quruluşu açıq-aydın görünürdü. Qayğısız iri gözləri ənginliklərə, azad, böyük dünyaya dikilmişdi.

Balaca olanda mən yalnız sehrlı əfsanələr və macərəli nağıllar haqqında düşünürdüm və papağında dəvəquşu lələyi gözdirən hər gözəl qadını Elf şahzadəsi hesab edərdim. Uzun donunun dal etəyini yaş görəndə isə düşünürdüm ki, o su pərisidir. Mən indi bu rəmzi lələklərin səfeh bir quşa mənsub olduğunu təbiət tarixindən oxuyandan və qadın donunun dal etəyinin ən təbii səbəblərə görə islanə

biləcəyini öyrənəndən sonra tamam başqa fikirdəyəm. Əgər mən o vaxtı oğlan gözlərimlə bu gənc gözəli təsvir etdiyim duruşda, həm də üstəlik Brokenə görseydim, o zaman mütəlaq belə düşünürdüm: "O bu dağların sehrkar ruhudur. Elə bu saat öz cadusunu oxuyub ki, orada, aşağıda hər şey belə əsrarəngiz şəkildə gözəl görünür".

Bəli, Brokenə aşağı ilk baxışdan hər şey bizə sehrlı görünür, zövqümüz yeni təəssüratlarla zənginləşir, bu təəssüratların müxtəlif, hətta ziddiyyətli olmasına baxmayaraq, bizim qəlbimizdə çox böyük, çox mürəkkəb, hələlik anlaşılmayan duyğular yaradır. Əgər biz bu duyğuların mahiyyətini açə biliriksə, deməli, dağların xarakterini də dərk edirik. Bu xarakter tamam alman xarakteridir: həm naqis cəhətlərinə, həm də ləyaqətlərinə görə! Broken almandır! Xalis alman nəcəyi-nəzərindən o bizə açıq və aydın bir şəkildə nəhəng mənərdə əsasən şimala sarı uzanıb gedən yüzlərlə şəhərləri, şəhərcikləri və kəndləri göstərir; ətrafda isə dağlar, çaylar, meşələr, uçurumlar və ənginliklərdir. Məhz buna görə də elə bil hər şey əldə çəkilmiş əlvan coğrafiya xəritəsinə oxşayırdı. Gözəl mənərdələr qədər gözü heç nə oxşaya bilməz. Eynən beləcə – biz alman kompilyatorları da qətiyyətlə hər şeyi qayğıkeş bir dəqiqliklə olduğu kimi ifadə etməyə çalışır, ancaq heç bir vaxt olan bir şeyi hərtərəfli gözəlliyi ilə əks etdirə bilmirik. Bu dağın özündə də nəşə alman təbiətinin xüsusiyyətləri – onun sakitliyi, kamilliyi, dözümlülüyü əxz olunub. Məhz buna görə də o hər şeyi dönə-dönə götür-qoy edir və uzağı beləcə açıq-aydın görür. Belə bir dağ isə nəhəng gözlərini açanda yəqin ki, üstü ilə sürünən biz çırtanların işığı sönmüş gözlərimizlə gördüklərimizdən daha çox görə bilir. Çoxları ancaq iddia edirlər ki, Broken guya dözülməz dərəcədə qoca riyakardır, heç təsadüfi deyil ki, Klaudius¹ da beləcə oxuyardı. "Blokşberq uzundraz, riyakar bir cənabdır." Ancaq bu yalandır. Düzdür, hərdən bəyaz dumanların bürüdüüyü ağ başı onun görkəminə nəşə bir düşkünlük gətirir, ancaq bir çox məşhur və böyük almanlar bunu xalis rixşənd mənasında vermişlər. Əksinə, bu hamıya dəqiq məlumdur ki, Brokenin özünəməxsus həmişə cavanlıq və fantastik çağları olur. Məsələn, Bir may gecəsi! Həmin gecə o vədə gələrək öz duman örpəyini havaya sovurur nə bizdən, nə də başqalarından geri qalmadan ən xalis alman ehtirası ilə romantik divanəliyin qoynuna atılır.

¹ Klaudius (1740-1815) – alman şairi

Nə isə, mən o saat həmin gözəl xanımı danışığa tutmaq istədim. Axı təbiətin gözəlliyindən o zaman zövq almaq mümkün olur ki, həmin saat o gözəllikdən istifadə edə biləsən. Xanım özünün ağıllı olmasını bürüzə vermirdi, ancaq çox ağıllı tərzdə hər şeyə diqqət yetirirdi. (Həqiqətən alicənab ədədər, deyilmi?!) Mən qeyri-adi, həm də ifrat dərəcədə mənfi alicənablığı nəzərdə tutmuram. Belələri nə etmək lazım olmadığını dəqiqliyi ilə bilirlər. Mən ancaq, daha nadir, daha azad, müsbət alicənablıqdan danışırım. Bu xüsusiyyət bizə tam aydınlığı ilə öyrədir ki, hər şeyi, hər zaman tam sərbəstliklə də etmək olar. Bu harada, kimlərlə oluruqsa olaq, fərqi yoxdur, bizə müəyyən inam aşılayır.

Özüm də özümə təəccüb qalmışdım ki, coğrafiyanı mən bu qədər yaxşı bilirmişəm; belə ki, hər şeyə maraq göstərən bir gözələ mən ətrafda görünən şəhərlərin bəlkə də hamısının adlarını söylədim. Əsil dosent kimi nəzarət qülləsi önündə mən xəritəmi yerə saldım və ətrafda şəhərləri tapdıqca onları xanıma xəritədə də göstərdim. Düzdür, bəzi şəhərləri yenə də tapa bilmədim, bu da görünür onları gözlə deyil barmaqlarımla axtardığımdandı. Çünki gözlərimi o, cəzibədar xanımın sifətindən qopara bilmirdim. Bu sifətdə elə bil mən "Şirke" və yaxud "Elend"dən daha gözəl bir mənzərə görmüşdüm. O cür sifətlər əsiredici olmur, əksinə hətta adamda bəzən heyvət hissi doğurur, lakin həmişə adama nəşə və xoş təsir bağışlayır. Mən belə sifətləri çox sevirəm. Bu sifətlər öz təbəssümləri ilə narahat qəlbimə həmişə nəşə bir dinclik aşılayır.

Bu iki xanımı müşayiət edən balaca cənabın onlarla nə münasibətdə olduğunu heç cürə təyin edə bilmirdim. Onun cılız, qeyri-adi görkəmi vardı. Kiçik başını örtən seyrək çal saçları ensiz alından sallanaraq düz cırcırana gözlünə oxşar gözlərinin üstünə tökülürdü. Yumru burnu pırtlayıb irəli çıxırmışdı. Ağzı və çənəsi nədənsə qorxurmuş kimi qulaqlarına sarı dartılmışdı. Elə bil bu sir-sifəti hansı bir heykəltərəssə qaralama modellərini quraşdırdığı yumşaq, sarımtıl palçıqdan yalançıq düzəltmişdi. Belə ki, nazik dodaqları möhkəm-möhkəm bir-birinə sıxılmışdı, yanaqlarında isə minlərlə xırda-xırda nazik aypara qırışları vardı. Bu balaca kişi heç nə danışmış eləməirdi. Ancaq arar, yaşlı xanım məhrəbanlıqla ona nəşə pıçıldayanda o, zökəmə tutulmuş mops¹

kimi dişlərini ağardır. Yaşlı xanım sən demə, cavan qızın anasıymış, onun da çox alicənab duruşu vardı. Gözlərinə xəstəliyə bənzər dalğın bir qəm hopmuşdu. Dodaqlarında ciddi möminlik duyulurdu. Lakin hər halda mənə elə gəldi ki, nə vaxtsa bu dodaqlar çox cəzbedici olmuş, çoxluca gülmüş, çoxluca öpülmüş və çoxluca da öpmüşdür. Onlar mənə Roma, Florensiya və Venesiya haqqında çox maraqlı söhbətlər etdilər. Anası Rafaelin müqəddəs Peter kilsəsindəki tabloları barədə xüsusi şövqlə danışdı. Qızı isə Feniç teatri və orada göstərilən operalar haqqında xeyli söhbət etdi. Biz söhbət etdiyimiz müddətdə ətrafa artıq qaranlıq çökürdü. Hava daha da sərinləşir, günəş qürub edir, qüllələrin ətrafına tələbələr, gənc tacirlər, həmçinin bir neçə hörmətli şəhər əhli öz əyalı və qızları ilə toplaşdılar. Onların hamısı günəşin qürubunu görmək istəyirdilər. Bu əzəmətli mənzərə insan qəlbində dua oxumaq həvəsi oyadırdı. Biz ehtiramla sakitcə dayanıb, gözəl yanar kürənin yavaş-yavaş üföqlərin ənginliyinə enməsinə on-on beş dəqiqə tamaşa etdik. Bənizlər axşam günəşinin al şəfaqları ilə nurlanmışdı. Biz elə bil dua oxuma məqamında olduğu kimi qeyri-iradi əllərimizi aşağı sallamışdıq. Sanki bu yerində dönmüş camaatla birlikdə nəhəng bir məbədin ortasında dayanıb ruhani atanın peyğəmbərin cənəzasını necə qaldırmasına baxır, Palestinin¹ ölməz xoralı isə orqandan axıb üstümüzə tökülürdü. Bu sitayişli düşüncələrə daldığım vaxt birdən yanımda kiməsə mənə müraciətlə belə dedi: "Təbiət doğrudan da necə də gözəlmə!" Bu sözlər mənim otaq dostum gənc tacirin dolğun köksündən qopub çıxmışdı. Bu sözlər məni o saat əvvəlki əhvali-ruhiyyəmə qaytarırdı və mənə xanımlara günəşin qürub etməsi haqqında çox maraqlı söhbətlər etmək həvəsi oyadırdı. Lakin heç nə olmayıbmiş kimi mən sakitcə onları otaqlarına yola saldım. Onlar mənə daha bir saat söhbət etməyə icazə verdilər. Yer kimi bizim söhbətimiz də elə hey günəş ətrafında fırlanırdı. Qızın anası dedi ki, duman içərisində batan günəş elə bil səmanın öz sevgiliyi yerin geniş açılmış gəlinlik örpəyinin üstünə atdığı al-qırmızı gülə bənzəyirdi. Qızı gülümsədi və qeyd etdi ki, belə təbiət hadisələrini tez-tez müşahidə etmək onun gözəllik təəssüratını zəiflədir. Anası bu səhv mühakiməyə düzəliş verərək Getenin "Səyahət məktubları"ndan

¹ Mops - it cinsi

¹ Palestrin - italyan kilisə bəstəkarı

münasib misallar çəkdi və soruşdu ki, mən “Verteri” oxumuşammi? Gərək ki, biz bir də anqor pişikləri, etruss vazaları, türk şalları, əriştələr və lord Bayron haqqında söhbət etdik. Yaşlı xanım köks ötürərək günəşin qürubuna dair onun şeirlərindən bir-iki parçanı şirin pıçıltı ilə əzbərdən söylədi. Gənc xanım ingilis dilini bilmədiyinə və bu şeirləri öyrənmək istədiyinə görə mən həmyerlim, istedadlı baronessa Eliza fon Hohenhausenin¹ tərcümələrini əldə etməyi məsləhət gördüm. Yeri gəlmişkən gənc xanımlarla söhbətlərimdə vərdişimə görə Bayronun allahsızlığından, şeirlərində məhəbbətin, təsəllinin və allah bilir bir də nələrin olmadığından danışdım.

Bu məşğuliyyətdən sonra mən Brokeni bir də görməyə çıxdım. Belə ki, burada heç vaxt qaranlıq olmur. Səmada duman da qalın deyildi və mən hər iki zirvəni bütövlükdə görə bilirdim. Onlardan biri “Cadugər mehrabı”, digəri isə “Şeytan oylağı” adlanır. Mən tapançamdan atəş açdım, lakin əks-səda vermədi. Lakin birdən qulağıma tanış səslər gəldi. Hiss elədim ki, kimə məni qucaqlayıb öpür. Sən demə, bu adamlar mənim həmyerlilərimmiş. Onlar Qöttingəndən dörd gün məndən gec çıxmışdılar və çox heyrətləndilər ki, məni Bloksberqdə yenidən, özü də tamamilə yalnız tapıblar. Elə oradaca söhbətlər, heyratlı baxışlar, yeni vədələşmələr, gülüşlər, xatirələr başladı. Biz fikrən bir daha müdrik Sibir dünyamıza gedib çıxırdıq. O yerdə mədəniyyət o dərəcədə yüksəkdir ki, mehmanxanalara ayı bağlayırlar, samurlar isə ovçulara xoş gecə arzulayırlar.

Böyük otaqda axşam yeməyi verildi. Ortada uzun bir stoldu, bir də iki cərgə oturmış ac tələbələr. Əvvəlcə həmişəki kimi universitet söhbətləri; duellər, duellər, yenə də duellər! Bu yığıncaqdakıların əksəriyyəti hallelilər idi. Ona görə də söhbətin əsas mövzusu Halle idi. Onlar Hofrat Şütsü² söhbətə qatıb eninə-uzununa dartdılar. Sonra söhbət Kipr kralından düşdü. Guya onun bu son qəbulu xüsusilə təmtəraqlı keçmişdir. Guya o kimisə özünə qanuni oğul götürmüş əyanların iradəsinə qarşı çıxaraq hansı bir yad lixtenştayn şahzadəsinə özünə arvad etmiş, dövlət nümayəndəsi olan istəklə məşuqəsini ötürmüş və qəhərlənmiş nazirlər müvafiq sərəncam alaraq acı göz

yaşları axıtmışlar. Onu da söyləməyimə mənəcə, ehtiyac yoxdur ki, burada Halledəki pivəpərəst əyanlardan da söhbət gedirdi. Sonra bu səhnəyə iki il bundan əvvəl Berlində nümayiş etdirilmiş iki çinli daxil edildi¹. İndi həmin çinlilər Halledə çin estetikası kafedrasında müzdlü dosent kimi çıxış edirlər. Bununla da söhbət daha da kəskinləşdi. Belə söhbətlər də oldu. Bir alman Çində pul qazanmaq üçün özünü nümayiş etdirmək istəyir. Bu münasibətlə xüsusi afişa tərtib olunur. Orada Çinq-Çanq-Çunq və Hi-ha-ho təsdiq edir ki, bu almandır və bütün qabiliyyətlərini, əsasən filosofluğunu, papiros çəkməsini, dözümlülüyünü sadalayırlar. Nəhayət, axırda qeyd edirlər ki, saat on iki yemlənmə dövrüdür, odur ki, tamaşaya it gətirmək qadağandır. Belə ki, itlər o yazıq almanın əlindən həmişə ən yaxşı tikələrini qapıb qaçımağa vərdiş ediblər. Bu yaxınlarda Berlində havasını dəyişməyə getmiş bir tələbə o şəhər haqqında çox danışdı, lakin birtərəfli. O, Visotskida və teatrda olub. Hər ikisi haqqında yanlış fikirdə idi. Necə deyirlər: “Öz mühakimələrində tələmiş o gənc... Və sairə...” O, artistlərin əntiqə geyimlərindən və qalmaqallarından və s. danışdı. Cavan oğlan bilmirdi ki, Berlində adamın xarici görkəmi ümumiyyətlə, birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Orada geniş yayılmış “hamı necə, mən də elə” ifadəsi də buna parlaq sübutdur. Həm də xarici təmtəraq görə səhnədə xüsusilə gözə çarpsın. Odur ki, teatrların müdiriyyəti “hansı rolda saqqalın hansı rəngdə olacağını” öz daimi tarixçiləri ilə cızıb ayrıca maket şəklində hazırlayır və xüsusi alim dərzilərin tikdikləri geyimlərin dəqiq və düzgünlüyünə ciddi diqqət və qayğı göstərilir. Bu məhz belə də olmalıdır. Yoxsa şahzadə Annanın dövrünə məxsus olan bir önlüyü Mariya Stüartın əyninə geyindirərsən və bankir Xristan Qumpelin: “Bax buna görə mənim bütün ümidlərim yoxa çıxıb” deyib gileylənər və biz də ona haqq qazandırırıq. Əgər lord Burley çasıb IV Henrixin dizliyini geysə, yəqin hərbi canişin fon Ştayn (Lilientauda doğulan) bütün gecəni bu anaxronizmdən gözünü çəkə bilməz. Müdiriyyətin qayğılarını dolaşıq salan bu anlaşılmazlıqlar təkcə önlüklər və dizliklərlə bağlı deyil, bunu həmçinin onları geyən personajlara da şamil etmək olar. Belə ki, Otello rolunu bundan sonra professor Lixtenştayn² Afrikaya

¹ Eliza fon Hohenhausen – Bayronun alman dilinə tərcüməçisi. Onun ədəbi məclislərində Henrix Heyneci “Alman Bayronu” adlandırırdılar.

² Hofrat Şüts – Halledə ədəbiyyat və tarix üzrə professor

¹ “...səhnəyə iki çinli daxil edildi” – 1923-cü ilin aprelində Berlin küçələrinin birində iki “çin alimmi” nümayiş etdirib pul yığmışlar.

² Lixtenştayn – görkəmli alman professoru, Berlində zoologiya bağının banisi

yazıb oradan götürəcəyi həqiqi mavr oynayacaq. "İnsanlara nifrət və tövbə" əsərində Oylaliyanı həqiqi əxlaqsız qadın oynayacaq, Peteri həqiqətən səfeh bir oğlan, "Naməlum"u həqiqətən hansı buynuzlu bir şəxsə oynayacaq. Onu da əlavə edib deyək ki, şükür, bu son üç rol üçün uzaq Afrikadan heç kimi yazıb çağırmaq lazım olmayacaq. Bir də ki əgər yuxarıda haqqında danışdığımız cavan oğlan Berlin tamaşalarının xüsusiyyətlərini başa düşməyibse, yaqın Spontininin nağaralarla, fillərlə, şeypurlarla və tamtamlarla ifa olunan "Yeniçəri" operasının xalqımızda artıq zəifləməyə başlamış hərbi əhvali-ruhiyyəni möhkəmləndirmək üçün qəhrəmanlıq vasitəsi olduğunu, Platon və Tsitseron kimi hiyləgər dövlət xadimlərinin də bu vasitəni məsləhət gördüyünü dərk etməmişdir. Cavan oğlan baletin diplomatik mənalara ifadə etməsini də çox pis qavramışdır. Mən güclə onu başa sala bildim ki, Hoqenin ayaqlarında Buxholtsun¹ başındakından daha çox siyasət var və baletdəki dirnaq üstə fırlanmalar diplomatik münasibətləri ifadə edir. Onun hər bir hərəkətində bir siyasi məna gizlənilir. Belə ki, məsələn, o, ehtirasla əyləlib əllərini irəli uzadanda bizim kabinetimizi nəzərdə tutur. O, bir ayağı üstə dayanıb fırlanaraq, yerini dəyişmədən ən azı yüz dəfə dövrə vuranda Bunderstaqa işarə edir. Onun səhnədə bağlı kimi görünən ayaqlarını o tərəf-bu tərəfə atması kiçik dövlət başçıları bildirir. Sərxoş kimi o yan-bu yana ləngər vurmaşı Avropada dövlət arasındakı tarazlığı göstərir. Əllərinin yumaq kimi yumrulanıb sonra toxunmuş kimi bir-birinə geyişməsi hansı bir konqressə işarə etmək deməkdir. Nəhayət, o biza şərqdəki ən böyük dostumuzu göstərmək üçün elə bil göyərmiş kimi aramla yuxarı qalxır, sonra bu vəziyyətdə donub qalır və birdən çox qorxunc sıçrayışlar etməyə başlayır.

Cavan oğlan elə bil yuxudan ayıldı, yalnız indi başa düşdü ki, nəyə görə böyük şairlərə nisbətən rəqqasələr daha çox qazanır, nəyə görə artistlər diplomatik korpusların danışqlarının tükənmək bilməyən mövzusuudur və nəyə görə qəşəng bir rəqqasəni tez-tez nazirlər (əlbəttə qeyri-rəsmi şəkildə) müdafiə edirlər. Yaqın ona görə ki, gecəgündüz çalışıb öz siyasi sistemlərini ona qandırmışlar. Apis haqqı² Ekzotiklərin sayı indi nə qədər çoxdursa, tamaşaçıların sayı bir o

qədər azdır. Bu qanmaz camaat da gözlərini bərəldib tullanmalara, fırlanmalara heyran-heyran baxır, xanım Rəhnəşin antrasasını alqışlayır, onun məlahətliyindən, hərəkətlərinin ahəngdarlığından, budlarının gözəlliyindən dəm vururlar, ancaq heç kimin ağlına gəlmir ki, onların qarşısında, bu şifrlənmiş rəqslərdə doğma yurdun taleyi oynanır. Biri digərini əvəz edən bu söhbətlər zamanı müsahiblərim öz nəfslərinə də korluq vermirdilər, əliaçıqlıqla kartof, ot və başqa ərzaq yığılmış iri nimçələrə də səylə meyil edirdilər. Ancaq xərkətlərdə deyildi. Bu barədə mən yavaşca bələdçimə işarə elədim. Lakin o xüsusi ləhcə ilə (*mən bu ləhcədən o saat müəyyənləşdirdim ki, isveçlidir*) çox ehtiramsız bir tərzdə cavab verdi ki, biz almanlar nə həqiqi azadlığı, nə də olanımızla kifayətlənməyi anlamırıq. Mən çiynlərimi çəkib dedim ki, həqiqi saray nökrələri və şimiyyətçiləri hər yerdə yalnız isveçlilərdir. Onları hər yerdə elə beləcə də adlandırlar. Bir də ki, isveçli azadlığının indiki fədailəri camaat qarşısında siyasi coşqunluqdan o qədər çərənəylirlər ki, onlar mənə yarmarkalarda tapançalardan atəş açan dovşanları xatırladırlar. Bu dovşanlar öz igidlikləri ilə oradakı uşaqları və köndilləri heyretə salır, lakin yenə də dovşan olaraq qalırlar.

Alp oğlu əlbəttə, kinli deyildi. Servantes demişkən: "Bu şişman bir adamdı – deməli, xeyirxahdır"¹. Ancaq mənəm bu biri böyürmədə əyləşən bələdçim qrayfsvaldı bu sözdən möhkəm pərt oldu və əmin etməyə çalışdı ki, alman qətiyyətliyi, alman təvəzökarlığı hələ tamamilə sönməmişdir. O, sinəsinə şappıldatdı və çox iri kasadakı şəffaf pivəni başına çəkdi. İsveçli dedi: "Yaxşı, yaxşı!" Lakin nə qədər mülayimləşdirdisə də, qrayfsvaldı da bir o qədər coşqunluqla mübahisəyə girişirdi. Bu adam xalis bitlərin hökmanlığı və dəlləklərin acından az qala qırıldığı dövrün adamıydı. Onun çiynlərinə tökülən uzun saçları, cəngavər bəretili, qədim alman biçimində pencəyi, həmçinin jilet əvəzi olan kirli köynəyi vardı. Köynəyin altından Blüxerin² ağ atına mənsub bir topa tük içərisində medalyon asılmışdı. O, bu görkəmdə tamamilə təbii böyüklüyündə olan bir

¹ Buxholts – alman tarixçisi, "Napoleon Bonapartın tarixi"nin müəllifi

² "Apis haqqı" – qədim Misirdə müqəddəs öküz

¹ "Bu şişman bir adamdı – deməli, xeyirxahdır" ... – Servantesin "Don Kixot"undan

² Blüxer – Napoleon ordusunun darmadağın edilmişində iştirak edən alman sərkərdəsi

sarsağı xatırladırdı. Mən yeməkdən sonra bir az açılışım. Ona görə də bu vətənpərvərlik mübahisəsinə girişməyi özümə rəva bildim. O belə bir müddəa irəli sürürdü ki, Almaniyani otuz üç vilayətə parçalamaq lazımdır. Mən isə əksinə, təsdiq edirdim ki, qırx səkkiz yerə bölünə yaxşı olar. Çünki onda Almaniyani gəzib-dolaşmaq üçün mükəmməl bələdçi kitabı tərtib etmək də mümkün və asan olar. Axı həyatı elmlə əlaqələndirmək lazımdır, ya yox? Mənim qrayfsvaldli bələdçim də sən demə alman bardı imiş. O mənə pıçıldadı ki, Hermani və Herman döyüşünü mədh edən milli qəhrəmanlıq poeması yazır. Mən ona bu eposu hazırlamaq üçün çox dəyərli məsləhətlər verdim. Diqqətini belə bir məsələyə cəlb etdim ki, o, Toyteburq meşəsinin bataqlıqlarını və sıldırımlı cığırlarını, sulu və çala-çuxur şəir forması ilə tamam onomatopoeik şəkildə təsvir edə bilsə, bu xüsusi vətənpərvərlik nəciibliyi olar və bununla da Vara və başqa romalıları bizim haqqımızda tamam sarsaq sözlər danışmağa məcbur edərdi. Mən ümidvaram ki, bu bədii hoqqabazlıqla o da başqa Berlin şairləri kimi ədəbiyyatda həqiqi illüziyalar yarada bilər.

Masamızın ətrafında şənlik və səs-küy get-gedə artırdı. Şərab pivanı sıxışdırıb çıxarmışdı. Pünşlə doldurulmuş qədəhlər buğlanırdı. Biz içir, qədəhləri bir-birinə toqquşdurur, qədim landsfater və V.Mülleri¹, Rükerti², Ulandın və başqalarının gözəl mahnılarını oxuyur. Metfesselin³ qiyamət melodiyalarını zümzümə edirdik. Bizim Armdın bu alman sözləri hamısından gözəl səslənirdi: "İlahi demiri yaradıb ki, biz qul olmağa".

Bayırda nəse vıyıldayırdı, elə bil ulu dağlar bizim nəğməmizə səs verirdilər. Bu vaxt kimsə ləngər vura-vura qalxıb bildirdi ki, dağlar şadıqlı edə-edə ağ başlarını silkələri, ona görə də bizim otaq belə lərzəyə düşüb. Butulkalar boşalır, başlarsa dumanlanırdı. Biri nəril-dəyir, digəri mızıldayırdı, üçüncüsü "Günah"⁴dan⁴ parçalar söyləyir, dördüncüsü latınca sayıqlayır, beşincisi qane olmaqdan vəz edirdi. Stulun üstünə qalxmış beşincisi isə mühazirə oxuyurdu. "Cənablar! Yer yumru bir fırlanışdır. Adamlar onun üstünə səliqəsiz şəkildə

səpələnmiş xırdaca mıxçalardır. Fırlanış fırlanır, mıxçalar da orda-burda bir-birinə dəyib səs çıxarır, bəziləri tez-tez toqquşur, digərləri tək-tək və bu toqquşmalardan heyrotamiz şəkildə anlaşılmaz musiqi yaranır ki, buna da ümumdünya tarixi deyirlər. Beləliklə, biz əvvəlcə musiqi, sonra dünya, nəhayət, tarix haqqında danışırıq, sonuncunu isə iki hissəyə parçalayırıq: "Bir müsbət tikəyə, bir də qansoran milçəyə!" Hay-küy bax beləcə ağıllı-ağılsız mühakimələrlə davam edirdi.

Mekənburlardan biri burnunu pünş dolu qədəhə soxaraq məmnunluqla gülümsəyə-gülümsəyə içkinin iyini ciyərlərinə çəkirdi və deyirdi ki, elə bil o bu saat Şverindəki teatr bufetinin önündə dayanıb! Başqa birisi şərabla dolu qədəhi böyüdücü zərrəbin kimi gözünün önünə tutmuşdu, elə bil oradan biza nəzər yetirirdi. Qırmızı şərab isə onun yanaqlarından axıb geniş açılmış ağzına dolurdu. Qrayfsvaldli birdən vəcdə gələrək özünü mənim sinəmə yıxdı və təntənəli şəkildə bağırdı: "Ah, kaş sən mənə başa düşə biləydin, mən sevirəm, mən xoşbəxtəm, o da mənə sevir. Allah, mənə rəhm et! O qız qiyamətdir, savadlıdır, şux məmələri var, ağ donda gəzir, royaldə gözəl çalması bacarır". – isveçli astaca olimi öpüb ağladı və qəhərli-qəhərli inildirdi: "Ah, Bebeli, Bebeli!"

Bütün bu qarmaqarışıq səs-küy içində, nimçələrin rəqs etmək, stəkanların uçmaq öyrəndiyi bir vaxtda gözüm qarşısında əyləşmiş və gözəl sifətli, mərmər heykəl kimi ağappaq geyimdə iki gəncə sataşdı. Onlardan biri mənə Adonisi¹, digəri isə daha çox Apolonu xatırladı. Şərabın təsirindən onların yanaqlarında xəfif bir qızartı vardı. Onlar atəşin məhəbbətlə bir-birlərinə baxırdılar. Elə bil biri digərinin gözlərindəkini oxuyurdu və bu gözlərdə odlu bir şəfəq parlayırdı. Elə bil göylərdə xeyirxah mələyəklərin bir ulduzdan o birinə apardığı atəşli məhəbbət dolu kasadan bu gözlərə bir neçə gilə nur dammışdı. Onlar asta-asta danışdırlar. Səslər kədərli-kədərli titrəyirdi. Deyəsən qəmli bir hadisədən söhbət gedirdi. Söhbətin ahəngində nəse heyvətli bir hüzn hiss olunurdu. "Lore də artıq ölüb!" – deyə oğlan dilləndi və dərinədən ah çəkdi. Azacıq susduqdan sonra o Halledə yaşayan bir qız haqqında danışmağa başladı. O, bir tələbəyə vurulubmuş. Tələbə Halleni tərk edib

¹V.Müller – alman lirik şairi, Henrix Heynenin müasiri

²Rükert Fridrix (1788-1866) – alman şairi

³Metfessel (1784-1869) – məşhur alman bəstəkarı

⁴"Günah" – A.Mülleri faciəsi

¹Adonis – Qədim yunan mifologiyasında bərəkət və məhəbbət allahı

gedəndən sonra qız daha heç kimlə danışmır, yemir, gecə-gündüz ağlayır və elə hey sevgilisinin bir vaxt ona bəxş etdiyi bülbülə baxırmış. “Quş öldü, bir qədər sonra Lore də öldü”, – deyə oğlan öz hekayətini qurtardı. Hər iki gənc yenidən susdular və elə dərindən köks ötürdülər ki, elə bil bu saat ürəkləri partlayıb kökslərindən çıxacaqdı. Nəhayət, o biri gənc dilləndi. “Ürəyim sıxıldı. Çıxaq, çıxaq gecə qaranlığına. Udmaq istəyirəm buludların nəfəsini, ayın nurunu, şəfəqlərini. Mənim qəm-qüssə yoldaşım! Mən səni sevirəm, sənin sözlərin qamışlıq xışıltısı, bulaq şırıltısı kimi köksümdə əks olunur, fəqət qəlbim ələmlidir!”

Hər iki gənc ayağa qalxdı. Biri çiyini ilə digərinin qoltuğuna sığındı və hay-küyü otağı tərk edib getdilər. Mən də onların arxasınca getdim. Onların qaranlıq daxmaya necə girdiklərini və birinin pəncərə əvəzinə böyük bir paltar şkaflını necə açdığını və hər ikisinin şkaflarında dayanaraq əllərini qüssə ilə irəli uzadıb növbə ilə necə danışdıqlarını gördüm. “Ey qaranlıqlaşan gecənin sərin nəfəsi! – deyə birinci uca səslə dilləndi. – Yanaqlarımı sən necə qiyamət oxsayırsan! Yellənən qıvrım saçlarımla necə də füsunkarlıqla oynayırsan! Budur, mən dağın buludlara baş vuran zirvəsində dayanmışam. Aşağıda ayaqların altında insanların qurduğu o yatmış şəhərlər uzanıb gedir, mavi sular işıldayır. Əsdirsənmi, orada, aşağıda dərədə şam ağacları necə pıçıldadır. Orada zirvələrin üzəri ilə atalarımızın ruhu buluda çevrilib axıb keçir. Ah, mən də sizin kimi yel atını minib sizinlə birlikdə hayqıran dənizlərin üzərindən, coşqun gecələrin qoynundan keçib ulduzlara ucalaydım! Ancaq eh vay, məni qüssə üzür, qəlbim kədərli doludur”. – O biri gənc də əllərini eləcə məhzunluqla paltar şkaflına tərəf uzatdı, gözlərindən sel-su axdı. Boz dəridən tikilmiş şalvarını yəqin ki, ay hesab edib, yanıqlı bir səslə pıçıldadı: “Sən gözəlsən, ey göylərin qızı! Sənin bənizindəki o sükut necə də məftunedicidir! Sən mələhətli bir səyahətədən. Sənin o mavi ciğirnlə ulduzlar da şərqə tərəf yol alır. Səni görcək buludların üzü gülür, onların qaranlıq çöhrəsi işıqlanır. Ey gecələrin xilqəti kimi sənənlə bir göylərdə müqayisə etmək olar? Səni görcək ulduzlar utanıb mavi atəşli gözlərini yana çevirirlər. Sübh çağı sifətinin yanarı sönəndə bəs sən öz ciğirindən çıxıb də harada gizlənirsen? Yoxsa sənin də mənim kimi öz hallen var? Yoxsa sən də qəm-qüssə kölgəsində yaşayırsan? Yoxsa bacıların göylərdən yerə tökülüb? Gecənin

qoynunda sənənlə birlikdə şən-xürrəm səfər edən o bacıların heç biri qalmayıb? Bəli, deyəsən elədir. Ey göylərin cırağı, yəqin onlar yerə tökülüblər ki, sən də ağlamaq üçün tez-tez gözəndən yayınırsan. Eyb etməz, elə bir gecə də gələr ki, sən, sən də yoxa çıxarsan və oradakı, o göylərdəki mavi ciğirini əbədi tərk edərsən. Onda sənə baxaraq bir zaman utanıb gözlərini yana çevirən o ulduzlar öz göycə başlarını yenidən qaldıracaq və şadyanılıq edəcəklər. Ancaq indi sən şəfəqli libasını geyib göylərin darvazasından aşağı boylanırsan. Siz ey küləklər, parçalayıb dağıdın bu buludları! Elə dağıdın ki, gecələrin xilqəti ətrafa nur çiləyə bilsin, toranlı dağları işıqlara bürüsün, dənizlər də, köpüklənən dalgalar da mavi şəfəqlərə qərq olsun”.

Yaxşı bələd olduğum, bədənə o qədər də kök olmayan bir tanışım (o, heç yemir, çoxluca içirdi. Ancaq həmin gecə yalnız birçə tikə mal eti içəri ötürmüşdü, həmin tikə ilə ən azı altı qvardiya leytenantını və bir də sahibsiz bir uşağı doyurmaq olardı) daxmanın öndündən keçdi. O çox qərribə bir əndazədəydi, daha doğrusu, donuz görkəmindəydi. İçəri keçib, hər iki dərli gənci kor kobud hərəkətlə paltar şkaflına itələdi, səndələyə-səndələyə qapıya sarı yönəldi və bayıra çıxıb bir canı kimi hay-həşir qopardı. Zaldakı səs-küy getdikcə daha qarmaqarışq, daha güclü eşidilirdi. Gənclər isə şkafla fəryad edir, inildəyirdilər, axı onlar guya dağın dibinə salınıb, xurd-xəşil olmuşlar! Cəvçələrindən açıq-qırmızı rəngli şərab sızırdı. Onlar növbə ilə bir-birinin üstünə yıxılır, biri digərinə belə söyləyirdi: “Əlvida! Hiss edirəm ki, artıq qana qərqlə olaram. Niyə məni yenidən oyatmaq istəyirsən, sən ey bahar yeli? Niyə məni əzizləyir, niyə deyirsən ki, göylərin damcıları ilə səni sulamaq istəyirəm?! Nə lazım, artıq xəzan çağım çatıbdır, yarpaqlarımı qopardıb göylərə sovuracaq tufan artıq yaxındadır! Sabah məni bütün gənclik gözəlliyimlə görəndə o səyyah bura gələcək, onun baxışları hər yerdə məni gəzəcək, lakin tapmayacaqdır...” Bütün bu sayıqlamaları mənə yaxşı tanış olan bas səs batırdı. O, bayırda kafir insanlar kimi aləmə söyə-söyə, lənət yağdıra-yağdıra donquldanırdı ki, niyə bu zülmətli Veederstrassədə birçə fanar da qoymayıblar. Axı qaranlıqda ayırd etmək olmur ki, pəncərə şüşəsi kimi belə yaralayıb?

Mən ağzıbtütənəm, abırına qısılib oradakı butulkaların sayını da demək istəmirəm. Oradan qayıdıb birtəhər özümü yataq otağına

saldım. Cavan tacir artıq tabaşir kimi ağ gecə papağını, zəfəran rəngində flanel parçasından olan köynəyini geyinib yatağına uzanmışdı. O hələ yatmamışdı, deyəsən mənimlə söhbət etmək istəyirdi. O, Frankfurt-Mayndan idi, odur ki, söhbəti yəhudilərdən saldı. Guya onlar gözəllik və nəciblik sahəsində zövqlərini itiriblər, ingilis mallarını onlar öz qiymətindən də iki faiz aşağı satırlar. Bilmirəm, hardan ağılıma gəldi ki, bunu gecə xoflandıram. Ona görə də dedim ki, gecələri özümdən asılı olmayaraq durub gözinirəm, odur ki, yuxusuna mane olsam, gərək məni bağışlasın. Bicarə oğlan ertəsi gün məni dedi ki, qorxusundan bütün gecəni yatmayıb. Qorxub ki, birdən gecə yuxulu gəzərkən çarpayımın altındakı tapançam əlimə keçər və bir xata çıxararam. Düzünü deyim ki, mənim gecəm heç də onunkundan yaxşı keçmədi. Mən çox pis yatdım: qorxunc, qara-qura yuxular gördüm. Eynən Dantenin "Cəhənnəm"indən bir Klavirastsuq kimiydi. Ən axırda gördüm ki, guya Hansın¹ irsi hüquqlara dair tərtib etdiyi mətnə Spontinin bəstələdiyi "Falsidia" operasına tamaşa edirəm. Çox sarsaq bir yuxuydu: Roma forumu ətrafa şəfəq saçırdı. Serv Azinus Qoşen² pretor sifəti ilə öz stulunda əyləşmişdi və öz qırıqlı toqqasını bir tərəfə ataraq uğultulu reqitativə qoşuldu; Markus Tullius Elvers³ sifətində əsiredici qadın qəmzəsi və məhəbbəti ilə nazlı-nazlı öz gurultulu ariyasını oxumağa başladı. Yanağında süni xına rəngində qırmızı çillər: olan iclasçılar həddi-büluga çatmayanların xorunda ağızlarını geniş açıb böyürürdülər. Ət rəngində triko geymiş privat-dosentlər pəri rolunda ədliyyə erasınadək mövcud olan bir rəqsi ifa edib 12 lövhəni oklillərlə bəzədilər. Əvvəlcə Roma qanun məcəllələrinin təhqir edilmiş ruhu ildırımlar və göy gurultuları altında yerdən zühur etdi. Ardınca da nağaraları və tam-tamları. Bütün bu mərəkədən məni Brokenin sahibi xilas etdi. O məni oyatdı ki, günəşin doğmasına tamaşa edəm. Qüllədə bu mənzərəni gözləyən bir neçə adam da vardı. Onlardan bəziləri üşümüş əllərini bir-birinə sürtür, digərləri gözlərindən hələ də yuxu tökülə-tökülə, səndirləyə-səndirləyə yuxarı duranırdı. Nəhayət, yenə də düşünənki o sakit dəstə bir yerə toplandı. Biz balaca al-qırmızı şarın üfüdən

necə qalxdığına tamaşa etməyə başladıq. Qış axşamlarına bənzər bir işıq ətrafa yayıldı. Dağlar elə bil ağ dalğalı dənizin qoynunda üzürdü, yalnız zirvələri görünürdü. Adama elə gəlirdi ki, su basmış düzənliyin ortasında olan bir təpədə durmusan, yalnız orda-burda torpaq talaları görünürdü. Bütün bu gördüklərimi və duyduqlarımı sözlə ifadə etmək üçün aşağıdakı şəri qoşdum:

Odur, artıq al günəşlə
Şərq oyanır, şölələnilir.
İşıqlanır,
Duman seli zirvələri
Ağuşunda qərq cəlayir.

Qanadlanıb uçaydım kaş
O dağların səmasına.
Enib yenə bir baxaydım
O körpənin komasına.

Asta dartıb, götürəydim
Yorğanını yatağından.
Kaş öpəydim o alınından,
Bir də yaqut dodağından.

Qulağına deyəydim ki,
Yuxuda biz sevimişik.
Heç vaxt daha ayrılmırıq, –
Sədaqətlə and içmişik.

Qəlyanaltı etmək istəhim yaman artmışdı. Odur ki, xanımlara bir neçə xoş söz söyləyib aşağıya endim və isti otaqların birində əyləşib qəhvə içdim. Bu çox vacib idi. Mədam Qoslardakı müqəddəs Ştefan kilsəsi kimi bomboş idi. Ərəb içkisi ilə birlikdə damarlarıma qızmar şərq hərarəti axdı. Şərq güllərinin rayihəsi məni məst etdi, qulağıma bülüllərin şirin nəğmələri gəldi, buradakı tələbələr gözlərimdə dəvələrə çevrildi. Brokəndəki qonaq evində dolanan Konqriv¹ baxışlı xidmətçilər hurilərə, filistərlərin burunları isə minarələrə

¹ Hans – Romada ali məhkəmə orqanlarının nümayəndəsi

² Qoşen – hüquqşünas, Qöttingen universitetinin prorektoru

³ Elvers – Qöttingen universitetinin professoru

¹ Konqriv – öz adı ilə adlanan raketləri icad edən şəxs

döndü. Ancaq təkcə, yanımdakı kitab Quran deyildi. Doğrusu, bu kitabda səfeh şeylər kifayət qədərdir. Bu, necə deyirlər, Broken kitabıydı. Dağlara qalxan səyahətçilər öz adlarını bu kitaba yazırdılar. Bir çoxları da başqalarının əvəzindən öz rəy və təəssüratını qeyd edirdi. Çoxları hətta öz fikirlərini şeirlə ifadə etmişdi. Bu kitabda yazılanlardan görünürdü ki, filister tör-töküntüləri münasib bir fürsətdən, məsələn buradakı – Brokendəki kimi, istifadə edərək özlərini poeziya aləminin pərəstişkarı kimi göstərmək istəyir və iyrənc təsir bağışlayırdılar. Heç prins Pallaqoninin sarayında¹ da bu kitabda göstəriləni kimi belə dadsız xörəklər yeyən adam tapmazsan. Bu kitabda əksiz toplayanların kifsimiş zövqləri xüsusilə fərqlənirdi. Kontor cavanlarının coşqun ürək sözləri, alman inqilabının əbədi pərəstişkarlarının adda-budda ifadələri, Berlinin məktəb müəllimlərinin ayri-üyrü xətlə yazılmış təmtəraqlı hikmətləri nəzəri daha çox cəlb edirdi. Cənab Yohanes Haqel də burada özünü yazıçı kimi qələmə verməyə çalışıb. Burada günəşli şərqi böyük cah-calalı mədhi edilmiş, cansızıcı havadan, boş çıxmış ümidlərdən, bütün mənzərələri ört-basdır edən çən-dumandan çoxlu giley-güzar oxumaq olar. Bütün bu cızma-qaralar bu cümlə ilə bitir: – “Dağa qalxdım islandı, dağdan endim islandı.” Yüzlərlə səyyahın ləğvəliqlə işlətdiyi ən təsirli söz bu idi. Kitab pendir, pivə, tütün iyi verir. Elə bil Klaurenin² romanlarını oxuyursan. Yuxarıda dediyim kimi, kofe içə-ıçə Broken kitabını vərəqləyirdim. Bu vaxt yanaqları pörtüb qızarmış isveçli içəri daxil oldu və yuxarıda qüllə yanında dayanıb həzz ilə seyr etdiyi o əsrarəngiz mənzərədən, həqiqətin rəmzi olan o müqəddəs günəşin aydın, sakit şəfaqlarının gəcənin nəhəng gövdəsi ilə əlbəyaxa necə çarpışdığından vəcd ilə danışmağa başladı. Dedi ki, bu ona əfsanəvi döyüşlər zamanı qızmış divlərin öz düşmənlərini uzun qılıncları ilə hədələməsinə, şahə qalxan köhər atların belində zirçəli cəngavərlərin cövlan etməsinə, döyüş arabalarının yürüşünü, bayraqların dalğalanmasını, nağıllardakı kimi dəhşətli bağrırtılarla quduzlaşmış heyvanların boğuşmasını xatırladı. Hər şey qəzəbli əjdaha cənginə düşmüş kimi saralıb-soldu və

¹ “Prins Pallaqoninin sarayında” – Gətə bu sarayı “İtaliyaya səyahət” əsərində təsvir etmişdir.

² Klauren – kübar yazıçısı, Henrix Heynenin müasiri

nəhayət, əriyib tamam yox oldu. Mən orada bu qondarma mənzərəni görə bilməmişəm, hər cəhtimə qarşı and içib sizi inandırma bilərəm ki, dadlı tünd kofedən başqa heç nə mənim yadımda deyil. Ah, bu adam hətta gözəl xanımı unutmağıma da bais oldu. İndi odur, artıq o, anası və həyanı ilə qapı önündə dayanaraq minik gözləyirdi. Mən qaçıb özümü güc-bəla ilə ona çatdırdım. Çatcaq bu gün havanın çox soyuq olduğunu söyləmək istədim. O deyəsən gecikdiyimə görə narazı qalmışdı və məni soyuq qarşıladı. Lakin mən onun gözəl alınıdakı o küskünlük ifadə edən qırıqları oxşaya bildim. Ona düşünən az qala həyatım bahasına sıldırımlı qayanın yamacından qopardığımı nadir bir çiçəyi bəxş etdim. Anası bu çiçəyin adını bilmək istədiyini söylədi. Elə bil ki, qızının tanımadığı, görmədiyi bir çiçəyi o saat alıb öz yaxasına taxmasını bir qədər yersiz hesab edirdi. Lakin çiçək dünyanın o qayalıqda yalnız larkən xəyalına belə gətirə bilməyəcəyi cazibədar yaxaya artıq çoxdan taxılmışdı. Bayaقدan lal-dinməz dayanan bələdəci birdən-birə ağzını açıb çiçəyin toxumcuqlarını saydı və çox laqeyd halda “Bu səkkizinci qrupa məxsusdur” – dedi. Mənim acığım ondan gəlir ki, allahlər kimi bu sevimli çiçəkləri də, bizim özümüzü də müxtəlif silkə bölürlər, özü də xarici əlamətlərinə, daha doğrusu, müxtəlif toxumcuqlarına görə. Əgər təbəqələşmə vacibə, onda görək heç olmazsa Teofrastın¹ təklyinə əsaslanasan. O istəyirdi ki, çiçəkləri rahiyyəsinə görə, daha doğrusu, ətrinə görə qruplaşdırınsınlar. Mənə gəlincə isə mənim təbiət haqqında bildiyimin öz sistemi var, buradan da çıxış edərkən mən hər şeyi belə bölürəm: yeyilməli və yeyilməməli şeylər.

Çiçəklərin sirli təbiəti yaşlı xanım üçün bir müəmma deyildir. O qeyri-ixtiyari qeyd etdi ki, çiçəklər bağ-bağçada, yaxud dibçəklərdə güyrəndə ona daha çox sevinc bəxş edir, o, dərilməmiş çiçək görəndə elə bil qəlbindən nəşə sakit-sakit göynədi bir ağrı, qorxulu bir ucnıma keçir. Axı dərilməmiş çiçək də hər halda cəsəddir – ölmüş körpə kimi saralmış başını kədərli-kədərli ciyninə əymiş zərif çiçək cəsədi. Xanım bu qəmli sözlərinin təsirindən elə bil özü də narahat oldu və mən o saat Volterin şeirlərindən bir neçə bənd söyləməklə bu bədbin əhvalı dağıtmağı, onun cynını açmağı özümə

¹ Teofrast – qədim yunan filosofu; əsərlərinin birində bitkilərin otlardan bəhs etmişdir.

börc bildim. Bir neçə fransız kəlamı çox asanlıqla bizi hamılıqla vərdis etdiyimiz ehtiramlı əhvali-ruhiyyəyə qaytardı. Biz gülüşdük, sonra əllər öpüldü, iltifatlı gülümsəmələr oldu, atlar kişnədi və fayton dərtilib ləngər vura-vura, asta-asta dağdan enməyə başladı.

Bu vaxt tələbələr də yola hazırlaşmağa başladılar. Çantalarını bağladılar, haqq-hesablarını kəsdilər. Bu haqq-hesab onlar gözəldiyindən çox ucuz başa gəldi. Yanaqlarında məhəbbətli, sevincli günlərinin izi qalan qonaqpərvər xidmətçilər adətləri üzrə qonaqlara Broken buketi bağışladılar. Çiçəkləri papaqlarına taxmaqda onlara kömək edir, əvəzində ya bir neçə öpüşlə, ya da qəpik-quruşla mükafatlandırılırdılar. Bizim hamımız dağdan enməyə başladılar. İsveçrəli və qrayfsvaldli dəstə Şirkeyə tərəf yollandı. Başqa qalanlar, təxminən iyirmi nəfər, o cümlədən mənim həmyerlilərim və mən bələdçinin köməyi ilə İlzenburqdakı "qar çiçəkləri" adlanan yərə tərəf yönəldik.

İşlər lap kəlləmayallaq gedirdi. Hallı tələbələrli elə sürətlə addımlayırdılar ki, Avstriya seçmə qoşunu onun yanında heç nəydi. Mən gözümlü qırıb açınca artıq dağların iri qayalarla örtülmüş keçəl zirvəsi geridə qalmışdı və biz bir neçə gün bundan əvvəl gördüyüm o küknar meşəsinə daxil olmuşduq. Günəş artıq təmtəraqlı şəfaqlərini ətrafa çiləyirdi və lap gülməli tərzdə al-əlvan geyinmiş o oğlan uşaqlarını işıqlandırır. Bu uşaqlar sıx kollar arasında deyə-gülə ordan vurub, burdan çıxır, qarşılarına bataqlıq gələn kimi körpüvari düşmüş ağacların üstü ilə yüyürüb qaçır, kəskin yenişlərdə dik-dik dayanmış ağac köklərindən, otlardan yapışır, şən qəhqəhələrlə civil-dəşir, meşə quşlarının xoş nəğmələri, küknar ağaclarının xışiltısı, gözə görünməyən bulaqların şırlıltısı isə uzaq dağlarda əks olunaraq uşaqların bu səsinə səs verirdi. Şux gənclik gözəl təbiətlə qovuşanda beləcə fərəhlənib sevinir.

Aşağıya düşdükcə yeraltı bulaqların şirin zümzüməsi aydın eşidilirdi, yalnız orda-burda daşların arasında sızqı suların parıltıları gözə dəyirdi, elə bil sular başlarını qaldırıb boylanırdılar ki, görsünlər işığa çıxmaq olarmı, ya yox. Nəhayət, kiçik dalğalar elə bil qeyzlə qabararaq partlayıb yer üzünə qalxırdılar. Bu adi hadisədir. Həmişə ilk addımı bir igid atar, tərəddüd edən böyük kütlə isə buna təəcüblənsə də, cəsarətə gələr və o birinciyə qoşulmağa çalışar. Budur bax, artıq çoxlu bulaqlar tələm-tələsik öz gizli məcrələrindən pırtlayıb

bayıra çıxır, o birilərinə qovuşur, geniş çay əmələ gətirərək səs-küy qopara-qopara saysız-hesabsız şəlalələr və dənəklər yarada-yarada dərələrə tərəf axır. Bu İlzadır, sevimli, şirin-şəkər İlza. O bəxtiyar İlza dərəsi ilə axıb gedir, hər iki sahilə getdikcə dağlar ucalıb göylərə baş vurur, ətəklərində isə fıstıq, palıd ağacları, adi enliyarpaqlı ot-əncər bitir, lakin küknar və iynəyarpaqlı ağaclar buralarda gözə dəymirdi. Enliyarpaqlı ağaclar Brokenin "Aşağı Hars" adlanan şərqi sahilində bitir, həqiqətən uca olan "Yuxarı Hars" hissəsində isə iynəyarpaqlı ağacların göyerməsi üçün şərait vardır.

İlza çayının necə bir şövlə, xoşagəlim bir məlahətə özünü qarşısına çıxan möcüzəli qayalara çırparaq köpüklənə-köpüklənə o qayaların kün-cucağından qaynayıb, burula-burula daşların qatlarından, çatlarından coşa-coşa necə bir şövlə və ahənglə axıb getdiyini təsvir etmək qeyri-mümkündür, elə bil ağzınacan doldurulmuş səhəngdən yerə qovş şəklinə su axıb tökülür və bu su şıltaq bir qız uşağı kimi daşların üstündən atıla-atıla başaşağı gedir. Bəli, həyatı əfsanədir ki, deyirlər İlza dağdan başaşağı gülə-gülə, çiçəklənə-çiçəklənə qaçan gözəl şahzadədir. Əynindəki ağ qumaş köynəyi günəş şəfaqlərində necə də bərq vurur! Sinəsinə sallanan gümüşü örpəyi güləndə necə də yellənir! Daş-qaşları necə də bərq vurub şölələnir! Uca fıstıq ağacları məğrur-məğrur dayanıb ətrafa nəzər sahlrlar, elə bil ciddi görkəmli atalar kimi oğrun-oğrun gülümsəyərək sevimli uşağının cəsarətinə tamaşa edirlər, ağ ağcaqayınlar xalalar kimi heyran-heyran baxır, qızın iri sıçrayışlarından qorxa-qorxa onu izləyir, məğrur palıd ağacları hər şeyə cavabdeh olan deyینگən dayılar kimi ona göz qoyur, səmadakı quşlar şəninə nəğmələr qoşur, sahil boyu çiçəklər incə-incə pıçıldasaraq "Ah, bizi də özünə apar, bizi də özünə apar məhraban bacı!" deyirlər. Lakin şən qız dayanmadan, – durmadan atıla-atıla elə hey uzaqlaşır, birdən xəyal dünyasındakı şairi yaxalayır və mənim üstümə bu zaman qılgıclımlı şəfaqlərdən və şaqraq səslərdən çiçək yağışı səpələnir, bu gözəllikdən məst olub huşumu itirirəm, qulağıma fleyta səsi qədər şirin bir səs gəlir:

Şahzadə qız İlzayam mən bu dağlarda,
Gəl özizim, bu yerlərdə məskən salaq.
İlza adlı qayalardır qəsrim mənim,
Gəl orada ömür sürək, xoşbəxt olaq.

Bir şəh olub yanağına çilənörəm,
Nə bir kədər, nə bir fikir səni sıxar.
Bir şəh olub oxşayaram saçlarını,
Ürək üzən qayğıların yoxa çıxar.

Qucaqlaram, əzizləyib oxşayaram,
Ağ sinəmin üstə yatıb məst olarsan.
Əfsanəvi nağılları xatırlayıb,
Gecə-gündüz ağuşumda həzz alarsan.

Mərhum kayzer Henriximi öpdüyümtək
İstəyirəm öpəm səni öpəm, öpəm.
Bir quş olub ağuşunda yorulmadan
Cəh-cəh vurub, gecə-gündüz ötəm, ötəm.

Ölən ölüb, qoy uyusun nur içində,
Yaşayanlar yaşasınlar, şad bəxtiyar.
Mən də sağam, qəlbim vurur, üzüm gülür,
Solmamışam, çiçək kimi gəncliyim var.

Qaynar qəlbim bax ordadır, aşağıda,
Qəsrimdəsə indi yaman çal-çağırdır.
Cəngavərlər, cavan qızlar rəqs edirlər,
Şəhvətlərin coşub-daşan bir çağıdır.

Xanımların ipək donu parıldayır,
Sərt məhmizlər cingildəyir qoşa-qoşa.
Cırtanların kamanını dilləndirir,
Şeypurların səsi düşüb dağa-daşa.

O sinəni ağ sinəmə sıxdım ki –
Xatırlayım kral Henrixin sinəsini;
Zavallının qulağını tıxdım ki,
Eşitməsin şeypurların gur səsinə.

Bu varlıqlar dünyası qəlb dünyası ilə qovuşanda duyğular hədsiz coşqunluqla vəcdə gəlir, ağacların yaşıllığı da, düşüncələr və quşların cəh-cəhi, möhzunluq, göylərin maviliyi də, xatirələr və otların rəyihəsi də, ahəngli arabesklər¹ çevrilib könül oxşayır. Bu hiss qadın-

¹ Arabesk – kiçik ədəbi musiqi əsərləri

lara xüsusilə doğmadır. Bəlkə elə buna görə də biz kişilər uşaq qüruru ilə öz qanunauyğun cəsurluğumuzu mədh edəndə və hər şeyi səliqə ilə obyektiv və subyektiv olaraq iki yerə ayıranda kəlləmizi apteklərdə olduğu kimi birinin içərisinə ağıl, digərininkinə dərrakə, üçüncüsünə fəhm, dördüncüsünə kütlük, beşincisinə isə heç nə, daha doğrusu, ideya doldurulmuş qutularla təchiz edəndə onların dodaqlarında şübhəli, xəffif bir rixşənd sezilir.

Mən yoluma davam etdim, elə bil yuxudaydım, demək olar ki, İlza dərəsini necə ötüb keçdiyimizi və yenidən dağ yuxarı dırman-dığımızı hiss etmədim. Yoxuş çox dik və yorucu idi, bizlərdən əksəriyyətinin az qala nəfəsi kəsilirdi. Ancaq Möllndə¹ dəfn olunan mərhum qohumumuz kimi biz hər şeydən əvvəl qarşısındakı eniş düşü-nür və bunda təskinlik alırdıq. Nəhayət, biz İlzenşteynə çatdıq. Bu, yerdən dik və özəmətli şəkildə qalxan nəhəng qranit qayadır. Üç tərəfdən onu uca, meşəli dağlar qucaqlamış, dördüncü tərəfdən, şimalda isə açıqlıqdır, elə buradan da xeyli aşağıda axıb gedən İlzenburq və İlza çayları görsənir. Qayanın günbəz şəkilli zirvəsində böyük dəmir xaç var, yanında isə dörd adamın ayaq üstə yerləşə bilməyəcəyi yer. Elə bil ki, təbiət duruşu və görkəmi ilə İlzenşteynə əfsanəvi bir cazibədarlıq bəxş etmişdir. Elə əfsanəvi günəş də onun çəhrayı çöhrəsini öz parlaq şəfəqlərinə qərq etmişdi.

Potşlakin məlumatına görə deyirlər ki, burada təilsimlənmiş qəsr varmış, bu qəsrdə zəngin və gözəl İlza adlı şahzadə qız yaşayırmış. O bu günə kimi də hər səhər İlza çayında çimirdi; əgər bir kəs onu lazımı anda görə bilsə, İlza onu qəsri yerləşən qayaya aparacaq və ona şahənəliklə məclis açacaq. Başqaları isə fröyleyn İlza və cəngəvər fon Vestenberqin məhəbbəti haqqında maraqlı tarixçə danışır ki, bu tarixçəni də bizim ən məşhur şairlərimizdən biri "Axşam qezetində" romantik bir şəkildə mədh etmişdir. Digərləri isə başqa şəkildə danışrlar; guya qədim sakson Kayzeri Henrix gözəl sular şahzadəsi İlza ilə onun təilsimli qəsridə özünün bütün krallıq anla-rını keçirmişdi.

"Harsa səyahət" kitabını yazmış və o kitabda dağın uralığı, maqnit milinin mailliyi və şəhərlərin bacaları və s. və i. haqqında

¹ "Möllndə dəfn olunan mərhum qohumumuz..." – xalq əfsanələrinin qəhrmanı Till Oylenspiqel nəzərdə tutulur – Henrix Heynenin çox sevdiyi obraz. Hal-hazırda Möllndə bu qəbir durur və onun başdaşında bayquş və ayna hokk edilibdir.

tərifləyiq bir səylə dəqiq faktlar göstərmiş ən müasir yazıçı möhtərəm cənab Niman Vohlqeb¹ belə iddia edir ki, gözəl şahzadə qız İlza haqqındakı söylənlərin hamısı nağıllar qrupuna daxildir". Heç vaxt belə bir şahzadə qız görməmiş adamların hamısı belə əfsanələr uydurur. Bizə isə – gözəl qadınların daha çox meyil etdiyi bir adama isə bütün bunlar apaydın məsələdir. Bunu lap kayzer Henrix də bilirdi. Heç təsadüfi deyil ki, qədim saksoniya kayzerləri öz doğma harslarına bu qədər bağlı olmuşlar. O qiyamət "Lünsburq xülasəsi" – ni vərəqləmək kifayətdir ki, onun səhifələrinə sadələşmiş şəkildə çəkilmiş qravüralarda: çulu qədim gerbli döyüş atlarının belində vuruşa hazır tərdə silahlanmış, başlarında imperator tacı, möhkəm əllərində səltənət əsası tutan qoca, adil hökmdarların saqqalı, nurani sifətlərini görmək olardı. Yad ölkələrdə ola bilsin ki, hətta limon və zəhərin daha çox bol olduğu İtaliyada da ürəklərinə riqqət aşıl原因 Hars şahzadəsinin və Hars meşələrinin doğma xışlıtısının gecə də həsrətini çəkmişlər. Onları və silahdaşlarını İtaliyaya dəfələri şübhəli bir niyyət, Roma imperatoru olmaq arzusu, (nəticədə isə imperatorun özünü və onun imperiyasını məhv edən rütbəyə) xalis alman hərisliyi çəki aparmışdır.

Mən isə İlzenştaynın zirvəsində dayanan hər bir şəxsə nə imperatorlar, nə imperiyalar, nə də gözəl İlza haqqında deyil, yalnız öz ayaqları haqqında düşünməyi məsləhət görərdim. Çünki mən orda dayananda və öz düşüncələrimə dalanda birdən tilsimlənmiş qəsrin yeraltı musiqisini eşitdim, dağların başına necə fırlandığını İlzenburqun qırmızı damlarının dingildəməyə başladığını və yaşıl ağacların mavi səmaya necə uçduğunu gördüm. Gözlərim önündə hər şey maviləşdi və yaşllaşdı. Başım isə hərlənməyə başladı, mən xilas olmaq üçün cəld dəmir xaçdan yapışmasaydım, yəqin ki, kəlləməyallaq yerə aşacaqdım. Bu cür acınacaqlı vəziyyətə düşəndən sonra elə hərəkət etməyimə görə yəqin ki, mənə heç kəs qınamaz.

Hars səfəri bir fraqmentdir və fraqment olaraq da qalır, sonralar bu fraqmentlərin quraşdırılıb ahəngdar bir bütövlük təşkil etməsi üçün ona əlvan tellərdən vurulmuş naxışlar birdən-birə parçalanıb qırılır, elə bil bu ilmələri amansız Parsenin² qayçısı doğrayıb tökür.

¹ Niman Vohlqeb – "Harsa səfər edənlər üçün sorğu kitabı"nın müəllifi

² Parse – qədim yunan mifologiyasında üç bacıdan biri. Çox amansız üçüncü bacı qayçı ilə insan həyatını kəsən kimi göstərilir.

Bəlkə də mən öz gələcək nəğmələrimdə yenidən bu naxışları toxuyacaq və burada xəsisliklə susub üstünü vurmadığım mətləblərdən tam dolğunluğu və açıqlığı ilə danışacağam. Bir də ki, axı, nə zamansa, haradasa bir söz demişsənsə, əgər ümumiyyətlə bir şey demək iqtidarında olmuşsansa, bunun heç bir faydası yoxdur. Qoy ayrı-ayrı əsərlər elə fraqment də olaraq qalsın, təki onlar öz həmahəngliyinə görə özlüyündə bir bütövlük təşkil etsinlər. Məhz bu həmahəngliyə görə bəlkə də bu və ya digər nöqsan düzəldilər, kələkötürlük hamarlanar, yersiz sərtlik yumşaldıla bilər. Bu, yəqin ki, "Hars səfərinin" ilk səhifələrinə daha çox aid olardı və mənə, ümumiyyətlə, Qöttingə nə olan ədavətimi biləndən sonra oxucu bəlkə də heç buna ağzı büzməzdi, hərçənd bu şəhər həqiqətən mənə təsvir etdiyimdən daha böyükdür, ancaq hər halda mənə orada yaşayan bəzi şəxslərə bəslədiyim hörmətdən bir o qədər də böyük deyil. Yaxşı, bəs eləse nə üçün mən bu barədə ağzıma su alım. Hər şeydən əvvəl mənə xüsusilə əziz olan bir adamı nəzərdə tutaram. O mənə həyatımda vaxtilə xeyirxah rol oynamış, hələ o vaxtlar mənə tarixi öyrənməyə nəinki əsil məhəbbət oyatmış, həmçinin bu meyli müdafiə etmiş və axtarışlarımı daha sağlam istiqamətə yönəltdirmiş, ümumiyyətlə mənə elə tarixi təşkilatlılıq yaratmışdır ki, onlarsız gündəlik həyatımızın əzabverici təzahürlərinə mən heç cür tab gətirə bilməzdim. Mən Georg Sartorius¹ nəzərdə tutaram, özü də o tarixçi və əsil insanın nəzəriyyələri bizim qaranlıq aləminizdə işıqlı bir ulduzdur. O elə bir adamdır ki, – onun xeyirxah üreyi başqalarının sevinc və əzabı üçün kral və dilənçi qayğısı üçün, məhv olan xalqların və onların allahlarının son nəfəsi üçün həmişə açıqdır. Mən həmçinin aşağıdakıları da qeyd etməyə bilmərəm: yuxarı Hars İlza vadisinin başlanğıcında yerləşən və mənə təsvir etdiyim Harsın o hissəsi heç də romantik mənzərəli Aşağı Hars kimi o qədər də heyranedicidir deyildir və öz yabançı, sərt, tutqun iynəyarpaqlı gözəlliyi ilə onunla kəskin təzad təşkil edir. Aşağı Harsda İlza, Bode və Zelkinin yaratdığı üç dərənin üçü də valehedici tərdə müxtəlifdir və hər bir dəfə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bu sanki elə üç qadın cəmalıdır ki, onların hansının daha gözəl olduğunu müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür.

¹ Georg Sartorius – Qöttingə tarix professoru, Heyne ona rəğbət bəsləyirdi.

Sevimli, heyranedici İlza haqqında və onun məni necə sevä-sevä heyran edə-edə qəbul etməsi barədə artıq danışmış və nəgmə oxumuşam. Tutqun, gözəl Bode isə məni o dərəcədə mehriban qarşılamadı, mən təkrarən onu Rübəlandan seyr edəndə dəmirçixana kimi zülmətli görünürdü, eyni açıq deyildi, başdan-ayağa boz gümüşü yağış örpəyinə bürünmüşdü. Ancaq tezliklə o, ehtiraslı, coşqun bir məhəbbətlə örpəyini tulladı və mən Rostrappın zirvəsinə çatanda onun günəş şəfəqləri kimi parlaq, nurlu bənizi məni işığa qərq etdi, bütün cizgilərindən əsrarəngiz zəriflik şölələndi, cilalanmış qayalı sinəsindən isə elə bil intizardan doğan yanıqlı, məchul ahlər, istək-dən yaranan qəhərli iniltilər dumanı ucalmağa başladı. Gözəl Zelke nəzərlərimdə nisbətən zərif, lakin daha şən göründü. O, sadəliyi, şən təmkinliliyi hər cür sentimental cazibədarlıqdan uzaq olması ilə seçilən, lakin yenə də sirli təbəssümlü şıltaq xasiyyətini tez bürüzə verən gözəl, sevimli bir qadın kimidir. Bunu onunla izah edirəm ki, Zelke dərəsində mən bir sıra uğursuzluqlara ürcəh oldum: məsələn, çaydan atılıb keçmək istərkən düz suyun ortasında batdım, sonra islanmış ayaqqabılarımı tufli ilə əvəz etmək istəyəndə biri ayağımdan suya düşdü, külək dalğası başımdan papağımyı alıb apardı, meşə tikanları ayaqlarımı pardaqladı, təəssüf ki, beləcə daha bir neçə xoşagəlməz hadisə başıma gəldi. Lakin mən bütün bu pislikləri o gözəl qadına məmnuniyyətlə bağışlayıram, çünki o gözəldir, axı! O indi də mənim təsəvvürümdə sakit, valehedici görkəmi ilə canlanır, elə bil indi də mənə pıçıldayır: “Əgər mən gülürəmsə, bu sizə qarşı istəyimdendir. Odur ki, o nəgmələrinlə məni də mədh et!” Gözəl Boda da bax beləcə təsəvvürümdə yenidən canlanır və onun da tutqun gözləri mənə astadan beləcə pıçıldayır: “Sən mənim qürurumu, iztirablarımı gözəl duyursan, istəyirəm mənə könül bağlayasan”. Əsrarəngiz İlza isə zərif, məftunedici çöhrəsi, zərif hərəkətləri, qəşəng qəddi-qaməti ilə atıla-atıla gözlərim önündə dayanır, bütün əndamı ilə şirin xəyallarımı vəcdə gətirir. Müqəddəs məleykələr kimi o da cəynən o biriləritək mənə biganəliklə, lakin elə səmimi, elə bir əbədi aydın gerçəkliklə saya salır ki, guya mən Parisəm¹, qarşımda üç ilahə dayanıb və mən almanı o saat o gözəl İlzaya təqdim edirəm.

¹ Paris – Homerin “İliada”nın qəhrəmanı. Troya çarı Priamanın oğlu, üç ilahənin hansının daha gözəl olması barədəki mübahisələrinə son qoymaq üçün, almanı Afroditaya verir. O isə gözəl Yelenanın məhəbbətini ona vəd edir.

Bu gün bir maydır; elə bil bahar həyat dənizi kimi çağlayıb yer üzünə tökülür, köpük-köpük ağ çiçəklər ilişib ağacların budaqlarından asılı qalır. Hər yana isti, şəffaf duman cökürmüşdür. Şəhər evlərinin pəncərələrindəki şüşələr ətrafa gözqamaşdırıcı şəfəq çiləyir, damlar altında sərcələr özlərinə yenidən yuva qurur, küçədə isə adamlar o tərəf-bu tərəfə gəzişir və havanın belə əsrarəngiz, öz əhvallarınnın da belə şad, belə xürrəm olmasına özləri də heyrətlənirdilər. Şəhər ətrafından gəlmiş al-əlvən geyimli kəndli qızları tər bənövşə dəmədürləri satır, pörtmüş məsum bənizli göy köynəkli səfil uşaqlar isə Yunqfernstiyqdə dolaşaraq, elə ürəkədən şadlanırdılar ki, elə bil bu gün onlar öz doğma atalarını tapacaqdılar. Körpüdə dayanmış bir dilənçi isə elə özündən razı halda baxırdı ki, guya ən böyük uduş məhz onun bəxtinə düşmüşdü. Hətta orada tələm-tələsik o yan-bu yana vurnuxan, nədənsə hələ də dara çəkilməmiş o qarabəniz, lotusifət oğru bəzzazi¹ da günəş öz səbirli, həlim şəfəqləri ilə işıqlandırır, mən isə şəhər darvazalarından çıxıb getmək istəyirəm.

Bu gün bir maydır, mən də sən haqqında düşünürəm, gözəl İlza! Bəlkə elə mən səni “Aqnessa” adlandıram hə? Axı bu ad sənə daha çox xoşuna gəlir! Mən sən haqqında düşünürəm və istərdim ki, sənə parıltılarla dağlardan baş aşağı sürətlə necə axmağına yenə də tamaşa edim. Hər şeydən çox aşağıda, dərədə dayanıb səni qucmaq istərdim. Ah, necə gözəl gündür! Hər yanda, yaşıl rəng, ümid rəngi görürəm. Hər yan qərribə füsunkarlıqla çiçəkləyir, mənim qəlbim də yenidən çiçək açmaq istəyir! Bu ürək də axı çiçək kimidir, həm də çiçəklərin ən qərribəsi! Bu utancaq bənövşə deyil, gülümseyən qızılgül deyil, bəyaz suzanbağı deyil, yaxud bu öz sadə gözəlliyi ilə qızların ruhunu oxşayan o güllərdən deyil ki, gözəllik üçün gözəl sinələrə taxılınsın, bu gün solsun, sabah yenidən çiçəklənsin. Bu ürək Braziliya meşələrində bitən və əfsanəyə görə yalnız yüz ildə birçə dəfə açan o təmkinli, o sehrkar gülə daha çox oxşayır. Yadımdadır, mən balaca olanda belə bir gül görmüşəm.

Biz gecənin bir vaxtında tapança atəşinə bənzər bir səs eşitdik. Ertəsi gün qonşu uşaqlar mənə dedilər ki, bu onların Aleo gültüyü, birdən eləcə partlayışla çiçək açdı. Onlar məni öz bağlarına apardılar

¹ “Nədənso hələ də dara çəkilməmiş o qarabəniz, lotusifət oğru bəzzaz...” – Hamburq bəzzazi, İosif Fridlender bu sözləri özüə aid etmiş və “Hərs soyahəti”nin müəllifini el içində biabır etməyə çalışmışdır.

və mən orada heyrət içində baxıb gördüm ki, əvvəllər alçaqboy, kələ-kötür, yöndəmsiz, enli, diş-diş yarpaqları olan və asanlıqla əl-ayağa bata bilən bitki indi ucalıb qalxmış və başında qızıl taca bənzər çox gözəl bir gül açılmışdır. Biz uşaqların o gülə əlimiz çatmırdı; altdan-altıdan gülümsəyən və bizim xatirimizi çox istəyən qoca Xristian gülün ətrafında taxtadan pillələr qurdu, biz də pişik kimi dırmaşib maraqla gülün açılmış dəhanına tamaşa etdik. Oradan sarı süavari tumurcuqlar boylanır, qərribə şəkildə yad, yabanı, lakin misilsiz dərəcədə məstədici qatı rayihə qalxırdı.

Bəli, Aqnessa, bu ürək də heç vaxt asanlıqla və tez-tez çiçəkləmir, yadıma gəlir ki, o yalnız bircə dəfə çiçəkləmişdir. Bu da gərək ki, çoxdan olmuşdur, yüz il bundan əvvəl. Mənə belə gəlir ki, o zaman o gül nə qədər qəşəng açılmışdısa da, qışın sərt çovğunları onu məhv edə bilməmişdi, o günəşin və istinin azlığından tamam ölüşgəyib solmalılı olmuşdu.

İndi qəlbimdə yenidən nəşə pöhrələyir, yenidən nəşə baş qaldırır. Əgər birdən atəş səsi eşitsən, xanım qız, qorxma! Mən intihar etməmişəm, əksinə açılan mənim məhəbbətimin qönçəsidir. O, şəfəqli nəğmələrlə, əbədi mədhiyyələrlə, sevinc dolu ahənglə göylərə püs-kürüb.

Əgər bu yüksək məhəbbət sənin üçün çox ucadadırsa, xanım qız, sıxılma, taxta pillələrlə yuxarı qalx və mənim çiçəklənmiş ürəyimə bax.

Hələ günün başlanğıcıdır, günəş yolunun ancaq yarısını ötür. Ürəyimə ətrafa elə güclü ətir çiləyir ki, məstlikdən başım hərlənir və mən rüşğəndin harada qurtardığını, səmanın harada başladığını ayırd edə bilmirəm, ah-uflarımla ciyərlərimin havasını dəyişir, yenidən dadlı zərrəciklər axınına çevrilib ilahi əbədiyyə qovuşmaq istəyirəm. Görəsən bəs axşam düşəndə, göylərdə ulduzlar sayrışanda nə olacaq "O bədbəxt ulduzlar sənə nə deyə biləcəklər..."

Bu gün bir maydır, o miskin dükançının da bu gün sentimental hisslərlə yaşamağa haqqı varsa, bəs onda bu haqdan şairi sən niyə məhrum edirsən?..

Qotvald Lessinq

EMİLİYA QALOTTİ

Beş pərdədən ibarət faciə

İŞTİRAK EDİRLƏR

Emiliya Qalotti

Odoardo } *Emiliyanın valideynləri*
Klaudiya }

Hetto Reçenzaqa – Qvastqallanın prinsi

Marinelli – prinsin kamerheri (şəxsi katibi)

Kamillo Rota – prinsin müşaviri

Konti – rəssam

Qraf Appiani

Qrafinya Orsina

Anjelo və bir neçə qulluqçu

I PƏRDƏ

BİRİNCİ HADİSƏ

Prins kağızlar və məktublar yığılmış yazı masasının
arxasında aylaşmış, onları nəzərdən keçirir

Prins. Şikayətlər, yalnız şikayətlər! Xahişlər, yalnız xahişlər!.. Cansıxıcı məşguliyyətdir! Hələ bizə qibtə də edirlər! Ancaq mən belə güman edirəm ki, əgər biz hamıya kömək edə bilsəydik, bax, onda qibtə edilməyə layiq olardıq... Emiliya? (*Ərizələrdən birini açır və imzasına baxır.*) Emiliya?.. Lakin bu kimdirsə Emiliya Bruneskidir... Qalotti deyil. Emiliya Qalotti deyil!.. Görək nə istəyir bu Emiliya Bruneksi? (*Oxuyur.*) Çox şey tələb edir, həddindən çox... Nə etmək, adı ki Emiliyadır. Təmin etmək lazımdır! (*İmza-layır və zəngi çalır. Kamediner¹ daxil olur.*) Qəbul otağında müşavirlərdən hələ heç kim yoxdur ki?

Kamediner. Xeyr.

Prins. Bu gün işə çox erkən başlamışam. Bu səhər hava gözəl-dir... Bir az gəzintiye çıxmaq istəyirəm. Qoy markiz Marinelli mənə müşayiət etsin. Çağırdırın onu.

Kamediner çıxır

Daha işləyə bilmirəm. Yaman sakit idim, düşünürdüm ki, bu günüm rahat keçəcək... Çox lazımımış ki, miskin bir Bruneksi Emiliya adlansın... və mənim bütün dincliyim pozulsun!..

Kamediner (*yenidən daxil olur*). Markizin dalınca adam göndərdim. Bu da qrafinya Orsinanın məktubudur.

Prins. Orsinanın? Qoyun bura.

Kamediner. Onun çaparı cavab gözləyir.

Prins. Lazım gəlsə, mən cavab göndərərəm. Haradadır o, şəhər-dədir, yoxsa öz villasında?

Kamediner. Dünən şəhərə gəlib.

¹ Qulluqçu, xidmətçi

Prins. Çox pis... çox yaxşı demək istəyirdim. Deməli, çapının burada gözləməsi vacib deyil. (*Kamediner gedir.*) Mənim sadıq qrafinyam. (*Məktubu ikrahla əlinə alır.*) Yaxşı, tutalım ki, oxudum! (*Yenidən kənara atır.*) Bəli də, indiyədək elə təsəvvür edirdim ki, onu sevirəm! Bəzən nələri təsəvvür etmirsən! Bəlkə də mənim üçün o, bir vaxt həqiqətən sevimli olub, – lakin olub!

Kamediner (*yenə daxil olur*). Rəssam Konti təşrif buyurub...

Prins. Konti? Çox gözəl, qoy gəlsin içəri... Bu gəliş qayğıla-rımı unudara bilər.

İKİNCİ HADİSƏ

Konti, Prins

Prins. Sabahın xeyir, Konti! Əhvalınız necədir? İncəsənət nə ilə məşğuldur?

Konti. İncəsənət çörək dalınca qaçır.

Prins. Bu ola bilməz, heç bir vəchlə! Mənim bu kiçik səltənə-timdə isə heç vaxt belə olmamalıdır! Lakin sənətkar da işləməlidir.

Konti. İşləmək? Bu onun üçün bir sevinc mənbəyidir. Fəqət o həddindən artıq işləməli olarsa, sənətkar adını da itirə bilər.

Prins. Mən çox işləməyi deyil, çox dəyərli işlər görməyi nəzərdə tuturam; az olsun, lakin səylə yerinə yetirilsin... Siz yaqin ki, əliboş gəlməmisiniz hə, Konti?

Konti. Tapşırığınız portreti gətirmişəm, möhtərəm cənab. Başqa bir portret də gətirmişəm, onu siz tapşırمامısınız, ancaq nəzərlərinizi oxşamağa layiq olduğuna görə gətirmişəm.

Prins. Mən nəyi tapşırmışam?.. Heç cür yadıma sala bilmirəm...

Konti. Qrafinya Orsinanın portretini.

Prins. Elədir!.. Sifariş görək ki, bir az çoxdan olub.

Konti. Bizim gözəl qadınlarımızı hər gün çəkmək mümkün olmur. Qrafinya üç ay ərzində yalnız birçə dəfə çəkilmək üçün imkan yaratdı.

Prins. Hanı portretlər?

Konti. Qəbul otağında, bu saat gətirim.

ÜÇÜNCÜ HADİSƏ

Prins. Onun portreti! Olsun! Bu onun portretidir, özü ki deyil. Bəlkə elə onun özündə sezə bilmədiyim cəhətləri indi portretində görə biləcəyəm... Fəqət mən heç nəyi görmək istəmirəm. Zəhlə-tökən rəssam! İnanıram ki, o tovlayıb səni ələ alıb... Eh, qoy olsun! Onun tamam başqa rənglərlə, xüsusi fonda çəkilmiş bu surəti əgər qəlbimdə yenidən özünə yer eləyə bilsə, doğrusu, mən yaqin ki, bundan lap məmnun olardım. Mən onu sevdiyim anlarda özümü elə rahat, elə şad, elə qayğısız hiss edərdim ki... İndi isə hər şey əksinə olub... Daha yox, yox, yox! Xoşdur, ya xoş deyil, mənim üçün belə yaxşıdır.

DÖRDÜNCÜ HADİSƏ

Prins. Konti portretlərlə gəlir, onlardan birini üzünə
stula tərəf söykəyir

Konti (*o birini prinsə tərəf tutaraq*). Rica edirəm, prins, bizim sənətin hüddud dairəsini nəzərinizdən qaçırmayasınız. Canlı gözəl-liyin bizi məftun edən cəhətlərindən çoxu bu çərçivədən kənar-dadır... Bu tərəfdə dayanın!

Prins (*portretə ötrəli nəzər salır*). Əladır Konti... Əla! Sizin sənətkarlığınıza, sizin fircanıza söz ola bilməz! Lakin görünür, yaltaq-lanmışsınız, Konti.

Konti. Orijinalın özü isə deyəsən, başqa fikirdəydi. Bəli, doğ-rudur, yaltaqlanmış, lakin sənətin tələb etdiyindən çox az yaltaq-lanmışam. Sənət görək hər şeyi yaradıcı təbiət kimi, öz obrazını düşünüb təsəvvür etdiyi formada mövcud olduğu kimi, heç nə qondar-madan təsvir etsin. Onda bu obraz zamanın keşməkeşlərində aşınıb məhv olmaz.

Prins. Düşünən rəssam işi ikiqat dəyərlidir. Lakin orijinal deyir-siniz ki, hər halda...

Konti. Bağışlayın, prins, orijinal elə bir şəxsdir ki, mənim ona rəğbətım var. Mən onun əleyhinə heç nə demərəm.

Prins. Özünüz bilin... Orijinal, axı nə dedi?..

Konti: Qrafinya "Şəkildəkindən çirkin görünürəmsə, razı-yam" dedi.

Prins. Şəkildəkindən çirkin? Bax, əsil orijinal məhz o dediyidir.

Konti. Bu sözləri o, üz-gözünü büzə-büzə, elə əda ilə dedi ki, həmin cizgiləri, əlbəttə portretdə tapmaq qeyri-mümkündür.

Prins. Bax, mən də elə onları deyirdim! Buna görə səni hədsiz yaltaq adlandırıram... Ah! Mən o məğrur, o istehzal cizgilərə yaxşı bələdəm. Bu cizgilər Qrasiyanın sifətini də cybəcərləşdirməyə qadirdir. İnkər etmirəm ki, gözəl dodaqları istehzal bir təbəssümlə sıxılıb qatlanan zaman bir azca da gözəl görünür. Ancaq, qeyd edirəm ki, bir azca! Lakin istehza bizim qrafinyada başlıca cizgiyə çevril-məməlidir. Gözlər bu şıltaq istehzaya hakim kəsilməlidir. Fəqət, bizim mehriban qrafinyamızda belə gözlər də yoxdur. Belə gözləri bu por-tretə də görmürəm!

Konti. Möhtərəm hökmdar, mən hədsiz dərəcədə heyrətlənirəm.

Prins. Nəyə? Qrafinyanın əslində meduza gözlərinə bənzər o iri, domba, donuq gözlərini sənətinizin gücü ilə məlahətli etmək məha-rətinizəmi? Siz, Konti, hər şeyi vicdanla görmürsünüz. Vicdanla dedim? Yox, bu iş cüzi vicdanla yanaşsaydınız, daha vicdanlı hərə-kət etmiş olardınız. Özünüz deyin, Konti, bu portretə baxıb orijinalın xarakteri haqqında bir nəticə çıxarmaq olarmı? Ancaq, nəticə çıxar-maq lazımdır! Siz tələbbürü – ləyaqət hissilə, istehzanı – təbəssümlə, qatı dəlisovluğu – kövrək xəyalpərvərliklə ifadə etmisiniz.

Konti (*narahatlıqla*). Ah, prins, biz rəssamlar həmişə ona ümid bəsləyirik ki, yaradılmış portret öz məşuqu tərəfindən sifəri verildiyi andaki kimi yenə də hərərətlə qarşılanacaq. Biz məhəb-bətin gözüylə yaradırıq, yalnız məhəbbətin gözüylə də mühakimə ediləməliyə.

Prins. Eləse, Konti, axı niyə siz bunu bir ay əvvəl gətirməmi-siniz? Nə isə, qoyun kənara... Bəs o biri nədir?

Konti (*portreti göstərmədən əlində saxlayır*). Bu da qadın por-tretidir.

Prins. Eləse, mən ona indi, bu saat baxmaq istəməzdim. Axı mənim buradakı (*barmağıyla alını göstərir*) daha doğrusu, bura-dakı (*ürəyini göstərir*) idealımla onu müqayisə etmək mümkün olma-yacaq. Mən istərdim ki, Konti, sizin sənətkarlığınızı başqa şeylərdə görüb heyran olum.

Kont i. Daha ciddi heyrətə səbəb ola biləcək incəsənət nümunələri hər yerdə mövcuddur, ancaq əminəm ki, heç nə bunun qədr layiqli heyrət doğura bilməz!

Prins. Mərc gələm, Konti, rəssamın qəlbinə belə hakim kəsilə bilən o şey, axı, nə ola bilər? *(Bu vaxt Konti portreti çevirir.)* Mən nə görürəm? Bu sizinmi Konti, yoxsa mənim fantaziyaamın yaratdığı əsərdir?.. Emiliya Qalotti!!!

Kont i. Necə, mənim prinsim? Siz bu mələykəni tanıyırsınız?

Prins *(özünü ələ almağa çalışır, ancaq gözünü portretdən çəkmədən)*. Bir az!.. Yenidən görüşərkən tanıya biləcəyim qədr az! Bir neçə həftə bundan əvvəl mən onu anasıyla bir məclisdə görmüşəm. Sonra ona müqəddəs ibadətqahda rast gəldim. Orada ona diqqətlə baxmaq yaxşı deyildi... Mən onun atasını da tanıyıram. O mənə dost adam deyil. Bu həmin şəxsdir ki, mənim Sabionettadan ötrü tələblərimin əleyhinə hamıdan çox etiraz edirdi. – Qoca döyüşçü məğrur və kobud, cyni zamanda, xeyirxah və namuslu adamdır...

Kont i. Atası! Bizim qarşımızdakı axı onun qızıdır.

Prins. Allaha and içirəm! Elə bil bu surət güzgüdən qoparılb. *(Hələ də gözələrini portretdən çəkmədən)* Ah, siz axı, yaxşı bilirsiniz ki, Konti, rəssam üçün ən yüksək tərif onun əsəri önündə dayanarkən tərif etməyi unutmaqdır.

Kont i. Lakin bununla belə mən özümdən narazıyam, tamamilə razıyam ki, özümdən narazıyam. Ah, niyə biz rəssamlar bilavasitə gözümüzə çəkməyi bacarmırıq! Gözəllik əllər vasitəsilə gözəldən fırcaya gəlib çatınca, bu uzun yolda nələr itirmir! Lakin bayaq dediyim kimi, çox şeyin itirildiyi, necə itirildiyini və nə üçün itirildiyini məhz dərk etdiyimə görə öz biliyimlə fəxr edirəm. Öz də burada çox şeyə nail olduğumla fəxr etdiyimdən daha artıq fəxr edirəm. Nail olduğumdan daha çox nail olmadıqlarım mənə haqq verir iddia etmə ki, mən həqiqətən böyük rəssamam. Lakin bu əllərim mənə tabe olmur. Bəlkə siz elə düşünürsünüz ki, prins, Rəfael bədbəxt bir hadisə nəticəsində qolsuz doğulsaydı, o rəngkarlıqda yenə də dahi ola bilermi? Necə bilirsiniz prins?

Prins *(nəzərlərini portretdən bir anlığa çəkir)*. Nə dediniz, Konti? Nəyi bilmək istəyirsiniz?

Kont i. Ah, heç nəyi, heç nəyi! – Boş sözlərdir! Mən sizin gözələrinizdə bütün qəlbini gördüm. Mən belə qəlbə, belə gözələri sevirəm.

Prins *(saxta laqeydlə)*. Deməli, Konti, siz həqiqətən belə hesab edirsiniz ki, Emiliya bizim şəhərin birinci gözəllərindəndir?

Kont i. Necə dediniz? Birinci? Birinci gözəllərindəndir? Özü də bizim şəhərin birinci gözəllərindəndir? Siz mənə elə salırsınız, prins. Ya da ki, bütün bu müddət ərzində siz eşitdiklərinizdən xeyli az görmüsünüz.

Prins. Əzizim Konti. *(Yenidən nəzərlərini portretə tərəf çevirərək)* Biz gözələrimizə necə etibar edə bilərik? Əslində, yalnız rəssamlar gözəllik haqqında qəti fikir yürüdə bilərlər.

Kont i. Deməli, hər kəsin qavrayışı rəssam həkəminü gözləməlidir? Bizdən gözəlliyi qavramağı öyrənmək istəyənləri Monastra yollayın! Ancaq mən sizə bir rəssam kimi demək istəyirəm ki, prins, həyatımın ən xoşbəxt çağı Emiliya Qalottini çəkdiyim anlardır. Bu baş, bu bənzir, bu alın, bu gözəl, bu burun, bu ağiz, çənə, sinə, bu qədd-qamət, onun bütün əndamı o vaxtdan qadın gözəlliyini öyrənməkdə mənim üçün yeganə nümunə olmuşdur... Onun üzünə baxıb çəkdiyim portretin əslini səfərə çıxmış atası aldı. Bu isə surətidir...

Prins *(cəld ona sarı dönərək)*. Söyləyin, Konti, bunu da bir kəsə vəd etməmisiniz ki?

Kont i. O sizin üçündür prins, əgər zövqünüzü oxşayırsa?

Prins. Zövqümü oxşayırsa! *(Güləmsəyərək)* Sizin üçün, Konti, qadın gözəlliyini öyrənməyə nümunə olan bir surəti mən özüm üçün necə nümunə etməyə bilərəm? O biri portreti isə özünüzlə aparın, çərçivə sifariş verin.

Kont i. Yaxşı.

Prins. Həkkakın düzəldə biləcəyi çərçivələrin ən gözəli, ən zənginindən hazırladın. Portret qalereyaya qoyulacaq... Bu isə... burada qalacaq. Etüd edilmiş bir portretə təmtəraq lazım deyil; onu bir yerdə asmaqdansa, yanında saxlamaq məsləhətdir... Mən sizə minnətdaram, Konti, hədsiz dərəcədə minnətdar... Dediyim kimi, mənim səltənətimdə incəsənət çörək artırmamalıdır, çünki o mənim himayəməndir. Göndərin Konti, xəzinədarımın yanına adam göndərin, qoy, o, qəbzinizlə sizə hər iki portret üçün nə qədər istəyirsinizsə bir o qədər də ödəsin. Nə qədər istəyirsinizsə, bir o qədər, Konti.

Kont i. Təkcə sənət əsərinə görə deyil, daha başqa bir şey üçün mənə mükafatlandığınızı qeyd edə bilərəmmi, prins?

Prins. Ah, qısqanc rəssamlar, rəssamlar! Yox, lazım deyil! Eşidirsinizmi, Konti, nə qədər istəyirsinizsə!..

Kont i. gedir

BEŞİNCİ HADİSƏ

Prins

Prins. Nə qədər istəyirsə! (*Portreta müraciətlə*) Sən hər cür mükafatdan qiymətlisən!.. Ah, sənətin ecazkar təcəssümü, doğrudanmı sən mənimdən? Kaş sənin özün mənim olaydın, ey təbiətin misilsiz xilqəti! Onda nəyim varsa, verərdim sizə. Nə istəyirsiniz siz ey möhtərəm ana! Nə istəyirsiniz siz ey qoca çərənçi! Ancaq tələb et! Edin! Tələb edin! Sənin özünü isə daha böyük məmnuniyyətlə alardım, səhrkar mələk! Səndəki bu füsunkar, həyalı baxışları! Bu dodaqları! Ah, hələ onlar danışmaq üçün açılanda, gülümseyəndə!.. Ah, bu dodaqlar! (*Ayaq səsi gəlir.*) Mən səni artıq başqalarına qısqanıram. (*Portretin üzünü divara çevirir.*) Bu, yəqin ki, Marinellidir. Kaş onu çağırtdırmayıdım. Onda bu səhər mənim üçün necə də xoş keçərdi!

ALTINCI HADİSƏ

Marinelli, Prins

Marinelli. Gərək mənə bağışlayasınız möhtərəm hökmdar, belə tezdən çağıracağımı heç gözləmədim.

Prins. İstəyirdim ki, bir az gəzintiyyə çıxım. Səhər hava elə gözəl idi ki. İndi dəyişildi, həm də həvəsdən düşdüm. (*Azacıq susduqdan sonra*) Bu günə vacib işimiz var, Marinelli?

Marinelli. Məncə, elə bir işimiz yoxdur... Hə, qrafinya Orsina dünən şəhərə gəlib.

Prins. Budur, o artıq mənə səhər salamını göndərüb. (*Məktubu göstərir.*) Daha nə yazdığını bilmirəm. Bu mənə bir o qədər də maraqlandırır... Siz onunla danışdınız?

Marinelli. Məgər mən onun əlbəttə buna təəssüf edirəm yaxın sirdaşı deyiləmmi? O sizi həqiqi, ciddi bir məhəbbətlə sevmək istəsə və mənə bir də özünə dost seçsə, onda, prins...

Prins. And içməyin, Marinelli!

Marinelli. Doğrudan? Həqiqətən, prins? Bu yenidən ola bilər? Deməli, qrafinya o qədər də günahkar deyilmiş.

Prins. Hər halda haqlı da deyil! Mənim Massa şahzadəsi ilə izdivacım bütün bu əlaqələrimə son qoymağı tələb edir.

Marinelli. Əgər təkcə bu izdivac olsaydı, prins, yəqin ki, sizin kimi Orsina da öz taleyi ilə barışardı.

Prins. Mənim taleyim onun taleyindən daha acıdır. Mənim bu eşqim – ürəyim mənfur hökumət mənafeyinin qurbanı olur. O isə öz eşqini yalnız geri götürür, qəlbini iradəsinin əleyhinə tullamır.

Marinelli. Geri götürmək? “Əgər bu məhəbbətə görə deyil, siyasət naminə izdivacdırsa, niyə axı o eşqini geri götürsün”, – deyə qrafinya soruşur. Belə izdivacın yanında əsil aşiq üçün həmişə yer ola bilər. O qorxur ki, yalnız evlənməyə görə onu qurban verməzsəniz. Bəlkə...

Prins. Daha başqa bir məşuqəyə görə hə? Nə olsun ki? Buna görə siz mənə cinayətkar hesab etmək istəmirsiniz ki, Marinelli?

Marinelli. Mən? Ah mənim prinsim, mərhəmət göstərib, sözlərini sizə çatdırdığım elə ağılsızlarla mənə qarışdırmayın. Dünən o mənə, doğrusu, yaman kədərəlndirdi. O sizinlə münasibətləri haqqında heç danışmaq istəmirdi. Çalışdı özünü biganə və soyuqqanlı göstərsin. Lakin tamamilə kənar söhbətlər arasında o qeyri-iradi olaraq başqa məsələlərə də eyhamla toxunur və bununla da qəlbini dərinliklərindəki iztirablarını büruzə verirdi. Özünü çox şən göstərə-göstərə ən qəmli şeylərdən danışır, gah da məhzun bir görkəmdə həddindən artıq gülməli atmacalarla zarafat edirdi. O, təsəllisini kitablarda tapmaq istəyir. Qorxuram ki, bu kitablarda da elə onun axırına çıxsın.

Prins. İlk dəfə elə o kitablarda binəvanın ağlını başından çıxardı. Yaxşı, Marinelli, yoxsa bizi bir-birimizdən uzaqlaşdıran o cəhətdən yazıb yenidən mənə ona qovuşdurmaq istəyirsən? Əgər məhəbbətdən o dəli olursa, deməli, tez ya gec bu məhəbbətsiz də dəli olacaq. Yaxşı, daha bəsdir onun haqqında! İndi də başqa məsələlərdən danışaq! Şəhərdə doğrudanmı heç bir hadisə baş verməyib?

Marinelli. Demək olar ki, heç bir şey... Qraf Appianinin bu gün olacaq toy şənliyi məncə, o qədər də əhəmiyyətli hadisə deyil.

Prins. Qraf Appiani? Kimlə evlənilir? Mən onun adaxlandığını niyə bilmirəm?

Marinelli. Məsələni çox gizli saxlamışlar. Heç çoxlu səs-küy qaldırmağa da bir lüzum yoxdur... Siz güləcəksiniz prins. Həssas qəlblərin taleyi bax budur! Məhəbbət belələri ilə həmişə kinli oyunlar

oynayı. Heç bir varı, dövləti olmayan bir qız onu necə də öz toruna sala bilib! Azacıq hiyləgərliyi, heyranedici ləyaqəti, həssaslığı, ağıllılığı, eh daha bilmirəm nəyi qızın dadına çatıb.

Prins. Kim ki əsiredici bakirəliyə və gözəlliyə fikirləşmədən, sonrasını götür-qoy etmədən belə fədakarlıqla can atırsa, o mənim fikrimcə, istehzadan çox qibtəyə layıqdır. O, xoşbəxtin adı bəs nədir?.. Necə olursa olsun Marinelli, bilirəm ki, Appianidən zəhləniz gedir, onunku da elə sizdən. Lakin buna baxmayaraq qraf ləyaqətli gəncdir, gözəldir, dövlətlidir, tamamilə alicənab bir insandır. Mən onu özümə çox yaxın etmək istədim. Bu barədə yaqın bir vaxt düşünürəm.

Marinelli. Əgər gec deyilsə! Mən bildiyimə görə, onun planında xoşbəxtliyini sarayda axtarmaq yoxdur. O öz adaxlısı ilə birlikdə öz mülkü Pimonta vadisinə köçmək istəyir. Orada Alpi dolaşib, dağ keçilərini ovlayacaq, baybaktarı əhliləşdirəcək. Bundan yaxşı o daha nə edə bilər? Uğursuz izdivacdən sonra onun üçün burada hər şey bitmişdir. Bu gündən etibarən kübar evlərinin qapısı onun üzünə bağlıdır...

Prins. Ah, sizin o kübar evləri! Quru ədəb-ərkan, sünilik, cansıxıcılıq, bir sıra hallarda isə miskinlik hakim kəsilən o evlər! Yaxşı, de görüm bir axı, o qız kimdir ki, qraf ondan yana bu qədər böyük qurbanlar verir.

Marinelli. Adı görək ki, Emiliya Qalottidir.

Prins. Necə Marinelli? Görək ki...

Marinelli. Emiliya Qalotti.

Prins. Emiliya Qalotti? Ola bilməz!

Marinelli. Elədir ki var, möhtərəm hökmdar.

Prins. Yox, deyirəm sizə, yox, bu ola bilməz! Siz onun adını səhv salırsınız. Qalottilər nəslə böyükdür. Qalotti ola bilər, lakin Emiliya yox, Emiliya ola bilməz!

Marinelli. Emiliya Qalotti!

Prins. Deməli, başqa bir qız da var ki, adı belədir. Siz dediniz ki, görək ki, Emiliya Qalottidir... Görək ki... Yalnız sərsəm adam onun haqqında belə söyləyə bilər.

Marinelli. Siz hövsələdən çıxmısınız, mərhəmətli hökmdar... Bu Emiliyanı tanıyırsınız?

Prins. Mən soruşuram, Marinelli, siz yox! Emiliya Qalotti? Sabionetli polkovnik Qalottinin qızı?

Marinelli. Bəli, o!

Prins. Burada Qvastalla da anası ilə yaşayan qız?

Marinelli. Bəli, o!

Prins. "Ən Müqəddəslər" kilsəsinin yaxınlığındakı evdə?..

Marinelli. Bəli, o!

Prins. Bir sözlə... (*Portretə sarı atılır və onu Marinelliyə verir.*) Budur? Bu? Bu Emiliya Qalotti? Lənətə gəlmiş, "bəli, o!" kəlməsini bir də təkrar et və yerit xəncəri ürəyimin başına!

Marinelli. Bəli, o!

Prins. Cəllad! Bu? Bu Emiliya Qalotti bu gün olacaq...

Marinelli. Qrafıya Appiani! (*Prins Marinellidən portreti dartıb alır və bir kanara tullayır.*) Mərasim səssiz-küysüz Sabionetta yaxınlığındakı malikanədə başa çatacaq. Günorta anası, qızı, qraf, bəlkə də bir neçə dost-taşıları ora gedəcək.

Prins (*çaşqın halda stula düşərək*). Eləsə məhv oldum! Eləsə daha mən yaşamaq istəmirəm!

Marinelli. Axı sizə nə olub möhtərəm hökmdar?

Prins. Xain! Mənə nə olub? Bəli, onu sevirəm! Ona səcdə edirəm! Siz bunu başa düşməliyiniz, bayaqdan başa düşməliyiniz! Sizin hamınız məni əbədi olaraq, o yelbəyin Orsinanın həyasız buxovlarında görmək istəyirsiniz. Bəs siz, siz Marinelli, – mənə qarşı sadıq dostluğunu tez-tez iddia edən şəxs – ah, prinslərin dostu olmur və ola da bilməz! Necə oldu ki, siz belə namərdcəsənə, belə qəddarcasına bu vaxta kimi məhəbbətimə qarşı yönəlmiş qəsdə məndən gizlətdiniz?.. Əgər bir vaxt bunu mən sizə bağışlasam, qoy etdiyim günahlar heç vaxt əfv edilməsin!

Marinelli. Mən söz tapa bilmirəm prins, hətta izin versəydiniz, heyrətləndiyimi də bildirərdim. Siz Emiliya Qalottini sevirsiniz? Eləsə andınıza qarşı and içirəm: bu məhəbbətdən əgər azacıq belə xəbərim olmuşsa, qoy onda bütün məleykələr, müqəddəs ruhlar məndən üz döndərsin! Mən qrafıya Orsina adından da beləcə and içərdim! Onun şübhələri tamam başqa səmtədir.

Prins. Eləsə bağışlayın Marinelli (*onu qolları arasına alır*) və məni başa düşün.

Marinelli. Bax, belə prins! Budur sizin sirrinizin böhrəsi! Prinslərin dostu olmur, onların dostu ola da bilməz! Əgər belədirsə, bəs onda səbəb nədir? Səbəb odur ki, onlar bunu istəməzlər. Bu gün

öz etibarları ilə biz dostlarını şərafəyədir, ən gizli arzularını onlarla bölüşdürür. bütün qəlblərini açır, sabah isə onlar üçün elə yadlaşır, elə özəlləşirlər ki, elə bil bu cənablar heç vaxt bizimlə bir kəlmə də kəsməyiblər.

Prins. Ah, Marinelli, özümün hələ qəti qərarlaşdırma bilmədiyim bir şeyi birdən-birə sizə necə açma bilərdim.

Marinelli. Deməli, siz hər halda iztirablarınızın baskısına hər şeyi açıb demisiniz.

Prins. Ona? Onunla ikinci dəfə danışmaq üçün bütün söylərim əbəş yerəymiş...

Marinelli. Bəs birinci dəfə?

Prins. Danışım... Ay aman lap dəli oldum ha! Sizə axı nə qədər izahat verməliyəm? Görürsünüz ki, dalgaların qoynunda qərq oluram, daha niyə soruşursunuz ki, nə olub, necə olub? Bacarırsınızsa, mənə xilas edin, sonra soruşun!

Marinelli. Xilas etmək? Burada xilas etməli nə var ki? Nədə gecikmisiniz möhtərəm hökmdar? Ürayinizi Emiliya Qalottiyə açmaqda? Eləsə ürayinizi qrafına Appianiyə açın. Birinci satıcıdan mal ala bilməyən şəxs, ikincidən almalıdır. İkinci əldən alınan mal işə alıcıya daha ucuz başa gəlir.

Prins. Ciddi danışın Marinelli! Ciddi danışın, yoxsa...

Marinelli. Düzdür, mal xeyli dəyərsiz olur, ancaq...

Prins. Həyasızlaşırsınız deyəsən!

Marinelli. Burası var ki, qraf onunla buradan çıxıb getmək istəyir. Bəli, deməli, nəyə başqa bir vasitə düşünüb tapmaq lazımdır.

Prins. Nə vasitə? Xeyrixah, mehriban Marinelli, əvəzimdən siz düşünün! Mənim yerimə olsaydınız, nə edərdiniz?

Marinelli. Əhəmiyyətsiz şeylərə əhəmiyyətsiz şey kimi baxardım. Sonra özümə deyərdim ki, nəhaq yerə hökmlərənlığa yüksəlməmişəm!

Prins. Məni hökmlərənlığımdən istifadə etməyə şimikləndirməyin, buna mənə, lüzum yoxdur. Deyirsiniz ki, elə bu gün?.. Məhz bu gün?..

Marinelli. Məhz bu gün də məsələ həll olunmalıdır. İş-ışdən keçdikdən sonra heç nə etmək olmaz. (Bir az düşünəndən sonra) Mənim müstəqil tədbir görməyimi istəyirsinizmi prins? Nə cür hərəkət etsəm, mənə müdafiə edəcəyinizə razılıq verirsinizmi?

Prins. Hər cür tədbirə, Marinelli, bu zərbinin qarşısını ala biləcək hər cür tədbirə razıyam.

Marinelli. Eləsə, vaxt itirməyək... Ancaq siz şəhərdə qalmamalısınız. Bu saat Dozalodakı villanıza yollanın. Sabionettaya gedən yol onun yaxınlığından keçir. Əgər mən qrafı bir anlığa onlardan ayıra bilməsəm, onda görək.. Yox, yox! Mən öminəm. O bu tələyə mütləq düşəcək. Axı görək ki, siz prins, adaxlanandan sonra Massaya səfir göndərmək istəyirdiniz. Eləsə qoy həmin səfir qraf olsun. Bu şərtlə ki, o elə bu gün ora yola düşsün. Siz mənə başa düşürsünüzmü?

Prins. Qiyamətdir. Onu yanıma gətirin! Gedin, tələsin! Mən elə bu saat özümü faytona salıram.

Marinelli gedir

YEDDİNCİ HADİSƏ

Prins

Prins. Mən bu saat! Mən bu saat! Harada qaldı? (Göziylə portreti axtarır.) Yerdə. Bu olmadı. (Portreti qaldırır.) Bir az baxımmı? Yox, daha sənə baxa bilmirəm. Nəyə görə oxu yaramın dərinliyinə bir az da yeridim? (Portreti kənara qoyur.) Kifayətdir ah-uf etdiyim, udduğum qəm daha bəş edər! Bir iş görə bilmədim. Bu fərsizliyim. Bir qədər də davam etşəydi, az qala hər şey məhv olacaqdı. Əgər indi də hər şeyi artıq udurmuşamsa? Əgər Marinelli heç nə edə bilməsə?.. Bir də ki, nəyə görə mən yalnız ona ümid bağlamalıyam? Yadıma düşdü, bu vaxt (saatına baxır), düz bu vaxt o mömin bəndə Dominikan kilsəsinə gedib messaya¹ qulaq asır... Nə olar, əgər mən orada onunla danışmağa cəhd göstərsəm?.. Lakin bu gün, bu gün – toy günü onun qəlbinə yəqin ki, messadan çox başqa qayğılar hakim kəşilib. Fəqət, nə bilmək olar? Nəyə ümid var. (Zəng çalır. Tələməlik stolun üzərindəki kağızları yığırdır. Bu arada kamerdiner daxil olur.) Kəretə hazırlayın! Müşavirlərdən hələ gələn olmayıb?

Kamerdiner. Kamillo Rota gəlib.

Prins. Qoy gəlsin. (Kamerdiner gedir.) O mənə gecikdirməməlidir. Bu dəfə gecikmək olmaz! Başqa vədə mən onun hər cür tərəddüdlərinə vaxt ayıram... Burada deyəsən Emiliya Brunekski adlı birisinin ərizəsi vardı? (Axtarır) Budur. Lakin əzizim Brunekski, haradadır indi sənənin o tərəfdarın?..

¹ Dini məhni

Kamillo Rota olıno kağız golir. Prins

Prins. Gəlin, Rota, gəlin. Bu gün səhərdən yazdıqlarımın hamısı buradadır. Ürəkaçan elə bir şey yoxdur. Nə etmək lazım olduğunu siz özünü görəcəksiniz. Di yığışdırın bunları...

Kamillo Rota. Yaxşı, möhtərəm hökmdar.

Prins. Burada Emiliya Qalat... Brunessi demək istədim, ərizəsi var. Mən razılığımı yazmışam, ancaq, xahişi o qədər də əhəmiyyətli şey deyil... rica etməyə tələsməyin, istəyirsiniz icra edin, necə bilirsiniz.

Kamillo Rota. Mənim istəyib-istəmədiyimdən asılı deyil, möhtərəm hökmdar.

Prins. Orada daha nə var? İmza etmək görəkdimi?

Kamillo Rota. Bir ölüm hökmünə qol çəkmək lazımdır.

Prins. Böyük məmnuniyyətlə!.. Bura verin! Cəld olun!

Kamillo Rota (*təccüblə prinsə baxaraq*). Ölüm hökmü, – dedim!

Prins. Mən çox yaxşı eşidirəm. Nə oldu bəs, bura verin, indi görək mən onu çoxdan imzalamış olaydım. Mən tələsirəm!

Kamillo Rota (*kağızlarına baxa-baxa*). Deyəsən, mən onu götürməmişəm! Bağışlayın, möhtərəm hökmdar. Bunu sabaha qədər gecikdirmək də olar.

Prins. Bununla da razıyam. Di yığışdırın bu kağızları. Mən yola düşməliyəm... Sabah, Rota, davam etdirərik. (*Çıxır.*)

Kamillo Rota (*başını bulaya-bulaya kağızları yığır və qapıya sarı yönəlir*). "Böyük məmnuniyyətlə?" Ölüm hökmünü böyük məmnuniyyətlə? Həmin anda öz yeganə oğlunun qatili haqqında çıxarılmış hökm olsaydı belə, mən onu imza etməyə verə bilməzdim. "Böyük məmnuniyyətlə?" "Böyük məmnuniyyətlə!" Bu müdhiş sözlər qəlbimin dərinliyinə qədər tənir. "Böyük məmnuniyyətlə!"

Hadiso Qalottilor evinin zalında baş verir

BİRİNCİ HADİSƏ

Klaudiya Qalotti və Pirro

Klaudiya (*daxil ola-ola başqa səmtdən gedən Pirroya müraciət edir*). Həyat keçən o atlı kim idi?

Pirro. Ağamızı, xanım.

Klaudiya. Mənim ərim? Bu mümkündürmü?

Pirro. O ardınca gəlirdi.

Klaudiya. Belə gözlənilmədən? (*Onu qarşılamağa tələsir.*) Ah! Mənim özüm!

İKİNCİ HADİSƏ

Onlar və Odoardo Qalotti

Odoardo. Sabahın xeyir, mənim məhəbbətim! Görürsənmi, buna deyirlər bax, heyrləndirmək!

Klaudiya. Özü də ən xoşagəlim bir tərzde! Əgər bu yalnız və yalnız gözlənilməz heyət doğurmaq xatirədirse?..

Odoardo. Başqa bir şey yoxdur. Narahat olma... Bu günün sevinci məni çox tezdən oyanmağa vadar edib. Səhər hava qiyamət idi. Yol da ki, yaxın. Düşündüm ki, burada işiniz başdan aşır. Dedim, bəzi şeyləri unuda bilərsiniz... Bir sözlə, gəlmişəm hər şeyə ötürü nəzər yetirim və sonra da çıxıb gedim... Emiliya hanı? Yəqin ki, bəzək-düzəyi ilə məşğuldur...

Klaudiya. İbadətdədir. O indi messa dinləyir. "Bu gün mən başqa günlərdəkindən daha çox o böyük xaliqə dua oxumalıyam" dedi və hər şeyi atıb, örpəyini götürərək birbaşa ibadətə getdi.

Odoardo. Təkbəsinə?

Klaudiya. Bir neçə addımlıqdır ki...

Odoardo. Búdrömək üçün bir addım da kifayətdir!

Klaudiya. Hirsənməyin, mənim özizim, keçin içəri, bir az din-
cəlin, xoşunuz varsa, azacıq da damağınızı çağ edin.

Odoardo. Necə istəyirsən, Klaudiya, ancaq o, təkbaşına get-
məməliydi...

Klaudiya. Siz isə Pirro, qalın burda, qəbul otağında. Bu gün
kim gəlsə, içəri buraxmayın...

ÜÇÜNCÜ HADİSƏ

Pirro və bir qədər sonra Anjelo

Pirro. Hamı maraqlanıb gəlir... Bir saat ərzində bu camaat gör-
məni nə qədər sorğu-suala tutdu!.. Aha, yenə kimse gəlir.

Anjelo *(pərdə arxasından boylanır. O, gödək pləş geymişdir. Pləşlə üzünü gizlədib, şlyapasını alına kimi keçirib)* Pirro!.. Pirro!..

Pirro. Deyəsən tanışdı? *(Anjelo daxil olur və pləşini açır.)* Pərvər-
digara, Anjelo! Sənsən?!

Anjelo. Gördüyün kimi! Mən artıq çoxdandır evin həndəvərində
vurnuxuram ki, səninlə fürsət tapıb danışım. Bir kəlmə sözüm var!

Pirro. Sən cəsarət edib yenə də gözə görsənirsən?.. Axı axı-
rınıcı dəfə adam öldürdüyünə görə, səni bir qatıl kimi əl-əl gəzirlər.
Başın üçün mükafat da təyin ediblər...

Anjelo. Sən ki o mükafatı qazanmaq istəmirsən!

Pirro. Nə istəyirsən? Yalvarıram, məni bədbəxt etmə!...

Anjelo. Bununlamı? *(Ona bir kisə pul göstərir.)* Götür, bu
səninkidir!

Pirro. Mənim?

Anjelo. Yadımdan çıxıb? Alman – sənin o əvvəlki ağan...

Pirro. O barədə mumlan!

Anjelo. Pizaya gedən yolda gətirib bizim tələyə saldın ha?..

Pirro. Əgər bizi bir kəs eşitsə!..

Anjelo. O sən demə, elə əliaçıqmış ki, hətta qiymətli üzüyünü
də bizdə qoyub getdi... Niyə, sən bunu bilmirdin? Üzük çox
qiymətliydi. Odur ki, şübhə doğurmamaq üçün tez pula çevirmək
lazım gəldi. Nəhayət, buna nail oldum. Yüz pistoleyə dəyişdim. Bu
da sənin payındır. Al!

Pirro. Mən istəmirəm. Qoy hamısı sənin olsun.

Anjelo. Kəfin necə istəyir? Əgər o başını necəyə satmaq sənin
üçün bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etmirsə... *(Elə hərəkət edir ki,
guya kisəni yenidən gizlədir.)*

Pirro. Yaxşı, di ver! *(Pulları alır.)* Yaxşı, sözün nədir? Yəqin
ki, məni təkə bu kisəyə görə axtarmısan...

Anjelo. Sənə qərribə gəlir?.. Yaramaz! Bizi nə hesab edirsən?
Elə fikirləşirsən ki, biz başqasının qazancına göz dikmişik? Belə
adətlər, necə dəyərlər, şərəfli adamlar arasında olur, bizim yox! Sağ-
lıqla qal! *(Özünü gedirmiş kimi göstərir və qayıdır.)* Mən səndən yal-
nız bir şeyi soruşmaq istədim. Qoca Qalotti çaparaq şəhərə tama-
milə təkbaşına gəlirdi. Ona nə lazımdı ki?

Pirro. Heç nə. Görünür, könlünə atla gəzmək düşüb. Bu gün
axşam qızı onun malikanəsində qraf Appianiyə ərə gedir. O günba-
tana kimi dözə bilməyib...

Anjelo. Yeni tezliklə də geri qayıdacaq hə?

Pirro. Elə tez ki, bir az da ləngisən, çıxıb səni burada görəcəm.
Bura bax, ona qarşı bir fitnə-fəsadın yoxdur ki? Özünü gözələ ha!
O elə bir kişidir ki...

Anjelo. Guya ki, mən onu tanıyıram! Məgər onun qulluqçusu
əvvəlcə mən olmamışam? Ah, ondan da bir şey qoparmaq mümkün
olsaydı! Gəncilər nə vaxt yola düşürlər?

Pirro. Təxminən günorta.

Anjelo. Müşayiətçiləri çox olacaq?

Pirro. Təkcə bir karetda gedəcəklər – anası, qızı və qraf. Bir
neçə dost-tanışı da Sabionettadan şahid kimi gələcək.

Anjelo. Bəs nökrələri?

Pirro. Yalnız ikisi, məndən başqa, çünki mən atla qabaqda gedə-
cəyəm.

Anjelo. Bu yaxşı oldu. Kareta kimindir, sizinkidir, yoxsa qrafın?

Pirro. Qrafın.

Anjelo. Çox pis. Zırpı karetaçısından başqa, hələ forrayteri¹ də
var. Nə isə...

Pirro. Məəttəl qalmışam, sənə, axı nə lazımdır? Gəlinin boyun-
boğazında olacaq bir-iki bər bəzəkədən ötrü bu qədər canfəşanlığa
dəyərmi?

¹ İrəlidedi atı çapan

Anjelo. Gəlinin özündən ötrü dəyər.

Pirro. Mən də bu cinayətdə iştirak etməliyəm?

Anjelo. Sən atla irəlidi çapacaqsan, eləmi? Eləse çap özün üçün nə qədər istəyirsən! Heç nəyə də əhəmiyyət vermə!

Pirro. Heç vaxt!

Anjelo. Necə? Mənə elə gəldi ki, sən özünü deyəsən namuslu, vicdanlı kimi göstərmək istəyirsən... Bura bax, kələkbaz! Fikrimcə, sən məni yaxşı tanıyırsan. Əgər boşboğazlıq eləsən... əgər dediklərin-dən də biri düz çıxmasa...

Pirro. Yox Anjelo, Allah xatirinə!

Anjelo. Sənə necə göstəriş veriblər, elə də et! (*Gedir.*)

Pirro. Ah, bu iblis, yalnız birçə tükündən yapışa bilibse, deməli, həmişəlik onun tabeliyindəsən! Mən bədbəxt!

DÖRDÜNCÜ HADİSƏ

Odoardo və Klaudiya, Pirro

Odoardo. O deyəsən çox gecikdi.

Klaudiya. Bir az da səbir elə, Odoardo! O səni görməse, məyus olar.

Odoardo. Mən qrafı da görməliyəm. Bu ləyaqətli cavanı öz oğlum adlandırmağa ürəyim elə tələsir ki! Onun bütün cəhətləri məni heyran edir. Ən başlıcası isə ata yurdu vadiyə keçmək qərarı!

Klaudiya. Bu barədə düşünəndə ürəyim az qala köksümdən çıxır... Doğrudanmı, biz yeganə, mehriban qızımızı əbədlilik itiririk?

Odoardo. Sən itirmək nəyə deyirsən? Məhəbbətinə qovuşduğunamı? Sən gəl, qızının xoşbəxtliyini, özünün sənə bəxş etdiyi sevincə qarışdırma!.. Sən mənim köhnə şübhələrimi yenidən təzə-ləyirsən və məcbur edirsən deyəm ki, qızımıza layiqli tərbiyə ver-məkdən çox, bu aləmin səs-küyü, əyləncələri, saraya yaxınlığı səni şəhərdə qalmağa, sizi bütün varlığı ilə sevens ördən və atadan ayrı yaşamağa vadar etmişdir.

Klaudiya. Bu mənə qarşı necə də haqsızlıqdır Odoardo! Ancaq rica edirəm, izin ver, bu gün mən sənin o ciddi xasiyyətinə yad olan şəhərin və sarayın əleyhinə yalnız birçə şey deyim. Burada, yalnız

burada bir-biri üçün xəlf edilmiş iki şəxsi məhəbbət qovuşdura bilərdi. Yalnız burada qraf Emiliyanı tapa bilərdi və tapdı da!

Odoardo. Bununla razılaşıram. Ancaq əzizim Klaudiya, işin gedişi sənin xeyrinə olsa da, məgər sən tamamilə haqlısan? Yaxşı ki, şəhər tərbiyəsi belə qurtardı. Bəxtimiz gətirdiyinə görə gəl, özümüzü müdrik hesab etməyək. Şükür ki, belə qurtardı!.. Bir-biri üçün xəlf edilmiş bu gənclər indi ki, tapışblar qoy, onları ürcah ola biləcək-ləri hər cür fitnə-fəsaddan, şər-şamatdan uzaq olan sakit bir guşəyə yollayaq. Qraf burada qalıb nə edəcək? Boyun əyib, yaltaqlana-yaltaqlana sürünüb, Marinelli kimilərini məğlub edib yıxacaq və nəhayət, ona lazım olmayan mərtəbəyə yüksələcək? Onun üçün heç bir şeyə dəyməyən şərəfə nail olacaq? Pirro!

Pirro. Buradayam!

Odoardo. Get, atımı qrafın həyatına apar. Dalınca gəlirəm. Oradan yola düşəcəyəm. (*Pirro gedir.*) Qraf axı burada niyə başqa-sının qulluğunda dursun? Halbuki orada özü hökm verən olacaq. Bundan əlavə unutma ki, Klaudiya, bizim qızdan yana o prinsə münasibətlərini birdəfəlik korlayacaq. Prins mənə nifrət edir...

Klaudiya. Bəlkə heç sən qorxduğun qədər də deyil.

Odoardo. Qorxduğun qədər? Yox bir qorxuram!

Klaudiya. Sənə demişəm ki, prins qızımızı görüb?

Odoardo. Prins? Harada?

Klaudiya. Kansler Qrimaldigildə. Son məclisdə. Prins də öz gəlişi ilə hamını şərəfyab etmişdi. Qızımıza o elə iltifat göstərirdi ki...

Odoardo. Elə iltifat?..

Klaudiya. Onunla o qədər söhbət etdi ki...

Odoardo. Söhbət etdi?

Klaudiya. Görünür, onun şən davranışı, hazır cavablığı prinsini hədsiz dərəcədə heyran etmişdi...

Odoardo. Heyran etmişdi?

Klaudiya. Onun gözəlliyini elə ürəkdən tərifləyirdi ki...

Odoardo. Ürəkdən tərifləyirdi? Hələ bunları sən mənə belə şövqlə danışsın? Klaudiya! Şöhrətpərəst, düşüncəsiz ana!

Klaudiya. Necə?

Odoardo. Di yaxşı, yaxşı! Bununla da qurtardıq! Ah, təsəvvürümə belə gətirə bilmirəm ki... Mənə məhəddici yara məhz bu sahə-dən vurula bilər. O şöhrətpərəst ki, bir şeyə məftun oldu, deməli,

canfəşanlıqla ona çatmağa... Klaudiya! Klaudiya! Bu işdə tokcə bir fikir məni qeyzləndirir. Sən görək bu barədə mənə lap tez xəbər verəydin. Eybi yoxdur! Bu gün sənə heç bir bəd söz demək istəmirəm. Əgər burada gecikməli olsam, *(Klaudiya onun əlini tutur)* mütləq deyəcəyəm. Odur ki, ötür məni, ötür! Allah pənahında! Klaudiya! Ümidvaram ki, ardımca sağ-salamat gəlib çıxacaqsınız.

BEŞİNCİ HADİSƏ

Klaudiya Qalotti

Klaudiya. Çox qəribə insandır! Qəddar xasiyyətli alicənab! Onu başqa cür adlandırmaq olmaz. Hər şey onun nəzərlərində şübhəli, hər şey cəzaya layiq kimi görünür!.. Əgər bu insanları tanımaq deməkdirsə, onda kim onları tanımaq arzusunda olar?.. Bəs Emiliya harada qaldı? Prins atasının düşmənidir deməli... deməli, əgər o qıza göz yetiribse, bu yalnız onu ləkələməkdən ötrüdür?..

ALTINCI HADİSƏ

Emiliya və Klaudiya Qalotti

Emiliya *(qorxmış və həyəcanlı şəkildə daxil olur)*. Şükür Allaha! Şükür Allaha! İndi mən təhlükəsiz yerdəyəm. Bəlkə elə ardımca gəlib? *(Örpəyini atır və anasını görür)*. O məni izləmir ki, anacan? Şükür pərvərdigara, şükür!

Klaudiya. Nə olub sənə, qızım? Sənə nə olub?

Emiliya. Heç nə, heç nə...

Klaudiya. Sən elə qorxunc şəkildə devikirsən ki? Bütün vücudun titrəyir.

Emiliya. Mən nələr eşitdim? Özü də gör harada, harada eşitdim!

Klaudiya. Mən sənə kilsədə olduğunu güman edirdim...

Emiliya. Bəli, oradaydım! Əxlaqsızlar üçün səcdəgah və ya kilsə eyni şey deyilmi? Ah, anacan! *(Onun qucağına atılır)*.

Klaudiya. Danış qızım, intizarıma son qoy! O müqəddəs məbəddə sənə başına nə pis iş gələ bilər ki?

Emiliya. Bu gün mənim duam həmişəkindən çox pak, təmiz olmalıydı. Lakin belə olmadı. Heç vaxt belə pis olmamışdı.

Klaudiya. Biz insanıq Emiliya! Dua etmək məharəti həmişə bizdən asılı olmur. Göylərə dua etmək istəyi – elə dua deməkdir.

Emiliya. Günah işləmək arzusu da deməli, günahdır.

Klaudiya. Mənim Emiliyam bunu arzulaya bilməz.

Emiliya. Yox anacan, Allahın məsləhəti ilə hələ bir o qədər alçalmamışam. Ancaq özge bir əskiklik iradəmizdən asılı olmaya-raq bizi özünə günah yoldaşı edə bilər.

Klaudiya. Özünü ələ al! Mümkün qədər fikirlərini cəmləşdir. Bir də görüm axı sənə nə olub?

Emiliya. Mən gecikdiyimə görə həmişəkindən fərqli olaraq ibadətə gəldim bir qədər aralıda diz çöküb elə ki əlimi göylərə qaldırdım, dua edim, elə bu vaxt kiməsə mənim arxamda, lakin çox yaxınlıqda özünü yer tutdu. Arxadan elə yaxınlıqda diz çökdü ki, onun duası öz duama mane olmasın deyə, mən nə qədər çalışdımsa da, nə irəli, nə də kənara çəkilmə bildim. Dua! Bax, məni dəhşətə gətirən də bu qorxu idi... Ancaq bir az keçəndən sonra qulaqlarımın dibində... dərin "ah" çəkəndən sonra... bir ad eşitdim. Yox, müqəddəs xalığın adını deyil, başqa bir ad... hirsənmə anacan, sənə qızının adını! Mənim adımı!.. Ah, kaş göy gurultuları məni bunları eşitməyə imkan verməyirdi!.. O, gözəllikdən, məhəbbətdən danışdı... O şikayətləndirdi ki, məni xoşbəxt edən bu gün onu əbədi bədbəxt edir. O məni anda verir və mən də bütün bunları eşitməli olurdu. Lakin mən geri dönmürdüm. Özümü elə göstərmək istəyirdim ki, guya heç nə eşitmirəm... Bəs necə edə bilərdim? Bir çarəm xilaskar mələklərə üz tutub yalvarmaq idi ki, məni əbədi də olmasa, heç olmasa müvəqqəti kar etsin! Mən duadan sonra bunu yalvarıb xahiş etdim. Bu da mənim bugünlüyə yeganə duam oldu... Nəhayət, ayağa qalxmaq məqamı çatdı. Səhər vaxtım qurtardı. Geri dönməyə ürək etmirdim. Belə abırsızlıq edən adamın üzünə baxmağa cəsarət etmirdim... Nəhayət, geri dönəndə, nəhayət, onu görəndə...

Klaudiya. Kimi qızım?

Emiliya. Prins!

Klaudiya. Prins? Allah bizi atanın qəzəbindən xilas etsin! O buradaydı, səni gözlədi, gəlmədin çıxıb getdi!

Emiliya. Atam buradaydı? Məni gözləmək istəmədi?

Klaudiya. Əgər sən belə təlaşla bütün olanları atana danışsaydın!

Emiliya. Onda nə olardı, anacan? O məni nədə təqsirləndirirdi?

Klaudiya. Heç nədə! Mən də həmçinin. Ancaq hər halda, hər halda. Eh sən öz atanı tanımırsan. Beyni qızan zaman o cinayətin günahsız qurbanı ilə cinayətkar arasında heç bir fərq qoymaz. Qızı-şanda ona elə gələcək ki, guya qarşısını ala bilməyəcəyim, təsəvvürümə belə gətirə bilməyəcəyim hadisələrin səbəbkarı guya mənəm. Yaxşı, sonra qızım, sonra. Elə ki sən prinsini tanıdın... inanıram ki, özünü kifayət qədər ələ aldın ki, bir baxışla ona layiq olduğu bütün nifrətini ifadə edəsən.

Emiliya. Yox anacan, özümü ələ ala bilmədim. Elə ki, onu ilk baxışdan tanıdım, bir də dönüb ona baxmağa ta mənə də təqət qalmadı. Düzəldim yola...

Klaudiya. Prins də sənənin ardınca hə?..

Emiliya. Dalımcı gəlib-gəlmədiyini bilmirdim. Kilsə səkisinə çatanda hiss etdim ki, kimsə qolumdan yapışdı. Bu o idi. Abrimdan dayanmalı oldum. Axı onun ölindən çıxmağa cəhd etsəydim, bu ətrafdakı adamların nəzər diqqətini cəlb edərdi. Həmin anda ağılma gələn, yaxud indi yadımda qalan yalnız bir cəh bu fikir oldu. O danışdı, mən də ona cavab verirdim. Lakin o nə dedi, mən nə cavab verdim – indi də yadıma sala bilmirəm. Elə ki xatırladım, sizə danışaram anacan! Bu saat həmin söhbət haqqında heç nə bilmirəm. Yaddaşım məni tərk edib. Ondan necə ayrılıb, həyatə necə qaçdığımı eh... mən obəs yerə bunları xatırlamağa çalışıram. Yalnız küçəyə çıxanda özümə gəldim və ayaq səslərindən hiss etdim ki, dalımcı kimsə qaçır, ardınca o da evə daxil olur, mənimlə birlikdə pillələri qalxır...

Klaudiya. Qorxan göz hər şeyi dörd görür, qızım! Mən səni necə görkəmdə evə daxil olduğunu heç vaxt unutmayaçağam. Yox o cəsarət edib, səni bura qədər izləyə bilməzdi... İlahi! İlahi! Bunları atan bilsə! Prinsin bu yaxınlarda səni görməsini, onun xoşuna gəlməyini bilcək, atan elə qəzəblənib coşdu ki! Ancaq sakitləş, qızım! Bütün olub-keçənləri rəya hesab elə. Sən bu gün bütün bu təqiblərə son qoyacaqsan!

Emiliya. Yox anacan! Qraf bu barədə hər şeyi bilməlidir. Mən ona bütün olanları danışmalıyam.

Klaudiya. Göylər, yerlər xatirinə lazım deyil! Nə lazım? Heç nədən, bəli, heç nədən sən onu narahatlıq etmək istəyirsən? Əgər indi o narahat olmasa da, bir şeyi yadında saxla, körpə balam, "o saat təsir etməyən zəhər hələ qorxusuz zəhər demək deyil". Nişanlıya təsir etməyən bir şey, ərə təsir edə bilər. Nişanlıya qüdrətli rəqibə qalib gəlmək ehtirası fərəhli görünə bilər. Ancaq elə ki ona qalib gəldi, ah, körpə balam, əvvəlki nişanlı tamamilə dəyişib özgələşir. Qoy xeyirxah bəxt ulduzun səni bu sınaqdan xilas etsin!

Emiliya. Bilirsiniz ki, anacan, mən həmişə, hər işdə sizin ağıllı məsləhətinizə tabe olmuşam... Əgər prinsin bu gün mənimlə danışdığını bir başqasından öyrənsə necə? Məgər mənim susmağım gec-tez onun narahatlığına səbəb olmayacaqmı? Belə güman edirəm ki, hər halda ondan heç nəyi gizlətməməliyəm.

Klaudiya. Zəiflik. Aşiq zəifliyi! Yox, heç bir vəchlə qızım! Ona heç nə danışma! Elə hərəkət et ki, qoy səndən heç şübhələmə də bilməsin.

Emiliya. Yaxşı, anacan! Mən sənənin iradəyə qarşı çıxma bilmərəm. Ah! (*Dərindən köks ötürür.*) İndi mən yenidən özümə gəlirəm. Necə ağılsız, necə qorxaq məxluqmuşam! Belə deyilmi anacan? Mən özümü başqa cür də apara bilərdim və indiki qədər günahkar olmazdım.

Klaudiya. Özün öz sağlam düşüncənlə bütün bunları dərk etməyincə mən istəməzdim ki, qızım, bu barədə sənə bir söz deyim. Mən əminəm ki, sən özünü ələ alan kimi hər şeyi dərk edəcəksən. Prins ədəbli insandır. Sən əslində heç bir mənası olmayan ədəb-ərkanla danışq dilinə çox az vərdis etməsən. Bu dildə adi mehribanlıq – coşqun hissə, tərifi – anda, şıltaqlıq – arzuya, arzu isə məqsədə çevrilir. Bu dildə heç bir şey – hər şey kimi səslənir, hər şey isə – heç bir şey kimi!

Emiliya. Ah, anacan! Deməli, mən belə qorxmaqda özümü gülünc vəziyyətə salmışam! Doğrudan da, qoy mənim əziz Appianim bu barədə heç nə bilməsin! Bilsə, bunu paklıqdan daha çox şöhrət-pərəstlik kimi qəbul edərdi.

Appiani (*dalğın halda qarşısına baxa-baxa daxil olur, Emiliya ayağa qalxmıyınca onu görmür*). Ah, mənim vəfalı sevgilim! Dəhlizdə sizə rast gələcəyimi heç gözləmədim.

Emiliya. Cənab qraf, rast gəlməyəcəyinizi gözləmədiyiniz yerlərdə də sizə şad-xürrəm olmağı arzulayıram... Belə bayramsayağı geyimdə belə qayğılı görkəm? Məgər belə bir gündə daha şən görünmək mümkün deyilmi?

Appiani. Bu gün mənim üçün bütün həyatımdan da qiymətlidir. Bu gün o qədər fərəhli bir gündür ki, bəlkə də bu fərəh bir qədər məni qayğılı və bir qədər də sizin dediyiniz kimi, bayramsayağı göstərir (*Emiliyanın anasını görür*). Ah, siz də buradasınız, möhtərəm xanım! Tezliklə mən sizə daha nəcib, daha cətirəmlı bir adla müraciət edəcəyəm!

Klaudiya. O ad mənim misilsiz fəxrım olacaq! Sən necə də xoşbəxtsən, mənim Emiliyam! Atan gəlib bizim bu sevincimizə niyə şəriq olmaq istəmədi?

Appiani. Mən indicə, bu saat onun ağuşundan zorla qurtarmışam daha doğrusu, o mənim ağuşımdan. Sizin atanız, mənim Emiliyam, necə qiyamət bir kişiymiş! O, əsil kişilərə məxsus nəcib ləyaqət mücəssəməsidir. Onunla bir yerdə olanda ürəyim hədsiz fərəhlə coşur! Onu görməsəydim, gələcəkdə xeyirxah, alicənab bir insan olacağıma heç vaxt belə qətiyyətli şəkildə inanmazdım. Başqa cür axı necə ola bilər? Mən arzulara çatmasam, məgər özümü onun oğlu adlandırmağa layiq ola bilərəmmi? Bundan başqa, sənın olmaq, mənim Emiliyam, sənın olmaq şərəfinə layiq ola bilərəmmi?

Emiliya. Deməli, o məni gözləmək istəməyib?

Appiani. Mən belə düşünürəm ki, Emiliyası ilə bu anı görüş qocanın qəlbini cəhizə gətirər, onu möhkəm sarsıda bilirdi.

Klaudiya. O elə güman edirdi ki, sən toy geyimlərini qayda-ya salırsan. Lakin eşitdi ki...

Appiani. Ondan ki, mən o cür mütəəssiredici sözlər eşitdim – qiyamətdir Emiliya! Mənim pak, bakirə bir arvadım olacaq. Həm də öz bakirəliyi ilə heç vaxt lovğalanmayan bir arvad!

Klaudiya. Mənim istəkli balalarım, bir iş görüb axı digərini unutmaq olmaz! Artıq vaxtdır, axı! Dur hazırlaş Emiliya!

Appiani. Niyə xanım?

Klaudiya. Yoxsa siz onu cənab qraf, mehraba elə bu geyimdə aparmaq istəyirsiniz?

Appiani. Doğrudan... mən bunu elə bil indicə seziyəm. Sizin gözəlliyinizə baxan adamın Emiliya, məgər paltarınız yada düşər? Axı bir də nəyə görə elə bu geyimdə mümkün olmasın?

Emiliya. Yox, əzizim qraf, belə olmaz. Bu görkəmdə olmaz, ancaq çox təmtəraqlı geyinmək də lazım deyil, yox lazım deyil! Mən bir göz qırpımında hazır olacağam... Böyük səxavətlə mənə bəxş etdiyiniz o qiymətli daş-qaşlara görə sizə minnətdaram, ancaq onlardan heç birini taxmayacağam! Heç birini! Baxmayaraq ki, onlar yaraşlıqdır, ancaq, qətiyyətlə yox! Əgər siz verməsəydiniz, mən onlara – o daş-qaşlara nifrət edərdim. Çünki, üç dəfə onlar mənim yuxuma giriblər...

Klaudiya. Doğrudan? Bu barədə mənə heç nə deməmişən.

Emiliya. Gördüm ki, onları taxmışam və birdən hər bir daş-qaş mirvariyə çevrildi... Mirvari isə, ancaq mirvari isə göz yaşı deməkdir.

Klaudiya. Körpə balam! Yuxu yozumu yuxunun özündən də mənasızdır. Bir də ki sən məgər övvəllər də mirvarini başqa daş-qaşlardan qiymətli hesab etmirdinmi?

Emiliya. Əlbəttə, anacan, əlbəttə!

Appiani (*düşüncəli və qəmli-qəmli*). Gözyaşı... deməkdir... Gözyaşı deməkdir...

Emiliya. Necə? Bu sizi təsirləndirdi? Sizə toxundu?

Appiani. Əlbəttə, mən xəcalət çəkməliyəm... Fəqət insan qəmli şeylər haqqında düşünəndə...

Emiliya. Niyə də ki, düşüncəsiniz? Bilirsiniz xəyalıma nə gəldi? İlk dəfə xoşunuza gələndə nə geyindiym və o geyimin mənə necə yaraşdığını siz xatırlayırsınız mı?

Appiani. Necə yeni xatırlayırsınız? Mən sizi başqa cür heç təəvvür də etmərəm, hətta başqa geyimdə olanda da mən sizi həmin donda görürəm.

Emiliya. Deməli, eynən elə bir rəngdə, elə bir biçimdə, yüngül və rahat bir don!..

Appiani. Əla!

Emiliya. Bəs saçlarını?

Appiani. Öz qumral rəngində və parlaqlığında qalsın, təbii necə yaradıbsa, eləcə!

Emiliya. Üstünə qızılgül taxmaq da unutmayın! Qiyamətdir! Qiyamətdir! Bir balaca səbir edin, mən bu saat o görkəmdə qarşınızda hazır olaram!

SƏKKİZİNCİ HADİSƏ

Qraf Appiani, Klaudiya Qalotti

Appiani (onun ardınca qəmli-qəmli baxaraq). Mirvari – göz yaşı deməkdir! Bir az səbir edin! Bəli, vaxt əgər bizim iradəmizdən kənarda mövcuddursa? Əgər bəzən saat milindəki bir dəqiqə bizim üçün əbədiyyətə çevrilə bilmir?

Klaudiya. Emiliya tez və doğru sezdi, cənab qraf, siz bu gün həmişəkindən çox-çox tutqunsunuz. Arzularınıza qovuşmağa bir cəddim qaldığı vaxtda bəlkə pəşman olmusunuz ki, niyə bu izdivac sizin həyatı məqsədinizə çevrilib.

Appiani. Ah, anacan, siz də öz oğlunuzdan bu barədə şübhələnə bilərmişsiniz! Ancaq doğrudur ki, mənəm bu gün müstəsna halda ovqatım təlxidir. Özünüz deyən, möhtərəm xanım, məqsədə qovuşmağa bir addım qalmış, yaxud ona heç çatmamaq, əslində eyni şey deyilmi? Dünəndən, srağagündən hər şey: nə görürəmsə, nə eşidirəmsə, nə düşünürəmsə, bu həqiqəti mənə təlqin edir. Bu fikir ağılıma gələn başqa fikirlərə qarışır. Bütün bunlar, axı nə deməkdir? Heç cür başa düşə bilmirəm.

Klaudiya. Siz mənə narahat edirsiniz, cənab qraf!

Appiani. Fikirlərin biri digəri ilə bağlıdır. Mənim dostlarıma da qəzəbim tutur, özümə də...

Klaudiya. Nəyə görə?

Appiani. Dostlarımla təkidlə tələb edirlər ki, toyum olmamışdan əvvəl prinse bu barədə heç olmazsa, bir-iki kəlmə söz deyim. Onlar deyir ki, mən bunu deməyə borclu deyiləm, ancaq bu ona ehtiram xatirinə olmalıdır.

Klaudiya (hərməllə). Prinse?

DOQQUZUNCU HADİSƏ

Pirro, onun ardınca Marinelli gəlirlər

Pirro. Möhtərəm xanım, markiz Marinelli evin qarşısında dayanıb qrafı soruşur.

Appiani. Məni?

Pirro. Odur, özü də gəldi. (Qapını ona açıq və çıxıb gedir.)

Marinelli. Siz mənə əfv edin, möhtərəm xanım! Əzizim qraf, sizdəydim, öyrəndim ki, buraya gəlmisiniz. Mənim sizinlə çox vacib söhbətim var. Möhtərəm xanım, bir daha üzr istəyirəm, bu bir neçə dəqiqə çəkəcək.

Klaudiya. Mən o dəqiqələrə mane olmaq istəməzdim. (Baş əyir və çıxır.)

ONUNCU HADİSƏ

Marinelli və Appiani

Appiani. Nə olub hörmətli cənab?

Marinelli. Mən möhtərəm prinsin tapşırığı ilə gəlmişəm.

Appiani. Tapşırığı nədir?

Marinelli. Qraf Appiani mənə öz sədaqət dostlarından biri hesab etməyə də, fəxr edirəm ki, prinsin sizə qarşı xüsusi ehtiramını çatdırmaq şərəfi məhz mənə nəşib olub.

Appiani. Xahiş edirəm, girişsiz!

Marinelli. Qoy olsun! Prins Massa Hersoqunun qızı ilə evlənmək münasibətilə onun yanına səfir göndərməlidir. O, uzun müddət bir qərara gələ bilmirdi ki, kimi göndərsin. Nəhayət, o sizi müəyyənləşdirdi.

Appiani. Məni?

Marinelli. Özü də, dostluqda lovgalıq olmasın, mənim təsirimlə.

Appiani. Doğrusu, siz mənə bununla çətin vəziyyətə salırsınız. Çoxdan ümidimi itirmişdim ki, bir vaxt prinse gərəkli ola bilər.

Marinelli. İnandırırıram ki, onun sadəcə olaraq elə bir imkanı olmayıb. Əgər bu imkan da qraf Appiani kimi bir şəxsə layiq deyildisə, onda yəqin ki, mən dostluğumda bir qədər tənəklilik eləmişəm.

Appiani. Elə hey dostluq, dostluq! Üç sözdən biri dostluq! Mən axı kiminlə danışırım? Markiz Marinelli ilə mən heç vaxt dost olmağı arzulamamışam.

Marinelli. Mən səhv etmişəm, qraf, sizin razılığınız olmadan dostunuz olmağı arzulamaqda bağışlanılmaz səhv etmişəm. Bir də ki bunun nə əhəmiyyəti. Prinsin sizə qarşı ehtiramının nəticəsi olan bu təklif onsuz da dəyişməz qalır və mən şübhə etmirəm ki, siz məmnuniyyətlə bu təklifi qəbul edəcəksiniz.

Appiani (*bir qədər fikirləşdikdən sonra*). Əlbəttə.

Marinelli. Eləsə gəlin.

Appiani. Hara?

Marinelli. Dozaloya, prinsin yanına... Hər şey hazırdır, siz elə bu gün yola düşməlisiniz.

Appiani. Nə dediniz? Elə bu gün?

Marinelli. Yaxşı olar ki, elə bu saat, bir saat sonra yox. Məsələ son dərəcə təcili həll olunmalıdır.

Appiani. Doğrudan? Eləsə təəssüf edirəm, prinsin mənə göstər-diyi bu şərəfdən imtina etməli olacağam.

Marinelli. Necə?

Appiani. Bu gün mən yola düşə bilmərəm... sabah da, o birisi gün də həmçinin...

Marinelli. Siz zarafat edirsiniz cənab qraf!

Appiani. Sizinlə?

Marinelli. Qiyamətdir! Əgər zarafat prinsə aiddirsə, eləsə daha gülməlidir, deməli, gedə bilməzsınız?

Appiani. Yox, cənab, yox. Ümidvaram ki, prinsin özü də mənim üzrxahlığımı əsaslı hesab edər.

Marinelli. Mənim üçün də maraqlı olardı.

Appiani. Eh, əhəmiyyətsiz şeydir! Bilirsiniz, mən bu gün evlə-nirəm.

Marinelli. Nə olsun ki?

Appiani. Nə olsun ki? Nə olsun ki? Sizin bu sualınız hədsiz dərəcədə sadələşlilükdür.

Marinelli. Həyatda, cənab, toyu təxirə salmaq halları tez-tez olub. Əlbəttə, mən elə güman etmirəm ki, bu həmişə gəlinə, yaxud bəyə bir hörmətlə bağlı olub. Bunu xoşagəlməz səbəblər də törə-dib. Ancaq mən belə hesab edirəm ki, hökmdarın əmri...

Appiani. Hökmdarın əmri? Özün özünə seçdiyin hökmdar hələ hamı üçün həqiqi hökmdar deyil. Mən başa düşürəm ki, siz prinse sözsüz tabe olmalısınız. Mən isə yox! Mən onun sarayına könüllü gəlmişəm. Ona xidmət etmək şərəfinə nail olmaq istəmişəm, qul olmaq yox! Mən daha qüdrətli bir hökmdarın vassalıyam.

Marinelli. Qüdrətli, yaxud qüdrətsiz, hökmdar hökmdardır.

Appiani. Mən hələ dayanıb sizinlə bu barədə mübahisə edirəm? Bəsdir, eşitdiklərinizi prinse çatdırın. Deyin ki, mən təəssüflənirəm ki, onun lütfkarlığından istifadə edə bilməyəcəyəm. Çünki elə bu gün evlənirəm, özü də bu hadisə bütün səadətimi təşkil edir.

Marinelli. İstəyirsiniz ki, deyim kiminlə?

Appiani. Bəli, bu evin qızı ilə.

Marinelli. Bu evin qızı ilə?

Appiani. Bəli, bu evin.

Marinelli. Hm! Hm!

Appiani. Daha sonra?

Marinelli. Mən belə güman edirəm ki, oğər belədirsə, bu məra-simi siz qaydana kimi təxirə salmaq bir o qədər də çətin olmaz.

Appiani. Mərasimi? Yalnız mərasimi?

Marinelli. Xeyirxah valideynlər bundan ciddi narahat olmazlar.

Appiani. Xeyirxah valideynlər?

Marinelli. Emiliya da şübhəsiz ki, yəqin ki, sizinki olaraq qalacaq.

Appiani. Şübhəsiz ki? Yəqin ki? Siz bu "şübhəsiz ki, yəqin ki"lərinizlə, şübhəsiz, bir meymunsunuz.

Marinelli. Bunu mənə deyirsiniz qraf?

Appiani. Bəs necə?

Marinelli. Lənət şeytana! Biz danışırıq...

Appiani. Pah! Meymunlar kinli olurlar, ancaq...

Marinelli. Lənətə gəlmişlər! Qraf, mən sizi duələ çağırıram.

Appiani. Bu özlüyündə aydındır.

Marinelli. Mən elə bu saat duələ çıxmağı tələb edərdim. Lakin necib təbiətli bəyin bugünkü şənliyini pozmaq istəmirəm.

Appiani. Xeyirxah üreklə həşorat! Yox, olmaz! (*Onun əlindən tutaraq*) Massaya, əlbəttə, mən bu gün gedə bilmərəm, lakin səninlə gəzintiye çıxmağa vaxtım kifayət qədərdir! Gedək! Gedək!

Marinelli (*dartınıb özünü qoparır və çıxır*). Səbir eyləyin, qraf, bir az da səbir eyləyin!

ON BİRİNCİ HADİSƏ

Appiani, Klaudiya Qalotti

Appiani. Get yaramaz! Ah, bu görüş mənim xeyrimə oldu. Fərəhimdən qanım qaynayıb-coşur! İndi mən özümü tamam başqa cür – çox yaxşı hiss edirəm.

Klaudiya (*həyəcanlı və tələsik halda daxil olur*). İlahi, qraf!.. Mən deyəsən, qızğın mübahisə eşitdim. Sifətiniz alışıb-yanır, nə olmuşdur?

Appiani. Heç nə, möhtərəm xanım, heç bir şey. Kamerher Marinelli mənə böyük xidmət göstərdi. O məni prinsin yanına gətirərək məcburiyyətdən xilas etdi.

Klaudiya. Doğrudan?

Appiani. Deməli, biz buradan daha tez çıxıa bilərdik. Mən gedim adamları tələsdirim. Tezliklə qayıdaram, ona kimi Emiliya da hazır olar.

Klaudiya. Mən rahat ola bilərəmmi, cənab qraf?

Appiani. Tamamilə rahat, möhtərəm xanım!

(O bayıra çıxır, xanım isə içəri keçir.)

Pordo

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə. Prinsin villasında qəbul zalı

BİRİNCİ HADİSƏ

Prins, Marinelli

Marinelli. Mənasızdır. O, təklif olunan şərafəti hədsiz nifrətlə rədd etdi.

Prins. Bununla da hər şey bitmiş oldu? Deməli, olacağa çarə yoxdur? Deməli, elə bu gün o qız onun olacaq?

Marinelli. Görünür, elə də olacaq.

Prins. Mən sizin gəlməyinizdən çox şey gözləyirdim... Kim bilir, bəlkə siz özünüzü orada səfəh kimi aparmısınız. Səfəh bir adam ağla-

batan bir məsləhət verirsə, onun yerinə yetirilməsini isə görək mütəlaq ağıllı bir adama həvalə edəsən. Bunu görək mən nəzərə alaydım.

Marinelli. Bu da mənim mükafatım!

Prins. Nəyə görə bəs mükafatlandırmaq?

Marinelli. Ona görə ki, mən bu yolda həyatımı riskə qoymağa çalışmışam. Elə ki gördüm nə ciddi, nə də istehza yolu ilə qrafın məhəbbətini rütbə ilə dəyişməyə vadar etmək mümkün olmayacaq, odur ki, onu həvəsləndirən çıxarmağa cəhd göstərdim. Ona elə sözlər dedim ki, özündən çıxdı. Başladı məni təhqir etməyə. Mən onu duca çağırardım, təxirəsalınmadan, elə oradaca. Belə düşündüm ki, ya o məni öldürər, ya da mən onu. Əgər mən onu öldürsəm, deməli, vuruş meydanı bizimdir. Əgər o məni öldürsə, nə olar, deməli, buradan qaçmalı olacaq və beləliklə də, prins lazımı vaxt qazanacaq.

Prins. Siz belə də etdinizmi, Marinelli?

Marinelli. Eh, insan özünü qüdrətli hökmdarları yolunda beləcə ağılsız şəkildə qurban verməyə can atanda, görək ovvələdən bilsin ki, onun minnətdarlığı nədən ibarət olacaq...

Prins. Bəs qraf necə? Şəyio gəzir ki, belə şeyləri ikinci dəfə ona xatırlatmaq lazım gəlmir.

Marinelli. Şərəitə baxır, əlbəttə... Kim onu bu halda təqsirləndirə bilər? O etiraz edib dedi ki, bu gün onun mənimlə atışmaqdan daha vacib işləri var və bizim görüşümüzü toyundan bir həftə sonraya saxlayır.

Prins. Emiliya Qalotti ilə? Bu barədə düşünəndə qəzəbdən boğuluram. Siz də sakitləşdiniz və çıxıb getdiniz. İndi isə yanıma gəlmisiniz ki, məndən ötrü həyatınızı necə riskə qoyduğunuz, özünüzü necə fəda etdiyinizi lovğalana-lovğalana söyləyəsiz?

Marinelli. Yaxşı, bəs mən daha nə etməliydim, mərhəmətli hökmdar?

Prins. Daha nə etməliydiniz? Guya ki, bir şey eləmisiniz?

Marinelli. Eləcə söyləyin görək, möhtərəm hökmdar, bəs siz özünüz özünüz üçün nə edib bildiniz? Onunla kilsədə görüşmək xoşbəxtliyinə nail olmusunuz. Yaxşı, orada nə barədə danışib sözləşə bildiniz?

Prins (*istehza ilə*). Ah, siz hər şeyə necə də maraq göstərirsiniz! Nə olar, marağınızı təmin etdim. Hər şey lap arzuladığımı kimi oldu. Başqa şeylər haqqında siz daha narahat olmayın, mənim hədsiz

fədakar dostum! O mənim tələblərimi demək olar ki, bütövlüklə qəbul etdi. Onu özümə götürməkdən başqa çarəm qalmadı. (*Soyuq və amirana*) Hə, indi siz bilmək istədiyinizi bildiniz... gedə bilərsiniz!

Marinelli. "Gedə bilərsiniz!" Bəli, bəli, mahnı belə bitir. Mümkün olmayan bir işi də görə bilsəydim, beləcə olacaqdı... Mümkün olmayan dedim? Yox, burada mümkün olmayan elə bir şey yoxdur, ancaq cəsarət lazımdır! Əgər gəlin bizim əlimizə keçsə, mən əmin edirəm ki, toy baş tutmaz.

Prins. Ah, bu insan nələri öz boynuna götürür! Görünür, onu şəxsi mühafizəçilərimə başçı təyin etməliyəm ki, gedib mərkəzi yolda yolkəsənlik eləsin, əlli əsgərlə bir karetanı mühasirəyə alıb, oradan qızı dartıb çıxarsın və təntənəli şəkildə mənim hüzuruma gətirsin.

Marinelli. Elə hallar olur ki, qızı zorla qaçırlar və heç kim bunun zorla edildiyini ağlına gətirmir.

Prins. Belə fərasət sahibi olsaydınız, daha burada dayanıb, uzun-uzadı lovgalıq etməzdiniz.

Marinelli. Bu da var ki, hadisənin işi nə ilə nəticələncəyini əvvəlcədən söyləmək mümkün deyil. Belə hallarda bədbəxt hadisələr də ləbəddür.

Prins. Bax, bu isə mənim işimdir. Bir şəxsə öhdəsindən gələ bilməyəcəyi işi həvalə etmək olmaz.

Marinelli. Deməli, hökmdar... (*Uzaqda atəş səsi eşidilir.*) Hə? O nə idi. Qulaqlarıma səs gəlmədi ki? Cənab siz, siz atəş səsi eşitmədiniz ki? Odur biri də açıldı!

Prins. Bu nədir? Nə olmuşdur?

Marinelli. Bəs siz nə düşünürsünüz? Mən təsəvvür etdiyinizdən daha çox işgüzar və fərasətli çıxsam necə?

Prins. Fərasətli və işgüzar?.. Açıq söyləyin görüm...

Marinelli. Bir sözlə: indicə dediklərim artıq həyata keçir.

Prins. Bu mümkündürmü?

Marinelli. Amma mənə söz verdiniz, prins, yadınızdan çıxarmayın. Sözlərinizi bir də təkrar edin.

Prins. Axı, elə tədbirləri...

Marinelli. Ən zəruri tədbirləri!.. İşə etibar etdiyim adamlara tapşırıbmışam. Yol zooparkın çəpərləri arasından keçir. Orada mənim adamlarım guya soyğunçuluq məqsədilə karetağa hücum edəcəklər,

bu vaxt başqaları, o cümlədən mənim nöqərlərim zooparkdan çıxıb, başqına məruz qalmış adamlara guya kömək etmək üçün oraya atılacaqlar. Hər iki tərəfin yalandan əlbəyaxa döyüşü zamanı mənim nöqərim guya xilas edirmiş kimi Emiliyadan yapışacaq, onu zooparkdan keçirib saraya gətirəcək. Bax, belə şərtləşmişik. İndi nə deyə bilərsiniz, prins?

Prins. Siz mənə qeyri-adi şəkildə heyətləndirdiniz. Mənə dəhşət bürüyür... (*Marinelli pəncərəyə yaxınlaşır.*) Hara baxırsınız?

Marinelli. Hadisənin baş verdiyi yere! Elədir ki, var! Maskalı adam çəpəri keçdi. Şübhəsiz müvəffəqiyyəti barəsində mənə işarə etmək üçün. – Siz çıxın, möhtərəm cənab!

Prins. Ah, Marinelli...

Marinelli. Hə? Mən əvvəlcə çox əhəmiyyətsiz, indisə çox mühüm iş görmüşəm, elə deyilmi?

Prins. Yox, elə deyil. Fəqət mənə aydın deyil ki...

Marinelli. Aydın deyil? Yaxşı olmazmı ki, hər şey... birdəfəlik həll olunsun?! Tez olun gedin, maskalı adam sizi görməməlidir...

Prins gedir

İKİNCİ HADİSƏ

Marinelli, o saat onun ardınca Anjelo

Marinelli (*yenidən pəncərəyə yaxınlaşır*). Odur kareta yavaş-yavaş şəhərə qayıdır. Belə yavaş-yavaş? Hər qapısında bir xidmətçi? Bax bu, xoşagəlməz əlamətdir: bu o deməkdir ki, tapşırıgım yarısı yerinə yetirilib, geriye ölü yox, yaralı aparırlar. Maskalı adam düşür. Bu Anjelonun özüdür. Cəsur! Nəhayət! O burada bütün yolları yaxşı bilir. Odur, mənə başı ilə işarə edir. Deməli, işinin müvəffəqiyyətinə əmindir. Hə, cənab qraf, sizə Massaya getmək lazım gəlmədi, indisə daha uzaq bir səfərə yollanmalı olursunuz. O meymunları belə gözəl tanımağı axı sizə kim öyrətməmişdi? (*Qapıya yaxınlaşır.*) Onlar həqiqətən kinli olmuşlar... Hə, Anjelo?

Anjelo (*maskanı çıxarır*). Hazırlaşın cənab kamerher! Onu bu saat götürməlidirlər.

Marinelli. Bəs, işlər necə keçdi?

Prins. Odur, artıq o, xiyabanla gəlir. Nökərin qarşısına düşüb tələsə-tələsə gəlir. Qorxu, görünür, ayaqlarına qanad verib. Yəqin ki, hələ heç nədən şübhələnmir. Elə düşünür ki, quldurlardan xilas olur... Lakin, bu vəziyyət çoxmu davam edəcək?

Marinelli. O ki bizim ölimizdədir!

Prins. Bəs anası onu axtarmayacaq? Məgər qraf onun dalınca gəlməyəcək? Biz onda nə edəcəyik? Mən onlardan qızı necə gizlədə biləcəyəm?

Marinelli. Bütün bunlara, doğrusu, hələ cavab verə bilmərəm. Baxarıq! Azacıq dözdün, mənim hökmdarım! İlk addımı onsuz da atmaq lazım idi.

Prins. Nə mənası? Onsuz da həmin addımı geri çəkməli olacağım.

Marinelli. Ola bilsin ki, heç geri çəkmək lazım gəlmədi. Sonra istinad edə biləcəyimiz minlərlə səbəb tapa bilərik. Məgər əsas məsələni unutmusunuz?

Prins. Mən haqqında heç vaxt düşünmədiyim bir şeyi necə unuda bilərəm? Əsas məsələ? O nə məsələdir?

Marinelli. Xoşa gəlmək məharəti, inandırmaq məharəti. Səvən prins bu sahədə heç vaxt uğursuzluğa düşər olmayıb.

Prins. Heç vaxt düşər olmayıb! Mənə ən vacib, ən lazımlısından başqa! Bu gün həmin məharət müvəffəqiyyətsizliyə uğradı. Heç bir yaltaqlıq, heç bir and-amanla mən ondan söz qopara bilmədim. Başımı aşağı dikib qarşımda əsə-əsə lal kimi durmuşdu. Elə bil bir canı qız dayanıb öz ölüm hökmünü dinləyirdi. Onun vahiməsi mənə də bürüdü. Mən də titrəməyə başladım və sözümlü ondan üzr istəməklə qurtardım. Hətta indi də onunla danışmağa cəsarətim gəlmir. O daxil olanda, hər halda, mən burda olmamalıyam. Onu, Marinelli, siz qəbul etməlisiniz. Mən isə burada yaxınlıqda qulaq asacağam, görüm söhbət necə şəkil alır. Onda daxil olacağam ki, tamamilə özümü ələ almış olum.

Prins
Marinelli

Anjelo. Məncə, çox yaxşı.

Marinelli. Bəs, qraf necə oldu?

Anjelo. Necə tapşırırdınız eləcə! Ancaq deyəsən, onu kimse xəbərdar etmişdi, qəfildən yaxalamaq mümkün olmadı.

Marinelli. Tez ol, nə deməlisən, de! O öldürülmüdü?

Anjelo. O alicənab ağaya heyifim gəlir.

Marinelli. Al, bu da ürəyiyanarlığın üçün! *(Ona bir kisa qızıl verir.)*

Anjelo. Mənim o sevimli Nikolamın da işi bitdi. Onu da qurban verməli olduq.

Marinelli. Beləmi? Hər iki tərəf deməli itki verib.

Anjelo. Mən o qeyrətli oğlan üçün göz yaşları tökərdim. Ancaq mənə *(əlindəki kisəni qaldırır)* bir qədər, bax, bu təskinləşdirir. Axı onun varisiyəm! Ölümünə qarşı qisas almışam. Bizim qanunumuz bax belədir. Yaxşı qanundur, mənə, bu qanun elə bil dostluğu, sədaqətliyi sınaq üçün yaradılıb. Bu Nikola, cənab kamerher...

Marinelli. Qoy cəhənnəm olsun sənin Nikolan! Qraf, bəs qraf? Anjelo. Ay sənin! Qraf bu barədə yamanca xəbər tutmuşdu. Əvəzində mən də qraf haqqında məlumat öyrənmişdim. Onu aşırıdım. Əgər sağ qalıb, yenidən kəretəyə qayıda bilibse, söz verirəm ki, oradan sağ çıxma bilməyəcək.

Marinelli. Əgər bütün bunlar doğrudan da beləcə olubsa, Anjelo...

Anjelo. Qoy mən sizə xidmətdən məhrum olum, əgər belə deyilsə! Mənə görə yenə əmriniz varmı? Axı mən uzaq yola çıxıram. Biz elə bir gün sərhədi keçmək istəyirik.

Marinelli. Yaxşı, get!

Anjelo. Əgər sizə yenə də bir şey lazım olsa, cənab kamerher, siz mənə haradan tapacağınızı yaxşı bilirsiniz. Başqalarının işini başqalarından daha ucuz görürəm.

Marinelli. Bu yaxşıdır! Fəqət bir o qədər də yaxşı deyil. Eh, Anjelo, belə də xəstəlik olar? O əlbəttə, ikinci atəşə də layiq idi. Yazıq qraf, indi yəqin ki, əzab-əziyyət çəkir!.. Eh, Anjelo. Bu o deməkdir ki, peşəninizi öhdəsindən pis gəlinirsiniz və alayarımcıq iş görürsünüz! Ancaq prins hələlik bu barədə heç nə bilməməlidir. Qoy, bu ölümün onun üçün nə qədər vacib olduğunu özü etiraf etsin. Bu ölüm!.. Bunun yəqinliyinə əmin olmaq üçün mən nələr etməzdim!

DÖRDÜNCÜ HADİSƏ

Marinelli və bir az sonra nökror Battista
Emiliya ilə gəlir

Marinelli. Onun necə yıxılmasını kaş Emiliya görməmiş olaydı... Eh, elə tolosirdi ki, görə bilməzdi... Gəlir. Mən də istəmirəm ki, onun gözüne birinci dəyim. *(O, zəlin bir küncünə çəkilib gizlənir.)*

Battista. Bura, zəhmət olmasa, bura, xanım qız!

Emiliya *(təngnəfəs halda)*. Ah!.. Ah!.. Toşokkür edirəm sizə, dostum, toşokkür edirəm. Fəqət ilahi, ilahi, haradayam mən? Özü də tokbaşma? Harada qaldı anam? Harada qaldı qraf? Onlar axı ardımızca gəlirdilər? Mənim ardınca gəlirdilər?

Battista. Mən də elə güman edirəm.

Emiliya. Güman edirsiniz? Yoqinini bilmirsiniz? Siz onları görmədiniz? Məgər bizim arxamızda atışmırdılar?

Battista. Atışdırlar?.. Hə, deyəson!..

Emiliya. Şübhəsiz! Güllə ya qrafa, ya da anama döydü.

Battista. Bu saat mən onların ardınca gedərdim.

Emiliya. Mənsiz getməyin... Mən də sizinlə getmək istəyirəm, mən mütləq sizinlə getməliyəm, gedək dostum, gedək!

Marinelli *(birdən görünür. Elə bil indicə daxil olmuşdur)*. Ah, xanım qız, necə bədbəxtlik, daha doğrusu, necə xoşbəxtlik, necə xoşbəxt bir bədbəxtlik bizi bu şərafətə...

Emiliya *(heyvətlə)*. Necə? Siz buradasınız, hörmətli cənab? Deməli, mən gəlib sizə düşmüşəm? Bağışlayın, cənab kamerher. Yaxınlıqda quldurlar bizə hücum etmişdi. Xeyirxah insanlar bizə köməyə gəldilər... Bu qeyrətli adam məni karetdən dartıb çıxartdı və bura gətirdi... Ancaq dilim dönmür deyəm ki, yalnız mən xilas oldum. Anam hələ təhlükədədir, arxamızda güllə atırdılar. Bəlkə o ölmüşdür... Mən isə sağam?.. Bağışlayın, mən getməliyəm, mən yenə ora qayıtmalıyam. Mən orda, elə orda da qalmalıydım!

Marinelli. Sakitləşin, xanım qız. Hər şey qaydasındadır, tezliklə siz belə narahatlığınızı çoxdiydiniz özizlərinizin yanında olacaqsınız. Hə, get Battista, tez ol qaç, bəlkə onlar fröyleynin¹ indi harda olduğunu bilmirlər. Bəlkə elə onlar fröyleyni bağdakı malikanələrdə axtarırlar. Ləngimədən onları bura gətir.

¹Xanım qız

Emiliya. Doğrudan? Onların hamısı xilas olmuşlar? Onlara heç nə olmayıb? Ah, bu gün mənim üçün necə döşəli, necə qorxunc bir gün oldu! Ancaq mən burada qala bilmərəm, mən onları qarşılaşmağa tolosmaliyəm...

Marinelli. Nə lazımdır, xanım qız? Onsuz da güclü nəfəs alırsınız, tamam haldan düşmüşünüz. Siz daha rahat bir otağa keçib sakitləşməli və dincəlməlisiniz. Mərc gələrik ki, yoqin prins artıq sizin öziz, intizarlı ananızı tapmış, onu indi sakitləşdirib yanınıza gətirəcəkdir.

Emiliya. Kim? Siz kimi dediniz?

Marinelli. Bizim mərhəmət sahibi prins.

Emiliya *(hədsiz heyvətlə)*. Prins???

Marinelli. Elə ilk xəbəri eşitdik, o sizə kömək üçün götürüldü. Belə bir cinayətin düz sarayın yaxınlığında, demək olar ki, prinsin gözləri qarşısında baş verməsi onu tamam həvəsolədən çıxarmışdı. O, caniləri yaxalamağı ömr etdi. Yaxalansalar, cəzaları çox amansız olacaq.

Emiliya. Prins?! Başa salın görüm, mən hardayam?

Marinelli. Dozaloda, prinsin istirahət evində.

Emiliya. Necə bir təsadüf! Siz belə hesab edirsiniz ki, o indi bura gələ bilər?.. Özü də anamla birlikdə hə?

Marinelli. Bu da onun özü.

BƏŞİNCİ HADİSƏ

Prins, Emiliya, Marinelli

Prins. Hardadır o? Harda? Sizi axtarmadığımız yer qalmadı, gözəl fröyleyn? Siz sağ-salamatsınız? Hə, eləso çox yaxşı! Qraf, sizin ananız...

Emiliya. Ah, mərhəmətli hökmdar! Hanı bəs onlar? Hardadır mənim anam?

Prins. Uzaqda deyillər. Burada, lap yaxınlıqdadırlar.

Emiliya. Pərvədigara, mən anamı, yaxud qrafı birdən qeyri-adi görkəmdə görsəm! Elədir ki var! Elədir ki var! Mən səhv etmərəm. Siz məndən nəyisə gizlədirsiniz, cənab prins... Görürəm ki, məndən nəyisə gizlədirsiniz...

Prins. Yox, yox gözəl fröyleyn, ölinizi mənə verin və cəsarətlə ardınca gəlin.

Emiliya (*ürəklə*). Yaxşı... əgər onlara heç nə olmayıbsa, əgər düşüncələrim mənə aldadırsa, bəs niyə onlar burada deyil? Niyə onlar sizinlə birgə gəlməyib, möhtərəm hökmdar?

Prins. Di tələsin, gözəl fröyleyin, tələsin ki, bütün bu dəhşətli təsəvvürləriniz tezliklə yoxa çıxsın!

Emiliya. Mən nə etməliyəm? (*Əllərini çarpaz tutur.*)

Prins. Necə? Fröyleyin, siz mənə inanmırsınız?

Emiliya (*ayaqlarına yıxılır*). Ayaqlarınıza döşənirəm, möhtərəm hökmdar!..

Prins (*onu qaldıra-qaldıra*). Siz mənə utandırдыңız. Bəli, Emiliya, mən məhz belə lal-dinməz tənlərə layiqəm. Səhərki hərəkətimə heç cür haqq qazandırmaq olmaz... Ən çoxu, bu hərəkəti əfv etmək olar. İradəsizliyimi mənə bağışlayın. Heç bir müvəffəqiyyət gözlemədiyim halda ürək sözlərimi sizə söyləməməliydim. Eləcə lal-dinməz dayanıb, heyrətlə mənə dinlədiyiniz, yaxud düzünü desək, dinləmək istəmədiyiniz o anlarda mən kifayət qədər cəzalandırıldım... Bu hadisə isə ümidlərimi hələ tamamilə puça çıxmamışdan əvvəl mənə yenidən sizi görmək və sizinlə ətraflı danışmaq xoşbəxtliyini bəxş etmişdir... Bu hadisəni mən gələcək səadətimin əsası, qəti hökm çıxarmağım üçün ən qiymətli möhlət hesab edirəm... Deməli, mən bir daha əfv edilməyimi sizdən xahiş edə bilərəm. Ancaq mənə lənətləməyin sevimli fröyleyin! – Mən yalnız sizin baxışlarınızın hökmünə tabeyəm. Nə kiçik bir söz, nə bir “ah” sizin qəlbinizi burada incitməyəcək. Lakin öz şübhə və etibarsızlığınızla mənə məhv etməyin. Bir anlığa da unutmayın ki, bu saat mənim üzərimdə hədsiz ixtiyarata maliksiniz. Heç vaxt ağılınıza gətirməyin ki, məndən qorunmaq üçün kiminsə köməyinə ehtiyacınız var. İndisə gedək... gözəl fröyleyin, gedək sizi sevinc gözləyən o yerə, siz daha böyük sevincə layiqsiniz... (*Emiliyanı aparır, o, müqavimət göstərmir.*) Dalımızca gəlin Marinelli!

Marinelli. Dalımızca gəlin... bu əlbəttə o deməkdir ki, “dalımızca gəlməyin!” Eh, bir də ki, onların ardınca nəyə gedim? O özü əmin olmalıdır ki, təklidə də ondan bir şey qopara bilir, ya yox? Mənimlə birçə işim var: görək elə edəm ki, heç kəs onlara mane ola bilməsin. Qraf tərəfdən, güman edirəm ki, qorxmağa dəyməz. Lakin anası, anası! O qızını bu təhlükədə qoyub, sakitcə çıxıb getsə, bax bu mənim hədsiz heyrətimə səbəb olar!.. (*Battista daxil olur.*) Hə Battista, nə var, yənə nə olub?

ALTINCI HADİSƏ

Battista, Marinelli

Battista (*tələsik*). Anası... cənab kamerher...

Marinelli. Belə də bilirdim. Hardadır o?

Battista. Əgər onun qabağını kəsməsəniz, bir dəqiqədən sonra burada olacaq... Siz mənə yalandan əmr etdiyiniz kimi, onu heç axtarmaq fikrində də deyildim, birdən uzaqdan bağirtısını eşitdim. O, qızının izinə düşüb, ya da ola bilsin ki, bizim qurumamızı anlayıb. Bu tənhə ətrafda kim varsa, onun başına toplaşmışdı və hamısı da ona buranın yolunu göstərirdi. Deyirdilər ki, prins də, siz də burada-sınız. Mən bilmirəm. Göstərişiniz nədir?

Marinelli. Baxınq. (*Düşünür.*) Onu bura ötürməyin... Bir halda ki, qızının burada olduğunu bilir? Yox, belə yaramaz... Qoyunu qurdla bir yerdə görəndə əlbəttə, onun gözləri hədəqəsindən çıxacaq. Gözləri? Hm, bu hələ nədir ki? Qoy göylərin qulaqlarımıza rəhmi gəlsin? Eh, bu da qorxulu deyil! Ən saf ciyərlər də, hətta qadın ciyərləri də yorulub haldan düşə bilər. Bütün qadınlar yorulana kimi çıxırlar. Ancaq bu hər halda anadır. Onu öz tərəfimizə çəksək, yaxşıdır. Mən tanıdığım başqa analar ki var, prinsə qayınana olmaq üçün hər cür yaltaqlığa can atdılar. Qoy gəlsin Battista, qoy gəlsin!

Battista. Eşidirsiniz? Eşidirsiniz?

Klaudiya (*səhnə arxasından*). Emiliya! Emiliya! Mənim balam, hardasan?

Marinelli. Get, Battista, çalış onun dalına düşüb maraqla bura gələnlərdən qadını ayır.

YEDDİNCİ HADİSƏ

Klaudiya Qalotti, Battista, Marinelli

Klaudiya (*Battista çıxmaq istədiyini qapıdan daxil olur*). Hə, onu karetdən çıxaran bax budur! Bu onu çəkib apardı! Mən səni tanıyıram. Hanı o, cavab ver, bədbəxt!

Battista. Bu da mənə minnətdarlıqdır?

Klaudiya. Ah, sən minnətdarlığa layiqsənsə... (*Yumşaq səslə*)
Onda mənə əfv et, xeyirxah insan! Hardadır qızım? Məni ondan ayrı saxlamayın. Hardadır o?

Battista. Möhtərəm xanım, o heç cənnətdə də belə yer tapa bilməzdi. Budur mənim ağam, sizi qızınızın yanına aparacaq. (*İçəri daxil olmaq istəyən adamlara*) Geri, geri qayıdın!

SƏKKİZİNCİ HADİSƏ

Klaudiya Qalotti, Marinelli

Klaudiya. Sənin ağan? (*Marinellini görək geri çəkilir.*) Hə! Bu sənin ağandır? Siz buradasınız, cənab? Mənim qızım da buradadır? Siz? Onun yanına mənə siz aparacaqsınız?

Marinelli. Böyük məmnuniyyətlə, xanım!

Klaudiya. Dayanın bir! İndicə yadıma düşdü... O axı siz idiniz elə deyil? Siz bu gün səhər qrafıla mənim evimdə mübahisə etmirdiniz? Mən sizi onunla tək buraxmadım? O sizinlə dalaşmadı?

Marinelli. Dalaşmaq? Elə bir hadisə olmadı. Kiçik mübahisəmiz oldu, iş xatirinə, ümumi işimiz xatirinə.

Klaudiya. Adınız da Marinellidir, hə?

Marinelli. Markiz Marinelli.

Klaudiya. Deməli, özüdür ki var. Qulaq asın, cənab markiz... Marinelli... Marinelli adını o, "lənetə gəlsin" kəlmələri ilə... Yox mən pak bir insana böhtan ata bilmərəm... lənet sözü söyləmədi, lənet sözünü özüm artırdım... Marinelli adı ölməkdə olan qrafın dodaqlarından qopan son söz oldu.

Marinelli. Ölməkdə olan qrafın? Qraf Appianinin? Eşidirsiniz xanım, sizin danışığınızda mənə heyrləndirən ən çox qrafın ölməsi xəbəridir, başqa dediklərinizi qətiyyənlə anlama bilmirəm...

Klaudiya (*qəhərlə və yavaş-yavaş*). Marinelli adı ölməkdə olan qrafın son sözü oldu! İndi başa düşürsünüzmü? Əvvəlcə mən də başa düşmədim. Lakin bu sözü elə tərzdə, elə ifadəli bir tərzdə söylədi ki... İndi də bu səs qulaqlarımdadır! Mənim dərrakəm görən hardaydı, niyə həmin saat bu səs mənə başa düşmədim.

Marinelli. Nə olub ki, xanım? Mən həmişə qrafın dostu olmuşam, onun ən sədaqətli dostu. Əgər ölərkən mənim adıma çəkibsə...

Klaudiya. Amma necə bir tərzdə? Mən bunu ifadə edə bilmirəm, o səsi təsvir etməkdə acizəm. O səsdə hər şey aydın ifadə olunurdu! Hər şey! Siz deyəcəksiniz ki, guya bizə quldurlar hücum edib? Onlar canilərdi, satın alınmış qatillərdi! Marinelli, canverən qrafın son sözü Marinelli oldu. O ittihamlı səs!

Marinelli. O ittihamlı səs! Harda eşidilib ki, günahsız bir adamı qorxu və vahimədən yaranan bir səsə görə təqsirləndirərsən!

Klaudiya. Ah, kəş bu səsin ifadəsini mən məhkəməyə təqdim edə biləydim!.. Eh kül başıma! Belə-belə şeylərdən yapışb doğma qızımı unutmuşam. Hardadır o? Yoxsa, o da öldürülmüb? Qraf Appiani sənin düşmənin idisə, bəs mənim qızımın günahı nə idi?

Marinelli. Mən həyəcanlanmış ana üçün hər şeyi bağışlamağa hazıram. Gedək xanım, sizin qızınız buradadır, qonşu otaqların birində. Ümidvaram ki, artıq o, qorxudan sonra özünə gəlmişdir. Prinsin özü ona nəvazişlə qayğı göstərir.

Klaudiya. Kim? Kimin özü?

Marinelli. Prins.

Klaudiya. Prins? Doğru deyirsiniz? Prins?.. Bizim prins?

Marinelli. Bəs kim?

Klaudiya. Ah, mən bədbəxt ana!.. Atası... onun atası!.. O, qızımın doğulduğu günü lənətləyəcəkdir! O mənə də lənətləyəcəkdir!

Marinelli. Allah xatirinə, xanım! Bunlar nədir ağlımıza gəlir?

Klaudiya. Hər şey aydındır. Yoxsa belə deyil? Bu cinayətə bu gün kilsədə, böyük yarananın gözləri önündə, pərvərdigarının öz yanında başlandı, burada isə sona çatdırıldı. (*Marinelliyə müraciətlə*) Qatil! Qorxaq, məlun qatil! Səndə cəsarət yoxdur ki, bari öz əlinlə öldürərsən. Sən elə alçaqsan ki, başqasının şöhrətini söndürmək üçün satın alınmış qatillərin əliylə adam öldürürsən. Qatillərin ən mürdaru. Namuslu qatillər səni öz aralarında saxlamazlar. Səni! Səni! Mən axı niyə birçə sözlə bütün kinimi, ürəyim bütən acılarını tüpürək edib üzünə tüpürürəm? Sənin! Sənin! Oğraş!

Marinelli. Siz sərməleyirsiniz, hörmətli xanım. Ancaq həddinizi aşmayın, vəhşi bağırıqlarınızı qurtarın, harda olduğunuzu bir yadınıza salın!

Klaudiya. Hardayam! Harda olduğumu yadıma salım? Balası öləndən alınmış bir aslan üçün nə əhəmiyyəti var ki, o kiminsə meşəsində bağırır?

Emiliya (*səhnə arxasından*). Ah, anacan! Mən səni eşidirəm, anacan!

Klaudiya. Onun səsidir? Bu odur! O məni eşitdi, o məni eşitdi. Mən deyirsiniz bağırmaalıydım? Hardasan bala? Gəlirəm, gəlirəm! (*O. otağa yüyürür, Marinelli də ardınca.*)

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə qalır

BİRİNCİ HADİSƏ

Prins, Marinelli

Prins (*Emiliyanın olduğu otaqdan çıxıb gələ-gələ*). Bura gəlin, Marinelli. Mən rahat olmalıyam... Siz mənə izah etməlisiniz.

Marinelli. Ah, ana qəzəbi! Ha, ha, ha!

Prins. Siz gülürsünüz?

Marinelli. Anasının burada, bu zalda quduzlaşmış kimi necə bağırıldığını görseydiniz, prins!.. Siz onun çığırtılarını yaqın ki, eşitdirdiniz... Sizi görən kimi o necə də ipəyə döndü... Ha, ha!.. Mənə yaxşı məlumdur ki, heç bir ana qızına nəvaziş etdiyinə görə prinsin üz-gözünü cırmaqlamaz.

Prins. Siz pis müşahidəçisiniz! Qız huşsuz halda anasının ağuşuna yığıldı. Mənə görə yox, məhz bu səbəbdən ana qəzəbini unutdu. Mənim yox, qızının xatirinə, ana eşitmək, başa düşmək belə istəmədiyim o sözləri ucadan və aydın söyləmədi.

Marinelli. Nə dedi möhtərəm hökmdar?

Prins. Oyunbazlıq nəyə gərəkdir. Söylə görüm, bu həqiqətdirmi ya yox?

Marinelli. Əgər həqiqətdirsə?

Prins. Əgər həqiqətdirsə? Deməli, elədir? O ölmüşdür? (*Hədələyə-hədələyə*) Marinelli! Marinelli!

Marinelli. Hə, sonra?

Prins. Allaha and içirəm, o adil yaradana and olsun ki, mənim bu qanda təqsirim yoxdur. Əgər siz məni əvvəlcədən xəbərdar etseydiniz ki, bu qrafın ölümü bahasına başa gələcək... Yox, qoy-mazdım. Öz həyatım bahasına olsaydı da belə!

Marinelli. Əvvəlcədən sizi xəbərdar etsəydiniz? Guya ki, bu ölüm mənim planıma daxil idi! Mən Anjeloya dönə-dönə əmr etmişdim ki, o, bir kəsə xətər toxunmaması üçün hər şeyə göz qoysun. Əgər qraf birinci bu işə başlamasaydı, hər şey güc işlətmədən qurtaracaqdı. O, sorğu-sualsız atəş açıb, bizimkilərin birini yerə sərrib.

Prins. Əlbəttə, o bu oyunbazlığı başa düşməliydi.

Marinelli. Belə olan təqdirdə, Anjelonun beyni qızır və dostunun intiqamını alır.

Prins. Əlbəttə, bu tamamilə təbii haldır.

Marinelli. Mən onu kifayət qədər danladım.

Prins. Danladınız? Ah, dostluğa bir bax! Onu xəbərdar edin ki, bir də mənim səltənətimdə görünməsin. Yoxsa, mənim cəzam o qədər də xoşagəlim olmayacaq.

Marinelli. Qiyamət fikirdir? Mən və Anjelo – niyyət, yaxud təsadüf – sən demə bütün bunlar eyni bir şey imiş! Hər halda əvvəlcədən razılaşmışdıq, əvvəlcədən mənə söz vermişsiniz ki, bu hadisədə baş verə biləcək hər hansı bir bədbəxt hadisəyə görə mən təqsirkar olmamalıyam.

Prins. Baş verə biləcək deyirsiniz, yoxsa baş verməli olacaq?

Marinelli. Getdikcə hər şey aydınlaşır! Lakin, lütfkar ağam, məni nə hesab etdiyinizi birdəfəlik söyləməmişdən əvvəl mən bir dəlil söyləyim! Qrafın ölümü mənim üçün bir o qədər də əhəmiyyətli deyil. Mən onu duələ çağırırdım. O məni bu sahədə razı salmalı idi. Lakin mənimlə haqq-hesabı çürütmədən o bu dünyanı tərk etdi. Bununla da mənim şərəfim təhqir olunmuş qaldı. Başqa vədə, başqa şəraitdə mən şübhəyə layiq olardım. Lakin belə bir vəziyyətdə sizin mənə şübhələnməyə haqqınız varmı? (*Süni qızgınlıqla*) Kim mənim haqqımda belə düşünə bilər?

Prins (*tabe olaraq*). Di yaxşı! Yaxşı!

Marinelli. Ah, bircə o sağ qalsaydı! Bircə o sağ qalsaydı, onda mən hər şeyimi, hər şeyimi qurban verərdim! (*Qızgınlıqla*) Hətta öz prinsipimin mərhəmətini də, bu qiymətli, heç nə ilə əvəzolunmaz mərhəməti də qurban verərdim.

Prins. Başa düşürəm. Di yaxşı, yaxşı. Onun ölümü təsadüfdür, xalis təsadüf. Siz belə deyirsiniz və mən də buna inanıram. Lakin daha kim sizə inanacaq? Anasımı? Qızı Emiliyamı? Bütün bu dünyamı?

Marinelli (*soyuq-soyuq*). Çox çətin.

Prins. Əgər buna inanmasalar, bəs nəyə inanacaqlar? Siz çiyn-lərinizi çəkirsiz?.. Sizin Anjelonu cinayət aləti, məni isə cani hesab edəcəklər.

Marinelli (*daha soyuq tərzdə*). Ola bilsin.

Prins. Məni! Mənim özümü. Bəlkə elə... elə bu andan mən Emiliya barəsində bütün məqsədlərimdən əl çəkim?..

Marinelli (*tamam laqeyd halda*). Qraf sağ qalsaydı, bəs siz onda nə edərdiniz?

Prins (*qəzəblə və o saat özünü ələ alaraq*). Marinelli! Məni hövsələdən çıxarmayın. Qoy belə də olsun! Elə belə də var! Siz demək istəyirsiniz ki, qrafın ölümü mənim üçün xoşbəxtlikdir! Həyatımda ən böyük xoşbəxtlik! Mənim məhəbbətimə layiq yeganə xoşbəxtlik! Əgər belədirsə, onda bunun necə baş vermasının elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Yer üzündə bir qrafın az və yaxud çox olması böyük işi imiş? Beləmi? Mən sizi düzgünmə başa düşmüşəm? Yaxşı, yaxşı! Kiçik cinayətlər məni də qorxutmur. Lakin əziz dost, bu kiçik, gizli cinayət olmalıdır, kiçik, özü də xilasolunma xarakterində. Sizinki isə nə deyim, nə gizli, nə də xilasolunma xarakterindədir. Bu cinayət düzdür, yolunu təmizləsə də, onu yenidən bağlamışdır. Hər kəs bizi bu cinayətdə təqsirləndirə bilər. Kaş ki biz heç vaxt bu həngaməni düzəltməyəydik. Bütün bunlar məhz sizin o "müdrək", o qərībə tədbirlərinizin bəhrəsidir.

Marinelli. Siz də belə güman edirsinizsə?..

Prins. Bəs başqa cür necə güman etmək olar? İzah edin!

Marinelli. Siz olmayan şeylərin çoxusunu mənim boynuma yıxırsınız.

Prins. İzah edin!

Marinelli. Lap yaxşı! Mənim gördüyüm bu tədbirlərin hansı pisi işə gətirib çıxarıb? Bəd xətt hadisə noticəsində başqalarının prinsdən şübhələnməsini deyirsiniz? Boş şeydir! Əsas məsələ bundadır ki, mən başladığım planı prinsin özü başa çatdırmışdır.

Prins. Mən?

Marinelli. İcazə verin deyim. Bu gün kilsədə atdığınız o addım, nə qədər nəzakət və ehtiramla atılsa da, nə qədər vacib olsa da belə, hər halda bizim "oyunumuzda" nəzərdə tutulmamışdı.

Prins. Bu addım nəyə mane olmuşdur?

Marinelli. Bütün "oyunu" korlamasa da, hər halda ahəngi pozmuşdur.

Prins. Hm, di gəl bunu başa düş!

Marinelli. Deməli, belə qısa və aydın; mən bu işə girişəndə Emiliya prinsin məhəbbəti haqqında heç nə bilmirdi, elə deyilmi? Emiliyanın anası isə, demək olar ki, heç nə. Kaş mən bütün işlərimi bu əsasda qura biləydim! Lakin prins mənim qurduğum o binanın düz özülünü oymuşdur.

Prins (*alınına vuraraq*). Lənətə gələsən!

Marinelli. Məgər prinsin özü öz sirlərini boyan etməyibmi?

Prins. Lənətə gəlsin bu istəyim, təşəbbüsüm!

Marinelli. Əgər prins öz hisslərini bürüzə verməsəydi, doğrusu, mən özüm də bilmək istərdim ki, görün hərəkətlərimdən hansı birisi anaya və qıza prinsdən şübhələnməyə əsas verə bilərmiş?!

Prins. Siz haqlısınız!

Marinelli. Məhz elə buna görə də mən haqsız hərəkət etməşəm... Bu sözü görə siz məni bağışlayın, adil hökmdar!..

İKİNCİ HADİSƏ

Battista, Prins, Marinelli

Battista (*tələsik*). İndicə qrafınyə gəldi.

Prins. Qrafınyə? Hansı qrafınyə?

Battista. Orsina.

Prins. Orsina?.. Marinelli! Orsina?.. Marinelli!

Marinelli. Mən sizdən betor heyrətlənmişəm.

Prins. Get, qaç Battista, de gəlməsin. Mən yoxam. Onun üçün mən burada yoxam. Qoy elə bu saat da geri qayıtsın. Yeri! Qaç! (*Battista gedir.*) Nə istəyir bu sərsəm? O özünü nə hesab edir? Hardan bilir ki, biz burdayıq? Məni izləməyəmi başlayıb? Bəlkə artıq bir şey eşidib? Ah, Marinelli? Di bir söz deyın, cavab verin! Yoxsa

mənə dost olmaq istəyən bir şəxs məndən incidi? Boş, mənasız sözgüldürməmdən incidi? Hə, mən sizdən üzrmü istəməliyəm?

Marinelli. Ah, mənim prinsim, siz dönüb, yenidən siz olan kimi bütün varlığım ilə sizə bağlanıram. Orsinanın bu gəlişi sizin kimi, mənim üçün də müəmmalıdır. Lakin onu qəbul etməmək müşkül işdir. Nə etmək istəyirsiniz?

Prins. Onunla danışmadan buradan uzaqlaşmaq?

Marinelli. Yaxşı! Eləsə, tez olun. Mən onu qəbul edərdəm.

Prins. Bu şərtlə ki, tez rədd olub getməsinə ona təklif edəcəksiniz. Onunla uzun-uzadı danışmayın. Bizim burada kifayət qədər başqa işlərimiz də var.

Marinelli. Nə danışsınız, prins? Başqa işlərlə biz artıq qurtarmışıq. Cəsarətli olun. Qalan şeylər öz-özünə düzələcək. Dayan, bu onun ayaq səsləri deyil? Cəld olun, prins! Bura! (*Kabinetin birini göstərir, prins özünü ora salır.*) İstəyirsinizsə, buradan bizə qulaq asa bilərsiniz. Qorxuram, qorxuram ki, bu gəliş onun özünə də namünasib görünsün.

ÜÇÜNCÜ HADİSƏ

Qrafinya Orsina, Marinelli

Orsina (*əvvəlca Marinellini görmür*). Bu nə deməkdir? Məni içəri buraxmaq istəməyən o utanmaz, abırsızdan başqa, deyəsən heç kəs qarşıma çıxmır? Mən ki Dozalodayam? O Dozaloda ki, əvvəllər bir sürü yaltaq quyruq bulamaq üçün qarşıma qaçardı? O yerdə ki, əvvəllər məni məhəbbət, həyətamiz hadisələr gözlərdi. Yer həmin yerdir, ancaq, ancaq... Aa, siz buradasınız Marinelli! Çox yaxşı olub ki, prins sizi də özüylə gətirib. Yox, yaxşı deyil. Onunla həll etmək istədiyim məsələni yalnız onun özüylə həll edə bilərəm... Hanı o?

Marinelli. Prinsmi, mehriban qrafinya?

Orsina. Bəs kim?

Marinelli. Deməli, siz belə güman edirsiniz ki, o buradadır? Onun burada olduğunu siz bilirsiniz, o isə sizin buraya gələcəyinizi təsəvvürünə belə gətirməzdi.

Orsina. Təsəvvürünə gətirməzdi? Deməli, bu gün səhər göndərdiyim məktubu o almayıb?

Marinelli. Məktubunuzu? Hə, elədir! Xatırlayıram, sizdən aldığı məktub barəsində mənə görək ki, nə isə dedi.

Orsina. Yaxşı, məgər mən o məktubda xahiş etməmişdim ki, bu gün burada Dozaloda görüşək? Düzdür, o mənə məktubla cavab vermək istəmədi, lakin öyrəndim ki, bir saat ondan sonra o həqiqətən Dozaloya yollandı. Mən də bunu cavab hesab etdim və gördüyünüz kimi, bura gəldim.

Marinelli. Qərübə müəmmalı təsadüfdür!

Orsina. Təsədüf? Sizə deyirəm ki, biz şərtləşmişik. Mənim tərəfindən məktub, onun tərəfindən isə hərəkət. Sizə nə olmuşdur, cənab markiz? Bu necə baxışdır? Siz bunu dərk edə bilmirsiniz? Axı niyə?

Marinelli. Deyəsən, siz dünən bu fikirdəydiniz ki, bir daha prinsin gözüne görünməyəsiniz.

Orsina. Gecənin zülmətini səhər dağıdər deyiblər. Hanı o? Hanı o? Mərc gəlirəm ki, o bu otaqdadır. Oradan səs, sızıltı eşitdim. Mən ora keçmək istəyirdim, lakin o yaramaz nökrə yolumu kəsdi.

Marinelli. Mənim əzizim, mehriban qrafinyam...

Orsina. Bu qadın sızıltısıydı! Mərc gəlirsənmi Marinelli? Ah, mənə düzünü deyən, əgər həqiqətən sizin əziz, mehriban qrafinyanızamsa, söyləyin... Qoy saray əclafları itilsin cəhənnəmə! Onların hər bir sözü yalandır. Nə fərqi var, desəniz də, deməsəniz də, onsuz da onu görəcəyəm. (*Getmək istəyir.*)

Marinelli (*onu saxlayır*). Hara?

Orsina. O yerə ki, mən indi çoxdan orda olmalıydım. Məgər dərk etmirsən ki, burada sizinlə boş-boşuna laqırtı vurmaq nə qədər xoş olsa da, ancaq öz otağında, məni axı prins gözləyir?!

Marinelli. Siz səhv edirsiniz, hörmətli qrafinya. Prins sizi gözləmir. Prins sizinlə söhbət edə bilməz, sizinlə burada danışmaq istəmir.

Orsina. Hər halda deməli buradadır? Deməli, mənim məktubuma görə bura gəlib.

Marinelli. Sizin məktubunuza görə yox...

Orsina. Siz dediniz axı məktubu alıb.

Marinelli. Alıb, ancaq oxumayıb.

Orsina (*qızğınqla*). Oxumayıb? (*Bir az yumşaq*) Oxumayıb? (*Qəhərli-qəhərli göz yaşlarını silərək*) Hətta oxumayıb...

Marinelli. Əminəm ki, etinasızlıqdan deyil, dalgınlıqdan oxumayıb.

Orsina (*məğrurcasına*). Etinasızlıqdan? Kim buna inanar? Siz bunu kimə deyirsiniz? Siz təskinlik verən qırmızı adamsınız, Marinelli! Etinasızlıq! Etinasızlıq! Mənə etinasızlıq göstərirlər, mənə! (*Daha yumşaq və qəhərli*) Əlbəttə, o mənə daha sevmir. Hər şey qurtarmışdır. Qəlbindəki o məhəbbətin yerinə nəse başqa hiss daxil olub. Bu təbiidir. Lakin etinasızlıq nə üçün? Biganəlik də bəs edərdi! Elə deyilmi Marinelli?

Marinelli. Əlbəttə, əlbəttə.

Orsina (*istehlza ilə*). Əlbəttə? Ah, bu müdrik insana nə istə-siniz deyə bilərsiniz? Məhəbbətin əvəzində biganəlik? Bu o demək-dir ki, bir şey əvəzində heç nə! Eşidib öyrənin, özgəsinin sözünü təkrar edən ey saray lağlaqları! Adi bir qadıncıdan öyrənin ki, biganəlik heç bir mənası olmayan boş söz, boş səsdır. O şeye biganə oluruq ki, onun haqqında heç nə düşünmürük, o şeyanın bizim üçün heç bir əhəmiyyəti olmur. Lakin bizim üçün əhəmiyyətsiz olan bir şeyə biganə olmaq hələ tamamilə biganə olmaq demək deyil. Bütün bunlar sizin ağılınıza sığışır mı, cənab?

Marinelli (*öz-özünə*). Ay aman, mən ehtiyat etməkdə nə qədər haqlı olmuşam!

Orsina. Orada öz-özünü nə deyirsiniz?

Marinelli. Sadəcə heyran qalmışam! Sizin filosof olmağınız, mehriban qrafinya, kimə məlum deyil?!

Orsina. Məgər elə deyilmi? Bəli, bəli, mən filosofam. Lakin bu bilik niyə indi özünü bürüzə verdi? Əgər indi özünü bürüzə verdisə, əgər əvvəllər də bunu mən bürüzə vermişəmsə, çox pis! Deməli, prinsin məni daha sevməməsi təəccüblü deyil. Onun iradəsinə qarşı düşünməyi bacaran bir qadını kişi necə seve bilər? Düşünən bir qadın, özünə əhəmiyyət verən kişi qədər iyrəncdir. Qadın görək gülsün, yalnız gülsün ki, öz ixtiyar sahibinin əhvali-ruhiyyəsini gümrah saxlasın. Yaxşı, nəyə görə bəs mən gülürəm, Marinelli? Hə, hə, bu təsadüfə! Mən prinsə yazıram ki, Dozaloya gəlsin. O, məktubu oxumur, lakin nədənsə, durub Dozaloya gəlir. Ha, ha, ha! Həqiqətən müəmmalı vəziyyət deyilmi? Çox gülməli və səfeh bir vəziyyət! Siz mənimlə gülmürsünüz, Marinelli. Axı biz miskin məxluqların düşünməsinə istəməsəniz də siz külli-ixtiyar sahibləri bizimlə birlikdə gülə ki bilərsiniz. (*Ciddi və hökm edirmiş kimi*) Di gülün axı!

Marinelli. Bu saat, hörmətli qrafinya, bu saat!

Orsina. Dəyənək! Vaxt, axı ötüb keçir! Yox, yox, ta gülmə-yin. Bilirsinizmi Marinelli, (*dalğın və ehtirasla*) mənə indi bu saat belə ürəkdən gülməyə vadar edən müəyyən bir səbəb var, çox ciddi bir səbəb. Həyatda hər şeyin bir səbəbi olduğu kimi. Təsadüf? Məgər prinsin burada mənimlə danışmaq belə istəməməsi təsadüfdür? Axı onsuz da o mənimlə danışmalı olacaq. Buna təsadüf deyirlər? Mənə inanın Marinelli, təsadüf sözünün özü küfrdür. Yer üzündə heç nə təsadüf deyil. Bir də o şeye təsadüf demək olmaz ki, orada məqsəd açıq-aydın gözə çarpır. Ey qüdrətli, adil pərvərdigara, bağışla mənə, bağışla ki, bu ağılsız günah sahibi ilə birlikdə sənin məsləhə-tinin, sənin iradənlə olan bir işi mən təsadüf adlandıram! (*Təlaşlıq Marinelliyə*) Gəlin, hünəriniz varsa, gəlin, mənə bir də belə şər işlərə vadar edin!

Marinelli (*öz-özünə*). Deyəsən, bu çox dərinə gedir! Lakin möhtərəm qrafinya...

Orsina. Sizin "lakin"inizi eşitmək belə istəmirəm. Hər bir "lakin" beyin işlətməyi tələb edir, mənim başımsa... Ah, mənim başım! (*Alınını tutaraq*) Təşkil edin, Marinelli, tez olun mənim prinslə görüşümü təşkil edin, əks təqdirdə onunla kəlmə kəsməyə belə halım olmayacaq. Siz görürsünüz ki, biz söhbət etməliyik, biz mütləq danışmalıyıq!

DÖRDÜNCÜ HADİSƏ

Prins, Orsina, Marinelli

Prins (*kabinetdən çıxaraq, öz-özünə*). Ona kömək etmək lazımdır...

Orsina (*onu görür, lakin qarşısına çıxmağa cəsarət etmir*). Aha, bu da o!

Prins (*onun yanından ötüb bütün zalı keçir. Zalboyu danışa-danışa qonşu otağa gedir*). Sən demə, bizim məlahətli qrafinyamız da buradaymış! Mən çox təəssüf edirəm, xanım, təəssüf edirəm ki, bu gün sizin təşrif gətirməyiniz mənə bir o qədər də məmnun etmə-yəcəkdir. Məşğulam. Mən təşkil deyiləm... Başqa vədə, əzizim qrafinya, başqa vədə. İndi isə mənə burada gözləməyin. Bəli, gözləməyin! Sizi isə Marinelli, gözləyirəm.

Marinelli. Görürsünüz möhtərəm qrafıya, mən sizə deyirdim, ancaq inanmırdınız, indi ki, özündən eşitdiniz.

Orsina (*sarsılmış halda*). Eşitdim? Doğrudanmı eşitdim?

Marinelli. Həqiqətən.

Orsina (*qəmli*). "Məşğulam. Mən tək deyiləm". Elə bununla da bütün üzrxahlıq qurtardı? Mən bunamı layiqəm? İstənilən adamdan bu sözlərlə yaxa qurtarmaq olar. Bura gələn hər hansı bir səhlətdən, hər hansı bir dilənçidən də. O, heç olmazsa, mənim üçün birçə yalan da uydurmadı. Kiçik, mənasız bir yalan. "Məşğulam", nə ilə? Onun yanında kim ola bilər? Bura gəlin, Marinelli, ürəyiyumşaq edib, nəşə uydurun, əziz Marinelli! Uydurmaq sizin əlinizdə nə böyük işdir ki. Onun nə işi var? Yanındakı kimdir? Söyləyin mənə, dilinizə gələn bir şey uydurun... mən də çıxıb gedim.

Marinelli (*öz-özünə*). Belə olan tərzdə mən ona bəzi həqiqəti deyə bilərəm.

Orsina. Hə? Tez olun. Marinelli, deyin gedim. Onsuz da prins söylədi ki, "başqa vədə, əzizim qrafıya". Məgər o belə demədi? O mənə verdiyi sözün üstündə dursun deyə, heç bir bəhanəsi qalmamın deyə, tez olun. Marinelli, öz yalanınızı söyləyin, mən də çıxıb gedim.

Marinelli. Prins, əzizim qrafıya, həqiqətən tək deyil. Onun yanında bu saat elə şəxslər var ki, bir an da onlardan ayrılı bilməz. Elə şəxslər ki, bir qədər bundan əvvəl çox böyük təhlükədən xilas olublar. Qraf Appiani...

Orsina. Onun yanındadır?... Heyif ki, mən sizi elə bu yalanda da tutmalı olacağam. Tez olun, başqa bir şey uydurun. Axı qraf Appiani, əgər siz bunu bilmirsinizsə, eşidin, bir qədər bundan əvvəl quldurlar tərəfindən öldürülüb. Mən şəhərin yaxınlığında onun cəsədi aparılan kərayatəyə rast gəldim. Bəlkə belə deyil? Bəlkə bütün bunlar mənim gözüme gəlib?

Marinelli. Təəssüf ki, gözüünüzə gəlməyib... Lakin qrafıya birlikdə olan başqa şəxslər sağ-salamat xilas olub, saraya sığınmışlar. Onlar qrafın nişanlısı və nişanlısının anasıdır. Qraf onlarla Sabionettaya gedirmiş ki, orada təntənəli şəkildə evlənsinlər?

Orsina. Deməli, onlar, onlar prinsin yanındadırlar? Gəlin və gəlinin anası? Gəlin gözəldirmi?

Marinelli. Prins onun başına gələn bu qəzavü-qəddərdən çox məyus olub.

Orsina. Ümidvaram ki, o, kifir olsaydı da, beləcə məyus olardı. Axı onun taleyi dəhşətlidir. Yazıq adaxlı, əbədi sənin olacağı bir vaxtda sevgilini səndən əbədi ayırdılar. Kimdir bu gəlin? Onu tanıyırammı? Gör nə vaxtdan şəhəri tərk etmişəm, kimi tanıya bilərəm ki!

Marinelli. Bu Emiliya Qalottidir.

Orsina. Kim? Emiliya Qalotti? Emiliya Qalotti? Bura baxın, Marinelli, mən bu yalanı həqiqət kimi qəbul etməyəcəyəm ha.

Marinelli. Necə bəyəm?

Orsina. Emiliya Qalotti!

Marinelli. Onu çətin tanıyırsınız.

Orsina. Fəqət, fəqət tanıyıram! Ancaq bu gün tanımışam. Lakin ciddi söyləyin, Marinelli. Bu Emiliya Qalottidir? Həmin bədbəxt gəlinə prins təsəlli verir? Emiliya Qalottiyə?

Marinelli (*öz-özünə*). Deyəsən mən buna çox şeyləri dedim.

Orsina. Bu gəlinin nişanlısı qraf Appiani idi? İndicə öldürülən qraf Appiani?

Marinelli. Bəli, o.

Orsina. Əla! Pəh, əla. Əla! (*Əl çalır.*)

Marinelli. Bu nə deməkdir?

Orsina. Öpərdim, Marinelli, öpərdim o iblisi ki, bu işə onu vadar edib!

Marinelli. Kimi? Necə yəni vadar edib. Nəyə?

Orsina. Bəli, o iblis siz olsaydınız belə, sizi də öpərdim, Marinelli, öpərdim.

Marinelli. Qrafıya!

Orsina. Bura gəlin, mənə baxın. Düz gözlərimin içinə!

Marinelli. Hə, nə olsun?

Orsina. Bilirsiniz nə fikirləşirəm?

Marinelli. Mən necə bilərəm ki?

Orsina. Sizin bu işdə əliniz yoxdur ki?

Marinelli. Nədə?

Orsina. And için! Yox, lazım deyil. Daha bir günah işləmiş olarsınız! Bir də ki... yox and için! Tamam günahə batmış bir adam

üçün bir günah da çox və ya az o qədər də fərq eləməz. Sizin bu işdə iştirakınız olubmu?

Marinelli. Siz məni qorxudursunuz qrafinya!

Orsina. Doğrudan? Sizin yumşaq ürəyiniz heç nədən şübhələnir?

Marinelli. Nə danışsınız? Nədən?

Orsina. Yaxşı... İndi mən sizə elə bir, elə bir sirr söyləyəm ki, başınızda tükrləriniz biz-biz olar. Lakin burada, qarıya belə yaxın yerdə bizi eşidən ola bilər. Bu tərəfə gəlin. Hə... (*Barmağını dodaqlarına sarı aparır.*) Qulaq asın! Lakin bunu tamam gizli, tamam gizli saxlayın. (*Dodaqlarını onun qulağına yaxınlaşdırır, elə bil qulağına nəşə pıçıldayacaq. Lakin ucadan çıxır.*) Prins qatildir!!!

Marinelli. Qrafinya, qrafinya! Siz ağılınızı itirmisiniz!

Orsina. Ağılımı? Ha, ha, ha! (*Bütün gücü ilə gülərək*) Nadir hallarda, bəlkə də heç vaxt mən bugünkü qədər ağılımdan razı qalmamışam. Lakin bu bir sirdir Marinelli!.. Bu bizim aramızda da qalacaq. (*Asta*) Prins qatildir! Qraf Appianinin qatili! Qrafı quldurlar öldürməyib, onu prinsin əlaqatıları öldürüb! Onu prins öldürüb!

Marinelli. Necə oldu ki, bu mənfur fikir sizin dilinizə, ağılınıza gəldi?

Orsina. Necə? Tamamilə təbii halda. Bax, indi prinsin yanında olan və nişanlısı ya zəlzələdən, ya vəlvələdən təcili bu dünyanı tərk etmiş həmin Emiliya Qalotti ilə şəhər təzədən Dominikan məbədinin səkisində uzun-uzadı söhbət etmişdir. Bu mənə bəllidir, bunu mənim pusqucularım görüb. Prinsin onunla nə haqda danışdığını da eşidiblər. Hə, adil hökmdar? Ağılım çaşmayıb ki? Mənə elə gəlir ki, bir-biri ilə əlaqəsi olan şeyləri hələ tutuşdurub əlaqələndirməyi bacarıram. Yoxsa burada da bir təsadüf var? Sizin fikrinizə, bəlkə elə bu da adi təsadüfdür! Özgə bir şey deyildir? Ah, Marinelli, əgər belə düşünürsünüzsə, deməli, insanların alçaqlığını qəzavü-qədərdən ayırmağı bacarmırsınız.

Marinelli. Qrafinya, siz dilinizdən beləyə düşə bilərsiniz.

Orsina. Əgər bunları başqalarına desəm necə? Lap qiyamət olar! Lap əla olar! Sabah mən bazar meydanında dayanıb cəz çəkərək bütün bunları hamıya bəyan edəcəyəm. Kim etiraz etsə, deməli o qatilin əlaqatısıdır. Xudahafiz! (*Gəlmək istəyir, qapının önündə tələsik daxil olan qoca Qalottiylə rastlaşır.*)

ALTINCI HADİSƏ

Odoardo Qalotti, qrafinya, Marinelli

Odoardo. Məni bağışlayın, hörmətli xanım.

Orsina. Mənim burada bağışlayıb-bağışlamamağa haqqım, ixtiyarım çatmır. Çünki burada mən heç kiməm. Siz bu cənaba müraciət edin. (*Marinellini göstərir.*)

Marinelli (*onu görək öz-özünə*). Təkcə bu çatışmırdı bax! Qoca...

Odoardo. Bağışlayın, mərhəmətli ağa, hədsiz dərəcədə sarsılışı atını əfv edin ki, xəbər vermədən bura daxil olur.

Orsina. Atanı? (*Yenidən geri dönür.*) Şübhəsiz, Emiliyanın atasıdır. Aa, xoş gəlmisiniz!

Odoardo. Nökərlərimdən biri atını çapıb gəldi ki, ailəmiz burada, bu yaxınlıqda fəlakətə uğrayıb. Mən cəld yola düşdüm, gəlib eşitdim ki, qraf Appiani yaralanmışdır, onu geri – şəhərə aparıblar. Arvadım və qızım isə xilas edilib, saraya sığınmışlar. Hardadırlar onlar, cənab? Onlar hardadırlar?

Marinelli. Sakit olun, cənab polkovnik. Sizin arvadınız və qızınıza elə bir şey olmayıb. Onlar yalnız bərk qorxmışlar. İndi özlərini yaxşı hiss edirlər. Prins onların yanında. Mən bu saat gedirəm ona sizin gəlişiniz barədə söyləyim.

Odoardo. Nəyə görə əvvəlcə söyləməlisiniz?

Marinelli. Bir səbəbə, prins, məlum bir səbəbə görə, cənab polkovnik, prinslə aranızın necə olması sizə yaxşı məlumdur. Siz onunla o qədər də xoşagəlim münasibətdə deyilsiniz. Əgər o, sizin xanımınıza və qızınıza lütfkarlıq göstərsə, bu yalnız ona görədir ki, onlar qadındır. Lakin sizin bu gözlənilməz gəlişiniz elə güman edirsiniz ona xoş gələcək?

Odoardo. Siz haqlısınız, ağam, siz haqlısınız.

Marinelli. Yaxşı, möhtərəm qrafinya, əvvəlcə sizi karetyaya qədər ötürmək şərəfinə nail ola bilərəmmi?

Orsina. Yox, qətiyyətlə yox!

Marinelli (*onun əlindən möhkəm sıxaraq*). İcazə verin, borcumu yerinə yetirim.

Orsina. Bir qədər yavaşca! Bu borcdan sizi mən azad edirəm. Sizin kimilər nəzakəti özləri üçün borc edirlər ki, öz həqiqi borclarını yerinə yetirməkdən boyun qaçıрмаğa imkan əldə etsinlər. Bu ləyaqətli insan bərsində mümkün qədər tez prinsə məlumat vermək! Bax, budur sizin borcunuz.

Marinelli. Prinsin şəxsən sizə verdiyi göstərişi unutdunuz?
Orsina. Qoy qayıdıb bir də göstəriş versin. Mən onu gözləyəyəm.
Marinelli (*sakitca polkovniki bir tərəfə çəkərək*). Mənim
ağam, sizi bu qadınla tək qoyub getməli oluram. Onun ağlı, huşu...
siz məni başa düşürsünüzmü? Bunu sizə ona görə deyirəm ki, onun
bəzən çox qərībā danışmalarına necə yanaşmağı bilirsiniz. Yaxşı olar
ki, onunla heç bir müsahibəyə girişməyəsiz.
Odoardo. Yaxşı, yaxşı! Lakin bir az tez olun, hörmətli ağam!

YEDDİNCİ HADİSƏ

Qrafıya Orsina, Odoardo Qalotti

Orsina (*bir qədər susduqdan sonra polkovniki qəmli-qəmli süzür, o isə Orsinaya maraqla nəzarət edir*). O sizə nə pıçıldadı, bədbəxt kişi!

Odoardo (*qismən özünə, qismən ona*). Bədbəxt?

Orsina. Əlbəttə, o nə deyibsə həqiqət deyil. Əgər həqiqəti
deyibsə, onda sizin bilmək istədiyiniz həqiqəti deməyib.

Odoardo. Mənim bilmək istədiyim? Məgər mən hamısını bilmirəm?
Xanım!.. Yaxşı, danışın, danışın, siz allah!

Orsina. Siz heç nə bilmirsiniz.

Odoardo. Heç nə?

Orsina. Mehriban, sevimli ata! Mənim də atam olmağınız üçün
nə istəyirdilər, verməzdiniz?! Bağışlayın məni, bağışlayın məni, bədbəxtlik
insanları bir-birinə yaxınlaşdırır. Mən ürəkdən sizin qəm və qəzəbinizə
şərik olardım.

Odoardo. Qəm və qəzəb? Xanım... Hə, unutmuşdum... Buyurun,
danışın.

Orsina. Həm də o sizin yeganə qızınızdır. Yeganə balanız! Eh, nə
fərqi var, bədbəxt övlad həmişə yeganə olur.

Odoardo. Bədbəxt? Xanım!.. Mən axı bundan nə istəyirəm?
Ancaq Allaha and içirəm ki, sərsəm adam belə danışmaz.

Orsina. Sərsəm? Hə, deməli, o, sizə mənim haqqında belə
deyib. Nə olar, nə olar bəlkə də bu hələ onun ən qatı yalanı deyil.
İnanın mənə, inanın! Kim ki belə hallarda aqlını itirmisə, deməli
o heç nə itirmir.

Odoardo. Bilmirəm nə qərara gəlim.

Orsina. Mənə həqarətlə baxmayın. Axı sizin də dərrakəniz var,
hörmətli qoca, sizin də dərrakəniz var. Bunu mən üzünüzdən cəsarətli,
ləyaqətli ifadəsindən görürəm. Sizin öz aqlınız var, lakin mənim
birce söz söyləməyim kifayətdir ki, bu aqlınız başınızdan çıxsın.

Odoardo. Xanım, xanım! Siz danışdıqca, o sözü söyləyəncə mən
dəli olacağam. Tez olun, bu saat hər şeyi mənə danışın! Danışın!
Tez olun, danışın! Bəlkə heç bütün bunlar doğru deyil, həqiqət deyil.
Siz bəlkə heç bizim iztirabımıza, ehtiramımıza məhəl qoymayan bir
alıcənab sərsəmlər cəmiyyətindən deyilsiniz, sərsəm bir qadınsınız,
sadəcə dəlisiniz? Siz heç vaxt malik olmadığınız bir şeyə indi də
malik deyilsiniz.

Orsina. Eləsə qulaq asın! Siz belə güman edirsiniz ki, çox şeyi
bilirsiniz? Siz axı nəyi bilirsiniz? Appianinin yaralanmasını, yalnız
yaralanmasını? Appiani ölübdür!

Odoardo. Ölüb? Ölüb? Ah, xanım, siz şərtimizi pozursunuz.
Siz məni dəli etmək istəyirdiniz, ancaq indi ürəyimi partladırırsınız.

Orsina. Bunu mən elə-belə, öz aramızda qalsın deyə söylədim.
İndisə sonrasına qulaq asın. Nişanlı ölüb, gəlin isə, sizin qızınız,
ölüməndən bəzər vəziyyətə düşüb.

Odoardo. Bəzər? Ölüməndən bəzər? Deməli, o da ölüb?.. Mən
ölüməndən bəzər yalnız bir şey bilərəm...

Orsina. Yox, ona ölüm demək olmaz. Yox, istəkli ata, yox.
O sağdır, o sağ-salamatdır. Yalnız bundan sonra o əsil dövrən sürəcək.
Nəşələrlə dolu, ən gözəl, ən şən, ən firavan bir ömür! Bu ömür
sona yetməyəcək!

Odoardo. O sözü söyləyin xanım, aqlımı başımdan çıxara biləcəm
o bayaq dediyiniz birce sözü! Di söyləyin! Ağunuzu səbir kasama
damcı-damcı tökməyin. Tez olun, o birce sözü söyləyin!

Orsina. Bu əlifbanın hər bir hərfinə diqqət yetirin! Səhər messe
zamanı prins sizin qızınızla pıçapıç edir, günortadan sonra isə onu
öz istirahət evində, bəli, istirahət evində qəbul edir.

Odoardo. Messe zamanı onunla söhbət edir? Prins? Mənim
qızımla?

Orsina. Özü də xüsusi bir ehtirasla, xüsusi bir qızgınlıqla.
Yəqin ki, mənasız bir şey barəsində dilbirləşməyiblər. Dilbirləşsəydilər,
yenə yaxşıydı, qızınız bura könüllü gəlsəydi, yenə yaxşıydı.
Belə olan surətdə, bilirsiniz ki, bu hadisəyə zorla oğurlanma demək
olmaz. Bu olsa-olsa yalnız və yalnız balaca, kiçik bir qetldir.

Odoardo. Böhtandır. Murdar böhtan! Mən qızımı tanıyıram. Əgər qətl olubsa, zorla qaçırma da olub. (*Vəhşi şəkildə yan-yörəsinə baxır, quduzlaşmış kimi ayaqlarını yerə cırpır.*) Hə, buna nə deyirsən, Klaudiya, buna nə deyirsən, anası?! Sevincli günlərimizi yaşadığ! Ah, mərhəmətli prins! Bizə necə də müstəsna lütfkarlıq göstərirsiniz!

Orsina. Hə, qoca, təsir edirmi, söylə, təsir edirmi?

Odoardo. Deməli, mən quldurlar yuvasındayam. (*O, pencayini açib hər tərəfinə baxır, görür ki, silahsızdır.*) Təəccüb edirəm ki, tələsdiyimdən yaxşı ki, əllərimi evdə qoyub gəlməmişəm. (*Bir də bütün ciblərini axtarır.*) Heç nə yoxdur. Heç biri yanımda yoxdur!

Orsina. Aha, başa düşürəm. Sizin kömək edə bilərəm. Mən özümle bir şey götürmüşəm. (*Xəncər çıxara-çıxara*) Budur, götürün, cəld götürün ki, heç kim görməsin. Məndə başqa bir şey də var – zəhər! Ancaq zəhər biz qadınlar üçündür, kişilər üçün yox! Götürün, götürün!

Odoardo. Təşəkkür edirəm, təşəkkür edirəm. Mehriban balam! Kim bir də sənə sərsəm desə, mən onunla danışaram!

Orsina. Onu bir yanınızda gizlədin! Tez olun gizlədin! Mənim ondan istifadə etmək imkanım olmadı. Lakin sizin belə imkanınız olacaq. Əgər kişisinizsə, elə ilk, münasib imkandan istifadə edib, onu işə salın! Mən, mən hər halda qadınam, lakin bura qəti qərarla gəlmişdim. Biz hər şeyi bir-birimizə etibar edə bilərik, qoca, ona görə ki, ikimiz də təhqir edilmişik, ikimiz də bir şəxs tərəfindən tovlanmışıq. Ah, əgər bilsəydiniz, bilsəydiniz ki, mən necə bir amansızlıqla, necə bir insafsızlıqla, ağlasığmaz, izhar edile bilməz dərəcədə qəddarlıqla təhqir edilmişəm... Onda siz öz incikliyinizi unudardınız. Məni tanıyırsınız? Mən Orsinayam. Aldadılmış, atılmış Orsina. Bəlkə də sizin qızınıza görə atılmış. Bir də ki sizin qızın nə günahı?! Tezliklə onu da atacaqdır... Sonra daha bir başqasını! Daha sonra daha bir başqasını! Ah! (*Heyrətlənmiş kimi*) Necə də fitri qabiliyyəti var! Nə olaydı, kaş bir vaxt bizim hamımız onun aldadıb atdığı qadınlar vakkanlara¹ və füyelərə² döneydik, o da bizim içimizə düşəydi. Biz onun bədənini tikə-tikə edərdik, onu hissələrə bölərdik, içalatını oyuşdurub, o satqının üreyini axtarardıq, hamımıza vəd etdiyi, lakin heç birimizə vermədiyi o üreyi! Ah! Bax buna bayram tantənəsi deyərdim. Buna toy, bayram şənliyi deyərdim.

¹ Vakkan – içki və kefallahı

² Füre – zəhərli ilan

Klaudiya (*daxil olarkən o tərəf-bu tərəfə baxır və ərinə görcək ona sarı atılır*). Mən duymuşdum! Ah, bizim havadarımız, bizim xilaskarımız. Sən buradasan Odoardo? Sən burdaymışsan?! Mən onların pıçıldasmalarından, sir-sifətlərindən hiss etdim. Əgər heç nə bilmirsən, onda sənə nədən deyim? Əgər bilirsən, onda nə deyim? Ancaq biz təqsirkar deyilik. Mən təqsirkar deyiləm. Sənin qızın təqsirkar deyil. Təqsirkar deyil, heç nədə təqsirkar deyil.

Odoardo (*guya arvadına təskinlik vermək istəyir*). Yaxşı, yaxşı, sakit ol, sakit ol və mənə cavab ver. (*Orsinaya*) Elə düşünməyin ki, xanım, mən şübhə edirəm. Qraf ölmüşdür?

Klaudiya. Ölmüşdür.

Odoardo. Bu doğrudur ki, prins bu gün səhər messe zamanı Emiliya ilə söhbət edib?

Klaudiya. Doğrudur. Lakin sən bilsəydin, o necə dəhşət içində və özünü itirmiş halda evə qayıtdı...

Orsina. Hə, nə deyirsiniz, sizi aldatmışam?

Odoardo (*acı qəhqəhə ilə*). Mən buna görə soruşmaq istəmir-dim, istəmirəm.

Orsina. Necə, ağlın çaşmayıb ki?

Odoardo (*qazablə o tərəf-bu tərəfə gəzişərək*). Hm, mən də hələlik ağlımı itirməmişəm.

Klaudiya. Sən məndən xahiş etmişdin ki, sakitləşim. Bax, indi sakitləşmişəm. Əzizim, icaza ver, icaza ver sənədən xahiş edirəm ki...

Odoardo. Nə istəyirsən? Məgər mən sakit deyiləm? Məndən də sakit adam ola bilməmi? (*Özünü ala alır.*) Emiliya bilirmi ki, Appiani öldürüldü?

Klaudiya. O bunu bilmir. Lakin qorxuram ki, gəlib çıxmadı-ğın görüb şübhələnməyə başlaya...

Odoardo. Ağlayıb, ah-nalə edirmi?

Klaudiya. Yox, sakitləşib. Sən ki onu yaxşı tanıyırsan, o bizim nəsilə ən qorxaq, lakin ən qətiyyətli qızıdır. İlk təəssürat həmişə onu sarsıdır, lakin bir az düşündükdən sonra, o yenidən hər şeyin öhdəsindən gəlmək iqtidarında olur. O, prins özündən kifayət qədər kənarda saxlayır, onunla elə bir dildə danışır ki ha... Odoardo, çalış ki, biz buradan tez çıxıb gedək.

Odoardo. Mən atla gəlmişəm, necə edək. (*Qrafinyaya*) Doğrudan, xanım siz şəhərə qayıdarsınız eləmi?

Orsina. Əlbəttə.

Odoardo. Lütflərlə edib arvadımı da özünüzlə aparmazsınız mı?

Orsina. Niyə aparmıram. Məmnuniyyətlə.

Odoardo. Klaudiya. (*Qrafinya ilə tanış edir.*) Qrafinya Orsina. Çox ağıllı qadındır, mənim sirdaşımdır, mənim havadarımdır. Sən onunla get ki, dalımızca tez kareta göndərsən. Emiliya Qvastallaya qayıtmamalıdır, o mənimlə gedəcək.

Klaudiya. Onda... eləsə mən də qızımdan ayrılmaq istəmirəm. Odoardo. Məgər atası onun yanında qalmır? Axır ki, məninin yanına buraxacaqlar, ya yox. Heç bir etiraz ola bilməz! Gedək, mərhəmətli xanım! (*Astaca qrafinyanın qulağına*) Siz mənim bəmədə eşidərsiniz! Gedək, Klaudiya! (*Onu aparır.*)

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Həmin səhnə qalır

BİRİNCİ HADİSƏ

Marinelli, prins

Marinelli. Bura buyurun, möhtərəm hökmdar, bu pəncərədən siz onu görə bilərsiniz. O, eyvanda o tərəf-bu tərəfə gedir. Odur, döndü, bura tərəf gəlir... yox, yenidən geri qayıdır. O, görünür, hələ özünə gələ bilməyib, lakin xeyli sakitləşib, bəlkə də burdan sakit görünür. Bizə aidiyyəti yoxdur... Əlbəttə! İki qadının onun başına dürtüklərini məgər açıb bürüzə verə biləmi? Battista eşidib ki, arvadı gedib, onların ardınca kareta göndərsin. O axı atla gəlib. Bax, görürsünüz, o hüsurunuza gələn kimi müti halda başlayacaq siz mərhəmət sahiblərinə dil töküb, minnətdarlıq etməyə ki, ailəsini belə bir çətin ayaqda səxavət göstərib havadar çıxmısınız. Xahiş edəcək ki, bundan sonra da öz lütflərlərinizi ondan və qızından əsirgəməyəsınız. Sonra isə sakitcə qızını şəhərə aparacaq və dərin bir ehtiramla, ümidlə gözləyəcək ki, siz cənablar onun bədbəxt, sevimli qızı haqqında tədbir görəcəksiniz.

Prins. Yaxşı, əgər birdən o belə üzüyola olmasa? Çətin, çox çətin ki, o özünü belə apara. Mən onu çox yaxşı tanıyıram. O birdən şübhələrini ört-basdır edib, qəzəbini boğaraq, Emiliyanı şəhərə deyil, öz yanına aparsa, onda necə? Əgər o, qızını öz yanında gizlətsə necə? Yaxud mənim səltənətimdən kənarda onu monastırların birinə göndərsə necə? Onda nə olacaq?

Marinelli. Vahiməli məhəbbət uzağa baxar lakin ona can atmaz!

Prins. Can atsa əgər? Onda necə olacaq? Onda biçarə qrafın həlak olmasının bizə nə xeyri?

Marinelli. Nəyə lazım bu qəmli şübhələr? Qalib həmişə "irəli!" – deyər düşünləyir, yanında yıxılanlara məhəl qoymamalıdır: dost, yaxud düşmən olsun... Bəlkə belə də lazımdır! Əgər bu qoca zəhlətökən, sizin şübhələndiyiniz kimi hərəkət etsə də belə, prins, (*fikirləşərək*) qoy etsin! Tapdım!.. Bu niyyəti gözümdə qalacaq! Bir iş görə bilməz, heç bir vəchlə! Amma biz onu gözümüzədən yayınmağa qoymamalıyıq! (*Yenidən pəncərəyə yaxınlaşır.*) Görür-sünüz, az qala gəlib bizi burada, birlikdə görəcəkdiniz! Odur, bura gəlin... Onunla hələlik görüşməməliyik. İndi isə qulaq asın, prins, çətin ayaqda biz nə edəcəyimizi bilməliyik.

Prins (*hədələyirmiş kimi*). Bura baxın, Marinelli, siz!..

Marinelli. Mən – dünyanın ən günahsız bir insanı!

İKİNCİ HADİSƏ

Odoardo Qalotti

Odoardo. Hələ heç kim gəlməyib? Lap yaxşı, mən bir az da sakitləşəyəm. Bu mənim xeyrimədir. Ağsaçlı başda, cahil qızgınlığından mənfur nə ola bilər?! Mən bunu özümə əvvəllər də döndə-döndə söylədim, lakin yenə də uyub aldandım, özü də kimə? Qısqanc bir qadına! Qısqanclıqdan ağıl çıxmış bir qadına! Təhqir edilmiş bir ləyaqətlə, şərəfsizliyə görə intiqamın nə əlaqəsi?! Mənim vəzifəm yalnız onu xilas etməkdir. Sənin haqq-hesabın isə... oğlum... mənim bəlam! Ah, ağlamağı heç vaxt bacarmıyısam, indi isə öyrənmək mənim üçün çox gecdir... Kimse sənin bu intiqamını alar. Qatil öz cinayətkarlığından istifadə edə bilmirsə, bu mənim üçün kifayətdir. Qoy bu vəziyyət ona caniliyindən daha çox əzab versin! Qoy

hərslilik və mənfurluq ona bir şəhvət ağuşundan o birinə tullasın. Bircə dəfə ümidləri boş çıxsa, elə bu dərd də onun bütün görüb-götürdüyü nəsələri zəhərləyib məhv edəcək. Qoy o hər dəfə yuxusunda görsün ki, qanına qəltan edilmiş qızın nişanlısı öz gəlinini öz əliylə onun yanına gətirir. O isə yenə də şəhvət hərslilikləri qıza tərəf uzadır, lakin qoy elə bu vaxt cəhənnəmdən gələn istehsalı müdhiş qəhqəhələr onu yuxudan oyatsın.

ÜÇÜNCÜ HADİSƏ

Marinelli, Odoardo Qalotti

Marinelli. Harda belə ləngidiniz, cənab? Hardaydınız?

Odoardo. Yoxsa, qızım burdaydı?

Marinelli. O yox, prins burdaydı.

Odoardo. Qoy məni prins məhv etsin. Qrafıyanı yola salırdım.

Marinelli. Nə oldu bəs?

Odoardo. Alicənab qadındır!

Marinelli. Bəs xanımınız hanı?

Odoardo. Qrafıya ilə getdi ki, təcili bizə kareta göndərsin. Qızım burada belə çox ləngidiyimə görə prins gərək bağışlasın bizi.

Marinelli. Bu qədər əziyyət çəkmək nəyə gərəkdir? Məgər prinsin özü qızı və anasını şəhərə aparmaqla məmnun olmazdımı?

Odoardo. Qızım hər halda bu şəərədən mütləq imtina edərdi.

Marinelli. Niyə?

Odoardo. O, bir də Qvastallaya qayıtmayacaq.

Marinelli. Qayıtmayacaq? Niyə qayıtmayacaq?

Odoardo. Qraf ölmüşdür.

Marinelli. Elə ona görə də gərək...

Odoardo. O mənimlə gedəcək.

Marinelli. Sizinlə?

Odoardo. Mənimlə. Mən ki sizə söylədim, qraf ölmüşdür... Əgər bundan xəbəriniz yoxsa... Bundan sonra qızım Qvastallada nə edəcək? O mənimlə gəlməlidir.

Marinelli. Əlbəttə, qızın gələcək yaşayış yeri atasının istəyinə asılı olmalıdır. Lakin indi...

Odoardo. Nə indi?

Marinelli. Siz, cənab polkovnik, gərək razılıq verəsiniz ki, o Qvastallaya aparılsın.

Odoardo. Mənim qızımı? O, Qvastallaya aparılsın? Nəyə görə?

Marinelli. Nəyə görə? Özünüz başa düşün!..

Odoardo (*hirsli*). Özünüz başa düşün!.. Özünüz başa düşün. Mən onu başa düşürəm ki, burada başa düşməli bir şey yoxdur. O mənimlə gedəcək, o mənimlə gəlməlidir!

Marinelli. Ah, mənim ağam, əbəz yerə niyə əsəbiləşirik? Bəlkə də mən səhv edirəm, bəlkə də mənim mühüm bildiyim bir şey o qədər də vacib deyil. Bu məsələni yaxşı olar ki, prins həll etsin. Elə prinsin özü də həll edər... Mən gedib onu çağıraram. (*Gedir.*)

DÖRDÜNCÜ HADİSƏ

Odoardo Qalotti

Odoardo. Necə? Heç vaxt!.. Onu hara aparmalı olacağımı mənə izah etmək? Onu məndən gizlətmək? Bu kimə lazımdır? Kimin buna cəsarəti çatır? Yoxsa burada azgınlıq edənlər? Yaxşı, yaxşı! Eybi yoxdur, qoy ixtiyaratım olmasa da, mənim nəyə qadir olduğumu o görsün! Korayınız zülmkar! Mən sənə ilə sonra haqq-hesabı çürüdərəm. Qanuna hörmət qoymayan heç bir qanun-qaydası olmayan adam qədər möhtəşəmdir. Sən bunu bilmirsən? Di gəl çıx, gəl çıx axı! Ah, yenə bu nədir?.. Yenə başladım?.. Qəzəbim, kinim deyəsən, yenidən ağılım başımdan çıxarır?.. Mən nə istəyirəm? Qoy hər şeydən əvvəl məni dəli edən bir işi görüm. Bu saray boşboğazları nələr çərənləyirlər? Gərək imkan verəydim, bir az da çərənləyirdi. Onda bəlkə qızı Qvastallaya nə üçün aparmaq istediklərinin səbəbini öyrənərdim. Onda cavab da hazırlaya bilərdim... Nə isə, məgər cavab verə bilməyəcəyəm?.. Əgər cavab tapa bilməsəm necə?.. Gəlirlər, sakit ol qoca igid, sakit ol!

BEŞİNCİ HADİSƏ

Prins, Marinelli və Odoardo Qalotti

Prins. Ah, əziz və şərəfli Qalotti, mən sizi burada görəmsə, deməli, çox vacib bir hadisə baş verib. Axı boş şeydən ötrü siz bura gəlməsiniz. Lakin məzəmməti bir tərəfə qoyaq!

Odoardo. Lütflər hökmdar, mən hər kiçik şeydən ötrü sizi döng etməyi özümə rəva bilmirəm. Düşünürəm ki, lazım gəlsə, tanıdığınız adamı özünüz çağıracaqsınız. Hətta indi də əfv edilməməyimi xahiş edərdim ki...

Prins. Sizdəki bu əylməz sadəliyi çoxlarında görmək istərdim. Lakin keçək əsas məsələyə. Siz olbotta, qızınızı görmək istəyirsiniz. O, sevimli anasının birdən-birə çıxıb getməsinə görə yenidən həyəcanlanıb. Onları ayırmaq nəyə lazım idi? Mən gözləyirdim ki, gözəl Emiliya dincəlib özünə gəlsin və hər ikisini təntənə ilə şəhərə aparım. Siz bu təntənənin yarısını korladınız, lakin sizə ixtiyar vermərəm ki, o biri yarısını da mənə çox görəsınız.

Odoardo. Bu həddindən artıq lütfkarlıq oldu. İcazə verin mən bədbəxt balamı Qvastallada onu gözləyən müxtəlif, rəhmdil, yaxud bədxah niyyətli dost-düşmən tonəsindən xilas edim.

Prins. Onu dostlarının mərhəmət və təskinlik verən şirin sözlərindən məhrum etmək qəddarlıq olardı. O ki qaldı düşmənlərin bədxah tənə və niyyətləri barədə, icazə verin, hörmətli Qalotti Emiliyanın qayğısına mən qalım.

Odoardo. Prins, heç bir qayğı ata qayğısını əvəz edə bilməz! Mənə belə gəlir ki, qızımın indiki vəziyyətində onunla necə rəftar etməyi mən özüm yaxşı bilirəm. Bu aləmi tərk etmək... monastıra özü də mümkün qədər tez...

Prins. Monastıra?

Odoardo. Hələlik isə qoy atasının gözləri qarşısında bir müddət şivən qoparsın.

Prins. Belə bir gözəllik monastırdamı saralıb-solmalıdır? Puça çıxmış bir ümid niyə bizi bu aləmə düşmən etməlidir? Fəqət, necə olursa olsun, heç kim ata iradəsinə qarşı çıxa bilməz. Qızınızı, Qalotti, hara kefiniz istəyir ora da aparın.

Odoardo (Marinelliyə). Hə, necədir, ağam?

Marinelli. Siz mənə hədələyirsiniz?

Odoardo. Ah, xeyr, xeyr.

Prins. Nə olub sizə?

Odoardo. Heç nə, möhtərəm hökmdar, heç nə. Biz yalnız öz aramızda sizin bərenizdə kimin səhv etdiyini götür-qoy edirik.

Prins. Necə? Bu nə deməkdir, Marinelli?

Marinelli. Mən təsəvvür edirəm ki, öz hökmdarımın lütfkarlığının öleyhinə gedirəm. Lakin dostluq borcu mənə məcbur edir ki, sizi də adil olmağa çağırım.

Prins. Nə dostluq?

Marinelli. Sizə bəllidir ki, möhtərəm hökmdar, mən qraf Appianini necə ürəkdən sevirdim, bizim qəlbimiz bir-birinə necə də möhkəm tellərlə bağlanmışdı.

Odoardo. Bu sizə bəllidir, prins? Eləsə, siz yeganə adamsınız ki, bunu bilirsiniz.

Marinelli. Onun özü mənə ölümünün əvəzində intiqam almağa seçmişdir.

Odoardo. Sizi?

Marinelli. Öz xanımınızdan soruşun. Ölməkdə olan qrafın son sözü Marinelli, Marinelli adı olmuşdur. Özü də necə bir səslə, necə bir ifadə ilə bu adı söyləyib! Əgər mən bütün qüvvəmi səfərbər edərək qatili tapıb intiqam almasam, qoy bu dəhşətli səs qulaqlarımda əbədi cingildəsin.

Prins. Mənim möhkəm dayağıma arxalanın!

Odoardo. Mən də sizə ürəkdən müvəffəqiyyət arzulayıram. Yaxşı, bəs sonra!

Prins. Marinellidən mən də bunu bilmək istərdim?

Marinelli. Belə bir şübhə var ki, qrafa quldurlar hücum etməyib.

Odoardo (istehza ilə). Həqiqətən? Doğrudan?

Marinelli. Onu guya rəqibi aradan götürmək istəyib.

Odoardo (acı-acı). Nə? Rəqibi?

Marinelli. Başqa heç kim ola bilməz.

Odoardo. Elədirsə... qoy Allahın lənətinə gəlsin o alçaq qatil!

Marinelli. Rəqib, özü də istekli bir rəqib.

Odoardo. Necə? İstekli? Siz nə danışsınız?

Marinelli. Yalnız yayılmış şayiələrdən danışsın.

Odoardo. İstekli? Mənim qızımın isteklisi?

Marinelli. Bu, əlbəttə, doğru deyil. Bu ola bilməz. Bunu siz də desəydiniz belə, mən təkzib edərdim... Lakin möhtərəm hökmdar, qanun qarşısında ən əsaslı bir inam belə əslində heç nədir. Hər halda o, nakam gözəli sorğu-sual etmədən keçinmək mümkün olmayacaq.

Prins. Bəli, hər halda lazımdır.

Marinelli. Bunu Qvastalladan başqa harada, daha harada etmək olar?

Prins. Bu məsələdə haqlısınız, Marinelli, burada haqlısınız. Bəli, möhtərəm Qalotti, bu, vəziyyəti dəyişir. Elə deyil? Siz özünüz görürsünüz ki...

Odoardo. Əlbəttə ki, görürəm, mən gördüyümü görürəm. İlahi! İlahi!

Prins. Nə olub sizə? Sizi narahat edən nədir?

Odoardo. Mən burada görüb-çşıtdiklərimi təəvvürümə belə gətirə bilmədim. Məni incidən bax budur. Başqa heç nə deyil. Hə, deməli, o yenidən Qvastallaya qayıtmalıdır. Mən onu anasının yanına apararam. Ciddi istintaq ona haqq qazandırmayınca, Qvastalladan getməyəm. Kim bilir, (*acı güllüşlə*) kim bilir, bəlkə də ədalət məhkəməsi məni də istintaq etməyi vacib bildi.

Marinelli. Tamamilə mümkündür! Belə hallarda ədalət məhkəməsi az iş görməkdənsə, çox işlər görməyi üstün tutur. Mən hətta ehtiyat edirəm ki...

Prins. Nədən, nədən ehtiyat edirsiniz?

Marinelli. Hələlik ana ilə qızın söhbət etməsinə imkan yaratmaq olmaz.

Odoardo. Söhbət etməsinə?

Marinelli. Qızı və anasını bir-birindən təcrid etmək lazım gələcək!

Odoardo. Qızı və anasını bir-birindən təcrid etmək.

Marinelli. Ananı da, qızı da, atanı da. İstintaq qaydaları bu ehtiyat tədbirlərinin görülməsini tələb edir. Ürəkdən təəssüflənirəm, möhtərəm hökmdar, mən məcburam tələb edəmə ki, Emiliya heç olmasa xüsusi adamlarla mühafizə olunsun.

Odoardo. Xüsusi adamlarla mühafizə olunsun? Prins! Prins! Bir də ki... Hə, hə, əlbəttə, əlbəttə! Tamamilə doğrudur, xüsusi mühafizə! Elə deyil prins? Məgər belə olmamalıdır? Ah, gözəldir,

ədalət məhkəməsi! Qiyamətdir! (*Tez əlini pencəyinin xəncər olan cibinə salır.*)

Prins (*ona yaxınlaşır*). Özünüzlə ələ alın, əziz Qalotti...

Odoardo (*əlini cibindən boş çıxaran sonra kənara*). Bu sözləri hesab edə ki, o demədi, məleykələr pıçıldadı.

Prins. Siz səhv edirsiniz, siz onu başa düşmədiniz. Siz mühafizə kəlməsini "həbsxana", yaxud "həbsətmə" kimi güman etdiniz.

Odoardo. Qoyun bu ələ güman olsun və mən sakitləşim.

Prins. Həbsxana haqqında bir kəlmə də ola bilməz, Marinelli? Belə olan surətdə, qanunun ciddi hökmünü təmiz ləyaqətlə, hörmətlə əvəz etmiş olardı. Əgər Emiliya xüsusi mühafizədə saxlanılmalı olsa, onda artıq mən ona layiq yer müəyyənləşdirmişəm. Bu mənim kanslerimin evidir. Heç bir etiraz ola bilməz, Marinelli! Mən özüm onu həmin yerə apararam və ləyaqətli bir qadının qəyymuluğuna verərəm. O qadın hər şeyə cavabdeh olacaq. Siz məsələni çox tündləşdirirsiniz. Marinelli. Öz tələblərinizlə məsələni həddindən artıq tündləşdirirsiniz. Siz ki Qalotti, mənim kanslerim Qrimaldi və onun arvadını yaxşı tanıyırsınız.

Odoardo. Necə tanıyıram? Mən hətta bu alicənab ər-arvadın nəzəndə qızlarını da tanıyıram. Kim onları tanıyır ki? (*Marinelliyə*) Yox, ağam, buna razı olmayın! Əgər Emiliya mühafizədə olmasaydırsa, onda onu tamamilə gizli bir dustaqxanaya qatmaq lazımdır. Yalvarıram, bunu təkidlə tələb edin! Lap səfəhləmişəm ha, gör bir mən nəyi xahiş edirəm? Bəli, o qadın haqlıymış, o xeyirxah sivilə haqlıymış! Belə vəziyyətlərdə aqlını itirməyən şəxs heç nə itirmir.

Prins. Başa düşürəm, möhtərəm Qalotti, mən daha nə də bilərəm? Qoy belə olsun, xahiş edirəm. Bəli, bəli, mənim kanslerimin evində. Emiliya orada olmalıdır. Mən özüm onu ora apararam, əgər orada böyük hörmətlə qarşılanmasa, onda mənim sözümün heç bir dəyəri yoxdur. Ancaq narahat olmayın! Belə də olmalıdır! Siz isə Qalotti, necə istəyirsiniz, eləcə də hərəkət edin. Siz bizi Qvastallaya kimi müşayiət edə bilərsiniz, Sabionettaya qayıda bilərsiniz – necə bilirsiniz! Sizə yol göstərmək gülünc olardı. İndi isə xudahafiz, hörmətli Qalotti! Gedək Marinelli, artıq gecdir.

Odoardo (*dərin düşüncələr içərisində*). Necə? Deməli, mən qızım da danışa bilmərəm? Axı mən hər bir şərtinizlə razılaşırım, hər şeyi qəbul edirəm. Kanslerin evi ləyaqətli bir qız üçün, əlbəttə, ən yaxşı pənahgahdır. Ah, mərhəmətli hökmdar, aparın ora mənim qızımı, yalnız ora! Lakin əvvəlcə qızım, heç olmazsa danışmaq istərdim. O, qrafın ölümü barədə hələlik heç nə bilmir. Başa düşməz ki, nəyə görə onu valideynlərindən ayırırlar. Ona görə bunları izah edək, ayrılığa görə görə onlara ürək-dirək verək. Mən onunla danışmalıyam, lütfkar hökmdar, mən onunla mütləq danışmalıyam....

Prins. Eləsə gəlin...

Odoardo. Axı, qızın özü də atasının hüsuruna gələ bilər... Burada kiliyədə onunla məsələni birdəfəlik həll edib qurtararam. Siz onu yanıma tək gəndərin, möhtərəm hökmdar.

Prins. Gəndərəm. Ah, Qalotti, birçə siz mənim dostum, mənim rəhbərim, mənim atam olmaq istəyəsiniz!

Prins və Marinelli gedirlər.

ALTINCI HADİSƏ

Odoardo (*bir qədər susduqdan sonra onların ardınca boylanır*). Niyə də olmayım? Ürəkdən, məmnuniyyətlə! Ha, ha, ha! (*Qəzəblə o tərəf-bu tərəfə baxır*.) Kimdir burda gülən? Allaha and içirəm ki, deyərsən, mən güldüm? Elədir ki var! Şənlənin, şənlənin! Onsuz da tamaşa sona çatır! Fəqət (*susur*). Əgər birdən qız onlarla dilbirləşibse? Əgər bütün bunlar sadəcə qondarma, fırıldaqdırsa? Əgər o mənim düşüncə hazırladığım tədbirə layiq deyilsə? Onu özümə söyləməyə belə cəsarətim çatacaqmı? Elə şey düşüncəmişəm ki, bunu yalnız təşəvvür etmək olar! Mərdar! Kənar, kənar məndən! Mən onu gözləmək belə istəmirəm, xeyr! (*Göylərə*) O günahsız kim bu uçuruma itələyibdirsə, qoy o da oradan çıxarsın. Mənim əlim ona nə görəkdir. Kənar! (*Getmək istəyir, daxil olan Emiliyanı görür*.) Artıq gecdir. Ona mənim əlim lazımdır, ona bu əl lazımdır!

Emiliya. Necə? Siz buradasınız, ata? Təkcə siz? Bəs anam? Burda yoxdur? Bəs qraf? O da yoxdur? Siz necə də həyəcanlısınız, ata!

Odoardo. Sən isə necə sakitdən qızım!

Emiliya. Niyə sakit olmayım, ata? Ya hələ heç nə itirilməyib, ya da artıq hər şey məhv olub. Sakit olmağı bacarmaq, yaxud məcburən sakit olmaq, məgər bunlar eyni şey deyilmi?!

Odoardo. Yaxşı, sənin fikrincə, bəs necə olmalıdır?

Emiliya. Hər şey itirilibsə, deməli, biz sakit olmalıyıq, ata.

Odoardo. Sən sakitdən; ona görə ki, sakit olmağa məcbursan, hə? Sən kimsən? Bir qız, özü də mənim qızım. Mən kişiliyimlə, bir ata kimi həyə edirəm. Lakin mən bilmək istərdim, "hər şey itirilmişdir" sözləri ilə nə demək istəyirsən? Qrafın öldürülməsini nəzərdə tutursan?

Emiliya. Bilirsənmi niyə öldürüldü? Niyə? Deməli, bu həqiqətdir, ata? Həqiqət! Deməli, bütün bunlar doğru imiş? Deməli, anamın o təşvişli, ağlamaqdan alacalanmış gözlərindən oxuduğum dəhşətli mənalara həqiqət imiş? Həli mənim anam? O hara getdi ata?

Odoardo. O bizdən qabağa düşüb getdi... Əgər biz də onun ardınca getməli olsaq...

Emiliya. Nə qədər tez getsək, bir o qədər yaxşıdır. Əgər qraf ölübsə, əgər ona görə, ona görə ölübsə, onda bəs burada niyə ləngiyirik? Tez ol qaçaq, ata!

Odoardo. Qaçaq? Buna ehtiyac varmı? Sən burada, səni qaçıranların yanında qalırsan.

Emiliya. Mən onun yanında, özü də yalnız! Atacan, heç vaxt! Belkə daha mənim atam deyilsiniz? Mən onun yanında yalnız qalıram? Yaxşı, hünəriniz var, mən burada qoyub gedin, hünəriniz var mən burada qoyun! Bilmək istəyirəm ki, kim mən burada saxlaya bilər, kim mənə buna məcbur edə bilər? Başqasına belə hökm edən o adam kimdir?

Odoardo. Mən elə güman edirdim ki, sən sakitləşmədən, qızım.

Emiliya. Bəli, mən sakitləşmişəm. Lakin siz sakitləşmək nəyə deyirsiniz? Əllərinizi qoynuna qoyub oturmaq? Nahaq iztirablara dözmək?

Odoardo. Ah, doğrudan beləcə düşünürsənsə, qızım, qoy onda səni bağrıma basım. Mən həminə demişəm ki, təbiət qadın təmsalında öz şah əsərini yaratmaq istəmişdir, lakin o, gil seçməkdə səhv etmişdir, çox yumşaq gil seçmişdir. Qalan bütün cəhətləriniz biz kişilərinkindən üstündür. Ah, sənin belə sakitliyin mənə də sirayət edir! Qoy səni bağrıma basım, qızım! Təsəvvürünə gətir ki, məhkəmə istintaqı bəhanəsiylə – ah, bu ki cəhənnəm oyunbazlığıdır! İstəyirlər səni bizdən ayırıb Qrimaldigilə aparsınlar.

Emiliya. Məni ayırırlar? Məni aparmaq istəyirlər? Məni o ayırmaq istəyir? Məni aparmaq istəyir? İstəyir? Guya bizim heç bir ixtiyarımız yoxdur, ata?

Odoardo. Mən elə əsəbiləşmişdim ki, əlimi atdım bax, bu xəncərə. (*Xəncəri çıxarır.*) İstədim onların birinin, yox elə ikisinin də, ikisinin də ürəyinə soxam.

Emiliya. Allah xatirinə, yox ata! Mətanətli insanların yeganə varı onların həyatlarıdır! Mənə, atacan, mənə verin o xəncəri!

Odoardo. Bala, bu hörük sancağı deyil.

Emiliya. Eləsə hörük sancağı qoy xəncəri əvəz etsin! Fərqi nədir?

Odoardo. Necə? İş məgər o yerə çatıb ki... Yox, qətiyyətlə! Özünə gəl! Axı sənin də yeganə həyatın var.

Emiliya. Yeganə və pak.

Odoardo. Özü də o hər cür zorakılıqdan şərafətli.

Emiliya. Lakin hər cür rüsvayçılıqdan isə üstün deyil. Zorakılıq, zorakılıq! Kim bu zorakılığın öhdəsindən gələ bilməz? Zorakılıq heç bir şeydir. Rüsvay etmək – bax, əsil zorakılıq budur! Damarlarımda qanım coşur, atacan, gənclik həvəsi, gənclik ateşi ilə! Mənim də özüməməxsus ağılım-huşum var. Mən deməli daha heç nəyəm. Mən daha heç nəyə görə deyiləm. Mən Qrimaldinin evini tanıyıram. O ev öyləncə üçündür. Anamın nəzarəti altında mən orada birçə saat vaxt keçirmişəm. Bu birçə saat qəlbimdə elə bir tufan qoparmışdır ki, onu söndürmək üçün həftələrlə dualar oxuyub göylərə yalvarmalı olmuşam. Dini dualar! Özü də necə dualar! Belə günlərdə batmamaq üçün minlərlə insanlar özünü burulğana atıb əbədi müqəddəsliyə qovuşub. Verin, atacan, verin, o xəncəri mənə!

Odoardo. Bilsəydin ki, bu xəncər kimindir!

Emiliya. Nə olar, qoy bilməyim! Naməlum dost da mənə dostdur! Verin mənə onu, atacan, verin onu mənə!

Odoardo. Tutuq ki, verdim... Al!.. (*Xəncəri ona verir*)

Emiliya. Bax belə!.. (*İstəyir özünü öldürsün, atası xəncəri əlindən tutub alır.*)

Odoardo. Sən buna bir bax, nə tez!.. Yox, xəncər sənin əllərinə yaraşmır.

Emiliya. Siz haqlısınız, mən görək sancaqla!.. (*Saçlarında sancaq axtararkən əlinə gül keçir.*) Sən hələ buradasan? Rədd ol! Sən atasının razılığı ilə onun istədiyi insana çevriləcək bir qızın saçları üçün heyifsən!

Odoardo. Ah qızım, qızım!

Emiliya. Ah, atacan, niyyətinizi düzgün mü anlamışam? Fəqət yox, siz bunu istəmirsiniz, istəsəydiniz, belə tərəddüd etməzdiniz. (*Gülü əlləri ilə didib əzə-əzə qəhərli bir səslə*) Keçmişlərdə deyirlər, elə bir ata varmış ki, qızını rüsvayçılıqdan xilas etmək üçün əlinə keçən ilk iti polad xəncəri onun ürəyinə soxmuş və övladına ikinci dəfə müqəddəs bir həyat bəxş etmişdir. Lakin belə ləyaqətli əməllər keçmişlərdə olardı. Yoxdur indi belə atalar!

Odoardo. Fəqət var, qızım, var! (*Xəncəri onun ürəyinə soxur.*) İlahi, mən nə etdim?! (*Qız yıxılır, atası onu qucaqlayır.*)

Emiliya. Bir gülü tufan qoparıb ləçəkləməmişdən əvvəl dərdilər. Qoy öpüm, qoy öpüm o ata əllərinizdən!

SƏKKİZİNCİ HADİSƏ

Prins, Marinelli, övvolki şəxslər

Prins (*içəri daxil olaraq*). Nə olmuşdur? Emiliya özünü pis hiss edir?

Odoardo. Yox, çox yaxşı, çox yaxşı!

Prins (*yaxın gələrək*). Mən nə görürəm? Dəhşət!

Marinelli. Ay aman!

Prins. Qəddar ata! Siz nə edtiniz?

Odoardo. Bir gülü tufan qoparıb ləçəkləməmişdən əvvəl özüm dərdim... Elə deyilmi qızım?

Emiliya: Siz yox, atacan! Mən özüm... mən özüm...
Odoardo: Son yox, qızım. Son yox! Bu dünyanı dilində yalan
törk eləmə! Son yox, qızım! Sənin atan, sənin bədbəxt atan!

Emiliya: Ah, mənim sevimli atam... (Ölür, atası onu yavaşca
və əzərləyir.)

Odoardo: Köç o dünyaya! Hə, necədir, prins? O sizə yenə-
dəmi boş gəlir? Beləcə qanına qoltan edilmək yolu ilə sizdən qisas
almağın istədiyi bir vəziyyətdə yenə dəmi o sizin şəhvət hisslərinizi
cəşdərdir? (Bir az susduqdan sonra) Yəqin çox bilmək istəyirsiniz
ki, bütün bunlar nəhayət nə ilə qurtaracaq. Siz ümid edirsiniz ki,
bəlkə də mən o qədim faciədəki kimi, bu polad parçasını özümə
qarşı çevirib bütün bu əməllərə son qoyacağam? Siz səhv edirsiniz.
Budur, alın! (Xəncəri onun ayaqlarına atır.) Budur mənim qatilliyi-
min qanlı şahidi. Mən özüm gedib ədalət məhkəməsinə təslim
olacağam. Mən gedirəm və sizi ittihamçı kimi gözləyirəm. Sonra isə
orada - bizim hamımızın adil hakimi qarşısında sizi gözləyəcəyəm!

Prins (bir qədər sakit dayanıb dəhşət və qorxu ilə Emiliyanın
meydanına baxır. Marinalıya): Bura gəl! Qaldır onu. Nə oldu, hələ
torəddə də edirsiniz? Məlun! (Xəncəri əlindən alır.) Yox, sənin qanın
onun qanına qarışmamalıdır... Rədd ol, birdəfəlik mənim gözlə-
rimdən! Rədd ol, deyirəm! İlahi! İlahi! Məgər bu bədbəxtlik bəs
deyildirmi? Axı hökmdarlar da insandırlar, üstəlik bəs iblislər niyə
axı, onlara özlərini belə dost kimi göstərirlər?!

SON

Fridrix Nitsşe

ZƏRDÜŞT BELƏ DEDİ

(*fragmentlər*)

HAMININ VƏ HEÇ KİMİN KİTABI

Birinci bölmə

ZƏRDÜŞTÜN MÜQƏDDİMƏSİ

Fövqəlinсан və axırınсı insan haqqında

Otuz yaşın tamamında Zərdüşt yurd-yuvasını tərk edib dağlara çəkildi. Düz on il ruhu ilə təkbətək qalıb çilə doldurdu.

Axır ki, qəlbində dönüş oldu. Bir sabah ertə günəş dağın gərdəninə sancılarkən Zərdüşt üzünü ona tutub dedi:

“Ey həşəmətli bürc, əgər nurlandırılmalı bir şey olmasa, sənin nə dəyərin olardı? Düz on il sərəsər bu ənginlikdəki mağaradan işığıni əsirgəmədin. Mən olmasaydım, mənim qartalım, ilanım olmasaydı, bu yol səni bezdirərdi. Amma biz hər səhər sənin pişvazına çıxırıq, səni salamlayırıq. Kim bilir, bəlkə sənin yorğunluğunu bu çıxarırmış.

Bax, indi də mən öz müdrikliyimdən bezmişəm. Bu saat mənim qədərindən artıq balyığan arılara bənzərim var. Mənə açılan əllərə ehtiyac duyur, sərvətimi bölüşdürmək istəyirəm.

Biliklərimi ta o vaxtacan bölüşdürmək istəyirəm ki, adamlar arasında bütün fərqlər silinsin, bütün sədlər uçulub-dağılsın.

Bunun üçün mən də sənin kimi qüruba enməliyəm. Ulu bürcüm, necə ki, sən axşamlar yeraltı aləmi nurlandırmaq üçün dənizlərin arxasına çəkilsən, adamlar buna batmaq deyir, nə eybi, mən də sənin kimi batmaq, adamlar arasına enmək istəyirəm.

Xeyir-dua ver mənə, paxıllıq, həsəd sənə yaddır, axı heç kəsin ən böyük səadətində belə gözün yoxdur.

Xeyir-dua ver ki, bu dolu piyalə aşib-daşsın, sənin şəfqətinin zərrələrini aləmə yaysın!

Bir bax, bu piyalə axı boşalmaq istəyir. Zərdüşt yenidən insan olmaq istəyir".

Zərdüştün qürubu belə başladı.

Zərdüşt tək-tənha dağları tərk etdi. Bir inc-cins görünmürdü. Amma meşəyə təzəcə girmişdi ki, qabağında bir pirani qoca peyda oldu. Deyəsən, o, meşədə bitki kökləri axtarırdı. Qoca Zərdüştü görcək dedi:

– Bu səyyah mənə tanış gəlir: neçə il öncə o buradan keçib. Adı Zərdüştüdür, amma çox dəyişib. O vaxt dağlara külü gədirdi, indi atəşlə dərələri yandırmaq mı istəyir? Atəşpərəstlərin cəzasından qorxmurmu görün? Hə, tanıdım Zərdüştü. Üz-gözündən nur tökülür. Zərdüşt yaman dəyişib. Uşaq idi, kamil insana dönüb: yaxşı, bu ölü camaatın yanına getməkdə qəsdin nədir? Tənhalıq səni dəniz kimi ağuşuna almışdı. İndi də sahilə çıxmaq xəyalına düşmüşsən? Səndə heç qorxu deyilən şey yoxdurmu? Təzədən cəsədə dönməkdən qorxmursan mı?

Zərdüşt cavab verdi:

– Mən insanları sevirəm.

– Bəs mən niyə meşəyə çəkilməmişəm, niyə özümdə dəfn olunmuşam? Ona görə deyilmi ki, mən insanları qədərindən artıq sevirdim? İndi yalnız Allahı sevirəm. İnsanları sevmirəm daha. İnsan mənə nəzərimdə natamam, yarımcıq məxluqdur. İnsana məhəbbət məni axırıma çıxardı.

Zərdüşt cavab verdi:

– Mən niyə məhəbbətdən dəm vururam axı? İnsanlara bəxşiş verəcəyəm.

– Onlara heç nə vermə, – qoca dilləndi, – bacar, nələri var əllərindən al, onlara belə lazımdır. Əgər vermək istəyirsənsə, sədəqə ver onlara, özü də asanlıqla yox, ilan kimi dil çıxaranadan, dizin-dizin sürünəndən sonra!

– Yox, – Zərdüşt onun sözünü kəsdi. – Mən sədəqə paylayacaq qədər miskin deyiləm.

Zərdüştün sözləri qocanı güldürdü:

– Gör heç sənə xəzinəni saya salacaqlarmı? Onlar biz qərblərdən şübhələnir, bizim bir şey verə biləcəyimizə inanmırlar.

Küçələrdə tənha addım səslerimiz onları hürküdür. Elə ki gecə vaxtı bir adamın getdiyini gördülər, ürəklərinə yüz qara-qorxu dolur, öz-özələrinə sual edirlər ki, görəsən bu oğru kimin evini yaracaq? İnsanlar arasına getmə, qal meşədə! Ya da yaxşısı budur, heyvanların yanına yollan! Niyə axı mənə kimi olmaq istəmişsən? Ayılarla, quşlarla müsahiblik etməyin nəyi pisdir?

– Ey pir, sən meşədə nə iş görürsən axı?

İxtiyar cavabında:

– Mən mahnı qoşur, nəğmələr deyir, istəyəndə gülür, istəyəndə ağlayır, Allahımı ürəyim istəyəncə mədh edirəm, – dedi. – Mən Allahı, öz Allahımı nəğmədə, gülüşümdə, göz yaşlarımda yad edirəm. Yaxşı, sənə bəxşisin nə ola bilər?

Bu sözləri eşidən Zərdüşt ehtiramla dedi:

– Mən sizə nə verə bilərəm ki? Məni tez başdan eləyin, çıxım gedim ki, bəri heç nəyinizi götürməyim.

Beləcə ayrıldılar. Ayrırlarkən bu yaşlı-başlı kişilər iki sadədil uşaq kimi güldürdülər.

Elə ki Zərdüşt tək qaldı, öz-özünə söylədi: "Sən bir işə bax! Bu qoca pir meşədə hər şeydən xəbərsiz yaşayır. Hələ indiyəcən bilmir ki, Allah ölmüşdür!"

Zərdüşt rastına çıxan birinci şəhərə girəndə bütün əhalini bazar meydanına yığışan gördü. Şəhərə hay düşmüşdü ki, kəndirbaz oynadacaqlar. Zərdüşt üzünü camaata tutub dedi:

– Sizi fəvqəlinсан olmağa səsəyirəm! İnsan kamilləşməyə möhtacdır. Bəs siz kamilləşmək naminə əlinizi ağdan qaraya vurmusunuzmu?

Yer üzünün cəmi məxluqatı özündən daha ali bir şey yaradır, təkmilləşməyə, kamilləşməyə can atır. Bəs siz niyə quyruqda sürünürsünüz, niyə bu axına qoşulmursunuz? Öz nəqisliyinizi dəf etmək əzabına qatlaşmaqdan, heyvan əcdadlarınızın halına qayıtmağı əfzəl bilirsiniz.

İnsanın nəzərində meymun nədir? Lağ hədəfi, üzüntülü xəcalət. Bax, fəvqəlinсан üçün də insan belə bir şey olmalıdır: lağ hədəfi, üzüntülü xəcalət.

Siz soxulcandan insana dönəli nə qədər sellər-sular axıb, amma gör içindəki qurd xislətindən təmizləmə bilirsinizmi? Bir vaxtlar siz meymundunuz, indinin özündə də insan təbiətindəki meymunluq hər bir meymunu mat qoyur.

Mən sizi fəvqəlin insan olmağa çağırıram.

Fəvqəlin insan küreyi-ərzini mənasıdır. Birdəfəlik anlayın ki, ali insansız yer üzə bir qara qəpiyə dəyməz!

Qardaşlar, sizi and verirəm inandığınıza, öz dünyanıza sığının, bu dünyaya pənah gətirin. Qoymayın o biri dünya haqqındakı cəfəngiyatla gözünlə küllü üfürsünlər. Beyniniz belə zəhərləyən kəslərə zəhərli ilandan başqa nə ad vermək olar? Amma yox, onların arasında elə kütəbənləri də var ki, öz yalanlarına inanırlar, öz yalanlarından zəhərləniblər, ilməzəlmə danışıqları yalan qan kimi öz qəlblərinə də işləyib. Torpaq da belələrindən bezədir, görüm onları lənətə gəlsin! Vaxt vardı, Allaha asi düşmək ən ağır qəbahət sayılırdı, amma Allah öldü, bu günahlardan qurtulduq. İndi günah dediyin gözəgörünməz, yeribilinməz bir qüvvənin itaətindən çıxmaq deyil, öz dünyamızda şərsiz işləyən kəs daha artıq günahə batır.

Bir zamanlar ruh cismə düşməni kəsilməmişdi. Guya bədənin arıqlığı, zəifliyi, çirkinliyi ruhun uralığına dəlalət edirdi. Bu yolla ruh bədəni tərk etmək, günahkar dünyamızdan qurtulmaq istəyirdi.

Oh, belə qəddar ruh, əslində cisimdən qat-qat artıq zəif, düşkün və eybəcər idi; qəddarlıq bu ruhun ehtirasına dönmüşdü.

Bəs siz necə, qardaşlar, öz ruhunuzun qeydinə qalmısınız? Sizin ruhunuz səfələt, çirək və mənfur ehtirasdən yoxsulmuşmu?

Bəli, insan dediyin murdar bir lehmədir. Gərəkdir necə nəhayətsiz bir ümman olasan ki, öz suyunu bulandırmadan bu lehməni ağuşuna ala biləsən.

Bax, fəvqəlin insan belə bir ümmandır, elə sonsuz ümman ki, sizin bütün həqarətlərinizin onun sularında itib-batır, yuyulub arınır.

Keçirəcəyiniz ən ali hissin nə olduğunu bilirsinizmi? Bu, ikrah saatının çatmasıdır. O saatın ki, səadətiniz, ağlınız, fəzilətləriniz belə sizi iyrəndirəcək.

O vaxt ki siz dediniz: mən bunamı səadət deyirəm? Bu ki səfələt, əzələt, mənfur bir ehtirasdır. Mənim səadətim isə yalnız özümü təmin etməməli, ona həyatın özü bəraət qazandırılmalıdır.

O vaxt ki siz dediniz: mənə ağır deyilən şeydən əsarət varmı? Varsa nə üçün o, pərvanə olub elm atəşində yanırsınız? Nə üçün mən özümə elmə təşnə duymuram? Yalnız murdar ehtiraslara aludə olan belə ağır sahibinə səfildən, rəzildən savayı nə ad vermək olar?

O vaxt ki siz dediniz: bədsir insaniyyətdən, xeyirxahlıqdan dəm vurdum! Fəzilətlərim də, qəbahətlərim də daha ürəyimi vurub. Bunlar hamısı səfələtdir, rəzələtdir, murdar bir ehtirasdır.

O vaxt ki siz dediniz: mənmi özümü ədalətli sanıram? Ədalət istəyən kəs gərəkdir səmərə qısqı kimi alovlara tutuşsun. Bəs mən oddan-alovdan keçməyə hazırımmı?

O vaxt ki siz dediniz: insaf dedikləri nə olan şeydir axı? Ürəyiyumşaqlar, mərhəmətliyə üçün qurulmuş bir tələ. Yox, mən kimsəyə tələ qurmaq istəmirəm. Bax, onda çatacaq bu saat!

Hec bunlar ağlınıza gəlirmi? Hec belə fəryad qopardığınız olubmu? Ah, sizin bu fəryadınızı eşitməkdən ötrü mən nələrdən keçməzdim!

Boğazacan çirək içində olan sizlər ölinizi göylərə açıb səmərəni mərhəmət diləyirsiniz.

Həm elə bir şimşək ki, xislətinizdəki naqisliyi yandırıb küllə döndərsin, ruhunuzu nura bələsin.

Eşidin, fəvqəlin insan elə bu şimşəyin özüdür.

Zərdüşt elə bunu demişdi ki, camaat arasından biri qışqırdı:

– Nə vaxtdır kəndirbazın sorğunu almışıq, imkan ver baxaq də!

Elə bil hamı himə bənd imiş. Yerbəyerdən Zərdüştü ələ salıb gülməyə başladılar. Bu sözlərin ona aid olduğunu zənn edən kəndirbaz tələsik işə girişdi.

* * *

Zərdüşt heyvətlə camaatı baxdı. Sonra nə düşündüse yenidən:

– İnsan dediyin bir kəndirbazdır, heyvanla fəvqəlin insan arasında bir kəndir, özü də bu kəndir uçurumun üstündə bənd olunub.

Yıxıla-dura, zor-bələ ilə əzəzə irəliləyir, qorxa-qorxa dönüb gəlidiyi yollara nəzər salır, öz yaşamından dəhşətə gəlir və... Vəssalam, canını tapşırır. Budur insanın bütün həyatı!

İnsanda böyüklük adında bir şey varsa, o da onun son məqsəd deyil, yalnız məqsədə doğru bir vasitə, körpü olmasıdır, insanda seviləsi bir şey varsa, onun bir adlamac, keçid olması, gəlidi-gedərlidir.

O adamları sevirəm ki, həyatın ötürü-itəri bir şey olduğunu anlayıb, ondan beşəlli yapışımlar.

O adamları sevirəm ki, nifrət etməyi bacarsınlar. Yalnız naqisliyə nifrət bəsləyən kəs fəziləti qiymətləndirə bilər.

O adamları sevirəm ki, canlarını boş xəyallara, mənasız cəfəng ideyalara deyil, torpağa, vətənə fəda edirlər, o torpağa ki, bir vaxt fəvqəlinə məskəni olacaq.

O adamları sevirəm ki, dünyaya kor gəlib kor getməsinlər, həyatdan bir şey anlasınlar, öləndə də arxayın olsun ki, ruhunu az da olsa kamilləşdirə bilib.

O adamları sevirəm ki, canına cəfa verir, özündən sonra bir iz qoymaq istəyir.

Mərd adamları sevirəm, çünki gözüylə od götürə-götürə dünyanın qəm yükünü çiyində daşımağa tək onların hünəri çatır.

O adamları sevirəm ki, közü öz qabağına çəkməsin, ruhunu saflaşdırmağın qeydinə qalsın.

Mərdliyi ilə ölümü öldürənlərin, insan kimi yaşayıb, insan kimi də ölənləri sevirəm.

O adamları sevirəm ki, hər şeyin yaxşısına can atırlar, əslində tək bir yaxşı cəhəti olan adam ideal adamdan yaxşıdır, çünki belədə insan bu tək cəhətə daha çox alışır, o, alın yazısı kimi insana ölünce yoldaşlıq edir.

O adamları sevirəm ki, həyatda naxışı tutanda, bəxti gətirəndə xəcalət çəkir: "Mən tələyin bu bəxşisinə layiqəmmi?" – deyər öz-özündən soruşur.

O kəsləri sevirəm ki, sözü havaya sovurmur, əməli boş vəddən üstün tutur.

O adamları sevirəm ki, gələcək qarşısında məsuliyyət, keçmiş qarşısında ehtiram, indinin önündə fədakarlıq duysun.

Fədakar adamları sevirəm, indi qədər-qiyətləri bilinməsə də, sabaha tək onlar üzəg çıxacaqlar.

O kəsləri sevirəm ki, Allahının da səhvlərini görür, lap Allahın qəzəbindən tar-mar olacağını bilsə belə ayaq geri qoymur.

Əzabkeşləri, cəfəkeşləri sevirəm, axı insan qəlbinin böyüklüyü onun çəkdiyi əzablarla ölçülür, yalnız onlar qiyamət körpüsünü cəsərtlə adlayır.

Gözü-könlü tox, mənaəmlilik buxovundan azad adamları sevirəm.

Açıqfikirli, ürəyiaçıq adamları sevirəm, belə adamların ağı həmişə qəlbinin səsinə qulaq asır. Qəlbləri isə onları axirət gününü unutmağa sövq edir.

O kəsləri sevirəm ki, insanların başı üstündən asılmış qara buluddan düşən ağır damlalarla, şimşəyin yaxınlaşmasını xəbər verən elçilərə bənzəyir.

Əşidin, mən də şimşəyin carçısıyam, buluddan düşən ağır damlayam: bu şimşək özü isə kamil insandır.

Zərdüşt bu sözləri demişdi ki, gözü camaata sataşdı. Elə bil nitqi kəsildi. Öz-özünə: "Bunlar ki, güllürlər, – dedi, – mənə anlamadılar, tək bir cəhətləri belə anlamadılar. Yəni doğrudanmı bu adamlar tək cəhətlərin dilini başa düşür?! Sanki nəyəsə güvənirlər. Onları ayrıca özündən müstəbəh edən nə ola bilər axı? Bəlkə təhsilləri ilə öyünürlər? Əlbəttə, yoxsa mələklərdən onların nə fərqi var ki? Yəqin ona görə özlərini qaldırıb dağ başına qoyublar. Nə olar, eləcə mən onların qururuna müraciət etməliyəm".

Və Zərdüşt belə dedi:

– Sizə dünyanın ən mürdar məxluqundan danışmaq istəyirəm – cahil insandan. Hələ ki, insan hansısa əməl uğrunda çarpışır. Hələ ki, insan ülvə arzulara qovuşmaq istəyindədir. Hələ ki, o büsbütün cırlaşmayıb.

Amma çox çəkməz, o tamam cırlaşar, elə cırlaşar ki, bir də qiyamətə cən pöhrələnməz.

Heyhat! Gün gələcək, adamların bir-birini görəsi gözü olmayacaq, camaat qurd olub bir-birinə darsacaq.

Əşidin, əlov qığılcımdan doğar. Hələ ki, sizin bətninizdə nəse bir işartı, bir anlıq qığılcım var. Vay o gündən ki, insan bu qığılcımdan məhrum olacaq.

Heyhat! Gün gələcək, cahil adamlar öz mürdarlıqları ilə barısaçaqlar.

Əşidin, sizə cahil insanın sifətlərini sayıram. Cahil insan: "Sevgi nə deməkdir? Xəliq nə olan şeydir? Həsret nədir? Ziya necə şeydir axı?" – deyib gözlerini döyəcək.

Yer üzü özü də xırdalıb əl içi boyda olacaq, rəzil insanın at oynatdığı bir yerdən hansı böyüklüyü ummaq olar ki? Onların

toxunduğu şey də özləri kimi cılızlaşır. Çayır kimi kök atıb ələmi ağızlarına alacaq qurdla qiyamətə qədər yaşayacaqlar.

"Xoş halımıza, daha nə dərdimiz var", – deyən cahillərin kefi ala buluda qalxacaq.

Bir az bərk düşsələr, el-obalarına da tüpürüb çıxıb gedərlər, təki günləri xoş keçsin. Hələ ki, onlarda möhəbbət adına nəşə qalıb, bəs necə, yoxsa şəhvət qurdu iliyini gəmirər axı.

Vəfa – etibar deyilən şey onlara çoxün gəlir. İnsanlıqdan danışana dəli adı yapışdırırlar.

Zəhər də versən içərlər, təki bir az bərk uyusunlar. Ölümün də asanına qaçırırlar, zəhərin miqdarını artır arıtır, canını həmişəlik qurtarırlar. Hərdən iş-güc dalınca da gedirlər, başlarını nə iləsə qatmalıdırlar axı. Amma nəbədə iş oylanca həddini keçə.

Nə varlanmaq eşqində olan var, nə kasıb düşmək istəyən. Hərəsi bir cür baş ağrısıdır. Nə hakimlik eşqinə düşən var, nə də qulluq göstərmək istəyən. Hamı birtəhər başını girmək istəyir.

Başsız sürü! Bərabərçilik istəyirlər. Elə bil hamısı eyni qəlibdən çıxıb. Başqa cür düşünürsənsə, öz əl-ayağımla get otur dəlixanada.

"Əvvəl adamlar yaman axmaq olublar", – cahillər deyəcək.

Hamı özünü ağıl dəryası hesab edir, elə bilirlər yerin altını da bilirlər, üstünü də. Gəl ki, heç kim o birini bəyənmir. Elə hey savaxır, söyüşürlər, amma kin saxlamırlar, kinin cana ziyanı var axı.

Səhərdən axşama kəfə baxır, bədənlərinə pərvəriş verirlər. "Gör necə bəxtəvərik", – deyib qürrələnilər.

Bu ara camaatın qara-qışqırığı Zərdüşti susmağa vadar etdi.

Qaragüruh:

– O cahil insanları bəri elə, Zərdüşt! Ya da bizim özümüzü cahil insana çevir. Fövqəlinanı biz sənə peşqəş eləyirik", – deyə boğazını yırtırdı.

Kəfləri ala dağda idi. Şadlıqdan yerə-göyə sığmırdılar. Zərdüştin üstünə elə bil matəm buludundan su ələndi. "Onlar məni anlamır, mənim fikrim onlara çatmır", – deyə inlədi.

Gör necə illərdi dağlarda yaşayıram. Müsahibim göllər, ağaclar olub, bəlkə indi adamların dilini yadırgamışam? Ruhumun sıcağı, qəlbimin odu dağı-daşı yandırır, amma bunlara əsər eləmədi. Sözlərimi zarafat sandılar. Üzümə baxıb gülürlər. Bu gülüşün arxasında isə nifrətləri aydın duyulur. Gülüşlərinin buzu adamı iliyinəcən dondurur.

Bu dem elə bir şey oldu ki, gözlər olsun görməsin, qulaqlar olsun eşitməsin. Bu ara kəndirbaz işinə başlamışdı axı. O qəfildən xırdaca bir qapıdan sivişib çıxdı, bazar meydanının üstündən iki qala arasında bənd olunmuş kəndirin üstündə atılıb-düşməyə başladı. Yolun ton ortasına çatmışdı ki, qapı təzədən açıldı, ala-bəzək cır-cındır geyinmiş təlxəyəbənzər birisi bayıra atıldı, tələsək özünü ona yetirdi.

– Tərən, topal, – deyə qorxunc bir səslə bağırı, – tərən, tənbel öküz, fırlıdaqçı! Elə eləmə ki, səni ayağımın altına alıb çığnayım. Bu qalalar arasında sənəin nə ölümün var? Sənəin yerin qalanın içidir, sənəin kimisini tutub ağzıbəre salmaq lazımdır. Özün bir zibil deyilsən, iş bilənlərin yolu üstünə kötük kimi yamanmısan.

Hər sözü dedikcə ona bir az da yaxınlaşırdı. Kəndirbaza çatmağına birçə addım qalmış elə bir vəhşət oldu ki, görənlərin tükləri ürpeşdi, qanları iliklərində dondu, o, tükürpədən bir səslə çıxır bəndirbazın başı üstündən tullandı. Rəqibinin qələbəsiindən çaşan kəndirbaz başını tamam itirdi. Səmtini yanılıb yolun ortasında tüyünə-tüyünə qaldı. Kəndir əlindən çıxdı. Ağacını bir kənara tozaladı. Yumaq kimi büküldü gurum-guppar yerə elə gəldi ki, deyərdin bəs onu hellənc sapandına qoyub atdılar. Bazar əhlinin arasına bir çaxnaşma düşdü, elə bil arı yuvasına daş atdılar. İllah da cəsəd düşən yerə iynə atsaydın, yerə düşməzdı. Ət ətin üstündəydi.

Zərdüşt yerindəcə dayanmışdı. Cəsəd düz onun böyrünə düşdü. Dağım-dağım olmuşdu. Heç baxılası deyildi. Amma nəfəsi hələ üstündəydi. Az sonra huşu özünə gələndə, Zərdüştin böyründə diz çökdüyünü görüb:

– Sən burada nə qayırsan? – deyə handan-hana dilləndi. – Çoxdan sümüyüm eymənmişdi ki, şeytan dalımca tüyünür. Axır ki, məni dartıb cəhənnəmə aparır, sən ona mane olmaq istəyirsən?

Zərdüşt dilləndi:

– Dostum, nəyə deyirsən and içim, dediklərinə bir damcı da həqiqət yoxdur. Nə şeytan var, nə də cəhənnəm. Ruhun cismindən də tez öləcək. Bundan belə sənəin daha heç nədən qorxun yoxdur.

Kişi dilləndi:

– Onda mən bir şey itirmirəm. Əslində mən nəyəm axı? Bir tikə çərəkdən ötrü oyunbazlıq edən heyvandan fərqi nədir?

– Elə demə, – Zərdüşt dedi, – sən bu peşəni kefindən seçməmişən. Sənin burda günahın nədir? Madam ki, bu peşə sənin axırına çıxdı, mən səni öz əllərimlə torpağa tapşıracağam.

Zərdüştün sözləri cavabsız qaldı. Daha kişidən səs-səmir çıxmadı, amma əli heysiz-heysiz tərpendi, deyəsən, təşəkkür etmək üçün Zərdüştün əlini axtarırdı.

Bu ara axşam qanadını bazar meydanı üzərinə gərdi. Hərə öz üş-gücünün dalınca getdi. Axı hər marağın, dəhşətin də bir həddi var, vaxtı çatanda adamı bezdirir. Təkcə Zərdüşt meyitin yanında oturdu. Elə bərk xəyalə dalmışdı ki, vaxtı da hiss etmirdi. Budur, gecə də düşdü. Axşamın sərin nəsimi onun üzünü yaladı. Zərdüşt ayağa qalxıb, qəlbinə xitabən dedi:

– Şikarın əcəb uğurlu oldu, Zərdüşt! Adam tutmaq istəyirdin, qismətinə meyit düşdü. İnsan həyatı nə qədər dəhşətlidir, nə qədər mənasızdır, miskin bir oyunbaz onun taleyini həll edə bilər.

Mən insanlara onların həyatının mənasını anlatmaq istəyirəm, onları qaragüruhdan fəvqəlinən səviyyəsinə qaldırmaq istəyirəm. Lakin mən hələ onlara yadam, mənim düşüncələrim onlara çatmır. Onların nəzərində mən sərsəmlə ölü arasında bir adlamacam.

Zərdüşt, sənin yolların da bu gecə kimi zülmət içindədir. Gəl, mənim soyuq, cansız yoldaşım! Gedək səni son mənzilə yola salım.

Zərdüşt ölünü belinə alıb yola düzəldi. Yüz addım atmamışdı ki, kimsə qabağını kəsdi. Kim olsa yaxşıdır – təlxək. O:

– Çıx get bu şəhərdən, Zərdüşt! – deyər pıçıldadı. – Burada kim-sənin səni görəsi gözü yoxdur. Ən rəhmdil adamların belə səndən zəhləsi gedir, o qədər nifrətdən dəm vurdun ki, onlar səni özlərinə düşmənlər bildilər. Dindarlar isə lap sənin qanını içərlər, bəs necə, sən onların başına bəla oldun. Bəxtin kəsdi ki, səni ələ salıb güldülər. Doğrudan yaman hətərə-n-pətərəni danışdın. Bəxtin onda gətirdi ki, bu itin meyitinə sahib durdun. Özünü belə alçaqlımağın bugünkü sənin canını qurtardı. Amma indi şəhərdən çıxmasan, sabah da bu oyunu sənin başına açacağam. Sözüün qurtarar-qurtarmaz kişi ilə

bil qeybə çəkildi. Zərdüşt isə qaranlıq döngələrin zülmətini yara-yara xeyli yol getdi.

Şəhər darvazasının ağzında mürdəşirlərlə qabaqlaşdı. Məşəlin işığını üzünə saldılar, Zərdüşt olduğunu bilib, ələ salmağa başladılar. “Zərdüşt it meyiti daşıyır, əfərin Zərdüşt, o da mürdəşir oldu. Biz onsuz da əlimizi belə zibilə bulaşdırmazdıq. Zərdüşt şeytanın tikəsini əlindən almaqı istəyir? Nuş olsun! Amma qorx ki, şeytan səndən də fəndgir çıxsın, Zərdüşt! İkinci də birdən çənginə keçirsin”. Çiyinləri atla-atıla güldürdülər.

Zərdüşt onların sözlünə etina etməyib yoluna davam etdi. İki saat idi ki, məşənin içi ilə gedirdi, ac qurdların ulartısına o qədər qulaq asdı ki, ona da aclıq əl verdi. Bir evdən işıq gəldiyini görüb ayaq saxladı.

“Acından ürəyim gedir. Mənim iştaham da baş çıxarılmalı deyil, vaxt olur ki, süfrə yığışmamış təzədən acıram, bu gün isə tezdəndən dilimin altından su keçməyib, aclıq da bilməmişəm”.

Zərdüşt qapını döydü. Qapıya əlində fənər qoca bir kişi çıxdı.

– Mənim yuxusuz gecəmin qonağı kimdir belə? – deyər soruşdu.

– Bir diri ilə, bir ölü, – Zərdüşt dilləndi. – Mənə yeməyə bir şey verin şəhərdən dünya qutu dadmamışam. Acları yedizdirmək savabdır.

Qocanın getməyi ilə qayıtmağı bir oldu. Zərdüştə çörəklə şərab gətirmişdi.

– Bu əldən-ayaqdan uzaq yerlər acların qonimidir. Ona görə burada düşüb qalmışam. Mən tənha qocanın yanına hərdən heyvanlar gəlir, hərdən də adamların güzarı düşür. Yoldaşına da, qoy o da yesin, çox yorğun görünür.

Zərdüşt dedi:

– Çətin mən onu yola gətirəm, yoldaşım ölüb.

– Bunun mənə dəxli yoxdur, – qoca deyindi. – Mənim qapımı döyən kəs gərək çörəyimdən dada. Yeyin, sonra xoş gəldiniz.

Zərdüşt yolu əlinə alıb ay işığında daha iki saat yol getdi. Əslində o, gecə yol getməyə adətində idi, yatan adamın üzünə baxmaqdan da çox xoşlanırdı. Gün çərtəndə Zərdüşt özünü ucsuz-bucaqsız bir meşədə gördü. Burdan o yana daha yol-iz yox idi. Qurd-qış dəyməsin deyər, ölünü bir ağac oyğunun xəfəsində daldaladı, özü ilə yerdə uzandı. Yorgunluqdan canı damar-damar olub səyriyirdi, başı yerə gələcək, yuxu onu bürüncək kimi bürüdü.

Zərdüşt gün-günorta yerinə çatanacan yatdı. Ayılında meşənin qulaq güyüldədən dərin sükutu onu üşürkələndirdi. İlan vurmuş kimi qəfildən sıçrayıb ayağa qalxdı. İndi ona yeni bir həqiqət əyan olmuşdu. Qəlbinə kitabən dedi:

“Elə bil içimdə ay doğdu, anladım ki, mənə davamçılar lazımdır, kor-koranə iradəmə təbə olan ölü canlar, ruhsuz cəsədlər yox. Mənə elə davamçılar gərəkdir ki, şüurla mənə qoşulsun, mənimlə oddan-alovdan keçməyə hazır olsun.

Elə bil içim nurlandı. Mən üzümü bütün xalqa deyil, öz davamçılara tutmalı, sözümü tək onlara deməliyəm. Zərdüşt bütöv bir sürünü otara bilməz.

Artıq qərarımı verdim, mən bu sürüdən özümə lazım olanları seçib götürəcəyəm. İstəyir lap xalq deyilən bu sürü qəzəbindən əfi ilana dönüb məni tas-tas etsin: Zərdüşt çobanları quldur hesab edir. Mən onlara çoban deyirəm, onlar isə özlərini hamıdan baş, hamıdan adil sanırlar.

Mən çoban deyirəm, amma özləri özlərinə dindar adı qoyublar.

Sən bu aqillərə, adillərə bir bax! Görün ən çox nifrət etdikləri kimdir? Bu quldurların iç üzünü açan, onların içini bayır dədən kəslər, halbuki bu adamlarda bir xaliq, bir yaradan xisləti var.

Hələ bir möminlərə bax. Gör kimdən zəhlələri gedir? Onları, bu quldurları nüfuzdan salanlardan, halbuki onlar yaradandır.

Yaradana ardıcılar gərəkdir, ölü canlar, başsız kütlə yox. Yaradan özünə həmməslək axtarır ki, yeni xariqələr yaratsın.

Ardıcılar gərəkdir yaradana, bir də onunla bəhəm məhsul yığanlar, biçinçilər. Axı əkdikləri başa gəlib, məhsul yığıma hazırdır. Amma yüzrlə sarığı əskikdir, o da qeyzindən sünbülləri yolub-tökür. Ardıcılar axtarır yaradan, orağını itiləməyi bacaran ardıcılar, dağıdan adlandıracaqqlar onları, düşməni deyəcəklər. Halbuki onlar məhsul yığan, bayram edəndirlər.

Yaradan axtarır Zərdüşt özünə, qoluna söykək olub məhsul yığanlar və bayram edənlər soragındadır: sürülərlə, çobanlarla, ölürlə nə yarada bilər ki o?

Sənsə, mənim ilk ardıcılıq, əlvəda! Səni ağac oyugunda yaxşı basdırdım, qurd-quşdan daldaladım.

Daha vədə tamamdır, səndən ayrılıram. Danüzü ağaranda yeni bir həqiqət əyan oldu mənə.

Nə çoban olmalıyam, nə mürdəşir. Bir daha üzümü xalqa tutub danışmaq istəmirəm; son kərə danışdığım bir ölü oldu.

Yaradana, əkinçiyə, bayram edəne qoşulmaq istəyirəm: onlara göy qurşağını və fəvqəlinə aparan bütün pillələri göstərmək istəyirəm.

Nəğməmi tərk-i dünyalara və cüt-cüt yaşayanlara oxuyacağam; hələ eşidilməmiş dinləməyə qulağı olanların qəlbini səadətimlə lilməlim dolduracağam.

Məqsədimə can atıram, öz yolumu gedirəm; lənglərin, astagələrin üstündən atılacağam.

Qoy mənim yüksəlişim onların qürubu olsun!”

Zərdüşt bu sözləri deyəndə gün iki cida boyu qalxmışdı. Nagahan başı üstündə quş səsi eşidəndə gözləri heyərlə göylərə sarı açıldı. İşə bir bax. Səmada bir qartal qıy vururdu, bir ilan da ondan asılı qalmışdı, amma o heç qənimətə oxşamırdı, həlqə-həlqə qıvrılıb qartalın boynunda bənd almışdı.

“Mənim heyvanlarımdır”, – Zərdüştün ürəyi atlandı. Dünyanın ən möğrur, ən ağıllı heyvanları. Məndən xəbər tutmağa çıxıblar, bilmək istəyirlər, Zərdüşt sağdırmı?

Doğrudan, görəni mən sağam mı?

Adamlar arasında olmaq mənə heyvanlar içində yaşamaqdan qat-qat qorxuludur. Yaman xətalı yola düşmüşəm, Zərdüşt. Kaş heyvanları mənə də özləri ilə aparaydılar.

Bu vaxt Zərdüşt meşədəki qocanın sözlərini yadına salıb ah çəkdi. Öz-özünə belə dedi: “Müdrək olmaq istərdim. Kaş ki, bu ilanın ağılcıca ağılı olaydı. Amma çox xəm xəyala düşmüşəm, istəyirəm ki, qürurum daim ağılıma söykək dursun.

Əgər günlərin birində ağılım məni tərk etsə, ağılı yoldaşlığı isə çətin ki başacan olsun, qoy onda qürurum ondan bacardıqca gen qaçsın. Hara istəyir getsin, qoy lap axmaqlığa qoşulub qaçsın”.

Zərdüştün qürubu belə başladı.

Üç çevrilmə haqqında

Sizə ruhun üç çevrilməsindən danışmaq istəyirəm: ruhun dəvəyə, dəvənin şirə, sonunda isə şirin uşağa dönməsindən.

Güclü, dözümlü ruhun başı çox bəlalər çəkir, gücü onu zillətlərə, məşəqqətlərə sövq edir.

"Ağır nə var?" deyə dözümlü ruh dəvə kimi yerə xıxlayır ki, onu rahatca yükləsinlər.

"Ən ağır şey nədir, qoçaqlar: onu mənə yükləyin ki, öz gücüm-dən feyzyab olum".

Nədir bu? Təkəbbür xətrinə özünü alçatmaq? Müdrikiyə rişxənd etmək naminə axmaqlığını bürüzə vermək?

Ya qələbəyə çatacatda işindən ayrılmaq? Sınaq xətrinə əngin zirvələrə dırmaşmaq?

Ya beynini limhəlim biliklərlə doldurub ruhunu acından gəbərtmək?

Bu ona bənzəmir ki, xəstə yatsan, candan yanarı başdan eləyib karlarla müsahiblik edəsən ki, nə istədiyini də ömür-billah eşitməyələr.

Ya həqiqət axtarıram deyin murdar suya girsən, üstünə dırmaşan soyuq qurbağaların belə xətrinə dəyməyəsən?

Ya sənə nifrət edənləri, başına min bir oyun açanları sevəsən?

Bütün bu yükləri dözümlü ruh yüklənib səhraya tələsən dəvə sayacağı öz boynuna götürür. O da öz səhrasına yollanır, kimsəsiz səhrada isə ikinci bir çevriliş olur: ruh şirə dönüb azadlığa çıxmaq, öz ağası, öz əli öz başı olmaq xəyalına düşür.

Öz sahibinə qənim kəsilir, Allahından üz çevirir, azadlıq eşqi ilə ən azman əjdaha ilə kəllə-kəlləyə gəlir.

Bəs ruhun nə sahib, nə də Allah gözündə görmək istəmədiyi azman əjdaha nə olan şeydir?

Bu azman əjdahanın adı "sən etməlisən"dir. Şirin ruhu isə "mən istəyirəm" deyə haray çəkir.

"Etməlisən" qaratikan kimi onun yolu üstündə bitir, hər an ağır yük kimi onu əzir, amanını qırır. "Sən etməlisən".

Min illərdir ki, bu tikan yerindəcə durub, min illərdir ki, o azadlıq əşqlərinin yolunda keçilməz səddə dönüb. Əjdahalarınca ən qüd-

rətli deyir: "Dünyada nə varsa mənim sayəmdə başa gəlir... Cəmi mövcudatı mən yaratdım, yaratdığım hər şeydə mənim zərrəm yaşayır. Bəs eləsə, necə ola bilər ki, bir özgəsi gəlib "mən istəyirəm" desin?" Əjdaha belə deyir.

Qardaşlar, şir ruhunun nəyi çatdır? Rədd edilmiş, gözədən salınmış bu qoşqu heyvanının dərdi nədir?

Yoxdan var eləmək şirin əlindən gəlmir, ancaq onun öz azadlığını qaytarmağa ki, gücü çatır. İndiyəcən dinməzcə daşdığı yükü boynundan atıb azadlığa qovuşmaq. Bax, şirin istədiyi budur.

Özünü yaradana tay tutmaq, onun işlərinə əl qatmaq bu fəğir, müti ruh üçün əsil məşəqqətdir. Başqasının işinə əl uzatmaq əslində elə qərətdir, dünyanın işinə bax ki, bu qərəti eləyən dünənəcən özü qərət olunan bir heyvandır.

Vaxt vardı ki, o "etməlisən"i müqəddəs bir büt sanır, ona səcdə edirdi. İndi aldandığını, səcdəğahının zülm və istibaddan yığıludunu anlayan ruh azadlıq deyir yanır, bu azadlığı öz keçmiş məhəbbətinin pəncəsindən dartıb qoparmaq istəyir. Bu qənimətə şirin çox ehtiyacı var.

Özünü dəyin, qardaşlar, öhdəsindən şirin belə gəlmədiyi bir işi uşaq bacarmı? Bəs onda qərətçi şirin uşağa çevrilməsinə nə lüzum var?

Uşaq məsumluq, unutmama, yəni başlanğıc, oyun, öz-özünə diyirlənən təkər, ilk hərəkət, müqəddəs "hə" deməkdir.

Hə, həyat deyilən oyunda bu "hə" çox lazımdır: güclü ruh öz iradəsini yeritmək istəyir, dünyanın itirdiyi kəslər özlərinə yeni dünya qazanır.

Sizə ruhun üç çevrilməsini anlatdım: ruhun dəvəyə, dəvənin şirə, sonunda şirin uşağa dönməsini.

Zərdüşt belə dedi. Onda o, "əlvan inək" şəhərində qalırdı.

Fəzilət dərsləri haqqında

Bu müdrik kişini Zərdüştə bərk tərifləmişdilər. Deyirdilər o, yuxudan, fəzilətdən qiyamət söhbətlər edir. Ad-sanı hər yana yayılmışdı. Cavanlar onun yanından əl çəkmək bilmirdilər. Zərdüşt də cavanlara qoşulub onun dərslərinə gəlirdi. Müdrik qoca sözə belə başladı:

– Yuxuya ehtiram göstərin! Bu, birincisi. Pis yatan, gecəni diri-gözlü açan adamlardan uzaq olun!

Necə ki camaat yatmayıb, oğru özünü hələ abırlı-həyalı aparır, bəd əməllərini o hamı yatandan sonra, gecəgözü, qaranlığa salıb eləyir. Gecəquşlarının isə heç nədən çəki-bəkiləri yoxdur.

Yatmağın özü xırdaca sənət deyil: bununçün gerek bütün gün oyaq qalıb yuxunun keşiyini çəkəsən.

Gündə on dəfə özünə qarşı çıxmalsan, bu, adamı o ki var yorursa da, ruha tiryək kimi təsir edir.

Gündə on kərə öz günahından keçməli, özünə barışmalısən: axı küsülülər pis yatırlar.

Gündə on həqiqət öyrənməlisən, yoxsa ruhun ac qalacaq, bu həqiqətləri gecələr axtarmalı olacaqsan.

Gündə on dəfə gülüb şadlanmalısən, yoxsa ürəyin, bu qəm-qüssə atası gecələr əhədini kəsər.

Çoxları bunu bilmir: yaxşı yatmaq üçün gerek insanda bütün fəzilətlər olsun. Saxta şəhadət verdimmi? Əhdimi pozdummu? Qızla əyləndimmi? Bunların heç biri şirin yuxu ilə bir araya sığan şey deyil.

Əgər dünyanın bütün fəzilətləri səndə varsa belə, birkərəmlik anlamalsan: vaxtı çatanda lap fəzilətin özünü belə yatmağa göndərməlisən.

Arvad kimi bir-birinizlə söyüşməyin. Öz fəvqünə qalx, miskin!

Yuxunun şirin olmasını istəyirsənsə, Allahla da, qonşu ilə də yola get. Lap qonşunun iti, pişiyi ilə də dinc dolan. Yoxsa, gecə sənə haram olar.

Rəhbərliyə hörmət və itaət göstər, istəyir qoy o lap küt olsun. Şirin yuxunun xətrinə bunu etməlisən. Axı neyləmək olar ki, hakimiyyət çox vaxt əyri ayaqlar üstündə qərar tutur.

O çobana yaxşı deyərəm ki, qoyunlarına həmişə ot-əncərin təzə-tərini yedirtsin: şirin yuxu istəyən də gerek onunla davranmağın təhərini bilsin.

Mən nə böyük nüfuz həsrətidəyəm, nə də hədsiz sərvət, bunlar adamın ömrünü çürüdür.

Amma təmiz adı və babat dolanışığı olmayanların da gözüne yuxu getmir.

Məclisin pis olmasından kiçik olması mənimçün daha xoşdur: amma onun da öz vaxtı, məqamı var.

Mənən yoxsul olanlar mənim çox xoşuma gəlir. İllah da hamı onlara haqq qazandıranda xoşbəxtliyin zirvəsində olurlar.

Gündüzü birtəhər yola verirsən. Gecə ki oldu, Allah özü məni o gündən saxlasın ki, yuxunu haraylamalı olum. Yuxunu haraylayanda onun, bu fəzilətlər ağasının döşünə yatmır.

Gün ərzində elədiklərimi, fikirləşdiklərimi düşünüb-dəşinirəm. Özümü divara qısnayıb, dağ səbri ilə təkrar-təkrar özümdən soruşuram görüm, bu gün mən hansı on naqisliyi dəf etmişəm.

Bəs hansı on bəziq, on həqiqət, on gülüşlə qəlbimi süsləndirmişəm?

Bu qırx fikri götür-qoy etdiyim vaxt yuxu, bu fəzilətlər ağası öz-özünə, çağırılmadan məni ağuşuna alır.

Yuxu göz qapaqlarımı döyəcəyir, onları ağırlaşdırır. Sonra ağzıma toxunur: o açılı qalır.

Doğrudan, görəsən o bu oğrular sevimlisi mənim yanıma necə gəlir ki, xəbər tutmuram. Bütün fikirlərimi çalıb aparır: elə key-key dayanıram ki, cansız bir əşya ilə heç bir təfəvvütüm olmur.

Amma heç çox dayana da bilmirəm. – gerek mütləq uzanasan.

Qocanın sözlərini dinlədikcə Zərdüşti gülmək götürürdü. Həm də bu ara ona bir şey əyan olmuşdu.

O, qəlbinə xitabən dedi:

– Bu qoca dəlidir, nədir? Amma yuxudan yaman başı çıxır. Xoş o adamın halına ki, bunun qonşuluğunda yaşayır, belə yuxu yoluxucudur, o lap qalın divardan da sirayət edər.

Ancaq onun özündə də bir əsrar var. Cavanlar nəhaq yerə bu fəzilət vəzizinin başına yığışırlar.

Yaxşı yatmaq üçün oyaq qalmaq: onun bütün müdrikliyi bundan ibarətdir. Onda həyatın heç bir mənası olmazdı və mən də bu hərc-mərclik içində başımı itirərdim.

İndi başa düşürəm ki, fəzilət müəllimi axtaranların aradığı əslində nə imiş. Onlar özlərinə şirin yuxu və tiryəki fəzilətlər axtarıbmışlar.

Bütün bu tərifli müdrikliyin müdrikliyi rəyasız uyqulardır: onlar həyatda daha ali bir mənə görmürlər.

İndi belə fəzilət vəizləri çoxdur. Özü də onların hamısı sözünü elə mərdi-mərdanə demir. Amma onların dövrü çoxdan keçib. Onların daha ayaqüstə durmağa da tabı qalmayıb: uzanıb qalıblar.

Xoş bu yuxucuların halına: çox çəkməz onlar mürgü döyörlər. Zərdüş belə dedi.

Günün birində bütün axirət müştəqləri kimi Zərdüştün də könlünə o biri dünya düşdü. Dünya mənə cəfəkeş, üzgün bir Allahın əsəri kimi göründü.

Dünya mənə bir rəya, ilahi bir şəriyyəti kimi, yaratdığından narazı Allahın gözləri önündəki əlvən tüstü kimi göründü.

Xeyir və şər, həzz və izzirab, mən və sən – hamısı mənə yaradanın gözləri qarşısındakı əlvən tüstü kimi göründü. Yaradan özündən üz çevirmək istəyirdi, dünyanı yaratdı.

Sərməst həzz cəfəkeşə öz izzirablarından üz çevirməyə, özünü unutmağa kömək edir. Bir zamanlar dünya mənə sərməst həzz və özünü unutmama kimi görünürdü.

Bu əbədən qüsurlu, əbədi təzadların əksi, qüsurlu əksi olan dünya öz qüsurlu yaradanından ötrü sərməst həzz mənəbəyidir. Bir zaman dünya mənə belə göründü.

Odur ki, bir dəfə mənim də ürəyimdən bütün axirət müştəqləri kimi o biri dünya keçdi. Doğrudurmu bu – o biri dünya?

Ah, qardaşlar, yaratdığım bu Allah insan dühasının və dəliliyinin bəhrə idi. Bütün allahlar kimi!

İnsandı o həm də miskin bir insan, mənim Mənim: öz odumdan, külmüdəncə yaranmışdı bu xəyal. O biri dünyadan gəlib-zad eləməmişdi!

Nə oldu, qardaşlar? Mən özümü, əzabkeş Mənimə yendim, külmü dağlara apardım, içində daha şöləli bir tonqal çatdım. İşə bax! Xəyal məndən uzaqlaşdı!

İndi belə xəyallara inanmaq məndən, şəfa tapan kəsdən ötrü əzab-ışğəncə olardı, əzablı alçalma olardı bu mənimçün. Axirət müştəqlərinə sözüm budur.

İzzirab və gücsüzlük – bütün axirətləri yaradan bu oldu və bir də səadətin yalnız ən çox zillət çəkənlərə belli olan qısa çılgınlıq anları.

Yorğunluq, bir sıçrayışla, ölüm sıçrayışı ilə sona varmaq istəyən miskin, cahil, heç nədən umacağı olmayan yorğunluq: bütün allahları və axirətləri o yaratdı. İnanın mənə, qardaşlar, cisimdən əli üzülən cisim – aldanmış ruhun barmaqlarıyla sonuncu divarları əlləyir.

İnanın mənə, qardaşlar! Yerdən əli üzülən cisim mövcudatın qarnının dərini dinlədi.

Və o zaman o başını sonuncu divarlara çırpmaq istədi, tək başıyla deyil, bütünlüklə “o biri dünyaya” keçmək, onun olmaq istədi.

Fəqət o biri dünyaya insanların nə əli yetir, nə üni çatır, səmavi bir heçlikdir bu insansız, qeyri-insani dünya: mövcudatın qarnının dərini öyrənmək üçün insan cildinə girməliyənsə, bunun daha ayrı yolu yoxdur.

Doğrusu, hər bir varlığı isbat etmək də çətindir, dilləndirmək də. Deyin görək, qardaşlar, ən əsrarəngiz şeylər ən gözəl şəkildə isbat olunmayıbmı?

Bəli, öz varlıqları haqqında sözün ən safını bu Mən və Mənin təzadları, dolaşıqları danışır, – bu yaradan, sevən, qiymətləndirən, hər şeyin ölçü və dəyəri olan Mənin.

Və bu namuslu varlığın, bu Mənin sözünün əvvəli də, axırı da cisimdir, – şeir yazanda da, vəcdə gələndə də, qırıq qanadlarla uçanda da cismə can atır o.

Gün-gündən doğru söz iftarını daha səxavətlə açır bu Mən: bəlağəti nə qədər artırsa, cisim və yer üzünü mədh etməyə o qədər təşbih tapır.

Cismim mənə yeni bir qürur öyrətdi, mən də onu insanlara öyrədirəm: bir daha başını səmavi şeylərin tozuna soxmayıb onu məğrur tut – bəşəri başını, yerin mənasını yaradan başını.

İnsanlara yeni bir istək öyrədirəm: insanın kor-koranə getdiyi yolu get, onu tərəf et, xəstələr, ölümlər sayığı yoldan sarpma!

Cismə və yerə nifrət edənlər, özlərində səma və nəcatverən qan damlaları icad edənlər xəstələr və ölümlər idi: amma hətta bu şirin və tünd zəhərləri də cisim və torpaqdan götürürdü onlar!

Öz miskinliklərindən qaçmaq istəyirdilər, fəqət ulduzlar çox uzaq idi onlara. Bu vaxt inləyib sızlamağa başladılar: “Ah, kaş ki özge bir varlığa, özge bir səadətdə soxulmaq üçün səmavi yollar olaydı!” Onda öz kələklərini quraşdırdılar, qanlı içkilərini icad etdilər.

Öz cisimlərindən və torpaqdan üz döndərdi bu nankorlar. Bəs bu düşündən doğan nəşə, həzz üçün kimə borcludur onlar? Öz cisimlərinə və torpağa.

Zərdüşt xəstələrə qarşı iltifatlıdır. Nə təsəlli üsullarına, nə də nankorluqlarına görə qəzəblənmir onlara. Təki sağalsınlar, naqisliklərini dəf edib ali vücud yaratsınlar!

Zərdüştün xəyalları özəmi dərəcəyə qaldıran, gecə olcağın Allahın qəbrinə sarı sürünən şəfa tapana da acığı tutmur: lakin onun göz yaşları mənimçün xəstəliyin və xəstə bədənin təzahürü olaraq qalır.

Xəyalpərəstlərin, Allaha iman gətirənlərin içində xəstələr həmişə çox olub: onlar idrak sahiblərinə və fəzilətlərin "namus" deyilən ən cavanına hədsiz nifrət bəsləyirlər.

Daim geri boylanırlar, qaranlıq çağlara sarı: o zamanlar istək də, inam da bambaşqa şeylər idi: ağlın çılgınlığı ilahilik, şübhə günah sayılırdı.

Yaxşı tanıyıram bu ilahiləri, istəyirlər hamı onlara inansın, şübhə yasaq buyurulsun. Onların nəyə inandıklarını da əlimin içi kimi bilirəm.

Əlbəttə ki, inandıqları nə axirət dünyasıdır, nə qan damları: sidq ürəkdən inandıqları cisimdir, cisimlərini isə "şey özündə" sanırlar.

Amma bu şey xəstədir: qılaflarından çıxmağı bacarsaydılar, məmnuniyyətlə edərdilər bunu. Ona görə ölüm vaizlərini dinləyir, özləri də o biri dünyadan vəz edirlər.

Məni dinləyin, qardaşlar, yaxşısı budur, sağlam cismin səsinə qulaq verin: bu saf, təmiz bir səsdir.

Sağlam cisim daha doğru, daha təmiz, daha rəvan danışır: o, yer üzünün mənasından danışır.

Zərdüşt belə dedi.

Ölüm məddahları haqqında

Ölüm məddahları var və yer üzü ölümü mədh olunasiqlarla doludur.

Yer üzü artıq adamlarla doludur, ifrat çoxluqdur həyatı korlayan. Kaş "əbədi həyat" adıyla onları bu həyatdan tovlayıb qoparmaq olaydı.

Sarılar – ölüm məddahlarına belə deyirlər, ya da ki "qaralar". Amma mənim istədiyim onları sizə başqa rənglərdə də göstərməkdir.

Budur, onlar bətnlərində vəhşi heyvan gözdiren, şəhətdən, didişmədən savayı bir şey anlamayan qorxuncular və onların şəhəti özü də elə didişmədir.

Onlar, bu qorxuncular hələ heç adam da olmayıblar: kaş onlar həyatdan üz çevirməyi mədh edib özləri buna əməl edəydi.

Qəlbi vərəmlidir onların: doğulcaq ölməyə başlayır və yorğunluq, tərk-i dünyalıq təliminə susayırlar.

Ölmək istəyirlər, gəlin onların bu istəyini alqışlayaq! Amandır, bu ölümləri xortlatmayaq, bu canlı tabutları tərpətməyək!

Qarşılarına çıxan istər xəstə olsun, istər pıranı qoca, istər ölü: əlbəhəl deyəcəklər ki, "həyat təkzib olundu!"

Halbuki təkzib olunan onlar özləri və varlığın tək birəcə özünü görənlərdir.

Ağır dərd pərdəsinə bürünüb ölüm gətirən kiçik təsadüflərə susayaraq, beləcə dişlərini bir-birinə sıxıb gözləyirlər.

Ya da onlar həyatdan saman çöpü kimi yapışır və saman çöpündən yapışmalarına lağ edirlər.

Onların bütün müdrikliyi bundan ibarətdir: "Yaşayan axmaqdır, biz də beləcə axmağıq. Dünyada bundan axmaq şey ola bilməz!"

"Yaşamaq yalnız əzab çəkməkdir!" – özgələr belə deyir, yalan da demirlər: onda çalışın ki, qurtarasınız! Çalışın ki, büsbütün iztirab olan bu həyat bitsin, qurtarsın!

Sizin təliminiz belə səslənməlidir: "Sən özün özünü öldürmə-lisən! Sən özün özündən oğurlanmısan!"

"Şəhvət günahdır, – ölüm məddahlarının bəzisi belə deyir, – gəlin bir kənara çəkilek, uşaq törətməyək!"

"Doğmaq əzablıdır, – başqaları belə deyir, – niyə də doğasan? Onsuz da doğulanlar hamısı bədbəxt olur!" Elə onlar da ölüm məddahlarıdır.

"Rəhm edin – üçüncülər deyir. – Nəyim varsa götürün! Özümü də alın məndən! Onda həyatla ilişgim azalar!"

Əgər onlar doğrudan mərhəmətli olsaydılar, öz yaxın adamlarında həyat eşqini öldürərdilər. Qəddarlıq – onların ən böyük xeyirxahlığı olardı.

Amma onlar həyatdan yaxa qurtarmaq istəyirlər: öz zəncir və bəxşisləri ilə başqalarını həyata daha möhkəm bağladıkları vec-lərinə də deyil.

Elə siz də, həyatı sərt əmək və narahatçılıq olan kəslər, həyatdan yorulub bezməmisinizmi?

Ölüm, bəziləri üçün çox yetkin deyilsinizmi siz?

Ey sizlər, sətər əməyin, sürətli, yeni, yad nə varsa əziz olduğu kəsərsiz özünü pis hiss edirsiniz, sizin səyiniz özündənqaçma və özünü unutmaq istəyidir.

Əgər həyata bir azacıq inamınız olsaydı, anın təsirinə az qapılandınız. Gəl ki nəinki gözləməyə, heç tənbəlliyin özünə belə ərdeyiniz çatmır!

Hər yanda ölümü mədh edənlərin səsi çıplayır və yer üzünü ölümü mədh olunası kəsərlə doludur.

Yaxud "əbədi həyatın": mənim üçün hamısı birdir, tək onlar yubanmadan ora yollansınlar.

Zərdüşt belə dedi.

Cisim düşmənləri haqqında

Sözüm cisim düşmənlərinədir. Nə öyrəndiklərinizi təzələməyə həcat var, nə də öyrətdiklərinizi. Ona-buna ağıl öyrətməkdənsə, öz gödəninizə əlvida edin, ta ki səsiniz kəsilsin.

"Mən cisim və qəlbəm", – uşaq belə deyir. Niyə görə hamı uşaqlar kimi deməsin?

Amma yaşlı-başlılar, ağılkəsənlər deyir: "Mən yalnız cisməm, vəssalam, qəlb isə cisimdə olan nəyinsə adıdır".

Cisim – böyük idrak, sonsuz dərəkə, hərəkət və sülh, sürü və çoban deməkdir.

Sənin kiçik ağıl da cisminin alətidir, qardaş, böyük ağılın da kiçik alət və oyuncağına "ruh" deyirsən sən.

"Mən" deyirsən, bu sözlə iftixar edirsən. Amma inanmaq istəmirsən ki, cismin və onun böyük ağılı daha böyükdür: o "mən" demir, "mən"-ini sübut edir.

Hissin duyub ağılın tanıdığı şeylərin heç vaxt məqsədi olmur. Lakin hiss də, ağıl da səni inandırmaq istəyir ki, hər şeyin məqsədi məhz onlardır: gör, necə lovğadır onlar.

Hiss və ağıl olsa-olsa alət və oyuncaqdır: onların arxasında özümlük durur. Özümlük hissini gözləri ilə axtarır, ağılın qulaqları çilə dinləyir.

Öz daim dinləyir, axtarır: o müqayisə edir, məcbur edir, qarət edir, dağıdıb heşan edir.

Ağalıq edir, hətta mənə də sahiblənib o. Fikirlərinin, hissələrinin arxasında qardaş, qüdrətli bir sahib, nəməlum bir müdrik dayanır – adına özümlük deyirlər. Sənin bətnində yaşayır, sənin cismindədir o.

Cismindəki ağıl ali idrakındakından qat-qat çoxdur. Və kim bilir, bu ali idrakı sənin cismində nəyə sərf edəcək?

Sənin "Öz"-ün Mənə və onun məğrur sıçrayışlarına gülür. "Fikrin bu sıçrayışları, uçuşları nəyimə gərəkdir?" – öz-özünə deyir. Məqsədimə çatmağa kəsə bir yol olsun. Mən "Mən"-in qundaq bağını fikirlərinin köriyüyəm, üfürürəm, alışıdırıram onları.

Özümlük Mənə deyir: "Burada ağrı duy!" O da əzabdan qovrulur, fikirləşir, necə ələsin bu ağrıdan qurtulsun və məhz, bu onu düşünməyə məcbur edir.

"Öz" "Mən"-ə deyir: "Burada həzz duy!" Onun şadlığının həddi olmur, fikirləşir, necə ələsin bu şadlığın ömrünü uzatsın və məhz, bu onu düşünməyə məcbur edir.

Sözüm cisim düşmənlərinədir. Onlara hörmət qazandıran nifrətləridir. Hörməti, nifrəti, dəyəri, iradəni nə yaratdı?

Yaradan "Öz" özünə hörmət və nifrət yaratdı, həzz və iztirab icad etdi. Yaradan cisim ruhu özünə iradə aləti kimi yaratdı.

Öz axmaqlıq və nifrətimizlə belə siz cisim düşmənləri öz "Mən"-inizə xidmət edirsiniz. Budur deyirəm: sizin Özünüz özü ölüb qurtarmaq, həyatdan üz çevirmək istəyir.

Hər şeydən artıq istədiyi bir şeyi etməyə daha iqtidarı qalmayıb: öz fəvqündə yaratmağa.

Ən ümdə istəyi, həyatdan tək gözləməsi budur.

Lakin daha gecdir: bu üzəndə sizin Özünüz qəhr olmaq istəyir, cisim düşmənləri.

Sizin Özünüz məhv olmaq istəyir, onunçün siz cisim düşməni oldunuz! Çünki sizdə daha öz fəvqünüzdə yaratmaq iqtidarı qalmayıb.

Həyata, torpağa qəzəblənməyiniz də ona görədir. Nifrətinizin kəc baxışında kor bir həsəd korun-korun yaranır.

Mən sizin yolunuzla getmirəm, cisim düşmənləri! Siz fəvqəlin-sana aparən körpü deyilsiniz.

Zərdüşt belə dedi.

Qardaşım, əgər sənin fəzilətin varsa və o doğrudan da sənin fəzilətidirsə, onu kimə ilə bölüşdürməməlisən.

Əlbəttə, onun adını çəkmək, özizləmək istəyirsen: onun qulaqlarını çəkmək, onunla əylənmək keçir üroyindən.

Bax! Sən onun adını xalqla bölüşdün, indi sən özün də fəzilətinlə birlikdə xalqa, sürüyə çevrildin!

"Qəlbimi əzab və nəşə ilə dolduran içimdəki acığı dilə gətirməyə nə söz var, nə də ad" desən nə yaxşı olardı.

Qoy sənin fəzilətin hər hansı azdan yüksəkdə dursun və ondan danışmalı olsan, pəltəkləməkdən utanma.

Belə də, bu sayaq kəkələ: "Bu fəzilət mənimdir, necə varsa elə sevir, bu halında xoşlayıram onu, yalnız belə istəyirəm onu mən".

Onu nə Allah, nə bəndə qanunu, nə ehtiyac olduğu üçün sevirəm: məndən ötrü nə səma, nə də cənnət bələdçisidir o.

Mənim sevdiyim bəşəri fəzilətdir: orada ağır az, ümumbəşəri ıdrak isə ondan da azdır.

Amma bu quş öz yuvasını mənim böyrümdə qurub: onunçün onu sevir, bağrıma basıram, – indi yanımdaca kürt düşüb, öz qızıl yumurtaları üstündə yatıb.

Belə kəkələməli, öz fəzilətini mədh etməlisən.

Bir vaxtlar sənin şövqlərin vardı, adlarına şər deyirdin. İndi isə yalnız fəzilətlərin var: onlar sənin şövqlərindən pöhrə verib.

Özünün ən ali məqsədini bu şövqlərə fəda etdin: budur onlar da sənin fəzilət və sevincin oldular.

Əgər sən təbiətdən tündməzac, şəhvetli, mövhumatçı, yainki qisasçı olsaydın belə, fərq etməzdı, sonunda bütün istəklərin fəzilətə, şeytanların məlayə çevriləcəkdı.

Bir vaxt zirzəmidə quduz itlər vardı: sonunda onlar quşa və ecazkar müğənnilərə döndülər.

Zəhərindən özünə məcun düzəltidin: öz kədər inəyini sağdın, indi əmcəklərindən şirin süd əmirsen.

İndən belə daha heç bir şərə qabil deyilsən sən, fəzilətlərinin mübarizəsindən doğan şərdən savayı.

Qardaşım, bəxtində bir şey varsa, sənin çox yox, birçə fəzilətin olacaq: belədə körpünü daha asan keçərsən.

Çox fəzilət sahibi olmaq şərəfli, amma ağır alın yazısıdır.

Çoxları fəzilətlərin cəng-cidalından, onlara döyüş meydanı olmaqdan zinhara gəlib səhralara getdi, özünü öldürdü.

Herb və cəng şərdirmi, qardaşım? Lakin bu şər zəruridir, paxıllıq, inamsızlıq, böhtan sənin fəzilətlərinin arasında zəruri olan kimi.

Bax, sənin fəzilətlərinin hər biri zirvəyə necə can atır: o sənin bütün ruhuna hakim kəsilmək, sənin qəzəbinin də, nifrətinin də, sevgini də ram etmək, sənə bəsbütün sahiblənmək istəyir.

Fəzilətlərin hamısı bir-birini qışqanır; qışqanclıq isə müdhiş şeydir. Fəzilətin özünün də axırına çıxıb qışqanclıq.

Qışqanclıq alovu şölələndə əvvəl-axır zəhərli neşəni əqrəb sayaq özünə sancır.

Ah, qardaşım, fəzilətin özünü şərə saldıqını, öz zəhərindən çatlایib öldüyünü heçmi görməmişən?

İnsan yeniləsi məxluqdur: ona görə də öz fəzilətlərini sevməməlisən, çünki sənin axırına onlar çıxacaq.

Zərdüşt belə dedi.

Avazımış canı haqqında

Siz hakimlər, cəlladlar heyvan başını əymədən öldürmək istəmirsiniz, deyilmi? Baxın, avazımış canı başını tərpetdi, gözlərindən olmanın nifrət yağır.

Mənim "Mən"im qəhr olasıdır: "Mən"im mənə insana tükən-məz nifrət təlqin edir: gözləri belə deyir.

Özünü ittiham edən an o özünün ən ali zirvəsinə yüksəlir: qoy-mayın yüksəliş bir daha öz çamuruna qayıtsın!

Özü özünə əzab verənlərə qurtuluş yoxdur: erkən ölümdən savayı.

Hakimlər, sizin qətlə yetirməniz rəhmədən doğmalıdır, qisasdan yox. Öldürəndə də həyat naminə öldürməli, yaşamağa bəraət qazandırmalısınız.

Öldürdüklərinizlə barışmanız yetməz. Qoy sizin qəminiz fəvqəl-insan məhəbbəti olsun: sonrakı ömrünüzə belə bəraət qazandırın.

"Düşmən" deməlisiniz, "canı" yox, "xəstə" deməlisiniz, "alçaq" yox, "dəli" deməlisiniz, "günahkar" yox.

Sən də, ey qırmızı hakim, fikrində tutduqlarının hamısını dile gətirsən, hər yetən: "Bu murdarı, zəhərli ilanı rədd eləyin", – deyə bağırırdı.

Amma fikir başqa, iş başqa, işin nəticəsi bambaşqadır. Onların arasında asılılıq əlaqəsi yoxdur.

Bu solğun insanı solduran bir nəticə oldu. Necə ki işini görürdü, şövq içindəydi, öhdəsindən də bacarıqla gəlirdi, elə ki iş görülüb qurtardı, nəticəsindən şaşırı, tablaşa bilmədi ona.

Müdam özünə yalnız iş qüvvəsi baxıb. Dəlilik deyirəm buna: istisna onun bütün varlığını çulğalayır.

Cizgi toyuğu ovsunlayır: aldığı zərbə onun küt aqlını əfsunlayır – buna işdən sonrakı dəlilik deyirəm mən.

Əşidin, ey hakimlər, başqa bir dəlilik də var: o da işdən əvvəlkidir. Ah, siz bu ruhun dərinliklərinə kifayət qədər nüfuz edə bilməzsiniz!

Qırmızı hakim deyir: "Bu canı nəyin xətrinə öldürüb? O qarət etmək istəyirdi". Mənsə sizə deyirəm: onun ürəyi qana susamışdı, qarətə yox. Qarət bəhanə idi: bıçağın təmasına yerikləyirdi o!

Onun miskin ağı ilə bu dəliliyi anlamadı, onu dilə tutdu: "Nə böyük şeydir – qandır da! – dedi: bəlkə əl bulamışkən bir qarət də edəsen? Qisas alasan, hə?"

Miskin aqlının səsinə qulaq asdı: sözlər qurğuşun ağırlığı ilə üstünə töküldü. – Öldürərkən oğurluğa da əl atdı. Öz dəliliyinin xəcalətini çəkmək istəmirdi.

Və günahlarının qurğuşun siqləti yenə onun üstünə çöküb və miskin ağı yenə əvvəlki key, heysiz, küt olaraq qalır.

Eləcə başını silkələyə bilsə, bu yük aşib tökülərdi: amma kimdir bu başı silkələyən?

Nəyi var bu adamın? Ruhun əli ilə dünyanın yaxasından yapışan, öz qənimətini qoparmaq istəyən bir yığın xəstəliyi.

Nədir bu adam? Bir-biri ilə yollaşmayan, dinclik nə olduğunu bilməyən bir yığın vəhşi ilan. budur dağılışdılar, hərəsi bir tərəfə, qənimət axtarmağa getdilər.

Bu miskin cismə baxın! Onun çəkdiyi izzət və həsrətləri bu yazıq qəlb anlamamağa çalışırdı, bunu qatil həzzi, bıçaq təmasına susama kimi izah edirdi.

İndi kim xəstələnsə, şər üstünə hücum çəkir, o indi şər sayılır: onu incidənləri incitmək istəyir bu şər dedikləri. Amma vaxt vardı hər şey özge cür idi, o vaxtın xeyri də, şəri də bambaşqa idi.

Bir vaxtlar şübhə də, özünü istəmə də şər sayılırdı. O vaxtlar xəstə kafir və cadugər olurdu: kafir kimi, cadugər kimi də əzab çəkir, bu əzabı özgülərə də çəkdirmək istəyirdi.

Amma bu sizin qulağınıza girməz: deyirsiniz, bu sizin xeyrinizə deyil. Mənim sizin xeyrinizlə nə işim!

Düz sözümdür, məni iyrəndirən onların şəri deyil, sizin xeyirxah dediklərinizdir. İstədim ki, onları bir dəlilik çulğasın, bu solğun canı kimi onların da axırına çıxsın!

İstədim ki, onların dəliliyinin adı sədaqət, həqiqət, ya da ədalət olsun: fəqət onların öz fəziləti var, öz mənfur həzləri ilə çox yaşamaq üçün.

Mən çoxqun seldə sürəhiyəm: kim tuta bilir tutsun, yapışsın məndən. Amma sizə qoltuq ağacı olmaram.

Zərdüşt belə dedi.

Oxu və yazı haqqında

Yazılar içində qan yazısını sevirəm. Qanla yaz: görərsən ki, qan ruhdur.

Özgə qanını anlamaq asan deyil: bekarçılıqdan oxuyanlardan zəhləm gedir.

Oxucunu tanıyan onunçün əlini ağdan qaraya vurmur. Hələ düz bir əsr oxucu, elə ruh özü də pis iylənəcək.

Hər yetənin oxumaq haqqının olması, kim bilir, hələ nə qədər təkə yazını deyil, fikri də korlayacaq.

Bir zaman ruh Allah idi, sonra insana döndü, indi isə lap qarağuruha çevrilir.

Qan və rəmlə yazanlar oxunulmaq deyil, əzbərlənmək istəyir.

Dağlarda ən kəse yol zirvədən-zirvəyə gedən yoldur: amma bununçün uzun ayaqların olmalıdır. Rəmlər zirvə olmalıdır, onların dediyi adam isə böyük və güclü.

Hava açıq, təmiz, təhlükə yaxın, ruh isə şən, hiddət dolu: bunlar hamısı bir-birinə çox yaraşır.

İstəyirəm başıma cin-şəyatin yığılsın: çünki cəsuram. Həyulaları ürkdən cəsarət özü cinə çevrilir, eləcə gülmək, əylənmək istəyir.

Daha sizinlə işim yoxdur mənim: altımdakı bu bulud, başına güldüyüm bu qara bulud özü edəcək divanınızı, ildırım olub vuraçaq sizi.

Yüksəltmək istəyəndə yuxarı baxırsınız. Mənsə aşağı baxıram, çünki daha qalxası yüksəklik qalmayıb.

Sizlərdən kim zirvədə ola-ola gülə bilər?

Hündür dağları qalxanlar bütün faciələrə gülür.

Qayğısız, lağbaz, güclü ağıl bizi belə görmək istəyir: o qadınr və yalnız hərbciləri sevır.

Deyirsiniz: "Həyat dözülməzdir!" O halda bəs sizin gündüzkü qururunuz, axşamkı itaətiniz nəyə gərəkdir?

Həyat dözülməzdir: özünüzü nərmə-nazik göstərməyin siz də. Biz hamımız qəşəng yük eşşəkləriyik.

Üstünə düşən bir damla şəhdən titrəyən tumurcuqla ortağ kəsimiz var bizim?

Düzdür, biz həyatı sevirik: həyata deyil, sevgiyə alışdığımız üçün.

Hər sevgidə daim bir az dəlilik olur. Dəlilikdə də daim bir az ağıl. Və həyat aşıqı olan mənə elə gəlir ki, kəpənlər, sabun köpükləri və onlara bənzəyən insanlar daha məsuddurlar.

Bu yüngül, ağılsız, zərif, hərəkəti xırdaca ruhların pərvazını seyr etmək Zərdüştün gözünü yaşla, qəlbini tərənlərlə doldurur.

İnanası olsam, yalnız rəqs etməyi bacaran Allaha inanardım.

İblisi gördüm: yaman ciddi, ağır, ədalət tuturdu özünü: şəhərin ruhu idi o: hər şeyin tar-mar olmasına bəis də odur.

Qəzəblə deyil, gülüşlə öldürürlər. Qalxın, şəhərin ruhunu öldürək!

Gəzməyi öyrəndim: o vaxtdan elə hey yüyürürəm. Uçmağı öyrəndim: o vaxtdan yerimdən tərpənmək üçün məni itələmək lazım deyil.

İndi yüngülləşmişəm, indi uçuram, indi özümə üstəndən aşağı baxıram, indi Allah özü belə ətrafımda rəqs edir.

Zərdüşt belə dedi.

Necə müddət Zərdüştün gözü almışdı ki, əshabələrindən biri ondan yan gəzir. Axşamın birində təkbaşına "Əlvan inək" adlı bu şəhərin dörd dövrəsini sarmış dağa qalxırdı: işə bax ki, ürcahına həmə mürəd çıxdı, ağaca söykəli oturmışdı, yorgun baxışları dərəyə dikilmişdi. Zərdüşt oğlanın söykəndiyi ağacdən yapışıb dedi:

– Bu ağacı silkələmək istəsəm, bacarmazdım. Amma bizim görmədiyimiz külək ona zülm edir, istədiyini səmtə əyir. Bizə ən ağır səmtləri çəkdirən, bizi ən çox əyən görünməz əllərdir.

Mürəd hövlnək dikəlib dedi:

– Zərdüştün səsinə eşidirəm, elə indicə onu düşünürdüm.

Zərdüşt cavabında:

– Daha qorxmaq niyə? – dedi. – Ağacın başına gələn insandan da yan keçmir, onun da başına gəlir. O yüksəklərə, zirvəyə, işığa nə qədər can atırsa, kökləri yerin təkinə, aşağı, zülmətlərə, dibə – şərə o qədər çox işləyir.

– Bəli, şərə! – mürəd çıxırmaqdan özünü saxlaya bilmədi. – Necə olur ki, sən mənim qəlbimi oxuyursan?

Zərdüşt gülümsündü:

– Elə qəlblər var ki, onları oxumaq yox, uydurmaq lazım gəlir.

– Bəli, şərə! – mürəd sözü təzədən çevirdi. – Düz dedin, Zərdüşt! Yüksəklik vurğunu olanı, daha özümə inanmıram – heç kəs də inanmır mənə – bu necə oldu axı?

Çox tez dəyişdim: bu günüm ötməyə yaddır mənim. Qalxarkən bəzi pillələrin üstündən atılıram: heç bir pillə də bunu mənə bağışlamır.

Yüksəkdə olanda müdam tək oluram. Bir dindirib dinşəyənəm olmur, insan üzünə həsrət qalır: tənhalığın şaxtası iliyimi calır. Yüksəkdə nə işim qalıb axı?

Nifrətim də həsrətimlə qoşa böyüyür: nə qədər yüksəyə qalxıramsa, yüksəklərə bir o qədər nifrət edirəm. Onların yüksəkdə nə işi qalıb axı?

Öz dırmaşmalarımızdan, bürəmələrimdən necə də utanıram! Öz aram fısıltımdan: tövşəyimdən necə də zəhləm gedir! Zirvədən necə də bezmişəm.

Mürəd bu yerdə susdu. Zərdüşt isə ağacı nəzərdən keçirib belə dedi:

– Bu ağac dağda təmtəq qalıb, o insanların da, heyvanların da əl çatarından xeyli yüksəkdə bitib. İşdir, danışmaq istəsə, anlayacaq kimsəsi olmazdı: elə bir zirvədə bitib. Elə hey gözləyir, gözləyir, gözlədiyi nədir bəs? Buludlar səltənətinə çox yaxın yaşayır: bəlkə ilk şimşəyi gözləyir o?

Zərdüşt bunu söyləmişdi ki, mürid həyəcədən dili-dodağı əsə-fəğan etdi:

– Elədir, Zərdüşt, düz dedin. Yüksəyə can atarkən ölüm arzulayırdım, sənə mənim gözlədiyim şimşəksən. Bax, səni görəli nə hala düşmüşəm. Sənə bəslədiyim həşəd, paxıllıq məni məhv etdi! – mürid belə deyib acı-acı ağladı.

Zərdüşt əlini onun çiyinə qoyub oradan aralandı. Bir az bu minvalla gedəndən sonra bu sözləri dedi:

– Ürəyim parçalanır. Gözlərin sənin dərdini sözlərdən yaxşı anladır. Hələ azad deyilsən, hələ azadlığını axtarırsan, bu axtarışın yuxunu da sənə haram edib. Azad zirvələrə can atırsan, qəlbin ulduzlara susayıb. Amma sənin mənfur istəklərin də azadlıq deyib ün təpır.

İçindəki quduz itlər azadlığa dartınır: ruhun bütün buxovları qırıb atmaq istərkən onlar öz zirzəmilərində sevincdən ulayırlar.

Məncə sən hələ azadlıq arzulayan məhbussan. Ah, bu məhbusslar ağıllı olduqları qədər də hiyləgər və mənfur olurlar.

Qurtulan ruh hələ təmizlənməlidir. Həbsxananın çirk-pasağı hələ onun üstündədir: hələ onun baxışları təmizlənməlidir.

Hə, sənin dərdini bilirəm. Amma səni and verirəm öz məhəbbətimə, öz ümidlərimə: sevgindən, ümidlərimdən vaz keçmə!

Hələ ki özünü nəcib sanırsan, qanına yerikləyənlər də sənin nəcibliyini dana bilmir. Bil ki, hər kəsin yolu üstündə bir nəcib durur.

Xeyrxahın da yolu üstündə dayanıb bu nəcib şəxs: ona xeyrxah deyəndə onlar əslində yoldan çıxarmaq istəyirlər onu.

Nəcib kəs yeni bir şey, yeni bir fəzilət yaratmaq istəyir. Nəcib köhnəni, köhnənin qorunub saxlanmasını istəyir.

Nəcibin qorxusu ondan deyil ki, o xeyrxaha dönər, dərd burasındadır ki, o sırtığa, lağbaza, dağdana çevrilə bilər.

Ah, nəciblər tanıyıram ki, ən ali ümidlərini itirdilər. Və indi onlar bütün ali ümidləri lənətləyirlər.

İndi öləri əyləncələrə, ətirlərə qapılıblar: məqsədləri isə bir günlüyə güclə yetir.

“Ruh özü də ətirdir” – belə deyirdilər. Onda ruhlarının qanadları sındı: indi o hər yana sürünür, toxunduğu hər şeyi murdarlayır.

Bir vaxt ürəklərdən qəhrəman olmaq keçirdi, indi şəhəvət qurduna dönüblər. Qəhrəmanlıq onlar üçün dərd və dəhşətdir daha.

Səni and verirəm məhəbbətimə, ümidlərimə: qəlbindəki qəhrəmanı atma! Ali ümidini müqəddəs, bəkir saxla!”

Zərdüşt belə dedi.

Hərb və hərbcilər haqqında

Qəvi düşmənlərimizdən aman diləmirik, bir də bütün qəlbimizlə sevdiklərimizdən. Qoyun sizə həqiqəti söyləyim!

Mənim hərbcı qardaşlarım! Mən sizi ürəkdən sevirəm, sizinləyəm, daim sizinlə olmuşam. Və həm də sizin qəvi düşməninizəm. Qoyun, sizə həqiqəti söyləyim!

Ürəyinizdəki nifrətdən də, həşəddən də xəbərdaram. Nifrət və həşəd tanımayacaq qədər böyük deyilsiniz. Bari özünüzdən xəcalət çəkməyəcək qədər böyük olun!

Və əgər idrak mücahidləri olmağı bacarmırsınızsa, heç olmasa onun sırası döyüşçüsü olun! Onlar bu mücahidlərin müdəcəsi və yol yoldaşlarıdır.

Göz işlədikcə böyük-böyük əsgər görürəm: hərbcı görmək istərdim! Geyəcəklərinə “vahid forma” deyirlər: kaş onun altındakılar “vahid forma” olmayaydı.

Gözləriniz müdam düşməni axtarmalıdır – öz düşmənlərinizi. Bəziləriniz elə ilk baxışdan nifrət edir.

Öz düşmənlərinizi axtarmalı, öz hərbinizi etməli, fikirləriniz uğrunda cəngə çıxmalısınız. Və əgər fikirləriniz məğlub olsa, onlar üzərində zəfər çalan vicdanınız olmalıdır.

Sülhü yeni müharibələrə hazırlıq fürsəti kimi sevməlisiniz. Qısamüddətli sülh uzundan daha xoş gəlməlidir sizə.

Sizə iş deyil, mübarizə tövsiyə edirəm. Sizə sülh deyil, zəfər tövsiyə edirəm. Qoy işiniz mübarizə, sülhünüz zəfər olsun!

Yalnız əlində ox-yay olanda susmaq olar: yoxsa gəvəzələyir və söyüşürlər. Qoy sülhünüz zəfər olsun!

Deyirsiniz, yaxşı əməl hətta hərbi də müqəddəsləşdirir. Mənsə sizə deyirəm ki, hər işi müqəddəsləşdirən hərbi özüdür.

Hərb və cəsarət bəşər övladına məhəbbətdən qat-qat çox iş görəb. İndiyədək məzlumları xilas edən sizin rəhminiz deyil, cəsur-lüğunuz olub.

“Yaxşı nədir?” – soruşursunuz. Yaxşı – cəsur olmaqdır. “Həm qəşəng, həm də təsirli olan şeylər yaxşıdır”, – demək sizə yox, balaca qızlara yaraşar.

Sizə qəlbisiz deyirlər. Halbuki sizin qəlbizin yapma deyil və mən sizin qəlb utancınızı sevirəm. Siz qabarmadan, özgələr isə çəkilmə-dən utanır.

Eybəcərmisiniz? Nə olar, qardaşlar! Siz də alilərin, eybəcərlə-rin əbasına bürünün!

Qəlbizin böyüdükcə təşəxxüsünüz artır: sizin alicənablığınızın mayasına qəzəb də qatılıb. Taniyiram sizləri.

Qəzəbdə harınla məzlum qarşılaşır. Amma bir-birini anlamırlar. Taniyiram sizləri.

Sizin düşməninizi ikraha deyil, nifrətə layiq olmalıdır. Siz düş-mənlərinizlə fəxr etməlisiniz: onda düşməninizin uğuru sizin də uğurunuz olar.

Qiyam – qulun üstünlüyüdür. Qoy sizin üstünlüyünüz itaət olsun. Qoy sizin əmrinizin özündə də itaət çılasın.

Yaxşı hərbcinin qulağında “sən etməlisən” “mən istəyirəm”dən xoş səslənir. Sizə əziz olan nə varsa, əvvəl özüncə əmr etməli-siniz onu!

Qoy sizin həyata məhəbbətiniz ən ali ümidlərə məhəbbət olsun, qoy sizin ali ümidiniz həyatın ən ali əməli olsun!

Sizin ən ali əməlinizi isə mən əmr edəyəm: “Eşidin, insan qəhr olası məxluqdur!”

Bələcə öz itaət və hərbi ömrünüzü yaşayın! Uzun ömür nəyə gərəkdir? Hansı hərbcisi istər ki, ona rəhm etsinlər?

Sizə yazığım gəlmir, mən sizi qəlbən sevirəm, mənim hərbcisi qardaşlarımla!

Zərdüşt belə dedi.

Yeni bütələr haqqında

Hardasa hələ də xalqlar, sürülər qalmaqdadır, bizdə yox, qar-daşlar, bizdə dövlətlər var.

Dövlət? Nə deməkdir bu? Qulaqlarınızı yaxşı-yaxşı açın, indi sizə xalqların ölümündən danışacağam.

Dövlət bütün soyuq əjdahaların ən soyuğudur. Yalanı da soyuq-dur onun. Gör necə yalanlar uydurub tökürlər: “Mən dövlət, elə xalqam”.

Yalandır! Xalqı yaradan, ona iman və sevgi bəxş edən Yaradanlar oldu, bəşərə belə xidmət etdilər onlar.

Hər addımda tələ qurub onu dövlət adlandıranlar – dağıdanlardır: qurduqları tələyə şimikləndirici tikələr, yüzlerce arzu-istək ilişdi-rib başı üstə qılınca asıblar.

Harada hələ də xalq qalıbsa, o dövləti anlamır, minillik adət-ənənəni, qayda-qanunu tapdaladığına görə zəndeyi-zəhləsi gedir ondan.

Sizə bir işarət verim: hər xalq xeyrini, şərini öz dilində anladır: qonşu onu anlamır. Axı bu dili öz adətlərindən, qanunlarından icad edib o.

Lakin dövlət bütün dillərdə xeyir və şər haqqında yalan satır: nə deyirsə, yalandır, nəyi varsa, oğurluqdur.

Hər şey saxtadır, oğurluq dişlərlə dişləyir bu dişli ilan. Canına-qanına hopub bu yalan, boğazacan yalan girdabına batıb.

Dillərdə xeyir və şər dolaşdırılması, qarışıq salınması: budur sizə verəcəyim işarə, dövlətin işarəsi. Düzdür, bu işarə ölüm istəyin-dən xəbər verir! Düzdür, onun gözü ölüm vaizlərini gəzir!

Çox-xoxları doğulur: dövlət artıq adamlar üçün uydurulub! Bax gör o onları, çox-xoxlarını necə tovlayır! Gör onları necə udur, çəynəyir, gəmirir!

Dünyada varsa da mənəm, yoxsa da: Allahın idarəedicisi bayra-ğımı mən, əjdaha nəre təpir. Və nə yazıq ki, onun qarşısında diz çökən yalnız uzunqulaqlar, dargözlər deyil!

Ah, böyük qəlblər, öz məkrli yalanlarını sizə də pıçıldayır o. Ah, onun gözü fədakar, zəngin qəlbləri necə tez alır!

Bəli, sizlər də gözündən yayınmırsınız onun, köhnə Allahın müzəffərləri! Döyüşlər yorub əldən salıb sizi, indi bu yorğunluq yeni bütələrə sitayiş edir!

Ətrafına qəhrəmanları, təmizləri yığmaq istəyir bu yeni büt!
Təmiz vicdanın şəfəqləri altında özünü günə verməyi xoşlayır, – bu
soyuq əjdaha!

Sizin üçün hər şeyindən keçməyə hazırdır, təki ona, bu yeni bütə
səcdə edsiniz: sizin fəzilətinizin şəfəqini, məğrur gözələrinizin baxı-
şını beləcə satın alır.

Sizin əlinizlə çoxox-çoxlarını aldadıb tora salmaq istəyir! Hə,
əcəb tələ tikəsi tapıb, ilahi ehtiramın tozundan fıxıran ölüm atı!

Hə, çoxları üçün həyat donuna girmiş ölüm icad olunub: doğru-
dan da ölüm vəzləri üçün misilsiz xidmətdir!

O yerdə ki hamı, yaxşılar da, pislər də zəhərlənir, o yerdə ki
hamı, yaxşılar da, pislər də özünü itirir, o yerdə ki hamının tədrisi
intiharına “həyat” deyilir – mən ora dövlət deyirəm.

Bu artıq adamlara baxın bir! İl-müdam xəstədirlər, ödlərini
qusur, adını qəzet qoyurlar. Bir-birini udur, heç vaxt da həzm edə
bilmirlər.

Bu artıq adamlara baxın! İxtiraçıların əsərini, müdriklərin xəzi-
nəsini oğurlayırlar, oğurluqlarına təhsil adı qoyurlar, – çifayda,
təmaslarından hər şey xəstəliyə, bədbəxtliyə dönür.

Bu artıq adamlara baxın! Sərvət qazanır, amma günbəgün kasıb-
laşırlar. Hakimiyyətdir istedikləri, ilk öncə isə hakimiyyətin dirəyi,
çoxlu pul. Ah, acizlər!

Bir gör bu qıvrıq meymunlar necə dırmaşır! Bir-birinin təpə-
sinə dırmaşır, lehməyə, uçuruma yuvarlanırlar.

Hamısı taxt-taca sarı dartınır: axmaqlar, elə bilirlər xoşbəxt-
lik taxt-tacdadır! Gah lehmə taxt-tacda oturur, gah da taxt-tac leh-
mədə.

Məncə, onların hamısı dəlisov, qızgın, çevik meymunlardır.
Məncə, onların bütü, soyuq əjdaha pis iylənir: məncə, onların, bu
büt-pərəstlərin hamısı üfunət qoxuyur.

Qardaşlar, onların ağızlarının, tamahlarının qoxusundan boğul-
maq mı istəyirsiniz? Pəncərələri sındırın, açıqlığa tullanın!

Pis qoxudan qaçın! Artıq adamların büt səcdəgahından uzaq
dolanın!

Pis qoxudan qaçın! İnsan qurbanlarının tüstüsündən uzaqlaşın!

Hələ ki azad torpaqlar böyük qəlblilərin pişvazına müntəzirdir.
Hələ ki yalqızlar və cütələr üçün izsiz, dəniz qoxulu məkanlar var.

Hələ ki böyük qəlblərin ixtiyarında azad həyat var. Doğrudan
da dünya malına yiyələnməyən kəsə dünya yiyələnməz. Azad bura-
xanı dünya da azad buraxar: yaşasın yoxsulluq!

İnsan, gərəkli insan dövlət qurtaran yerdə başlayır: zərurilərin
nəğməsi, təkrarsız, əvəzsiz təranəsi orada başlayır.

Oraya, dövlətin qurtardığı yerdə baxın, qardaşlar! Məgər siz göy
qurşağını, fəvqələnsana aparan körpünü görmürsünüzmü?

Zərdüşt belə dedi.

Bazar milçəkləri haqqında

Öz hücrəyə qaç, dostum! Görürəm, qulaqların böyük adamların
haray-qışqırığından batıb, məzlumların ah-nələsindən yağır olub.

Məşə də, qayalar da sonin sükutunun hüsurunda ləyaqətlə susar-
dılar. Sevdinin o ağacdan ibrət götür, başını dənizin üzərinə öyərək
sakitcə dinləyir.

Tənhalığın qurtardığı yerdə bazar başlanır: bazarın başlan-
dığı yerdə isə mahir oyunbazların hay-küyü və zəhərli milçəklərin
vızıltısı.

İfa edən olmasa, dünyanın ən yaxşı oyunları da heç nəyə dəyməz:
Xalq bu ifaçıları böyük adam deyir.

Xalq böyüyü, yəni yaradanı anlamır. Amma böyük oyunların
oyunbazları üçün əldən-dildən gedir.

Dünya yeni dəyər yaradanların başına fırlanır – səssizcə fırlanır.
Fəqət xalq və şən-şöhrət oyunbazların başına fırlanır: dünyanın gör-
dişi belədir.

Oyunbazın ruhu var, vicdanı isə yox. O daim başqalarını möhkəm
inandırdığı bir şeyə inanır – özünə!

Sabah başqa inanı olacaq, birigün bambaşqa. Hissləri xalq kimi
çevik, əhvalı dəyişkəndir.

Darmadağın etməyi – sübut etmək bilir. Dəli etmək – onun
dilincə inandırmaqdır. Qan onun nəzərində dəlillərin ən gözəlidir.

Yalnız həssas qulaqlara nüfuz edən həqiqəti yalan, puç adlan-
dırır. Əslində o təkçə dünyada ən gürultu qoparanlara, allahlara
inanır.

Bazar qışqırqçı tələklərlə doludur, xalq isə öz böyük oğulları ilə öyünür! Onlar anın ağasıdır.

Fəqət an onları əzir: onlar da səni. Səndən hə, ya yox cavabı almaq istəyirlər. Vay iki od arasında qalanların (orta mövqə tutmaq istəyənlərin) halına.

Ey həqiqət aşığı, bu amansızlara, bu əzənlərə həsəd çəkmə! Hələ heç vaxt həqiqət amansız əl uzatmayıb.

Uzaq dolan bu kəmfürsətlərdən: təkcə bazarda “ya hə, ya yox” deyə adamı divara dirəyirlər.

Dərin bulaqlar hamısı ləng axır: gözün nəyi tutduğunu öyrənənəcn çox gözləməli olurlar onlar.

Bütün böyükklər bazardan və şöhrətdən kənar gəzir: yeni dəyərləri yaradanlar ta əzəldən bazardan və şöhrətdən uzaq yaşamışlar.

Tənhaliyə çəkil, dostum! Görürəm, zəhərli milçəklər səndə sağ tutar yer qoymayıb. Sərt, çılğın ruzigarların əsdiyi yerlərə qaç! İssızlığa qaç! Kiçik, miskin insancıqlarla çox bağrı badaş oldun. Onların görünməz qisasından qaç! Tək arzuları səndən qisas almaqdır.

Əl qaldırma onlara! Nə sayları var, nə hesabları, sənin alnına isə milçəkqıran olmaq yazılmayıb.

Bu kiçik, miskin insancıqların sayı-hesabı yoxdur və bəzən yağış damlaları, alaq otları da möhtəşəm bir tikilinin axırına çıxır.

Sən daş deyilsən, amma damcılar oyum-oyum oyub səni. Damcı çoxalınca çatlayacaq, sınacaqsan.

Görürəm, zəhərli milçəklər əldən salıb səni, görürəm, qanın yüz yerdən çeşmə kimi göz verib: qürurunsə səni heç acıqlanmağa da qoymur.

Aydan arı, sudan duru olsan da qanına susayıblar sənin, onların qansız ürəkləri qana yerikləyir, ona görə günahın oldu-olmadı sancılırlar.

Ey dərin insan, sən ən kiçik yaralardan dərin əzab çəkirsən və hələ tamamilə sağalmamış zəhərli qurd təzədən yarana darışı.

Bu qarınquluları öldürməyə qürurun yol vermir. Amma özünü gözlə ki, onların zəhərli haqsızlığını çəkmək tale yazına dönməsin sənin!

Onlar öz tərifləri ilə sənin böyür-başında vızıldaşır, zəhlətökən tərifləri ilə. Onlara sənin dərinin, qanın təması gərəkdir.

Onlar səne Allaha, yəni şeytana yaltaqlanan sayaq yaltaqlanırlar, Allahın, ya şeytanın qarşısındaymiş kimi ciyildəşirlər.

Nə etməli? Yaltaqdan, vizilçəkədən savayı bir şey deyil onlar.

Hərdən səninlə iltifatlı dolanırlar. Amma bunun da mayası qorxaqların hiyləgərliyidir. Bəli, qorxaqlar hiyləgərdir!

Öz dar qəlbləri ilə daim səni düşünürlər, – müdam şübhəli görürsən onlara. Nəyi çox düşünsən şübhəli görünür.

Bütün fəzilətlərin üçün səni cəzalandırırlar. Tək bir cəza şeyi bağışlayırlar səne – səhvlərini.

Mehriban, ədalətli olduğuna görə deyirsən: “Onlar öz miskinliklərinə görə günahkar deyil”.

Halbuki onlar öz dar qəblərində: “Bütün böyükklər günahkardır – böyük olduqlarına görə”, – deyib durur.

Onlara qarşı nə qədər lütfkar olsan da sənin ikrahını duyur, xeyir-xahlığının əvəzini gizli yamanlıqla qaytarırlar.

Qürurun onların zövqünü oxşamır: sənin bir anlığa da olsa şöhrətə uyduğunu görəndə çiçəkləri çırtlayır.

İnsanda anladığımız bir şey olanda od vurub yandırırıq onu. Miskinlərdən özünü gözlə!

Sənin qarşında öz miskinliklərini duyurlar və onların alçaqlığı görünməz bir intiqam odunda şölələnib zəbanə çəkir.

Görmədinmi, sən gələn kimi necə susdular, dağlar şəhər çənin-dən sıyrılıb çıxantək heyləri canlarından çıxdı?

Hə, dostum, bəşər övladı üçün sən vicdan tənəsisən: çünki onlar səne layiq deyil. Ona görə səne nifrət edir, qanını sormağa istəyirlər.

Bəşər övladı daim zəhərli milçək olaraq qalacaq. Səndə böyüklük adına nə varsa, məhz o daha zəhərli edəcək, milçəyə daha çox bənzədəcək onları.

Qaç, dostum, öz hücrənə qaç, sərt, çılğın ruzigarların əsdiyi yere. Sənin alnına milçəkqıran olmaq yazılmayıb.

Zərdüşt belə dedi.

Meşəni sevirəm. Şəhərdə yaşamaq çətindir: ehtiraslı adamlar çoxdur orada.

Ehtiraslı qadının yuxusuna girməkdənsə qatılmağa düşmək yaxşı deyilmi?

İstəyirəm hissləriniz məsum olsun.

İsmətimi tövsiyə edirəm sizə? İsmət, kimi üçün fəzilət, kimi üçün isə qüsurdur.

Onlar özlərini birtəhər saxlayırlar, amma qol qoyduqları hər işdən qancıq hissiyyatı boylanırlar.

Hətta fəzilətlərinin zirvəsinə, soyuq ruhlarına qədər bu heyvan öz çəkismələri, nifaqları ilə onları izləyir.

Və bir tikə ət, cismi ondan əsirgəyəndə bir tikə ruh üçün necə ilan dili çıxarır bu qancıq hissiyyatı!

Faciələri, ürək parçalayan şeyləri sevirsiniz, deyilmi? Mən isə inanmıram sizin kürsək tulanıza.

Gözlərinizdən qəddarlıq yağır, əzabkeşə baxmaq ləzzət verir sizə. Sizin insaf dediyiniz şey sadəcə təğyiri-libas olmuş şəhvət deyilmi?

Bir rəmz deyim sizə: çoxları şeytanı qovmaq istərkən özləri donuz damına girdi.

İsmətin çətin göründüyü kəslərə onu tövsiyə etməyə lüzum yoxdur: qoy o cəhənnəm yoluna, yəni qəlbin lehmə və şəhvətinə dönməsin!

Murdar şeylərdən danışmıram? Məncə, yox, bu hələ harasıdır, bundan bətarələri də var.

Əhli-idrak həqiqət çıxır olanda deyil, dayaz olanda onun suyuna çimçəşə-çimçəşə girir.

İliyinəcəni ismətli olanlar da var: ürəkləri sizinkindən yumşaq, gülüşləri daha bol, daha şaqraq.

İsmətin özünə də gülür onlar, soruşurlar: "İsmət nə olan şeydir? Dəlilik deyilmi ismət? Amma bu dəlilik özü gəlib bizi tapıb, biz onu yox."

Biz bu qonağa qəlbimizdə sığınacaq verdik: indi bizimlə yaşayır, qoy, istədiyi qədər qalsın!"

Zərdüş belə dedi.

"Yanımda tək bir adamın belə olması mənə çoxdur!" – Yalnız, tərki-dünya insan belə düşünür. "Bir ilə bir həmişə ikiye çevrilir".

Mən hər dərd-şərimə öz Mənimlə bölüşürəm, görəsən dost olmasa adam necə tablaşa bilər?

Tərki-dünya üçün dost həmişə üçüncü şəxsdir: üçüncü şəxs elə bir maneədir ki, iki nəfərin söhbətini dərinə getməyə, uçuruma yuvarlanmağa qoymur.

Ah, yalnızların ürcahına yaman çox uçurum çıxır. Buna görə də onlar daima dost, yüksəklik həsrətindədirlər.

Bizim başqalarına inamımız özümüzə inanmaq istədiyimizdən xəbərlər verir. Bizim dost həsrətimiz əslində öz casusumuzdur.

Çox vaxt məhəbbət bizə yalnız paxıllığı dəf etmək üçün lazım olur. Çox vaxt ona görə hücum edib düşmən qazanırlar ki, öz zəifliklərini, hücumla məruz qala biləcəklərini gizlətsinlər.

Dostluq diləməyə cəsarəti çatmayanlar: "Heç olmasa düşmənim ol!" – deyir.

Dost olmaq istəyən gərəkdir onun üçün oddan-alovdan keçməyə hazır olsun: od-alovdan keçmək üçün isə düşmənçilik etməyi bacarmalısan.

Öz dostunun simasında düşməninə hörmət etməlisən. Dostunu tapdalanmadan onun üstündən keçə bilsənsənmi?

Dostunun simasında ən qatı düşməninə görməlisən. Onun ziddinə gedəndə də qəlbinə ona ən yaxın adam sən olmalısan.

Dostunun qarşısında maskalanmaq istəmirsən? Dostun fəxr etməlidir ki, sən ona öz əsil simanı göstərirsən. Amma bunun üçün onun səndən zəndeyi-zəhləsi gedir.

Özünü sirr pərdəsinə bürümədən camaatın sənə acığı tutacaq, halbuki lüt adəmədən qorxmağa nə qədər əsasımız varsa, onların da buna o qədər haqqı çatır. Siz allah olsaydınız, öz geyiminizdən utanmağa haqqınız olardı!

Özünü dostun üçün yetərincə gözəl malalayıb bəzəyə bilməzsən, çünki sən onun üçün fəvqəlisan həsrəti olmalısan!

Dostunun əslində necə olduğunu bilmək üçün ona heç yatan yerdə baxmısanmı? Əslində dostunun sifəti nədir axı? Bu sənə özünün bir az nahamar, kələ-kötür güzgüdəki əksindir.

Dostunu heç yatan yerdə görmüsənmi? Onun görkəmi səni qorutmadı ki? Of, dostum, insan məhv olası məxluqdur.

Dostun səni duymaqda da, susmaqda da mahir olmalıdır. Elə şeylər var ki, görək sən də görməməzliyə vurasan. Yeddi yuxunun içində də olsan, dostunun ayıqlıqda nə etdiyindən xəbər bilməlisən.

Sənin məharətin ali duyğudur, amma görək əvvəl biləsən görək dostunun bu mərhəmətə ehtiyacı varmı? Bəlkə o səndəki sarsılmazlığı, qətiyyəti sevir?

Dosta mərhəmət çox sərt qılafın içində gizlənib, ona diş batıran bu dişdən ali çıxacağını da gözü altına almalıdır. Onun bütün şirinliyi də bundadır.

Sən dostun üçün təmiz havanı, tənhalığı, çörəyi, dərmanı əvəz edə bilərsənmi? Çox özünə umac ova bilməyənləri dostu üçün ərşə kəsən gördüm.

Kölənsənmi? Onda səndən dost çıxmaz. Zalımsanmı? Onda sənin dostun ola bilməz.

Çox-çox illər uzununu qadın xislətində kölə və zalım gizlənməmişdi. Ona görə qadın hələ də dostluğa qabil deyil: o yalnız məhəbbəti tanıyır.

Qadın məhəbbəti sevmədiyi hər şeyə qarşı ədalətsiz və kordur. Arvadların ən kamil məhəbbətində də işıq qaranlıqdan, gündüz gecədən uzaq deyil!

Qadın hələ dostluğa qabil deyil: arvadlar hələ də təbiətən pişik və quş olaraq qalır. Ya da ən yaxşı halda inək.

Qadın dostluğa qabil deyil. Bəs siz, kişilər, deyin görüm, sizlərdən kim dostluq etməyi bacarır?

Kişilər, yazıqlar olsun sizin ruhi yoxsulluğunuza, simicliyinizə, tamahkarlığınıza! Sizin dostlarınıza verdiyinizi mən düşmənimə verər və bundan qətiyyəən kəsib düşməzdim.

Yoldaşlıq var: kaş dostluq da olaydı!

Zərdüşt belə dedi.

Zərdüşt çox ölkələr gəzdi, çox xalqlar gördü: hər dürlü xalqın xeyrinə də belə oldu, şerinə də. Cümlə-cahanda xeyirdən və şərdən ulu qüvvət tapmadı.

Heç bir xalq özünə qiymət qoymadan yaşaya bilməz. Əgər o özünü qoruyub saxlamaq istəyirsə, verdiyi qiymət qonşununun eyni olmalıdır.

Bir xalqın yaxşı dediyi şey başqasında eyib və rüsvayçılıq sayılır: belə gördüm. Burada lənətlənən çox şeylər orada dəfnə çələngi ilə bəzədilir.

Qonşu qonşunu heç vaxt anlamayıb: onun qəlbi müdam qonşunun axmaqlıq və qəddarlığından qana dönüb.

Hər xalqın başı üstündə xeyirxahlıq lövhəsi asılıb. Yaxşı bax, bu onun özünü yenmə lövhəsidir, bax, bu onun hakimiyyət istəyinin sesidir.

Ona çətin görsənən hər şeyi tərifləyir: labüd və çətin şeyləri yaxşı, onu ən böyük ehtiyacdən qurtaran nadir və müşkül şeyləri isə müqəddəs adlandırır.

Bu ona hökm etməyə, zəfər çalmağa, qonşularını qorxu və həsəddən çatlatmağa, onların gözünü qamaşdırmağa imkan verir: özü bunu zirvə, labüd başlanğıc, meyar və hər şeyin mənası sanır.

Doğrudan da, qardaşım, bir xalqın ehtiyacını, torpağını, səmasını, qonşusunu tanısan, onun qəlblərinin sirri də, nəyin naminə əydemli, pillələrlə gücə – sitem ümidlərinə sarı dırmadığı da sənə əyan olar.

“Daim birinci olmalı, hamının önündə dayanmalısan. Sənin qısqanc qəlbin dostundan savayı kimsəni sevməməlidir”, – bu sözlər yunanın qəlbini sarsıtdı və o öz möhtəşəm yolunu getdi.

“Həqiqəti söylə, ox-yayla usta davran!” – Bu mənim adımın da mənsub olduğu xalqa – adı mənim üçün eyni dərəcədə əziz və ağır olan bir xalqa həm əziz, həm də ağır gəldi.

“Ata-anaya ehtiram göstər, ruhunun dərin qatlarında da onların xidmətində dayan!” – Bu vəsiyyəti isə özge bir xalq başı üstündən asdı, bununla özünü qüdrətə və əbədiyyətə qovuşdurdu.

“Sadiq ol, sədaqət naminə lap şər və xatalı işlərdə də qanını axıtmaqdan çəkinmə”. Başqa bir xalq bunu öyrənərək özünü zorladı və həmin zorlamadan böyük ümidlərə hamilə qaldı.

Düzdür, insanlar bütün xeyir və şəri özləri yaradıblar. Düzdür, onlar onu qarət etməyiblər, tapmayıblar, bu onlara ilahi bir vəhy kimi nazil olmayıb.

İnsan özünü saxlamaq üçün əvvəl-əvvəl şeylərə dəyər verdi – əvvəlcə o şeylərin mənasını yaratdı, insani mənasını! Ona görə o özünə insan deyir, yəni sərraf!

Qiymət vermək yaratmaqdır: eşidin, ey yaradanlar! Qiymət vermək özü bütün qiymətli şeylərin ən qiymətli, ən dəyərlisidir.

Dəyər qiymətdən törəyir: qiymət olmasa, həyat bir çürük qoza dəyməzdi. Dinləyin, ey yaradanlar!

Dəyərlərin dəyişməsi – yaradanların dəyişməsidir. Yaradan daim məhv edir.

Yaradanlar əvvəl xalqlar, çox sonralar ayrı-ayrı fərdlər olub: əslində ayrıca fərd özü yaranışın ən yeni təzahürinləndir.

Bir vaxt xalqlar başları üstündən xeyir lövhəsi asmışdılar. Hökm və itaət istəyinin qovuşduğundan yaranmışdı bu lövhə.

Sürü hissi Mən hissindən daha qədimdir və nə qədər ki təmiz vicdan sürü adlanır, “Mən” dəyənlər yalnız pis vicdanlar ola bilər.

Doğrudan da hiyləgər, sevgidən məhrum, hər addımda öz xeyrini güdən Mən sürü mənşəli deyil, əksinə, onun süqutudur.

Xeyir və şəri yaradanlar həmişə sevnələr və yaradanlar olub. Bütün fəzilətlərin adlarında sevgi və qəzəb odu közərir.

Zərdüşt çox ölkələr gəzdi, çox xalqlar gördü: cümlə-cahanda sevnələrin işlərindən ulu qüvvət tapmadı: onların adı xeyir və şərdir.

Düzü bu tərifi və danlaq hakimiyyəti bir zirpə ejdahadır. Deyin, qardaşlar, kim onun öhdəsindən gələr? Deyin, kim bu heyvana min peysərlik buxov ata bilər?

İndiyəcən min məqsəd vardı, çünki xalqların sayı min idi. İndi yalnız bu min peysərin buxovu çatmır, tək bir məqsəd çatışmır. Hələ bəşəriyyətin məqsədi yoxdur.

Amma deyən görək, qardaşlar: əgər bəşəriyyətin məqsədi yoxdursa, onun özü də yox sayılmırmı?

Zərdüşt belə dedi.

Yaxın adamına məhəbbət haqqında

Yaxınlarınıza sarı darbınır, üstəlik buna dair gözəl sözlər tapıb deyirsiniz. Mənsə sizə deyirəm ki, sizin yaxın adamlarınıza olan sevginiz özünü hərmətsizliyinizdən doğur.

Siz yaxın adamların yanına öz ölinizdən qaçır, adını da fəzilət qoyursunuz. Mənsə dabbəqda gönlünə belədem sizin “fədakarlığınızın”.

“Sən” “mən”dən uludur; “sən” deyimində müqəddəslik var, “mən”də yox; odur ki, insan yaxın adamına can atır.

Yaxın adamlarınızı sevməyimi tövsiyə edirəm sizə? Yaxınlardan qaçmağı, uzaqları sevməyi tövsiyə etsəm, daha yaxşı olmazmı?

Uzaq adamlara, gələcək adamlara məhəbbət yaxın adamına məhəbbətdən alidir; şeylərə, xəyallara məhəbbət insana məhəbbətdən əfzəldir.

Qabağınca yüyürən bu kölgə səndən gözəldir; nə üçün sən öz etini, sümüyünü ona verməyəsən? Amma sən qorxub yaxın adamının yanına qaçırsan.

Özünüzlə dil tapıb yola getmir, qədərincə sevmirsiniz özünüzlə: bu üzden yaxın adamlarınızı tovlayıb sizi sevməyə təhrik edir, özünüzlə onların axmaqlığı ilə mükafatlandırırırsınız.

Kaş siz nə yaxın adamlarınızla, nə də onların yeddi arxa dönəni ilə yola getməyeydiniz, onda mehrinizi özünüzlə salar, özünüzlə sidiq-ürəkədən sevdiniz.

Öz barənizdə yaxşı bir söz demək istəyəndə yüz şahid çəkirsiniz, elə ki onları yoldan çıxarıb sizin barənizdə yaxşı düşünməyə vadar etdiniz, onda özünüzlə də öz gözünüzlə ucalır, haqqınızda xam xəyallara düşürsünüz.

Yalançı yalnız bildiyinin əksini söyləyən adam deyil; əsil yalançı bilmədiyini danışandır. Özgələrlə öz haqqınızda siz məhz belə danışır, özünüzlə birgə qonşunu da aldadırırsınız.

Dəli deyir: “İnsanlarla ünsiyyət xarakteri korlayır, illah da o olmayanda”.

Kimi yaxın adamlarının yanına özünü axtarmağa gedir, kimi özünü unutmağa. Özünüzlə sevməməyiniz tənhalığı sizin üçün məhbəbə çevirib.

Yaxın adamlara məhəbbətinizin qarşılığını uzaq adamlar ödəyir və əgər beşiniz bir araya yığılsa, altıncı hökmən ölməlidir.

Sizin bayramlarınızı da sevmirəm: oyunçu həddən artıq çoxdur, tamaşaçılar da özlərini oyunçudan beşbətər aparır.

Sizi yaxın adama deyil, dosta səsləyirəm. Qoy dost sizin üçün yer üzünün bayramı, fəvqəlinсан yağısı olsun.

Sizə dostluqdan, odlı dost qəlbindən danışırım. Amma odlı ürəklə sevilmək istəyən səməndertək alovlara tutuşmalıdır.

Mən sizə kamil, yaradan, öz kamil dünyasını bəxş etməyə hər an hazır bir dost olmağı öyrədərəm.

Dünya məhəvərindən qopsa da yenə onun çərxində hərələr, – xeyir şərdən, zərurət təsadüfdən törəyib artan kimi.

Bu gününün bəisi gələcək, səbahlar olmalıdır: dostunun simasında fəvqəlinсанı sevməlisən, – öz bəisin, nədən kimi.

Qardaşlarım, sizə yaxınları sevməyi məsləhət görmürəm: məsləhətim uzaqları, yadları sevməkdir.

Zərdüş belə dedi.

Yaradanın yolları haqqında

Tənhaliyə çəkilmək istəyirsən, qardaş? Səni özünə qaytaran yolu axtarırsan? Bir az ayaq saxla, məni eşit: Sürü deyir ki, “Axtaran özünü də itirir. Tənhalıq günahdır”. Neçə vaxtdır sən də ağlını bu sürünün ağlına verməsin. Sürünün səsi sənin öz içində də səslənəcək. Əgər sən “mən daha sizin çaldığınızın oynamayacağam” desən, nalə-şivən ərsə qalxacaq.

Bax, bu nalənin özü də vicdandan doğru, vicdanın bu son şərtı sənə kodərində közərəcək.

Sən qəm-qüssə yolunu getmək istəyirsən, bu elə sənin özünə gedən yoldur. Göstər görüm, sənin buna ixtiyarın və gücün çatır? Yeni qüvvəsənmi? İlk təkənsənmi? Öz-özünə diyirlənən təkərsənmi? Ulduzların özünü sənin başına dolanmağa vadar edə bilərsənmi?

Ah, nə qədər yüksəklik düşkünləri var? Nə qədər şöhrət eşirləri var! İnandır məni ki, sən də bu düşkünlərin, bu eşirlərin bir tayı deyilsən! Nə qədər böyük fikirlər var ki, üfürülmüş hava şarına bən-zəyir. Havası boşalan kimi qupquru quruyur.

Özünü azad mı sanırsan? Mənə ən böyük arzundan danış, zəncirləri qırmağından yox.

Sənin zəncirini qırmağa haqqın çatırdımı? Elə adamlar var ki, öz köləliyini itirməklə son zərrə dəyərini də itirir.

Nədən azad olmaq istəyirsən? Gözlərimin içinə bax, de görüm, bu azadlıq sənin nəyinə gərəkdir?

Özün özünə divan qurub öz iradəni qanun kimi başının üstündən asa bilərsənmi? Özün özünə hakim olub, lazım gəlsə, bu qanun adından özünü məhşər ayağına çəkə bilərsənmi?

Öz vicdanıyla təkəttək qalmaq dəhşətdir. Elə bil ki, bir ulduzu kəhkəşandan qoparıb tənha, kimsəsiz bir məkana, təkliyin buz nəfəsi içinə atırsan.

Ey yalqız insan, hələ ki sən çox şeylərin iztirabını çəkirsən, hələ ki nə cəsarətini, nə də ümidini itirməmişən.

Amma gün gələcək tənhalıq səni bezdirəcək, qürurun qırılacaq, cəsarətin, hünərin tükənəcək! Gün gələcək: “Mən tənhayam!” – deyib haray təpəcəksən.

Gün gələcək yüksəkliyin ölçətməz, alçaqlığın isə bircə addım-lığında olacaq, öz alicənablığın səni həyula kimi qorxudacaq. Gün gələcək: “Hər şey yalandır” – deyib nalə çəkəcəksən.

Elə hissələr var ki, qəsdləri tənhalərin axırına çıxmaqdır, bunu ki edə bilmədilər, gərək özləri ölələr. Bəs sənin əlindən qatillik gəlirmi?

“İkrah” deyilən söz sənə tanışdır, qardaş? Bəs sənə nifrət edənlərə, qəvi düşmənlərinə qarşı ədalətli olmaq işgəncəsi necə?

Çoxlarını səni yenidən tanımağa vadar edəcəksən, onlar isə bunun hayıfını sənə qoymayacaq. Necə ola bilər; onlara bu qədər yaxın olan sən onlardan bunca irəli gedirsən?

Sən onlardan irəli gedirsən: amma nə qədər yüksəy qalxırsansa, paxılların gözündə o qədər kiçilirən. Başları üzərində uçanları isə belələrinin heç görməyə gözü yoxdur.

Qismətinə düşən haqsızlıqla barışmalı olacaqsan.

Tənhalərin başına haqsızlıq və çirkab yağdırırlar, amma, qardaşım, ulduz olmaq istəyirsənsə, buna görə onlardan işığını zərrə qədər də əsirgəməməlisən.

Özünü xeyrixahlardan, ədalətliyərdən gözlə. Öz fəzilətinə qovuşan adamları onlar dar ağacına çəkirlər, onlar tənhalara nifrət edirlər.

Özünü müqəddəs sadələvhlükdən də qoru! Sadə, bəsit olmayan hər şey onlara natəmiz görünür, onlar odla oynamağı özlərinə peşə ediblər.

Özünü sevgi tutmalarından gözlə! O, rastına çıxan tənhalara çox tez əl uzadır.

Elə adamlar var ki, onlara əl yox, pəncə uzatmaq lazımdır, kaş hələ Allahın altında bu pəncənin caynaqları da olaydı!

Amma rastlaşacağın ən qəvi düşmən həmişə sən özün olacaqsan: keçdiyin meşələrdə hər dəlmə-deşikdə özün öz pusqunda durursan.

Yalqız insan, sən özünə qayıdırsan? Bu yol sənin özündən və yeddi şeytandan keçir.

Sən özün özünə kafir də olmalısən, cadugər də, hər şeyə bir qulp qoyan, öz fəlakətlərinin baisi də.

Özünü öz oduna yandırmalısən: külə dönmədən necə təzələne bilərsən ki!

Yalqız insan, sən sevənlərin yolu ilə gedirsən, öz yeddi şeytandan özünə Allah yaratmaq istəyirsən.

Yalqız insan, sən sevənlərin yolu ilə gedirsən: sən özünü sevir-sən, özünə nifrətin də bundan doğur, yalnız sevənlər belə nifrət edə bilər.

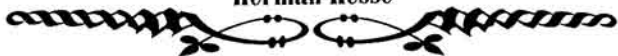
Sevən nəşə yaratmaq istəyir, çünki o nifrət edir! Sevdininə nifrət etməyən kəs nə bilir sevgi nədir.

Tənhalığa öz sevginlə və öz yaradıcı işinlə çəkil, qardaş, çox-çox sonralar haqq-ədalət axsaya-axsaya dalınca gəlib çatacaq.

Tənhalığa çəkiləndə mənim göz yaşlarımı da özünlə apar. Mən kamilləşib ölənləri sevirəm.

Zərdüşt belə dedi.

YALQUZAQ

MÜQƏDDİMƏ

Bu əsər Yalquzaq adlandırdığımız o kişidən qalma qeydlərdən ibarətdir. Həmin ifadəni özü də tez-tez işlədərdi. Əlyazmasının ön sözə ehtiyacı olub-olmadığını demək çətindir, ancaq, hər halda, Yalquzağın yazılarına onunla bağlı bəzi xatirələrimi də əlavə etməyi vacib sayıram. Əslinə baxsan, həmin adam haqqında məlumatım azdır, kimliyi-nəçiliyi, ümumiyyətlə, bütün keçmişi hələ indiyəcən də mənim üçün qaranlıq qalıb. Ancaq bunlara baxmayaraq, deyərdim ki, şəxsiyyəti məndə dərin və xoş bir iz buraxıb.

Yalquzaq yaşı əllini haqlamış bir kişi idi. O zamanlar mebelli otaq sorağı ilə xalamgilə gəlib çıxmışdı. Evin damındakı çardağı, ona bitişik balaca yataq otağını kirayələyib getdi, bir neçə gündən sonra iki çamadan və bir qalaq kitabla qayıtdı. Doqquz, ya da on ay bizdə qaldı. Həddən artıq sakit, qapalı yaşayırdı. Yataq otaqlarımız yanaşı olduğuna görə hərdən bir pilləkəndə, ya da ki, dəhlizdə rastlaşmasaydıq, yəqin bir-birimizi heç tanımazdıq da. Çünki qəti adamayovuşan deyildi və mən də ömrümdə beləsini görməmişdim. Doğrudan da, hərdən özünün dediyi kimi lap yalquzağa dönürdü. Başdan-ayağa qəribə, cılığın, həm də son dərəcə ürkək olan bu məxluq sanki başqa dünyadan gəlmişdi. Taleyinə, bəxtinə düşən yalqızlığa necə öyrəşdiyini, tənha həyatı qisməti kimi qəsdən qəbul etdiyini həmin qeydlərdən bildim. Bununla belə, onları oxuyana qədər də təsadüfi görüşlərimizdən, qısa söhbətlərdən ona az-çox bələd idim. Yazdıqlarından aldığım təəssüratsa şəxsi tanışlıqdan yaranmış dumanlı, alayarımcıq təsəvvürlərimi daha da tamamladı.

Yalquzaq ilk dəfə bizə gəlib mənzil kirayələyəndə, təsadüfən mən də evdəydim. Nahar zamanı idi, qab-qacaq heç yığışdırılmamışdı və mənim də işə getməyimə hələ yarım saat qalmışdı. İlk

baxışda ondan aldığı qəribə, ikili təəssürat hələ də yadımdadır. Zəngi çalaraq şüşəli qapıdan içəri girdi. Alaqaranlıq dəhlizdə xalam qabağına çıxıb nə istədiyini soruşdu. Ancaq Yalquzaq cavab vermək, özünü təqdim etmək əvəzinə, qısa vurulmuş tükələri biz-biz duran başını irəli uzudaraq yan-yörəsini qoxladı:

– Oh, buradan nə yaxşı iy gəlir, – deyib gülümsədi.

Mehriban xalam da gülümsədi. Ancaq bu cür salamlamaq mənə qəribə göründü və nədənsə heç xoşuma gəlmədi.

– Hə, – dedi, – kirayə verdiyiniz otaq üçün gəlmişəm.

Yalnız üçümüz də pilləkənlə artırmaya qalxanda, ona əməlli-başlı baxa bildim. Boyca o qədər də hündür deyildi, amma yerşi, ədəsi ucaboy adamlar kimi idi. Əynində son dəbdə tikilmiş rahat qış paltosu vardı, ləyaqətli adama oxşayırdı, lakin çox səliqəsiz geyinmişdi. Üzünü tərtemiz qırxmış, adda-budda dən düşmüş saçlarını çox qısa vurdurmuşdu. İlk baxışda yerşi xoşuma gəlmədi. Nəso bir yorğunluq, qətiyyətsizlik duyulurdu, ciddi, zəhmli görkəminə, iti, kəskin danışığına heç uyşmurdu. Ancaq sonralar bildim ki, xəstə imiş, ona görə də yeriyəndə əziyyət çəkirmiş. Özünəməxsus bir təbəssümlə – heç bu da ürəyimcə deyildi – pilləkənə, divarlara, pəncərələrə, duracaqdakı qədimi, hündür dolablara baxdı və deyəsən, hamısı həm xoşuna gəldi, həm də bir az qəribə təsir bağışladı. Kənardan baxan adamda elə təsəvvür yaranırdı ki, özge bir planetdən, ya da lap okeanın o tayındakı ölkələrdən təsirfət gətirib: hər şey xoşuna gəlir, ancaq azca da gülməli görünür. İnsafən, nəzakətli, mehriban adama oxşayırdı. Evi də, mənzili də bəyəndi. Çənə döymədən, kirə və səhər yeməyinin haqqı ilə o dəqiqə razılaşdı. Lakin bunlara baxmayaraq, mənə elə gəlirdi ki, onun bütün varlığında nəso bir qəribəlik, bədlik, qərəzlik gizlənib. Mənzili kirələdi, üstelik yataq otağını da götürdü. Qızdırıcı, su, əlavə xidmətlər, evin qayda-qanunları bərdə suallar yağdırdı, cavabları diqqətlə dinlədi, hamısı ilə razılaşdı. Üstəlik beh də verdi. Ancaq bütün bunları sanki qeyri-ixtiyari edir, hərəkətləri özünə də əcaib görünürdü. Sanki hamısı zarafatdı. Elə bil öz ələmində başqa işlə məşğul ola-ola gəlib mənzil kirələməsi, adamlarla almanca danışması özünə də qəribə gəlirdi. Mənim ilk təəssüratım təxminən belə idi. Əgər ayrı-ayrı müsbət cizgilər bu təəssüratı qarışdırıb onu yumşaltmasaydı, yəqin ki, beləcə pis də qalacaqdı. İlk baxışdan könlümə yatan sifəti oldu. Üzündəki anlaşılmaz ifadəyə

baxmayaraq, xoşuma gəldi. Bolko da nisbətən qeyri-adiydi, kədərliydi, ancaq eyni zamanda da canlı, ifadəli, düşüncəli və şüurlü sifətdi. Bir də özünü, çətinliklə olsa da, nəzakətli, mehriban göstərməyə çalışması mənə azca yumşaldı. Ancaq bunların heç birini özünü çəkmək, ya göstərmək üçün ələmirdi, əksinə, hər hərəkətində, az qala, adamın ürəyini yerindən oynadan bir yazıqlıq vardı. Düzdür, bunun səbəbini sonralar öyrəndim, ancaq ilk baxışda mənə ona bağlayan da elə həmin hərəkətləri oldu.

Otaqların ikisinə də baxıb, bəzi məsələləri müzakirə edəndə kimi mənim nahar fasiləm qurtardı və işə gedəsi oldum. Vidalaşib, onu xalamın öhdəsinə buraxdım. Axşam qayıdanda xalam dedi ki, həmin yad adam mənzili kirələdi, yaxınlarda köçünü götərəcək. Amma xahiş eləyib ki, burada qalacağını polisə bildirməyək, çünki xəstə adamdır, artıq formalizmə, polis idarəsinin get-gəlino, yazışmalarına dözməz. Bir də dəqiq yadımdadır ki, bu xəbər mənə heç açmadı, xalama dedim ki, cəncəl işdir, razı olma. Polisdən çıxınmayı onun qəribəliyinə, qeyri-adiliyinə çox uyğun gəlirdi və mənə də şübhələndirən elə bu oldu. Xalama başa saldım ki, tanımadığı-bilmədiyi bir adamın belə sirtı təklifinə qol qoymasın, axırı çox pis qurtara bilər. Ancaq məlum oldu ki, xalam artıq razılaşıb. Sözü qısası, bu yad adam arvadı lap ovsunlayıb, ağlına başından alıb, nə etdiyindən heç özü də xəbər tutmayıb. Axı xalam ürəyinə yatmayan, ona qarşı özündə nəso bir doğmalığ, daha doğrusu, analıq qayğısı hiss etmədiyi adama ömründə ev verməzdi və övvəlki kirəkeşlər də bundan geninə-boluna istifadə edirdilər. Həqiqətən də iş elə gətirdi ki, ilk həftə təzə kirəkeşdə bəzi xoşagəlməz cəhətlər tapdım, lakin xalam hər dəfə xüsusi bir canıyananlıqla onu müdafiə elədi. Polisdən gizlənməsi xoşuma gəlmədiyi üçün xalamdan heç olmasa, yad adamın şəxsiyyəti, kimliyi-nəçiliyi, hansı məqsədlə gəldiyi haqda nələr bildiyini soruşdum. Son demə, mən çıxıb gedəndən sonra yanında lap azacıq qaldığına baxmayaraq, xalam onun haqqında artıq bəzi şeyləri öyrənmişdi. Deyib ki, bir neçə ay bizim şəhərdə qalmaq fikrindədir. Kitabxanalara gedəcək, tarixi yerlərlə tanış olacaq. Əslində, belə qısa vaxta kirəkeş götürmək xalam üçün sərfəli deyildi, ancaq bu qəribə hərəkətlərinə baxmayaraq, kişi onu açıq-açıqına yoldan çıxarmışdı. Qısası, mənzil kirələnməmişdi, mənim etirazım da yersiz idi.

– Axı o nə söz idi danışırdı? Buradan nə yaxşı iy gəlir? – deyə soruşdum.

Bəzi hallarda kifayət qədər bəsirətli olan xalam belə cavab verdi:

– Niyə elə dediyini dəqiq bilmirəm. Bizim evdən səliqə-sahman, dinclik, rahatlıq ətri gəlir, ona görə də gözü tutdu. Görkəmindən bu cür həyata öyrəşməyə oxşayır, ancaq ürəyindən beləsi keçir.

Fikirləşdim ki, “ola bilsin... həqiqətən də elədir...”, ancaq yenə də dilləndim:

– Əgər belə səliqəli, rahat yaşamağa adət eləməyibse, onda necə? İşdi, pinti çıxsa, natəmizlik eləse, gecələr evə kefli qayıtsa, neyləyəcəksən?

– Orasına baxanq, – deyə xalam güldü və mən də daha sözü çevirmədim.

Sən demə, şübhələrim yersizmiş. Hamı kimi adi, səliqə-sahmanlı həyat sürməsə də, kirokəş kimi bizi çox incitmədi, əngələ çevrilmədi. Hətta indi də onu tez-tez xatırlayırıq. Ancaq daxilən, mənən ikimizi də – mənə də, xalamı da yerimizdən oynatdı, sanki ağır bir yükə çevrildi və sözün düzü, mən hələ də canımı ondan qurtara bilməmişəm. Bəzən gecələr yuxuma da girir, ona heyran olsam da, belə bir şəxsiyyətin yer üzündə mövcudluğu, əslinə baxsan, mənə rahatlıq vermir, yerimdən oynadır.

İki gündən sonra bir faytonçu Harri Haller adlı o naməlum şəxsin şeylərini gətirdi. Qəşəng dəri çamadanı çox xoşuma gəldi. Şümal üz, iri kofru uzaq-uzaq səfərlərdən xəbər verirdi, üstündə müxtəlif ölkələrin, hətta okeanın o tayındakı otellərin, nəqliyyat agentliklərinin saralmış yarlıqları vardı.

Sonra özü gəlib çıxdı və yavaş-yavaş həmin qərribə adamla tanış olmağa başladım. Əvvəlcə buna heç can atmırdım. Halleri gördüyüm ilk andan mənə çox maraqlındırsa da, bir neçə həftə onunla rastlaşmağa, söhbətə girişməyə cəhd göstərmədim. Amma boynuma almalyam ki, ilk günlərdə onu uzaqdan-uzağa müşahidə etdim, evdə olmayanda otağına girib, adicə maraq xatirinə ora-buraya “göz göz-dirdim”.

Yalquzağın xarici görkəmi haqda artıq bəzi şeyləri dedim. Ancaq elə ilk baxışdan adlı-sanlı, qeyri-adi, çox nadir istedadla malik bir adam təsiri bağışlayırdı. Üz-gözündən müdriklik yağırdı və həddən

artıq zərif cizgilərinin tez-tez dəyişməsindən bilirdi ki, çox maraqlı, son dərəcə dəyişkən, zərifdən də zərif, həssas mədəni dünyası var. Söhbət edəndə və o da hərdən şərtiliyin hüduqlarını pozaraq tərkidünyalığından ayrılıb özü haqqında danışanda, hər sözüne mütləq inanmalı olurdun. Adama elə gəlirdi ki, o hamıdan çox düşünübdəşinir, söhbət mədəni məsələlərdən gedəndə isə elə soyuqqanlı olur, elə inamlı, elə ağıllı mülahizələr yürüdükdü ki, yalnız yüksək mədəni aləmi olan, özünü gözə soxmağa, kimisə yoldan çıxarmağa, həmişə haqlı görünməyə çalışmayan adamlar bu cür danışa bilərdi.

Bələ ağıllı mülahizələrdən birini lap son günlərdə eşitdim. Daha doğrusu, söyləmədi, baxışları ilə dedi. Onda bütün Avropada tanınan məşhur filosof və mədəniyyət tarixçisi akt zalında mühazirə oxumalıydı və Yalquzağı da birtəhər dilə tutub ora apardım. Bir yerdə gedib yanaşı oturdum. Nətiq kürsüyə qalxıb sözbəşləyəndə, peyğəmbər-sayağı bir adam görmək ümidilə gələn bəzi dinləyicilər onun bərbəzəkli üst-başından, lovğalıqından yamanca pərt oldular. Əvvəlcə tamaşaçılara bir az yarındı, zəhmət çəkib zalı doldurduqlarına görə onlara təşəkkür elədi. Həmin anda Yalquzaq dönüb birçə anlığa mənə baxdı: yəni bu nə sözlərdir, bu necə adamdır? Of, elə zəhmli, elə dəhşətli baxışdı ki, mənasından bir kitab bağlamaq olardı! Bu baxış təkçə o alimdən narazılıq etmir, o məşhur adamı öz zəhmli, incə kinayəsi ilə iki yerə bölmürdü. Yox. Bunlar nə idi ki! Onda kinayədən çox kədər vardı – ümitsiz, nəhayətsiz bir kədər! O baxışın mənası bəlkə də nə vaxtdansa adətə çevrilən, indisə bu şəkildə özünü bürüzə verən lal bir ümitsizlik idi. Həmin baxış özünün bu ümitsiz işığı ilə yalnız lovğa nətiqin iç üzünü açıb göstərmir, həmin anın özünü, tamaşaçıların ümidlərini, ovqatını, oxunan mühazirənin gürultulu adını alt-üst eləmədi. Xeyr! Yalquzağın o baxışı zamanəmizin dərin qatlarına işləyərək oradakı bütün keşmə-keşləri, şən-şöhrət həvəsini, mənasızlığı, dayaz bir mədəni aləmin zahiri parlıtısını qamçılıyırdı. Ah, hələ bu azmış kimi, daha dərinlərə, daha uzaqlara baş vurur, bütün eyiblərimizə, mədəni dünyamıza, mədəniyyətimizə qədər gedib çıxırdı. Həmin baxış bütün beşəriyyətin qəlbine işləyir, birçə saniyənin içində o mütəfəkkirin, bəlkə də insan həyatının mənasına yaxşı vəqif olan ləyaqətli bir dahinin ümitsizliyini ifadə edirdi. O baxış deyirdi: “Bax gör, biz necə heyvanıq! Bax, insan belədir”. Və həmin anda bütün şən-şöhrət,

bütün idrak, bütün mənəvi qələbələr, kamillik yürüşü, bəşəri uralıq və əbədlilik heçə döndü, adica bir meymun oyununa çevrildi...

Deyəsən, qeyri-ixtiyarı çox qabağa getdim, məqsədim necə tanış olduğumuzu danışa-danışa Halleri tədricən təsvir etmək olsa da, onun haqqında ən vacib şeyləri dedim.

Bir halda ki, belə qabağa getdim, onda Hallerin o sirli "qəribəliyi" haqqında təzədən söhbət açmaq, həmin qəribəliyin, qeyri-adi, dəhşətli yalqızlığın səbəbini, mənasını tədricən necə öyrəndiyimi xırdalamaq artıq şeydir. Belə daha yaxşıdır, çünki mən öz münasibətimi, imkan daxilində arxa plana çəkmək istəyirəm. Məqsədim nəyi etiraf etmək, nağıl açmaq, psixoloji dərinliyə varmaq deyil; sadəcə olaraq, bir şahid kimi, Yalquzaq haqqındakı traktatın əlyazmasını qoyub gedən o qəribə adamın portretinə bəzi cizgiləri əlavə etməkdir.

Artıq elə ilk görüşümüzə – şüşəli qapıdan içəri girib, başını quş kimi irəli uzada-uzada evdən gələn ətri tərifləyəndə, gördüm ki, bu adamda nəsə bir qeyri-adilik var və ilk sadəlövh təəssüratı da yaxşı olmadı. Hiss etdim ki, (elmdən, savaddan uzaq xalam da bunu o dəqiqə duyubmuş) – bəli, hiss etdim ki, o xəstədir – özü də nəsə ya ruhi xəstədir, ya da buna bənzər başqa bir azara tutulub və mən sağlam bir adam instinkti ilə geri çəkildim. Ancaq zaman keçdikcə bu çəkinənlik məhəbbətə çevrildi və səbəbi də o oldu ki, gözümün qabağındaca günbəgün yalqızlaşan, daxilən ölən bu əbədi əzabkeşə yazığım gəldi. Həmin vaxt ərzində tam əmin oldum ki, bu əzabkeşin xəstəliyi təbiətində nəyinsə çatışmazlığı ilə bağlı deyil, əksinə, ona bəxş olunmuş istedadı ilə bacarığının ümumi dil tapa bilməməsindən irəli gəlir. Gördüm ki, Haller də əzab çəkmək dahisidir. Nitsşenin bəzi tezislərində olduğu kimi özündə dahianə, nəhayətsiz bir əzabkeşlik istedadı tərbiyə eləyib. Eyni zamanda onu da bildim ki, bədbinliyinin əsas səbəbi dünyaya deyil, məhz özünə nifrətidir, çünki yer üzündəki təsisatdan, yaxud ayrı-ayrı şəxslər haqqında son dərəcə amansızcasına danışanda, heç vaxt yaxasını kənara çəkməz, ilk oxu özünə tuşlayar, əvvəlcə özünü inkar edər, özünü lənətləyirdi...

Burda bir psixoloji anı da qeyd etmək lazımdır. Yalquzağın həyatı haqqında mənə az şey bəlli olsa da, tam əsasla deyə bilərəm ki, o, mehriban, amma eyni zamanda çox ciddi və dindar, həm də "iradəni sındırmağı" tərbiyənin əsası sayan valideynlərdən, müəllimlərdən dərslər almışdı. Ancaq bu şagirdin iradəsini sındırmaq

onlara qismət olmamışdı, çünki o həddən artıq güclü, möhkəm, son dərəcə məğrur və ağıllı doğulmuşdu. Şəxsiyyətini əzməsələr də, özünə nifrət etməyi öyrədə bilməmişdilər. Ona görə də ömrü boyu dahi fantaziyasını, idrakının bütün gücünü özünə qarşı – o günahsız, necib varlığa doğru yönəltdi. Xasiyyətindəki qəribəliklərə baxmayaraq, xalis xristianlığı, xalis şəhidliyi onda idi ki, əlindən gələn hər bir amansızlığı, hər bir qərozi, hər bir nifrəti ilk növbədə özünə aid edirdi. Söhbət başqalarından, yadlardan gedəndə isə rəşadətli, təmkinli həminə sevməyə, onlara qarşı ədalətli olmağa çalışır, heç kəsi incitməyə qıymazdı. Çünki İncildəki "Bəşər övladını sev" kəlamını da özünə nifrət bacarığı ilə bərabər beyninin lap dərinliklərinə yeritməmişdilər və beləliklə də bütün həyatı "özünü sevmədən başqalarını sevmə bilməzsən – elə özünə nifrət etmək də onun kimi" məsələsində bir nümunəyə çevrilmiş, axırda da bunlara tən gələn o dəhşətli tənhalıq, ümidizlik, açıq-aşkar bilinən eqoizm yaranmışdı.

Ancaq vaxt gəlib yetişib, indi öz mülahizələrimi bir tərəfə qoyub, olanlardan danışmaq lazımdır. Bəli, bir az "casusluq"la, bir az da xalamin dediklərindən cənab Harri haqda öyrəndiyim ilk şey onun həyat tərzı oldu. Heç yerdə işləmədiyi, yazı-pozu adamı olduğu lap tez bilindi. Vaxtın çoxunu çarpayısında uzanır, adətən gündortaya yaxın durur, elə gecəköynəyində də yataq otağı ilə iş otağı arasında bir az gəzişirdi. İri çardaqda yerləşən ikipəncərəli, rahat yataq otağı iki-üç gündən sonra görkəmini tamam dəyişdi, əvvəlki kirəkeşlər qalan otağa heç oxşamadı. Dolduqca-doldu. Gündən-günə də dolurdu. Hər yerdən tablolar asıldı, divarlara müxtəlif jurnallardan kəsilmiş cürbəcür şəkillər vuruldu. Bir yanda cənub mənzərəsi, digər tərəfdə hansı əyalət şəhərinə – çox güman ki, öz vətəni idi – fotoşəkilləri, onların arasında parlaq, işıqlı rənglərlə işlənmiş akvarellər düzüldü. Axırda bildik ki, bu akvarelləri özü çəkibmiş. Sonra da gənc, qəşəng bir xanımın, ya da qızın fotoşəkili. Xeyli vaxt divardan Siam Buddasının şəklı asıldı, sonra onu Mikelandelonun "Gece" kompozisiyasının reproduksiya, daha sonra da Mahatma Qandinin portreti əvəz etdi. Yarımçıq qaldığı yeri nişanlamaq üçün arasına kağız qoyduğu kitablar təkcə iri dolabı yox, hər yeri tutdu, hətta qəşəng qədimi yazı stolunun, divanın, stulların, döşəmənin üstündə də qalandı. Həmin kağızlar da gah bu, gah da digər cildin arasına düşdü. Kitablar gündən-günə çoxalırdı, çünki hər gün

kitabxanadan qalaq-qalaq gətirdiyindən əlavə, tez-tez də bağlama-bağlama poçtla alırdı. Bu otaqda yaşayan kişi alim adama oxşayırdı. Elə içərini başına götürən papiros tüstüsü, hər addımdakı siqaret kötökləri, külqabılar da bunu deyirdi. Ancaq onların hamısı elmi kitab deyildi. Əksəriyyəti müxtəlif xalqların müxtəlif dövrlərdə yaşamış yazıçıların əsərləriydi. XVIII əsrin axırlarında yazılmış "Sofiyanın Memeldən Saksoniyaya səfəri" kitabının altı qalın cildi xeyli uzandığı divanın üstündə qaldı. Getenin, bir də Jan Polun külliyyatları daha çox istifadə olunana oxşayırdı. Novalizin, Lessinqin, Yakobi və Lixtenberqin kitabları da eləcə. Dostoyevskinin bir neçə cildinin arası isə yazılı kağızlarla doluydu. Böyük stolun üstündəki kitabların, kağızların arasında çox vaxt bir dəstə gül, onun yanında isə külqabı və üstündən toz əskik olmayan akvarel qutusu, bir də, nə gizlədim, cürbəcür içkilər görünürdü. Hörmə səbətin içindəki şüşə çox vaxt yaxınlıqdakı balaca mağazadan alıb gətirdiyi qırmızı italyan şərabı ilə dolardı. Hərdən də gah Burqundun, gah da Malaziya şərabı görünürdü. İçində albalı araqı olan iri şüşə ikicə-üçcə günün içində az qaldı boşalsın, sonra bir küncə atılıb qaldı, daha ona toxunulmadı, elə oradaca toz basdı. Əlbəttə, bu casusluğuma haqq qazandırmıq istəmirəm və açıqca boynuma alıram ki, ilk günlər bunların hamısını mənəvi maraq ucundan eləyirdim və bu cür sərsəri, pozğun həyat tərzində məndə ikrah hissi oyatdı. Mən təkcə namuslu, həyatın bütün qayda-qanunlarına əməl edən, hər şeydə ölçü hissini gözləyən bir meşşan deyil, həm də içməyin, çəkməyin düşməniyəm və Hallerin otağında ki rəssamlara xas pintilikdən çox o şişələrədən zəhləm getdi.

Yatmağı, işləməyi necə idisə, yemək-icməyi də eləcəydi, vaxt-vasəsi bilinməzdi. Bəzən heç evdən eşiye çıxmaz, səhər-səhər içdiyi birçə fincan qəhvənin üstündə qalar, bəzən də xalam nahardan sonra stolu yığışdıranda birçə banan qabığı tapardı. Ancaq bir də göürdün zəngin, bahalı restoranlara, gah da şəhər ətrafındakı balaca mey-xanalara getdi... Deyəsən səhhəti də heç də yaxşı deyildi. Bir yandan ayaqları əziyyət verir, pilləkənləri güclə qalxıb-düşür, digər tərəfdən də canı ağrıyırdı. Hətta bir dəfə ötəricə dedi ki, çoxdandı dadlı yemək, rahat yuxu üzünə həsrətdir. Bunları hər şeydən əvvəl içməyin ayağına yazdım. Sonralar onunla mey-xanalara gedəndə göürdüm ki, hərdən qədəhi-qədəhə calayır, özü də çox ləzzətlə içir. Ancaq nə mən, nə də başqası onu əməlli-başlı sərxoş görə bilmedik.

İlk dəfə necə qabaqlaşdığımı heç vaxt unutmam. O vaxta qədər bir-birimizi qonşu kimi üzdən tanıyırdıq. Bir günə işdən qayıdıb görəndə ki, Haller ikinci mərtəbə ilə üçüncünün arasındakı pilləkən xanasında oturub çox təəccübləndim. Üst tərəfdəki pillədə oturmuşdu və mənə yol vermək üçün yana çəkildi. Soruşdum ki, bəlkə özünü pis hiss edir, yuxarı qalxmağına kömək lazımdır...

Diqqətlə üzümə baxdı və hiss elədim ki, onu öz xəyal dünyasından qopardım. Asta-asta o qəşəng, yazıq, həmişə qəlbimi rıqqətə gətirən təbəssümü ilə gülümsəməyə başladı, xahiş etdi ki, yanında oyleşim. Təşəkkürümü bildirdim, dedim ki, başqalarının pilləkənlərində oturmağa adət etməmişəm.

– Ah, elədir, – yenə gülümsədi, – düz deyirsiniz... Ancaq birçə dəqiqəliyə ayaq saxlayın, niyə burda oturduğumu sizə başa salım.

Bu sözləri deyib ikinci mərtəbədə yaşayan dul qadının artırmasına işarə etdi. Parket döşəməli artırmının bir tərəfini pilləkən, digər tərəfini isə pəncərələr, şüşə qapılar tutmuş, divar tərəfi isə qızılağacdən bağlanmış qədimi naxışlı, hündür bir dolab qoyulmuşdu. Dolabın qabağındakı gödəkçikli iri çəlləklərdə azaliya güllü və həmişəyaşıl araukariya ağacı əkilmişdi. Onlar çox qəşəng görünür, həmişə tərtemiz olur və mənim də xoşuma gəlirdilər.

– Baxın, – deyərək Haller sözünə davam elədi, – o balaca araukariyalı artırmadan nə qəşəng iy gəlir, çox vaxt ayaq saxlamamış buradan gedə bilmirəm. Sizin xalanızın evində də xoş ətir var, səliqəlidir, tərtemizdir, ancaq bu araukariyalı artırma elə təmizdir ki, işım-ışım ışıldayır. Elə təmizlənilib, elə silinib ki, adamın əl vurmağa heyfi gəlir, sanki nur saçır. Bura çatan kimi dayanıb yaxşı-yaxşı qoxlayıram. Siz heç hiss eləmirsiniz? Mastika iyisi, skipidara qarışmış qızılağac qoxusu, tərtemiz yuyulmuş yarpaq ətiri... Hamısı bir yerdə meşşan təmizliyindən, səliqə-sahmanından, məsuliyyətindən, ən xırda şeylərə belə, diqqətdən xəbər verir. Bilmirom orda kim yaşayır, ancaq şüşəli qapıların o tərəfi tərtemiz, gül kimi bir cənnət olmalıdır, orada səliqə-sahmanlı, ən xırda adətlərə sədaqətli ilə ürokləri rıqqətə gətirən kövrək bir meşşanlıq yaşamağıdır!

O susduğumu görüb sözünə davam etdi:

– Xahiş edirəm... Elə düşünməyin ki, rixşəndlə danışırım. Möhtərəm cənab, mən bu cür meşşanlıq, səliqə-sahmanı lağa qoymaq fikrinə heç vaxt düşmərim. Özüm tamam başqa bir aləmdə yaşa-

sam da, düz sözümdür. Yəqin ki, belə araukariyalı mənzilə heç bir gün də qala bilmərəm. İndi yaşı keçmiş, tükü tökülmüş bir Yalquzaq olmağıma baxmayaraq, mən də hansı ananınsa balasıyam və mənim də anam meşşan olub, güllərə qulluq eləyib, pilləkəni, otaqları, mebeli, pərdələri tərtəməz saxlayıb, həmişə evinə, həyətinə əbədi bir səliqə-sahman, təmizlik verməyə çalışıb. İndi bu skipidar qoxusu, araukariya ətri mənə həmin günləri xatırladır. Hər dəfə buradaca oturub, o sakit səliqə-sahman güşəsinə baxır və sevinirəm ki, nə yaxşı bu varmış...

Qalxmaq istədi, ancaq çətinlik çəkdi. Mən bir az kömək eləyəndə də "yox" demədi. Dinmirdim, xalam kimi mən də bu qərribə adamın səhrinə düşmüşdüm. Aramla yuxarı qalxdıq, onun qapısına çatanda açarı çıxardı, yenə mehribanlıqla üzümə baxıb dedi:

– İşdən gəlinirsiniz? Eh, belə şeylər mənə tamam yaddır, lap uzaqlarda, həyatın ucqar bir nöqtəsində yaşayıram. Ancaq mənə elə gəlir ki, siz də kitablarla, ya da buna bənzər şeylərlə maraqlanırsınız. Xalanız da deyirdi ki, gimnaziya bitirmisiniz, yunan dilini yaxşı bilirsiniz. Bu gün səhər-səhər Novalisdə bir cümləyə rast gəlmişəm, icazə versəydiniz, sizə göstərərdim. Bilirəm ki, xoşunuzda gələcək.

Məni kəskin tütün qoxulu otağına apardı, qalaqların arasından bir kitab götürdü, vərəqlədi, nəşə axtardı...

– Bu da yaxşıdır. Çox yaxşıdır... – dedi. – Bir cümləyə fikir verin: "Adam öz əzabları ilə fəxr etməlidir – hər bir əzab bizim böyüklüyümüzdən xəbər verir". Əla deyil! Özü də Nitsşedən səksən il əvvəl! Yox, bunu demirdim... Bircə dəqiqə. Budur, tapdım. Deməli, belədir: "Adamların çoxu öyrənənə kimi üzmək istəmir". Gülməli deyil? Əlbəttə, üzmək istəməzlər! Axı onlar suyun yox, torpağın üstündə yaşamaq üçün yaranıblar. Əlbəttə, bu haqda heç düşünmək də istəməzlər. Axı onlar bu dünyaya düşünmək üçün deyil, yaşamaq üçün gəliblər! Bəli, kim düşünürsə və ya düşünməyi əsas vəzifə hesab eləyirsə, bu sahədə bir az uzağa gedə bilər, lakin xəbəri olmaz ki, su ilə qurunu qarışdırıb, nə vaxtsa boğulacaq.

Bələliklə də, məni ovsunladı, özünə qarşı maraq oyatdı. Bir neçə dəqiqə də yanında qaldım. Həmin gündən sonra pilləkəndə, ya küçədə tez-tez rastlaşmağa başladım, söhbətləşdik. Əvvəlcə mənə elə gəlirdi ki, araukariya məsələsində olduğu kimi mənə də rixşend

edir. Ancaq, sən demə, elə deyilmiş, araukariya kimi mənə də xüsusi hörmət bəsləyirmiş və bilə-bilə bu yalqızlığa, deryada əbəss yərə əl-qol atmağa, kökündən qopmağa elə qapılıbmış ki, kinayəsiz-filansız adicə bir meşşan hərəkətinə, məsələn, elə lap mənim işə gedib-qayıtmağımdakı dəqiqliyə, ya da hər hansı bir xidmətinin, tramvay bələdçisinin danışığına valeh olurmuş. Əvvəlcə bunlar mənə elə gülünc görünürdü, elə bilirdim qəsdən eləyir, özünü göstərmək istəyir, hamısı qondarma sentementallıqdır. Amma getdikcə daha aydın görürdüm ki, əslində o bizim bu cılız, meşşan həyatımıza öz qərribə, havasız canavar dünyasından həsrətlə baxır, onu ən möhkəm, ən etibarlı, eləytməz bir uzaqlıq, qapıları üzünə bağlanmış Vətən, rahatlıq kimi sevirmiş. Hər dəfə bizim mehriban dalandar qadınla rastlaşanda, səmimi bir ehtiramla şlyapasını çıxarır, xalam onunla ayaqüstü söhbət edəndə, ya da paltarının söküyünü, paltosundakı düymənin boşaldığını yadına salanda, elə diqqətlə, elə ciddi qulaq asırdı ki, deyərdin bu balaca rahat dünyaya, bircə saatlığa da olsa, qovuşmağa nəşə bir yol axtarır, lakin əbəss yərə dəridən-qabıqdan çıxır...

Artıq elə araukariyanın yanındakı söhbətimizdə özünü Yalquzaq adlandırdı və məni bir az da bu çaşırdı, bizi yaxınlaşmağa qoymadı. Bu necə danışır idi? Ancaq sonralar həmin sözə yalnız adət xətrinə öyrəşmədim, əksinə, tezliklə özüm də xəyalımda onu həmişə Yalquzaq adlandırdım. Hətta bu gün də başqa uyğun ad tapamıram. Səhralardan azıb şəhərlərə gəlmiş, bir insan sürüsünə qarışmışdı! Onun hürək yalqızlığını, vəhşiliyini, narahatlığını, qərribəliyini, sərgərdanlığını başqa sözlə ifadə etmək çox çətindi.

Bir dəfə bütün axşamı ona yaxşıca göz qoydum. Simfonik konsertdə idim və onun da lap yanımda oturduğunu görəndə, çox təəccübləndim. Ancaq məndən xəbəri yox idi. Həndəldən çağırıldı: gözəl, səmimi bir musiqiydi, amma Yalquzaq öz ələminə qapılıbmışdı, nə musiqiyə, nə də ətrafdakılara fikir verirdi. Gözlərini yərə dikərək xəyal dünyasına cummuş, yalqızlaşmış, biganə sir-sifətinə qərribə bir qayğı çökmüşdü. Sonra musiqi dəyişdi, Fridman Baxın kiçik bir simfoniyası çalındı və elə ilk taktlarda Yalquzağın gülüm-səməyə başladığını görəndə, çox təəccübləndim. Bütün varlığı ilə musiqiyə diqqət kəsildi, təxminən on dəqiqə ərzində elə xoşbəxt, elə vurğun göründü ki, musiqidən çox ona fikir verməyə başladım.

Pyes sona yetən kimi ayıldı, qamətini düzəltdi, sanki qalxıb getmək istədi, ancaq yerindən durmadı, sonuncu nömrəyə – Reqerin çoxuna uzun, yorucu görünən variasiyalarına qulaq asdı. Əvvəlcə diqqətlə, səmimiyyətlə dinləməyə başlayan Yalquzaq getdikcə bu dünyadan qopdu, əllərini cibinə qoyaraq öz ələminə çəkildi. Lakin bu dəfə o xoşbəxtlikdən, vurğunluqdan əsər-əlamət yox idi. Əvvəlcə kədərli, axırda da qəzəbli görünürdü, sifəti bomboz bozarıb külə döndü, yenə qocaldı, xəstəhal, narazı görkəm aldı.

Konsertdən sonra küçədə yenə ona rast gəldim, arxasınca düşdüm. Paltosunun içində büzüşərək həvəssiz, yorğun addımlarla yaşadığımız məhəlləyə tərəf gedirdi. Balaca, qədimi bir meyxananın qabağında ayaq saxladı, saatına baxdı və içəri girdi. Qəflətən məndə qərribə bir maraq oyandı, onun ardınca getdim. Artıq oturmuşdu və xidmətçi də, sahibə də gəlib onunla köhnə tanış kimi görüşdü. Salam verib, yanında əyləşdim. Bir saat orada oturdum və mən iki stəkan mədəni suyu içincə, Yalquzaq əvvəlcə yarım litr, sonra da iki yüz qram qırmızı şərab gətirdi. Dedim ki, mən də konsertdəydim, ancaq buna fikir vermədi. Qarşımdakı su şüşəsinin yarlığına baxdı. Soruşdu ki, bəlkə şərab içəm, qonaq eləmək istəyir. Eşidəndə ki, şərab içən deyiləm, yenə də yalqızlaşdı.

– Bəli, düz ələyirsiniz, – dedi. – Bir neçə il mən də içmədim, uzun müddət pəhriz saxladım, ancaq indi yenə gəlib o qaranlıq, nəm Dolça bürcünün altında dayanmışam.

Zarafatla bu eyhama işarə edib deyəndə ki, onun astrologiya elminə inandığını heç ağılım kəsmir, yenə də qəlbimə toxunan həmin nəzakətlə dedi:

– Tamamilə düzdür, təəssüf ki, mən bu elmə də inana bilmirəm.

Sağollaşib getdim. O isə evə çox gec qayıtdı, yenə həmin ağır addımlarla yuxarı qalxdı, həmişə olduğu kimi yerinə gec girdi (otaq qonşusu kimi bunu dəqiq bildim), təxminən bir saat da işıq gələn otağında oturdu...

Başqa bir axşam da heç yadımdan çıxmaz. Xalam harayasa getmişdi, evdə tək idim və birdən qapı döyüldü. Açanda gördüm ki, gənc, həddən artıq qəşəng bir xanımdır və cənab Halleri soruşanda onu tanıdım: şəkli divardan asılan qadın idi. Onun qapısını göstərib öz otağıma çəkildim, qadın bir xeyli yuxarıda qaldı, sonra ikisi də deyə-gülə, zarafat edə-edə pillələri enib küçəyə çıxdılar. Bu ləməkanın

sevgilisinin də belə cavan, qəşəng, yaraşıqlı olmasına çox təəccübləndim, onun özü, həyatı haqqındakı təsəvvürlərim yenə dumanlandı. Ancaq heç bir saat keçməmiş tək qayıtdı, yenə həmin ağır, qüssəli addımlarla yuxarı qalxdı, saatlarla iş otağında səssiz-səmirsiz gəzişdi. Elə bil canavar qəfəsdə vurmuxurdu və bütün gecəni səhərəcən işığı sönmədi.

O qadınla münasibəti haqda heç nə deyəmmərəm, yalnız bunu əlavə edə bilərəm ki, onlara bir də küçədə rast gəldim. Qol-qola gedirdilər. Hallerin də görkəmindən xoşbəxtlik yağdı. Mən onun qayğılı, kədərli çöhrəsinin bu qədər zərifləşdiyinə, məsum uşaq sifətinə döndüyünə çox təəccübləndim, qadını da, Hallərə yazığı gələn xalamı da yalnız indi başa düşdüm. Ancaq həmin günün axşamı evə çox kədərli, acınacaqlı bir görkəmdə qayıtdı. Qapıda rastlaşdım, hərdən olduğu kimi, yenə də paltosunun qoynunda bir şüşə italyan şərabı gizlətmişdi. Düz gecəyənə qədər öz hücrəsində oturub içdi. Ona lap yazığım gəldi: bu necə kədərli, ümitsiz yetim həyatı idi sürürdü?!

Daha bəsdir çərənledim! Yalquzağın intihara hazırlaşan bir adam kimi yaşadığını sübut etmək üçün əlavə dəlillər lazım deyil. Amma heç inanmıram ki, hətta günlərin birində, lap qəfildən, özü də vidalaşmadan, ancaq bütün borclarını ödəyərək yoxa çıxsın, özüne qəsd etmiş olsun. Ondan bir daha xəbər-əət çıxmadı, gedəndən sonra adına gəlmiş məktubları isə hələ də saxlayırıq. Əlyazmasından başqa heç nə qoymamışdı. Onu da burada yaşadığı vaxt yazmış və bir-ikicə sətirlə də qeyd etmişdi ki, mənə bağışlayır, nə istəyirəm, ələyim.

Hallerin əlyazmasında təsvir edilən hadisələrin gerçəkliyini yoxlamağa imkanım olmayıb. Ancaq şübhə etmirəm ki, onların çoxu bədii təxəyyülün məhsuludur. Lakin bu o demək deyil ki, ağılına gələni götürüb yazıb. Əksinə, qəlbən yaşadığı, duyduğu anlara gerçəklik donu geydirib təsvir edib. Hallerin bu əsərindəki fantastik hadisələr, çox güman ki, burada keçirdiyi son günlərin məhsuludur və şübhəsiz ki, onların əsasında, zəhiri də olsa, bəzi gerçək həyat faktları durur. Həmin vaxtlar qonağımızın xasiyyəti də, görkəmi də tez-tez dəyişirdi, evdə az-az olurdu, bəzən heç gecələr də gəlmir, kitablara əl vurmurdu. Hərdən rastlaşanda görürdüm ki, əməlli-başlı gümrəhləşib, cavanlaşmış, hətta kefi də kökəlib. Amma tezliklə,

gözlənilmədən yeni bir ruh düşkünlüyü yarandı, günlərlə yerindəcə uzanıb qaldı, yeməyə əl vurmadı və təzədən zühur edən sevgilisi ilə görünməmiş, hətta demək olar ki, çox kobud dava-dalaşı həmin dövrlərə təsadüf elədi. Səs-küyləri bütün evi yerindən oynatdı. Şəhərişi Haller gəlib xalamdan üzr istədi.

Xeyr, mən əminəm ki, o özünə qəsd etməyib. Hələ də yaşayır, yorğun-arğın kiminsə evinin pillələri ilə qalxıb-düşür, hardasa gözünü zilləyib işım-ışım ıslıdayan parket döşəməyə, tərtaım araukariyaya baxır, kitabxanalara gedir, gecələr hansısa meyhanadada oturur, ya da kirayə götürdüyü divandaca uzanır, bayırdakı qaynar həyatı, insanları duyur, bu həyatda onun payı olmadığını bilir, ancaq özünü öldürmür, çünki hardasa ilişib qalmış bir tikə inam ona deyir ki, bu əzabları, bu müdhiş əzabları, axıracan qəlbində yaşatmalı, elə həmin əzablardan da ölməlidir. Tez-tez onu xatırlayıram. O, həyatı mənim üçün əzaba döndərdi, mündəki tərərə, sevincə təkən verməyə, irəli aparmağa gücü çatmadı. Ah, əksinə elədi, əksinə... Ancaq mən də "o" deyiləm, onun həyatını deyil, özümü adi, lakin etibarlı gündəlik qayğılarla dolu meşşan həyatımı yaşayıram. Amma hər ikimiz – mən də, onu yaxşı tanıyan, bildiklərini öz məhrıban qəlbində qoruyub saxlayan xalam da – Yalquzağı həmişə xoş bir xatirə kimi hömmətlə anırıq.

Hallerin qeydlərinə – bu qərıbə, bəzən xəstə ruhlu, bəzən də gözəl və mənalı fantaziyalarına gəldikdə isə onu deməliyəm ki, həmin vərəqlər təsadüfən əlimə düşsəydi, müəllifini də tanımasaydım, lazımsız bir şey kimi cırıb atardım. Ancaq Hallerlə tanışlığım sayəsində onları qismən başa düşdüm, hətta xoşuma da gəldi. Əgər bu qeydlərə yalnız ruhi xəstəliyə tutulmuş zavallı bir adamın patoloji fantaziyası kimi baxsaydım, ondan söz açmağa ürək eləməzdım. Ancaq mən onda çox şey – zamanənin şəhadətnaməsini görürəm. Çünki Hallerın mənəvi xəstəliyi – bunu indi bilməşəm – kiminsə adicə şıltaqlığı deyil, zamanənin özünün xəstəliyidir. Hallerın mənsub olduğu nəslin nevrozudur ki, ona da heç vaxt zəif şikəst indidımlar deyil, əksinə, məhz ən güclülər, ən ağıllılar, ən istedadlılar mübtəla ola bilərlər.

Gerçək həyata nə dərəcədə uyğun gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq, bu qeydlər – zamanənin ən müdhiş, ən qorxulu xəstə-

liyini üzədən təsvir etməklə, bərbəzək vurmaqla yox, onun özünü birbaşa təsvir obyektinə çevirməklə sağaltmaq cəhdidir. Bu, sözün həqiqi mənasında, cəhənnəm əzabı çəkmək, zülmətə qorq olmuş mənəvi bir dünyanın xaosunda gah büdrəyən, gah da cəsəətli addımlarla yerimək deməkdir. Yeriylirsən ki, bu cəhənnəmi yarib keçərsən, o xaosla döş-döşə gələrsən, bütün dəhşətlərə axıradək sinə gərərsən...

Mən bu qənaətə Hallerın bircə kəlməsi ilə gəlmişəm. Bir dəfə orta əsrlərdəki qəddarlıqdan danışarkən dedi:

– Əslində, bunların heç biri qəddarlıq deyil. Orta əsrlərin adamı bizim bugünkü həyatın qayda-qanunlarını qəddarlıqdan da bətər dəhşət, vəhşilik adlandırır! Hər bir dövrün, hər bir mədəniyyətin, hər bir adət-ənənənin öz qayda-qanunu, həmin qayda-qanunların da öz incəlikləri və amansızlıqları, gözəllik və eybəcərlikləri var, o bezi münasibətləri təbii olacaq kimi qəbul eləyir, bezi təhqirlərə səbirlə dözüür. İnsan həyatı o vaxt əzaba – cəhənnəm əzabına dönr ki, iki mədəniyyət, müxtəlif dınlər eyni vaxta düşür. Antik dövrün adamı orta əsrlərdə yaşamalı olsa, min əzab içində ölər – hər hansı bir vəhşini bizim sivilizasiya dövrünə gətirsən, o da eləcə! Ancaq elə zamanələr var ki, bütöv bir nəsil iki dövrün, iki həyat tərzinin arasında qalır və ona görə də hər cür təbiiliyi, hər cür adət-ənənəni, hər cür dayağı və məsumluğu itirir... Əlbəttə, bunu hamı eyni dərəcədə duya bilməz. Nitsşe kimi şəxsiyyət isə bütöv bir nəslə qabaqladı, bu günün eybəcərliklərini əvvəlcədən hiss etdi, əzab çəkməli oldu. Heç kəs də heç nə başa düşmədi və onun tək-tənha daşdığı əzabları bu gün minlərlə adam çəkir...

Qeydləri oxuyarkən bu sözləri tez-tez xatırlamalı oldum. Haller də keçid dövrünə düşən, göyden asılı qalan, məsumluğunu itirən, qisməti – insan həyatının bütün şübhə-tərəddüdlərini olduğundan da bətər şəkilə öz şəxsi iztirabları, cəhənnəm əzabı kimi yaşamağa məcbur olan insanlardandır.

Mənə elə gəlir ki, həmin qeydlərin mənası da elə bundadır və ona görə də hamıya çatdırmaq qərarına gəldim. Əslində buradakı mülahizələri nə müdafiə, nə də mühakimə etmək fikrindəyəm. Qoy hər bir oxucu bunu öz vicdanının dedi-yi kimi eləsin!

Bu gün də adi günlər kimi keçib getdi. Onu da birtəhər başa vurdum, öz primitiv, tənha həyat tərzimlə səssiz-səmsirsiz öldürdüm; bir az işlədim, qədim kitabların arasında eşələndim, yaşı ötmüş adamlar kimi iki saat ora-buram ağrıdı, həb atdım, ağrıların başını qatdığına sevindim, isti suya girdim, canıma yayılan xoş hərərətdən ləzzət aldım, üç dəfə poçtu qəbul elədim, lazımsız məktubları, kağız-küğuzları nəzərdən keçirdim, tənəffüs orqanlarımı məşq elətdirdim, zehni idmana isə həvəsim qalmadı, çıxıb bir saat gəzişdim, buludlardan zərif, qəşəng, qiymətli naxışlar vurulmuş səmanın seyrinə daldım. Bu da qədim kitabları oxumaq, isti suda uzanmaq kimi ləzzətli idi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu günüm nə qeyri-adiliyi ilə seçildi, nə də səadət və sevinc nuru saçdı, çoxdan öyrəşdiyim adicə günlərlək ötüb keçdi. Elə miyanə, babat, adi bir gün ki, yalnız yaşı ötmüş, deyingən adamları razı salır. Elə bir gün ki, adam az qalır Adalbert Ştifter kimi üzünü qırخان zaman həyəcanlanmadan, qorxmadan ülgücü sakitcə boğazına çəksin.

Kim o dəhşətli günlərin – həmin günlər ki, podaqra sancıları tutur, ya da başağrısı başlayan kimi göz bəbəklərin yerindən oynayı, nəyəsə baxmaq, nəyəsə eşitmək sevinci cəhənnəm əzabına dönür, ya da insan mənən ölür, qəlbində dəhşətli bir boşluq, ümitsizlik baş qaldırır, səhmdar cəmiyyətlərin qanını sorduğu, altı üstünə çevrilmiş torpağın üstündəki bəşəri dünya öz saxta, zahirən gözqamaşdıran ucuz mədəniyyətini gözə soxmaqla ürəkləri bulandırır, xəstə məniyyəti ilə daha dözülməz olur. Bəli, kim o cəhənnəm əzabının dadını görübse, belə normal alayımçıq günlərdən razı qalır, isti sobanın qırağında rahatca oturub, səhər qəzetində oxuyanda ki, müharibə bu gün də başlamadı, heç yerdə təzə diktatura qurulmadı, siyasətdə, iqtisadiyyatda elə bir gözədəyən əlləməliyin üstü açılmadı, razılıq hissi keçirir, elə həmin razılıq hissilə də pas atmış lirasını minnətdarlıq ifadə eləyən əhəstə, şənl, xoş bir zəbur surəsi üstündə kökləyir, oxuya-oxuya da özünün lal, həmin qulağına çoxdan qurğuşun tökülmüş alayımçıq məmnunluq Allahını bezikdirir. Və bu üzüntülü razılıq hissini, hər cür minnətdarlığa layiq ağrı-acısızlığın

boğuş havasında onların ikisi də – yəni mürgü döyən alayımçıq Allah da, boğuş səslə surə oxuyan alayımçıq insan da əkilzərlək bir-birinə oxşayı.

Razılıq da, ağrı-acısızlıq da, sakit keçən günlər də çox gözəl şey imiş, nə dərdi-sərin, nə də sevincin haray salmağa cəsarət edir. Hamısı pıçıltı ilə danışır, barmaqlarının ucunda yeriyir. Ancaq heyif ki, mən elələrdən deyiləm, bu cür razılığa, ortabablığa heç cür dözməmirəm, bir az keçən kimi ondan zəhləm gedir, iyənirəm, ümitsizliyə, bədbinliyə qapılaraq başqa bir ab-havaya qaçmalı oluram, yol yoldaşım sevinc, lap lazım gələndə isə iztirablar olur. Hərdən bircə anlığa sevincsiz, ağrı-acısız qalanda, necə deyərler, o rahat günlərin boğuş havası ilə nəfəs alanda, mənim uşaq qəlbimdə elə dəhşətli bir tufan qopur ki, pas atmış liramı mürgü döyən məmnunluq Allahının razılıq yağın sifətinə çırpıram, içimi yandıran cəhənnəm əzabının od-alovunu adi otaq hərərətindən üstün tuturam. Həmin dəqiqə içimdə çilgən hissələr, sensasiya həsrətli vəhşi bir ehtiras qaynayır, bu cılız, yeknəsəq, sıgallı, düzənli həyata qarşı qəzəb baş qaldırır, nəyəsə – tutaq ki, bir mağazanı, ya kilsəni, ya da elə lap özümü darmadağın etmək həvəsi oynayı, nəsə ötkəm bir səfehlik etmək, bəzi möhtərəm bütələrin pariklərini dartıb qoparmaq, üsyan etmiş məktəbli uşaqların həsrətində olduğu bileti alıb, onları Hamburga yola salmaq, balaca bir qız uşağını aldadıb yoldan çıxarmaq və ya meşşan həyatının təbliğatçılarından bir neçəsinin boynunu vurmaq istəyirəm. Çünki sidq-ürəkdən nifrət etdiyim, ən çox çəkindiyim, lənətlədiyim də elə bunlardır: belə razılıq, belə sağlamlıq, belə rahatlıq, belə sıgallı meşşan nikbinliyi, günü-gündən ələ-qana dolan, çiçəklənən miyanəlik, normal həyat tərz, orta mövqə!

Qaş qaralmağa başlayanda həmin miyanə, adi günü bu cür ovqatla başa vurdum. Lakin onu iztirablı bir adamın xeyrinə olan gün kimi hazır yorğan-döşəkdə, tələ tikəsi kimi adamı özünə çəkən isidici ilə yola salmadım. Gündüz gördüyüm xırda-para işlər canıma yatmadı, özümü də iyrendirdi və diltor-diltor ayaqqabılarımı ayağıma keçirdim, paltomu geydim, dumanlı zülmət gecədə şəhərin canına düşdüm, adətən köhnə vuranların dediyi kimi "bircə qədəh şərab" içmək üçün "Dəmir dəbilqə" meyhanasına yollandım.

Bələliklə, artırmadan başlayan pilləkenlə aşağı düşməyə başladım. Bu sanki çətin çıxılan qəribəlik pilləkəni idi, üç ailəlik evin

törtəmiz silinib-süpürülmüş meşşanlıq pilləkəni idi və həmin evin çardağında mənim hücrəm yerləşirdi... Bilmirəm necə olur ki, mənim kimi yurdsuz-yuvasız yalquzaq, meşşan həyatına nifrət edən tənha bir adam həmişə meşşan evlərində qalır. Bu sentimentallıq məndə çoxdan var: saraylarda, proletar evlərində deyil, məhz həmişə çox səliqəli, çox da darıxdırıcı olan төrtəmiz meşşan yuvalarında məskən salıram. Belə evlərdən skipidar, sabun iyi gəlir, çöl qapısı bərkdən çırpılarda adam diksinir, çirklə ayaqqabılarla içəri girməyə isə qorxur. Şübhəsiz ki, bu cür ab-havaya uşaqlıq çağlarından vurulmuşam və gizli bir yurd-yuva həsrəti məni nəhaq yerə də köhnəlmiş səfeh yollara çəkir. Əslində, özümün də təzaddan xoşum gəlir: tənha, məhəbbət üzü görməyən, həmişə qısnanan, səliqə-sahman tanımayan həyatım belə bir ailə, meşşan mühitinə qarşı durur. Pillekəndəki bu sakitlik, səliqə-sahman, təmizlik, ləyaqət, mülilik ətrini qoxlamaqdan xoşum gəlir, meşşanlıq nifrət etsəm də, bunlara qəlbimi rıqqətə gətirir, qapının astanasına çatan kimi hər şey qurtarır, buradan o yana kitab qalaqları, siqaret kötükləri, şərab şüşələri, səliqəsizlik, pintilik, baxımsızlıq başlayır, hər şey – kitablar da, əlyazmalar da, xəyallar da tənhalığın, insan olmaq probleminin, mənasını itirmiş insan həyatına yeni bir məna vermək həsrətinin dumanına bürünür.

Budur, indi də araukariyanın yanından keçirəm... Pillekən ikinci mərtəbədəki mənzillərdən birinin artırmasından keçir. Şübhəsiz, həmin mənzil hamısından təmiz, hamısından səliqəli, hamısından sahmanlıdır. Çünki bambalaca artırma par-par yanır, səliqə-sahman məbədi kimi işıq saçır, heç insan əli dəyəne oxşamır. Ayaq qoymağa belə ürək eləmədiyin parket döşəməyə iki qəşəng kətil, onların da həsrətinin üstündə bir dibçək qoyulmuşdur: birində Azaliya gülü, o birində isə qəşəng, şax qamətli, sağlam, төrtəmiz yuyulmuş, son budağının son yarpağınacan parıldayan araukariya ağacı. Hərdən hiss eləyəndə ki, heç kim mənə göz qoymur, oraya bir məbəd kimi baxır, yuxarı pillekəndə oturub dincimi alır, əllərimi qoynuma qoyub ehtiramla bu balaca səliqə-sahman bağçasına tamaşa edirəm, onun kövrək duruşu, qərribə tənhalığı ürəyimi yerindən oynadır. Mənə elə gəlir ki, artırmanın o tərəfində, necə deyərler, araukariyanın müqəddəs kölgəsində, qızılağac parıltısına bələnmiş bir mənzil var. Həmin mənzildə səliqə-sahmanlı, sağlam bir həyat hökm sürür, orada yaşayanlar səhər tez yuxudan durur, lazım olan işləri görür,

ailə bayramlarını vaxtı-vaxtında, şəhər keçirir, bazar günləri kilsəyə gedir, axşamlar isə tez yatırırlar.

Saxta bir gumrahlıqla küçələrdəki yaş asfaltın üstündə yorğalayırdım. Çiskinli dumanın arasından kədərli göz yaş kimi süzülən fənər işıqları yaş küçənin tutqun əksini uddurdu. Yadıma unudulmuş gənclik çağları düşdü: onda payızın son aylarını, qışın belə kədərli, zülmət gecələrini necə də sevərdim! Onda yağışa, tufana baxmayıb gecəyarıya qədər paltomun içində büzüşə-büzüşə kimsəsiz bombost təbiətin qoynunda tək-tənha dolaşar, yalqızlıqdan, kədərdən məst olar, qəlbim nəşə ilə, şəirlə dolardı. Və öz daxmama qayıdan kimi çarpayının kənarında oturur, həmin şəhər şam işığında dəftərə köçürərdim! İndisə bunların hamısı keçib gedib, heç vaxt geri qayıtmaz, çünki tökülən bir də dolmaz. Buna təəssüf etməyə dəyərmə? Yox, dəyməz! Keçib gedənə təəssüflənməzlər! İndiyə, bu günə, mənasız keçən günlərə, saatlara, təəssüflənmək lazımdır ki, hamısını bircə-bircə itirirsən, nə vaxt qurtaracağımı gözləyirsən, çünki nə sevinc gətirir, nə də qəm. Ancaq Allaha şükür ki, müstəsna da olub, lap gec-gec də olsa, hərdən gah sevinc, gah da kədər gətirən saatlar, bütün sədləri dağıdaraq mənə – yolunu azmış bir adamı dünyanın döyünən ürəyinə qovuşduran günlər də tapılıb. Kədərli də olsa, bütün varlığımı bürüyən bir maraqla həmin günlərdən birini, son dəfə necə yaşadığımı xatırlamağa çalışdım. Konsertdə olmuşdu. Gözəl, ulu bir musiqi çalınırdı və iki taktın arasında taxta nəfəs alətlərinin həzin solusu başlayan kimi o biri aləmin qapısı yenə üzümə açıldı, göylərə baş vurdum, Allahı iş başında gördüm, müqəddəs iztirablar daddım, bu dünyanın heç nəyindən qorunmadım, heç nəyindən çəkinmədim, hər şeyə "ha" dedim, ürəyimi istəyənə verdim. Həmin xoşbəxtlik çox çəkmədi, on-on beş dəqiqədən sonra yoxa çıxdı, gecə bir də gəlib yuxuma girdi və o vaxtdan bütün qara günlərimdə hərdən gizli-gizli ısıldayıb, hətta bəzən bir-iki dəqiqəliyə lap aydınca görünür, Allahın qızılı izi kimi həyatımdan keçib gedir, az qala həmişə toz-torpağa bələnmiş olur, sonra yenə parıldayır, adama elə gəlir ki, heç vaxt itməyəcək, ancaq həmişə də itib gedir. Bir dəfə gecə uzanmışımda, yata bilmirdim və qəflətən şəhər deməyə başladım. Elə gözəl, elə qərribə şəhər idi ki, dəftərə köçürməyə dəyərdi, ancaq səhər yadımdan çıxdı, iri cövüz könəlmiş, çat-çat olmuş gözəlin arasında qalan kimi içimdə gizlənib qaldı. Bir dəfə hansı şəhərsə oxuyanda, Dekartın Paskalın hansı ideyası haqqındasa düşünəndə gəldi, bir

dəfə də sevgilimlə bir yerdə olanda göründü, səmanın qoynunda qızılı bir cıdır açdı. Ah, bizim yaşadığımız həyatda, həddən artıq razı, həddən artıq meşşən, həddən artıq mənəviyyatsız bir zamanədə, belə arxitekturalı mənzərələrin, belə alverin, belə siyasətin, belə insanların arasında həmin müqəddəs cıdırı tapmaq çətin məsələdir! Bir dünyanın ki, heç bir işinə qarışmayasan, heç bir sevincini bölüşməyəsən, orada yalquzağa, tükü tökülmüş bir abdala dönməyə bilərsənmi? Nə teatrına, nə kinosuna dözü, nə qəzetini, nə də müasir kitablarını oxuya bilirəm. Heç başa düşürəm ki, bu insanlar ağzına kimi dolu vağzallarda, otellərdə, sönlük, zəhlətökən musiqilərin başına götürdüyü qəhvəxanalarda, varyetələrdə, beynəlxalq sərgilərdə, bayram şənliklərində, elm-savad tamarzıları üçün oxunan mühazirələrdə, iri idman meydanlarında hansı həyat həvəsini, hansı sevinci axtarırlar?! Mənlərlə adamın əldən-ayaqdan getdiyi bu sevincləri mən nə anlayır, nə də bölüşürəm. Halbuki, istəsəm, hamısı mənə də nəşib olar. Ömrümün çox nadir xoşbəxt anlarında mənəm duyğularımı, adıma əsil səadət, böyük hadisə, ekstaz, əsil ilham dediyim şeyləri isə – ələ, olsa-olsa, poeziyada axtarı, poeziyada sevir. Adı həyatda isə bunları səfəhlik sayır. Əgər bütün ələ düz eləyirsə, qəhvəxanalardakı musiqi, kütləvi əyləncələr, əzə qanə olan ameriksayağı adamlar haqlıdırsa, demək, onda mən haqsızam, mən dəliyəm, demək mən ələ doğrudan da, tez-tez dediyim kimi, yalquzağam, yolunu əzib tanımadığı, bilmədiyi, duymadığı bir ələmə düşən, özünə yurd-yuva, yemək-icmək tapmayan heyvanam.

Çoxdan adət etdiyim bu xəyallarda yaş küçələrdən keçərək şəhərin ən sakit, ən qədim məhəllələrindən birinə yetdim. Küçənin o biri tərəfində zülməti yanib çıxan bomboz baş divarla üzəüz durdum. Ona baxmaqdan xoşum gəlirdi, balaca kilsə ilə köhnə bir xəstəxananın arasında qayğısız-qayğısız dayanmışdı. Gündüzlər tez-tez gəlir onun kələ-kötür üzünə tamaşa edirəm, gözlərim dincəlir. Şəhərin mərkəzində belə sakit, lal divarlar çox azdır, yoxsa addımbaşı üstünə “Mağaza”, “Vəkil”, “Alim”, “Həkim”, “Dəllək”, “Döyənəyin qanımı” yazılmış lövhələr özünü adamın gözüne soxur. Bu köhnə divarsa yenə də lal-dinməz dayanmışdı, lakin onda nəşə bir dəyişiklik vardı. Düz ortasında balaca, qəşəng, çatmalı qapını görəndə lap çaşbaş qaldım. Bilmədim çoxdanmı varmış, yoxsa təzə qoyulub. Yox, köhnədir, şübhəsiz ki, lap qədimdəndir. Çox güman ki, həmin balaca, bağlı taxta qapı bir neçə əsr bundan əvvəl hansı

monastırına mürğü döyən həyətinə açılmış. Ələ bu gün də elədir, yalnız monastırın özü yoxdur və ələ bilsin ki, onu yüz dəfə görmüşəm, ancaq fikir verməmişəm, bəlkə də təzə rəngləndiyi üçün diqqətimi cəlb etdi. Hələ də dayanıb təfərrincə ona baxır, lakin yaxın gedə bilmirdim, çünki küçə çox yaş idi, quru yeri qalmamışdı. Səkidəcə dayanıb tamaşa edirdim. Çox qaranlıq idi və mənə ələ gəldi ki, onu ya çələnglə, ya da nəşə əlvən bir şeylə bəzəyiblər. Bütün diqqətimi toplayıb yenə təfərrincə baxanda gördüm ki, üstündə bir lövhə parıldayı, mənə ələ gəldi ki, hətta yazısı da var. Gözlərimi çox zilləsəndə, oxuya bilməzdim. Axırda suya, palçığa baxmayaraq o tərəfə adladım. Köhnəliyindən yaşılı boz rəngə çalan divardakı qapının üstündə bir işıq ləkəsi vardı və həmin ləkənin üstündə ələ-əlvən hərflər oynayı, tez-tez yoxa çıxır, təzədən peyda olur, yenə də itib-əttirdi. Fikirləşdim ki, axırda bu qədim divarın da zibilini çıxarıb reklama çevirdilər! Bu arada “gizlənəçək oynayan” sözlərdən bəzilərinə tuta bildim. Çətin oxunurdu, mənasını gərəklə fəhm eləyəydin, hərflər də gec-gec gəlir, özləri də güclə seçilir, tez də yoxa çıxırdı. Bununla nəyisə reklam eləyən heç ağıllı adama oxşamırdı. Çox güman ki, bədbəxtin, yalquzağın biri idi. Görsən reklam üçün niyə qədim şəhərin bu zülmətə bürünmüş küçəsindəki divarı seçib. Axı gecənin bu vaxtında, yağışlı havada burarlarda heç kəs olmur! Bəs, onun yazıları niyə belə ətəri, qaçağan, səhrli, oxunmazdır? Yox dayan, axır ki, bir neçə sözü dalbadal tuta bildim:

Səhrli teatr.

Giriş hamı üçün deyil!

– Hamı üçün deyil!

Qapını açmaq istədim, ancaq köhnə, iri dəstək tərənəmədi ki, tərənəmədi. Oynayan hərflər yoxa çıxdı. Birdən-birə görünməz oldu, sanki mənasızlıqlarını özləri də duyub kədərləndilər, heçə döndülər. Bir az geri çəkildim, palçıqın lap qatı yerinə düşdüm. Lakin hərflər bir daha görünmədi, parıltı da söndü, ələ palçıqın içindəcə dayanıb əbəss yerə xeyli gözlədim.

Gözləməyin dəşini atıb səkiyə çıxanda, qarşıma – işıldayan asfaltın üzünə bir neçə əlvən hərflər səpələndi. Oxumağa başladı:

Yalnız dəli-lər üçün!

Ayaqlarıma su keçmişdi, donurdum, ancaq yenə də xeyli gözlədim. Daha heç nə görünmədi. Hələ də dayanıb zərif, ələ-əlvən hərflərin

yaş divarda, işıldayan qapqara asfaltın üzərində necə oynadığı barədə düşündə, yadıma keçmiş xeyalların bir yeri düşdü: qəflətən uzaqlaşan, hardasa itib-batan, qızılı rəngə çalan cığır...

Donurdum və həmin cığırı arzulaya-arzulaya, yalnız delilər üçün açılmış o səhrli teatrın həsrətini çəkə-çəkə gedirdim. Artıq bazar meydanına çatmışdım. Burada hansı gecə əyləncəsi desən vardı; hər addımda bir afişə, bir lövhə görürdüm: "Qadınlardan ibarət xor kapellasi", "Varyete", "Kino", "Rəqs axşamı". Ancaq heç biri mənim üçün deyildi, bunlar "hamı" üçün, normal adamlardan ötrü indi və həmin adamlar da dəstə-dəstə, tələsə-tələsə qapılardan içəri doluşurdular. Ancaq hər halda kədərим azca yüngülləşdi, özge bir aləmin təması qəlbimi rıqqətə gətirdi, gözlərim önündə, al-əlvan hərfilər oynadı, qəlbimə hoparaq gizli tellərə toxundu, yenə də qızılı rəngə boyanmış cığırın parıltısı göründü...

Gəzə-gəzə gedib Nuh öyyəmindən qalmış bir meyxanaya çıxdım. İlk dəfə buraya iyirmi beş il əvvəl getmişdim və həmin vaxtdan bəri heç nəyi dəyişməmişdi, sahibə də həmin ki idi, indi burada oturanların bəziləri də... Onlar da əvvəlki yerlərində oturmuşdular və elə əvvəlki stəkanlarla da içirdilər. Həmin sadə meyxanaya girdim. Bu da bir sığınacaqdır. Bura da araukariya olan pilləkən kimidir, burada da doğrmaqlıq, həmdəm tapa bilmirəm. Tapdığım yalnız səhnə qarşısındakı sakit bir yer olur və həmin səhnədə də yad adamlar yad əsərlər oynayırlar, amma bu sakit yerin öz üstünlükləri var: adam az olur, səssiz-küysüzdür, musiqi yoxdur, bir-iki sakit meşşan örtüksüz taxta masaların (bəli-bəli, nə bir məxmər, nə bir şirəli metal, nə bir məxmər, nə bir mis) arxasında oturub və hərəsinin də qabağında bir qədər ləzzətli şərab. Bəlkə də üzəndən tanıdığım bu bir neçə daimi müştəri xalis flister idi və evlərində – öz flister mənzillərində tənha mehrablar, mənasız məmnunluq bütləri qoydurmuşdular. Bəlkə də elə mənim kimi təklənmiş, yolunu azmış adamlar, ya da arzuları puc olduğundan sakitcə şərab düşkününe çevrilənlər, yalquzaqlar, bədbəxt bəndələr idi – burasını dəqiq deyə bilmərəm. Hərəsinə bir vətən həsrəti, bir məyusluq, nəyinsə əvəzini çıxmaq ehtiyacı çəkib bura gətirmişdi: evli olanlar subaylıq çağlarını axtarı, yaşı ötmüş məmurlar tələbəklik illərinin sevincini "dadırdılar". Və hamısı da qaradınmız, vuran idi, qadınların xor kapellasına qulaq asmaqdansa, mənim kimi yarım litr Elzas şərabı içməyi üstün tuturdular. Elə buradaca lövbər saldım. Bir saat, hətta iki saat oturmaq olardı. Elzas

şərabından birçə qurtum içən tək hiss etdim ki, bu gün səhər çöröyindən başqa heç nə dilimə dəyməyib.

Möcüzəyə bax, insan nələri uda bilirmiş?! Təxminən on dəqiqə qəzet oxudum, başqalarının sözlərini çeynəyə-çeynəyə öz səliyinə bulaşdırın, ancaq həzm edə bilməyib geri qaytaran bir məsuliyyət-sizin toxduqlarını gözlərimlə beynimə yeritdim. Düz bir sütunu uddum. Sonra insan əlinin qurbanı olmuş dananın bağrından bir یری parçanı yedim. Lap möcüzə oldu! Lakin ən ləzzətli Elzas şərabı idi. Həddən artıq tünd, gözəlliyi göz qamaşdırın, özümlü dadı ilə seçilən şərabları ad günlərdə heç xoşlamıram. Daha çox təmiz, yüngül, adi dillərə düşməmiş yerli şərabları üstün tutaram; nə qədər istəyirsən iç, ləzzətli olur, kənd, torpaq, səma, meşə ətri verir. Bir piyalə Elzas şərabı bir tikə də yaxşı çörək – ən ləzzətli xörək bu idi! Artıq bir pay bağırı ötürmüşdüm və ümumiyyətlə ət xörəyindən xoşum gəlməyə də, mənə ayrı cür ləzzət vermişdi, hətta ikinci piyalə də gəlmişdi. Elə bunun özü də bir möcüzəydi: hardasa yaşlı çəmənlərin qoynunda sağlın, qoçaq adamlar üzüm yetişdirir, ondan şərab çəkirdilər ki, dünyanın müxtəlif guşələrində, uzaq-uzaq yerlərdə yavaş-yavaş öyyəyə çevrilən bəzi ələcsiz meşşanlar, çarəsiz yalquzaqlar bu piyalələrdən bir az cəsəret, nəşə içsinlər.

Eybi yox, qoy bu da möcüzə olsun! Çox yaxşı oldu, yenə azca köməyi dəydi, hala gəldim. Gec də olsa, qəzətdəki xəşilə dönmüş sözlərə güldüm, bir az yüngülləşdim və qəfil yenə o nəfəs alətlərindən qopan həzin torəyə yadıma düşdü, bəmbalaca sabun köpüyü kimi beynimdə yumurlanıb qalxdı, işıldadı, bütün dünyanı min rəngə boyadı, sonra da asta-asta söngüdi. Kaş, bu həzin, ilahi torəyə gəlincə gəlib qəlbimdə kök salsaydı və günlərin bir gününü min rəngə çalan tor çiçək kimi açılaydı! Elə olsa, mən heç ölərdimmi? Yaşadığı dünyanı dərk etməyən, yolunu azmış heyvan olsam da, mənim bu səfeh həyatımda da nəşə bir mənə vardı. Nəşə uzaq-uzaq ellərin harayını eşidir, ona cavab verirdi. Beynimdə isə min-min şəkillər həkk olunmuşdu.

Paduadək kilsənin balaca mavi qübbəsindən pərvazlanan Cotto mələkələri! Onların yanınca qoşa gedən Hamlet ilə boynuna çələng taxmış Ofeliya – yer üzündəki bütün kədərlərin, anlaşılmazlıqların ən gözəl rəmzi! Göylərdə süzən Canotto od tutmuş şarın içində durub şeypur çalır! Atilla Şmelts tozə şlyapasını əlində gəzdirir! Borobudur dağ kimi qalanmış heykəllərini uçurub dağıdır! Bu gözəl obrazlar min-min başqa üreklərdə yaşasa da, on minlərlə ayrı

naməlum şəkillərin, səslərin də vətəni, görün gözü, eşidən qulağı yalnız mən idim. Hələ qədim xəstəxananın sökülüb-dağılmış, üstündə yaşıl-boz rəngə çalan ləkələr düşmüş, çatdaqları, dölmə-deşikləri min cür naxışa dönmüş divar! Kim onun harayına cavab verir, kim ona qəlbində yer eləyir, kim onu sevir, kim o-ince, can verən naxışların səhrini duyurdu? Bir də rahiblərin zərli miniatürlərlə bəzədilmiş qədim kitabları, yüz, iki yüz il əvvəl yaşamış alman şairlərinin öz xalqı tərəfindən unudulmuş, didilib tökülmiş cildləri, keçmiş musiqiçilərin əlyazmaları, nəşrləri, müxtəlif səslərin də heykəlinə dönmüş, saralmış not dəftərləri! Kim onların mənalı, hiyləgər, həsrət dolu harayını eşidir, kim onların ruhunu, səhrini öz ürəyinə yığıb özgə, yad bir aləmdə gəzdirirdi? Kim zəlzələdən uçulub-dağılmış, para-para olmuş, lakin tam ölməyərək özünə təzədən kiçik bir ehtiyat zirvəsi yaratmış Qubbio dağlarında bitən o balaca, ötkəm sorv ağaclarını hələ də xatırlayırdı? Kim ikinci mərtəbədə yaşayan qoçaq evdar qadının və onun par-par parıldayan araukariyasının qədrini bilirdi? Kim hər gecə buludların Reyn üzərində sürünən dumana vurduğu naxışların mənasını oxuyurdu? Əlbəttə, Yalquzaq! Və kim öz puç olmuş həyatının xarabalıqlarına səpələnən mənalı axtarır, mənasız görünən şeylərdən əzab çəkir, üzündən səfəh görünən şeylərlə yaşayır, bu dəhşətli qarmaqarışıqlıqda vəhy eşidəcəyinə, Allaha yavvuq düşəcəyinə hələ də gizli bir ümid bəsləyirdi?

Əlimi sahibənin təzədən doldurmaq istədiyi piyalənin ağzına tutub ayağa durdum. Daha şərab lazım deyildi. Yəne o qızılı ciğır parıldadı, mənə əbədiyyəti, Motsartı, ulduzları xatırlatdı. İndi bir az nəfəs alar, yaşayar, öz varlığını duyurdum. İndi mənə əzab çəkmək, qorxmaq, çəkinmək lazım deyildi!

Sükuta qərq olmuş küçəyə çıxanda, soyuq küləyin ətrafa səpələdiyi narın yağış fənərlərə çırpılaraq şüşə kimi parıldayırdı. Bəs indi hara? Əgər möcüzə baş versəydi, bütün arzularımı həyata keçirə bilsəydim, XVI Lüdovik üslubunda tikilmiş xudmani, qəşəng bir zal istəyirdim, ustad musiqiçilərin ifasında Hendelin, Motsartın iki-üç pyesinə qulaq asardım. İndi elə bunun üstündə köklənmişdim. O nəcib, sərin musiqini, Allahların dirilik suyunu ləzzətlə içdiyi kimi ruhumla çiləyirdim. Ah, kaş, indi bir dostum olaydı! Elə bir dost ki, hansı evin çardağında oturaraq şam işığında xəyal dalmış olsun – yanında da skripkası və mən də bu sakit gecədə xəlvətçə onun yanına gedəydim, səssiz-səmirsiz dik pilləkənlə qalxaydım. Lap mat

qalaydı, sonra da söhbətləşə-söhbətləşə, musiqiyə qulaq asa-asa bir neçə saatlığa öz dünyamızdan qopaydım! Bir vaxtlar bu səadətli teztəz dadardım. Ancaq yavaş-yavaş uzaqlaşdı, olımdən tamam çıxıb getdi, o günlərlə indinin arasına xəzan vurmuş illərdən çəpər çəkildi.

Tərəddüdlə evə tərəf döndüm, paltonun yaxalığını qaldırıb əsanı yaş asfaltı dirəyə-dirəyə irəlilədim. Nə qədər yavaş getsəm də, yaşadığım hücrəyə yenə tez çatıram. Mənim üçün yurd sayılan bu balaca qəfəsdən heç xoşum gəlmirdi, ancaq onsuz da keçinəmmirdim, çünki yağışlı qış gecələrini bayırda keçirdiyim günlər arxada qalmışdı. Allah eşiqinə, hara olur olsun, təkli heç nə – nə yağış, nə podaqra sancıları, nə də araukariya bu axşamkı xoş ovqatımı pozmasın! Qoy heç kamera orkestri, skripkaçalan yalqız dost da olmasın, onsuz da o həzin melodiya öz içimdə səslənirdi. Hər nəfəs aldıqca həmin ritmlərə uyğun öz-özümə alçaqdan zümzümə edə bilirdim. Fikirli-fikirli yoluma davam etdim. Yox, kamera musiqisi və dostsuz da keçinmək olarmış! İndi özünü zəif bir hərərət həsrəti ilə üzmək gülünc idi! Tənhalıq sərbəstlikdir – elə bunu da arzulayırdım və uzun illərdən sonra qismət oldu. O, soyuq idi, bəli, həm də sakit. Sakitdən də sakit və ulduzlar sayrışan soyuq, sakit kəhkəşan kimi böyük!

Rəqs meydançası olan bir restoranın yanından keçəndə coşqun caz musiqisi yenicə kəsilmiş ətdən qalxan buğ kimi məni bürüdü. Bir anlığa ayaq saxladım. Nə qədər gen gözsəm də bu cür musiqilər gizli-gizli məni özünə çəkirdi. Düzdür, cazdan zəhləm gedirdi, ancaq mənim üçün bu günün akademik musiqisindən yüz dəfə əziz idi, öz şən, kobud vəhşiliyi ilə ən ülvə hisslərimə toxunur, qəlbimdə çox sadə, səmimi duyğular oyadırdı.

Bəli, bir anlığa ayaq saxlayıb həmin qan qoxulu coşqun musiqini dinlədim, qəzəblə, ehtirasla belə zalların ab-havasını ciyərlərimə çəkdim. Bu musiqinin yarısı da coşqun, şıltaq, hay-küylü idi, lakin ikisi də körpə məhrəbanlığı ilə qaynayıb-qarışır, bütövlük yaradırdı. Əsil fəlakət musiqisi idi və çox güman ki, axırncı imperatorların dövründə Romada da belə bir musiqi olub. Əlbəttə, Baxla, Motsartla, əsil musiqi ilə müqayisədə bu, zibil idi, lakin tək bu deyil, bütün incəsənətimiz, təfəkkür tərzimiz, üzündənirəq mədəniyyətimiz də əsil mədəniyyətlə müqayisədə beləydi. Ancaq bu musiqinin birçox üstünlüyü vardı ki, o da çox səmimi, zənci qəlbi kimi saf, körpə kimi şən, məsum olması idi. Özü üçün nəsə bir az zəncidən, bir az da biz avropalılara bütün gücü-əzəmətinə baxmayaraq, uşaq kimi saf,

məsum görünən amerikalılardan götürmüşdü. Görəsən, Avropa da elə olacaq? Artıq o da bu yoldadı? Bəlkə biz – keçmiş Avropanın, keçmiş əsil musiqinin, keçmiş əsil poeziyanın biliciləri, pərəstişkarları, elə doğrudan da, çox ağır nevroz xəstəliyinə tutulmuş səfərlərin kiçik bir dəstəsiyi və sabah hamımızı ələ salacaq, unudacaqlar? Bəlkə bizim adına “mədəniyyət”, “məənəviyyat” ürək, gözəllik, müqəddəslik dediklərimizin hamısı boş bir xəyal imiş, özləri də çoxdan ölüb gedib, yalnız bizim kimi bir neçə dəli onları həqiqət, əbədiyyət hesab edəyir? Bəlkə onlar, elə doğrudan da, heç gerçək olmayıb, yaşamayıb? Bəlkə biz dəlillərin uğrunda əlləşib-vuruşduğu hər şey ilgim imiş?

Şəhərin qədim məhəlləsi məni öz qoynuna aldı, balaca kiləyə qaranlıqdan xəyal kimi baş qaldırdı. Qəflətən axşamkı hadisəni xatırladım. Yadıma sirli qapı, onun üzərindəki səhri lövhə, gizləncək oynayan əlvan hərflər düşdü. Nə yazılmışdı orada? “Giriş hamı üçün deyil” və bir də “Yalnız dəlillər üçün!”

Sırayıcı nəzərlərlə divara baxdım. Ürəyimdə gizlincə dedim ki, kaş o möcüzə yenə baş verəydi. Həmin yazı mən dəlini içəri çağırırdı, balaca qapı üzümə açılaydı. Bəlkə mənim istədiyim şey elə orada idi, bəlkə mənim havam elə orada çalınırdı?

Qaranlıqların qoynunda dərin yuxuya getmiş bu qaranlıq, bütöv divar etinasız-etinasız mənə baxırdı, heç yerindən qapı, çatma görünmürdü. Sükuta qərq olmuş bütöv bir divardı... Gülümsəyib yoluma davam etdim, gedə-gedə üzümü ona tutub mehribanlıqla dedim: “Yuxun şirin olsun, ay divar, səni oymatmıram. Lakin elə bir gün gələcək ki, səni də sökəcəklər, ya da sırtıq firma reklamları ilə dolduracaqlar. İndisə sən hələ varsan, gözəlsən, sakitсэн, mənə əzizсэн!”

Qaranlıq divarların birində – lap yanımdaca kimə hayxıranda, dıksındım. Gecəyə qalmış bir yolçu idi, tənha, yorğun addımlarla gedirdi. Əynində göy köynək, başında papaq vardı, çiyində isə ucuna plakat vurulmuş ağac aparırdı. Kəməmindən də bazar çərçiləri kimi iri, ağziəciq qutu asılmışdı. Qabağıma yorğun addımlarla gedir, heç mən tərəfə baxmırdı, yoxsa salam verər, siqaret təklif edərdim. Növbəti fənerin işığında ağaca bərkidilmiş qırmızı parçanın üstündəki yazını oxumaq istədim. Lakin plakat yırğalandığı üçün hərfləri anısdıra bilmədim. Çağırır xəşis etdim ki, plakata mənə göstərsin. Dayanıb ağacı bir az düz saxladı və mən səyrişən, oynayan hərfləri oxuya bilmədim:

Anarxist gəcə attraksionu!

Səhri teatr!

Giriş hamı üçün de...

– Elə sizi axtarırdım, – sevincə qışqırdım. – Sizin bu attraksion nə olan şeydir? Haradadır? Nə vaxt olur?

O getməyə üz tutdu.

– Hamı üçün deyil, – laqeyd, yuxulu bir səsle cavab verərək aralandı. Yorulmuşdu, evə tələsirdi.

– Dayanın! – deyib arxasınca yüyürdüm. – Bu qutuda nə var? Bəlkə hamısını alası oldum...

Kişi dayanmadan, qeyri-ixtiyari əlini qutuya saldı, balaca bir kitabça çıxarıb mənə uzatdı. Tez götürüb cibimə soxdum. Paltonun düyməsini açıb pul çıxarmaq istəyəndə, kişi yaxınlıqdakı qapılardan birinə burulub içəri girdi, onu arxasınca örtüb yox oldu. Əvvəlcə həyətdən ağır addım səsləri eşidildi, sonra taxta pilləkənlərlə qalxdı və səs də kəsildi. Qəflətən hiss etdim ki, mən özüm də yorulmuşam, gecdir, evə getsəm yaxşıdır. Addımlarımı yeyinlətdim və tezliklə yuxuya qərq olmuş məhəllələrdən keçib, köhnə şəhərin hasarları yerində salınmış bağların arasındakı qəsəbəmizə çatdım. Çəmənliliklə həmişəyaşıl sarmaşıqların arasındakı kirayə verilən balaca, təmiz evlərdə məmurlar, kəsməçilər yaşayırdı. Sarmaşıqların, çəmənliliyin, küknar ağaclarının yanından ötüb qapıya çatdım, açar yerini, sonra da işığın düyməsini birtəhər tapdım, şüşəli qapılardan, pardaqlı dolabların, dibçəklərin arasından sivrilib qapımı açdım. Vətən əvəzi olan bu balaca mənzildəki kreslo, soba, mürekkəbqabı, etüd qovluğu, Novalis, Dostoyevski məni gözələyirdi, özü də elə bil evinə qayıdan əsil adamı anası ya arvadı, uşaqları ya qulluqları, itpişiyi gözələyən kimi.

Yaş paltonu çıxaranda kitabça yenə də əlimə goldi. Nazik, keyfiyyətsiz kağızda başdansovdu çap olunmuşdu. “Yanvarda doğulan adam”, “Səkkiz gün ərzində necə iyirmi il cavanlaşmaq olar” tipli yarmarka kitabçalarına bənzəyirdi.

Ancaq kresloya çöküb eynəyi taxanda, qəflətən qəlbimdə qərribə bir hiss oyandı ki, burada elə mənim taleyim yazılıb və o yarmarka kitabçasının üzünü oxudum: “Yalquzaq haqqında traktat. Hamı üçün deyil”.

Getdikcə artan maraqla, birməfəsə oxuduğum kitabçanın məzmunu belə idi.

Biri vardı, biri yoxdu, Harri adlı bir kişi vardı və hamı da ona Yalquzaq deyirdi. O da iki ayağı üstündə gəzir, paltar geyirdi və insan idi, ancaq bununla belə həm də Yalquzaq idi. Bütün dərrakəli adamların öyrəndikləri hər şeyi bu da öyrənmişdi və kifayət qədər də ağıllı idi. Öyrənmədiyi bir şey vardısı, o da bu idi: heç vaxt özündən, həyatından razı qalmırdı. Bunu heç cür bacarmırdı. Çünki çox narazı adam idi. Bəlkə də bu ondan irəli gəlirdi ki, üreyinin dərinliklərində özünün, əslində insan deyil, səhralardan azıb gəlmiş yalquzaq olduğunu bilirdi (və ya ona elə gəlirdi ki, bilir). Qoy ağıllı adamlar onun doğrudanmı canavar olduğunu, bəlkə bu dünyaya gəlməmişdən qabaq haçansa cadunun köməyi ilə canavardan insana çevrildiyini və ya bu dünyaya insan kimi gəlib sonradan canavar ruhunu əxz elədiyini, yaxud da onun özünə canavar kimi görünməsinə xəyal, ya ruhi xəstəlik olduğunu özləri aydınlaşdırırlar. Məsələn, ola bilsin ki, bu adam uşaqlığında vəhşi, inadkar, ipə-sapa yatmaz imiş və tərbiyəçiləri də çalışıblar ki, ondakı bu qəddarlığı məhv etsinlər, ona görə də özündə belə bir təsəvvür, inam yaramıblar ki, o əslində zərif tərbiyə və insanlıq pərdəsinə bürünmüş vəhşidir. Bu haqda uzun-uzadı danışmaq, mübahisə açmaq, hətta kitab da yazmaq olardı, ancaq bunların heç birinin Yalquzağa xeyri dəyməzdi, çünki onun üçün canavar xislətinin cadu ilə yarandığını, ya zorla boynuna qoyulduğunu, yaxud da özünün uydurduğunun heç bir mənası yox idi. Başqalarının bu haqda nə düşündüyünün, özünün nə fikirləşdiyinin də elə bir əhəmiyyəti yox idi, çünki heç biri canavar xislətini onun canından çəkib çıxara bilməzdi.

Deməli, Yalquzağın iki cür təbiəti vardı: biri insan, biri canavar; taleyi belə idi və çox güman ki, bu cür tale o qədər də görünməmiş, nadir tale deyildi. Deyilənə görə, tarixdə belə adamlar çox olub: kiminsə daxilində it, tülkü, kimininkində də balıq, ilan olub və heç biri də bundan ziyan çəkməyib. Həmin adamlarda insanlıqla tülkülük, insanlıqla balıqlıq qoşa yaşayıb, bir-birinə mane olmayıb, əksinə, biri digərinə arxa olub, çoxlarının qiblə elədiyi bəzi ağıllı adamlarda isə tülkülüyün və ya meymunluğun insanlıqdan çox olması, hətta onlara xoşbəxtlik gətirib. Bunu hamı bilir. Ancaq Harridə başqa cür idi, onun daxilindəki insanlıqla canavarlıq qoşa gəzşələr də,

öçəşmişdilər, bir-birinə heç arxa durmurdular, biri o birini tənqə gətirmişdi və əgər bir qanda, bir canda iki qan düşməni qoşa gəzirsə, deməli o heç də həyat deyil. Ancaq neyləmək olar, hərənin öz qisməti var və heç biri də asan başa gəlmir.

Bizim Yalquzaq da başqa qoşatəbiətlilər kimi öz duyumlarında gah canavar olurdu, gah da insan və canavar olanda, insan marığa yatıb ona göz qoyur, bütün hərəkətlərini mühakimə edir, tənzimləyir, insan olduğu vaxtlarda isə canavar belə edirdi. Məsələn, Harrinin insan kimi ağılına yaxşı bir fikir gələndə, nəcib, müqəddəs hisslər keçirəndə və ya nəse yaxşı bir iş görəndə, daxilindəki canavar dişlərini qıcaıyır, gülür, göz qanlı kinayəsi ilə demək istəyirdi ki, bütün bunların hamısı gülüncdür, bu cür nəcib əməllər səhralardan azıb gəlmiş bir heyvana – üreyindən tək-tənha səhralarda yortmaq, bəzən də gödən yırtmaq, qan tökmək həvəsi keçən canavara heç yaraşmır və canavar gözü ilə baxılan hər hansı insani hərəkət o dəqiqə dəhşətli dərəcədə gülünc, mənasız, səfəh, boş bir şey kimi görünürdü. Ancaq Harrinin canavarlığı tutub başqalarına diş qıçıyanda da, cəmi insanlara, onların saxta, eybəcər hərəkətlərinə, adət-ənənələrinə nifrət edəndə də, qənim kəsildəndə də belə olurdu. Onda insani hisslər pusqada dayanaraq, onun adı, sağlam, vəhşi canavar nəşəsinə zəhər qatırdı.

Yalquzaq da belə yaranmışdı və məlum şey idi ki, Harrinin həyatı xoş keçmirdi. Ancaq bu o demək deyildi ki, çox bədbəxt idi (baxmayaraq ki, özünə belə görünürdü, çünki hamı payına düşən bədbəxtliyi ən böyük bədbəxtlik sayır). Ümumiyyətlə, bunu heç kimin haqqında demək olmaz. Daxilində canavar xisləti olmayan da əslində, heç xoşbəxt deyil. Hətta ən bədbəxt həyatın belə, günəşli günləri, daşlı-qumlu yerlərdə bitən boynubükük səadət çiçəkləri olur. Yalquzağın da həyatı belə idi. Onu da danmaq olmaz ki, çox vaxt bədbəxt olur, hətta sevil-sevildiyi adamları da bədbəxt eləyə bilirdi. Çünki Harrini sevən adamlar onun yalnız bircə tərəfini görürdülər. Bəziləri onu nəcib, ağıllı, özünəməxsus bir adam kimi sevir, ancaq daxilindəki canavarı gören kimi dəhşətə gəlir, bütün ümidləri alt-üst olurdu. Onlar bunu görməyə bilməzdilər, çünki Harri də yer üzündəki bütün varlıqlar kimi bütövlükdə sevilmək istəyirdi, ona görə də daxilindəki canavarı gizlədərək məhəbbətini əziz tutduğu adamları aldatmaq istəmirdi. Ancaq elələri də vardı ki, məhz ondakı canavarlığı – sərbəstliyi, vəhşiliyi, ramedilməzliyi, təhlükəni, əyil-

məzliyi sevirdi və birdən görəndə ki bu vəhşi, qəzəbli canavar həm də insandır, o da adamdan mehribanlıq, nəciblik umur, Motsarta qulaq asmaq, şeir oxumaq, bəşəri ideallara sahib olmaq istəyir, həddən artıq kədərlənir, məyus olurdu. Belələri daha çox məyus olur, qəzəblənirdilər və beləliklə də Yalquzaq özündəki qoşalığı, ikili təbiəti təmasda olduğu yad tələlərə də calayırdı.

Kim desə ki, Yalquzağı tanıyır, onun puç olmuş acınacaqlı həyatını təsəvvürünə gətirə bilər, çox səhv eləyir, çünki hələ hamısını bilmir. Məsələn, bilmir ki, (axı hər qaydanın bir müstəsnası var və bir də yüz dəfə peyğəmbərə yalvarmaqdan, bir dəfə Allaha yalvarmaq yaxşıdır) Harrinin də həyatında müstəsna, xoşbəxt günlər olurdu, daxilində gah canavar, gah da insan sərbəst, rahat nəfəs alır, düşünür, yaşayır, bəli, hətta nadir hallarda da olsa, bəzi, bir-birini əzib tuturdu. Ancaq bu o demək deyildi ki, biri yatanda, digəri ayrı qalardı, əksinə, ikisi də bir-birinə arxa durur, qoşalaşırdılar. Bütün yer üzündə olduğu kimi bu adamın da həyatında bəzən gündəlik qayğılar, həmişə təkrarlanan, vaxtlı-vaxtında görünən adi işlər sanki bircə anlığa dayanmaq, qırılmaq və öz yerini qeyri-adiliyə, möcüzəyə mərhəmət hissəsinə vermək xatirinə yaşayırdı. Bu qısa, təsadüfi xoşbəxt anların Yalquzağın bədbəxt taleyini yumşaltması, çəkdiyi əzabların əvəzini çıxması, bununla da səadətlə iztirabın axır ki, tarazlaşması, ya da ola bilsin ki, bu qısa, ancaq coşqun səadətənin həmin qısa iztirablı anları üstələməsi, yuyub aparması ayrı bir söhbətin mövzudur və boş adamlar bu barədə istədikləri qədər baş sındıra bilərlər. Canavar özü də bu barədə tez-tez baş sındırırdı, lakin həmin günlər onun mənasız, xeyirsiz günləri hesab olunurdu.

Burada bir şey də demək lazımdır ki, Harri kimi adamlar həddən artıq çoxdur, daha doğrusu, sənətkarların əksəriyyəti belədir. Bu cür adamların iki qəlbi, iki varlığı olur, onlarda xeyirlə şərlər, ata qanı ilə ana qanı, məhəbbət və iztirab çəkmək qabiliyyəti Harrinin daxilindəki insanlıqla canavarlıq kimi bir-birinə qarşı, biri digərinə düşmən kəsilib. Və həmişə narahat olan belə adamlar təsadüfi xoşbəxt anlarında bəzən elə bir güc, təsvirəgəlməz gözəllik görür və anı səadət köpüyü hərdən coşaraq iztirab dənizi üzərində elə bərk vura-vura şahə qalxır ki, bircə anlığa parlayan sevinc işıq saça-saçə gedib başqalarını da tapır, onları da ovsunlayır. Beləliklə də, iztirab dənizi üzərində qalxan həmin anı sevinc köpüyü kimi qiymətli sənət əsərləri yaranır. Bu cür sənət əsərlərində iztirab çəkən adam bircə anlığa öz

taleyini o qədər üstələyir ki, səadət ulduz kimi işıq saçır və görənələr də ona nəse əbədi bir şey, öz səadət arzuları kimi baxırlar. Bu əməllərinə, əsərlərinə nə ad qoymalarından asılı olmayaraq, həmin adamların heç həyatı yoxdur: yəni, əslində, heç mövcud deyil, necə olduğu da bilinmir. Onlar hakim, hakim, çəkməçi, müəllim kimi qəhrəman, sənətkar, mütəfəkkir deyillər. Əksinə, həyatları əbədi əzaba məhkum olunmuşdur və bu cür ömrün qarmaqarışıqlığından boylanan o nadir anların, əməllərin fikirlərin, əsərlərin mənası nəzərə alınmazsa, bədbəxtliklər, mənasızlıqlar, puçdurlar. Bu cür adamların arasında qərībā bir təhlükəli, dəhşətli fikir də mövcuddur ki, guya, ümumiyyətlə bütün insan həyatı ulu nəməmin yarımçıq saldıqı bircə uşaqdır, təbiətin vəhşi, amansız, səhv təcrübəsidir. Onların arasında başqa bir fikir də yayılıb ki, insan bəlkə də bir az ağıl bəxş olunmuş heyvan deyil, həm də Allah bəndəsidir, qisməti də ölməzlikdir.

Hər bir insan tipinin xüsusi nişanəsi, fərqləndirici cəhətləri, özünəməxsus ləyaqəti, naqisliyi və günahı var. Yalquzağın da nişanəsi onun gecəqışı olması idi. Səhərçağı Yalquzaq üçün günün ən pis vaxtı idi, ondan qorxurdu, ömründə də xeyrini görməmişdi. Hələ indiyəcən heç bir səhərçağında əməlli-başlı sevinməmiş, günortayacan heç bir xeyirli iş görməmiş, ağılna heç bir yaxşı fikir gəlməmiş, nə özüne, nə də başqasına sevinc bəxş edə bilməmişdi. Yalnız gün döndəndən sonra tədricən canına hərət yayılar, oyanar və yalnız axşamüstü ömrünün ən yaxşı, məhsuldar, narahat, bəzən də sevinc dolu parlaq çağlarını yaşamağa başlayardı. Onun tənhəlik, müstəqillik həsrəti də elə bununla bağlı idi. Heç kəs onun kimi sərbəstlik arzusunda ola bilməzdi. Cavanlığında, kasıb vaxtında, gündəlik çörəyini özü qazanan zamanlarda ac qalmağı, cır-cındır içində gəzməyi üstün tutar və bununla da öz cüzi sərbəstliyini qoruyub saxlaya bilərdi. Özüni heç vaxt pula, firavan həyata, qadına, dəbdəbəyə satmamış, dünyanın gözüne xoş gün, səadət kimi görünən şeylərə min dəfə tüpürmüş, yaxına buraxmamışdı ki, azadlığı əlindən çıxmasın. Dünyada heç nəyə vəzifə dalınca qaçmaq, öz ömrünü günlərə, illərə bölmək, başqalarının dediyi ilə oturub-durmaq qədər nifrət eləməzdi. İdarələrdən, dəftərxanalardan, kabinetlərdən ölümü qədər zəhləsi gedir, kəzarma dustaqlığını xoyalına gətirəndə isə onu lap dəhşət bürüyürdü. Bəzən çox böyük qurbanlar bahasına bu cür işlərdən yaxasını qurtara bilməmişdi. Burada onun gücü, məğrurluğu öz sözünü demiş, əyləməz, yolağəlməz olmuş, xasiyyəti isə möhkəm,

birizli qalmışdı. Ancaq bütün əzəbləri də, taleyi də elə bu məğrurluğu ilə bağlı olmuşdu. Axırda hamının başına gələn, onun da başına gəldi: bütün varlığı ilə, inadla axtardığı şeyi tapdı, ancaq tapdığı o qədər çox oldu ki, bir adam üçün artıqlıq elədi. Əvvəlcə arzusu, sevinci olan şey sonradan acı təleyinə çevrildi. Hakimiəri hakimiyyət, pulgiriəri pul, nəşə axtaranları isə nəşənin özü məhv edir. Yalquzağı da sərbəstliyi məhv edirdi. Məqsədinə yetdi, lap sərbəst oldu, heç kimə itaət etmədi, heç kimə də qulaq asmadı, nə edəcəyini, necə edəcəyini özü təkbəsinə müəyyənləşdirdi. Çünki istənilən güclü adam nəyisə bütün varlığı ilə axtaranda, mütləq tapır. Ancaq Harri axtardığı sərbəstliyi tapanda qəflətən hiss etdi ki, bu sərbəstlik ölümdür. Tamam yalnız qalib, bütün dünya ondan üz döndərüb, cəmi insanlara, hətta özünə də biganələşib, ayrılığın, tənhalığın gətirdikcə seyrəkləşən havasında yavaş-yavaş boğulur. Təklil, müstəqillik daha onun arzusu, məqsədi yox, təleyinə, qismətinə dönmüş, tilsimli bir arzuya çevrilmişdi, geri durmaq da olmazdı və nə qədər qollarını geniş açıb xoş niyyətlə, həsrətlə insanlara qaynayıb-qarışmaq istəsə də xeyri olmurdu, heç kim yaxın buraxmırdı. Ancaq bu o demək deyil ki, hamının ondan zəhləsi gedir, hamı ondan iyrənirdi. Əksinə çoxlu dostu vardı. Çoxunun da ondan xoşu gəlirdi. Lakin həmişə payına düşən yalnız adicə bir mehribanlıq, cüzi rəğbət hissi idi. Onu harayasa dəvət edər, hədiyyə verər, gözəl-gözəl məktublar yazardılar. Ancaq heç kim ona yaxınlaşmaz, qaynayıb-qarışmaz, sevincini, kədərini bölüşmək arzusunda və iqtidarında olmazdı. Belə bir tənha, sakit, qapalı, süst ab-havaya düşmüşdü ki, heç bir istək, heç bir həsrət oraya yol tapa bilməzdi. Bu onun həyatını səciyyələndirən əlamətlərdən idi.

Digər əlaməti də, onun "özünü öldürən"lər cərgəsində olmasıydı. Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, yalnız gerçəkcdən canına qəsd eləyənlərə "özünü öldürən" demək düzgün deyil. Belələrinin arasında, necə deyirlər, təsadüfən özünü öldürənlər daha çox olur, ancaq intihar həvəsi onların varlığından, canından irəli gəlmir. Böyük şəxsiyyəti, səciyyəvi əlaməti, qərribə taleyi ilə seçilməyən düjün-düjün, sürü-sürü adamların da bəzisi özünə qəsd edir, ancaq heç biri öz mahiyyəti, təbiəti etibarilə "özünü öldürən"lər sırasına düşmür, lakin bütün varlığı, mahiyyəti ilə bu zümərə aiddirən çoxu, bəlkə də əksəriyyəti heç özünə el qaldırmır. "Özünü öldürən"lər üçün – Harri də belələrindən idi – ölümle mütləq təmasda olmaq lazım deyil,

bunu intiharsız da eləmək mümkündür. "Özünü öldürən" üçün ən səciyyəvi əlamət onun öz "mən"inə haqlı da, haqsız da olsa – təbiətin çox təhlükəli, şübhəli, zərərli bir toxumu kimi baxmasıdır. Ona elə gəlir ki, həyatı tükədən asılıdır, sakit sıldırım bir qayanın lap ucunda dayanıb, kimsə kənardan üfirsə, ya da dərindən nəfəs alsə, həçliyə yuvarlanacaq. Bu cür adamların taleyi onunla seçilir ki, onlar heç olmasa öz təsəvvürlərində intihar etməyi ən düzgün ölüm növü sayırlar. Demək olar ki, lap cavan vaxtlarından özünü göstərməyə başlayan, sonralar isə həmin adamın əbədi yol yoldaşına çevrilən bu cür ovqatın səbəbi həyat həvəsinin zəifliyi deyil. Əksinə "özünü öldürən"lərin arasında da həddən artıq cəsarətli olur. Ancaq bizim "özünü öldürən" adlandırdığımız həssas, kövrək təbiətli adamlar bir balaca sarsılında, adicə xəstəlikdən belə, qızdırmağa başlayanlar kimi o dəqiqə intihar etmək qərarına gəlirlər. Əgər özündə cəsarət, məsuliyyət hissi tapıb, ayrı-ayrı həyat hadisələrinin daxili quruluşunu öyrənmək əvəzinə, insanın özü ilə məşğul olan elimiz, ya da antropologiyaya, psixologiyaya bənzər bir tədqiqat sahəmi olsaydı, bu cür faktlar da hamıya bəlli olardı.

Məlum məsələdir ki, bizim "özünü öldürən"lər haqqında dediklərimizin hamısı üzdəndir, onun əsil mahiyyəti isə psixologiyaya ilə bağlıdır. Deməli, fizikanın bir sahəsidir. Məsələyə metafizik baxımından yanaşdıqda, o, başqa görkəm alır, çünki bu cür baxımda "özünü öldürən"lər hamıdan ayrı düşdükllərinə pəşman olan, öz ali məqsədlərini kamilləşməkdə, mükəmməlləşməkdə deyil, ölmə, ilkinə, Allaha, kainata qovuşmaqda görən adam təsiri bağışlayırlar. Belə təbiətli insanların çoxu həqiqətdən intihar etməyi heç cür bəcamırlar, çünki onun günahlarını əvvəlcədən yaşamış olurlar. Lakin buna baxmayaraq, hamısı bizim üçün "özünü öldürən" kimi qalır, çünki onlar xilaslı həyatda deyil, ölümdə görür və nə vaxt desən, alçalmağa, ölməyə, çıraq kimi sönməyə, ilkinə qayıtmağa hazırdırlar.

Hər bir güc nə vaxtsa zəifliyə çevrilə bildiyi kimi (bəzi hallarda isə çevrilməlidir), əsil "özünü öldürən" də bunun əksinə olaraq, əksər hallarda zahiri zəifliyini gücə, dayağa döndərə bilir və özü də bunu lap tez-tez eləyir. Harri – Yalquzaq da belələrindən idi. Bu tipə məxsus minlərlə adam kimi, onun üçün də ölümün qapısını hər an açıqlığı fikri yalnız gəncliyə məxsus kövrək xəyalpərvərlik deyildi, əksinə, o bu fikirdə özü üçün təsəlli, dayaq tapırdı. Bəli, bütün bu tipli adamlarda olduğu kimi hər bir sarsıntı, hər bir ağrı,

başına gələn hər bir müsibət Harriyə də yalnız ölüm yolu ilə onlardan yaxasını qurtarmaq həvəsi oyadırdı. Lakin həmin həvədən təcridən o, həyat üçün çox xeyirli bir fəlsəfə yaratdı. Həmin ehtiyat yoldan istənilən vaxt istifadə edəcəyinə inanması ona qüvvət verir, hər cür iztirabın, bədbəxtliyin dadını görmək həvəsi yaradırdı. Vəziyyəti lap dözümləşləndə isə amansız bir sevinc hissi keçirir, sanki kiminsə bədbəxtliyindən zövq alırdı: "Axı mən insanın nələrə dözə bildiyini görmək həvəsi ilə alışıb-yanıram. Görsəm ki, daha dözmək olmur, onda həmin qapını açıram və bununla da hər şey qurtarar". Elə "özünü öldürən"lər var ki, bu fikirdən qeyri-adi bir qüvvət alırlar.

Başqa bir tərəfdən də bütün "özünü öldürən"lərə həmin ölüm növü ilə mübarizə aparmaq bacarığı da bəxş olunub. Onların hər biri üreyinin hansı dərin qatındasa yaxşı bilir ki, intihar etmək çıxış yolu olsa da, hər-halda qeyri-qanunidir, əlacı kəsiliblərə tutduğu ucuz yoldur və əslində, öz əlində ölməkdənsə, həyatın əlində ölmək daha şərəfli, daha gözəldir. Bunu bilməsi və bir də onunizm ilə meşğul olanların keçirdiyi utancaqlıq hissəsinə oxşayan vicdan əzabı eksər "özünü öldürən"ləri ölümə daimi mübarizəyə sövq edir. Kleptoman öz eybi ilə necə döyüşsə, onlar da intiharla eləcə mübarizə aparırlar. Bu mübarizədən Yalquzağın da xəbəri vardı və onu müxtəlif silahlarla aparmışdı. Axırda, təxminən, qırx yeddi yaşına çatanda, xoş, həm də gülməli bir fikrə düşdü və özü də tez-tez ondan ləzzət almağa başladı. Qərara gəldi ki, məhz əlli yaşına çatanda özünü öldürəcək. Özlüyündə belə razılaşdı ki, həmin gün ehtiyat yoldan istifadə edib-etməyəcəyi onun ovqatından asılı olmalıdır. Qoy başına nə iş gəlir-gəlsin, qoy, lap xəstələnsin, müflisləşsin, dərdi-qəmi aşib-daşsın – fərqi yoxdur, hamısının ömrü qısa olacaq, uzaqbaşı günü-gündən azalan bu bir neçə ili, ayı, günü əzaba döndərəcək! Və doğrudan da, əvvəllər ona daha çox əzab verən, hətta az qala bütün varlığını sarsıdan bəzi müsibətlərə indi asanca dözə bilirdi. Hansı səbəbdənsə vəziyyəti daha da pisləşəndə, tənhalığına, yalquzaqlığına, vəhşiliyinə ayrı bir dərd də, itki də qoşulanda, onlara : "Birçə dayanın, qoy ikicə il də gəlib-keçsin, sizinlə haqq-hesabı çürüdəm!" – deyə bilirdi. Sonra da ləzzətlə xəyalə dalırdı: əlli yaşı tamam olanda, məktublar, təbrik teleqramları gələcək, o isə əlindəki iti ülgüclə bütün ağrıları əlvida deyəcək, həmin qapını çəkib arxasınca bağlayacaq... Onda görüm, sümüklərin sızılması, dərd-ələm, baş ağrısı, mədə sancısı neyləyəcək?!

İndi yalnız onun özünəməxsus fenomenliyini, daha doğrusu, meşşanlıq qəribə münasibətini izah etmək, onların nədən irəli gəldiyini araşdırmaq qalır. Çıxış nöqtəsi kimi əvvəlcə onun "meşşanlıq"ə münasibətini götürək, çünki elə özü də "məndən danış" deyir.

Yalquzaq öz təsəvvüründə meşşan dünyasından tamam uzaq idi. Çünki nə ailə həyatı, nə də ictimai xudbinlik tanıyırdı. Buna görə də özüni gah təklənmiş bir sərsəri, gah bədbəxt bir zahid, gah da həddindən artıq ağıllı, dahilik vergisi verilmiş, həyatın adi normalarından yüksəkdə dayanan görkəmli bir şəxsiyyət hesab edirdi. Bilə-bilə meşşanlara nifrət bəsləyir və meşşan olmadığı ilə öyünürdü.

Amma bununla belə, hardasa təpədən-dırnağacan meşşan həyatı sürür, pulunu bankda saxlayır, vəziyyəti ağır olan qohumlarına əl tutur, bəzək-düzəyə çox uymasa da, abırlı, sadə geyinir, polis, vergi agentliyi və buna bənzər hökumət orqanları ilə ümumi dil tapmağa çalışırdı. Bunlardan əlavə, hansı bir güclü, gizli həsrətsə onu həmişə xırda meşşan dünyasına, sakit, ləyaqətli, qabağında tərtəmiş bağçası, par-par parıldayan pilləkəni olan, ab-havasından səliqə-sahman ətri gələn evlərə tərəf çəkirdi. Düzdür, özünü xırda-para ayıblardan, şıltaqlıqdan, meşşan dünyasından gen gəzən qəribə bir adam, ya da dahi kimi hiss etməkdən xoşu gəlirdi, amma bununla belə, heç vaxt, necə deyirlər, həyatın meşşanlıqdan uzaq olan ən ucqar nöqtəsində də yurd salıb yaşamırdı. Nə zorakılarla müstəsna, nə də canilərlə hüquqsuzların arasında qərar tuta bilir, əksinə, həmişə meşşanlar əyalətində yaşayır, lap onlara qarşı çıxa da, üsyan etsə də, meşşan qayda-qanunları, düzeni, ab-havası ilə təmasda olurdu. Bundan əlavə, xırda burjuva tərbiyəsi almış, onun bəzi təsəvvür və qəliblərini özündə saxlamışdı. Məsələn, nəzəri cəhətdən fahişəliyin heç də əleyhinə deyildi, amma hər hansı bir fahişəni ciddi qəbul eləyib, ona adi adam kimi də baxa bilmirdi. Bir də görürdün, dövlətin, cəmiyyətin daş-qalaaq elədiyi siyasi canını, inqilabçını və ya mənəvi pozğunu lap qardaşı kimi sevir, lakin qəlbində hər hansı bir oğruya, caniyə, sadistə aid meşşan mərhəmətindən başqa heç nə hiss eləyə bilmirdi.

Beləliklə, öz həyatının, əməlinin bir hissəsi ilə inkar etdiyi, uzaq qaçdığı şeyi digər hissəsi ilə təqdir və təsdiq edirdi. Hətta çoxdan meşşan mühitinə qismət olmayan bir yüksəkliyə qalxsa da, artıq meşşan idealından uzaqlaşsa da, üreyinin yarısı yenə o dünyanın yanında idi, çünki hər cür qayda-qanuna, adət-ənənəyə ciddi əməl edilən sıgallı bir meşşan evində böyüyüb başa çatmışdı.

di yaşı

"Meşşanlıq"ın özü isə mövcud həyat tərzini kimi tarazlığa can atmaqdan, insan münasibətlərindəki saysız-hesabsız təsadüflərlə təzadlar arasında ortaq nöqtə tapmaq cəhdindən başqa bir şey deyil. Nümunə üçün o təzadlardan birini, elə lap paklıqla əxlaqsızlığı götürsək, bizim bu bənzətmənin mənası öz-özünə aydınlaşır. İnsanın imkanı var ki, özünü bütövlükdə mənəvi həyatın ixtiyarına versin, ilahi qüvvəyə qovuşmağa can atsın, paklıq ideali ilə yaşasın. Ancaq onun eyni zamanda özünü bütövlükdə ehtirasın ixtiyarına buraxmaq, hisslərin əsirinə çevirmək və hər şeyi birəcə anın səadətində qurban vermək imkanı da vardır. Bu yollardan biri paklığa, mənəvi şəhidliyə, Allah yolunda fədakarlığa, digəri isə əxlaqsızlığa, cəsisləşərək əsirliyinə, çürüməyə aparır. Ancaq meşşan bu yolların tən ortasında yaşamağa çalışır. Heç vaxt ümitsizliyə qapılmaz, nəşənin, asketizmin quluna çevrilir, nəyinsə yolunda şəhid olmur, öz faciəsi ilə razılaşmır. Əksinə, onun ideali fədakarlıq deyil, öz "Mən"ini qoruyub saxlamaq olur, nə paklığa, nə də onun əks qütbünə can atır, heç nəyin mütləqliyinə dözmür, həm Allaha, həm də nəşəyə tapınır, comərd olmaq istəyir, ancaq bu dünyanın zövq-sədasından da keçə bilmir. Bir sözlə, son hədlərin arasında hər cür fırtınadan, tufandan uzaq, rahat bir yer axtarır, axırda onu da tapır, ancaq bu zaman mütləqliyə, son həddə aparan mənəvi həyatı, mənəvi hissləri itirir. Mənəvi həyatı isə yalnız öz "Mən"ini qurban verməklə qazanmaq olar. Meşşansa öz "Mən"ini (özü də kəm-kəsirli "Mən"ini) hər şeydən yüksək tutur. Beləliklə o, qurban verdiyi həmin mənanın hesabına etibarlı, təhlükəsiz bir həyat tapır, divanəlik əvəzinə vicdan rahatlığı, nəşə əvəzinə zövq, azadlıq əvəzinə rahatlıq, od-alov əvəzinə xoş bir hərəkət qazanır. Buna görə də meşşan öz mahiyyəti etibarilə ölüvay, qorxaq olur, öz-özünə qiymət verməyə çəkinir, ipə-sapa tez y tutur. Nəticədə də hakimiyyətin yerinə əksəriyyəti, gücün əvəzinə qanunu, məsuliyyətin əvəzinə isə səssverməni qoyur.

Məlum şeydir ki, sayca nə qədər çox olsa da, bu cür zəif, qorxaq məxluqlar çox duruş gətirə bilməz, belə keyfiyyətləri ilə uzaqbaşı yırtıcı canavarın arasına düşmüş qoyun sürüsü rolunu oynaya bilər... Bununla belə, hərdən görürük ki, məhz güclü şəxsiyyətlərin hökmranlığı dövründə meşşanı divara qısnayırlar, ancaq yenə də meşşanın olmur, hətta bəzən açıq-aşkar dünyaya meydan oxuyur. Bəs, bu necə

olur? Deyərdin ki, nə sürü-sürü olmağın, nə comərdliyin, nə "cotten sense"nin¹, nə də hər hansı bir təşkilatın onu bu faciədən xilas etməyə gücü çatmayacaq! Axı həyat həvəsi çoxdan sönmüş adama dünyanın heç bir təbibisi əlac eləyə bilməz! Ancaq bununla belə, meşşanlıq yaşayır, möhkəmlənir, günü-gündən çiçəklənir. Bəs, niyə?

Cavab belədir: ona görə ki, Yalquzaqlar var. Əslində meşşanlıqın həyatverici qüvvəsi özünün normal üzvləri deyil, əksinə, həyat idealları dumanlı, sürüşkən olduğu üçün onun tərəfinə keçən saysız-hesabsız autsayderlərdir. Meşşanlar cəmiyyətində həmişə çoxlu sərt, vəhşi təbiətli adamlar yaşayır. Bizim Yalquzaq Harri buna ən yaxşı misaldır. İşə bax, heç bir meşşana qismət olmayan bir şəxsiyyət səviyyəsinə yüksəlmiş Harri, nifrətin və özünənifrətin bəxş etdiyi qüssə dolu sevincə bərabər kamillik nəşəsini də dadmış Harri, qanunlardan, comərdlikdən, "cotten sense"dən zəhləsi gedən Harri zorla meşşanlıqın əsirinə çevrilib və indi də yaxasını ondan qurtara bilmir. Beləliklə də, əsil meşşanlıq bayrağı altında müxtəlif təbəqədən olan insanlar, müxtəlif talelər, ziyalılar birləşir, ancaq hamısının da meşşanlıq yaş keçmiş olur. Bunlar mütləq qanunların hökm sürdüyü bir həyatda yaşayısı adamları və hamısı da əvvəlcə infantil hisslərlə ona bağlanır, sonradan isə həyat həvəsi zəifləyir, getdikcə daha pis yoluxur, oradaca ilişib qalır, onun üzvünə çevrilir, ona qulluq göstərməyə başlayır. Çünki meşşanlıqın həyat prinsipi dahilərin: "Əksimə getməyən – müttəfiqimdirlər!" – prinsipinin tərsidir.

Əgər biz Yalquzağın qəlbinə bu baxımdan yanaşsaq, görürük ki, o öz yüksək şəxsiyyəti ilə meşşanlıqda yad bir insandır. Axı hər bir adamın yüksəklərə qalxmış şəxsiyyəti axırda qayıdıb onun "Mən"inə qarşı çevrilir və onu təzədən məhv etməyə çalışır. Görürük ki, o, paklığa da əxlaqsızlığa da eyni həvəslə can atır, ancaq hansı zəifliyin, ədalətin ucbatındansa özünü geniş, kimsəsiz fəzanın qoynuna ata bilmir və hələ də ana bətnindən qınına keçmiş meşşanlıqın seyrində qalır. Bu onun kainatdakı mövqeyi, bu onun buxovudur. Ziyalıların çoxu, sənət adamlarının əksəriyyəti bu qəbildəndir. Onlardan yalnız ən güclüsü meşşan mühitinin ab-havasını yarib əbədiyyə qovuşa bilir, qalanlar isə təslim olub vəziyyətlə barışır, meşşanlıqda nifrət edir, ancaq yenə də meşşan kimi yaşayır, onu gündən-günə möhkəmləndirir, şöhrətləndirir. Çünki

¹ Sağlam düşüncə

hamısı bilir ki, axır ayaqda yaşamaq xatirinə onu təsdiq etməli olacaqlar. Düzdür, deyilənlərin heç biri o saysız-hesabsız varlıqların faciəsinə çevrilə bilmir, ancaq, hər halda, bədbəxt, qaragün olmağa bəs eləyir və onların istedadı da həmin bədbəxtliyin cəhənnəm alovunda bişib yetişir, daha məhsuldar olur. Bunlardan qaçıb canını qurtaran bir nəçisi isə mütləqliyə qovuşur, sonra da çox heyrətamiz bir tərzdə məhv olub gedir. Əsil faciə bunlarınkıdır və özləri də bir-iki nəfər ancaq ola-olmaya. Yerdə qalanlarsa qismətindən ayrılı bilmir. Meşşanlıq da çox vaxt onların istedadına hörmətlə yanaşır. Belələrinin üzünə, xəyalı da olsa üçüncü bir müstəqil aləmin qapısı da açılır ki, onun da adı yumordur. Buumor dünyası öz qapılarını rahatlıq tanımayan, əbədi əzaba məhkum olan, fəciliyə, ulduzlar köhkəşanına qovuşmağa gücü çatmayan, özlərini mütləqlik üçün yaranmış hesab eləsələr də, həmin mütləqlikdə yaşamağı bacarmayan Yalquzaqların üzünə həmişə açıq qoyur, yalnız bu şərtlə ki, onların ruhları əzablar içində möhkəmlənmiş, çevikləşmiş olsun! Əsil meşşan bunu başa düşməsə də, yumor həmişə hardasa meşşanlıq sayılır. Onun xəyalı aləmində bütün Yalquzaqların dumanlı, çoxqatlı idealları həqiqətə çevrilir: burada təkə pahlığı da, əxlaqsızlığı da, eyni vaxtda təsdiqləmək, əks qütbləri bir-birinə yaxınlaşdırmaq deyil, həm də meşşanlığın özünü qəbul etmək mümkün olur. Axı Allahın sehrinə düşən hər kəs istənilən vaxt istənilən canını təsdiq də, inkar da edə bilər, lakin onların ikisi də və eləcə də başqa mütləq şəxsiyyətlər üstəlik o laqeyd, miyanə orta yolu, meşşanlılığı heç vaxt qəbul edə bilməzlər. Yalnız yumor – dahilik üçün yaranıb, dahi ola bilməyənlərin, fəciliyin sərhədlərinə qədər gəlib çıxanların, həddən artıq istedadlı olan bədbəxtlərin bu nadir tapıntısı – bəli, yalnız yumor (bəlkə də bəşəriyyətin ən dahi, özünəməxsus nailiyyəti) olmazı olar eləyir, insan varlığının bütün sahələrini öz prizmasına bələyərək onları birləşdirir. Onda ya partlayış baş verər, ikisi də bir-birindən həmişəlik ayrılır, yalquzaq da biryolluq məhv olub gedər, ya da yumor hissənə uyaraq təmənnalı bir izdivaca girərdilər.

Əgər yumor duyumu və istedadından heç də məhrum olmayan Yalquzaq düşdüüyü cəhənnəmə olanda bu səhrli tərə də döndərüb canından çıxara bilsəydi, yaqin ki, xilas olardı. Ancaq buna indi gücü çatmazdı. Lakin ümid, imkan hələ də qalırdı. Qoy Yalquzağı sevvənlər, sevincinə, qəminə şərik olanlar ona bu xoş günü arzulasinlar. Düzdür, onda da meşşan mühitində ilişib qalacaq, lakin əzabları bir az yüngül-

lənəcək, istedadı daha məhsuldar olacaq. Meşşan dünyasına məhəbbətli, nifrətli münasibətindəki sentimentallıq yox olacaq, bu aləmə bağlılığı rüsvayçılıq kimi bir daha ona əzab verməyəcək.

Belə bir Yalquzaq buna çatmaq və ya bəlkə də ürək eləyib axırda o geniş fəzanın qoynuna atılmaq üçün mütləq özü ilə üzvbüz dayanmalı, şübhə-tərəddüdlər yuvası olan qəlbinə dərindən nəzər salmalı, özünü tam dərk etməliydi. Onda öz şübhəli, dəyişməz varlığını bütün çıpaqlığı ilə görər və gələcəkdə də eys-işrət aləminin cəhənnəm əzabından sentimental-fəlsəfi təsəllilərin qoynuna, ordan da canavar xislətinin məsti-xumar dünyasına qaçmazdı. Onda insanlıqla canavarlıq məcbur olub yalançı hisslərə uymadan bir-birini yaxından tanıyar, göz-gözə dayanardılar. Onda ya partlayış baş verər, ikisi də bir-birindən həmişəlik ayrılır. Yalquzaq da biryolluq məhv olub gedər, ya da yumor hissənə uyaraq təmənnalı bir izdivaca girərdilər.

Ola bilsin ki, günlərin bir günü bu son imkan Harriyə qismət oldu. Ola bilsin ki, günlərin bir günü o özünü tapdı: ya bizim ballaca güzgülərdən biri əlinə keçdi, ya Ölmezlərə rast gəldi, ya da bizim səhrli teatrlardan hansıdasa viranə qəlbinə xilas edəcək şeyi tapdı... Min cür belə imkanlar onu gözləyir. Taleyi inadla onları özünə tərəf çəkir və meşşanlığın bütün autsayderləri də bu səhrli imkanların ab-havasında yaşayır. Elə birçə himə bənddir, ildırım o dəqiqə çaxacaq!

Heç vaxt öz daxili bioqrafiyasının bu səhifələrini görməsə də, Yalquzaq bütün bunların hamısını çox yaxşı bilir. Bilir ki, bir binaya bənzəyən bu dünyada yeri haradır, duyur və bilir ki, ölməzlər var, duyur və qorxur ki, nə vaxtsa özünə rast gələ bilər, bilir ki, dünyada belə bir güzgü var, tapıb ona baxmaq vacibdir, ancaq həmin güzgüyə baxmaqdan da ölüm qədr qorxur.

Bu araşdırmanın sonunda axırıncı bir uydurmanın, köklü yalanın üstünü açmaq qalır. Bütün "izah"ların, hər cür psixologiyanın, nəyisə anlamaq cəhdinin köməkçi bir vasitəyə, nəzəriyyəyə, mifologiyaya, yalana ehtiyacı vardır. Vəcdanlı müəllif, imkanı daxilində, öz hekayətinin sonunda bu yalanların üstünü açmalıdır. Əgər mən "yuxarı"dan, "aşağı"dan danışırımsa, bu fikri izah etmək lazımdır, çünki "yuxarı" da, "aşağı" da yalnız təfəkkürdə, yalnız mücərrəddəlikdə olur. Dünyanın özü isə heç bir "yuxarı", "aşağı" tanımır.

Sözün qısa, "Yalquzaq" da belə bir uydurmadır. Əgər Harri daxilində həm canavarlıq, həm də insanlıq hiss edir və özünün iki əks, ədəvətli varlıqdan ibarət olduğunu düşünürsə, deməli, bu, əslində,

hər şeyi sadələşdirən bir mifologiyadır. Harri heç də canavar – insan deyil və əgər biz də, onun özü uydurub, özü də inandığı bu yalanı həqiqət hesab etsək, Harriyə qoşatəbiətli bir adam, Yalquzaq kimi baxsaq, demək, asan yolla izah xatirinə yalandan istifadə etmiş oluruq ki, indi də həmin səhvi düzəltmək lazımdır...

Taleyni bizə başa salmaq üçün Harrinin özünü yarıncanavar yarınasan hesab etməsi, gah hisslərin, gah da əqlin əsirinə çevrilməsi, eslinə çox yöndəmsiz bir sadələşdirmədir. O, gerçəkliyi zorla təhrif edir, daxilindəki ziddiyyətləri çoxkəmiyə əzabların kökü hesab eləyir. Zahirən inandırıcı görünən bu fikirsə əslində səhvdir. Harri bir tərəfdən özündə “insanlıq”, yəni ram etdirilmiş, muma dönmüş, ağılla, hisslərlə, düşüncələrlə cəlalanmış bir aləm tapırsa, digər tərəfdən də “canavarlıq”, yəni vəhşi, qəddar, ram edilməz, ipə-sapa yatmaz bir instinkt dünyası görür. Varlığının ilk baxışda çox aydın seçilən iki düşmən qütbə bölünməsinə baxmayaraq, Harri hərdən daxilindəki insanlıqla canavarlığın hansı xoş andasa bərişdığının şahidi olur. Əgər o, həyatının ayrı-ayrı anlarında, hər işində-əməlinə, hiss və duyğularında insanlıqla canavarlığın payını dəqiqləşdirmək istəsəydi, ağzı dağa dirənərdi və onda bu gözəl “canavarlıq nəzəriyyəsi” də alt-üst olub gedərdi. Çünki heç bir insan, hətta lap ibtidai zəncinin, idiotun özü də elə sadə deyil ki, onun varlığını iki, ya üç əsas əlamətlə izah etmək mümkün olsun. Harri kimi mürəkkəb bir adamın mahiyyətini adicə canavarlığa, insanlığa bölməklə izah etmək sadələşləkdir, boş şeydir, uşaq oyunudur. Harrinin iki deyil, yüz cür, min cür təbiəti vardır. Onun həyatı (hər bir insan həyatı kimi) yalnız paklıqla əxlaqsızlıq, instinktə ağıl dünyası kimi ikicə qütbün arasında deyil, yüzlərlə, minlərlə qütbün arasında cövlan edir.

Harri kimi ağıllı, savadlı bir adamın özünü “Yalquzaq” sayması və bununla da zilldiyyətli, mənalı həyatını belə adi, kobud, primitiv qəlibə salmaq ümidi bizi təəccübləndirməməlidir. İnsan hər şeyi ali dərəcədə fikirləşməyə qabil deyil və hətta ən ağıllı, ən savadlı adamlar da həmişə dünyaya, özünə bu cür sadələş, adi, yalançı qəliblərin prizmasından baxır. Ən çox da özünə! Çünki hərənin öz “Mən”ini bir vahid şəkildə təsəvvür etməsi, bəlkə də hamı üçün anadangəlmə, məcburi bir ehtiyacdır. Bu yanlış fikir nə qədər tez-tez, özü də ağır zərbələrə məruz qalsa da, yenə imkan tapıb işini görür. Hakim qatillə üzbəüz oturub onun gözünün içinə baxarkən, birçə anlığa qatilin də onun (hakimin) səsi ilə danışdığını eşidəndə, qarşısındakının bütün

hərəkətlərini, əməllərini, imkanlarını özündə tapanda, tez qayıdıb yəni-dən vahidləşir, hakimə çevrilir, öz “Mən”inin doğma qanına tələsir, borcunu yerinə yetirərək qatili ölümə məhkum edir. Əgər hər hansı nadir istedadlı bir adamın həssas qəlibinə “çoxcəhətli olmaq” şübhəsi damarsa və o da bütün dahilər kimi “şəxsiyyətin vahidliyi” adlı boş xülyaları damadağın edərək özünü çoxtəbiətli, müxtəlif “Mən”lərin məcmusu hesab edərsə, bunu birçə dəfə ağzından qaçırması kifayətdir. Həmin dəqiqə əksəriyyət üstünə tökülüşər, elmi köməyə çağırar, onu şizofrenik hesab eləyər, başəriyyəti həmin bədbəxtin ağzından çıxan həqiqəti eşitməyə qoymaz. Bir də ki, hər düşünən şəxsin bildiyi, lakin danışmağa ürək etmədiyi sözləri burada xırdalamağın nə mənası? Əgər kimse heç nəyə fikir verməyib “Mən”in uydurma “vahidliyi”ni qoşalaşdırmağa çalışırsa, deməli o, dahi kimi bir şeydir, bu da olmasa, nadir, maraqlı müstəsna. Əsil həqiqətdə isə ən sadələş “Mən”in özü də vahid deyil, əksinə, həddən artıq olvan bir dünya, balaca bir ulduz köşkəşanı, biçim, inkişaf, sükunət, varislik, imkan qarmaqarışığdır. Bu qarmaqarışlıqlığın hərsini ayrı-ayrılıqda götürüb, ona bir vahid kimi baxmaq, öz “Mən”indən adi, qəlibə salınmış sərhəd hüdudları aydınca görünən varlıq kimi danışmaq cəhdi isə yalandır və hər bir insana xas olan bu yalançılıq, lap ucaların ucası da olsa, görünür hava, su kimi daxili tələbatdan, ehtiyacdən irəli gəlir.

Bu yalan sadəcə bir metaforaya əsaslanır. Hər bir insan cismicə vahiddir, ancaq ruhən yox. Hətta ən zərif poeziyada da, adətən, zahirən bütöv, zahirən vahid personajlardan istifadə olunur. Mütəxəssislər, başçıxanlar indiyəcən mövcud olan poetik formalar arasında dram janrını hamısından yüksək tutur və düz də eləyirlər. Çünki yalnız o, “Mən”in çoxcəhətli varlıq kimi təsvir edilməsinə böyük imkan yaradır (və yaxud yarada bilər), ancaq bu şərtlə ki, onun personajının təkzibedilməz, təkrarsız, bitkin cismani vahidliyi kobud şəkildə təhrif edilərək bizə vahid varlıq kimi görünməsin. Elə buna görə də sadələş estetika hər kəsi özünəməxsus xüsusi vahid varlıq kimi təsvir edən karakterlər dramına daha çox üstünlük verir. Yalnız lap uzaqlarda tədricən bir şübhə qılcıqlı közməyə başlayır ki, bunların hamısı, bəlkə də ucuz, dayaz bir estetikadır. Və biz də hər şeydə zahiri görünüşdən çıxış edərək qanımızda olmayan, ancaq haqqında elüzəri məhəbbətlə, ağızsolusu danışdığımız, “Mən” və “şəxsiyyət” haqqındakı uydurmaları kəşf edən antiklinin gözəllik anlayışlarını öz böyük dramaturqlarımızla bağlamaqda yanılıq. Qədim hind

poeziyasında belə bir anlayış yerli-dibli yoxdur. Hind eposunun qəhrəmanları da ayrı-ayrı şəxslər deyil, nəyisə özlərində təcəssüm etdirən insan tükcəsidir. Bizim müasir dünyada da elə poetik əsərlər var ki, onların müəllifi, tam şüurlu şəkildə olmasa da, şəxsiyyət, xarakter dəyişkənliyi pərdəsi altında insanın mürekkəb mənəvi dünyasını təsvir etməyə çalışır. Kim bunu görmək istəyirsə, həmin əsərlərin obrazlarını vahid bir varlıq kimi deyil, müəyyən hissələr, tərəflər, hər hansı tam vahidliyin (lazım gələrsə, şair qəlbinin) müxtəlif aspektləri kimi baxmalıdır. "Faust" a bu cür yanaşan üçün Faust, Mefisto, Vaqner və başqaları vahid varlıq, qeyri-adi bir şəxsiyyət kimi görünəcək və ayrı-ayrı obrazlarda deyil, möhüz bu tam vahidlikdə insan qəlbinin əsil mahiyyətindən nəşə bir nişanə tapacaq. Faust bütün məktəb müəllimlərinin əzbər bildiyi, flisterlərə üşərgələndirən, heyrətə salan: "Ah, köksümdə iki qəlb gözdürürəm mən!" kəlamını deyəndə, yaqın ki, Mefistonu da, onun köksündə gözdirdiyi min cür başqa qəlbləri də unudur. Bizim Yalquzağa da elə gəlir ki, köksündə iki qəlb (canavarlıq və insanlıq) gözdürür və köksü də onlar üçün dərlik eləyir. Əslində, köks də, bədən də bir şeydir, ancaq onda yaşayan qəlblərin sayı iki deyil, beş deyil – minlərlə, milyonlardır. İnsan özü də soğan kimi qat-qatdır, parça kimi min cür sapdan toxunub. Bunu yalnız qədim asiyahılar dərk edib və buddist yolları yaratmaqla şəxsiyyət haqqındakı xülyalanı darmadağın etməyin əməlini tapıblar. Bu bəşər tarixinin də min cür qoribə, məzəli oyunları var: Hindistanın min illərlə əlləşib-vuruşub darmadağın etdiyi xülyaları Qərb dünyası indi müdafiə edir, hər vasitə ilə möhkəmləndirməyə çalışır.

Əgər biz Yalquzağa da bu baxımdan yanaşsaq, onun öz gülünc qoşatəbiətliyiindən niyə əzab çəkdiyinin səbəbini başa düşərik. Faust kimi ona da elə gəlir ki, iki qəlb bir köks üçün həddən artıq çoxdur, gec-tezi onu partlada bilər. Ancaq əslində, bu, çox azdır və Harri də onu belə primitiv şəkildə dərk etməklə bədbəxt qəlbine zor etmiş olur. Çox savadlı olsa da, Harri ikiden o yana saya bilməyən ibtidai insan kimi bəzi şeyləri qarışdırır. Bir hissəsini insan, digərini hissəsini isə canavar adlandırır və elə bilir ki, bununla da özünü tən bölüb qurtardı. O, "insan" hissəsinə daxilindəki mənəviyyəti, incilikləri, kamilliyi, "canavar" hissəsinə isə hərisliyi, vəhşiliyi, qarmaqarışıqlığı aid edir. Ancaq həyatda heç nə düşüncəmizdə, bədbəxt-səfeh dilimizdə olduğu kimi asan başa gəlmir və Harri də vəhşi "canavarlıq" meto-

"insan" hissəsinə qəlbinin insanlıqdan hələ çox uzaq o guşələrini, canavarlığa isə canavarlığın özündən də bəşər xasiyyətlərinə aid edə bilər.

Hamı kimi Harriyə də elə gəlir ki, insanlığın mənasını yaxşı başa düşür, ancaq əslində, tez-tez yuxuda və ya şüuruna nəzarət edə bilmədiyi anlarda üreyinə damsa da, onu başa düşmür. Kaş, bu üreyinə damanları unutmayaydı, onlardan özü üçün bir nəticə çıxaraydı! Axı insan deyisməz, əbədi bir varlıq deyil (öz müdriklərinin üreyinə başqa cür damsa da, antik dövrün ideali belə idi), əslində, hər hansı bir sınaq, hər hansı bir keçid kimi təbiətlə ruhu arasında salınmış nazik, qıl körpüdür. Bir ülvə həvəs onu ruhun, Allahın yanına səsləyir, bir gizli həsrət isə ilkinliyə, ana təbiətin qoynuna çağırır, həyatda da qorxa-qorxa, titrəyə-titrəyə bu iki qüvvənin arasında döyükdür... Əslində, insanların "insanlıq" məfhumu barədə dedikləri həmişə müvəqqəti bir meşşan sazişi olur. Bu saziş də həddən artıq hərisliyi qəbahət kimi rədd edir, bir az şüurlu olmağı, abır-həya gözləməyi, heyvani hissələrdən azadlığı tələb edir, kiçik mənəviyyət iştiratına nəinki icazə verir, hətta onu vacib də sayır. Belə sazişdən yaranan "insan" da başqa meşşan idealları kimi tez güzəştə gedən, utancaq, sadələhv, həm də bic olur, öz qəzəbli ulu nənəsi təbiəti də, zəhlətökən ulu babası ruhu aldaraq onların arasında miyanə bir yer tapıb yaşamağa çalışır. Buna görə də meşşan "şəxsiyyət" adlandırdığı şeyi qəbul edərkən ona dözü, eyni zamanda şəxsiyyətini də dövlət adlı kərtənkələnin əlinə verir, ikisini də həmişə bir-birinə qarşı qoyur. Ona görə də meşşan bu gün kafir kimi oda atdığı, canı kimi asdığı adama sabah heykəl ucaldır.

Harri hiss edir ki, "insan" artıq yaranıb başa çatmış varlıq deyil. O nəşə mənəvi bir ehtiyac, qorxulu olduğu qədər də həsrəti çəkilen uzaq bir imkandır. Bundan əlavə, bu gün edam kürsüsü, sabah isə uca bir heykəlin gözlədiyi iki-üç yalqızın "insan"lığa gedən uzun yolda daddığı əzab-əziyyət, nəşə Yalquzağa yaxşı tanışdır. Ancaq onun öz daxilindəki "canavar" a qarşı qoyduğu "insan", əslində, meşşan sazişindən yaranmış miyanə "insan" a daha çox uyğun gəlir. Harri hiss edir ki, bir yol da əsil insanlığa – ölməzliyə aparır və hərdən də tərəddüdlə, azacıq da olsa, həmin yolla gedir, ancaq əvəzində də dəhşətli iztirablara, ağrılarına, yalqızlığa düşər olur. Ancaq o, ali ehtiyacı, mənəviyyətin axtardığı əsil insanlığı təsdiq etməyə, ona tərəf can atmağa, ölməzliyə doğru gedən yeganə cığıra düşməyə qəlbinin dərinliklərində qorxur. Aydınca hiss edir ki, bu qorxu daha böyük

əzablara, son məhrumiyyətə, çıxdışığa, bəlkə də elə lap edam kür-süsünə aparır. Hətta bu yolun sonundakı ölməzlik onu nə qədər cəzb etsə də, həmin iztirabları çəkmək, həmin ölümləri ölmək istəmir. Meşşanlara nisbətən insanlığın məqsədini daha yaxşı anlasa da, gözlərini yumur və başa düşmək istəmir ki, əbəz yərə öz "Mən"-indən yapışıb qalmaq, əbəz yərə ölümdən qaçmaq əbədi ölümə aparən ən qısa yoldur. Ölməyi bacarmaq, qınından çıxmaq, öz "Mən"-ini əbədi təbəddülata təslim etmək isə adamı ölməzliyə aparır. Ölməzlər içində ən çox sevdiklərinə, məsələn, Motsarta pərəstiş edəndə də, yenə son anda ona meşşan gözü ilə baxır, adi bir məktəb müəllimi kimi onun kamilliyini, fədakarlığını, dahiərə xas şəhidliyini, meşşan ideyalarına qarşı biganəliyini sənətkarlıq istedadı ilə izah etməyə çalışır. Lakin bilmir ki, bu əzabkeşlərin, insan olmaq istəyənlərin yaşadıkları meşşan ab-havasını nazik buz qatına döndərən dəhşətli tənalığa, Gefsiman bağından yalqızlığa dözmək bacarığıdır.

Ancaq hər halda, bizim Yalquzaq özündə ən azı Faust qoşalığı kəşf edib və tapıb ki, cismani vahidliyi hələ mənəvi vahidliyi demək deyil, uzaqbaşı, həmahənglik idealına gedən ziyarət yolundadır. İstəyirdi ki, ya daxilindəki canavarın başını əzib, tam insan olsun, ya da insanlıqdan əl çəkib, ən azı, canavar kimi yekrəng, yekcins bir həyat sürsün. Çox güman ki, ömründə əsil canavarı görüb, əməlli-başlı müşahidə etməmişdi. Yoxsa bilərdi ki, heyvanların da vahid qəlbi olmur, onların da gözəl, şax bədənlərində cürbəcür istəklər, vəziyyətlər yaşayır və canavarın da içində təzadlar, uçurumlar var, o da əzab çəkir. Yox, insan "Təzədən təbiətin qoynuna!" deməklə həmişə əzablı, ümidsiz, səhv bir yola düşmüş olur. Harı heç vaxt tam canavar ola bilməz və əgər olsa da görür ki, canavarın özü də sadə, ilkin varlıq deyil, o da həddən artıq çoxcəhətlidir, mürəkkəbdir. Canavarın da canavar köksündə iki, yaxud ikidən də çox qəlbi var və canavarlıq həvəsinə düşən hər bir kəs də öz məhnisindən: "Ah, uşaq olmaq nə böyük səadətdir!" – deyən adam kimi çox şeyi unudur. Körpə məsumluğu haqqında məhni oxuyan o suyuşirin, ancaq xəyalpərvər insan da təbiətin qoynuna, məsumluğa, ilkinliyə qayıtmaq istəyir və tamamilə unudur ki, uşaqlar da heç vaxt xoşbəxt deyildir, onların da bəzi daxili ziddiyyətləri, təzadları, min cür dərdi vardır.

Ümumiyyətlə, geriye – nə canavarlığa, nə də uşaqlığa aparən yol var. Heç nəyin ilkinliyində məsumluq, sadəlik yoxdur; bütün yara-

nanlar, hətta üzədən çox sadə görünənlər də artıq çoxcəhətli, günaha batmış, təşəkkül prosesinin çirəkbə dolu axınına atılmış olur və heç vaxt, heç zaman da həmin axına qarşı üzə bilmir. Məsumluğa, ilkinliyə, Allahın yanına gedən yol geriye deyil, irəliyə – canavarlığa, uşaqlığa deyil, günahlar aləminə, əsil insanlığa doğru aparır. Ay bəd-bəxt Yalquzaq, heç özünü öldürmək də sənə kömək edə bilməz, onsuz da insanlığa doğru gedən bu uzun, çətin, əzablı yolları keçəcəksən, təbiətindəki ikilik getdikcə çoxalacaq, mürəkkəbliyin daha da artacaq. Öz dünyanı daraltmaq, qəlbinə sadələşdirmək əvəzinə, bütün dünyanın əvvəlcə yarısını, axırda da hamısını inilti-sızıltı ilə genişləndirdiyin qəlbinə yerləşdirməli olacaqsan ki, bəlkə biryolluq qurtarasan, dinclik tapasan. Budda da, bütün adamlar da bu yolu keçib. Kimi bilə-bilə, kimi də xəbərsiz keçib. Bəxti gətirən də olub, gətirməyən də. Hər bir yaranış kainatdan ayrılmaq, məhdudlaşmaq, Allahdan ayrı düşmək, əzablar içində yenidən yaranmaq deməkdir. Kainata qayıtmaq, əzablarla dolu təklənmədən qaçmaq, ilahiləşmək – öz qəlbinə o qədər geniş açmaq deməkdir ki, bütün kainat təzədən oraya yerləşə bilsin.

Burada söhbət məktəbin, milli iqtisadiyyatın, statistikanın hesabladığı insanlardan, dəniz qırağına yığılmış qum tək, dalğalar özünü sahile çırparkən ətrafa yayılan çiləti tək küçələrə səpələnmiş adamlardan getmir. Onlar bir neçə milyon olsun və ya az, fərqi yoxdur, xammaldan başqa heç nə deyillər. Xeyr, biz burda sözün həqiqi mənasında insandan, insanlığa gedən yolun mənasından, əzəmətli bəşər övladından, ölməzlərdən danışırıq. Dahilə bizim düşündüyümüz qədər az və ya ədəbiyyatçıların, tarixçilərin, xüsusən də qəzetlərin dediyi kimi çox da deyillər. Bizə elə gəlir ki, yalquzaq Harridə də kifayət qədər dahilik əlaməti var və o da düşüüyü hər çətinliyi inildəyə-inildəyə, sızıldaya-sızıldaya səfeh yalquzaqlığı ilə bağlamaq əvəzinə, cəsəət edib bəxtini insanlığa gedən yolda sinaya bilər.

Bu cür imkanlara malik adamların yalquzaqlarla: "Neyləyim, ürək ikidir!" – deməklə kifayətlənməsi onların meşşanlığa bəslədiyi hürək məhəbbət qədər təəccüblü və kədərlidir. Buddanı başa düşə bilən, insanlığın geniş üfüqlərindən, dərin uçurumlarından xəbəri olan bir insan görək "şənsən"-nin, demokratiyanın, meşşan maarifinin ağılıq etdiyi bir dünyada yaşamaıyadı. Qorxaq olduğu üçün də bu dünyada yaşayır, darlıq hiss eləyəndə, balaca meşşan daxmalarında sıxılındı isə hamısını "canavar"-ın ayağına yazır və heç cürə başa düşmək istəmir ki, həmin canavarlıq bəzən ən yaxşı cəhətdir. Təbiətindəki

bütün vəhşilikləri canavarlıq adlandırır və ona qəzəbli, təhlükəli bir meşşan qorxusu kimi baxır, ancaq özünü həssas qəlbli bir sənətkar hesab eləyən bu adam birçə şeyi görmür ki, onun daxilindəki canavarlıqdan başqa, canavardan da betər çox şey yaşayır və onların da hamısı canavar deyildir: biri tülkü, biri ejdaha, biri pələng, biri meymun, biri də cənnət quşudur. Görmür ki, daxilindəki əsil insanlıq meşşan təsəvvürlərinin yaratdığı saxta insanın səhrinə düşüb boğulduğu kimi, bu dünya da – həm ülvî, həm eybəcər, həm böyük, həm balaca, həm kobud, həm də zərif məxluqların məskən saldığı cənnət bağı da başdan-ayağa canavar haqqındakı nağılın səhrinə düşüb boğulur.

Yüz cür ağacı, min cür gülü-çiçəyi, yüz cür meyvəsi, min cür yaşılığı olan bir bağı təsəvvürünüza gətirin. Əgər bu bağın bağbanı onları yalnız ikicə növə – “yeməli”yə və “yabanı”ya bölürsə, onda, deməli, hər onundan doqquzunu becərə bilməyəcək, ən səhrli çiçəkləri qoparıb atacaq, ən zərif ağacı kəsib tullayacaq. Bunları da eləməsə, hamısından zəhləsi gedəcək, onlara kəc baxacaq. Yalquzaq da qəlbindəki min cür çiçəyə belə ögey-döğməliqlə yanaşır. “İnsanlıq” və “canavarlıq” rubrikasına düşməyənləri, sadəcə olaraq, görmür. “İnsanlığ”ın da ayağına ağına gələni yazır! Canavarlığa aid olmayanların hamısını – hər cür qorxaqlığı, hər cür meymunluğu, hər cür səfəhliyi və alçaqlığı “insanlığ”a aid edir, hələ də özünü dərk edə bilmədiyi üçün hər bir əzəməti, nəciyyəli də “canavarlıq”ın ayağına yazır.

Biz indi Harri ilə vidalaşırıq. Qoy öz yolu ilə tək getsin. Gedib ölməzlərə qovuşsaydı, bu çətin yolun tuşlandığı yerə çatmış olsaydı, dönüb təəccüblə geriye – gəldiyi yolun sərt, kövrək dolaylarına baxar və ürəyində məzəmmət eləyə-eləyə, yazığı gələ-gələ, ürək-dirək verə-verə, könüllü açılı-açılı bu Yalquzağa gülerdi!

Oxuyub qurtardıqdan sonra yadıma düşdü ki, iki-üç həftə bundan əvvəl gecəyarısı durub, qərribə bir şeir yazmışdım və o da Yalquzaq haqqında idi. Yazı stolunun ağzına qədər kağız-kuğuzunla dolu çəkməçələrini axtarıb onu tapdım və oxudum:

Dünya qara belənib, ağappaq, soyuq qara,
Mən Yalquzaq ələ hey yorturam qəça-qəça.
Yalqız bir qarğa qalxır tozağacı üstündən
Nə dovşan, nə də cüyür görünmür gözə, haça!
Könlümə cüyür düşüb, dadlı, ləzzətli cüyür,
Kaş, birisi əlimə keçəydi. Onda, vallah,

O cüyürü didərdim dişimlə, dırnağımla,
Dünyada bundan gözəl nə ola bilər, Allah!
Sümüyün də yeyərdim mən o qəşəng heyvanın,
Qıpqırmızı qanından xirtəyəcən içərdim.
Sonra bütün gecəni qalaraq yalqız, tənha,
Ulayardım, qəmimo, təkliliyə köçərdim.
Hətta dovşan da belə, indi karıma gələr,
Onun buğlanan oti gecələr, sanki, qaymaq.
Məgər qoca bəxtimə tükə sevinc gətirən
Bütün o adətlərdən mən düşmüşəmmi uzaq?
Quyruğumda tükələrə daha dən düşüb çoxdan,
Gözlerim də heç yaxşı görə bilməyir, Allah!
Sevimli arvadımı lap çoxdan itirmişəm,
İndi cüyür eşqiylə çöllərdə çəkirom ah.
Bir dovşan arzusuyla yorturam qış gecəsi,
Külək uğuldadıqca, mən tufan qoparıram.
Boğazımın odunu qarlı söndürərək hey,
Öz zavallı ruhumu şeytana aparıram!

İndi əlimdə özümün iki portretim vardı: birini qafiyəli misralarla yaratmışdım və o da özüm kimi kədərli, qorxaq idi. Digərini isə kənarda dayanıb məni müxtəlif vəziyyətlərdə müşahidə eləyən ayrı bir şəxs kimi öz yazısında soyuqqanlıqla, zahiri dəqiqliklə çəkmişdi. Həmin adam məni lap yaxşı, lakin özümədən az tanıyırdı. Portretlərin hər ikisi – özümün kədərli-kədərli kəkələyən şerim də, naməlum adamın ağıllı etüdü də ürəyimi ağrıtdı. İkisi də haqlı idi. Mənim ümidsiz varlığını bəzək-düzəksiz çəkmişdilər. İkisi də vəziyyətimin dözülməzliyini, faniyini aydınca göstərirdi. Bu Yalquzaq ya ölməli, öz əli ilə kin-küdurətli varlığına son qoymalı, ya da qayıdıb özünə bir də nəzər salarkən onu bürüyən cəhənnəm alovunda əriyə-əriyə dəyişməli, maskasını çıxarıb atmalı, yeni bir “Mən”ə doğru getməliydi. Eh, bu dəyişiklik mənim üçün təzə, yad deyildi. Onu yaxşı tanıyırdım, başım çox çəkmişdi və həmişə həddən artıq ümidsizləşən vaxtlarımda həmin hissləri keçmişdim. Hər dəfə də onun dəhşətli qasırğasında əvvəlki “Mən”im çilik-çilik olmuşdu, hər dəfə də dərin-dərin uçurumlar onu atım-atım, tikə-tikə eləmişdi, hər dəfə də həyatın ən çox sevdiyim, əziz tutduğum bir parçası vəfasız çıxmışdı, itib

¹ Şeirləri Azərbaycan dilinə sətiri tərcümədən E.Quliyev çevirmişdir.

getmişdi. Bir dəfəsində var-yoxum qarışıq meşşan şöhrətimi itirdim və yavaş-yavaş həmin ana qədr qarşımda səcdə qılanların mərhəmətindən uzaq gözməyi öyrənməli oldum. Başqa birindəsə qəfləton ailə həyatım birca gecənin içində dağıldı: ruhi xəstəliyə tutulmuş arvadım məni evdən didərgin saldı, yurdumdan-yuvamdan elədi, məhəbbət, etibar birdən-birə dönüb nifrətə, qatı düşmənciliyə çevrildi, qonşuların kimisi arxamca mərhəmətlə, kimisi də nifrətlə baxdı. Elə həmin vaxtdan da yalnızlaşmağa başladım. Bir neçə ildən – bir neçə çətin, ağrı-acılı ildən sonra, axır ki, bu dəhşətli tənhalıqda, çətinliklə də olsa, özümdə mənəvi təmizliyə tapınan bir asket həyatı və ideali təbiiyə etdim. Mücərrəd əqli məşqlərə, düzenli meditasiyalara qapılaraq yenə də həyatın dinclik adlı zirvəsinə qalxdım. Ancaq həmin həyat da darmadağın oldu, birdən-birə öz nəcib, müqəddəs mənasını itirdi; mənasız, yorucu səyahətlər məni dünyanın müxtəlif yerlərinə çəkib apardı, yeni əzablar, yeni gənəhlər üst-üstə qalandı. Və hər dəfə hansı maskənə yırtılanda, hansı ideala məhv olub gəndə, indiki kimi dəhşətli bir heçlik, sükut, ölüm qoxuyan sıxıntı, tənhalıq, təcridlik və biganəliyin, ümitsizliyin cəhənnəm boşluğu, kimsəsizliyi onları qabaqlayırdı.

Lakin onu da danmaq olmaz ki, həyatım hər dəfə belə sarsılındı, nəse qazanır, bir az sərbəstləşir, mənə dərinləşir, ancaq günün-gündən də tənhaləşir, müəmmaya dönmür, soyuqlaşır. Meşşanlıq baxımından, mənim həyatım sarsıntıdan sarsıntıya gedir, tənəzzülə uğrayır, getdikcə də normalıqdan, qanuni şeylərdən, sağlamlıqdan uzaqlaşır. İllər keçdikcə işsiz, ailəsiz, vətənsiz bir insana dönmüşdüm, heç bir ictimai təbəqəyə də aid deyildim, tək qalmışdım, sevənim yox idi, çoxuna şübhəli görünürdüm, həmişə də ictimai fıkrla, cəmiyyətin əxlaq prinsipləri ilə əmansız çəkişmədə olurdum. Hələ də meşşan buxovunda yaşamağıma baxmayaraq, öz hisslərimlə, düşüncələrimlə bu dünyada qərib idim. Din də, dövlət də nəzərimdən düşmüşdü. Daha heç biri vecimə deyildi. Elmin, islahatın, incəsənətin şöhrət düşkünlüyü də məni iyrendirmişdi; bir vaxt mənə istedadlı adam kimi hörmət qazandırıb göylərə qaldıran dünyagörüşüm, zövqüm, ağılım-düşüncəm indi yetim qalmış, vəhşiləşmişdi. Hamıya şübhəli görünürdü. Hər dəfə min cür əzabla dəyişilərkən nəse cüzi, gözəgörünməz bir şey qazanmağı mənə çox baha başa gəlir, həyatım gündən-günə ağırlaşır, çətinləşir, təhlükə qarşısında qalırdı.

Əslində Nitsşenin payız noğməsindəki tüstü-dumana bənzəyən seyrək həvalı bir aləmə gedən o yolu davam etdirməyə haqqım yox idi.

Bəli, taleyin öz dəcəl, çoxbilmiş balaları üçün nəzərdə tutulduğu bu macəralar, bu dəyişkənliklər mənə yaxşı tanışdı. Onları lovğa, lakin uğursuz ovçunun öz tələsini harda, necə quracağını bildiyi kimi, köhnə birjaçının alverin, qazanc yolunun, inamsızlığın, şübhə-tərəddüdlərin, iflasa uğramağın bütün mərhələlərinə bələd olduğu qədr tanıyırdım. Doğrudanmı bütün bu əzabları, bütün bu ağrı çətinlikləri, öz "Mən"-inin alçaqlığından, mənasızlığından xəbə verən anları, məğlubiyyətin, ölümə aid edəydim və onda heç kəs də qazi, ülgüc, ya tapança ilə dadını kifayət qədər tez-tez gördüyüm o müdhiş əzab-əziyyətlərin təkrarından can qurtarmaq ləzzətini əlimdən ala bilməzdi. Yox, lənət bütün bu şeytanlara, dünyada elə bir qüvvə tapılmaz ki, məni təzədən ölümlə rastlaşdıraraq üşərgələndirsin, məqsədi və son nəticəsi dincliyə, rahatlığa deyil, həmişə yenidən məhv olmağa, yenidən yaranmağa yönəlmiş bir dəyişkənliyə, təsisata məcbur edə bilsin! Qoy intihar etmək lap səfehlik, qorxaqlıq, acizlik olsun, qoy lap rüsvayçı, biabırçı ehtiyat yolu adlandırılın. Bu iztirablar yuvasından can qurtaran ən ucuz çıxış yolu da adama xoş gəlir, çünki burada alicənablıqla qəhrəmanlıq artistlik ələmir və mən də, sadəcə olaraq, iki yoldan birini seçməliyəm: ya ani bir ağrı, ya da oda-alova dönmüş nəhayətsiz əzab-əziyyət! Bu ağır, səfeh həyatımda dəfələrlə alicənab bir Don Kixot olmuş, şərefi rahatlıqdan, qəhrəmanlığı ağıldan üstün tutmuşdum. Daha yetər! Bəsdir!

Yerimə girəndə yağışlı qış gününün lənətə gəlmiş bomboz səhəri artıq pəncərəm önündə əsnəyirdi. Çıxardığım qərar da özümlə bərabər yorğan-döşəyə girdi. Amma məni yuxu aparən zaman, hardasa lap uzaqlarda, beynimin ən ucqar guşəsində Yalquzaq haqqındakı kitabçanın "Ölməzlərə" aid olan hissəsi – qəribə səhifəsi birca anlığa parıldadı və özü ilə də hərdən – hətta axırıncı dəfə bu yaxınlarda – ölməzlərə lap yaxınlaşmağım, qədim bir musiqinin taktlarında, az qala, onların soyuq, parlaq, sərt təbəssümlü müdrikliyini duymağım

haqqındakı səksəkəli xatirələri oyadı... Birdən-birə baş qaldıran bu xatirələr parlayıb söndü və yuxu öz ağır pərdəsini üstümə çəkdi.

Günortaya yaxın ayılanda hiss etdim ki, artıq vəziyyət aydınlaşıb. Balaca kitabça da, şerim də dolabçanın üstündəydi və birçə gecənin içindəcə yetişib möhkəmlənmiş qərarım da soyuq bir mehiribanlıqla yaxın keçmişdəki həyatımın qarmaqlaşmışlığından mənə tərəf boylanırdı. Tələsmək lazım deyildi: mənim ölmək qərarım bir saatın ovqatı yox, yetişmiş, bərkimiş bir meyvədi. Yavaş-yavaş dəyib ağırlaşmışdı, taleyin küləyində asta-asta yellənirdi və həmin külək də bir az bərkiyəntək düşməliydi.

Həmişə yola götürdüyüm balaca qutuda ağrıkəsən əla bir dərman vardı. Təsirli opium preparatı. Nadir hallarda istifadə elədiyim üçün aylarla oradaca yatıb qalırdı. Adamı tamam keyləşdirən bu dərmanı yalnız cismani ağrılara dözə bilməyəndə atırdım. Heyif ki, intihar üçün yaramırdı. Qabaqlar yoxlamışdım. Onda da ümitsizliyə qapılmışdım və keyli götürüb içdim. Altı-yeddi adamı öldürməyə bəs eləyərdi, amma mənə gücü çatmadı. Düzdür, tamam keyləşdim, yuxuya getdim, ancaq mədəmdəki dəhşətli sıxıntılara alayımçıq oyananda, bütün ümidlərim alt-üst oldu. Tamam özümə gəlməmiş zəhərin hamısını qaytardım və təzədən yuxuya getdim ki, sabah günorta ayıq, şişkin, bomboş başla, tərtəmiz yaddaşla oyanım. Zəhərin təsiri yalnız bu oldu ki, bir müddət yuxusuzluq xəstəliyinə tutuldu. Mədəmdə də dəhşətli ağrılar başladı.

Dəməli, bu dərmandan qarışmazdı. Onda başqa yol fikirləşdim: əgər bir də opiuma əl atası vəziyyətə düşsəydim, istədiyim anda bu qısa, müvəqqəti rahatlığı əbədisi ilə – ölümlə əvəz edərdim və bunun üçün də ya gülləni, ya ülgücu seçərdim ki, etibarlı, yüzfaizli olsun. Beləliklə də, vəziyyət aydınlaşdı: Yalquzaq haqqındakı kitabçanın verdiyi maraqlı nüsxəyə əsasən əlli yaşı gözləmək mənə çox uzun göründü – buna hələ iki il qalırdı. Fərqi yoxdur, qoy bir ildən, bir aydan sonra, ya da elə lap sabah olsun – qapı həmişə açıq idi!

Demək olmaz ki, bu “qərar” həyatımı tam dəyişdi. Xeyr, yalnız məni çətinliklərə qarşı bir az biganələşdirdi, opiuma, şəraba məylim nisbətən azaldı, düzmün həddinə olan marağımı isə bir az da artırdı, vəssalam! Həmin axşamın başqa təəssüratları isə daha təsirli oldu. Yalquzaq haqqındakı traktatı hərdən aludəliklə, minnətdarlıqla

yenidən oxuyurdum. Sanki taleyimın gözəgörünməz bir sehrkar tərəfindən idarə olunduğunu özüm də bilirdim, lakin bəzən də bu cür aydınlıqdan xoşum gəlmirdi, lap gülməyim tuturdu, çünki mənim həyatımın özünəməxsus ovqatını, gərginliyini heç başa düşənə oxşamırdı. Yalquzaqlıqla “özünü öldürənlər” haqqında yazılanlar bəlkə də yaxşıydı, ağıllıydı, ancaq hamısı da müəyyən növə, müəyyən tipə aid olanlar üçün deyilmişdi. Bir də ki, çox ağıllı mücərrədlik idi; mənim şəxsiyyətim, mənim qəlbim, mənim özünəməxsus, təkrar-olunmaz taleyim isə bu yəndəmsiz torbaya heç vaxt sığışmazdı.

Ancaq mən daha çox düşündürən kilsə divarı yanındakı qara-basma, ya xəyal, məzmunu traktatdakı işarələrə uyğun gələn və çox şey vəd eləyən elan idi. Burda çox şey vəd olunurdu. O nəməlum dünyadan gələn səslər mənə əməlli-başlı yerimdən oynatmışdı, saatlarla onun haqqında düşüncələrə dalırdım. Getdikcə həmin lövhələrdəki xəbərdarlığı aydınca eşidirdim: “Hamı üçün deyil!...” “Yalnız dəlilər üçün!...” Əgər o səslər mənə çatırdısa, əgər o dünyalar mənimlə danışırılsa, demək, həmin dəli mən idim ki, hamıdan ayrı düşmüşdüm. İlahi, bəs mən “hamı”nın həyatından, normal adamların məişətindən, düşüncə tərzindən çoxdan ayrı düşməmişdimmi? Bəs, mən çoxdan təklənib dəli olmamışdım? Lakin bununla belə, ürəyimın ən gizli bir guşəsində bu harayı – dəli olmaq, ağıldan, buxovdan, meşəanlıqdan əl çəkmək, heç bir qanun tanımayan coşğun qəlb dünyasına, fantazi-yalar aləminə təslim olmaq çağırışını çox yaxşı başa düşürdüm.

Bir gün yenə ebəs yerə küçələrdə, meydanlarda plakatgəzdirən kişini axtarandan, dinşəyə-dinşəyə qapısı yoxa çıxmış divarın yanından bir neçə dəfə keçəndən sonra Martin məhəlləsində qəbiristanlığa meyit aparan dəstəyə rast gəldim. Tabutun arxasınca asta addımlarla yortan adamların üzünə baxanda, məni fikir götürdü: görəsən bu şəhərdə, bu dünyada elə adam tapılar ki, onun da ölümü mənim üçün itki olsun! Ya da eləsi ki, mənim ölməyimin ona bir isti-soyuğu dəysin? Düzdür, arada Erika vardı... Sevgilim... Nə olsun ki... Axı çoxdan aramız soyumuşdu, gec-gec görüşürdük ki, davaladaşdan qaçaq. İndi də harada yaşadığını bilmirdim. Hərdən yanıma gələr, ya da mən gedərdim, amma bütün bunlara baxmayaraq, ikimizin də tənha, çətin adam olmağı, ruhumuzun, ruhi xəstəliyimizin daxili qohumluğu bizi bir-birimizə bağlamışdı. Ancaq kim bilir, bəlkə də mənim öldüyümü eşidəndə, sinədolu nəfəs alıb yüngülləşəcək?!

Bunu da deyə bilməzdim, şəxsi hisslərimin nə dərəcədə düzgün olduğunu da... Belə şeyləri bilmək üçün normal, geniş imkanlara malik bir həyatda yaşamaq lazım idi...

Bu aralıqda hansı istəklərə hüsr dəstəsinə qoşulub, dəbdəbəli, krematoriyalı, beton döşəməli, gözəl, müasir qəbiristanlığa tərəf gedirdim. Bizim mərhumu yandırmadılar, tabutu torpağa quyulayıb üstünü örtülər. Mən isə öz hərəkətləri ilə yas mərasiminə xüsusi təntənə verməyə çalışan keşişə, dəfn bürosu işçilərinə və digər leş iyi almış quzğunlara fikir verirdim: bu qondarma səhnə, pörtlik onları əldən salır, lap gülünc vəziyyətə qoyurdu. Əyinlərindəki qapqara cübbələri yellədə-yellədə mərasim iştirakçılarının ovqatını dəyişməyə, onları ölümün əzəməti qarşısında diz çökdürməyə çalışırdılar. Ancaq bir şey çıxmır, ağlayan tapılmırdı. Sanki bu mərhum heç kəsə görə deyilmiş. Məminlik ovqatını qəbul etmək istəyən yox idi və keşiş də onlara "əziz həmrəyliklərini" deyərək ələ hey müraciət etdikcə, bu tacirlərin, çörəkçilərin, onların arvadlarının lal, işgüzar sifətlərində səksəkəli bir ciddilik, saxta məyusluq ifadəsi dolaşırdı. Hamısı da ürayında deyirdi ki, kaş, bu zəhlətökən mərasim tez qurtaraydı. Axır ki, qurtardı. İrəlində dayanmış iki həmrəylikni nətiqin əlini sıxdı, sonra mərhumin qəbrindən çıxan palçıq bulaşmış ayaqqabılarını yaxınlıqdakı yaşıllıqda təmizlədilər, sifətləri o dəqiqə öz əvvəlki insani görkəminə qayıtdı və qəflətən onlardan biri mənə tanış gəldi: əlində plakat gəzdirən, kitabçanı verib aradan çıxan kişiylə oxşayırdı...

Elə həmin anda da o, üzünü çevirib aşağı əyildi, qara şalvarının bağını səliqəylə çırmaladı və çətinliyi də qoltuğuna vurub iri addımlarla uzaqlaşdı. Arxasınca qaçıb ona çatdım, başımla salam verdim, ancaq deyərsən tanımadı.

– Bu gün axşam tamaşası var? – deyərək soruşdum və köhnə bir sirdaş kimi göz vurmağa çalışdım. Ancaq göz-qaşla danışmaq vaxtım çoxdan keçib-gətmişdi və bu cür ki mən yaşayırdım, az qala adi danışq tərzimi də yadırgamışdım. Özüm də hiss etdim ki, yalandan üz-gözümü qırırdım.

– Axşam tamaşası? – kişi mızıldanıb key-key üzümə baxdı. – Bura baxın, əgər buna ehtiyacınız varsa, "Qara Qartal"a gedin. Əslində bu kişinin həmin adam olduğunu dəqiq bilmirdim və ümidimi üzərək yola düzəldim. Ancaq hara getdiyimi özüm də bilmirdim: nə bir məqsədim, nə bir istəyim, nə də bir işim vardı! Yaşamaq yəne

zəhərə döndü, hiss etdim ki, illər uzununu yığılıb qalmış iyrənclik lap son həddinə çatdı, həyat məni öz qoynundan kənara tulladı. Dəli kimi bomboz şəhərin canına düşdüm; hər şeydən sanki nəm torpaq, meyit qoxusu gəlirdi. Yox, bu bayquşların heç biri mənim məzarım önündə dayanıb cübbəsini yellədə-yellədə, sızıldaya-sızıldaya ulamayaçaq! Ah, hara baxsam da, nə haqda fikirləşsəm də, heç nədə sevinc, çağırış, cazibədarlıq tapa bilmirdim. Hər şeydən kəsif çürüntü, razılıq qoxusu gəlirdi. Hər şey köhnəlmiş, saralmış, bozarmış, zəifləmiş, heydən düşmüşdü. Aman Allah, belə də şey olar? Necə olmuşdu ki, mənim kimi yenidən pərvazlanmış bir gənc, bir şair, elm və sənət ilahələrinin yaxın dostu, səyyah, coşğun idealist bu günə qalmışdı?! Bu iflic, hər şeyə və özüne nifrət, hisslərin kütləşməsi, tərs ovqat, qəlb evini dəhşətli bir cəhənnəmə döndərmiş boşluq, ümitsizlik haradan belə asta-asta, sinə-sinə gəlib məni caynağına almışdı?!

Kitabxananın yanından keçəndə, cavan bir professorla rastlaşdım. Bir neçə il əvvəl, lap axırncı dəfə bu şəhərdə olanda, onunla söhbət etmiş, hətta bir neçə dəfə Şərq məfologiyası haqqında danışmaq üçün evinə də getmişdim. Onda bu sahə ilə çox məşğul olurdum. Ötüb keçmək istəyəndə, professor mənə tərəf gəldi, səmimiyyətlə özünü üstümə saldı və belə acınacaqlı vəziyyətimdə, demək olar ki, ürayimdə ona qarşı minnətdarlıq hissi oyandı. Professor çox sevindi, kefi duruldu, keçmiş söhbətlərimizin bütün təfərrüatlarını xatırladı və dedi ki, mənim təşəbbüslərimin ona çox xeyri olub, məni tez-tez xatırlayıb, o vaxtdan sonra həmkarları ilə belə maraqlı, xeyirli mübahisələri çox az-az olub. Soruşdu ki, şəhərə nə vaxt gəlmişəm (mən aldatdım ki, bir-ikicə gündür), niyə onu axtarmamışam. Bu nəzakətli insanın müdrik, mehriban sifətinə baxdım, belə vəziyyətdə görüşməyimiz mənə lap gülünc görünürdü, ancaq bu bircə qırıq hərəkəti, bircə içim məhəbbəti, bircə dişləm diqqəti ac qurd kimi gözələrimə təpirdim. Rıqqətə gəlmiş Harri irişdi, qurumuş boğazı yaşlandı, iradəsi tərsinə, sentimentallıq onu aydı. Bəli, başladım yalandan çərən-ləməyə ki, yollüstü gəlmişəm, elmi işimlə bağlıdır, özüm də bir az pis hiss eləyirəm, yoxsa onu mütləq axtarırdım. Səmimi qəlbədən məni bu axşam evinə dəvət edəndə, təklifini minnətdarlıqla qarşıladım, xahiş elədim ki, arvadına salam söyləsin və tez-tez danışdıqca, gülümsədikcə, hər şeyi çoxdan yadırgamış cənəm ağrıdı. Və mən – yeni yaxşı yerdə aşımladığından yaltaq-yaltaq gülümsəyən, özünü

nəzakətli, diqqətli göstərən Harri Haller küçədə dayanıb o, mehriban kişinin uzağı görməyən üzünə gülümsəyəndə, başqa bir Harri də onunla yanaşı dayanıb irişir və irişə-irişə də fikirləşirdi ki, mən nə qorub, axmaq, yalançı qardaşam, ikicə dəqiqə əvvəl qəzəblə bu lonətə gəlmiş dünyaya dişimi qıcıyırdım, indisə elə ilk çağırışda hörmət-izzətli bir adamın ilk səmimi salamıyla yerimdən oynadım, sadəliklə hər şey "bəli, amin" dedi, cüzi bir mərhəmətdən, diqqətdən, mehribanlıqdan donuz çəşəsi kimi çəşələnməyə başladım. Beləliklə də, bir-birindən xoşu görməyən iki Harri nəzakətli professorun qarşısında dayanıb bir-birini olə salır, bir-birinə göz qoyur, bir-birinə tüpürür və həmişə olduğu kimi də özlərinə sual verirdilər ki, bütün bunlar, sadəcə olaraq, insan səfəhliyi, insan zəifliyi, ümumi insan taleyidir, yoxsa bu sentimental xudpəşəndlik, bu zəiflik, bu natəmiz qoşa hissələr yalnız, sadəcə olaraq, yalqızlaşğa xas olan bir pəşəkərlıqdır?! Əgər belə alçaqlıq bütün insanlığa xas idisə, onda mənim bu dünyaya nifrət hissim yeni bir qüvvə ilə onun üstünə atılmalıydı, yox, əgər şəxsi zəifliyim idisə, onda özünə nifrətdən nəşələnməyə haqqım vardı.

Bu iki Harrinin mübahisəsinə başım elə qarışmışdı ki, az qala professoru unutmuşdum. Birdən-birə ondan da bezikdim, yaxamı tez qurtarmağa çalışdım. Aralanandan sonra xeyli dayanıb, arxasınca baxdım: sadədil, bir az dindarlara, idealistlərə xas olan yerləşə gözədən itdi. İçimdə qızğın döyüş başladı, gizli-gizli bütün bədənimi sızıldadan podaqra sancıları ilə döyüş-döyüşə, qeyri-ixtiyari, qatib ağaca dönmüş barmaqlarımı yumub açanda, özüm də bildim ki, saat səkkizin yarısındakı axşam yeməyinə dəvətlə bərabər nəzakətli olmaq məcburiyyətini də, elmi boşboğazlığı da, yad bir ailənin səadətinə baxmağı da özümə artıq yük elədim. Acıqlı-acıqlı evə yollandım, konyaka su qatıb içdim, həblərimi atdım, divana uzanıb oxumağa çalışdım. Axır ki, on səkkizinci əsrin ən maraqlı bulvar ədəbiyyatı olan "Sofianın Memeldən Saksoniyaya səfəri"ndən bir az oxuya bildim. Və qəfildən yenə yadıma düşdü ki, gedəsi yerim var, üzüm də tük-lüdür, hələ paltar da dəyişmək lazımdır. Allah bilir, bunu haradan özümə caladım. Deməli, Harri, ayağa qalx, kitabı qırağa qoy, üzünü sabunla, çənanı da kəs qanat, sonra geyin-kecin, gedib insanlarla qayna-qarış! Üzümlü sabunlaya-sabunlaya bu gün qəbiristanda o naməlum adamı iplə salladıqları zibilli xəndəyi xatırladım, darı-xan həmxristianların özlərini gülməkdən güclə saxladıqları barədə

fikirləşdim və heç birinə də gülə bilmədim. Mənə elə gəlirdi ki, o zibilli xəndəkdə genişin mənasız, xəcalətli duasında, yasa gələnlərin üzündəki mənasız, xəcalətli ifadədə, tənəkədən düzəldilmiş, mərhəmətdən yonulmuş xaçların, xatirə lövhələrinin kədərli baxışında, məftildən hörlülmüş, şüşədən kəsilmiş saxta güllərin arasında təkə həmin naməlum adamın həyatı sona çatmır. Təkə mən səhə, ya biri gün ölüb, yalandan yas tutan adamların əli ilə torpağa quyulanmayacağıam. Xeyr, hər şey – ağır xəstəliyə tutulmuş bütün səymiz, bütün mədəniyyətimiz, bütün inamımız, bütün həyat sevincimiz, bütün həyat həvəsimiz də bir gün ölüb gedəcək, bax beləcə torpağa gömüləcək. Qəbiristanlıq bizim mədəniyyət dünyamız idi və burada yatan İsa peyğəmbər, Sokrat, Motsart, Haydn, Dante, Gete pas atmış tənəkə lövhələrini üstündə quruca ada cəvrlmişdi. Yalandan yas tutan adamlar da onları dövrəyə almışlar və özləri də bir vaxt müqəddəs hesab elədikləri tənəkə lövhələrə inamı saxlamaq, çoxdan ölüb getmiş bu dünyaya öz kədərlerini, ümitsizliklərini bildirmək, heç olmasa ürəkdən gələndə ciddi bir söz demək üçün hər şeyə hazır idilər, ancaq bütün bunların ovozində hamısını xəcalətli bir təbəssümlə qəbrin başına yığışmaq qalmışdı... Əsəbiləşib, çənanı həmişə kəsdiyim yerini yenə də qanatdım. Yaranın üstündə xeyli həkimlik elədim, ancaq bununla belə, yenidən təxəllüf yaxalığı təzədən dəyişməli oldum. Özüm də bilmirdim bütün bunları niyə eləyirəm, çünki qonaq getməyə heç həvəsim yox idi. Ancaq Harrinin bir hissəsi yenə də artistliyə başlamışdı: professorun xoş gəlirdi, insan ətri, boşboğazlıq, ünsiyyət həsrətindəydi, yadına professorun qəşəng arvadı düşmüşdü, elə bilirdi ki, mehriban, qonaqpərvər adamların arasında keçirəcəyi birçə axşam onu nəyə ruhlandıracaq. Həmin istək mənə kömək eləyib çənəmə ingilis leykoplastı yapışdırdı, geyindirdi, qəşəng bir qalstuk bağlatdırdı, qılıqlayıb evdə qalmaq arzusundan daşındırdı. Eyni zamanda düşündüm: bu cür ki geyinib-kecinib professoru qonaq gedirom, ikimiz də istəməyə-istəməyə özümüzü nəzakətli göstəririk – bunları hamı hər gün, hər saat, istəməyə-istəməyə, məcburən eləyir: qonaq gedir, səhbətə başlayır, iş yerlərində, idarələrdə oturub qalır. Hamısını da məcburən, qeyri-ixtiyari, istəməyə-istəməyə eləyirlər! Bütün bunları məşinlər də eyni səviyyədə eləyə bilirdi və ya heç eləməmək də olardı. Və bu əbədi, dəyişməz qeyri-ixtiyarilik də onlara mənim kimi öz

həyatlarına tənqidi yanaşmağa onun səfəhliyini, dayazlığını, sırtıq-sırtıq irişən ikiüzülülüyünü, ümitsiz kodorini, heçliyini görməyə, hiss etməyə qoymur. Ah, onlar, yəni insanlar düz eləyir. Çox düz eləyir ki, beləcə yaşayır, həyatla oynayır, mənim kimi adama qüssə-kədar gətirən qeyri-ixtiyariliyə qarşı çıxmaz, gözlerini zilləyib ümitsiz-ümitsiz o heçliyə baxmaq əvəzinə, lazım olan işlərin ardınca qaçırlar. Əgər mən bu qeydlərimdə hərdən insanlara nifətlə istehza edirəmsə, qoy heç kim fikirləşməsin ki, günah onların boy-nuza atıram, onları ittiham edirəm, başqalarını öz şəxsi faciəmə cavabdeh saymaq istəyirəm! Ancaq mən – həddən artıq uzağa gedib, həyatın zülmət bir heçliyə dirənmiş son nöqtəsində dayanan Harri – həm özünü, həm də başqalarını aldadaraq desəm ki, mən də o qeyri-ixtiyariliyə tabeyəm, mən də o əbədi oyunun məsum körpə dünyasının sakiniyəm, deməli, düz eləmirəm, yalan danışırəm!

Elə həmin axşamın özü də çox qərribə oldu. Tanışım yaşayan evin qarşısında bircə anlığa ayaq saxlayıb, pəncərələrə baxdım. “O kişi burada yaşayır”, – deyə fikirləşdim, – həmişə öz işi ilə məşğul olur, mətnləri oxuyur, şərh edir. On Asiya və hind mifologiyaları arasında əlaqə axtarır, hamısından da zövq alır, çünki işinin dəyərinə, nökeri olduğu elmə, xalis zəkanın, toplanmış məlumatların mənasına, tərəqqiyə, inkişafa inanır. Nə müharibə görüb, nə də Eynşteynin indiye qədər mövcud olan bütün təfəkkür tərzlərini dərmanlığın etdiyini hiss edəyib (ona elə gəlir ki, bu yalnız riyaziyyatçılara aiddir), ətrafında yeni bir müharibə üçün gedən hazırlıq işlərindən də xəbəri yoxdur. Fikirləşir ki, yehudilər də, kommunistlər də nifrətə layiqdir, özü isə xeyirxah, dörd-qəm tanımayan, şad-xürrəm, özündən razı, qibtəyə layiq bir uşaqdır.

Özümü toplayıb içəri girdim. Məni ağönlüklü qulluqçu qız qarşıladı. Hansı hissin təsirilə paltomu, şlyapamı apardığı yeri yadımda dəqiq saxladım. O məni işıqlı, isti bir otağa ötürüb gözləməyi xahiş etdi. Əlim dinc durmadı, hansı duanisa zümzümə etmək və ya mürgü döymək əvəzinə, gözümə sataşan ilk şeyanı götdürdüm. Deyirmi stolun üstünə qoyulmuş balaca bir şəkil idi, çərçivəyə alınmış, arxasına da onu çəp saxlayan karton dayaq yapışdırılmışdı. Qravürə idi. Şair *Gətəri* özəmətli, səliqə-sahmanla darənmiş nurlu bir qoca kimi təsvir edirdi. Rəssam, böyük bir çətinlik bahasına da olsa, onun məşhur, odalov saçan baxışlarını, saray əyanlarına xas cilalı tənhalığını, fəciliyini

verə bilmədi. Müəllif bu məkrli qocanın müdrikliyinə xələl gətirmədən, necə deyirlər, professorlara, sonatkarlara xas bir dözümlü, məsumluq ifadəsi də əlavə etməklə, bütövlükdə, doğrudan da, hər hansı meşşan evinə bəzək vura biləcək yaraşıqlı bir qoca zadəgan obrazı yaratmışdı. Çox güman ki, onun heç nəyi bu növ əsərlərdən, yeni əldən iti peşəkarların yaratdıqları iltifatlı peyğəmbərlərin, apostolların, igidlərin, mənəvi qəhrəmanların, dövlət xadimlərinin şəkillərindən pis deyildi. Bəlkə də müəllifin hansı virtuoza bacarığını təsiri idi ki, həmin şəkil mənə yerimdən belə oynadı. Qoy necə istəyir olsun, ancaq, hər halda, mən əməlli-başlıca hirsələnmişdim, ürəyim dolmuşdu və qoca Gətinin bu lovğa, özündənrazı şəkli heç xoşuma gəlmədi. Hiss etdim ki, bura mənim yerim deyil. Bura yalqızların deyil, toquld olunan ustadların, milli dahilərin yeri idi!

Əgər indi ev sahibi içəri girseydi, bəlkə də bəxtim gətirib hansı bəhanə iləsə aradan çıxsa bilərdim. Ancaq arvadı gəldi və mən bu görüşün pis qurtaracağını hiss etdim, də, tələymə bərkiməli oldum. Salamlaşdıq və ixtilaf ixtilafın dalınca düzüldü. Qadın yaxşı qaldığıma görə mənə təbrik etdi, ancaq özüm gözəl bilirdim ki, son görüşümüz-dən keçən illər ərzində çox qocalmışam. Əl verərkən barmaqlarımdan qalxan podaqra sancılarının ağrısı da, istor-istomaz, bunu mənə xatırlatdı... Bəli, sonra soruşdu ki, sevimli arvadımın kefi necədir, məcbur olub dedim ki, mənə atıb, ayrılmış. Professor içəri girəndə, ikimiz də sevindik. O da mənə sevimli görüşdü və bu saxta, komik vəziyyət lap son həddə çatdı. Əlində qəzet vardı. Abunə yazılmış olduğu həmin qəzet militaristlərin, müharibə qızışdıranların orqanıydı. Salamlaşandan sonra qəzeti göstərib dedi ki, mənəm adışım – Haller adlı bir publisist haqqında yazı var, deyəsən, yaramazın, yurdsuz-yuvasız səfilin biridir. İmperatoru ölə salıb, deyib ki, guya müharibənin başlanmasında onun vətəninə günahı düşməyən ölkələrinin günahından az deyil. Yaramazlığı bax! Ancaq lapın alıb, redaksiya o yaramazı rüsvay eləyib, lap atasını yandırır! Lakin görəndə ki, mövzu mənə heç maraqlandırmadı, başqa şeylərdən danışmağa başladı və heç birinin də ağına gəlmədi ki, həmin o əclaf indi onlarla üzbuüz otura bilər. Ancaq əslində eləydi, həmin əclaf mən özüm idim. Bilməsələr yaxşıdır, səs-küy qaldırıb, camaatı narahat etmək nəyə lazımdır! Ürəyimdə güldüm və o dəqiqə bu axşamın xoş təəssüratına olan son ümidim də sındı. Həmin an vaxşı vaxımda qalıb. Elə həmin andaca, yəni professor vətən

xaini Hallerdən danışanda, içimdə dəhşətli bir düşkünlük, ümitsizlik hissi baş qaldırdı. Dəfn səhnəsində başlayan bu hissələr getdikcə qüvvətlənmiş, azgın bir özaba, cismani ağrılara (qurşaqdan aşağı), adamı için-için yeyən qorxulu bir tale yazısına çevrilmişdi. Hiss edirdim ki, nəse məni güldür, arxamca bir təhlükə düşüb. Xoşbəxtlikdən xəbər gəldi ki, yemək hazırdır. Qonaq otağına keçdik. Ağzından xata çıxmasın deyər, başımı yeməyə qarışdırdım, həmişəkindən çox yedim və halım getdikcə pisləşdi. "Pörvərdigara... – elə hey ürəyimdən keçirirdim, – niyə biz özümüzü belə üzürük?" Aydıncə gördüm ki, ev sahibləri də özlərini yaxşı hiss etmirdilər, zorla şən görünməyə çalışırdılar. Ya mənim təsirim keçmişdi, ya da evlərində qanqaralığı olmuşdu. Elə şeylər soruşurdular ki, heç birinə əməlli cavab vermək də olmurdu və o qədər yalan danışdım ki, hər sözü deyəndə iyronməyə başladım. Axırda sözü dəyişmək məqsədilə bu gün şahidi olduğum dəfn mərasimindən söhbət saldım. Ancaq deyəsən, yerinə düşmədi, yumorum təsirsiz qaldı, aramızdakı anlaşılmaqlıq getdikcə dərinləşdi, içimdəki yalquzaq dişlərini qıcıya-qıcıya gülməyə başladım və çorəz yeyəndə, demək olar ki, heç birimiz danışmadıq.

Qəhvə, şnapş içmək üçün yenə həmin otağa qayıtdıq, elə bildik ki, heç olmasa, bunların bir köməyi dəyər. Şekli götürüb komodun üstünə qoysalar da, şairlər şahı yenə də gözüme sataşdı. Heç cür gözümü çəkmə bilmirdim və daxildən baş qaldıran cəzə səslerini eşidən-eşidən onu yenə əlimə götürdüm, çəkişmə təzədən başladı. Beynimə belə bir fikir yeyirdi ki, daha bu vəziyyətə dözmək qeyrimümkündür, ya ev sahiblərini hərəkətə gətirməli, öz ovqatım üstündə kökləməliyəm, ya da nəse bir partlayış olmalıdır.

– Güman edərkən ki, – dedim, – Gətə heç də belə olmayıb. Bir bundakı şöhrətpərəstliyə, alicənab duruşa, möhtərəm tamaşaçı ilə dilxoşluq ələyən ləyaqətə, kişilik pərdəsi altında gizlənmiş iltifatlı sentimentallığa bax! Əlbəttə, ona çox şeyi iradə tutmaq mümkündür, elə çox vaxt mən özüm də bu qoca lovganın əleyhinə olmuşam, ancaq onu belə təsvir etməyə. Yox, yox, lap həddini aşmaq deməkdir...

Sir-sifətinə kədər qonan sahibə hamıya qəhvə süzüb, tələsik otaqdan çıxdı, pərt olmuş əri məni məzəmmətlədi ki, Gətenin şekli arvadınıdır və bunu çox xoşlayır.

– Lap haqlı da olsaydınız – yeri gəlmişkən fikrinizlə heç də razı deyiləm – görək belə kəskin deməyəyiniz...

– Haqlısınız, – deyər boynuma aldım. – Toossüf ki, bu mənim çox pis cəhətimdir, ən koskin ifadələr seçməyə adət etməmişəm. Yeri gəlmişkən, Gətenin özü də kəfi kök vaxtlarda belə edərmiş. Ancaq bu nərmə-nazik, meşşən, salon Gətesi heç vaxt koskin, doğru, yerinə düşən ifadələr işlətməzdi. Sizdən də, arvadınızdan da üzr istəyirəm, ona deyir ki, mən başdan xarabam. Eyni zamanda icazə versəydiniz, qulluğunuzdan müroxxos olardım...

Pərt olmuş professor elüzəri cəzə etdi, dedi ki, əvvəllər söhbətimiz çox gözəl, maraqlı olub, bəli, mənim Mitra və Krişna haqqındakı müləhizələrim çox xoşuna gəlib, ümid edirik ki, bu gün də... və sair... və ilaxır... Təşəkkürümü bildirib dedim ki, bunlar mənim sözlərdir, ancaq təəssüf ki, Krişnaya olan marağım elmi söhbətlərə olan həvəsim kimi tamamilə sönüb, bu gün də ona çox yalanlar satmışam, məsələn, şəhərə bir neçə gün bundan əvvəl deyil, bir neçə ay qabaq gəlmişəm, özüm üçün yaşayıram, daha dəbdəbəli evlərə yaraşan deyiləm, çünki, birincisi, həmişə əhvalım pis olur, pədaqra sancılarına mübtəlayam, ikincisi də çox vaxt sərxoş oluram. Sonra da haqq-hesabı biryolluq çürütmək, bu cəvədən axırıncı dəfə yalançı kimi gətməmək üçün möhtərəm cənabə onu da deyir ki, bu gün çox xətrimə dəyir. Mürtece bir qəzetin Hallərə münasibətində əlimə yaraşmayan, axmaq, malbaş, avara bir zabir mövqeyi tutdu. Həmin "godo", əsl-kökü bilinməyən Haller elə mən özümə və on azı fikirləşməyə qabil olan bir neçə adam kor-korənə, ağına-bozuna baxmayıb, yeni müharibəyə can atmaq əvəzinə, ağla, dincliyə üstünlük versə, bizim ölkənin də, dünyanın da işləri yaxşılaşar. Daha qurtardıq, sağlqla qalın!

Və beləliklə də, ayağa qalxdım. Gətə ilə, professorla vidələşdim, şeylərimi asılqandan götürüb, burdan uzaqlaşdım. Qəlbimdəki pisniyyət canavar ucadan uladı, Harrilərin arasında mərəkə başladı, nə başladı. Çünki o dəqiqə başa düşdüm ki, bu nəhs axşamın özündən çıxmış professorun çox mənə xeyri oldu. Bu onun üçün adicə məyusluq, öteri bir əsəbilik idisə, mənim üçün axırıncı məğlubiyyət, fərarilik, meşşanlıqdan, elm ələmindən ayrılmaq idi. Yalquzağın tam və qəti qələbəsi deməkdir. Və bir də fərari kimi, məğlub kimi ayrılmaq, öz tənəzzülünü boynuna almaq, təsəllisiz, yumorsuz vidələşməqd. Mədəsində xora olan adam qızardılmış donuz əti ilə necə vidələşsə, mən də öz keçmiş dünyamdan, vətənimdən, meşşanlıqdan, adət-ənənələrdən, elm ələmindən cəcə ayrıldım.

Qəzəbli-qəzəbli, qüssəli-qüssəli küçələr vurnuxmağa başladım. Nə kədərli, nə xəcalətli, nə nəhis gün oldu bu! Özü də düz səhərdən axşama qədər – qəbiristanlıqdan professorun evindəki səhnəyəcən! Niyə? Nə üçün? Belə günləri təzədən özünə yük eləməyin, sonra da onun altını çəkməyin mənası varmı? Yox! Bu komediyanı axşam qurtarmaq lazımdır! İndi evə get, Harri, ülgücü boğazına çək! Çox dözməsən, bəsindir!

Ələm məni qabağına qatıb küçələrdə qovurdu. Əlbəttə, elə yaxşı adamların saray bəzək-düzeyinə tüpürməkdə axmaqlıq elədim, lap səfehlik, tərbiyyəsizlik oldu, ancaq başqa cür də bacarmazdım. Daha bu bəzəkli-düzəkli, saxta, səliqə-sahmanlı həyata dözə bilmirdim, yaşadığım cəmiyyətdən də zəhləm gedirdi. Lap iyrenmişdim, düş-düyüm cəhənnəm havasız heçliyində boğula-boğula yalandan əl-qol atırdım... Məgər başqa çıxış yolum varmı? Yox idi! Ah, yazıq ata-anam! Ah, gəncliyin uzaqlarda qalan müqəddəs odu-alovu, ah, min-min sevinclər, əməllər, həyat amalları! Onlardan mənə heç nə qalmadı. Heç peşmançılığı da! Qalan yalnız nifrət, azar-bezar oldu. Mənə elə gəlirdi ki, yaşamaq məcburiyyətinin özü də heç vaxt indiki kimi əzaba çevrilməmişdi!

Miskin bir meyhanada nəfəsimi dərdim, su ilə konyak içdim. Şeytan məni təzədən küçələrə saldı, qədim şəhərin sərt, öyri-üyrü dalanlarından, xiyabanlarından keçib vəğzal meydanına gəldim. "Çıxıb getmək lazımdır", – deyə fikirləşib içəri girdim. hərəkət cədvəlinə baxdım, bir az şərab içdim, fikrimi toplamağa çalışdım. Getdikcə qorxduğum kabusu daha yaxından, daha aydın gördüm. Həmin kabus geri dönmək, evə qayıtmaq, ümitsizlik qarşısında aciz qalmaq idi! Çox vurnuxsam da ondan yaxamı qurtara bilmədim. Yenə də o qاپیا, üstü kitabla dolu stolun üzərindən sevgilimin şəkli asılmış divanın yanına qayıtmaq! Yenə ülgücü boğazıma çəkəcəyim an! Həmin səhnə gözəlrim önündə getdikcə daha aydın canlanır və üreyim yerindən oynaya-oynaya qorxular qorxusunu hiss edirdim: ölüm qorxusu! Bəli, mən ölümədən dəhşətli dərəcədə qorxurdum. Başqa çıxış yolu görməsəm də, nifrət, ümitsizlik, iztirablar içində boğulsam də, heç nə mənə sevinc, ürək verməsə də, o edamdan, o son andan, buz kimi ülgücü ətimə çəkməkdən yaman qorxurdum.

Çox qorxduğum bu vəziyyətdən ayrı çıxış yolu görmürdüm. Əgər qorxu ilə ümitsizliyin bugünkü mübarizəsində qorxu qalib gələydi də, sabah-birgün, ya da haçansa həmin ümitsizlik gəlib məni yenə

tapacaq, özümə bəslədiyim nifrət hissi onu daha da qızıdıracaq, ta həmin işi görənəcn, bıçağı gah götürəcək, gah da qayıtarı yerinə qoyacaqdım. Elə isə bu gün yaxşıdır! Özümə ürək-dirək verirdim, sanki qorxmıuş uşağı sakitləşdirirdim, ancaq həmin uşaq mənə qulaq asmur, baş götürüb qaçır, yaşamaq istəyirdi... Elə bil nəşə məni qabağına qatıb qovurdu. Tir-tir titəyirdim. Evə qayıtmaq, onu yenə təxiə salmaq fikrini beynimdə dolandırma-dolandıra uzaqdan-uzağa qaldığım binanın başına fırlanırdım. Gah bu meyhanada, gah o birində ilişib qalır, bir qədəh, iki qədəh içir, təzədən küçələrə düşür, gəndən-gənə qarşımdakı məqsədin, ülgücün, ölümün yan-yörəsində gəzişirdim. Əldən düşürək gah skamyalardan birində, gah fəvvarənin qırağında, gah da tumbaların üstündə oturur, üreyimin döyüntülərinə qulaq asır, alımdan sellənən təri silir, təzədən durur, qorxu içimi gəmirə-gəmirə, qəlbimdə həyat həsrəti alovlanə-alovlanə küçələrin canına düşürdüm.

Bələliklə, gecənin tən yarısında, əldən-ayaqdan uzaq, heç yaxşı tanımadığım bir restorana gəlib çıxdım. Kəskin rəqs musiqisinin səsi pəncərələrdən bayıra süzülürdü. İçəri girəndə, qapının üstündə köhnə bir lövhə gördüm: "Qara Qartal". Adamla doluydu. Tüsti, şərab qoxusu, səs-küy içərinə başına götürmüşdü, arxadakı zalda rəqs edirdilər. Orada musiqi yaman fəğan qoparırdı. Sadə, kasıb geyimli adamların toplaşdığı birinci zalda qaldım. Arxa tərəfdən ziyafət salonlarında geyimli-kecimli adamlar da gözə dəyirdi. Basabasa düşüb, bufetin yaxınlığındakı stola tərəf sıxışdırıldım. Divarın dibində ki, skamyada solğun bənizli qəşəng bir qız oturmuşdu. Əynində nazik, dərin biçimli bal paltarı vardı, saçına da soluxmuş bir gül taxmışdı... Ona tərəf gəldiyimi görəndə, diqqətlə, mehribanlıqla üzümə baxdı, gülümsəyib bir az da yana çəkildi, mənə yer elədi.

– İcazə olar? – deyib yanına əyləşdim.

– Əlbəttə! Sənə olar! Kimsən ki?

– Təşəkkür edirəm, – dedim. – Heç cür evə gedə bilmirəm... Bacarmıram... İcazə versəydiniz, elə buradaca... yanınızda qalardım... Yox, evə qayıda bilmirəm...

Başını elə tərpətdi ki, sanki məni anladı və başını yırğalayanda alından qulaqlarına tərəf qıvrılanmış birçəklərinə baxdım, gördüm oraya taxdığı soluxmuş çiçək kameliyadır. O biri zalda musiqi uğuldayır bufetdə xidmətçilər tələsə-tələsə aldıqları sifarişləri sadalayırırlar.

– Burda qal! – Səsin xoşuna gəldi. – Evə niyə gedə bilmərsən ki?

– Bacarmıram! Evdə məni... Gözləyir... Yox, bacarmıram... Çox dəhşətlidir.

– Onda qoy gözləsin, sən də getmə. Yaxın gəl, övvəlcə eynəyini sil, axı, heç nə görmürsən. Bax belə... İndi yaylığını ver. Nə içəcəyik? Burqundun şərabi?

O, eynəyini sildi. İndi solğun, sərt ifadəli çöhrəsini, qanqırmızı boyanmış dodaqlarını, parıldayan ala gözlerini, soyuqluq yağan hamar alnını, gicgahında pırpızlanmış birçəklərini aydınca görürdüm. Mehribanılıqla, bir az da rişxəndlə qeydimə qalmağa başladı, şərab gətirdi. qədəhini qədəhimə vurdu, ayaqqabılarıma baxdı:

– Aman Allah, hardan gəlirsən belə? Elə bil Parisdən burayacan ayaqla gəlibsən. Axı bal şənliyinə bu cür gəlməzlər...

Gah “bəli”, gah “xeyr” dedim. Bir az güldüm. Bir buterbrod da sifariş verib, məni güclə yedirdi. Şərab süzüb: “Bir qurtum iç – dedi, – ancaq birdəfəyə içmə”. Sonra mənim üzüyolalığımı təriflədi.

– Əhsən! – deyib məni həvəsləndirdi. – Səninlə yola getmək asandır. Gəl mərcə girək, sən çoxdandır heç kimin sözünü eşitmirsən eləmi?

– Bəli, mərci uddunuz. Bəs bunu haradan bildiniz?

– Elə çətin şey deyil. Üzüyolalıq da yemək-ichmək kimi bir şeydir. Kim onların üzünü çoxdan görməyibsə, ona minnət eləmək lazım deyil. Mənim dediklərimi eləməkdən xoşun gəlir, düzdür?

– Elədir, böyük məmnuniyyətlə! Özünü hər şeyi bilirsiniz.

– Səninlə dolanmaq asandır. Bəlkə də, dostum, səni evdə gözləyəni də, nədən qorxduğunu da deyə bilərdim. Lakin özün bilirsən ki, bu haqda danışmağa dəyməz. Elədir? Boş şeydir! Kim özünü asmaq istəyirsə, gedib asacaq. Çünki bunun bir səbəbi var. Əgər hələ yaşayırsa, onda yalnız həyatı haqqında düşünməlidir. Bundan asan heç nə yoxdur.

– Ah, – dedim, – belə asan olsa nə vardı ki! Allah özü şahiddir ki, həyatım haqqında çox düşünmüşəm, ancaq xeyri olmayıb. Bil-mirəm, özünü asmaq bəlkə də çətindir... Ancaq yaşamaq ondan da betəndir! Allah özü bilir, necə çətindir!

– Yaxşı, özün görərsən ki, asandan da asandır. Əvvəlini artıq başlamışıq: eynəyini sildin, yedin, içdin. Görək indi də şalvarını, ayaqqabını bir az qaydaya salasan – bunlar mütləq lazımdır. Sonra mənimlə şimmi oynayacaqsan.

– Görürsünüzmü, – yenə coşdum, – haqlı imişəm! Mənim üçün dünyada sizin dediyinizi eləməkdən çətin şey yoxdur. Təəssüf ki, bunu bacarmayacağam. Nə şimmi, nə vals, nə polka, nə bilim daha nələr... nələr. Heç birini oynaya bilmirəm. Ömrümdə rəqs etməyi öyrənməmişəm. İndi gördünüzmü, hər şey dediyiniz qədər asan deyilmisiz?!

Qəşəng qızın qan kimi qırmızı dodaqlarında təbəssüm oynadı, oğlan kimi qısa vurulmuş başını buladı. Ona baxanda elə bildim ki, uşaqlıq çağlarımda vurulduğum Roza Krayslerdir, gəlib durub, ancaq onun saçları qonur idi, bir az da qaraya çalırdı. Yox, bilmədim, bu tanımadığım qız mənə kimi xatırlatdı. Birçə onu bildim ki, kimse lap uzaq keçmişdən, oğlan çağlarımdandır.

– Yavaş, – o, səsini ucaltdı, – yavaş! Deməli, rəqs edə bilmirsən? Heç bacarmırsan? Hətta unesəp də? Özün də deyirsən ki, Allah bilir, həyatda nə qədər çətinlik görmüsən! Deməli, yalan danışsən, özizim, heç yaşına yaramırsan. Əgər rəqs etmək istəmərsənsə, necə deyə bilirsən ki, yaşamaq qeydinə qalıbsan?

– Əgər bacarmırsam... Axı heç öyrənməmişəm.

Güldü.

– Ancaq yazmağı, oxumağı öyrənibsən. Düzdür, yəqin saymağı da bilirsən, bunlardan əlavə, çox güman ki, latın, fransız dillərini, nə bilim, daha nələr öyrənmisən?! Mərc gələrik ki, on, ya on iki il məktəbə gedib, sonra institutda oxumusan, hətta bəlkə dissertasiya da yazıbsan, çin dilində, ya da ispanca danışa bilirsən. Yoxsa belə deyil? Deməli, belədir! Ancaq rəqs öyrənməyə, azacıq da olsun, vaxt, pul tapmayıbsan... Belə de...

– Ata-anam günahkardır, – özümə bəraət qazandırdım, – latını, yunanı, bütün dediklərinizi öyrənməyə onlar məcbur edib. Ancaq rəqsə qoymayıblar. Bizlərdə dəb deyildi, heç özləri də bacarmırdı...

Soyuq nəzərlərlə, ikrahla üzümə baxdı və yenə sifətində məni təzədən gənclik illərinə qaytaran bir ifadə düyləndi.

– Belə de... Demək, ata-anam günahkar imiş! Bu axşam “Qara Qartal”a gəlməyə onlardan icazo alıbsan? Alıbsan? Deyirsən, çoxdan ölüblər? Ah, belə de! Deməli, cavanlığında çox itətkar olduğun üçün rəqs etməyi öyrənmək istəməyibsən... Qoy olsun! Ancaq heç inanmıram ki, sən onda quzu kimi uşaq olubsan. Bəs sonra? Bu uzun illəri neyləyibsən?

– Ah! – deyə boynuma almalı oldum. – Heç özüm də bilmirəm. Oxudum, musiqiyə getdim, kitablarla məşğul oldum, yazıb-pozdum, gəzib-dolaşdım...

– Həyat haqqında lap qərribə təsəvvürlər var. Deməli, həmişə çətin, mürəkkəb işlərə başın qarışıb, asanları isə unudubsan? Vaxt olmayıb? Həvəs yox idi? Qoy olsun! Allaha şükür ki, sənin anan mən

deyiləm... Hə, sonra özünü elə göstəribən ki, guya, həyatın hər sahəsinə baş vurubsan, ancaq heç nə tapmayıbsan... Yox, belə yaramaz!

– Çox danlamayın! – xahiş edirəm. – Axmaqlığımı özüm də bilirəm.

– Yaxşı, yaxşı, mənə qəzəl oxuma! Heç də axmaq deyilsən, cənab professor, hətta deyirdim ki, çox ağıllısan! Mənə elə gəlir ki, ağıllı axmaqsan, əsil professorsan. Bir buterbrodu da ye, sonra danışarsan.

Yenə buterbrod gətirdi, üstünə duz səpdi, bir az da xardal çəkdi, kəsib özünə də götürdü, məcbur eləyib mənə də yedirdi. Yedim! Rəqsdən başqa, nə deyirdisə, eləyirdim. Kiminsə dediyini ləməmək, kiminsə yanında oturmaq nə gözəl imiş! Səndən nəse soruşur, əmr edir, danlayır... Əgər professorla arvadı da belə eləseydilər, küçələrə düşməzdim. Yox, yox, yaxşı ki, belə oldu, yoxsa çox şey itirərdim!

– Heç adını demədin? – qəflətən soruşdu.

– Harri.

– Harri? Bu ki uşaq adıdır! Saçlarına dən düşsə də, lap uşaqsan, Harri. Çox uşaqsan, bir adam lazımdır ki, sənə qulluq eləsin. Daha rəs bərədə danışmayacağam. Başını niyə elə qırıxdırmısan? Arvadın, istəklən yoxdur?

– Arvadım yoxdur, ayrılışıq. İstəklən var, ancaq burada yaşamır, hərdənbir görürəm, çox vaxt da sözümdüz düz gəlmir.

Astadan fit çaldı:

– Deyəsən, çox çətin adamsan ki, sənənlə heç kim yollaşa bilmir. İndisə də görüm, bu axşam nə olmuşdu ki, küçələri əldən salırdın? Dalaşmışdın? Pul uduzmuşdun?

Bu suala cavab vermək çox çətin idi.

– Görürsünüzmü, – sözə başladım. – Əslində, xırda şeydir. Bir professorla qonaq getmişdim... Lakin mən özüm professor deyiləm... Hə, görək heç getməyeydim, çünki adamlarla bir yerdə oturmağı, laqırtı vurmağı çoxdan yadırgamışam. Ora gedəndə də hiss edirdim ki, axırı yaxşı qurtarmayacaq... Elə şlyapamı asanda, ağıma gəldi ki, onu tez götürəsi olacağam... Hə, o professorun evində, stolun üstündə bir şəkil vardı... Həmin səfəh şəkil mənə özümdən çıxartdı...

Sözümü kəsdi:

– Nə şəkil? Niyə?

– Getenin şəkli idi. Bilirsiniz də, şair Geteni deyirəm. Ancaq şəkildə özü kimi deyildi... Heç demək də olmaz, yüz il bundan

əvvəl ölüb... Hansı müasir rəssamsa onu təsəvvür elədiyi kimi çəkib. Həmin şəkil mənə özümdən çıxartdı, lap zəhləm getdi... Bilmirəm, mənə başa düşürsünüzmü?

– Lap yaxşı başa düşürəm, narahat olma. Hə, sonrası!

– Hələ bundan əvvəl professorla da sözümdüz düz gəlməmişdi. O da, demək olar ki, bütün professorlar kimi vətənpərvər idi, müharibə vaxtı xalqı aldatmaq üçün əlindən gələni əsirgəməmişdi. Əlbəttə, bunu təmiz üreklə eləmişdi. Mən isə müharibənin əleyhinəyəm. Hə, burası bəsdir, sonrasını danışım. Gərək o şəkllə heç baxmayaydım...

– Gərək baxmayaydın.

– Hə, birincisi, Geteyə yazığım gəldi. Axı onu çox, lap çox sevirdim... Sonra da fikirləşdim ki... Ya fikirləşdim, ya da hiss elədim... Elə bilirdim, özümə tay adamlarla oturmşam, onlar da Geteni mənim kimi sevir, mənim kimi təsəvvür edirlər... Amma sən demə, bu zövqsüz, saxta, şit şəkllə vurulublarmış... Heç görmürlər ki, həmin şəklin ruhu Gete ruhunun tam əksidir. Özü də çox xoşlarına gəlir... Bir də ki mənə nə var, gəlir, qoy gəlsin... Ancaq birdən-birə onlara olan etibarım, dostluq, yaxınlıq, qohumluq hisslərim sönüb getdi. Onsuz da, dostluğumuz elə möhkəm deyildi... Hə, ona görə də əsəbiləşdim, kədərləndim, gördüm ki, tək qalmışam, heç kəs mənə anlamır! Başa düşürsünüzmü?

– Burada başa düşülməz nə var ki, Harri? Bəs, sonrası? Şəkli başlarına çırpdın?

– Yox, dişimin dibindən çıxanı deyib əkildim. Evə qayıtmaq istəyirdim, ancaq...

– Ancaq evdə bu səfəh uşağı danlamaq, sakitləşdirmək üçün anası yox idi! Ah, Harri, az qala sənə yazığım gəlir, lap uşaqsan, özün kimisi yoxdur...

Əlbəttə, onunla razı idim. Bir qədər də şərab verdi. Əslində indi mənə elə ana kimi ydi. Ancaq hərdən gördüm ki, çox gözəldir, çox cəvandır.

– Hə, deməli, – yenə sözə başladı, – deməli, Gete yüz il bundan qabaq ölüb, Harri də onu çox sevir, tamam başqa cür təsəvvür edir, necə göründüyünü bilir və özünün də buna haqqı var, elə deyilmi? Ancaq Getenin vurğunu olan rəssamın isə onu təsəvvür etdiyi kimi çəkməyə haqqı yoxdur... Heç professorun da, ümumiyyətlə, heç kəsən yoxdur. Çünki bu, Harrinin üreyincə deyil, sinirə bilmir, ona

görə də mütləq dişinin dibindən çıxanı deyib əkilməlidir. Ağillı adam olsaydı, rəssama da, professoru da gülərdi, vəssalam. Axmaq olsaydı, "Gete"lərini onların tənəsinə çırpardı. Lakin o hələ uşaq olduğu üçün evə qaçır, özünü asmaq istəyir. Başına gələni gözəlcə anlayıram, Harri. Gülməli əhvalatdır. Gülməyir tutur. Dayan, belə tez-tez içmə! Burqundun şərabını yavaş-yavaş içərlər, yoxsa adamı yandırır. Hər şeyi də sənə demək lazımdır, ay körpə uşaq!

Baxışları on altı yaşlı dayələrin baxışı kimi ciddiləşdi.

– Hə də, – razılıqla dilləndim, – hər şeyi deyin.

– Nəyi deyim?

– Nəyi bilirsiniz, hamısını.

– Yaxşı, deyərəm. Bir saatdır sənə "sən" deyirəm, ancaq sən hələ də "siz"lə danışırsan. Həmişə də latınca, yunanca danışırsan. Çətin-çətin sözlər işlədirsən! Əgər qız sənə "sən" deyirsə və ondan da zəhlən getmirsə, ona "sən" de. Hə, indi bir şeyi öyrəndin. Qaldı ikincisi: yanm saat bundan əvvəl bildim ki, adın Harridir. Ona görə bildim ki, soruşdum. Ancaq mənim adımı sən hələ soruşmaq istəmirsən.

– Yox, yox, nə danışırsız, istəyirəm.

– Çox gecdir, körpə bala! İşdir, bir də görülsək, onda soruşarsan. Bu gün deməyəcəyəm. Hə, indi isə rəqs etmək istəyirəm.

O qalxmağa hazırlaşanda, ovqatım birdən-birə korlandı. Qorxdum ki, çıxıb gedəcək, tək qalacam, hər şey təzədən başlanacaq. Bayaqqı qorxu, bayaqqı dəhşət məni təzədən bürüdü, elə bil, birçə anlığa kəsmiş diş ağrısı yenidən başladı, beynimdən tüstü çıxdı. Aman Allah, məni nələr gözlədiyini heç unuda bilərdimmi? Yoxsa nəse dəyişmişdi?

– Dayan! – ləliməyə başladım. – Getməyin... Getmə! Əlbəttə, nə qədər istəyirsən rəqs elə, ancaq çox uzaq getmə, qayıt gəl, qayıt!

Gülə-gülə ayağa durdu. Elə bilirdim ucaboyludur, ancaq nazik-bədən olsa da, çox hündür deyildi. Yəni kimisə xatırladım. Ancaq kimi? Tapa bilmədim...

– Qayıdacaqsan?

– Qayıtmağına qayıdacağam, amma tez olmayacaq. Yarım saat, bəlkə də bir saat çəkdi. Bir də deyim: gözlərini yum, bir az yat. Bu sənə çox lazımdır.

Durub yol verdim, getdi. Donunun etəyi dizlərimə toxundu, gedə-gedə balaca deyirmi güzgüyə baxdı, qaşlarını daradı, çənəsini

kirşanladı, sonra rəqs zalında gözənd itdi. Yan-yörəmə boylandım: tanımadığım üzlər, papiros çəkən kişilər, mərnər stolların üstünə dağılmış pive, səs-küy, qiyye, böyrümdə də rəqs musiqisi. Demişdi ki, yatm. Ah, körpə balam, sən hardan biləsən ki, mənim yuxum dovşandan da səksəkəlidir! Belə bir bazarda, özü də otura-otura, pive parçalarının cingiltisindən heç yatmaq olar? Bir qurtum şərab içdim, cibimdən siqar çıxardım, gözlərimlə kibriti axtardım, ancaq, əslində, heç çəkmək istəmədim, ona görə də stolun üstünə qoydum. "Gözlərini yum!" – demişdi. Allah bilir, bu səs onda haradan idi: əsil ana səsinə oxşayırdı, gözəl idi, ürəkənd gəlirdi. Gördüm ki, bu səsi eşitmək mənə xoş gəlir. İtaətkarlıqla gözlərimi yumdum, başımı divara söykədim, beynimə min cür səs düşdü. Belə yerdə yatmaq həvəsinə özüm də güldüm, istədim rəqs zalının qapısına yaxınlaşıb oğrun-oğrun baxım. Axı o qəşəng qızın necə oynadığına baxmalı idim. Durmaq istədim, lakin indi bildim ki, saatlarla küçədə ora-bura qaçmaq məni lap yorub, əldən salıb, ona görə də yerimdən tərpənmədim.

Ana tapşırığına əməl edərək artıq yatırdım. Özü də şirin-şirin yatır, yuxu da görürdüm. Aydın, gözəl bir yuxu idi. Çoxdan beləsini görməmişdim. Yuxuda görürdüm:

...Köhnə dəbli qəbul otağında oturub gözləyirdim. Əvvəlcə yalnız onu bilirdim ki, əlahəzrətlərdən biri məni yanına çağırırdı, sonra yadıma düşdü ki, cənab fon! Gete özü qəbul edəcək. Heyif ki, buraya yaxın adam tək deyil, hansı jurnalınsa müxbiri kimi gəlmişdim. Bu da məni çox narahat edirdi, heç cür başa düşmürdüm ki, hansı şeytan məni belə işə qoşub. Bundan əlavə bir əqrəb də rahatlıq vermirdi. Əvvəlcə üzde idi, qıçım ilə yuxarı dırmaşırdı. Əlbəttə, bu balaca qara heşəratı imkan vermədim, o dəqiqə vurub saldım, ancaq hara düşdüyünü görmədim, axtarıb tapmağa da ürək eləmədim.

Həm də tam əmin deyildim: bəlkə də mənim gəldiyimi Geteyə deyil, Matissona demişdilər. Bir dəfə onu yuxuda Bürgerlə dəyişik salmışdım, Molliyə yazılmış şeirləri onunku bilmişdim. Yeri gəlmiş-kən, Molliyə görməyi yaman arzulayırdım, onu incə, mələhətli, şən bir qadın kimi təsəvvür edirdim. Kaş o lənətə gəlmiş redaksiyanın tapşırığı ilə gəlməmiş olaydım! Bu narazılığım getdikcə artdı, təd-

¹ Zadəgan nəslindən olduğunu göstərir.

ricən Geteyə sarı yön aldı, birdən-birə ona qarşı olmazın sübhələr, məzəmmətlər yarandı. Bax, buna qəbul deyərəm! Ancaq əqrəb qorxulu da olsa, haradasa lap yaxında da gizlənsə, ola bilsin ki, heç də pis əlamət deyildi. Mənə elə gəldi ki, bəlkə də yaxşı əlamətdir, çox güman ki, Molli ilə əlaqəsi var: ya onun elçisidir, ya da Heraldika heyvanıdır. Qadın məkrinin, günahlarının ecəb qorxulu Heraldika heyvanı! Bəlkə bu heyvanın adı elə Vulpus idi? Ancaq həmin anda xidmətçilərdən biri qapını açdı, durub içəri girdim.

Bəstəboy, zabitəli Gete qarşımda dayanmışdı və doğrudan da, klassik sinəsində böyük bir ulduz ordeni parlayırdı... Sanki yenə dövlət işləri ilə məşğul olur, gələnləri qəbul edir, özünün Vaymar-dakı muzeyindən yenə də dünyanın gedişinə nəzarət edirdi. Çünki mənə görün-görməz, qarğa kimi udquna-udquna başını yırğaladı və səstlə dedi:

– Deməli, siz cavanlar, bizim özümüzlə, işlərimizlə tam razı deyilsiniz?

– Elədir ki, var! – Onun nazik baxışları üstümə soyuq su çilədi. – Biz cavanlar, əslində, sizinlə razı deyilik, cənab qoca! Siz həddən artıq təntənəlisiniz, əlahəzrət, həddən artıq lovğa, həddən artıq təkəbbürlü, həddən az da səmimi! Ən vacibi axırıncısıdır: həddən az səmimisiniz!

Bəstəboy qoca başını bir az irəli uzatdı və onun sərt, rəsmi adamlara xas büzülmüş dodaqlarında ani bir təbəssüm duyünlənəndə, özü də birdən-birə canlananda, ürəyim ayağımın altına düşdü, çünki qəflətən “Qürub göylərdən endi...” şerini xatırladım, yadıma düşdü ki, o şer in sözləri bu kişinin ağzından çıxıb. Əslində, həmin andaca təslim oldum, basıldım və görək onun qarşısında diz çökəydim. Lakin özümü şax tutdum, onun təbəssümlü dodaqlarından qopan sözlər qulağımda cingildədi:

– Aha, belə çıxır ki, səmimi olmadığımı mənə irad tutursunuz? Danışğa bax! Bəlkə bir az xırdalayasınız?!

Həvəslə, çox böyük bir həvəslə xırdalamaq istəyirdim:

– Cənab fon Gete, bütün dahilər kimi, siz də insan həyatının mənasızlığını, puçluğunu lap yaxşı bilmisiniz, duymusunuz: bir anın səadətini də, onun acınacaqlı şəkildə saralıb-solduğunu da, coşqun, müqəddəs bir məhəbbətlə təbiətin itirilmiş məsumluğu uğrunda əbədi ölüm-dirim mübarizəsinə girişən ən ülvə hissələrin yalnız və

yalnız gündəlik həyatın amansız dustaqlığı ilə mükafatlandırıldığı da, dəhşətli heçlikdə, qeyri-müəyyənlikdə əbəz yerə əl-qol atmağı da, insanın heç vaxt kamilləşməyə deyil, gəldi-gedərliyə, əbədi çarpışmalara, diletantlığa məhkum olduğunu da – bir sözlə, insan olmağın mənasızlığını, müsibətlərini, puçluğunu bilmisiniz. Bütün bunları bilmisiniz, bəzən də etiraf etmisiniz, ancaq yenə də ömrünüz boyu hamısının əksini vəsf etmisiniz, inamdan, nikbinlikdən dəm vurmusunuz, özünü də, başqalarını da yalandan əbədiyyətə, mənəvi mübarizənin mənasına inandırmağa çalışmışınız. Siz daha dərinə gedənləri, həqiqətin ümitsiz səsinə rədd edərək, onu özünüzdə də, Klaystda da, Bethovendə də boğmusunuz. İllər uzununu özünüzdə elə aparmısınız ki, guya bilik qazanmaq, kolleksiya toplamaq, çoxlu məktub yazmaq, onları yığib saxlamaq, Vaymarda keçirdiyiniz qocalıq illərinin bir anını əbədləşdirmək, təbiətə ruh vermək üçün yeganə yol imiş, halbuki birincini mumiyləşdirdiniz, ikincini isə müəyyən bir üslub qəlibində qrimə çevirdiniz. Sizə irad tutduğumuz qeyri-səmimilik də elə budur.

Qoca müəyyən fikirli-fikirli gözələrimin içinə baxdı. Dodaqlarındakı təbəssüm hələ də qalırdı. Sonra verdiyi sual isə mənə lap hey-rətləndirdi.

– Belə olan halda, deməli, Motsartın “Sehrli fleyta”sından da zəhləniz gedir?!

Etiraz etməyə imkan vermədi, sözü ilə davam etdi:

– “Sehrli fleyta” həyatı şirin bir nəغمə kimi təsvir edir, gəldi-gedər hissələrimizi əbədi, ilahi bir şey kimi vəsf edir, nə cənab Klaystda, nə də cənab Beethovenlə razılaşır, nikbinliyi, inamı təənnüm edir.

– Bilirəm, bilirəm! – deyə acıqlı-acıqlı qışqırdım. – Allah bilir, dünyada ən çox sevdiyim bu “Sehrli fleyta” hardan ağılınıza gəldi! Ancaq Motsart səksən iki il yaşamaıyb və heç vaxt da sizin kimi əbədiyyət, səliqə-sahman, quru ləyaqət eşqinə düşməyib, özünü çəkməyib. Yalnız ilahi nəğmələrini oxuyub, vaxtsiz ölüb. Özü də kasıb... şöhrətsiz...

Nəfəsim tutuldu. Beş-on sözdə min dənə şeyi demək lazımdır, alnımdan tər puçurlanırdı.

Ancaq Gete məhrəbanlıqla dedi:

– Bəlkə də mənim də səksən iki il yaşamağım, doğrudan da bağışlanılmazdır. Ancaq bu yaşamaqdan, siz fikirləşdiyiniz qədər

də həzz almamışam. Haqlısınız, həmişə əbədiyyətə can atmışam, həmişə ölümdən qorxmışam, yaxın buraxmamışam. Mənə elə gəlir ki, bütün görkəmli şəxsiyyətləri yaşadan da elə ölümə qarşı mübarizə, mütləq, inadkar həyat həvəsidir. Ancaq gənc dost, buna baxmaya-raq, son nöqtənin ölüm olduğunu səksən iki yaşında inamla sübuta yetirdim, lap məktəbli kimi ölsəm də, belə olardı. Əgər mənə bəraət qazandıra biləcəksə, onu da deyim ki, təbiətimdə uşaqlıq, hər şeyə maraqlı, oynamaq, vaxtı öldürmək həvəsi çox olub. Beləliklə də, bu oyunu qurtarmaq vaxtının çatdığını başa düşmək üçün mənə çox vaxt lazım olub.

Bu sözləri deyəndə bic-bic gülümsədi, sanki dəcəllik edirdi. Getdikcə böyüdü, sifətindəki quru rəsmiyyətçilik, saxta ləyaqət nişanəsi çəkilib getdi. Hər yandan Gete nəğmələrinin melodiyaları səsləndi, Motsartın "Bənövşə"sini, Şubertin "Ətrin yenə bürüyüb meşələri, düzləri" mahnısını eşitdim. Getenin yanaqları allandı, gənc-ləşdi, güldü və doğmaca qardaşı kimi gah Motsarta, gah Şubertə oxşadı, sinəsindəki ulduza cəməm çiçəklərindən çələng hörüldü, lap ortasından pardaqlanmış sarı bir primula çiçəyi baş qaldırdı.

Qocanın zarafata salıb suallarından, itihamlarından bu cür yayı-nması xoşuma gəlmədi, məzəmmətlə üzünə baxdım. O, bir az əyilərək, uşaq ağzına dönmüş ağzını qulağıma yaxınlaşdırdı və pıçıldadı:

– Oğlum, sən qoca Geteyə həddən artıq ciddi yanaşırsan. Çoxdan ölüb getmiş qocalara ciddi yanaşmaq olmaz, yoxsa xətirlərinə dəyər. Biz ölməzlərin ciddilikdən xoşu gəlmir, zarafatı sevirik. Ciddilik zamanənin nişanəsidir. Bir sirri də sənə açım ki, ciddilik zəmanəni çox şişirdəndə yaranır. Bir vaxtlar mən də onu çox uca tuturdum, ona görə də yüz il yaşamaq istəyirdim. Ancaq görürsənmi, əbədiyyətdə zaman anlayışı yoxdur. Əbədiyyətin özü də yalnız bircə zarafata güclə bəs eləyən bir andır.

Əslində, bundan sonra qoca ilə ciddi söhbət etməyə dəyməzdi. O, razılıqla ayaqlarını oynadır, cəld hərəkətlə əyilib qalxırdı. Həmin anda primula çiçəyi döşündəki ulduzdan raket kimi çıxıb balaca-laşdı, yox oldu. O öz zahiri görünüşü, oynaqılığı ilə bərq vuranda, qeyri-ixtiyari fikirləşdim ki, bu kişi, ən azı, rəqs öyrənmək imkanını da əldən verməyib. Əntiqə oynayırdı! Həmin anda yenə də əqrəb, daha doğrusu, Molli yadıma düşdü və Getedən soruşdum:

– Deyin görüm, Molli burada yoxdur ki?

Gete ucadan güldü. Stoluna tərəf gedib, siyirməni çəkdi, qiymətli – ya derindən idi, ya da məxmərdən – bir mücrü çıxardı, açıb mənə yaxın tutdu. Onun içindəki qara məxmərin üstündə qəşəng, qənirsiz bir qadın qıçı işim-işim işləyirdi. Dizdən azacıq бүкүlmüş, ayağının pencesi isə topuqdan zərif barmaqlara qədər əyilmişdi. Vurğunu olduğum bu ayağı götürmək üçün əlimi irəli uzatdım, iki barmağımın arasına almaq istəyəndə, oyuncuq sanki qımıldandı və birdən-birə şübhələndim ki, bəlkə elə bayaqkı əqrəbdir. Gete sanki hər şeyi başa düşdü. Hətta deyəsən, elə bunu da istəyirmiş. Məqsədi mənə pərt eləmək, istəklə qorxunun arasında qoymaqmış. Həmin sehrlı əqrəbcini mənə lap yaxın tutdu, ona tərəf can atdığımı, lakin eymənib geri çəkildiyimi gördü və deyəsən, bundan çox böyük ləzzət aldı. Öz qəşəng, qorxulu oyuncuğu ilə mənə oynada-oynada yenə də qocaldı, min yaşlı, ağ saçlı uluya çevrildi, saralıb-solmuş ixtiyar sifətində səs-siz-səmiş bir gülüş oynadı. Sonra isə ucadan, qocalara məxsus bir rixşəndlə, mənalı-mənalı güldü.

Oynayan kimi yuxu yadımdan çıxdı, ancaq bir azdan yenə xatırladım. Təxminən bir saata yaxın yatmışdım. Ömrümdə inanmazdım ki, belə musiqinin gurultusunda, səs-küydə restoranda otura-otura yuxuya gedə bilərəm. O sevimli qız qarşımda dayanıb, əlini çiynimə qoymuşdu.

– Mənə iki-üç marka ver, – dedi, – orada bir az yeyəsi oldum.

Pulqabımı verdim, götürüb getdi və tezəcə də qayıtdı.

– İndi sənin yanında bir az da otura bilərəm, sonra isə getməliyəm, görüşüm var.

Qorxdum, tələsik soruşdum:

– Kiminlə?

– Bir cənabla, ay balaca Harri. Məni "Odeon" barna dəvət eləyib.

– Ah, elə bilirdim, mənə heç vaxt tək qoymayacaqsan.

– Onda gərəkdir dəvət eləyəydin. Artıq sənə qabaqlayıblar. Neylək, pulun cibində qalar. "Odeon"u tanıyırsan? Gecəyarından sonra təkcə şampan şərabı verirlər. Yumşaq kreslolar, zənci kapellasi... Əntiqədir!

Bunların heç birini hesaba almamışdım.

– Ah, – deyə yalvarmağa başladım, – gəl sənə özüm dəvət eləyim! Fikirləşdim ki, dəvət nəyə lazımdır, axı dostlaşmışıq. Xahiş edirəm, icazə ver, sənə istədiyini yerə dəvət eləyim.

– Çox sağ ol. Ancaq özün bilirsen ki, söz verdin, görək eləyə-sən. Əgər “ha” demişəmsə, gedəcəyəm. Üz vurma! Demək, bunu içirsen, sonra da evə gedib rahatca yatırsan. Söz ver ki, dediklərimi eləcəyəksən!

– Yox, nə danışsan, evə gedə bilmərəm.

– Bu macəraları da burax getsin! Gete ilə haqq-hesabı çürüt-mədin? (Bu anda yuxu yadına düşdü). Əgər doğrudan da evə gedə bilmərsənə, burada qal, qonaq otaqları var. Birini sən üçün tutum?

Razılaşdım, soruşdum ki, onunla yenidən harada görüşə bilərəm. Bəs, harada yaşayır? Demədi. Sadəcə olaraq, axtarmaq lazımdır, istə-səm taparam!

– Səni bir yerə dəvət eləmək olmaz?

– Haraya?

– Hara istəsən, haçan istəsən...

– Yaxşı, onda çərşənbə axşamı şam yeməyinə “Köhnə Fran-siskalı” da görüşərik. Birinci mərtəbədə. Hələlik!

Əl verdi. Ona yenicə diqqət yetirdim. Səsinə çox yaraşan ətli, gözəl, ağıllı, mehriban bir əl idi. Onu öpəndə rişxəndlə güldü. Son anda bir də geri döndü:

– Gete haqqında da sənə bir söz demək istəyirəm. Bura bax, sənini Gete əhvalatın, o şəkil məsələsi hərdən mənim də başıma gəlir... Özü də müqəddəslərlə...

– Müqəddəslərlə? Sən elə dindarsan?

– Yox, heyif ki, dindar deyiləm. Bir vaxtlar olmuşam və yenə də olacağam. Axı, dindar olmağa vaxt yoxdur.

– Vaxt yoxdur? Buna da vaxt lazımdır?

– Bəs, necə! Dindar olmaq üçün də vaxt lazımdır. Bu hələ azdır, vaxtdan asılı olmamaq da gərəkdir. Əsil dindar ola-ola gerçəklikdə yaşamaq, ona ciddi yanaşmaq mümkün deyil: vaxt, pul, “Odeon” barı və sairə və sairə...

– Aydındır. Bəs müqəddəslərin bunlarla nə işi?

– Olar! Elə müqəddəslər var ki, onları lap çox istəyirəm. Məsələn, Stefan, müqəddəs Fransiska və sairə... Hərdən onların, bəzən də Xilaskarın, Müqəddəs Məryəm ananın şəkillərinə rast gəli-rəm. Elə saxtaları, təhrif edilmişləri, cılızları olur ki, sən Getenin şəklinə dözə bilmədiyin kimi, mən də onlara dözməmirəm. O sevimli səfeh Xilaskarı, müqəddəs Fransiskanı bu cür görəndə, başqaları da

ona “gözəldir”, “əntiqədir” – deyəndə, əsil Xilaskara yazığım gəlir və fikirləşirəm: “Ah, camaata onun belə səfeh şəkli bəs eləyirsə, onda, görəsən, niyə yaşayıb, o cür dəhşətli əzablar çəkib!” Ancaq onu da anlayıram ki, mənim təsəvvürümdəki Xilaskarın, Fransiskanın şəkli də adi bir insan şəkli, əslinə heç uyğun gəlmir və mənim qəlbimdəki Xilaskar əsil Xilaskarın özünə də belə qərībə, səfeh görünə bilər. Bununla Getenin şəklini görəndə çıxardığın oyunlara haqq qazandırmaq istəmirəm. Yox, düz eləməyibsən. Demək, istə-yirəm ki, səni başa düşə bilərəm. Siz alimlərin, sənətkarların başında çox qeyri-adi şeylər olur, ancaq siz də başqaları kimi adi insansınız və biz adi insanların da öz arzusu, öz istəyi var. Axı cənab alim, hiss elədim ki, Gete əhvalatını mənə danışmaq istəyəndə, bir az pört oldun: görək ideal hesab elədiyin şeyləri adi bir qıza başa salaydın, ona görə özünə elə əziyyət verəsi oldun. İndi sənə göstərmək istə-yirəm ki, belə əziyyətə düşmək havayı şeydir, səni çox yaxşı başa düşürəm. Yaxşı, daha bəsidir, sənə yatmaq lazımdır.

O çıxıb getdi və yaşı bir xidmətçi də mənə yalnız ikinci mərtə-bəyə qaldırandan sonra yüküm olub-olmadığını soruşdu. Əşidəndə ki, heç nəyim yoxdur, dedi, “yer pulunu” əvvəlcədən verməliyəm. Sonra mənə köhnə, qaranlıq pillekəndən keçirib, balaca bir otağa gətirdi, tək qoyub getdi. İçəridə ensiz, çox qısa, qupquru taxta çarpayı vardı, divardan isə qılinc, Qarribaldinin boyalı şəkli və bir də hansı ziyafətdənsə qalib solmuş çələng asılmışdı. İndi bircə gecəkəyənəyi üçün nə istəsələr verərdim. Yaxşı ki, su, dəsmal vardı, yuyuna bildim. Sonra elə pal-paltarlı da uzandım, işığı yana-yana qoydum, xəyalə daldım. Deməli, Gete ilə məsələni yoluna qoydum. Nə yaxşı ki, yuxuda özü yanıma gəldi! Bir də bu qərībə qız! Kaş, adını biləy-dim! Qəflətən həyatıma bir insan daxil olmuşdu! Ələlin qüssəli, tutqun pərdəsini yırtaraq qəşəng, xeyirxah, mehriban, hərarətli əlini mənə uzadan bir insan! Qəflətən yenə nəyinsə haqqında sevinclə, qayğı ilə, maraqla düşünməyə başlamışdım! Qəflətən bir qapı açıl-mışdı və həmin qapıdan mənə həyat verilmişdi! Bəlkə də təzədən yaşaya bildim, təzədən adam oldum! Soyuyqdan büzülmüş, az qala donmuş qəlbim təzədən döyündü, zəif qanadlarını asta-asta tərpət-məyə başladı! Gete yanıma gəlmişdi! Bir qız da mənə yeməyə, içməyə, yatmağa məcbur etmişdi, mehribanlıq göstərmişdi, mənə gülmüşdü, “səfeh uşaq” demişdi! Həmin qərībə rəfiqəm sonra da

müqəddəslərdən söhbət açaraq göstərmişdi ki, hətta ən qərribə iztirabları belə, mən tək çəkmirəm, heç də müəmmalı, düşkün bir müstəsna deyiləm. Özüm kimi bacı-qardaşlarım çoxdur. Başa düşənim var! Görəsən, ona bir də rast gələcəyimmə? Əlbəttə! O çox etibarlıdır. "Söz verdin, gərək eləyəsin!" – dedi.

Yenə yuxuya getdim, dörd-beş saat yatdım. Ayılanda saat onu keçmişdi; paltarım əzik-əzik olmuş, özüm də lap kütləşmiş, yorulmuşdum; ancaq bununla belə, beynimdə dünənki dəhşətlərin izi hələ qalsa da, həvəslə, inamla idim, ümid dolu fikirlərlə yaşayırdım. Evə qayıdanda dünənki dəhşətdən əsər-əlamət qalmamışdı.

Pilləkəndə – araukariyanın yanında "xala"ya, yəni səhibəyə rast gəldim. Onu gec-gec də görsəm, mehriban təbiətindən çox xoşum gəlirdi. Ancaq bu görüş heç ürəyimdən olmadı, çünki çox yazıq, yuxulu görkəmin vardı, nə üzümü qırxmış, nə də başımı daramışdım. O, adətən, mənim təklif həvəsimə, hiss olunmadan gəlib-geyməyə ehtiramla yanaşardı. Amma bu gün, deyəsən, ətraf mühitlə aramdakı pərdə yırtılmış, bənd-bərə də uçub dağılmışdı. Qadın gülərək dayandı:

– Bax, buna gəzmək deyərəm, cənab Haller, heç axşam evə də gəlmədiniz. Əməllicə-başlıca yorulmuş olarsınız...

– Elədir, – deyə mən də gülməli oldum. – Dünən kefim lap kök idi. Evinizin sakitliyini pozmaq xatirinə mehmanxanada gecələdim. Evinizdəki sakitliyə, səliqə-sahmana çox böyük hörmətim var, bəzən özümü burada artıq adam hesab eləyirəm.

– Rixşənd eləməyin, cənab Haller!

– Oh, mən yalnız özümə rixşənd edirəm.

– Bu heç lazım deyil. Mənim evimdə özünü də heç vaxt "artıq adam" hesab eləməyin. Necə istəyirsiniz, nə cür xoşunuza gəlir, elə də yaşayın. Mənim hörmətəlayiq kirexşərlərim çox olub, hətta bəziləri həddən artıq yaxşı olublar, ancaq heç biri sizin kimi sakit deyildi və heç biri də məni sizin qədər narahat etmirdi. İndisə deyin, görüm, çay istəyirsiniz?

Etiraz etmədim. Çayı ulu babalarının şəkilləri, mebelləri ilə bəzədilmiş salonda verdi. Bir az da söhbət elədik. Bu mehriban qadın heç nə soruşmadan mənim həyatım, düşüncələrim haqqında bəzi şeyləri öyrəndi. Onlara diqqətlə, hər şeyi ciddi qəbul etməyən bir ana nəvəsi ilə, hamısına da kişi qəribəlikləri kimi baxan ağıllı bir

qadın təbəssümü ilə qulaq asdı... Sonra söhbət bacısı oğlundan düşdü, məni qonşu otağa aparıb onun boş vaxtlarında düzəltdiyi radio cihazını göstərdi. Deməli, o zəhmətkeş cavan oğlan hər axşam "məftilsiz ötürmə" ideyasına qapılıb, texnika Allahının qarşısında diz çökərək, ona dua edərək bu cihazı quraşdırmış. Texnika Allahı isə min illər ərzində elə şeylər kəşf edərək yarımçıq qoyub ki, hər bir mütəfəkkir sonralar ondan ağıllı, məqsədyönlü şəkildə istifadə eləyə bilsin. Bu barədə də xeyli danışdıq, çünki xala bir az mövhumata meyil eləyir, dini söhbətləri xoşlayırdı. Ona dedim ki, bütün bacarıq və əməllərin mövcud vəziyyəti qədim hindlilərə yaxşı bellimiş, texnika isə, əslində, bu əməllərin çox cüzi bir hissəsinə ümumi şəüurun məhsuluna çevirib ki, ses dalğaları üçün, hələ tam təkmilləşməmiş də olsa, verici və qəbuledici quraşdırıla bilsin. O qədim idrakin əsil mahiyyətini, zamanın qeyri-reallığını texnika hələ də duya bilmir, ancaq, əlbəttə, bütün bunlar nə zamansa "kəşf olunacaq", bacarıqlı mühəndislərin əlinə düşəcək. Bəlkə də lap yaxın zamanlarda elə kəşflər olacaq ki, biz yalnız ətrafımızdakı gündəlik hadisələri dinləməyəcək, Parisdə, Berlində çalınan musiqini, Frankfurtda, Sürixdə eşitməyəcəyik, həm də bütün bunların hamısı, eləcə də başqaları harayasa yazılıb saxlanacaq və biz də günlərin bir günü ya məftillərin köməyiylə, ya da onlarsız, ya tərtəməz, ya da qarışıq. Süleyman padşahın, Valetar fon der Fonderfovyayenin səsinə qulaq asacağıq. Bütün bunların hamısı, radio sahəsindəki ilk addımlar kimi, insanı özündən, məqsəddən yayındıracaq, başını boş-boş şeylərə, mənasız işlərə qatacaq. Ancaq özümə yaxşı məlum olan bu həqiqətləri adət etdiyim tonda – acı-acı, zəmanəyə rixşənd eləyə-eləyə deyil, zarafatla, lağlağı ilə dedim, xala da gülümsədi və düz bir saat oturub çay içdik, ikimiz də bundan razı qaldıq.

"Qara Qartal"dakı qışəng, qərribə qızı çərşənbə axşamına dəvət eləmişdim və həmin günə qədərki vaxtı öldürmək mənə çox da asan başa gəlmədi. Axır ki, çərşənbə axşamı gəlib çıxanda, həmin qıza olan münasibətim dəhşətli dərəcədə aydınlaşdı. Yalnız onun haqqında düşünür, ondan çox şey umurdum. Hər şeyi ona qurban verməyə, hər şeyi onun ayaqları altına atmağa hazırımdı, amma bununla belə, zərər qədər də vurulmamışdım. Ancaq vay o günə ki, verdiyi sözün üstündə durmayaydı, ya da unudaydı, o dəqiqə düşəcəyim vəziyyəti bütün aydınlığı ilə təsəvvür edirdim: onda dünya yenə

boşalar, günlər öz mənasını itirər, zülmətə döner, o qorxunc süknət, ölüm havası məni qoynuna alar, həmin lal cəhənnəmdən yeganə çıxış yolu yenə də ülgüc olardı. Bu bir neçə gündə ülgücdən lap zəhləm getmişdi, yenə də əvvəlki kimi qorxunc idi. Əsil rüsvayçılıq ondaydı ki, ülgücü boğazıma çəkməkdən yaman qorxurdum, lap ürəyim qopurdu. Ölümdən elə qorxu, ona qarşı elə coşqun, elə inadla, elə həvəslə mübarizə aparırdım ki, görəndeydi, dünyanın ən sağlam adamıyam, həyatım da lap cənnət bağıdır. Getdikcə də öz həyatımın puçluğunu bütün aydınlığı ilə görür və anlayırdım ki, nə yaşamağa, nə də ölməyə qadir olmamağım da, onların arasında çırpınmağım da "Qara Qartal"dakı o balaca, qəşəng rəqqasənin işidir. O, həyata açılan balaca bir pəncərə, zülmət dolu qorxu dünyama düşən işartı idi. O mənim xilaskarım, işıqlı dünyaya aparıcı yolum idi. Mənə ya ölməyi, ya da yaşamağı öyrətməliydi, öz möhkəm, qəşəng əlini daşa dönmüş ürəyimin üstünə qoymalıydı ki, həyat hərərətindən od alıb ya çiçəklənsin, ya da yanib külə dönsün. Heç bilmirəm onda bu güc, bu seyr hardandı, niyə, hansı tilsimin köməyi ilə mənim üçün ən böyük məniyə dönmüşdü. Bu haqda fikirləşə bilmirdim, fikirləşməyin mənası da yoxdu. Bilmək heç lazım da deyildi. İndi heç bir biliyin, heç bir fərsətin mənə xeyri dəyməz. Hamısından doymuşdum, elə bu müsibətli əzablar da, rüsvayçılıq da öz vəziyyətimə aydınca görməyin, dərk etməyin nəticəsiydi! Görürdüm ki, o heyvan Yalquzaq qarşısında milçək kimi tora düşüb, taleyi həll olunur, nəfəsi tutula-tutula, yazıq-yazıq torun içində çapalayır, az qalır, onu dişli ilə didib dağıtsın. Bir kömək əli də qıraqdən ona tərəf uzanır. İndi bu iztirabların, ruhi xəstəliyimin, tilsimə düşməyimin, nevrozluğumun kökü, səbəbi haqqında ən ağıllı, dərin mülahizələr söyləyə bilirdim, çünki onun mexanizmini görürdüm. Ancaq indi mənə nə bilmək, nə də anlamaq lazımdır. Bunların deyil, təəs-sürətin, qərarın, təkanın, sıçrayışın həsrətindəyəm!

Bu bir neçə günü gözləyərkən, rəfiqəmin verdiyi sözün üstündə durmadığına şübhə etməsəm də, axırıncı gün çox həyəcanlandım, inamımı itirdim. Ömrümdə heç bir aşxamı belə səbirsizliklə gözləməmişdim! Ancaq bu gərginlik, səbirsizlik nə qədər dözlülməz olsa da, o qədər də ləzzətli idi: nəse gözləməyin, nədənsə sevinməyin daşını çoxdan atmış bir ümitsizin bütün günü narahatlıq, qorxu, çılgın ümidlər içində özünü ora-bura vurmağı, görüş anını, söhbətləri,

həmin gecənin təəs-sürətlərini bircə-bircə gözləri önünə gətirməsi, üzünü qırması, paltarını dəyişməsi (özü də xüsusi bir səlhiqə ilə təzə köynək geyməsi, təzə qalstuk vurmağı, ayaqqabılarının bağını dəyişməsi) təsəvvüregəlməz dərəcədə gözəl, əntiqə, həm də tamamilə yeni bir şeydi. Qoy bu ağıllı, sevdalı qız kim olursun, nə məqsədlə mənə yaxınlaşır-yaxınlaşsın, fərqi yoxdur, həyatıma daxil olmuş, həmin möcüzə baş vermişdi: mən yeni bir insan, yeni bir həyat həvəsi tapmışdım! Əsas məsələ bu idi ki, hamısı davam edir, o cəzibənin seyrindən çıxıb bilmir, o ulduzun ardınca gedirdim.

Onu təzədən gördüyüm anı heç vaxt unutmamam! Köhnə, rahat restoranda, balaca bir stolun arxasında oturmışdım. Heç bir lüzum olmasa da, yeri əvvəlcədən telefonla sifariş vermişdim və indi də əyləşib yeməklərin siyahısına baxırdım. Rəfiqəm üçün aldığı bir cüt qəşəng səhləb çiçəyini içində su olan stəkana qoymuşdum. Onu xeyli gözləməli oldum, ancaq gələcəyinə əminim, həyəcanım da keçib getmişdi. Axır ki gəlib çıxdı, asılıqan yanına çatanda dayandı, diqqətli, bir az da sınaqçı nəzərlərlə, parıldayan qonur gözlərlə məni salamladı. Şübhəli-şübhəli xidmətçinin onunla necə rəftar etdiyini izlədim. Yox, Allaha şükür ki, elə bir məhrəmlilik, yaxınlıq olmadı, həddən artıq nəzakətlə davranırdı. Ancaq tanış idilər, qız onu "Emil" deyə çağırırdı.

Səhləb çiçəklərini verəndə güldü:

– Nə əcəb, Harri! Mənə nəse hədiyyə eləmək istəyirdin, eləmi? Ancaq bilmirdin, necə ələyəsən. Heç onu da bilmirdin ki, mənə nəse hədiyyə eləməyə ərkən çatır, ya yox, birdən bunu təhqir hesab ələyərəm, ona görə də gedib səhləb çiçəyi alıbsan ki, nə olacaq, adicə güldür, ancaq əslində çox bahadır. Çox sağ ol, çox sağ ol! Yeri gəlmişkən bir şeyi də deyim ki, səndən hədiyyə ummuram. Düzdür, kişilərin hesabına yaşayırıam, ancaq sənə hesabına yaşamaq istəmirəm. Gör necə dəyişib-sən! Heç tanımaq olmur! Bir neçə gün əvvəl sanki dəyirmədən çıxırdın, indisə az qala adama oxşayırsan. Yeri gəlmişkən, mənim əmrlərimi yerinə yetirdin?

– Hansı əmri?

– Nə tez yadımdan çıxdı? Yəni deyirəm ki, indi fokstrot oynaya bilərsən? Deyirdin ki, ən böyük arzun məndən əmr almaqdır, ən çox xoşladığın da mənə qulaq asmaq! Yadına düşdü?

– Bəs necə! Elədir ki var! Ciddi sözüm idi.

– Ancaq bununla belə rəqs etməyi öyrənmədin?
– Məgər onu belə tez, bir-iki günün içində öyrənmək olar?
– Əlbəttə! Fokusu bir, bostonu isə ikicə saata öyrənərsən. Tanqo isə çox çəkdir, heç lazımın da deyil.

– Ancaq əvvəlcə sənin adını öyrənsəm yaxşı olar!

Susaraq bir anlığa məni süzdü:

– Bəlkə özün tapasan? Tapa bilsən, çox şad olardım. Mənə bir yaxşı-yaxşı bax! Heç hiss etməyibsen ki, hərdən oğlana oxşayıram? Məsələn, elə indinin özündə?

Bəli, sir-sifətinə diqqətlə baxanda gördüm ki, düz deyir, heç-qəton, oğlana oxşayır. Bir az da baxan kimi sifəti hər şeyi acıb dedi, məni öz uşaqlığıma qaytardı, dostumu xatırlatdı. Onun adı Herman idi. Qız sanki birçə anlığa həmin Hermana döndü. Heyrətlə dedim:

– Əgər oğlan olsaydın, adın Herman olardı.

– Kim bilir, bəlkə də oğlanam, paltarımı dəyişmişəm, – deyə bic-bic gülümsədi.

– Adın Herminedir?

Tapdığıma çox sevindi, gülə-gülə başı ilə təsdiqlədi. Həmin anda şorba gəldi, yeməyə başladıq. Lap uşaq kimi sevindi. Xasiyyətində xoşuma gələn, məni ovsunlayan ən gözəl, özünəməxsus cəhət o idi ki, tam ciddi olduğu halda birdən-birə şənlenə bilirdi və ya əksinə; bunları eləyəndə də heç dəyişmirdi, sanki ağıllı uşaqdı. İndi bir anlığa şənləndi, öz foksrotu ilə məni ças baş qoydu, hətta ayağımı da basdı. Ləzzətlə xörəyi təriflədi, dedi ki, belə geyinib-kecinməyə çox əziyyət çəkmiş olaram, ancaq xarici görkəmində çatışmazlıq hələ də çoxdur...

Aralığa salıb soruşdum:

– Necə elədin ki, birdən-birə oğlana oxşadın, mən də adını tapdım?

– Ah, hamısını özün elədin. Bəs sən başa düşmürsən, cənab alim, mən ona görə xoşuna gəlirəm, ona görə lazımım ki, sənin üçün güzgü rolunu oynayıram, mənim daxilimdə elə bir şey var ki, səni başa düşür, sənə cavab verir?! Əslində, bütün insanlar bir-biri üçün güzgü olmalıdır, bir-birinə cavab verməlidir, tən gəlməlidir, ancaq sənin kimi qoribə adamlar lap möcüzə olur, tez təlsimə düşür, başqalarının gözündən heç nə oxuya bilmir, heç nə də vəclərinə gəlmir. Belə bir tip qəflətən onun gözlərinin içinə baxan, ona cavab verən, doğma görünən adama rast gələndə, əlbəttə, sevinir.

– Sən hər şeyi bilirsen, Hermine! – deyə heyrətlə qışqırdım.
– Necə deyirsen, elə də var! Ancaq sən tamamilə ayrı adamsan! Sən mənim əksimsən, mənə olmayanların hamısı sənə də var.

Cavab çox qısa oldu:

– Sənə elə gəlir. Belə daha yaxşıdır.

Doğrudan da mənim üçün şehrli güzgüyə dönmüş sifətinə indi qalın bir ciddilik pərdəsi çökürdü və qəflətən tamam örtüldü, faciəli bir sifətə çevrildi. Asta-asta, hər sözə dayana-dayana dedi:

– Bura bax, onda dediklərini unutma. Dedin ki, sənə ömr eləyim, əmrinə tabe olmaqdan xoşum gəlir. Bunu unutma ha! Onu da bil ki, balaca Harri, mən sənə üçün nəyimsə, sifətim sənə hər şeyi acıb deyirsə, nədəsə daxilən bağlıyamsa, doğmayamsa, demək sən də mənim üçün eləsən. Bu yaxınlarda “Qara Qartal”da səni o cür yorğun, ümitsiz, ölgün görən kimi bildim: nə desəm, eləcəyənsən, ürəyim-dən keçdi ki, sənə ömr verim. Mən də bunu edəcəm, ona görə də söhbətə başladım, ona görə də dost olduq.

Elə ciddi, elə gərgin danışdı ki, hamısını başa düşə bilmirdim və onu bu söhbətdən yayındırmağa, sakitləşdirməyə çalışdım. Ancaq yalnız qaşlarını dartmaqla: “Lazım deyil”, – dedi, sort nəzərlərlə üzümə baxdı, buz kimi soyuq bir səslə sözüünə davam etdi:

– Gerek sözündən qaçmayasan, körpə bala. Bax, indidən deyirəm, yoxsa peşman olarsan. Hələ məndən çox ömrlər alacaqsan, hamısını da yerinə yetirəcəksən. Qorxma, yaxşı, xoşagələn ömrlər də olacaq, sənə ləzzət verəcək. Lap axırda da son əmrimi yerinə yetirəcəksən, Harri.

– Yetirəcəm! – Qeyri-ixtiyari dilləndim. – Axırıncı əmrin nə olacaq?

Nə olduğu ürəyimə dammışdı, ancaq Allah bilir, haradan duymuşdum. Soyuğa çıxmış adamlar kimi üşərgələndi, yavaş-yavaş öz xəyal dünyasından ayrılmağa başladı. Gözlərini üzüməndən çəkirdi. Birdən-birə lap tutuldu:

– Ağıllı adam bunu sənə deməzdi. Ancaq hələlik ağıllı olmaq istəmirəm, Harri, bu dəfə heç nə istəmirəm. Tamam başqa cür olmaq istəyirəm. Diqqətlə qulaq as! İndi eşidəcəksən, bir azdan unudacağsan, dediyimə güləcəksən, sonra da ağlayacağsan. Qulaq as, körpə balam! Sənə ölüm-dirim oyunu başlamaq istəyirəm, qardaş, ancaq başlamazdan əvvəl kartımı açıb sənə göstərmək istəyirəm.

Bu sözləri deyəndə elə gözəldi ki, adamın ağlı başından çıxırdı. Alışib-yanan gözlərində mənalı bir kodər süzürdü. Deyərdin ki, onlar hər əzaba qatlaşıb, heç birinə də "yox" deməyib. Çətinliklə danışırdı, elə bil nəsa mane olurdu. Sanki bork şaxtaya düşmüş, sifəti donmuşdu, ona görə də çənəsi tərpənmirdi. Ancaq hərdən görünən dilinin ucu ağzında tərpəndikcə dodaqlarına, cəhənglərinə heç də baxışlarına, səsinə uyusmayan şirin bir həssaslıq, həzin bir nəşə süzülürdü. Qısa qıvrım saçları şumal qaşlarına dağılmışdı və hərdən düz orda – saçların töküldüyü yerdə oğlana oxşarlığın, hermofrodik şəhrin həzin dalğası baş qaldırırdı. Qorxa-qorxa ona qulaq asırdım, ancaq elə bil huşum özümde deyildi, sanki alayuxulu idim.

– Məndən ona görə xoşun gəlir ki, – sözüne davam etdi, – səbəbini demişəm – səni yalqızlığın əlindən almışam, cəhənnəmin qapısından qaytarmışam, təzədən ayıltmışam. Ancaq səndən daha çox şey umuram. İstəyirəm ki, mənə vurulasan. Dayan, etiraz eləmə, qoy sözümlə axıracan deyim! Hiss edəirəm ki, məndən çox xoşun gəlir, mənə minnətdarsan, ancaq hələ vurulmayıbsan. Lakin elə eləməliyəm ki, vurulasan, çünki bu mənim peşəmdir. Axı mən özüm kişilərə sevdirməklə dolanıram. Ancaq yaxşı yadında saxla, elə bilmə ki, sənə valeh olduğum üçün belə eləyirəm. Sənə vurulmamışam, Harri. Sən necə, mən də elə... Ancaq mən sənə nə üçün lazımamsa, sən də mənə onun üçün lazımsan. İndi ona görə sənə lazımam ki, hər şeydən ümidini üzubsən, bir təkən lazımdır ki, səni itələyib suya salsın, təzədən ayılsın. Ona görə lazımam ki, rəqs etməyi öyrədəcəm, gülərkə öyrədəcəm, yaşamaq öyrədəcəm. Ancaq sən mənə bu gün lazım deyilsən, sonralar görək olacaqsan, öz də çox görəkli, xeyirli bir iş üçün! Özümə sənə sevdirdəndən sonra, axırıncı ömrü verəcəm, sən də onu yerinə yetirəcəksən. Həm sənə üçün yaxşı olacaq, həm də mənim üçün.

O, qonur-bənövşəyi rəngli, yaşıl damarlı səhləb çiçəklərindən birini qaldırdı, başını ona tərəf əyib, diqqətlə gülə baxdı:

– Sənə üçün asan olmayacaq, ancaq eləcəksən. Ömrü yerinə yetirərək mənə öldürəcəksən. Dediym ki, id. Daha heç nə soruşma!

Səhləb çiçəyinə baxa-baxa susdu, sifətindəki gərginlik çökəlib getdi, elə bil, ləçək çırtılıla açıldı, baxışları hələ də bir nöqtəyə zillənib qalsa da, dodaqlarına qəfil, zərif bir təbəssüm qondu. Oğlan saç kimi qıvrımsaçlı başını buladı, bir qurtum su içdi, birdən yadına düşdü ki, qabağında yemək var, istahla, ləzzətlə onun üstünə düşdü.

Bu etirafın hər sözünü aydınca başa düşmüşdüm, son ömrünü də deməmişdən duymuşdum, hətta "məni öldürəcəksən" deyəndə də dıksinmədim. Hər sözü inandırıcı idi, tale yazısı kimi səslənirdi və hamısını da qəbul etdim, heç bir müqavimət göstərmədim, lakin bütün bunlar nə qədər ciddiliklə deyilsə də gerçəkliyinə tam inana bilmirdim. Qəlbimin bir hissəsi onun ağzından çıxan sözləri bir-cə-bircə canına çəkib hamısına inanır, o biri hissəsi isə özünə təsəlli verə-verə deyirdi ki, bax, çox ağıllı, sapsağlam, özünə inanan Hermine də hərdən sayıqlayır, onun da qürub edən çağları olur. Son söz ağzından çıxan kimi qeyri-reallıq, xoyal dünyası öz qalın pərdəsini bu qərribə səhnənin üzünə çəkdi.

Ancaq mən hələ də Hermine kimi kondirbaz coldliylə həqiqətin, gerçəkliyin qoynuna atıla bilmirdim.

– Demək, nə vaxtsa səni öldürəcəm? Mən yenə də bayaqkı sözlərin təsiri altındaydım, o isə artıq gülür, böyük bir cidd-cəhdlə boşqabındakı quş ətinə doğrayırdı.

– Elədir, – deyə soyuqqanlıqla başını tərpətdi. – Daha bu barədə kifayətdir, yemək lazımdır, Harri. Zəhmət olmasa, mənə bir az salat gətir. İştahan yoxdur? Mənə elə gəlir, başqalarında öz-özünə alınan şeyləri sənə öyrətmək lazımdır. Hətta yeməkdən ləzzət almağı da! Elə isə bura bax, körpə balam, bu, ördək bududur, onun dümağ ətinə sümükdən ayıranda əsil bayram olur, adamın iştahı açılır, əvvəlcə həyəcanlanır, sonra ürəyi sevincə döyünür, elə bil sevdən adam ilk dəfə öz sevgilisinin köynəyini çıxarmağa kömək edir. Anladın? Yox? Sən lap qonaysan ki! Dayan, indi bu buddan bir az sənə verərəm, özün görürsən. Bax belə... İndi ağzını aç! Ah, sən heç adam içinə çıxması deyilsən ki! İlahi, indi də gözü onun-bunun üzündə qalıb ki, yedirdiyimi görən oldumu?! Qorxma, ay yetim, səni itandırarmam! Əgər nədənsə zövq almaq üçün sənə başqasının icazəsi lazımdırsa, deməli, doğrudan da, yazıq adamsan!

Bir az bundan əvvəlki səhnə, elə bil, yerli-dibli olmamışdı və adam heç inanmaq istəmirdi ki, bu gözlər bir neçə dəqiqə əvvəl dəhşət içərisində bir-cə-nöqtəyə zillənib qalmışdı. Ah, belə eləyəndə, Hermine lap həyatının özü kimi olur, hökmü əvvəlcədən bilinməyən bir ana dönürdü. İndi yeməklə məşğul idi, gah ördək budu, gah da salat götürürdü. Tort, likör də bir ayrı mənə kəsb eləyirdi, sevincin, ittihamın, səhbətin, fantaziyanın mövzusuna çevrilmişdi. Boşqablar

yığıldırılan kimi təzə bir fəsil başladı. Mənə təcürdən dırnağacan beləd olan, həyatı bəlkə də bütün müdriklərdən yaxşı başa düşən bu qadın uşaqlıq edirdi. Bircə anın həyat adlı oyununu çox məharətlə oynayaraq, mənə zorla öz şagirdinə çevirirdi. Heç bilmirəm bu, müdriklik idi, yoxsa adı sadələşmə – ancaq kim ki bir anın hökmü ilə yaşamağı bacarır, kim ki gündəlik həyatla ayaqlaşmağın, rastına çıxan hər xırda gülün qədrini bilir, kim ki hər anın dəyişən hökmünü qiymətləndirir, onun həyatdan qorxusu olmaz! Bəlkə iştahası böyük olan, ağzının dadını çox yaxşı bilən bu şən uşaq həm də özünə ölmə diləyən bir xəyalpərvər, ruhi xəstə, ya da qəsdlə özünü sevdirmiş, adamı quluna çevirmək istəyən bir afət idi? Yox, ola bilməzdi! Sadəcə olaraq, özünü bütün varlığı ilə bircə anın ixtiyarına verir, eşitdiyi hər bir şad xəbəri də, qəlbinin dərinliklərindən qoparılan səksəkələri də eyni dərəcədə qəbul edir, onları daxilən yaşayırdı.

Bu günə cəmi ikicə dəfə gördüyüm Hermine mənim haqqımda artıq hər şeyi bilirdi, sanki heç nəyi ondan gizlətmək mümkün deyildi. Ola bilsin ki, mənəvi dünyamı tam başa düşmür, musiqiyə, Geteyə, Novalisə, Bodlərə münasibətlərimi bütün varlığı ilə dərk etmirdi, lakin bunun özü də sual altındaydı və çox güman ki, heç biri də onun üçün olmazdı. Qoy bir də lap çətin olsun, axı “mənəvi həyatım”dan nə qalmışdı ki? Hamısı çilik-çilik olub öz mənasını itirməmişdimi? Ancaq şübhə etmirəm ki, o birilərini – şəxsi problemlərimi, qayğılarımı başa düşəcək. Bir azdan onunla Yalquzaq, traktat haqqında, indiyə qədər yalnız özümün bildiyim, heç kəsə demədiyim şeylər barədə danışacağım. Dözməyib o dəqiqə başladım:

– Hermine, – dedim, – bu yaxınlarda başıma qərribə iş gəlib, tanımadığım bir adam mənə çap olunmuş bir kitab verir, yarmarka reklamlarına oxşayır, içində də mənim başıma gələnlər, nə edəcəyim olduğu kimi yazılıb. Özün də, qərribə şey deyil?

– O kitabçanın adı nədir ki? – öləri soruşdu.

– “Yalquzaq haqqında traktat”dır.

– Oh, Yalquzaq! Əntiqə adı var. Həmin Yalquzaq da sənən? Mütəlak sən olmalısən?

– Hə, mənəm. Mən yarınsən, yarıcanavaram və ya özümə belə gəlir.

Cavab vermədi. Sınayıcı nəzərlərlə, diqqətlə gözümlərin içinə, əllərimə baxdı. Bircə anlığa sifətinə bayaqkı kimi dərin ciddilik, qüssəli izti-

rab çökdü. Mənə elə gəldi ki, nə fikirləşdiyini duyduğum: görəsən, mənə dəki canavarlıq onun “son ömrü”ni yerinə yetirməyə bəs edəcəkmi?!

– Yəqin bu da öz uydurmandır, – yenə şənəlməyə başladı, – ya da xoşuna gəlirsə, poetik fantaziya. Lakin mənasız da deyil. Bu gün canavar deyilsən, ancaq onda göydən düşmüş kimi restorana girəndə, bir az vəhşiyyə oxşayırdın, mənə də xoş gələn bu oldu.

Qəflətən dayandı, elə bil nəsə yadına düşdü, həyəcanla dedi:

– Necə də pis səslənir! “Vəhşi!” “Yırtıcı heyvan!” Heyvanlar haqqında belə danışmaq olmaz! Düzdür, çox vaxt dəhşətli olurlar, ancaq insanlara nisbətən daha təbiidir.

– “Təbii” nədir? Bununla nə demək istəyirsən?

– Məsələn, götür o heyvanlardan birini: ya pişiyi, ya iti, ya quşları, ya da lap elə heyvanxanadakı iri, gözəl pumanı, zürafəni! Görəcəksən ki, hamısı təbiidir, heç biri heç nədən çəkinəcəkli deyil, nə edəcəklərini, necə edəcəklərini də yaxşı bilirlər. Heç biri sənəin xoşuna gəlmək üçün artistlik etməz! Daşlar, çiçəklər, göydəki ulduzlar kimi necə varsa, elə də qalacaqlar. Başa düşürsən?

Baş düşürdüm.

– Heyvanlar çox vaxt kədərli olur, – sözünə davam etdi, – insan da nə vaxtsa diş ağrısına, pul itirdiyinə görə deyil, bircə saatlığa həyatı olduğu kimi dərk etdiyi üçün kədərənəndə, onun da kədəri əsil kədər olur və onda bir az heyvana oxşayır. Həmin anda insan çox kədərli görünür, ancaq həmişəkindən təbii, həmişəkindən gözəl olur. Bunlar həqiqətdir! Birinci dəfə görəndə, sən də ələydin, ay Yalquzaq!

– Yaxşı, Hermine, bəs mənim haqqımda yazılan kitabın sözün nədir?

– Ah, bilirsenmi, həmişə fikirləşməkdən xoşum gəlir. Bu barədə ayrı vaxt! Bir gün verərsən, oxuyaram. Ya da yox, əgər nə vaxtsa oxuyası olsam, özün yazdığın kitablardan verərsən.

Qəhvə istədi və sanki bir anlığa nədənsə narahat oldu, dalğınlaşdı, sonra yenə üzü güldü, deyəsən, fikirləşib axtardığını tapdı.

– Aha! – Sevinclə dilləndi. – Tapdım!

– Nəyi?

– Fokstrot! Bayaقدan o barədə düşündürdüm. De görüm, hərdən bir-iki saat rəqs etmək üçün otağın var? Eybi yox, lap balacası da yarayar, tək sənədən aşağı mərtəbədə yaşayan olmasın ki, yuxarıda tıqqıltı eşidən kimi gəlib dava-dalaş salmasın. Demək, varındır, lap yaxşı! Onda rəqs etməyi evdə öyrənərsən.

– Elədir, – çəkinə-çəkinə dilləndim, – daha yaxşı. Ancaq elə bilir-dim, musiqi də lazım olacaq.

– Əlbəttə lazım olacaq. Bura bax, musiqini mağazadan alacağsan, uzaqbaşı rəqs müəlliminə verəcəyin qədər xərcin çıxacaq. Müəllimə verəcəyin isə qazanc qalar, özüm öyrədərəm. Elə eləsən, istədiyimiz vaxt musiqimiz olacaq, qrammofon da axırda qazanc qalacaq.

– Qrammofon?

– Bəs necə. Balaca bir cihaz alarsan, iki-üç dənə də val...

– Əla! – Səsimi ucaltdım. – Əgər doğrudan da mənə rəqs etməyi öyrədə bilsən, axırda o qrammofonu qonorar kimi sənə verəcəm. Razısan?

Bunu çox cəsarətlə desəm də ürəkdən gəlmədi. Zəhləm gedən həmin cihazı kitablarla dolu balaca iş otağımda heç cürə təsəvvür edə bilmirdim və rəqlə də o qədər aram yox idi. Fikirləşdim ki, bu da bir fürsətdir, sınaq olar, ancaq əmindim ki, yaşım keçib, ağırlaşmışam, daha öyrənmə bilmərəm. Zərbə zərbə üstündən gəlir, hamısı da çox gözəlilməz, ağır olurdu. Hiss edirdim ki, köhnə erköyün musiqi bilicisi kimi qrammofona, caza, müasir rəqs musiqisinə qarşı daxilimdə nə vardısı, hamısı ayağa qalxıb. Əslində, heç kəs ürək eləyib mənədən öz otağımda – Novalisin, Jan Polun yanında, xəyallarımın sığınacağına çevrilmiş bir hücrədə Amerikanın son dəbli rəqs estradalarını çaldırmağı, həmin havaya da oynamağı tələb edə bilməzdi. Ancaq indi bunu tələb eləyən “bir kimsə” deyil, Hermine idi. onun da əmr etməyə ərki çatırdı. Razılaşdım. Əlbəttə, razılaşdım.

Səhəri gün nahar vaxtı qəhvəxanada görüşdük. Mən gələndə Hermine artıq içəridə oturub çay içirdi və adıma rast gəlidiyi bir qəzeti təbəssümlə mənə göstərdi. Vətənimin çox həyasız itiricisi qəzetlərindən idi, vaxtaşırı da mənim haqqımda kəskin həvələr verirdi. Mühərribə başlayanda ona qarşı çıxmış, qurtaranda da hamını dincliyə, səbirli olmağa, insanlığa, özünütənqidə çağırmış, gündən-günə kəskinləşən, azğınlıqlaşan, vəhşiləşən milli salıqdırmanın əleyhinə çıxmışdım. Bu da növbəti hücumlardan biri idi, ancaq pis yazılmışdı, yarısını redaktor özü quraşdırmış, yarısını da ona oxşayan qəzetlərdən çırpışdırmışdı. Məlum şeydi ki, yalnız köhnəlmiş ideologiyanın müdafiəçiləri belə pis yaza bilər, öz təsərrüfatını belə baxımsız qoyar, bəlkə başdansovdu idarə edə bilirdi. Hermine həmin məqaləni oxuyandan sonra xəbər tutmuşdu ki, Harri Haller ziyankar adamdır,

əsl-i-kökü bilinmir və əlbəttə, nə qədər ki belə adamlar, belə fikirlər yaşayır, gənclər də qatı düşməndən xilas olmaq üçün mübariz ovqatda deyil, sentimental başəri ideyalar ruhunda tərbiyə olunacaq, deməli, ana vətənin də işləri heç vaxt düz gəlməyəcək.

– Bu sənə? – deyər Hermine adıma göstərdi. – Elə isə özünü yaxşıca düşmən qazanmışan, Harri. Bunlar səni əsəbiləşdirmir?

Bir neçə sətir oxudum: eyni şeylərdi, belə çeynənmiş, ürəkbulanıran sözlərə çoxdan adət etmişdim.

– Yox, – dedim, – əsəbiləşdirmir, öyrəncəliyəm. Bir-iki dəfə demişəm ki, hər bir xalq, hətta hər bir insan saxta “müqəssir axtaran” siyasətin beşiyində xumarlanmaqdan, papağını qabağına qoyub fikirləşməli, öz səhvlərini nəzərdən qaçırdıqlarını, pis adətləri ilə mühərribədəki, eləcə də dünyanın başqa bədbəxtliklərindəki günahını dəqiqləşdirməli və bilməlidir ki, növbəti mühərribədən can qurtarmağın yeganə yolu budur. Bunu mənə heç cür bağışlamırlar, çünki hamısı “günahsızdır”. İmperatorun da, generalların da, iri sənayeçilərin də, siyasətçilərin də, qəzetlərin də zərrə qədər günahı yoxdur, hamısı səfərdi! Demək olar ki, dünyanın işləri lap əntiqə gedir, yalnız bir neçə milyon insanın meyiti yerdə qalıb. Bilirsənmi, Hermine, bu cür həvələr məni daha əsəbiləşdirə bilməsə də, hərdən kədərliyəndir. Həmvətənlərimin üçdə ikisi belə qəzetləri oxuyur, hər səhər, hər axşam bu sözləri eşidir. Onların beynini yeyir, öyrədir, qızıdırır, narazı salır, əsəbiləşdirirlər. Hamısının da son məqsədi, son istəyi, hər şeydən əvvəl, mühərribədir. Getdikcə yaxınlaşan, birincidən də bətdir olacaq mühərribə! Bunların hamısı çox aydın, çox da sadədir, istəyən başa düşür. Kim bircə saat fikirləşsə, eyni nəticəyə gələ bilər. Amma bu heç kəsin ürəyinə deyil, heç kəs növbəti mühərribədən qaçmaq istəmir, heç kəs özünü də, balalarını da növbəti kütləvi qırğından qorumaq haqqında düşünmür. Halbuki hamısına baha başa gələcək. Bircə saat düşünmək, bircə anlığa özünə qayıdıb dünyanın qarmaqarışlıqlığında, kin-küdrətində öz payını müəyyənləşdirmək lazımdır, vəssalam. İşə bax, heç kəs də bunu istəmir. Deməli, hər şey beləcə davam eləyəcək və minlərlə insan da günbəgün söylə mühərribəyə hazırlaşacaq. Bunu başa düşən gündən iflic olmuşam, ümidim üzülüb. İndi mənim üçün heç bir ideal, “Vətən” yoxdur. Bunların hamısı yeni mühərribəyə hazırlaşan cənablar üçün pərdədir. İndi insan kimi düşünməyin, danışmağın, yazmağın mənası

qalmayıb, beynindəki yaxşı fikirləri oyatmadığını da xeyri yoxdur. Bunları eləyən iki-üç adam da hər gün minlərlə qəzetin, jurnalın, çıxışların, açıq və gizli iclasların hücumuna məruz qalır. Hamısı da bunun əksini deyir, dediklərinə də yetir.

Hermine maraqla qulaq asırdı.

– Elədir, – axır ki dilləndi, – haqlısan. Əlbəttə, yeno müharibə olacaq və bunu bilmək üçün qəzet oxumaq da lazım deyil. Düzdür, adam kədərələnir, ancaq xeyri yoxdur. Bu da mütləq öləcəyini bilən, lakin öləndən heç nə gəlməyən adamın kədərələnəməsi kimi bir şeydir. Ölümə qarşı mübarizə aparmaq on necib, on gözəl, ən ülvə, ən şərəfli işdir. Əziz Harri, müharibəyə qarşı çıxmaq da elə. Amma bu mübarizə həmişə ümitsiz bir Don Kixotluq olur.

– Bəlkə də elədir, – sortlaşdım, – ancaq bu cür həqiqətlərə göz yummaqla, “onsuz da bir azdan öləcəyəm” – deyib hər şeyə tüpürməklə bütün həyatı bayağılaşdırırıq, axmaq vəziyyətinə qoyuruq. Hə, deməli, belə çıxır ki, hər şeyi atmalıyıq, mədəniyyətdən də, mübarizədən də üz döndərməliyik? Meydanı şöhrətpərəstliyə, pula verməliyik, qabağımıza bir parç pivo qoyub növbəti səfərbərliyi gözləməliyik?

Hermine heyranlıq üzümə baxdı. Bu baxışdan rixsənd də, kinayə də, hiyləgərlik də, həssas bir doğmalığ da, bunlarla bərabər, həm də kədər, ağıl, dərin ciddilik yağdırdı.

– Heç biri lazım deyil, – ana novazişi ilə dilləndi. – Mübarizənin mənasızlığını bilməklə sən həyatın heç vaxt bayağılaşmaz, axmaq vəziyyətində qalmaz. Ən böyük bayağılıq odur ki, Harri, nəse yaxşı, ideal bir şeyin uğrunda mübarizə aparasan və ona da çatasan. Məgər ideallar ona görə yaranıb ki, sən ona çatasan? Məgər biz insanlar ölümdən can qurtarmaq üçün yaşayırıq? Yox, biz əvvəlcə ondan qorxmaq, sonra isə sevmək üçün yaşayırıq, elə ona görə də həyat hərdən lap məcüzəyə dönmür. Sən hələ uşaqsan, Harri. Deyilənləri eşit, dur gedək, bu gün işimiz çoxdur. Mən bu gün bir daha müharibə, qəzetlər haqqında düşünməyəcəyəm. Bəs sən?

– Yox, yox, mən də sən kimi.

Bir yerdə (ilk dəfə idi ki, şəhərdə qəşə gəzirdik) musiqi alətləri satılan mağazaya getdik, qrammofonlara baxdıq, açığ-bağladıq, çaldırdıq. Biri xoşumuza gəldi. Qəşəng, həm də ucuz idi. Götürmək istədim, ancaq Hermine tərəddüd elədi. Axırda onu almağa qoy-

madı, ayrı mağazaya getdik, orda da böyüyündən tutmuş balaca-sınadək növbədən, ucuz-baha qrammofonların hamısına baxdıq, qulaq asdıq və bütün bunlardan sonra əvvəlcədən qayıdıb həmin cihazı almağa razılıq verdi.

– Görürsən, – dedim, – istəsən, belə əziyyət çəkərdik.

– Doğrudan? Bəs səhər bu cihazı başqa vitrində, özünə 20 frank ucuz qiymətə görşöydük, necə oldu? Bu bir yana, nəse almaq adama ləzzət verir və ləzzət aldığın şeyin də mütləq dadına baxmaq lazımdır. Sən hələ çox şey öyrənməlisən.

Bir xidmətçi tapıb aldığımızı mənim mənzilimə gətirdik.

Hermine iş otağını diqqətlə nəzərdən keçirdi, sobanı, divanı, torşofanı, stulların rahatlığını yoxladı, kitabları götürüb baxdı, uzun müddət sevgilinin şəkli önündə dayanıb ona tamaşa elədi. Qrammofonu kamodun üstündəki kitabların arasına qoymuşduq. Axır ki moşqola başladı. Fokstrot çaldırdı, ilk hərəkətləri göstərdi, öləndən tutub məni oynatmağa başladı. İlaətkarlıqdan onun arxasınca yortur, stullara ilişir, omlarını yerinə yetirir, heç nə başa düşmür, tez-tez də ayağını tapdalayırdım. Nə qədər həvəsizdimsə, o qədər də küt idim. İkinci rəqsdən sonra özünü divanın üstünə saldı, uşağ kimi güldü.

– Pərvədigara, – dedi, – nə yaman küt imişsən. Adıca yerləşlə get, elə bil küçədə gəzirsən, gərginləşmək lazım deyil. Deyəsən, tərledin, eləmi? Yaxşı, beş dəqiqə dincələk. Yadımda saxla: elə ki öyrəndin, rəqs etmək də fikirləşmək kimi sadəcə bir şeyə çevrilir. Onu öyrənmək də çox asandır. İndi insanların düşünmək əvəzinə, cənab Halleri vətən xaini adlandırdığımıza, sakitcə oturub növbəti müharibəni gözləməyə səbirli dözümlü ol.

Bir saatdan sonra çıxıb gəldi, dedi ki, narahat olmayım, gələn dəfə yaxşı olacaq. Mənsə başqa fikirdəydim, səfəhliyimə, longli-yimə port olmuşdum. Özümə elə gəlirdi ki, bu bir saat ərzində heç nə öyrənməmişəm, gələn dəfə də yaxşı olmayacaq. Yox, rəqs etmək üçün gərək anadangəlmə vergin olaydı. Məndəse heç biri – nə şənlilik, nə səflilik, nə ərsizlik, nə də coldlik vardı. Axı çoxdan bildirdim ki, belədir.

Ancaq işə bax, sonrakı dəfə, doğrudan da yaxşı alındı. Hətta özümə də ləzzət verdi və dərindən axırında Hermine dedi ki, indi fokstrotu oynaya bilərəm. Lakin eşidəndə ki, səhər onunla restorana gedib rəqs etməliyəm, məni dərindən bürüdü, qəti etiraz elədim.

O isə soyuqqanlıqla verdiyim sözü xatırladı, dedi ki, sabah "Balans" mehmanxanasına çay içməyə gəlirəm.

Həmin axşam evdə idim, nəso oxumaq istəyir, ancaq bacarmırdım. Sabahkı gündən qorxurdum. Fikirləşəndə ki, mənim kimi yaşiotmuş, hürkək, həssas, qoribo bir adam nəinki caz musiqisi çalınan müasir, bayağı çayxanalardan, restoranlardan birinə düşüb oynamağa, lap dahişətə gəlirdim. Boynuma alıram ki, sakit iş otağında ehtiyat qəşub asta-asta, lap barmaqlarımın ucunda fakstortu məşq etdikcə, özüm özümə gülür, özüm özümdən utanırdım.

Səhəri gün "Balans" mehmanxanasında balaca bir orkestr çalır, çay, viski verilir. İstədim Herminenin başını qatam, ona görə də qəğal gətirdim, dedim ki, şorab içək, lakin dediyindən dönmədi:

– Sən buraya kefi gəlməmişən! Rəqs dərəcəsin.

İki-üç dəfə onunla rəqs etməli oldum. Arada mənə saksafonçalarla tanış elədi. Qarayanız, qəşəng, cavan bir oğlandı. Ya İspaniyadan, ya da Cənubi Amerikadan gələnə oxşayırdı. Herminenin dediyinə görə, bütün alətlərdə çalır, dünyanın bütün dillərində danışa bilirdi. Deyəsən, bu səniyər çox yaxın, lap dost idilər... Onun qarşısında bir dəfə balaca, bir dəfə iri saksafon vardı, gah onda, gah da bunda çalır, parıldayan qapqara gözlləri ilə oynayanları diqqətlə süzürdü. Bu günahsız, qəşəng oğlana qarşı qəlbimdə nəso qışqanclığa oxşar bir hissə baş qaldıranda, özüm də təəccübləndim. Məhəbbət qışqanclığına oxşayırdı. Çünki Hermine ilə aramda sevgidən söhbət gedə bilməzdi. Daha çox mənəvi bir dost qışqanclığı idi, çünki o, qızın göstərdiyi marağa, xüsusi diqqətə, həttə ehtiramə o qədər də layiq deyildi. "Qoribo tanışlarım olacaq burda!" – deyər narazılıqla ürəyimdən keçirdim.

Sonra Hermineni bir neçə dəfə başqası rəqsə dəvət elədi. Tək qaldım, indiçən zəhləm getdiyi musiqiyə qulaq asdım. "İlahi, – deyər fikirləşdim, – indi də belə yerlərə gəl, tanımadığın-bilmədiyini, zəhlən gedən, həmişə uzaq gəzməyə çalışdığın, nifrət elədiyini avaralar, əhli-keflər dünyasına öyrəş, mərmər stolların, caz musiqisinin, fahişələrin, ticarət agentlərinin bu yaltaq, yeknəsoq dünyasından zövq al!" Kədar içində çaydan içir, oynayanları seyr edirdim. Baxışlarım iki qəşəng qıza ilişib qaldı: ikisi də yaxşı oynayırdı. Heyran-heyran, qiblə eləyə-eləyə onların cəldliyinə, gözəlliyinə, şənliliyinə, nəso inamla rəqs etdiklərinə baxdım.

Bu vaxt Hermine gəlib çıxdı, mənə narazılıq elədi. Dedi ki, buraya üz-gözümü tərşutməyə, səssiz-səmirsiz oturmağa gəlməmişəm, özümü toplayıb rəqs etməliyəm. Nəco? Hec kəsi tanıyıram? Hec lazım da deyil. Burada hec xoşuma gələn qız yoxdur?

Bayağı qızların birini göstərdim. Özü də ən gözəliydə. Yaxında durmuşdu, oynındə qəşəng məxmər don vardı, qısa vurulmuş sort, sarışın saçları, qadın əllərinə oxşayan kəppuş əlləri adamın ağlını aparırdı. Əl çəkəndə ki, bu dəqiqə dur, onu rəqsə dəvət elə. Ümidsiz-ümidsiz etiraz elədim:

– Bacarmaram, – deyər lap yazıqlaşdım. – Əgər cavan, qəşəng olsaydım gedərdim! İndicə qocalmış, keyləşmiş bir avarayam, hec rəqs etməyi də bacarmıram, mono gülər!

İkrahla üzümə baxdı:

– Ancaq mənim gülüməyim hec vecinə deyil! Nə qorxaqsanmış! Ürək eləyib qıza yaxınlaşan hər kəs o vəziyyətdə düşə bilər, bəxtli olan şeydir. Demək, sən də ürək elə, Harri, uzaqbaşı qoy gülsün, yoxsa üzöləliyinə daha inanmaram.

Dediyindən dönmədi. Ürəyim çırpına-çırpına ayağa durdum, musiqi başlayan kimi qıza yaxınlaşdım.

– Əslində boş deyiləm. – Qız iri, oynaq gözllərini mənə dikdi. – Ancaq deyəsən, yoldaşım barda ilişib qaldı... Yaxşı, gəlin!

Belindən tutub ilk addımları atdım və çox təəccübləndim ki, nə yaxşı rədd eləmədi. Artıq kiminlə oynadığını hiss eləmişdi, ona görə də özü mənə oynatmağa başladı. Əntiqə oynayır, mənə də arxasınca çəkib aparırdı. Birco anlığa rəqsin bütün qayda-qanunlarını, nə edəcəyimi unutdum, onunla bir yerdə süzməyə başladım. Tarım budlarını, oynaq dizlərin təməsini duydum. Təvəzəli, qəşəng hünərinə baxıb boynuma aldım ki, bu gün ömrümdə ilk dəfə rəqs edirəm. Gülməyərək mənə ürəkəndirdi, vurğun baxışlarına, yaltaq sözlərimə sözlə deyil, naz-qəmzə ilə, bizi daha da yaxınlaşdırən, bir-birimizə toxunduran, ağlını başdan çıxaran işvəli hərəkətləriylə cavab verdi. Sağ əlimi belinə dolamışdım. Xumarlına-xumarlına, diqqətlə ayaqlarının, əllərinin, çiyinlərinin hərəkətini izləyirdim və özüm də çox təəccüblənirdim ki, nə yaxşı birco dəfə də olsun ayaqlarını tapdalaımadım. Musiqi kəsildən kimi dayandıq, növbəti rəqs başlanacanın əl çaldıq təzədən böyük bir həvəslə, məhəbbətlə, ehtiramla həmin mərasimi təkrar etdim.

Roqs sona yetəndə (yaman da tez qurtardı) o möxmör qız öz yerinə gəltdi və Hermine qəfildən yanında peyda oldu. Sən demə, bizo baxmış.

– İndi nəso hiss elədin? – Gülə-gülə moni tərəflədi. – Gördün qadın ayağı stol ayağı deyil? Əhsən! Allaha şükür ki, foksı öyrəndin, sabah bostona keçərik, üç həftədən sonra “Qlobus”da maskarad balı olacaq.

Əsiflə elan olundu, gedib yerimizdə oturduq. Bir azdan o qəşəng, cavan saksafonçalan – conab Pablo da gəldi, başı ilə salam verib Herminein yanında oturdu. Deyəsən, lap yaxın dost idilər. Boynuma alıram ki, bu conab elə ilk görüşdən xoşuma gəlməmişdi. Qəşəng idi, bunu danmaq olmazdı, üzəndə, boydan da gözəl görünürdü, ancaq bunlardan başqa onda heç bir müsbət cəhət tapa bilmirdim. Onun üçün çox dil bilmək də çətin deyildi, çünki “buyurun”, “təşəkkür edirəm”, “olbətto”, “mütəloq”, “hello” kimi sözlərdən başqa, heç nə danışmırdı, ancaq insafən bunları bir neçə dildə deyə bilirdi. Yox, səniyər Pablo danışmırdı və deyəsən, bu qəşəng kabalyeronun çox fikirləşməklə də arası yox idi. Peşəsi caz kapellasında saksafon çalmaqdı, bu sonatə də möhəbbətlə, ehtirasla vurulmuşdu: bir də gərəkəndə ortada ol çalır, camaatı ruhlandırır, uzada-uzada “O... o... o... ha... ha... hello” kimi səslər çıxarırdı. Elə bil bu dünyaya yalnız gözəl olmaq, qadınların xoşuna gəlmək, on yeni döblə qalstuk vurmaq, barmasına üzük taxmaq üçün gəlmişdi. Əyləncəsi də ondan ibarət oldu ki, bizimlə oturdu, üzümüzlə gülümsədi, tez-tez qolundakı saatına baxdı, ustalıqla bir-iki dəfə papiros bükdü. Qara gözlərində, qapqara qırıq saçlarında romantikadan, qayğıdan, düşüncədən əsər-olamət yox idi. Yaxından baxanda, bu gözəl ekzotik yarımallah öz xoşagəlməli hərəkətləri ilə sən, ərköyün oğlan uşağına oxşayırdı, vəssalam! Çaldığı alət barədə, caz musiqisinin səs çalarları haqqında söhbətə başladım ki, qarşıındakının musiqidən başı çıxan, ondan ləzzət almağı bacaran bir adam olduğunu görsün. Ancaq yaxınlıq verəndə və ona, daha doğrusu Hermineyə hörmət xatirəsinə caz musiqisinə nəzəri cəhətdən, az da olsa bəraət qazandırmağa çalışanda, monə də, çəkdiyim əziyyətlə də xeyirxah bir təbəssümlə güldü. Çox guman ki, cazdan əvvəl, cazdan əlavə musiqi növünün olduğundan heç xəbəri yox idi. Mehriban oğlandı. Həm mehriban, həm də nəzakətli və ırlı, bomboş gözlərində həmişə qəşəng bir təbəssüm oynayırdı. Lakin, deyəsən aramızda heç bir yaxınlıq yoxdu,

onun üçün vacib, müqəddəs olan şeylər monə tamamilə yad görünürdü, ümumi bir dil də tapa bilmirdik. Lakin sonralar Hermine monə çox qərribə bir şey danışdı. Söylədi ki, Pablo homin o söhbətdən sonra mənim haqqımda deyirmiş, çox bəd xəbərlər adamdır, ona qayğı ilə yanaş! Hermine soruşanda, niyə belə deyib, cavab verib: “Yazıq, çox yazıq adamdır! Bir onun gözlərinə fikir ver: gülə də bilmir!”.

Qaragöz oğlan vidalaşdı gedəndən sonra musiqi çalındı və Hermine ayağa durdu.

– Bəlkə bir dəfə də mənimlə roqs edəsən, Harri? Yoxsa daha istəmirsən?

Bayaqkı qızla olduğu kimi özümü bütövləndirən unutmamam da, Hermine ilə də asan, sorbost, həvəslə roqs etdim. Özünü mənim ixtiyarına buraxdı, zərif bir loçək kimi tez uyğunlaşdı, gəl yaxınlaşan, gəl də uzaqlaşan gözəllikləri yenə duydu, hiss etdim. Herminein də qadın otri, möhəbbət otri gəlirdi, onun oynamağı da namöhromliyin həzin, intim nəğməsinə pıçıldayırdı, ancaq heç birinə cavab tapmırdı, özümü bütövləndirən unudub onun ixtiyarına verə bilmirdim. Mono çox yaxın idi, dost olmuşduq, bənim idi, təleyi təleyimə, özü özümlə oxşayırdı, gənclik dostum xoyalpörvər şair Herməna, monəvi pərvəzlərimin odlu yol yoldaşına bənzəyirdi.

Bunları ona danışanda:

– Bilirəm, – dedi, – lap yaxşı bilirəm. Buna baxmayaraq, nə vaxtsa özümü sənə sevdircəyəm, ancaq tolosmək lazım deyil. Hololük biz yoldaşlıq, dostluğa ümid edən adamlarıq, çünki bir-birimizə bələd olmuşuq. İndi gəl bir-birimizdən öyrənək, bir-birimizlə oynayaq. Mən öz balaca teatrımı sənə göstərirəm, roqs etməyi, bir az şənlənməyi, bir az da səfeh olmağı öyrədirəm, sən isə öz düşüncələrini, bildiklərini mənə göstərirsən.

– Ah, Hermine, göstərməyə heç nəyim yoxdur, özün ki mənə yaxşı bilirən. Sən nə qərribə adam imişsən, ay qız! Hər şeydə moni başa düşür, qabaqlayırsan. Doğrudanmı, sənə yanında nəso bir qiyəmətim var? Doğrudanmı, sənə hələ bezdirməmişəm?

Kədərlə baxışlarını yəro dikdi:

– Belə danışmağından heç xoşum gəlmir. Bir o axşamı xatırla: iztirablar, tonhəliq lap axırına çıxmışdı, ümidini itirmişdin və monə rast goldin, yoldaş olduq. De görüm, niyə homin axşam sənə o doqıqo tanıdım, başa düşdüm?

– Niyə, Hermine? Özün də!

– Çünki mən də sənə kimi yəm. Çünki mən də sənə kimi yalqızam, sənə kimi həyatı, insanları, özümü sevməyi ciddi qəbul etməyi bacarmıram. Axı həmişə elə adamlar olur ki, həyatdan çox şey istəyir və onun səfəhliyi, kobudluğu ilə heç cür barışa bilmirlər.

– Ay səni! – Lap heyfətə gəldim. – Başa düşürəm, dostum! Heç kəs səni mənə kimi başa düşə bilməz! Ancaq yenə də mənə üçün tapmacasan! Sən ki həyatla belə gizlənməyi oynamağı bacarırsan, sən ki hər xırda şeydən, hər xırda nəşədən zövq ala bilirsən, sən ki həyatda belə məhəbbət, bəs onda niyə əzab çəkirsən? Necə olur ki, sən də ümitsizliyə qapılırsan?

– Qapılıram Harri. Qaldı əzab çəkmək... Ah, bu səhərdə təcrübəm çoxdur. Sən təəccüblənirsən ki, rəqs etməyi bacara-bacara, həyatın üst qatını yaxşı tanıya-taniya mən nə üçün xoşbəxt deyiləm. Mən də dostum, təəccüblənirəm ki, sən mənəvi aləmdə, sənət dünyasında, zəka səltənətində ən ülvə, ən dərin mənalara vəqif ola-nə üçün belə bədbəxtsən! Elə buna görə də yaxınlaşdıq, bacı-qardaş olduq. Sənə rəqs etməyi, oynamağı, gülümsəməyi və bunlarla bərabər bir də narazı qalmağı öyrədəcəm. Səndən isə fikirləşməyi, anlamağı və bununla yanaşı narazı qalmağı öyrənəcəm. Bilirsənmi, biz ikimiz də şeytanın övladlarıyıq...

– Bəli, eləyik! Şeytan ruhdur, biz də onun bədbəxt övladları. İndi yadıma bir şey düşdü: onda sənə dediyim Yalquzaq traktatında yazılıb ki, özü ilə birçə, ya ikicə qəlb gəzdirməsi, birçə, ya da ikicə şəxsiyyətdən ibarət olması, əslində Harrinin öz uydurmasıdır. Hər bir insanın yüz cür, min cür, milyon cür qəlbə olur.

– Bu mənə çox xoşuma gəlir! Məsələn, sənə mənəvi aləm çox inkişaf edib, əvəzində isə adi həyat məsələlərində lap geri qalıbsan. Mütəfəkkir Harrinin yüz yaşı var, rəqqas Harri isə yarımcı gündüzdür. İndi biz ikinci Harrini də, onun kimi hələ böya-bəşə çatmamış balaca, səfəh qardaşlarını da böyütməliyik. – Təbessümlə üzümə baxdı, lap alçaqdan, tamamilə ayrı səsle soruşdu:

– Mariya xoşuna gəlir?

– Mariya? O kimdir?

– Bayaq oynadığın qız. Gözəl qızıdır. Çox gözəl! Mənə elə gəldi ki, bir az vuruldun da...

– Onu tanıyırsan ki?

– Bəs necə! Lap yaxındır. Üroyinə çox yatıb?

– Xoşuma gəlir. Nə yaxşı ki, elə pis oynadığıma güzəştə gəldi.

– Gördün?! Sən ona bir az diqqət göstərməlisən, Harri. Çox qəşəngdir, gözəl rəqs edir, özün də artıq ona vurulubsan. Mənə elə gəlir ki, istəyinə çatacaqsan.

– Yox, mən elə şöhrətparəst deyiləm.

– Bu bir az yalan oldu. Bilirəm haradasa sevgilin var, yarım ildən bir görüşürsən ki, mübahisə oluyosən. Əlbəttə, o qoribo sevgilinə sadıq qalmağın çox yaxşıdır, ancaq icazə ver, bunu o qədər də ciddi qəbul etməyim! Ümumiyyətlə, sənə məhəbbəti belə ciddi qəbul etməyinə də şübhəm var. Necə istəyirsən, elə də elə, nə qədər istəyirsən, ideal bir məhəbbətlə sev, öz işindir, buna qarışan deyiləm. Ancaq birçə ona qarışacağam ki, həyatın ən adi, xırda əməllərini də, oyunlarını da yaxşı öyrənəsən. Bu səhərdə müəllimin də özüm olacağam. Lap arxayın ol, sənə o ideal sevgilindən yaxşı müəllim olacam! Qəşəng bir qızla yatmaq sənə çox lazımdır, ay Yalquzaq!

– Hermine, – incik-incik dilləndim, – bir mənə yaxşı-yaxşı bax, qoca kişiyəm!

– Sən balaca bir oğlan uşağısan. Rəqs öyrənməyə o qədər tənbəllik etmişdin ki, az qala vaxtı keçmişdi. Məhəbbət də elə! İdeal, fəci bir məhəbbətlə sevməyi əla bacarırsan, dostum, buna şübhəm yoxdur, heç söz əla bilməz. İndisə adi, insani bir məhəbbətlə sevməyi öyrənəcəksən. İlk addım atılıb, artıq səni bala da aparmaq olar. Ancaq əvvəl görək bostonu öyrənəsən, ona da sabah başlayırıq. Saat üçdə gələcəm. Yeri gəlmişkən, buradakı musiqi xoşuna gəldi?

– Əla!

– Görürsənmi, irəliləyiş var, öyrəşdin. Bu vaxtadan bütün rəqs, caz musiqilərindən zəhlən gedirdi. Həmişə mənəşiz, yüngül bir şey kimi baxırdın, ancaq indi gördün ki, əslində, heç birini ciddi qəbul etmək lazım deyilmiş, onlar da xoş, cazibədar ola bilmiş. Yeri gəlmişkən, orkestr Pablosuz heç nədi. Onu canlandıran arxasınca aparən Pabludur.

Qrammofon iş otağındakı asket mənəvi ab-havanı darmadağın etdikcə, yad amerikan musiqisi kövrək musiqi dünyama vəlvələ saldıqca, hər yandan, hər tərəfdən indiyəcən həddən artıq ölçülü-biçili, ciddi, qapalı qalmış həyatıma tamamilə yeni, qorxulu, qoribo

şeylər yol tapmağa başladı. Yalquzaq haqqındakı traktat da, Hermine düz deyirmiş, hərənin min cür qəlbi olmuş. Mənim də içimdə hər gün köhnələrlə bərabər yeni-yeni qəlblər baş qaldırır, nəse istəyir, səs-küy salır və indiyəcən özümü necə aldatdığım gözlərim önündə aydınca canlanırdı. Təsədüfən hamıdan yaxşı əxz elədiyim bir para qabiliyyət və bacarığı hər şey hesab eləmiş, özümdən saxta bir Harri düzəldərək həmin Harrinin həyatını yaşamışdım. Sən demə, o da poeziya, musiqi, fəlsəfə sahəsində mahir bir mütəxəssisdən başqa, heç nə deyilməmiş. Varlığımın qalan hissələrinə – cürbəcür qabiliyyətlər, ehtirastlar, arzu və istəklər xaosuna nifrət etmiş, hamısına da yalquzaqlıq damğası vurmuşdum.

Onu da deyim ki, bu həqiqəti dərk etməyim, əvvəlki varlığımın tənəzzülü heç də xoş, ləzzətli bir macərə deyil, əksinə, çox əzablı, həttə dözülməz bir dərdi. Hərdən qrammofon tamam başqa bir melodiya üstündə köklənmiş bir aləmdə, sözün əsil mənasında, ulayırdı. Bəzən də müasir restoranların hansıdası nərmə-nazik əhli-keflərin, fındıqçılıqların arasında onestep oynayırdı, özümü ən əziz, ən müqəddəs şeylərə vəfasız çıxmış bir adam hesab eləyirdim. Əgər Hermine məni beş-altı gün tək buraxsaydı, o dəqiqə bu usandırıcı, gülünc əhli-keflik arzusundan əl çəkərdim. Hər gün görüşməyə də, gözü həmişə üstümdəydi. Məni idarə edir, qoruyur, hər hərəkətimə qiymət verirdi. Dözü bilməyib üsyan eləmək, qurtuluş axtarmaq fikrinə düşəndə isə gülümsəyə-gülümsəyə hər şeyi gözümdən oxuyurdu.

Əvvəllər şəxsiyyət adlandırdığım şey gündən-günə darmadağın olduqca, o cür ümitsizliyə qapıla-qapıla nə üçün ölümdən əl qorxduğumu başa düşür və hiss etməyə başlayırdım ki, həmin biabırçı, iyrənc ölüm qorxusu da əvvəlki saxta meşşan varlığımın bir hissəsi imiş. İndiyəcən mövcud olan cənab Haller – o istedadlı yazıçı, Motsartın, Getenin bilicisi, sənətin metafizikliyi, dahilik və fəcilik haqqındakı qiymətli fikirlərin müəllifi, ağzına kimi kitabla dolu hücrəsinə çəkilmiş bir guşəninin dalbadal özünü tənqidə məruz qalır və heç birinə də dözü bilmirdi. Bu istedadlı və maraqlı cənab Haller zəkani, insanlığı mədh eləsə də, müharibənin amansızlığına qarşı çıxsada, müharibə vaxtı imkan yaratmadı ki, onu divara söykəyib güllələsinlər. Halbuki məntiqə görə belə olmalıydı. Vəziyyətə uyğunlaşdı, onunla barışaraq sakit həyat sürməyə başladı. Düzdür, istismanın, hakimiyyətin əleyhinə idi, lakin bankda müxtəlif sənaye

inhisarlarının aksiyalarını saxlayır, heç bir vicdan əzabı çəkmədən onlardan gələn gəliri xərcləyirdi. Hər şeydə də beləydi. Bu Harri Haller qərribə bir ustalıqla bütün dünyaya nifrət edən idealist cildinə girsə də, özünü dərdli bir guşəninin, qəzəbli bir peyğəmbər kimi göstərsə də, əslində burjuvaydu, Hermine kimilərinin yaşadığı həyata pis baxır, restoranlarda keçirilən vaxta, səpələndirən pullara heyfi gəlir, vicdan əzabı çəkirdi. Ancaq, bununla belə, heç birindən can qurtarmağa, kamilləşməyə can atmır, əksinə, mənəvi əyləncələrin ona zövq verdiyi, şöhrətləndirdiyi həmin rahat günlərin həsrətini çəkirdi. Onun nifrət bəslədiyi, istehza elədiyi qəzet oxuyanlar da müharibədən əvvəlki rahat günlərin həsrətini beləcə çəkirdilər. Çünki bu, görüb-götürdülərindən nəticə çıxarmaqdan qat-qat asan idi. Lənət şeytana, bu Harri Hallərə baxanda adamın ürəyi qalxırdı! Lakin bununla belə, onun getdikcə yırtılan maskasının quyuğundan tutub durur, öz mənəvi dünyası ilə məzələnməsindən, qarışıqlıq, təsadüflər (ölüm də buraya aiddir) qarşısındakı meşşan qorxusundan heç cür ayrılı bilmirdim. Getdikcə formalaşmağa başlayan təzə Harrini – rəqs zalınının bu utancaq, gülməli diletantını rişxəndlə, paxıllıqla keçmişin saxta, ideal, tərs Harri obrazı ilə tutuşdurarkən təzə Harri professorun evində Getenin portretini görən zaman köhnə Harrini yerindən oynadan naqis cəhətləri bir-cə bir-cə üzə çıxarırdı. Əslində, köhnə Harrinin özü də meşşansayağı ideallaşdırılmış Geteyə bənzəyirdi. O da baxışlarındakı nəciblik, alicənablıq, müdriklik, insanlıq brilyant kimi bərk vuran, az qala, öz qəlbindəki alicənablıqdan vəcdə gələn mənəvi qəhrəman idi! Lənət şeytana, ancaq bu ecəzkar obraz indi şana-şana olmuşdu, bu ideal Harri Haller ərpimləyib tökülürdü! İndi küçə çapqınçılarıнын soyduğu yüksək bir mənəb sahibinə oxşayırdı, şalvarı piltik-piltikdi. Ağlı olsaydı, özünün üst-başı tökülmüş bir adam kimi aparmayı öyrənərdi. Amma bu cır-cındır içində elə gəzirdi ki, deyərdin, üstü orden-medalla doludur və ağlaya-ağlaya öz itirilmiş şəərəfini təzədən geri qaytarmaq istəyir.

Musiqiçi Pablo ilə də tez-tez görüşür, ona qarşı münasibətini də təzədən saf-çürük eləməli olurdum. Çünki Herminenin çox xoşuna gəlirdi, həmişə onunla bir yerdə olmağa can atırdı. Pablo yaddaşıma mənasız bir adam, lovğa bir gözəlçə, şən, qayğısız bir uşaq kimi həkk olunmuşdu, bir-iki xoş söz, şokoladla asanca başını aldatmaq

olardı. Ancaq heç vaxt haqqında nə düşündüyümü soruşmurdu, musiqi nəzəriyyə kimi bu da onun üçün monasızdı. Dediklərimə nəzakətlə, mehribanlıqla qulaq asar, homişə gülümsoyar, ancaq heç vaxt doğru-düzgün cavab verməzdi. Bununla belə, deyəsən, onda özümə qarşı maraq oyada bilmişdim, çünki açıq-açıqlığa xoşuma gəlməyər, iltifat göstərməyə çalışırdı. Bir dəfə də həmin nəticəsiz söhbətlərimizin hansıdası əsəbiləşib, az qala, kobudluğa keçəndə, pərt oldu, kədərlə üzümə baxdı, sol əlimi əlinə alıb sıgalladı, qızıl suyuna çökəlmiş balaca bir burunotu qutusu çıxarıb dedi ki, iylo, xeyri olacaq. Sualədicə nəzərlərlə Hermineyə baxdım. Başını torpətdi və mən qutunu alıb iylədim. Doğrudan da bir az keçən kimi keşim duruldu, gümrahlaşdım. Çox güman ki, içindəki həbə kokain qatılmışdı. Hermine dedi ki, Pabloda belə dərmanlar çoxdur, gizli yollarla alır, hərdən dostlarına da verir, onları necə qatmağın qədərini lap yaxşı bilir. Bu dərmanlar ağrını götürür, adamı yatırır: gözəl-gözəl yuxular görürsən, şənlenirsən, kiməsə vurulursan...

Bir dəfə də Pabloya şəhərdə, sahil bağında rast gəldim. Dinməzəcə mənə qoşuldu. Axır ki bu dəfə onu söhbətə çəkə bildim.

– Cənab Pablo, – deyərək olındəkə nazik, qara, gümüşü haşiyəli əsa ilə oynayan və oğlana müraciət elədim. – Sizinlə ona görə maraqlanıram ki, Herminenin dostusunuz. Amma onu da deyim ki, sizinlə danışmaq çox çətindir. Bir neçə dəfə musiqi barədə danışmağa çalışmışam, çünki bu haqda fikriniz, etirazınız, şəxsi mülahizələriniz mənə üçün çox maraqlıdır, lakin hər dəfə də söhbətdən yayınaraq ağızucu cavablar vermişiniz.

Səmimiyyətlə güldü, bu dəfə borclu qalmayıb biganəliklə dedi: – Bilirsinizmi, mənə elə gəlir ki, musiqi haqqında danışmağa dəyməz. Heç vaxt bu barədə danışmıram. Sizin o ağıllı, həqiqi sözlərinizə nə cavab verə bilərdim ki? Dediklərinizin hamısı tamamilə doğru idi. Ancaq, bilirsinizmi, mən musiqiçiyəm, alim deyiləm və heç inanmıram ki, musiqi sahəsində haqlı olmağın ona bir xeyri dəyə. Musiqi barədə fikir söyləmək, zövqlü, təhsilli olmaq və sairə əsas məsələ deyil.

– Yaxşı, olsun. Bəs əsas məsələ nədir?

– Əsas məsələ çalmaqdır, cənab Haller! İmkan daxilində də çoxlu, yaxşı, cəlqanlıqla çalmaq! Belədir, müsyö. Haydının, Baxın bütün əsərlərini bilməklə, onlar haqqında çox ağıllı mülahizələr söyləməklə insanlara xidmət etmək olmaz. Ancaq mən görənəyi

götürüb dəbdə olan bir şimmi çalanda, yaxşı-pisliyindən asılı olmayaraq, hamıya sevinc bəxş edəcək, musiqi onların sümüyünə düşəcək, qanına işləyəcək. Əsas məsələ, bax, budur! Uzun fasilədən sonra musiqi təzədən başlayanda, siz zaldakı adamların üzünə baxın, görün gözləri necə parıldayır, hamının sümüyünə düşür, üzləri gülməyə başlayır! Musiqini, bax, buna görə çalırlar...

– Çox gözəl, cənab Pablo. Ancaq hissləri yerindən oynadan musiqi ilə bərabər ruha təsir edən musiqi də var. Hazırda çalınan musiqidən başqa, ölməz musiqi əsərləri də var, indi çalınmasa da əbədi yaşayır. Kim istəsə tok-tənha öz yerinə uzanıb “Şəhri fleyta”dan, “Matfey cəlqınlığı”ndan hansı melodiyasına xoyalında canlandırır, həmin musiqini eşidər və bunun üçün də kiminsə ya fleyta, ya skripka çalması lazım gəlməz.

– Elədir, cənab Haller. “Həsrot”i də, “Valensiya”nı da tənha, xəyalpərvər adamlar hər gecə astadan zümzümə edirlər. İdarədə oturan yazıq makinaçı qız da axırncı dəfə eşitdiyi onestepi beynində dolaşdırır, öz makinasını onun taktları üstündə tıqqıldadır. Düz deyirsiniz, bütün tənha adamların özünün lal musiqisi olur. Fərqi yoxdur, “Həsrot” də ola bilər, “Şəhri fleyta” da, “Valensiya” da! Bəs bu adamlar həmin tənha, lal musiqini haradan götürürlər? Bizdən, biz musiqiçilərdən! O gərək ovulək çalınsın, eşidilsin, qana işləsin ki, sonra kiməsə gedib onu öz evində xatırlasın, xoyala dalsın.

– Razıyam, – soyuq torzda cavab verdim. – Ancaq Motsartı da ən yeni fokstrotla bir torəziyə qoymaq olmaz. Bir var, insanlara ilahi, əbədi bir musiqi çalasan, bir də ucuz, gəldi-gədə... Bunlar ayrı-ayrı şeylərdir.

Pablo səşimdəkə həyəcanı duyan kimi üzünə mehribanlıq ifadəsi verdi, nəvazişlə qolumu tumarladı, çox həlim bir səsle dedi:

– Ah, əziz Haller, bəlkə də torəzi məsələsində tam haqlısınız. Motsartı, Haydını, “Valensiya”nı ayrı-ayrı torəzilərə qoymağınız da sözüüm yoxdur. Ancaq bu torəzi mənə üçün deyil, heç kim də o haqda mənədən heç nə soruşmur. Ola bilsin ki, Motsart yüz ildən sonra da çalınacaq, ancaq “Valensiya” iki ilə unudulacaq... Mənə elə gəlir, bunu əziz Allahın ixtiyarına buraxmalıyıq. O ədalətlidir, kimin nə qədər yaşayacağı da onun olındədir. Hər bir vəlsin, hər bir fokstrotun nə qədər qalacağını da o bilir, necə lazımdırsa, elə də edəcək. Biz musiqiçilər isə öz borcumuzu, öz vəzifəmizi yerinə

yetirməliyik: elə şey çəlməliyik ki, hazırkı dövrdə həminin xoşuna gəlsin. Və bacardığca da yaxşı, gözəl, həvəslə çəlməliyik.

Köksümü ötürərək susdum. Bu adama heç nəyi başa salmaq mümkün deyildi.

Bəzi anlarda köhnə ilə təzə, iztirabla nəşə, qorxu ilə sevinc çox qərribə tərzdə bir-birinə qarışırdı. Gah göylərdə süzür, gah da cəhənnəmə düşürdüm və çox vaxt da ikisində də birdən olurdu. Köhnə Harri ilə təzəsi gah mübahisə edir, gah da barışırdılar. Bəzən adama elə gəlirdi ki, köhnə Harri bu dünyadan köçüb, lap çoxdan ölüb, torpağa tapşırılıb, ancaq yenə hardansa qəfil peyda olur, əmr verməyə başlayır, müstəbidlik eləyir, dediyindən dönmürdü. Təzə, balaca, uşaq Harri də utana-utana susur, qısılırdı. Bəzən də təzə Harri cəsarətlə köhnənin boğazından yapışib boğur və inilti-sızıltılı, ölüm-dirim mübarizəsi başlayırdı, ülgüc məsələsi təzədən ortaya çıxırdı.

Çox vaxt kədərlərinə və sevincə dalgası birləşib məni öz qoynuna alırdı. Belə anlardan biri də restoranlarda rəqs eləyəndən iki-üç gün sonra oldu. Axşam evə qayıdıb yataq otağına girəndə gözəl Mariyanı yatağımda gördüm və təəccübdən, heyrətdən, qorxudan, sevincdən nə edəcəyimi bilmədim!

Hərminenin indiycən mənə hazırladığı töhfələrdən ən gözəlnilməzi bu idi. Zərrə qədər də şübhə eləmədim ki, bu cənnət quşunu mənə məhz o göndərib. Həmin axşamı, müstəsna kimi, Herminədən ayrı keçmiş, kafedral caməyə gedib qədim kilsə musiqisindən ibarət gözəl bir konsertə qulaq asmışdım. Bu, keçmiş həyatıma, gənclik oylağıma, ideal Harinin dünyasına gözəl, kədərli bir səyahət idi. Kilsənin qotik üslubunda tikilmiş böyük zalında qeşəng, torşəkili qübbələr adda-budda sayrışan işıqlarda ləngər vurur və mən də Bukstehodanın, Pəxelbelin, Baxın, Haydnın əsərlərinə qulaq asa-asa öz keçmiş sevimli həyat yolumla təzədən addımlayıb, bir vaxtlar tanış olub dostlaşdığım, qeyri-adi konsertlərdən ləzzət aldığım müğənninin – Baxın ifaçısının gözəl səsinə dinləyirdim. Qədim musiqinin ecəzkar səsi, heç bir ölçüyəgəlməz ləyaqəti, müqəddəsliyi, cəvənlik çağlarının coşğunluğunu, çılgınlığını, heyranlığını bir də oyadı, qəm-kəder içində kilsənin hündür klirlosunda oturub vaxtilə məskənim olan bu nəcib, müqəddəs dünyada birçə saatlığa qonaq qaldım. Haydnın duetlərindən biri ifa olunanda isə qəflətən gözlərim yaşla doldu, konsertin axırını gözləmədim və həmin müğənni ilə də görüşmədən

(Ah, belə konsertlərdən sonra ifaçılarla nə gözəl gecələr keçirmişdim!) kilsəni tərk etdim, yorğun addımlarla qaranlıq döngələrdə dolaşmağa başladım. Bəzi restoranlarda caz kapellaları kimi mənəm indiki həyatımın melodiyalarını çalırıdılar. Eh, həyatım nə kədərli bir dolaşığa düşmüşdü!

Həmin gecə küçələrdə gözə-gözə musiqiyə olan qərribə münasibətim haqqında çox düşündüm və yenə də bu qənaətdə gəldim ki, ona belə kövrək, belə uğursuz münasibət bütün alman ziyalıların bədbəxt taleyidir. Hər bir alman ruhuna təbii bir hüquq musiqisinin hegemonluğu formasında təbiətə bağlılıq hakim kəsilib ki, bu da heç bir xalqda yoxdur. Biz ziyalılar da kişi kimi buna qarşı dayanıb, əqlin, loqosun, sözün dediyinə qulaq asmaqdan, onlara itaət etməkdən, dilə gəlməyənləri deyər bilən, ifadə olunmayanları ifadə edən sözsüz bir dil yaratmaq eşqinə düşmüşük. Hər bir alman ziyalı bacardığı ələtdə bacardığı havanı çalmağa özünə, həmişə sözün, əqlin əksinə getmiş, musiqi ilə məzənlənmişdir. Alman ruhu həmişə musiqidən onun müqəddəs, ecəzkar seyrindən, gerçəkliyə uzaq olan əsrarəngiz hisslərdən, ovqatlardan zövq almış və osil vəzifələrinin çoxunu unutmuşdur. Biz ziyalıların heç biri heç vaxt gerçəkliyə tapınmamış, ona həmişə yad olmuş, düşmən kəsilmişik. Ona görə də bizim alman gerçəkliyində, tariximizdə, siyasətimizdə, ictimai fikrimizdə ziyalıların rolu çox az olmuşdur. Əlbəttə, mən bu haqda düşünüb-daşınmış, hətta bəzən quru estetika ilə – mənəvi bir sahə kimi təbii incəsənətlə məşğul olmaq əvəzinə – gerçəkliyə qayıtmaq, ciddi, məsuliyyətli bir işdən yapışmaq həvəsinə də düşmüşdüm. Ancaq həmişə ruhdan düşmüş, taleyimlə barışmışdım. Cənab general və ağır sənaye sahibləri düz deyirləmiş: biz “ziyalı”lardan heç nə çıxmadı, hamımız lazımsız, gerçəklikdən uzaq, məsuliyyətsiz dil pəhləvanları idik. Tfu, lənət şeytan! Hani o ülgüc?!

Beynimdə bu fikirlər, qulağımda musiqinin əks-sədası, qəlbimdə isə kədərli, ümitsiz bir həyat, həqiqət, mənə, əbədi itkilər soracağı, həsrətlə evə qayıtdım. Pillokənlərlə yuxarı xalxdım, işığı yandırdım, nəşə oxumaq istədim, ancaq alınmadı, verdim və yadıma düşdü: sabah axşam “Sesil” barında viski içməyə, rəqs etməyə gətməliydim. Nəinki özümə, hətta Herminəyə də acığım tutdu. Bütün bunları açıq ürəklə eləsə də, özü lap ecəzkar bir varlıq olsa da, görək onda məni ölümün əlindən almayaydı, bu dolaşığı, bu qərribə, bu

parlıltı oyuncuq dünyada istədiyi tərəfə sürüməyöydü, onsuz da heç cür ona uyğunlaşa bilmirdim. Daxilimdə yaxşı nə vardisa, hamısı möhv olub gedir, iztirab çökirdi.

Bələliklə, kəndə içində işığı söndürdüm, kəndə içində yataq otağının qapısını tapdım. Kəndə içində soyunmaq istədim və nəsa adət etmədiyim bir qoxu hiss etməyə başladım. Ətir iyi idi. O yan-bu yana baxanda gördüm ki, gözəl Mariya yatağımda uzanıb, iri, mavi gözləri də utancaq təbəssümlə gülümsəyir.

– Mariya! – dedim və ilk ağlıma gələn fikir bu oldu ki, sahibə bilse, mənə evdən çıxaracaq.

– Gəlmişəm... – pıçıldadı. – Ağrınız tutur?

– Yox, yox, bilirəm ki, açarı Hermine verib. Demək, belə...

– Ah, ağrınız tutur... İndi gedirəm...

– Yox, gözəl Mariya, getməyin! Ancaq bu gün çox kədərliyəm... Bu gün şənlikə bilmərəm... Belkə sabah şənlikə bildim.

Danışa-danışa bir az ona tərəf əylmişdim və Mariya öz iri, qüvvətli əlləri ilə yanaqlarımdan yapışib özünə tərəf çəkdi, uzun-uzada öpdü. Sonra yanında oturdum, əllərindən tutub xahiş etdim ki, alçaq-dan danışsın, heç kəs çıtmasın və diqqətli onun qəşəng, totuq sifətinə baxdım: elə bil, yastığının üstündə indiyəcən görmədiyim əsrarəngiz bir gül açıb pardaqlanmışdı. Yavaş-yavaş əlimi dodaqlarına, sonra da yorğanın altına apardı, asta-asta enib qalxan hərəkətli sinəsinə qoydu.

– Şənlənmək lazım deyil, – dedi, – onsuz da Hermine deyib ki, sən dördlison. Belə şeyləri başa düşmək asandır. De görüm, hələ də xoşuna gəlirəm? Rəqs etməyə yaman vurulmuşdun.

Gözlərini, dodaqlarını, boyun-boğazını, sinəsini öpüşlərə qorq elədim. Bir az bundan əvvəl Hermineyə ağrım tutmuşdu, indisə göndərdiyi hədiyyəni qollarım arasına alaraq ürəyimdə ona "sağ ol" deyirdim. Mariyanın nəvazişləri bu gün dinlədiyim musiqinin səhrini sındırmadı, əksinə, ona layiq oldu, onu tamamladı. Təpədən-dimağacan öpə-öpə yorğanı asta-asta o gözəlliyin üstündən götürdüm. Yanına uzananda gül sifəti rəziləşdi, məhrəbanlıqla gülümsədi.

Həmin axşam Mariyanın yanında az uzansam da, uşaq kimi bərk, şirin bir yuxu yatdım. Hərdən oyananda onun gözəlliyindən həzz aldım, Mariya da həzin bir pıçiltı ilə özünün, Hermineyin həyatından maraqlı şeylər danışdı. Bu cür həyat tərzinə, bu cür yaşamağa o qədər də bələd deyildim. Əvvəllər yalnız teatrda buna bənzər

həyata, qadınlara, kişilərə, yarımsonotkarlara, yarımoyyaşlara rast gəlmişdim. Həmin qəribə, günahsızdan da günahsız, bədbəxtdən də bədbəxt həyatı, az da olsa, indi-indi dərk etməyə başladım. Adətən kasıb ailədən çıxan bu qəşəng, bu ağıllı qızlar öz gələcəklərini azmaşlı bir işə, bir tükə çörəyə qurban etmək xatirinə gah təsadüfi işlərin, gah da zərifliyin, gözəlliyin hesabına yaşayırdılar. Bəzən də bir-iki ay yazı məkəbinin arxasında oturur, az sonra pullu oyaşların moşuqosinə çevrilir, çay pulu, hədiyyələr alır, bir müddət xəz paltoda, avtomobildə gəzir, dəbdəbəli mehmanxanalarda qalır, lap sonralar isə çardaqlara köçür, hətta bozi hallarda or düşkünlü olmasalar da, ölverişli adam düşəndə, ailə də qururdular. Bəzilər də cəş-işrətə nifrət edir, ondan heç bir zövq almır, ancaq qiymət qaldırmaq xatirinə özlərini nəvazişli göstərirdilər. Ancaq elələri də vardı ki, (Mariya da belələrindən idi) bu səhərdə qeyri-adi bir istedadla malik idilər və heç cür onsuz yaşaya bilməzdilər. Çoxu da hər iki cinsə məhəbbətdə təcrübəliydilər; belələri yalnız məhəbbət xatirinə yaşayırdılar, həmişə də rəsmi, pullu moşuqlarla bərabər öz məhəbbət məqəllərini axtarırdılar. Bu kəşşəklər böyük bir soylo, işgüzarlıqla, qayğı ilə, ağılla, yüngülcəsinə, dolicəsinə öz uşaq kimi saf həyatlarını yaşayırdılar. Heç kəsdən asılı deyildilər, həmişə də satılmırdılar, səadətə, günəşli günlərdən pay uma-uma həyatı vurulmuşdular, ancaq ona məşşənlər kimi bağlanmışdılar, həmişə də son nəticənin pis, kədərli olacağını dumanlı şəkildə duya-duya hər hansı bir nağıl şahzadəsinin ardınca onun qəsrinə gəlməyə hazır idilər.

Həmin o möcüzəli gecədə və eləcə də sonrakı günlərdə Mariya mənə çox şey öyrətdi, yalnız on zərif, on cılız hissələrdən deyil, yeni bir anlamdan, yeni bir duyumdan, yeni bir məhəbbətdən həli etdi. Mənim kimi bir zahidə, elm fədasinə monasız, yasaqlı, əxlaqsız görünən bu rəqslər, oyləncəli restoranlar, kinolar, barlar, otellərdə çayxanalar dünyası Mariya, Hermine və onların rəfiqələri üçün adi bir dünya hesab olunurdu – nə yaxşı demək olardı, nə pis, nə ləzzət almağa, nə də nifrət etməyə dəyərdi. Onların qısa, qıssə dolu həyatları da bu dünyada çiçəklənirdi, özlərini burada rahat hiss edirdilər, hər cikinə-bikinə də yaxşı bələddilər. Bir şüşə şampan şorabını və ya hansı restoranına xüsusi xöyrünü bizim kimilərinin hər hansı bəstəkarı, səiri sevdimiz qədər sevirdi, tozu bir rəqs musiqisindən, caz müğənnisinin oxuduğu kövrək, şit mahnıdan bizlərin Nitsşedən,

Hamsundan aldığımız qədr ləzzət alır, heyran qalır, vəcdə gəlirdilər. Mariya saksafonçalan qəşəng Pablodan, hərdən onlara oxuduğu amerikan sonqundan söz saldı və bunlardan elə vurğunluqla, elə heyranlıqla, elə məhəbbətlə danışdı ki, mən də rıqqətə gəldim, heç bir dərin məlumatlı adam arzuladığı məşhur musiqidən bu qədr ləzzət ala-ala danışa bilməzdi. Qoy necə sonq olur olsun, onunla bir yerdə valeh olmağa hazırdım; Mariyanın şirin ləhzəsi, dil açıb danışan kədərli baxışları mənim estetik dünyamı yerlə-yeksan elədi. Ancaq bəzi gözəlliklər – az da olsa, bir neçə xüsusi gözəllik hələ qalmışdı və zənnimcə, onların heç birinə bu mübahisələrin, bu tərəddüdlərin dəxli yox idi. Hər şeydən əvvəl Motsart qalmışdı. Bəs itənrlərlə qalanların arasındakı sərhəd harada idi? Biz ustadların, tənqidçilərin hamısı bu gün şübhəli, uğursuz görünən sənət əsərlərini, sənətkarları cavan vaxtlarımızda odlu bir məhəbbətlə sevmirdikmi? Listlə, Vaqnerlə, çoxumuz da hələ Beethovenlə belə olmamışdıqmi? Məgər Mariyanın amerikan sonquna bir uşaq çılgınlığı ilə vurulması hər hansı gimnaziya müəlliminin “Tristan” operasına heyranlığı və ya hansı dirijorunsa Doqquzuncu Simfoniyanı dinləyərkən vəcdə gəlməsi kimi saf, ülvə, dönməz bir sənət vurğunluğu deyildimi? Bəs bu da cənab Pablonun dediklərinə tam uyğun gələrək onlara haqq qazandırmırdımı? Deyəsən, bu gözəl Pablonu Mariya da çox sevirdi!

– O çox gözəl insandır, – dedim, – mənim də xoşuma gəlir. Ancaq bura bax, Mariya, necə olur ki, onunla bərabər mənə də sevdə bilir-sən? Axı mənim yaşım keçib, gözəl deyiləm, saçlarıma dən düşüb, saksafon çalmıram, ingiliscə məhəbbət mahnısı oxuya bilmirəm...

– Düşük-düşük danışma! – O, sözümü kəsdi. – Bunlar hamısı olan şeydir. Sən də xoşuma gəlirsən, çünki öz yerin, öz gözəlliyin var, özünü başqa cür göstərməyə də çalışma. Belə şeylər haqqında danışmaq, “niyə belə olub?” demək də lazım deyil. Sən boyun-boğazımdan, qulağımdan öpəndə hiss eləyirəm ki, mənə sevir-sən, xoşuna gəli-rom. Sən adamı başqa cür öpür-sən, sanki utanırsan və bu da mənə deyir: səni sevir, belə gözəl olduğun üçün “sağ ol” deyir! Bu da çox, lap çox xoşuma gəlir. Ancaq başqa kişidə də əksini xoşlayıram: guya mənə əhəmiyyət vermir, öpəndə də elə öpür ki, sanki yazığı gəlir.

Təzədən yuxuya gətdik. Yenə oyandım və gördüm ki, mənim gözəl çiçəyim hələ də qollarım arasındadır.

Qərribə idi: o gözəl çiçək hələ də Herminenin hədiyyəsi kimi qalırdı. Hermine hələ də onun arxasından xəyal kimi boylanırdı. Arada qəflətən Erikani – məndən uzaqlarda olan o qılıqsız sevgilimi, o bədbəxt rəfiqəmi xatırladım. Mariya kimi tərəvətli, məsum olmasa da, gözəllikdə ondan geri qalmırdı. Erikanın taleyimə əbədi həkk olunmuş vurğun surəti birçə anlığa gözlərim önündə aydınca canlandı, qəlbimi göynətdi, sonra yenə yox oldu, yuxudan, yaddaşın, kədər dolu uzaqlığın dumanlı qoynunda itib-batdı...

Həmin o gözəl, munis gecədə həyatımın bir çox anları gözlərim önündə xəyal kimi canlandı. Çoxdan idi belə xəyal dolu gecələr görməmişdim. İndi məhəbbət allahı Eros tilsimlənmiş çeşmənin gözüni açmışdı. Xəyallar da qaynayıb coşur, həyatımın bu cür zəngin dünyasını, bədbəxt bir Yalquzağın qəlbindəki əbədi ulduzlar və bürclər kəhkeşanını görən ürok də hərdən birçə anlığa dayanırdı. Uşaqlığım və anam lap uzaqlardan, nəhayətsiz mavi-likdən baş qaldıran bir dağ kimi nəvazişlə, müdrik nəzərlərlə mənə baxırdılar, əfsanəvi Hermanla, mənəvi qardaşıma çevrilmiş Hermine ilə başlayan dostluq xorunun aydın, cingiltili səsi eşidildi. Sevdiiyim, arzuladığım, vəsf elədiyim, ancaq çoxunun vüsəlinə can atmadığım qadınların surətləri ötir saça-saçə, xəyal kimi gömgöy suların baş qaldıran tərlə dəniz çiçəkləritək gözlərim önündə süzməyə başladı. Arvadım da onların arasındaydı. Xeyli birçə yaşamışdıq, dostluğu da, narazılığı da, ümidsizliyi də mənə o öyrətmışdi. Bəzi anlaşılmazlıqlara baxmayaraq, etibar ta xəstələnib ağlımı itirən günə qədər saxladım, qəflətən çıxıb gətirdi, insana yaraşmayan şəkildə qaçdığı ana kimi qorudum...

İndi bildim ki, onu elə sevir, elə etibar edirmişəm ki, həmin etibarın sınıması mənim üçün ömürlük dərdə çevrilib...

Bu min cür adlı-adsız xəyallar təzələnərək məhəbbət dolu gecənin qoynundan birçə-birçə baş qaldırdı və mən bir daha əmin oldum ki, bütün bunlar həyatımın yeganə qazancı, mənası imiş. Sonrakı bədbəxtliklər içində itib-batıb, ancaq heç biri məhv olmayıb, hamısı ulduza dönüb, yaddan çıxə bilər, lakin tamamilə unudulmaz. Onların ömrü həyatımın əfsanəsi, ulduz kimi parıltısı isə varlığını ədəbi mənəsidir. Həyatım çətin, dolaşık, bədbəxt olmuş, mənə həmişə dönüklüyə, inkarlığa aparmış, ancaq özünün məşəqqətli tənhalıq dövründə belə, zənginliyini, vüqarını itirmişdi. Buradan o yana qalan hissəsi lap miskin bir heçliyə dönsə də, bu həyatın toxumu nəcib-

likdən tutulmuş. Öz sözü, öz üzü olmuş, qəpik-quruş dalınca deyil, ulduzlar ardınca qaçmışdı!

Bütün bunlar da çoxdan olmuş, həmin vaxtdan çox şey baş vermiş, çox şey dəyişmişdi və o gecənin təəssüratlarından da bəziləri – ayrı-ayrı sözlər, zərif məhəbbət nəvazışları və bir də məhəbbət yorgunluğunun ağır yuxusundan ayılarkən ulduz kimi bərk vuran anlar yadımda qalıb. Ancaq həmin gecə, çoxdan fəlakətə düşər olmuş həyatım ilk dəfə od yağan amansız baxışlarla özümə baxdı və mən yenə də hiss etdim ki, təsadüf əsil təleyimdir, varlığımın xarabalıqları isə ilahi bir yazı! Ruhum oyandı, gözlərimə işıq gəldi və gətdikcə daha aydın hiss etməyə başladım ki, xəyallar dünyasına çevrilmək, ölməzlərə qovuşmaq üçün yalnız o perikmiş xəyalları vaxt itirmədən bir yerə toplamaq və Harri Hallerin yalquzaq həyatını vahid xəyal səviyyəsinə qaldırmaq lazımdır. Məgər hər bir insanın həyatı bu məqsədə yönəlmiş yol deyildirmi?

Səhər açılanda yeməyimi onunla bölüşdüm, sonra gizlicə aradan çıxardım, görünmədi. Elə həmin gün də yaxınlıqda ikimiz üçün balaca bir otaq tutdum, orada görüşməyə başladım.

Rəqs müəllimin Hermine də peşəsinə çox etibarlı çıxdı, axırda bostonu da öyrənməli oldum. Çox ciddi, amansız idi. Birco dərs də buraxmırdı, çünki növbəti maskarad balına bir yerdə getmək qərara alınmışdı. Xahiş elədi ki, kostyum üçün pul verim, ancaq haradan alacağı, necə alacağı barədə heç nə demədi. Yanına getmək, heç olmasa, harada yaşadığını bilmək mənim üçün yasaq idi.

Maskarad balına təxminən üç həftə qalırdı və bu günlər də ən gözəl günlər oldu. Deyəsən, indiyəcən rast gəldiyim qadınlardan yalnız Mariyaya həqiqətən vurulmuşdum. Sevdiiyim qadınlardan həmişə ağıl, savad tələb etmiş və duymamışdım ki, ən ağıllı, başqalarına nisbətən ən savadlı qadın da heç vaxt mənim daxilimdən gələn haraya cavab verməmiş, əksinə, həmişə ona qarşı çıxmışdı. Adətən bütün qayğıları, düşüncələrimi qadınlara da calamış və heç cür təəvvürümə gətirə bilməmişdim ki, indiyəcən birco kitabı belə oxumayan, ümumiyyətlə, oxumağın nə olduğunu bilməyən, Çaykovskini Bethovenden seçməyən bir qızı birco saatdan artıq necə sevmək olar. Mariya təhsil görməmişdi. Bu dolayı yollara, ehtiyat dünyalara ehtiyacı da yox idi. Onun bütün qayğıları da birbaşa öz hisslərindən gəlirdi. Ən böyük ustalığı, ən əsas peşəsi də ona bəxş olunmuş

hissələri, gözəl qəddi-qaməti, ənik-kirşanı, saçları, səsi, ipək dərisi, coşqunluğu ilə ehtiras və vüsəl nəşəsindən bacardığı qədər zövq almaq qabiliyyəti, hər bir işvəli hərəkətilə öz moşuqunu ovsunlaması, onu ehtizaza gətirməsi idi. Artıq ilk dəfə onunla utana-utana rəqs edəndə bunu duymuş, adamı məftun eləyən həmin incə, ali ehtirasın ətrini hiss etmiş, onun sehrinə düşmüşdüm. Şübhəsiz ki, hər şeydən başı çıxan Herminein də Mariyanı mənə calaması təsadüfi deyildi. Onun bütün vücudundan bahar ətri gəlirdi, qızılgülə bənzəyirdi.

Əlbəttə, mənə Mariyanın yeganə və ən yaxşı moşuqu olmaq xoşbəxtliyi nəşib olmamışdı, mən də o çoxlardan biri idim. Əksər hallarda mənim üçün heç vaxt da tapmırdı. Bəzən günorta birco saatlığa gələr, hərdən gecəni də qalardı. Pul götürmürdü, çox güman ki, burada da Herminein əli vardı. Ancaq hədiyyələri məmuniyyətlə götürürdü və oğor üstünə qırmızı lak vurulmuş balaca, təzə bir dəri pulqabı bağışlaydımsa, içinə iki-üç dənə qızıl pul da qoya bilirdim. Yeri gəlmişkən, həmin o qırmızı pulqabının üstündə mənə xeyli güldü! Çox qəşəng olsa da, vaxtı keçmiş, dəbdən düşmüşdü. İndiyəcən belə şeylərdən xəbərim yox idi, heç nədən başım çıxmırdı, eskimos dillərini onlardan yaxşı bilirdim və bu səhərdə Mariyadan çox şey öyrəndim. İlk öncə onu öyrəndim ki, bu xırda bəzək-düzək əşyaları, dəbdə olan əntiq malların heç biri pulgir fabrikantların ixtirə etdikləri boş, mənasız şeylər deyil. İriliyindən, xırdalığından asılı olmayaraq, onların hamısı – pudradan, ətirdən tutmuş xüsusi rəqs çəkmələrinə, üzükdən tutmuş siqaret qutusuna, bel kəmərinə tutmuş əl çantasına qədər hamısının yeganə məqsədi öz gözəlliyi, olvanlığı ilə məhəbbətə xidmət etmək, hissələri coşdurmaq, ölmüş ətraf mühiti cana gətirmək və ona yeni-yeni səhrli məhəbbət hissələri bəxş etmək imiş. Sən demə, çantalar çanta deyil, pulqabılar pulqabı deyil, güllər gül deyil, yelpiklər yelpik deyil – hamısı məhəbbətin, səhrin, cazibədarlığın plastik kütləsi, hamısı elçi, kontrabandaçı, silah, döyüşə çağırış imiş!

Tez-tez Mariyanın əslində kimi sevdiiyi haqqında düşündüm. Mənə elə gəlirdi ki, daha çox ifadəsiz qara gözləri, uzun, zərif, nəcib, kövrək barmaqları olan saksafonçu Pablonu sevir. Elə bilirdim ki, Pablo məhəbbət məsələlərində çox ləng, ərköyün, passiv olar, ancaq Mariya inandırır ki, çətinliklə hala gəlsə də, sonradan çox gorginləşir, sərtləşir, kişiləşir, hətta boksçudan da, çapardan da inadkar

olur. Beləliklə, müxtəlif adamlar, caz ustaları, aktyorlar, cəmiyyətimizdəki bozi qadınlar, qızlar, kişilər haqqında bilmədiklərimi öyrəndim, bir çox sirlərdən agah oldum, həyatın üst qatında qərībə dostluğa, düşmənciliyə rast gəldim, yavaş-yavaş da hamısına öyrəşdim (özünü də kim, kim? – Bu dünyadan bixəbər, onunla əlaqəsi olmayan bir adam!), hamısının iştirakçısına çevrildim. Hermine haqqında da çox şey öyrəndim. Tez-tez də Mariyanın çox sevdiyi Pablo ilə görüşürdüm. Mariya hərdən onun gizli dərmanlarından istifadə edirdi, bəzən o sevincdən mənə də pay verirdi. Pablonun özü də bu sahədə mənə xüsusi qulluq göstərirdi. Bir dəfə də lap açıqca dedi:

– Siz həddən artıq bədbəxtsiniz, belə yaramaz, bu cür olmaz! Lap yazığım gəlir... Yüngülco bir opium qolyanı çəkin.

Bu şəhər, ağıllı, uşaq xasiyyətli və həm də anlaşılmaz adam haqqında fikrim getdikcə dəyişirdi, dostlaşdıq və tez-tez də onun dərmanlarından istifadə edirdim. Mariyaya vurulduğuma da əyləncə kimi baxırdı. Bir dəfə də öz evində – hansı qəsəbədəki mehmanxanasına artırmasında “ziyafət” təşkil etmişdi. Cəmi birco kotili olduğundan, Mariya ilə mən çarpayıda otursaq olduq. Üç balaca şüşəni qarışdırıb, bizə mərcim dadlı ətliq bir likör verdi. Elə ki kefim kökəldi, gözləri işıldaya-ışıldaya üçlükdə eşy-işrətə başlamağa təklif etdi. Belə şeylərə ömrümdə getməzdim. Qəti surətdə rədd elədim, lakin bununla belə, gözücü Mariyaya baxdım ki, fikri necədir. Mənimlə şərik olduğunu o dəqiqə bildirsə də, gözlərindəki ışıltıdan aydınca sezdim ki, baş tutmadığına heyifsiləndi. Pablonun əhvalı pozulsa da çox incimədi.

– Heyif! – dedi. – Neyləmək olar, Harri əxlaq məsələlərində həddindən artıq ciddidir. Ancaq lap kef olardı! Əməlli-başlı kef! Eybi yox, başqa təklifim var.

Sakitcə oturaraq hərəmiş opiumdan bir qullab vurduq, üçümüz də onun bayaq təklif etdiyi səhnəni ləzzətlə gözümüz önündə canlandırdıq. Mariya nəşədən titrəməyə başladı. Sonra özümü bir az pis hiss elədim, Pablo məni çarpayıya uzandırdı, bir-iki damcı dərman verdi və gözlərimi yenidən yummuşdum ki, göz qapaqlarımda anı, ilıq bir öpüş hiss elədim. Xoşallandım, sanki öpənin Mariya olduğunu bildirdim. Ancaq yaxşı başa düşürdüm ki, Pablodur.

Hələ bir axşam məni bundan da çox heyrətləndirdi. Yanıma gəlib dedi ki, iyirmi frank lazımdır, həmin pulu verim, əvəzində də Mariya bu axşam mənim olsun.

– Pablo! – Lap dəhşətə gəldim. – Hec, nə danışdığınızı bilirsiniz? Öz sevgilisini pula satmaq bizlərdə ən dəhşətli rüsvayçılıqdır! Sizin bu təklifinizi eşitməmiş olum, Pablo!

Yazıq-yazıq üzümə baxdı:

– Deməli, istəmirsiniz, cənab Harri! Yaxşı... Öz işinizi həmişə özünüz çətinə salırsınız... İstəmirsinizsə, bu axşam Mariya ilə yatmayın, pulu elə-belə verin. Qaytaracağam. Vacib lazımdır...

– Axı nə üçün?

– Aqostino üçün! Tanıyırsınızmı, ikinci skripkanı çalan o balaca oğlanı deyirəm. Səkkiz gündür ki xəstədir, baxanı yoxdur. Birco qəpiyi də qalmayıb, mənimki də qurtarıb.

Maraq xətinə və bir az da özümə coza kimi birlikdə Aqostinonun yanına gətdik. Pablo süd, dərman alıb, onun qaldığı miskin çardağa gətirdi, yorğan-döşəyini çırpdı, içərinin havasını dəyişdi. Və bütün bunları da bacarıqlı tibb bacısı kimi cold, incoliklə, işgüzarlıqla elədi. Sonra da həmin gecəni səhərə qədər “Siti” barında saksafon çaldı.

Hermine ilə tez-tez, uzun-uzadı işgüzarlıqla Mariyadan, onun əllərindən, gülüş və öpüş tərzindən, rəqs etmək bacarığından danışırıq.

– Bunu sona göstərib? – deyər Harminə bir dəfə soruşaraq, öpüş zamanı dili necə oynatmaq lazım olduğunu göstərdi. Xahiş etdim ki, özü göstərsin, ancaq qətiyyətlə rədd elədi:

– Sonra göstərəm, – dedi, – mən hələ sonin məşuqən deyiləm.

Mariyanın öpüş ustalığını, bədəninin yalnız sevon kişilərə bolli olan sirlə gözəlliyini haradan bildiyini soruşdum.

– Oho, – dedi, – bəs rəfiqə deyilik? Elə bilirsən bizim də bir-birimizdən gizli sözüümüz var? Onunla bir yerdə çox yatmışam, çox oynamışım... Hə, bəxtinə yaxşı qız çıxıb, çoxunun bilmədiklərindən xəbərdardır.

– Hermine, ancaq mənə elə gəlir ki, sizin də gizli sözüünüz var. Yoxsa, mənim haqqımda bildiklərinin hamısını ona danışmışan?

– Yox, bunlar tamam başqa şeylərdir. O başa düşməz. Mariya əsil möcüzədir. Bəxtinə yaxşısı çıxıb, ancaq soninlə aramızda elə şeylər var ki, xəbəri yoxdur. Əlbəttə, sonin barəndə çox danışmışam. O qədər danışmışam ki, xəbər tutsaydın, acıqlanardın, görək səni ona sevdirəydin axı! Ancaq, dostum, nə Mariya, nə də başqası səni mənim kimi başa düşə bilməz. Ondan da bəzi şeylər öyrənmişəm, indi Mariya sonin haqqında nə bilirsə, mən də bilirəm. Səni elə yaxından tanımışam ki, elə bil tez-tez bir yerdə yatmışıq.

Mariya ilə yenidən görüşəndə, Hermineyə də monim kimi üro-yində yer ayırdığını, onun da bədənini, saçlarını, dərisini monimki kimi hiss etdiyini, öpdüyünü, oxşadığını, duyduğunu bilməyim özümə çox qorbu, lap möcüzə kimi görünürdü. Qarşıma yeni, dolay, mürək-kəb münasibətlər, olaqlər, yeni məhəbbət, həyat növləri çıxır və Yal-quzaq haqqındakı traktatda yazılan min cür qolbi xatırlayırdım.

Mariya ilə tanışlığımdan maskarad balına qədər olan qısa vaxt özündə çox xoşbəxt idim. Lakin buna heç vaxt qurtuluş, səadət kimi baxa bilmir, əksinə, həmişə hiss edirdim ki, bütün bunların hamısı jurnaldır, nəyəsə hazırlıqdır, hər şey irəlidedir, əsas məsələ bundan sonra gələcək.

Rəqs eləməyi də kifayət qədər öyrənmişdim və mənə elə gəlirdi ki, son günlər dilimizdən düşməyən bala gedə bilmərəm. Hermine-nin nəsə bir sirri vardı, nə qədər eləsəm də, bala hansı maskada gələ-cəyini demədi. Bircə onu dedi ki, taniyacam, çətinlik çəksəm, özü kömək eləyəcək. Əvvəlcədən bilməsəm yaxşıdır. Monim maska haqqındakı planlarımla da maraqlanmadı və qərara aldım ki, paltar-ımı heç dəyişməyim. Mariyanı da bala dəvət eləmək istəyəndə dedi ki, artıq bu bayram üçün kavaləri var, hətta bileti də göstərdi və mən görəndə ki, oraya tək gedəsi olacam, bir az port oldum. Sənət adamlarının hər il "Qlobus"da toşkil etdiyi bu bal şəhərin ən məşhur maskarad balı hesab olunurdu.

Həmin günlər Hermineyi az-az görürdüm, ancaq bala bir gün qalmış yanıma gəldi. Gəlmişdi ki, ona aldığım bileti aparsın. Xeyli qaldı və aramızda olan söhbət mənə çox təsir elədi.

– İndi vəziyyətin yaxşıdır, – dedi, – rəqs etmək sonə düşür. Bir ay əvvəl görən indi sənə tanımad.

– Elədir, – cavab verdim, – çoxdan belə olmamışdım. Hamısı da sənəin sayəndədir, Hermine.

– Oh, gözəl Mariyanın sayəsində deyil?

– Xeyr! Onu da mənə sən bağışlamışsan. Lap möcüzədir!

– Əsil sonə lazım olan məşuqədir, ay Yalquzaq! Qəşəng, cavan, şəh, məhəbbət məsələlərində ağıllı! Hər gün də sənəin olmur... Onu başqaları ilə bölüşməyəydin, yanına həmişə müvəqqəti qonaq kimi gəlib-gətməyəydi, bəlkə də belə şirin olmazdı.

Bəli, doğrudan da, elə idi!

– Deməli, istədiklərinin hamısına yetib-sən?

– Yox, Hermine, elə deyil. Tapdığım yalnız gözəllik, cazibədar-lıq, böyük bir sevinc, xoş bir təsəlli olub. Mən yalnız xoşbəxtəm.

– Lap yaxşı! Özgə nə istəyir-sən?

– Çox şey! Bu xoşbəxtlikdən razı deyiləm, çünki onun üçün yaran-mamışam, beləsi monim məramım deyil. Monim məramım bunun oksidir.

– Bədbəxt olmaq? Axı son kifayət qədər bədbəxt olubsan. Onda ülgücün qorxusundan evə gedə bilmədiyən gün...

– Yox, Hermine, o başqa şey idi. Düzdür, onda çox bədbəxt olmuş-dum, ancaq səfeh, mənasız bədbəxtlik idi.

– Axı niyə?

– Çünki, elə olmasaydı, həmişə arzuladığım ölümdən qorxmaz-dım! Monim istədiyim, həsrətini çəkdiyim başqa bədbəxtlikdir: eləsi ki, mənə böyük bir iztirab, ölüm həvəsi bağışlaya bilsin. Arzu-ladığım bədbəxtlik və ya xoşbəxtlik, bax, budur.

– Sənə başa düşürəm. Bu sahədə biz bacır-qardaş. Bəs Mariyanın bəxş etdiyi xoşbəxtliyə sözün nədir? Ondan niyə xoşun gəlir?

– Nə danışsən, bu xoşbəxtliyə sözüm yoxdur, çox xoşuma gəlir, ona minnətdaram. Yağışlı-çiskinli yayda çıxan günəşli günə bənzəyir. Amma hiss edirəm ki, çox çəkməyəcək. Bu xoşbəxtlik xeyirsizdir, adamı razı salır, lakin beləsi monim xəbərim deyil. Yalquzağı yuxuya verib, hər şeydən doydurur. Ancaq adama ölüm bəxş edən xoşbəxtlik deyil.

– Yalquzaq, ölmək mütləq lazımdır?

– Mənə elə gəlir ki, lazımdır! Səadətimdən çox razıyam, hələ xeyli ona dözə bilərəm. Ancaq aylımaq, nəyinsə həsrətini çəkmək üçün bircə saatlığa ondan ayrı düşəndə, həmin xoşbəxtliyi əbədi saxlamağın deyil, əzablara düşər olmağın həsrətini çəkirəm. Özü də şirin, əvvəlkilərə bənzəməyən əzablar... Elə əzablar diləyirəm ki, mənə öz xoşumla ölməyə hazırlaya bilsin!

Hermine nəvəzişlə, yalnız ona xas olan kədərli nəzərlərlə gözün-mün içinə baxdı. O gözəl, döhşətli gözlər! Yavaş-yavaş, sözləri seçə-seçə, bir-birinin yanına düzə-düzə danışmağa başladı. Elə astadan danışdı ki, güclə eşidirdim.

– Bu gün sonə bir şeyi demək istəyirəm. Elə şey ki, çoxdan biliyəm, lap sən də bilirsən, ancaq bəlkə də indiyəcən heç özünə də deməmişəm. İndi özüm haqqında, sənəin haqqında, ikimizin də taleyi

haqqında bir söz deyocəm. Harri, son sənətkar, müfəkkir olubsan, çoxlu sevin, inam görübşən, böyüklük, əbədlilik soracağına düşübşən, heç vaxt gözəlliklə, xırdalıqla kifayətlənməyibşən. Ancaq həyat səni qəflətən oyadıb özünə qaytardıqca, bədbəxtliyin böyüyüb, əzabların, ürəkliyin, ümitsizliyin artıb, onların içində boğulmağa başlayıbşən və heç nə, hətta bir vaxtlar gözəl, müqəddəs bilib sevdiyin, pərəstiş etdiyin şeylər də, haçansa insanlara, ali məqsədimizə olan inamın da sonə kömək eləyə bilməyib. Hamısı öz mənasını itirib, çilik-çilik olub gedib. Sənin bu inamına nəfəs almaq üçün hava çatmayıb. Boğulmaq da ən qorxunc ölümdür. Düzdür, Harri? Taleyin belə deyil?

Başımı yırğalayır, yırğalayır, yırğalayırıdm.

– Sənin daxilində başqa bir həyat təsəvvürü, inam, istək vardı, – deyər sözünü davam etdi, – böyük-böyük əməllər, əzab çəkməyə, qurban getməyə hazır idin. Amma getdikcə hiss etməyə başladın ki, bu gün dünya sənədən heç bir qəhrəmanlıq, heç bir qurbanlıq və buna bənzər əməllər istəmir. Həyat da igidlik və buna bənzər şeylərin meydanı olan qəhrəmanlıq dastanı deyil, insanların adicə yemək-ichməklə, qəhvəylə, toxunma corabla, tarok oynamaqla, radio musiqisi ilə kifayətləndiyi bir məşən daxmasıdır. Başqa diləyi olan, özündə qəhrəmanlıq, gözəllik istəyi gözədirən, böyük şairlərə, müqəddəslərə pərəstiş edən adam səfehdir. Don Kixotdur. Demək, belə... Bu mənim də başıma gəlib, dostum! Mən də bacarıqlı bir qız idim. Yüksək ideallarla yaşamaq, öz qarşıma böyük vəzifələr qoymaq, şərafətli işlər görmək üçün yaranmışıdm. Mənim də bəxtim gətirə bilirdi, hansı şahınsa arvadı, hansı inqilabçınınsa sevgilisi, hansı dahiyyənsə bacısı, hansı əzabkeşinə anası olardım. Ancaq həyat mənə həddən artıq yüksək zövqlü bir kurtizan qız olmağa icazə verdi. Elə bunun özü də böyük çətinliklər hesabına başa gəldi! Mənim taleyim də belə olub! Bir xeyli nə edəcəyimi bilmədim, uzun zaman günahı özümdə axtardım. Fikirləşdim ki, həyat həmişə axırda haqlı çıxır və mənim arzularıma gülübşə, deməli, hamısı səfeh imiş, haqsız imiş. Heç bunun da xeyri olmadı. Ancaq iti gören gözlerim, yaxşı eşidən qulaqlarım olduğundan, hər şeylə maraqlandığımdan bu həyata, tanışlarıma, qonşularıma, yüz cür adama, yüz cür taleyə diqqətlə baxa bildim və gördüm ki, Harri, mənim də arzularım səninkilər kimi min dəfə haqlı imiş! Həyat, gerçəklik isə haqsız! Mənim kimi bir qadının özge yol tapmayıb hansı pulgirinsə makinası

arxasında oturub kasıb, mənasız bir həyat süro-süro qocalması, ya da puluna görə ona orə getməsi, yaxud da fahişəyə bənzər bir məxluqa çevrilməsi cənilə son tok adamın tonhəliq, qorxu, ümitsizlik içində ülgüçə əl atması kimi insafsızlıqdır! Ola bilsin ki, mənim bədbəxtliyim maddi, oxlaqi, soninki isə mənəvi cəhətdən yaranıb, ancaq fərqi yoxdur, yolumuz bir olub. Elo bilirən, nəyə görə fokstrotədən qorxduğunu, bərlərdən, rəqs zallarından zəhlən getdiyini, caz musiqisi və buna bənzər zir-zibildən iyrəndiyini başa düşürəm? Hamısını lap yaxşı başa düşürəm, cəmi zamanda nə üçün siyasətdən zəhlən getdiyini də, partiyaların, mətbuatın çərçələməsindən, məsuliyətsiz həyküyündən olmuş və olacaq müharibənin döşəmələrindən, bugünkü insanların düşüncə, oxumaq, qurub-yaratmaq, musiqi bəstələmək, bayram keçirmək, təhsil almaq tərzindən kədərləndiyini də bilirəm! Sən haqlısan, ay Yalquzaq! Lap yüz dəfə, min dəfə haqlısan, ancaq bununla belə, məhv olmalısan! Sən bu günün sadə, rahat, az şeyə qane olan dünyası üçün həddən artıq iddialısan, acesən. Ona görə də dünya səni özündən kənar edəcək, çünki sənin ölçü daşın o istədiyindən bir az ağırdır. Kim bu gün yaşamaq, yaşadığı həyatdan da zövq almaq istəyirsə, görək sən kimi, mənim kimi adam olmasın. Bu gözəl dünya dinqiltı əvəzinə musiqi, öylənə əvəzinə sevin, pul əvəzinə mənəvi dünya, həy-küy əvəzinə əsil iş, yalançı inilti-sızıltı əvəzinə əsil iztirab istəyən adamlar üçün heç vaxt votən ola bilməz!

O, baxışlarını yərə dikib, fikrə getdi.

– Hermine! – deyər nəvəsiylə dilləndim. – Bacım, sənin nə iti gözələrin varmı! Ancaq buna baxmayaraq, mənə fokstrot öyrətdin! Sən nə fikirdəşən, bizim kimi adamlar, ölçü daşı bir az ağır gələnlər belə bir dünyada necə yaşaya bilər? Axı nə üçün belədir? Bu yalnız bizim zəmanədəmi belə oldu? Yoxsa, həmişə belə olub?

– Bilmirəm. Ulu dünyanın xatirəsinə deyirdim ki, yalnız bizim zəmanədə belə olub. Özü də bu, xəstəlikdir. Bu günün bədbəxtliyidir. Rəhbərlərimiz sürətlə, müvəffəqiyyətlə növbəti müharibəyə hazırlaşır, biz isə fokstrot oynayır, pul qazanır, şokolad yeyirik. Belə bir zəmanədə dünya çox təvəzökar olmalıdır. Gəl ümid edək ki, bütün zəmanələr yaxşı imiş və yenə də yaxşı, zəngin, geniş mənalı olacaq. Ancaq bunun bizə heç bir xeyri yoxdur. Nə bilmək olar, bəlkə də həmişə belə imiş...

– Həmişə belə olub? Dünya həmişə siyasətçilər, alverçilər, xidmətçilər, əxlaqsızlar dünyası olub və əsil insanlar da orada boğulub?

– Deyə bilmərəm, bəlkə də elə olub, heç kəs də bilmir. Bir də nə fərqi? Mən isə dostum, indi sənən ən çox sevdiyin, hərdən haqqında danışdığın, məktublarını oxuduğun Motsart haqqında düşünürəm. Bəs onun taleyi necə olub? Onun yaşadığı zamanədə dünyanı kim idarə edib, qaymağını yeyib, gərdsinə təsir eləyib, onun yaxşısını pisindən ayırıb, onu Motsarta – alverçilərə, Motsarta – düjün-düjün dayaz adamlara bölüb? Bəs o necə, necə ölüb, necə dəfn olunub? Mənə elə gəlir ki, həmişə belə olub və olacaq da! Məktəbdə adını “Dünya tarixi” qoyub əzbərlətdikləri qəhrəmanlar, dahilər, böyük əməllər, böyük hisslər başdan-ayağa yalandır. Hamısını məktəb müəllimləri təlim məqsədilə uydurublar ki, uşaqların başını qatsınlar. Həmişə belə olub və olacaq da! Zəmanə, dünya, pul, hakimiyyət də xırdaların, dayazların olacaq, başqalarına – əsil insanlara isə heç nə qalmayacaq. Yalnız ölümdən başqa...

– Özgə heç nə?

– Yox, bir də əbədiyyət.

– Nəsillər üçün qoyub getdiyi adı, şöhrəti nəzərdə tutursan?

– Yox, ay körpə canavar, şöhrəti nəzərdə tutmuram. Məgər onun bir mənası var ki? Doğrudanmı, elə bilirsen, bütün kamil adamların hamısı məşhur olub, nəsillər onları tanıyıblar?

– Əlbəttə, yox!

– Deməli, şöhrəti demirəm. Şöhrət də yalnız təlim üçün yaranıb, məktəb müəllimlərinin uydurmasıdır. Yox, şöhrət deyil! Adına əbədiyyət deyilən şeydir. Mömin adamlar ona ilahi səltənət deyirlər. Mən belə fikirləşmərəm: əgər nəfəs almaq üçün bu dünyanın havasından başqa hava olmasaydı, bu zamanədən başqa bir də əbədiyyət və əsil insanlar ələmi yaranmasaydı, bizim kimi iddiası böyük olanlar, nəyinsə həsrətini çəkənlər, çəki daşı bir az ağır gələndə heç cür yaşaya bilməzdilər. Buraya Motsartın musiqisi, sənən böyük şairlərinin şeirləri və möcüzələr yaratmış, şəhid olmuş, insanlar üçün nümunəyə çevrilmiş müqəddəslər aiddir. Bu əbədiyyətə əsil qəhrəmanlıq haqqında təsəvvürlər, əsil insani hisslərin gücü də aiddir. Eybi yox, qoy heç kimin ondan xəbəri olmasın, heç kim onu görməsin, heç kim onu yazıb gələcək nəsillər üçün saxlamasın! Əbədiyyətdə gələcək nəsil yoxdur, orada yalnız çağdaşlar var!

– Haqlısan, – dedim.

– Möminlər, – deyə fikirli-fikirli sözüünə davam etdi, – bunlar başqalarına nisbətən daha yaxşı biliblər. Ona görə də müqəddəsləri və bir də “müqəddəslər icması” dedikləri şeyi yaradıblar. Müqəddəslər də əsil insanlardır. Xilaskarımızın kiçik qardaşlarıdır. Hər bir yaxşı əməlimizlə, cəsarətli fikrimizlə, məhəbbətimizlə biz də ömrümüz boyu onlara tərəf gedirik. Qədim zamanlarda rossamların qızılı somanın qoynunda çəkdiqləri parlaq, gözəl, ülvə şəkillər – müqəddəslər icması əslində, mənim indicə “əbədiyyət” adlandırdığım şeydir. O dünyadakı zamanənin, görünməzliyin səltənətidir. Biz həmin səltənətin adamlarıyıq. Vətonimiz oradır, ürəyimiz də ora can atır. Ay Yalquzaq, ona görə də ölüm həsrətdəyik. Sən orda öz Geteni, Novalisini, Motsartı, mən isə öz müqəddəslərimi, Xristoforu, Flipp fon Nerini və başqalarını təzədən tapacağım. Elə müqəddəslər var ki, onlar da əvvəlcə dəhşətli günahlər içində boğulublar, ancaq günahın özü də müqəddəsliyə aparan yol ola bilər. Günah da, əxlaqsızlıq da... Yəqin güləcəksən, lakin mənə çox vaxt elə gəlir ki, bəlkə dostum Pablo da kəşf olunmamış müqəddəsdir. Eh, Harri, öz evimizə çatmaq üçün biz nə qədər dəhşətli, mənasız yollar keçməliyik! Heç kəsimiz də yoxdur ki, bizi bu yolla aparsın. Yeganə bələdçimiz həsrətdir!

Sən sözləri lap astadan dedi və otağa dərin bir sakitlik çökdü, içəridəki qalaq-qalaq kitablar qurub edən günəşin qızılı saçaqlarına bələndi. Hermeninən yanaqlarını ovucularına alıb, bacım kimi alından öpdüm, üzümü aparıb üzünə söykədim və xeyli beləcə dayanmışdım. Məndən olsa, bu günü beləcə dayanar, heç yerdə də çıxmazdım. Ancaq bu gecə – böyük maskarad balına birçün qalmışdı, Mariya gəlməli idi.

Onun görüşünə gedərkən yol uzunlu Mariya barədə deyil, Hermeninən dedikləri haqda düşündürdüm. Mənə elə gəlirdi ki, bunlar hamısı öz fikri deyildi. Gələcəyi yaxşı görəndə bu qız mənimkiləri ustalqla oxuyub, əxə eləyib yeni bir formada, yeni bir məzmununda özümə qaytarmışdı. Ancaq əbədlilik haqqında dedikləri üçün həmin anda ona hədsiz dərəcədə minnətdaram. Onlar mənə çox lazım idi – onlarsız nə yaşaya, nə də ölə bilərdim. Rəfiqəm, rəqs müəllimim bu gün mənə müqəddəs “o dünya”nı, sonsuzluğu, əbədi mənalı dünyasını, ilahi varlığı təzədən bəxş etmişdi. Geteni, gördüyüm yuxunu, o

müdrük qocanın surətinin, qeyri-adi gülüşünü, hikmət dolu zarafatını xatırladım. Getenin – ölməz bir dahinin gülüşünün mənasını yenidən anladım. Onun konkret obyektə yoxdur, yalnız işıq idi, yalnız şəffaflıq idi, əzabların, əxlaqsızlığın, səhvlərin, ehtirasların, anlaşılmaqların qoynundan keçib əbədiyyətə, kainata qovuşan əsil insanın saldıq izi idi. “Əbədiyyət”in özü də, əslində, zamanın qurtuluş, müəyyən mənada saflığa qayıtməsi, qayıdib təzədən bir kainata qovuşması demək idi.

Mariyanı adətən şam elədiyimiz yerdə axtardım, ancaq tapmadım, hələ gəlməmişdi. Şəhər kənarındakı sakit meydanada, hazır stolun arxasında oturub gözleməyə başladım. Fikrim hələ də bayaqkı söhbətin yanında idi. Hermine ilə danışdığımız sözlər mənə elə doğma, elə yaxın idi ki, sanki keçmiş mifoloji dünyamdan, xəyallar aləmindən gəlirdi. Sonsuz kainata qovuşmuş, unudulmuş, xəyala dönmüş ölməzlər və onların üzünə efir kimi çəkilmiş büllur əbədlilik. O xəyali dünyanın soyuq, ulduz kimi işıqsağan aydınlığı... Görəsən, bunlar nə üçün mənə belə doğma idi? Fikrə daldım, yadıma Motsartın “Kassasiya”sından, Baxın “Yaxşı köklənmiş klavir”indən bəzi pyeslər düşdü və həmin soyuq ulduz parlaqlığı, həmin efir şəffaflığı bu musiqinin qoynunda barq vura-vura süzməyə başladı. Bəli, doğrudan da, bu musiqi dönüb kainata çevrilmiş zaman kimi bir şey idi və onun üzərində nəhayətsiz, qeyri-adi bir aydınlıq, əbədi, ilahi gülüş süzülürdü. Ah, yuxuda gördüyüm o qoca Gete də buraya yaman yaraşdı. Və qəflətən hər tərəfdən həmin müəmmalı gülüş – ölməzlərin gülüşü eşidildi. Elə bil tilsimə düşmüşdüm və tilsimli-tilsimli də qoltuq cibimdəki qələmi çıxardım, kağız axtardım, axırda şərabların qiymət kağızı gözümə sataşdı, onu çevirib, arxa tərəfinə şəir yazdım və bir gün sonra onu cibimdən tapdım. Həmin şəir belə idi:

ÖLMƏZLƏR

Yer üzündən bizi sarı elə can atır
Gecə-gündüz inad ilə həyat həvəsi.
O həvəsin çətinliyi, dəhşəti vardır,
Nəşə dolu ehtirası, ölüm nəfəsi.
O nəfəsin mayasında əbədi tamah,
Ehtiraslı cəlladların tökdüyü qanlar,
Qorxu, həşad tanrısının hər an qovduğu
Qatil, vaiz, ya sələmçi donlu insanlar.

Bu insanlar qovrulurlar, tüstülənirlər,
Yavaş-yavaş çürüdükə diltor olurlar.
Mənən yanib külə döndən ömürlərində
Vəhşi çəqdən, soadotdan zövq do alırlar.
Öz-özünü yeyir, yeyir,
Sonra qaytarır yediyini o insanlar –
Belədir qayda.
Bu dünyaya müharibə, nifaq salırlar,
Gözəl sənət osorlori verirlər, ya da
O sənət evlorini – yansa da belə –
Xəyallarla bozoyırlar uşaq sayığı.
Bəlonirlər gəldi-gəldər sevinc rənginə,
Unudurlar axiroti, tomoz oxlağı.
Pozğunluqlar edə-edə ölür insanlar,
Amma yəno baş qaldırır həyat həvəsi.
Yəno qaçır istək, sevinc, nəşə dalınca
Bir gün gəlir, bu yolda da çıxır nəfəsi.

Bizə ulu ulduzların parıldadığı
Fəzaların qucağında yaşamaqdayıq.
Nə kişiyik, nə qadınıq, nə gənc, nə qoca,
Nə gün, nə də saat yükü daşımaqdayıq.
Adilərin qismətidir sevinc, qəm, kədər
Günah edin, qorxu çəkin – düşün təlaş.
Şəhvət donlu nəşəniz də, lap qətliniz də
Bizim üçün “Dünya” adlı adı tamaşa!
Çünki günəş deyil bizdə zaman ölçüsü,
Hər günümüz yüz illərdən daha da uzun.
Səksəkəli ömrümüzün gülünclə sayırıq
Biz görəndə təleyini ölənlə ulduzun.
Kainatın qışı ilə nəfəs alırıq,
Dostlaşırıq göylərdəki qərib ruhlarla.
Biz ölməzlik, biz bilirik görüşməyəcək
Həyatımız nə payızla, nə də baharla.
Çünki ölməz olanların ömrü əbədi
Əsil ruhlar ola bilməz adicə qonaq,
Sonsuzluqlar ölçüsündə yaşayanların
Gülüşü də ulduzlartək donuq və parlaq...

Sonra Mariya gəldi. Şam yeməyini bitirib birlikdə tutduğum evə getdik. Bu gecə o həmişəkindən gözəl, hərərətli, səmimi idi. Mənə elə nəvaziş göstərdi, elə oxşadı ki, az qala huşum başımdan çıxdı...

– Mariya, – dedim, – son bu gün ilahələr kimi əli açılıq eləyirsən. Gəl ikimizi də birdən öldürmə, axı, sabah maskarad balıdır. Görəsən, sabah sənin kavalerin kim olacaq?! Ay mənim gözəl çiçəyim, qorxuram nağıllardan gəlmiş şahzadə ola, səni qaçırdıb apara, mən də heç vaxt tapammayam. Məni bu gün elə öpüb oxşayırsan ki, yalnız əsil səvənlər ayrılıq anında son dəfə belə öpüb oxşıyırlar.

Dodaqlarını qulağıma söykəyib pıçıldadı:

– Danışma, Harri! Hər görüşün görüş ola bilər. Hermine sənə sahib olan kimi məni unudacaqsan. Bəlkə də elə sabah sahib oldu...

Həmin gecə keçirdiyim qoribo hissləri, o qeyri-adi, acılı-şirinli qəşətbəxtli ovqatı hələ indiyəcən görməmişdim. Doğrudan da əsil səadət idi: Mariyanın gözəlliyi, vurğunluğu, yaşının bu ötmüş vaxtında ehtiras dünyasının bəxş etdiyi nəşonin, təmasın, sərbəstliyin, zövqi-səfanın zərif dalğaları qoynunda uymaq... Ancaq bunların hamısı həmin səadətə yalnız üz qabağıydı. Daxili isə mənəvialar, gərginliklə, gələcəklə doluydu və mən də məhəbbətlə, novazişlə, o vüsal anlarından məst ola-ola, aşib-daşan səadətə həsrətli qoynunda xumarlına-xumarlına qəlbimin dərinliklərində hiss edirdim ki, tələyim ürkmüş xam at kimi başını dik tutaraq qorxa-qorxa, həsrətlə, ölüm həvəsiylə uçuruma, fəlakətə doğru şığıyır. Bir az bundan əvvəl qorxa-qorxa, ürək-ürək şəhvani məhəbbətin gəldiyə-gedərkən nəşəsindən necə qaçırdımsa, Mariyanın şux, həmiyə pay düşən gözəlliyindən necə qorxurdumsa, indi də ölümdən cəlcə qorxurdum. Lakin bu elə bir qorxu idi ki, tezliklə özünü fədakarlığa, qurtuluşu çevriləcəyini bilirdi.

Səssiz-səmsiz vüsal anının üzüntülü nəşəsinə təslim olaraq özümüzi həmişəkəndən də artıq bir-birimizin ixtiyarına verdiyimiz dəqiqələrdə qəlbim Mariya ilə, onun bəxş etdiyi səadətlə vidalaşdı. Onun sayəsində ölümqabağı bir dəfə də özümü uşağ kimi həyatın üst qatındakı əyləncələrə qoynuna atdım, gəldiyə-gedərkən sevincin ardınca qaçdım, naməhrəmlərin günahsız dünyasında gah uşağa, gah da heyvana döndüm, elə hələ düşdüm ki, əvvəlki həyatımda ona yalnız nadir bir təsadüf kimi rast gəlmişdim. Çünki şəhvani həyatı və naməhrəmləyi həmişə günah hesab etmiş, mənevə dünyanın adamı kimi özümü onlardan qorumuşdum. Ancaq indi Hermine ilə Mariya o məşum cənnət bağını mənə göstərdilər, minnətdarlıq hissi

ilə ona mehman oldum, lakin tezliklə də oranı tərk etmək vaxtı gəlib çatdı. Çünki həddən artıq gözəl, həddən artıq hərarətli idi. Mənim alnıma isə həyatın zirvəsinə qalxmaq, onun sonsuz günahlarını yumaq yazılmışdı. Asan həyat, asan məhəbbət, asan ölüm – bunların heç biri mənim üçün deyildi.

Qızların işarəsindən başa düşürdüm ki, sabahkı balda, ya da ondan sonra qeyri-adi nəşələr, əyləncələr nəzərdə tutulur. Bəlkə də bu, son gün olacaq. Bəlkə də Mariyanın ürəyinə daman düz çıxacaq. Bəlkə də bu gün axırıncı dəfə bir yerdə yatırıq və bəlkə də sabahdan özge bir ömür yolu başlayacaqdı...

Coşqun bir həsrət, dəhşətli bir qorxu məni bürüdü. Bütün varlığımı Mariyaya sarıldım, titrəyə-titrəyə, ağgözlüklə bir dəfə də onun cənnət bağının bütün cığırlarından keçdim, cəngəlliklərində baş vurdum, oradakı ağacların şirin meyvələrindən daddım...

Gecəki yuxusuzluğun əvəzini gündüz çıxdım. Səhər-səhər hamama getdim, yorğun-argın halda evə qayıtdım, yataq otağının pərdələrini kip çəkdim. Soyunarkən şəir əlimə gəldi, ancaq tez də yadımdan çıxdı, tələsik yerimə girdim. Mariyanı da, Hermineyi də, maskarad balını da unudaraq bütün günü yatdım. Yalnız axşamüstü durub özümü qırxa qırxa yadıma düşdüm ki, bir saatdan sonra maskarad balı başlayır və mən özümü yaxalılıq köynək axtarmalıyam. Kəfi kök, damağı çağ hazırlaşmağa başladım, şam etmək məqsədi ilə evdən də bir az tez çıxdım.

İlk dəfə idi ki, maskarad balına gedirdim. Düzdür, əvvəllər də bir-iki dəfə belə mərasimlərdə iştirak etmişdim. Hətta bəzən xoşuma da gəlmişdi, lakin heç vaxt rəqs etməmiş, yalnız tamaşaçı olmuşdum. Başqalarının da bu haqda heyranlıqla danışması, danışılanlara qulaq asması həmişə mənə çox gülünc görünmüşdü. Ancaq bugünkü bal mənim üçün də hadisəyə çevrilmişdi və onu qorxu qarışıq bir maraqla gözləyirdim.

Qadinsız getdiyim üçün qərara aldım ki, içəri hamıdan sonra keçim. Hermine də belə məsləhət görmüşdü.

Bir vaxtlar oylağım olmuş, küskün kişilərin bütün gecəni sorab içə-içə yalandan subaylıq çağlarına qayıtdıqları "Dəmir Dəbilqə"yə son vaxtlar az-az gedirdim. Çünki indiki həyat tərzimə uyğun gəlmirdi. Amma bu axşam nəse məni zorla çəkib ora apardı. Qismətin, ayrılığın səksəkəli sevinci məni bürüdüüyü anda həyatımın bütün dolay-

ları, xatirə oyaqları bir də həsrətlə keçmişin gur işığına bələndi. Həmin işıq əvvəllər daim müştərisi olduğum bu balaca, tüstülü-dumanlı meyxanaya da düşdü. Bir vaxtlar onun ən primitiv "bihuşdan"sı hesab olunan birca şüşə yerli şərab bir gecəni də öz tənha yatağımda keçirməyə, birca gün də həyata dözməyə bəs edəyirdi. O zamandan bəri çox şeyin – ondan da təsirli "dərman"ların dadını görmüş, ondan da şirin zəhərlər içmişdim. Gülümsəyə-gülümsəyə o qədim meyxanaya girdim. Sahibə "xoş gəldin" elədi, qaradiməz daimi müştərilər də başlarını tərpətdilər. Qızardılmış cücə təklif elədilər və elə ondan da gətirdilər, təzə Elzas şərabı qalın çapma stəkanda bərq vurdu, dümağ, tərtəmiz taxta stollar, divardakı qədim sarı haşiyələr üzümə güldü. Yeyib-içən zaman qəlbimi sarımış bədbinlik, ayrılıq hissləri, keçmiş həyatımın bir-birinə calanmış bütün ağırlı-acılı şirin duyğuları daha da gücləndi. Heç vaxt ölüb getməyən bu duyğular indi məhv olmaq üçün yetişirdi. "Müasir" insan buna sentimentallıq deyir. Onun daha heç nədən xoşu gəlmir. Hətta çox müqəddəs hesab elədiyi şeylərdən də, girovə düşən kimi yaxşı marka ilə dəyişmək istədiyi avtomobilindən də zəhləsi gedir. Bu müasir insan qocaqdır, işbiləndir, sağlamdır, soyuqqanlı və ciddidir, tayı-bərabəri yoxdur, növbəti müharibədə də özünü əməlli-başlı doğruldacaq. Ancaq bunların mənə dəxli yoxdur, çünki nə müasir insan idim, nə də keçmişin nümayəndəsi: zamanın axarından ayrılmışdım, harayasa ölümə tərəf gedir, getdikcə də ona yaxınlaşırdım. Sentimentallığın öleyhinə deyildim, əksinə, çox sevinirdim ki, nə yaxşı, mənim də viranə qəlbimdə hisslərə bənzər nəşə var. Beləliklə də, özümü bu qədimi meyxana ilə bağlı xatirələrini, içəridəki qədimi yəndəmsiz kətilərin yaratdığı şirin duyğuların, vətən həsrətinə bənzəyən şərab və tüstü qoxusunu, o köhnə adətdən qalmış işartının, hərərətin ixtiyarına buraxdım. Ayrılıq nə gözəl, nə həzinmiş! Taxta kətil də, çapma stəkan da, meyvə dadı verən sərin Elzas şərabı da, bu otaqda hər şeyin, hamının doğmalığı da, haçansa qardaş olduğum o xəyalpərvər, düşkün sərxoşların sifətləri də mənə çox əziz idi. Hamısından meşşən sentimentallığının qoxusunu alırdım. Həmin qoxu da örgənlik çağlarımdan meyxanalardan keçən romantik günləri ilə ədvələnmışdi. Onda meyxanaya getmək, şərab içmək, siqaret çəkmək yasaq olunduğundan hamısı əlçatmaz, ləzzətli şeylər sayılırdı və yaman da dərbədə idi... Həmin anda heç içimdəki Yalquzaq da baş qaldırıb qıcamadı, o şirin xəyal-

ları pərən-pərən salmadı. Rahatca oturub keçmişin, sönmüş bir ulduzun zəif işartısına isindim...

Bir çərçi içəri qovrulmuş şabalıd gətirdi, ondan bir ovuc aldım. Sonra gülsatan yaşlı qadın gəldi, ondan da bir neçə qərənfil alıb sahibbəyə bağışladım. Yalnız yeməyin pulunu vermək üçün adətım üzrə əlimi pencəyin cibinə atanda hiss elədim ki, frak geymişəm. Maskarad balı! Hermine!

Ancaq hələ çox tez idi, "Qlobus" restoranına indidən getməyə ürək eləmədim. Hiss etdim ki, son vaxtlar iştirakçısı olduğum bütün müsəmirələrdəki kimi yenə də daxilimdə nəşə bir etiraz duyğusu baş qaldırdı: böyük, ağzına kimi dolu, səslə-küylü otaqlara heç girmək istəmərdim, o yad ab-havada əhli-keflərə qoşulub rəqs etməkdən uşağ kimi utanırdım.

Veyllənə-veyllənə gəlib bir kinoteatrın yanına çıxdım. Qabağında topa-topa işıqlar, rəngarəng iri afişalar saynırdı və bir-iki addım gedəndən sonra geri qayıdıb içəri girdim. Təxminən saat on birə qədər qaranlıqda rahatca otura bilərdim. Əlində zəif işıqlı fənər tutmuş xidmətçi məni içəri apardı, pərdələrin arasından sivrişib zülmət kimi qaranlıq zala girdim, boş yer tapıb oturdum və birdən-birə əhdi-ətiq oyyamına düşdüm. Bu elə filmlərdən idi ki, sanki pul qoparmaq üçün deyil, böyük bir xərc hesabına, böyük bir diqqətlə, müqəddəs, nəcib məqsədlər xatirinə çəkilmişdi. Hətta ilahiyyat müəllimləri də günortadan sonra öz şagirlərini ona baxmağa gətirirdilər. Musa peyğəmbərlə israillilərin Misirdəki macəraları çəkilmişdi və cürbəcür adamlar, atlar, dövələr, saraylar, zəngin fironlar, bir də isti qum səhralarında əziyyət çəkən yəhudilər təsvir olunurdu. Gördüm ki, saçını Uolt Uitmen kimi daramış bu bərbəzəkli səhnə Musası əlində uzun bir əsa qaşqabaqla, odlu-odlu, mübarizə Allahı Vodaanın yerisi ilə yəhudilərin qabağına düşüb səhra ilə gedir. Gördüm ki, o, Qırmızı dənizin sahilində dayanıb Allaha üz tutdu, dəniz iki bölündü, ortasından yol açıldı və həmin yol da sulardan yaranmış dağların arasındakı dərəyə bənzədi (keşisin bu dini filmə gətirdiyi konfirməndlər kinoçəkənlərin həmin səhnəni necə yaratdıqları barədə uzun-uzadı mübahisə edə bilərdilər). Gördüm ki, peyğəmbər və vəhimə basmış adamlar oraya girdilər. Gördüm ki, onların arxasınca fironun döyüş arabaları peyda oldu. Gördüm ki, sahiləki misirliilər əvvəlcə karıxdılar, qorxuya düşdülər, sonra da cəsarətlə

irəli atıldılar, sülardan yaranmış dağlar ağız-ağıza gəldi, qızıl zirehli zəngin fıronu da, döyüş arabalarını da, döyüşçülərini də uddu. Və bu zaman Hendelin iki bas üçün yazdığı ecəzkar duetini xatırladım: həmin hadisə orada çox gözəl təsvir olunurdu. Sonra Musanın Sinay dağına çıxdığını gördüm. İndi o, kədərli, sıldırım qayaların arası ilə gedən qüssəli bir qəhrəman idi və gördüm ki, Yəhovva orada dalgaların, tufanın, işıq siqnallarının vasitəsi ilə on döne əhkamı ona çatdırdı. Həmin anda onun özünə layiq olmayan xalqı dağın ətəyində Qızıl Dana heykəli ucaldıb yallı gedir, görünməmiş şənlik edirdi. Oturub bunlara baxmaq özümə də qərribə xəyal kimi gəlirdi. Nə vaxtsa uşaqlığımız üzərinə qeyri-adilik, başqa bir dünya haqqında dumanlı təsəvvürlər pərdəsi çəkən müqəddəs keçmiş, onun qəhrəmanlarını, möcüzələrini pul qazanmaq xətinə sakitcə oturub özləri ilə gətirdikləri kökəni yeyən, qədərbilən tamaşaçılara göstərirdilər! Zəmanəmizdəki mədəniyyətin ucuzluğundan, dəyərşizliyindən xəbər verən bir səhnə! İlahi, görək belə alçaqlığın qabağını almaq xətinə misirlilərdən başqa yəhudilər də, yer üzündə qalanlar da möhv olaydı, bu gün bizim öldüyümüz o dəhşətli, yalançı, təcrici ölümdənsə, məcburi, ləyaqətli bir ölümün qurbanı olaydı! Kaş, olaydı!

Qəlbimdə baş qaldıran o gizli etiraz səslərini, maskarad balı qarşısındakı əsassız qorxu hisslərini nə kino, nə də onun yaratdığı təəssürat azalda bilmədi, əksinə, onları daha da artırdı və axırda Hermineni xatırlayaraq özümü "Qlobus"a getməyə məcbur eləyəsi oldum.

Gecikmişdim, artıq balın qızgın çağıydı və heç soyunmağa macal tapmadım, birdən-birə maskalı izdihamin arasına düşdüm, yaxın adam kimi hərə bir tərəfə dartışdırdı, qızlar şampan şərabi satılan yerə çəkmək istədi, təlxəklər əlini çiyinə qoyaraq "sən" deyə müraciət etməyə başladılar. Heç birinə yaxınlıq verməyib, ağzına kimi dolu zallara birtəhər keçərək asılıqna çatdım və nömrəni alan kimi cibimdə yaxşı-yaxşı gizlətdim ki, bəlkə bu hərəkətlikdən bezib onu tez götürəsi oldum.

Böyük binanın bütün otaqlarında bayram şənliyi idi, zalların hamısında, hətta zirzəmidə də rəqs edirdilər. Bütün dəhlizlər, pilləkənlər maskaya, rəqsə, musiqiyə, gülüşə bələnmişdi, adam əlindən törənmək olmurdu. Sıxla-sıxla bu basabasin arası ilə zənci kapelası olan otaqdan xalq musiqisi çalınan zala keçdim, bərç vuran əsas zaldan çıxıb dəhlizlərə, pilləkənlərə, barlara, bufetlərə, şampan içilən

yerlərə baş vurdum. Divarların çoxu ən müasir rəssamların yəndəmsiz, öyləncəli şəkəlləri ilə bəzədilmişdi. Burada nə cür adam desən tapmaq olardı: sənətkar, jumalist, alim, tacir və bir də şəhərin bütün öyyəşləri... Orkestrlərin birində mister Pablo oturub öz yoğun gərə-nayını üfürürdü. Məni görə kimisi gərənayda bir qıy vurdu. Basabasa düşüb gah bu otağa, gah da o birinə keçdim, gah aşağı düşdüm, gah yuxarı qalxdım. Zirzəmidəki dəhlizlərdən biri cəhonnəmsayağı bəzədilmişdi və içəridəki iblislər ansamblının guppultusundan qulaq tutulurdu. Yavaş-yavaş yan-yөрəmə göz gəzdirməyə başladım ki, bəlkə Hermindən, Mariyadan birini görə. Sonra diqqətlə axtardım, bir neçə dəfə əsas zala dürtülməyə çalışdım, ancaq heç birinə düşə bilmədim: gah sıxışdırıb yoldan çıxartdılar, gah da içəridən çıxan izdiham imkan vermədi. Gecə yarı olmuşdu, ancaq heç birini tapa bilməmişdim. Rəqs etməsəm də, istilənmişdim, başım hərlənirdi və yaxındakı boş kətilərin birində – tanımadığım adamların arasında oturub, bir qədəh şərəb gətirdim, fikirləşdim ki, mən yaşda olan adamın belə hay-küylü şənliyə gəlməsi yersizdir. Qüssəli-qüssəli şərəbdən içərək qadınların çılpaq qollarına, çiyinlərinə baxdım, gözələrim önündən qərribə-qərribə maskarad paltarları geymiş adamlar gəlib keçdilər. Bəziləri yüngülcə çiyinə toxunurdular. Dizimin üstündə oturmaq, ya da rəqs etmək istəyən bir neçə qızı sakitcə özümdən araladım. Onlardan biri ucadan "Qoca kaftar" dedi və düz də elədi. İstədim içib cəsərlənmək, kefim açılsın, ancaq şərəb də ləzzət eləmədi, ikinci qədəhi güclə axıra çatdırdım. Getdikcə hiss etməyə başladım ki, Yalquzaq başımın üstünü kəsdirib dişlərini qıcıyı. Buralar mənim yerim deyildi, ona görə də bir şey alınmadı. Xoş niyyətlə gəlmişdim, ancaq kefim açılmadı, bu asıb-daşan sevinclər, gülüşlər, çılgınlıqlar mənə çox saxta, gülünc görünürdü.

Bələliklə də saat birdə peşman-peşman, hirsli-hirsli paltomu geri almaq üçün özümü birtəhər asılıqna çatdırdım. Bu məğlubiyyət təzədən yalquzaqlığa qayıtmaq demək idi və Hermine də bunu ömründə mənə bağışlamazdı. Amma başqa yolum da yox idi. İzdihamin arasından birtəhər keçərək asılıqna tərəf gedə-gedə bir də diqqətlə yan-yөрəyə baxdım ki, bəlkə rəfiqələrimdən hansısına görə bilim. Sən demə, boş şey imiş! Axır ki, balaca pəncərəyə çatdım, arakəsmənin o biri tərəfindəki nəzakətli kişi nömrəni almaq üçün əlini irəli uzatdı, qoltuq cibimi axtardım və birdən gördüm ki... nömrə

yoxdur! Lənət şeytana, birçə bu çatmırdı. Qüسسə-kədər içində zalları dolaşa-dolaşa, oturub o dadsız-tamsız şərabadan içə-içə yarımçıq getməmək üçün özümə mübarizə aparanda, tez-tez əlimi cibimə aparmış və həmişə də görmüşdüm ki, nömrə yerindədir. İndisə yoxa çıxmışdı! Hər şey mənə qarşı çevrilmişdi.

– Nömrəni itiribson? – böyrümdə peyda olan sarı-qırmızı qıya-fəli balaca şeytan cıvıldadı. – İstəyirsən, mənimkini götür, dostum, – deyib nömrəni mənə uzatdı.

Qeyri-ixtiyari onu alıb barmaqlarım arasında fırladanda, balaca, diribaş cırdan qeybə çəkildi.

Balaca, yumru karton birkadək nömrəyə baxmaq üçün onu yuxarı qaldıranda gördüm ki, heç rəqəm deyilən şey yoxdur, yalnız xırda hərflərlə nəso cızma qara olunub. Kişidən xahiş etdim ki, bir az göz-ləsin və yaxındakı fonorin altına gedib, yazını oxudum. Xırda, öyri-ürü hərflərlə cızılmış sözlər güclə oxunurdu:

Bu gecə saat dördəndən sonra sehrli teatr

– Yalnız dəlillər üçün –

Giriş haqqı – ağıldır.

Həmü üçün deyil. Hermine cəhənnəmdədir.

Puçu birçə anlığa əldən çıxmış oyuncaq anı, keyləşmiş süku-nətdən ayrılaraq təzədən necə hərəkətə gəlir, rəqs etməyə başlayırsa, mən də özümü eləcə, bayaq arasından yorğun-ağrın, səssiz-səmirsiz, həvəssiz-həvəssiz keçib gəldiyim izdihama vurdum. Çevik bir hərəkətlə, həvəslə, coşğunluqla geri qayıtdım, sanki sehrli bir məftil çəkib aparırdı. Heç bir günahlı bəndə cəhənnəmə belə tələsməzdi. Bir az bundan əvvəl lak çəkmələr ayağımı sıxır, bürkü nəfəsimi kəsirdi. Ancaq indi quş kimi səkə-səkə onestep ritmi üstündə zalları bir-bir adlayıb cəhənnəmə üz qoydum. Havadakı sehri duyduğum, hərarət, coşğun musiqi, sayrısan rənglər, qadınların çılpaq çiyinlərindən yayı-lan xoş ətir, nəşə dolu gülüş, rəqslərin ritmi, alışıb-yanan gözlərin parıltısı məni öz qoynuna alıb yırğalaya-yırğalaya irəli apardı. Bir ispan rəqqasəsi özünü qucağıma atdı:

– Gəl rəqs edək!

– Olmaz! – dedim, – cəhənnəmə tələsirəm. Ancaq həvəslə sən-dən bir öpüş alardım.

Maskanın altındakı qırmızı dodaqlar mənə tərəf gəldi və yalnız öpəndə bildim ki, Mariyadır. Onu bərk-bərk qucaqladım, dodaqları

yay qızılgülü kimi pardaqlandı. Elə dodaq-dodağa da rəqs etdik, oynaya-oynaya Pablonun yanından keçdik. Vurğun-vurğun öz həzin saksafonunu inildədirdi və onun gözəl, dalğın, vohşi baxışları işiq saça-saçə bizi öz qoynuna aldı. Ancaq heç iyirmicə addım atmamış-dıq ki, musiqi kəsildi, peşman-peşman Mariyanı buraxdım.

Onun hərarətindən vəcdə gələrək dedim:

– Səninlə bir də həvəslə rəqs edərdim, Mariya. Gəl bir az o tərəfə gedək. Bu gözəl çiyinə vurulmuşam, onu birçə anlığa da mənim ixti-yanıma ver! Ancaq işə bax, Hermine deyib ki, gəlsin! Cəhənnəmdədir!

– Belə olacağını bilirdim! Əlvida, Harri, səni məhəbbətlə yad edəcəm.

Vidaləşib gətdi. Bu, ayrılıq idi, payız idi, pardaqlanmış qızılgül ətrinə belənən tale idi...

Qaçə-qaçə yoluma davam etdim, uzun dəhlizlərdəki novazişli izdihamların arasından keçib, pillokənlə cəhənnəmə düşdüm. Qotran kimi qapqara divarlardan gur işıqlı, gözləri kor cəyən fonorlər asıl-mışdı, iblislər ansamblı da lap coşmuşdu. Hündür bar kotilində qəşəng bir oğlan oturmuşdu. Əynində frak vardı, maska da taxmamışdı və birçə anlığa rişxəndlə mənə baxdı. Rəqs edənlər məni divara sıxdı; bu dar otaqda qırxa yaxın adam cüt-cüt rəqs edirdi. Böyük bir maraqla, çəkine-çəkine bütün qadınlara baxdım: çoxu hələ maskada idi, bəziləri də üzümə güldü, ancaq heç biri Hermine deyildi. Hündür kotildə oturmuş qəşəng oğlan yenə rişxəndlə mənə tərəf baxdı. Fikirləşdim ki, növbəti fasilədə Hermine gəlib məni rəqsə dəvət edəcək. Rəqs sona yetdi, ancaq gələn olmadı.

Balaca, alçaq otağın bir küncündə düzəldilmiş bara tərəf gətdim. Qəşəng oğlanın yanında boş yerdə oturub, viski aldım. İçə-içə yan tərəfdə bu cavan oğlana baxdım: yaman tanış gəlirdi, sanki uzaq bir keçmişin şirin xətirosi idi, üstünə illərin narın tozu qonmuşdu. Ah, birdən dıksindim: axı bu, Herman idi, gənclik dostum Herman!

– Herman! – tərəddüdlə dilləndim.

O gülümsədi:

– Harri? Məni tapdın?

Hermine idi, yalnız saçını bir az başqa cür vurdurmuşdu, azacıq da rənglətmişdi. Avazımış ağıllı sifəti son dəbli dik yaxalığının arasından çox cazibədar görünürdü. Ağ manjetli qara frakın gen qolları onun əllərini bambalaca göstərirdi. Əynindəki uzun, qara şal-varından çıxan ayaqları ipək, ağıl-qaralı kişi corabında çox incə idi.

- Hermine, bu həmin libasdır ki, geyinib məni ösir etmək istəyirsen?

Başını torpətdi:

- Bu vaxtadan artıq bir neçə qadını ösir etmişəm. İndi növbə səndir. Gəl əvvəlcə bir qədəh şampan içək.

Elə də elədik. Yan-yörəməzdə rəqs edən camaata baxa-baxa, simli alətlərin qızgın, coşqun musiqisinə qulaq asa-asa hündür bar kətilərində oturub içdik. Hermine heç bir əziyyət çəkəsi olmadı, tezliklə ona vuruldum. Kişi paltarında olduğu üçün nə rəqs edə, nə ona nəvaziş göstərə, nə də toxuna bilərdim. Ancaq bu kişi qiya-fəsində nə qədər uzaq, laqeyd görünsə də, öz baxışları, şirin ləhzəsi, işvəli hərəkətləri, min cür qadın cazibədarlığı ilə məni məftun etmişdi. Əlim dəyməyə də, onun sehrinə düşmüşdüm. Bu sehr oynadığı rol idi: gah oğlan olurdu, gah da qız. Çünki mənə Hermandan, hər ikimiz uşaqlıq illərindən, cinsi yetkinlikdən əvvəlki dövrlərdən, yeni-yetmə çağlarındakı çılgın məhəbbətdən danışdı. O məhəbbətdən ki, hələ cinsi ayrılıq tanımır, hər şeyi, hamını öz qoynuna alır, hisslərə, ağıla fərq qoymur və hər şeyi elə sehləyir, elə əfsanəvi şəkildə dəyişdirirdi ki, yalnız nadir istedadlar, şairlər ixtiyar çağlarında həmin anları təzədən bir də yaşamağa qadir olurlar.

Oğlan rolunu çox yaxşı oynayı, siqaret çəkir, sərbəst, ağıllı danışır, tez-tez də yüngül bir kinayəyə keçirdi. Ancaq hər hərəkətidən ehtiras yağır, hər hərəkəti hisslərimi yenidən oynadır, ağılımı başımdan alırdı.

Mən də elə bilirdim, onu lap yaxşı tanıyıram, yaxından bölə-dəm. Ancaq bu axşam qarşımda tamamilə ayrı bir Hermine canlandı. Məni də şirin-şirin, gizli-gizli çoxdan həsrətində olduğum tora saldı, o şirin zəhəri supərisi kimi nazlana-nazlana mənə necə içirdi!

Xeyli oturub ordan-burdan çərənəldik, şampan içdik. Baxa-baxa zalları gözdik, macərə eşiqinə düşdük, qadınların ürəyini ovlamağa başladıq. Mənə bir neçə qadın göstərüb dedi ki, onlarla oynadı, sonra da hansı qadını necə yoldan çıxartmaq barədə məsləhətlər verdi. Bəzən də rəqib olduq, ikimiz də eyni qadının arxasınca düşdük, növbələşə-növbələşə onunla rəqs etdik, hər ikimiz ona sahib olmaq istədik. Ancaq bunların hamısı maskarad oyunu idi, öz aramızda oynayırdıq və oynadıqca da bir-birimizə daha çox bağlanırıq, bir-birimizin ürəyinə od salırdıq. Hər şey nağıla dönmüş, hər şey bir əndazəyə minmiş, yeni bir mənaya bölənmiş, oyuna, rəmzə çevrilmişdi! Çox

cavan, gözəl bir qadına rast goldik, xostohal, narazı görünürdü. Herman onunla rəqs etdi, oynada-oynada torəvətləndirdi, sonra da hər ikisi şərab kəşklərindən birində gözəldən itdi. Qayıdanda dedi ki, onun ürəyini kişi kimi deyil, qadın kimi - lesbos məhəbbətinin şəhri ilə fəth edib. Bu sos-küylü bina, o rəqs musiqisinin başına götür-düyü zallar, most olmuş maskalı adamlar getdikcə monim üçün sərsəm, xoyalı bir cənnətə döndürdü. Buradakı hər çıxayın oğrından sehlənir, sıgallaya-sıgallaya hər meyvənin gözəlirini axtarır, yarpaqların yaşıl kölgəsindən boylanıran ilanların fəlinə düşürdüm. Qapqara bataqlıq şanagülləri borq vurur, budaqların arasındakı əfsanəvi quşlar adama gəl-gəl deyirdi. Ancaq bütün bunların hamısı məni yalnız və yalnız arzusunda olduğum məqsədlə aparır, yəni də həsrətində olduğum o yeganə şeyə doğru səsəydirdi. Bir dəfə də tanımadığım qızla rəqs etdim. Həddən artıq çılgın, cazibədar olan bu qız lap sərməst olmuşdu və ikimiz də öz dünyamızdan qoparaq ayrı bir aləmdə süzəndə, qəflətdən gülüb dedi:

- Səni heç tanımaq olmur. Axşamüstü elə sofəh, cansıxıcı görü-nürdün ki...

O dəqiqə tanıdım: bir neçə saat bundan əvvəl mənə "qoca kaftar" deyən qız idi. İndi elə bilirdi ki, ürəyimi fəth edib, ancaq növbəti rəqsə artıq başqasının qoynunda oriyib gedirdim. İki saat, bəlkə də daha çox rəqs etdim, heç dayanmadım, hamısını, hətta öyrənmədiklərimi də oynadım. Hər dəfə də Herman - o təbəssümlü oğlan böyrümdə peyda olur, başını torpədir, sonra da izdihamın arasından yoxa çıxırdı.

Bu bal axşamında əllilik ömrümdə görmədiyim, ancaq hər yeni-yetmə qıza, hər tələbəyə lap yaxşı tanış olan bir gün gördüm: bayram təəssüratı, ümumi şənlikdən vəcdə gəlmək, camaata qarışaraq sirli-sirli itib-batan şəxsiyyət, "Unio mistika"¹ sevinci... Hamısının haqqında çox eşitmişdim, adicə qaravaş da bilirdi bunları. Həmişə də bu haqda danışanların gözələrində bir parıltı görünür, bir az ötkəmliklə, bir az da paxıllıqla onlara gülürdüm. Tərkı dünyaların, özü öz xilas-karına çevrilənlərin sərxoş gözələrindəki o parıltını, ümumi sərxoşluq-dan yaranan təbəssümü, yarısərmə yurğunluğu həyatda yüz dəfə istər necib, istərsə də iyrenc oməllərdə, istər kefli çağırışların, istərsə də bayram tamaşalarından vəcdə gəlmiş sonətkarların, hətta mühəri-

¹ Mistik birlik (lat.)

bəyə gedən gənc əsgərlərin də gözlərində görmüşdüm. Lap bu yaxınlarda isə orkestrdə çalmağından məst olaraq öz görənəyini zilə qaldıranda və ya vurğun-vurğun, heyran-heyran dirijora, barabançıya, bancoçalana baxan dostum Pablonun şəxsində xoşbəxt bir vurğunun necə nur saçdığını, necə gülümsədiyini görmüş, valeh olmuş, sevmiş, lağ eləmiş, paxıllığım tutmuşdu. Bəzən fikirləşirdim ki, bu cür təbəssüm, bu cür uşaq sevinci yalnız çox gənc olanlara və bir də öz səciyyəvi əlamətləri ilə seçilməyən, ayrı-ayrı fərdlər arasında fərq qoymayan xalqlara qismət ola bilər. Ancaq bu gün, bu bəxtiyar gecədə mən özüm də – yəni yalnızca Harri də həmin təbəssümə qərq olmuşdum, həmin əfsanəvi uşaq səadətində bələnmişdim, həmin ümumi şənlikdən ləzzət ala-ala, məst ola-ola özümü musiqinin, rəqsin, şərabın, nəməhrəmliyin ixtiyarına buraxmışdım. Halbuki bir zamanlar hansı tələbəyə bal şənliyini tərifləyəndə, ona rixəndə, miskin təkəbbürlə qulaq asardım. İndisə mən heç özümdə deyildim, şəxsiyyətim əriyə-əriyə şənlik səadətində elə qarışmışdı ki, deyərdin duz suda həll olunub. Gah bu qadınla, gah o biri ilə oynayırdım. Ancaq təkcə qollarım arasına alıb oynadıqlarım, saçları üz-gözümü qıdqlayan, ətrindən məst olduğlarım deyil, eyni zamanda, eyni musiqi altında süzən, bərq vuran sifətləri iri, əfsanəvi güllər kimi gözlərim önündə açılan bütün qadınlar mənimki idi, mən də onlarınkı. Həminin bir-birində payı vardı. Kişilər də buraya aid idi. Əriyib həm də onlara qarışmışdım, hamısı doğmalaşmışdı, təbəssümləri mənim təbəssümüm, söyləri mənim səyim, mənimki də onların idi.

Həmin qış “Həsərət” adlı fokstrot rəqsi bütün dünyaya səs salmışdı. Bu “Həsərət” dalbadal çalındı və hər dəfə də ləzzət verirdi. Hamımız onun seyrindən məst olmuşduq, hamımız onun melodiyasını birlikdə zümzümə edirdik. Oynamağa ara vermir, bütün rastuma çıxanlarla – cavan-cavan qızlarla, tərəvətli gənc xanımlarla, yaylaq alması kimi yetişmiş qadınlarla, qüssə-kədərlə içində solub gedənlərlə heyranlıqla, gülə-gülə, şənənə-şənənə, nur saça-saça rəqs eləyirdim. Və mənə həmişə bədbəxt bir bəndə kimi baxan Pablo nur saçdığını görəndə, gözləri səadət sevinci ilə parıldadı, vəcdə gələrək ayağa durdu, görənəyi lap zilə qaldırdı. Sonra kətilin üstünə çıxdı, ovurdları şıddı, özü də, əlindəki aleti də “Həsərət”-in taktlarına uyğun yırğalandı, qıvrıldı və mən də, rəqs etdiyim qız da əlimizlə ona öpüş göndərdik, ucadan oxumağa başladıq. Həmin

anda fikirləşdim ki, qoy nə olur olsun, axır ki, mən də bir dəfə xoşbəxt oldum, nur saçdım, özümdən ayrıldım, Pablonun qardaşına, uşağa çevrildim.

Vaxt-vədənin ölçü hissini itirmişdim. Şənlik səadətində neçə saat, neçə an çəkdiyindən xəbərim olmamışdı. Hec onu da hiss etməmişdim ki, şənlik qızısqıca bambalaca bir zala toplaşırıq. Çox adam çıxıb getmiş, dəhlizlərə sakitlik çökmüş, işıqların çoxu sönmüş, pilləkənlərə ölüm sükutu qonmuş, yuxarı zallardakı orkestrlər də bir-birinin ardınca susmuşdur. Yalnız əsas zalda və bir də aşağıdakı cəhənnəmdə bayram şənliyi davam edir, getdikcə də qızısqırdı. Həminə oğlan qıyafəsində olduğuna görə onunla rəqs edə bilməsəm də, fasilələrdə oğrun-oğrun görüşür, hal-əhval tuturduq. Ancaq axırda nəinki gözümdən itdi, hətta yadımdan da çıxdı. Ümumiyyətlə, indi nəyisə yadda saxlamaq vaxtı deyildi. Əriyib sərxoş rəqqasların izdihamına qarışmışdım, cürbəcür ətirlərin, səslərin, ahlərin, sözlərin qoynunda süzürdüm. Tanımadığım gözlər salam verə-verə canıma od salırdı. Tanımadığım üzlərin, dodaqların, qolların, sinələrin, dizlərin ehatəsində düşmüşdüm, musiqinin ritmi altında dalğalanırdım...

Bircə anlığa alayarıncıq ayılıb özümə gələndə, içəridə qalmış adamların arasında – yalnız balaca otaqda musiqi çalınırdı və ağzına kimi dolu idi – qəflətən gözüm qara bir Pyere¹ sataşdı. Sifəti düməğ rənglənmiş bu qəşəng şux qız yeganə adam idi ki, üzünə maska taxmışdı. Belə cazibədar boy-buxunu bu gecə heç kəsdə görməmişdim. İçəridəkilərin görkəmi, allanıb qızarmış sifətləri, qırıq-qırıq olmuş paltarları, ezilmiş yaxalıqları, büzməli krujevaları artıq gec olduğundan xəbər verdiyi anda, qara Pyerinin düməğ tərəvətli sifəti maska arxasından boylanır, büzməli krujeva ilə haşiyələnmiş şax paltarı ışıldayan krujevalı manjetləri, yenicə daranmış saçları isə heç el dəyənxə oxşamırdı. Qeyri-ixtiyari ona tərəf getdim, qollarım arasına alıb, rəqs etməyə başladım, ətir saçan büzməli krujevası çənəmi qıdqladı, saçları yanaqlarımı sıgalladı, tərəvətli şax bədəni bu gecə oynadığım qızlarınkına nisbətən daha nəvazişli, daha həvəslə gah mənə tərəf uçundu, gah geri çəkildi, gəl-gəl dedi, işləmə-ışləmə yeni bir ülfətə səslədi. Oynaya-oynaya bir az əyilib dodaqlarımla dodaqlarını axtaranda, qəflətən onun təşəxxüslə, doğma bir təbəssümlə gülümsədiyini hiss

¹ Fransız pantomima tamaşalarında komik-melanxolik baş qəhrəman

etdim və o dəqiqə də sərt çənəsini, çiyinlərini, dirəyini, əllərini tanıdım, sevindim: Hermine idi! Artıq Herman deyildi, paltarını dəyişmiş, yüngülcə ətirələnmiş, tərəvəzlənmişdi. Odlu dodaqlar bir-birinə yapışdı, birçə anlığa bütün bədəni dizlərinə qədər həsrətlə, vurğunluqla bədənimə sarıldı. Sonra dodaqlarını dodaqlarından ayırdı, səbirlə, məsafə saxlaya-saxlaya, qaçarqı oynamağa başladı. Musiqi kəsildə, qol-boyun dayanmışdıq. Ətrafımızdakılar vəcdə gələrək əl çalırdılar, ayaqlarını yerə döyə-döyə qışqırırdı, heydən düşmüş orkestri "Həsərət"i yenidən çalmağa həvəsləndirirdilər. Qəflətən hamımız səhərin nəfəsini duyduq, pərdələrin arasından süzülən şəfəq işığını gördük, şəniyin sona çatdığını hiss etdik, bizi gözləyən yorğunluğu duyduq, gözümüzü yumaraq gülüşə-gülüşə, kədərənə-kədərənə özümüzü təzədən rəqsin, musiqinin, işıq selinin qoynuna atdıq. Gurultu sala-sala musiqinin ritmində bir-birimizə sığına-sığına süzməyə başladıq. Hiss etdik ki, sədət dalğası bizi yenə də öz qoynuna aldı. Bu rəqsdə Hermine təkəbbürdən, kinayədən, soyuqluqdan əl çəkdi. Bilirdi ki, özünü mənə sevdirmək üçün daha heç nə lazım deyil. İndi büsbütün onunku idim. Rəqsdə də, baxışında da, öpüşündə də, təbəssümündə də özünü tamamilə təslim etmişdi. Bu titrətməli gecədə ürəyimə köz salan qadınların hamısı – qəlbini ovladıqlarım da, arxasınca məhəbbətlə, həsrətlə baxdıqlarım da əriyib bir-birinə qanışmış, indi qolların arasına çiçəklənən təkə bir qıza çevrilmişdi.

Bu toy rəqsi çox çəkdi. Arada musiqi iki-üç dəfə kəsildi, gərnayçılar alətləri yerə qoydu, pianoçu royalın arxasından durdu, birinci skripkada çalan oğlan heydən düşmüş halda başını buladı, ancaq hər dəfə də axıra qalanların yalvarış dolu şövqlü baxışlarından qızıqıb təzədən başladılar, daha bərkdən çaldılar, daha da coşdular. Sonra – biz hələ də qol-boyun dayanıb qalmışdıq və axırıncı rəqsi çox acgözlüklə oynadığımızdan güclə nəfəs alırdıq – pianonun qapağı şaqqıltı ilə örtüldü, qollarımız gərnayçıların, skripkaçıların əlləri kimi yanı-mıza düşdü, fleytaçı göz vuraraq fleytasını qabına qoydu, qapılar açıldı, soyuq hava içəri doldu, xalatl xidmətçilər gəldi, barmen işığı söndürdü. Hər şey dəhşətli bir xəyal kimi çəkilməyə başladı, bayaq od-alov saçan rəqqaslar üşüyə-üşüyə paltoların içinə girib yaxalqlarını qaldırdılar. Herminenin rəngi avazısa da, gülümseyirdi. Asta-asta qollarını qaldırıb, saçlarını geri sığalladı, qoltuğunun altı işıqda parıladı, oradan ani, həddən artıq zərif bir kölgə qopub örtülü sinəsine

doğru gəldi və mənə elə gəldi ki, bu zərif, ani kölgə təbəssüm kimi onun gözəl bədənindəki bütün cazibədarlığı, işvələri, imkanları özündə əks etdirdi.

Dayanıb bir-birimizə tamaşa edirdik. Zalda da, binada da yalnız ikimiz qalmışdıq. Hardasa lap aşağıda qapı şaqqıldadı, şüşə sındı, istehzalı gülüşlər yenidən işə salınan avtomobillərin kəskin, qəzəbli uğultusuna qarşıb eşidilməz oldu. Haradansa lap uzaqlardan, yüksəklərdən gülüş səsləri eşidildi. Həddən artıq cingiltili, uca, sevinc dolu, həm də dəhşətli, yad bir gülüş idi; büllur kimi, buz kimi cingiltili, parıltılı, ancaq soyuq, amansız bir gülüş! Niyə bu qəribə gülüş mənə belə doğma görünürdü? Bilmədim...

Dayanıb bir-birimizə tamaşa edirdik. Birçə anlığa ayrıldım, aya-zıdım. Hiss etdim ki, tərdən tamamən yaş olmuş paltarım kürəyimə yapışmış, əllərim qızarıb, damarları şişib, manjetlər əzik-əzik olub, tərə bələnib. Ancaq hamısı keçib gəldi. Herminenin birçə baxışı hər şeyin üstündən xətt çəkdi. Sanki öz qəlbim onun baxışı ilə özümə baxdı və bütün gerçəklik, həтта ona qarşı yaranmış ehtiras ələmi də həmin baxışların qarşısında darmadağın oldu.

Səhrələnmiş kimi dayanıb bir-birimizə tamaşa edirdik. O zavallı körpə qəlbim özümə baxırdı.

– Hazırsanmı? – Hermine soruşdu və təbəssümünü də sinəsində gözədən itən kölgə kimi yox oldu.

Hardasa lap uzaqlarda, yüksəklərdə, naməlum bir məchulluqda o qəribə gülüş yenə cingildədi.

Başımı tərpətdim. Əlbəttə, hazır idim!

Həmin anda musiqiçi Pablo qapıda göründü, şən-şən gülümseyən gözlərini bizə zillədi. Əslində, o gözlər heyvan gözləri idi, ancaq heyvanların gözü həmişə ciddi olur, bununla isə həmişə gülürdü və həmin gülüş də onları insan gözlərinə çevirirdi. Səmimiyyətlə, məhribanlıqla bizə əl elədi. Əynində güllü ipəkdən gödəkcə vardı və onun qırmızı yaxalığının fonunda – köynəyinin süzülmüş yaxalığı, yorğun, avazı sifəti həddən artıq solğun, ölgün görünürdü, amma parıldayan qara gözləri həmin eybi örtürdü. Onlar həm də gerçəkliyin üstünü örtür, hər şeyi səhrələyirdi.

Yanına gətdik, qapıdan çıxanda mənə tərəf pıçıldadı:

– Qardaşım Harri, sizi qısa bir tamaşaya dəvət edirik. Giriş yalnız dəlilər üçündür, haqqı da – ağıldır. Hazırsınız mı?

Başımı tərpətdim.

Əziz dostum nəvazişlə, çiməlcə qoluma girdi. Herminenin sağ, mənimə sol qolumdan tutub pilləkəndən aşağı düşürtdü, tavanından mavi işıq süzülən dəyirmi bir otağa gətirdi. Demək olar ki, boş idi, balaca bir dəyirmi stoldan, üç kreslodan başqa heç nə yox idi. Həmin kreslolara oturdum.

Harada idik? Yatmışdımı? Evdəmi idim? Yoxsa, maşına oturub harayasa gəldirdim? Yox, mavi işığa qorq olmuş dəyirmi bir otaqda oturmuşdum. Havası seyrək idi və hansı layındasa gerçəklik gəldikcə gözəndən itirdi. Bəs Herminenin rəngi niyə belə qaçmışdı? Pablo niyə belə çox danışdı? Bəlkə onu danışdıran ələm özümdü idim, onun dili ilə danışmışdım? Herminenin qonur gözləri kimi onun da qara gözlərindən mənə tamaşa edən öz qolbim – o perikdirilmiş ürkək quşcuğaz deyildimi?

Dostumuz Pablo öz alicənab, bir az da tənətohi, məhrəban baxışlarını bizə zilləyərək elə hey danışdı. Ömründə heç bir rəbətli söz danışmayan, heç bir müzakirəyə, lakonikliyə meyil etməyən, fikirləşməyə qəbil olmayan Pablo indi hərarətli, rəvan, səlis danışdı:

– Dostlar, sizi Harrinin çoxdan arzuladığı, həsrətində olduğu bir tamaşaya dəvət etmişəm. Ancaq bir az gecdir və çox güman ki, hamımız yorulmuş olarıq. Ona görə də, gələn, əvvəlcə burda bir az dincələk, qüvvə toplayaq.

Əlini atıb divardakı taxcadan üç qədəh və balaca, məzəli, qəribə bir şüşə, rəngbərəng taxta qutu götürdü. Qədəhləri ağzına can doldurdu, qutudan üç dəfə nazik, uzun, sarı rəngli siqaret götürdü. İpək gödəkəsinin cibindən alışıq çıxarıb onları yandırdı. Hərəməz bir kresloya çöküb üstü buxur üstü kimi qalın olan siqaretləri asta-asta sümürür, qurtum-qurtum o kəmsirən, ömrümdə görmədiyim bir dad verən mayedən içirdik. Və içdikcə də, doğrudan da, həvəyə gəlir, kefiniz durulurdu, elə bil, adamın içinə hava dolur, gəldikcə yüngülləşirdi. Beləcə oturub siqaretə hərdən qullab vura-vura, qurtum-qurtum içə-içə yüngülləşir, şənlenirdik. Pablo da öz hərarətli səsi ilə astadan danışdı:

– Əziz Harri, çox şadam ki, sizi bu gün nəyəsə qonaq edə bildim. Siz tez-tez öz həyatınızdan bezirsiniz. Çox vaxt da ondan əl çəkmək istəyibsiniz, elə deyilmi? Bu zamanəni, bu dünyanı, bu gerçəkliyi tərk edib, özünü bab olan ayrı bir gerçəkliyə, vaxt ölçüsü olmayan bir aləmə gətmək həsrətindəsiniz. Əziz dost, indi istəyinizə çatdı bilərsiniz, mən sizi buna dəvət edirəm. Axı özünüz həmin dünyanın harda gizləniş qaldığını bilirsiniz. Bilirsiniz ki, axtardığınız dünya

öz qolbinizdədir. Həsrətində olduğunuz o ayrı gerçəklik də öz içindədir. Mən sizə yalnız öz içində olanları verirəm, yalnız öz qolbinizdəkiləri göstərə bilərəm. Yalnız və yalnız şərait yaradır, həvəsləndirir, açar verərdim. Öz daxili aləminizi görməyə kömək edərdim, vəssalam.

O yəni də əlini olvan gödəkəsinin cibinə salıb, dəyirmi bir güzgü çıxartdı:

– Baxın, özünüzü həmişə belə görürsünüz!

Güzgünü gözlərim önünə tutdu (yadıma bir uşaq şəri düşdü: “Güzgücük, olindəki güzgücük...”) və mən dalğın-dalğın, dumanlı-dumanlı ona baxanda qorxunc, daxilin narahat, yerində qorax tuta bilməyən, gah köpən, gah songiyən bir şəkil – özümdü, Harri Halleri və həmin Harrinin də içindəki Yalquzağı – o qoşong, ancaq yazıq-yazıq, qorxa-qorxa baxan canavarı gördüm. Gözlərindən gah qəzəb, gah da kədər yağdı. Bu canavar surəti elə hey Harriyə qarışırdı. Sanki hansı çayasa başqa bir rəngdə olan qol qarışır, sular bulanır, çarpışma başlayır, biri digərini udur, öz rəngini saxlamaq uğrunda amansız döyüş gəldi. Yarıya qədər formalanmış canavar o gözəl ürkək gözlərini kədərlə mənə zilləmişdi.

– Necə olduğunuzu özünüz gördünüz, – deyərək Pablo həzin bir səslə təkrar etdi və güzgünü təzədən cibinə qoydu.

Minnətdarlıqla gözlərimi yumub ab-həyat suyundan bir qurtum aldım.

– Axır ki, dincimizi aldıq, – Pablunun səsi eşidildi, – qüvvə topladıq, bir az da çənləndik. Yorgunluğunuz çıxıbsa, sizi öz panoramama aparıb, kiçik teatrımı göstərmək istəyirəm. Razısınızmı?

Ayağa durduq, Pablo gülümseyə-gülümsoy qabağa düşdü, qapılardan birini açdı, pərdəni yana çəkdi və biz həmin teatrın dəyirmi, nalşəkili dəhlizinə çıxdıq. Düz ortada dayanmışdıq: hər iki tərəfdə lojaların həddən artıq dar qapıları sıralanmışdı.

– Bu bizim teatrı, – deyərək Pablo izahata başladı. – Özü də əyləncəli teatr. Çox güman ki, xeyli gülməli şeylərə rast gələcəksiniz. – Bunu deyib ucaadan güldü. Bu gülüş bircə an çəkəndə, bütün bəd-nimə işlədi. Bayaq yuxarıda eşitdiyim həmin cingilti, qəribə gülüş idi. – Mənim teatrımda istədiyiniz qədər loja var: on dəfə, yüz dəfə, min dəfə... Hər qapının arxasında sizi axtardığınız şey gözləyir. Bura gözəl bir şəkil qalereyasıdır, əziz dost, ancaq onu bu cür göz-səniz, xeyri olmayacaq. “Şəxsiyyət” adlandırdığınız şey mane olacaq, gözlərinizi qamaşdıracaq. Şübhəsiz ki, zamanın axarından qopmaq,

gerçəklikdən ayrılmaq – bu həsrətə nə ad qoyursunuz qoyun – əslində, yalnız və yalnız “şəxsiyyət” adlandırdığınız şeydən can qurtarmaq arzusu olduğunu çoxdan duyubsunuz. Həmin “şəxsiyyət” içində oturduğunuz həbsxanadır. Əgər siz teatra elə beləcə də girsəniz, hər şeyi Harrinin gözləri, hamısını Yalquzağın cənəyi ilə görəcəksiniz. Ona görə də xahiş edirəm, həmin cənəyi atın getsin. O möhtərəm şəxsiyyəti də lütfən həmişə qulluğunuzda müntəzər olan asılıqana təhvil verin. İştirak etdiyiniz gözəl rəqs gecəsi, Yalquzaq haqqında traktat və nəhayət, yenidən içdiyiniz qızıqıncı dərman sizi buna yaxşı-yaxşı hazırlayıb. Harri, “şəxsiyyət”inizi təhvil verəndən sonra teatrın sol tərəfi sizin ixtiyarınızda olacaq, sağ da Hərminenin. İçəridə istədiyiniz vaxt görüşə bilərsiniz. Hərminə, xahiş edirəm, hələlik pərdənin arxasına keç, əvvəlcə Harrini içəri aparmaq istəyirəm.

Hərminə arxa divardakı nəhəng, döşəmədən tavana qədər uzanan güzgünün yanından keçib sağ tərəfdə gözəndi.

– Belə, Harri, indi yaxın gəlin, yaxşı-yaxşı şənlinin. Sizi şənəndirmək, gülməyi öyrətmək bu tamaşanın yeganə məqsədidir və inanıram ki, mənə çox çətinə salmayacaqsınız. Özünüzü yaxşı hiss edirsiniz? Bəli? Qorxursunuz ki? Elə isə, lap yaxşı! İndicə qorxusuz-ürküsüz, ürəkdən ləzzət ala-ala bizim xəyalı dünyaya qədəm qoyacaq, qaydaya görə, həmin dünyada yalından özünüzü öldürəcəksiniz.

Yenə də balaca cib güzgüsünü çıxarıb mənə tərəf tutdu. O qarma-qarışıq, dumanlı, daxilindəki Yalquzaqla didişən Harriyə baxırdı. Bu xoşagəlməz şəkil mənə lap yaxşı tanış idi, onu çox asanca məhv edirdim...

– Bu mənasını itirmiş əksi indi yox edəcəksiniz, əziz dost, daha lazım deyil. Ovqatınız yaxşılaşanda, ürəkdən gülə-gülə birçə dəfə ona baxmağınız kifayətdir. Siz indi yumor məktəbinə gəlib çıxıb-sınız, gülmək öyrənməlisiniz. Ən böyük yumor da o vaxt yaranır ki, insan daha öz şəxsiyyətini ciddi qəbul etmir.

Diqqətlə balaca güzgüyə – “əlimdəki güzgüyə” baxdım. Harri-cənavar tamam qıc olub gedirdi. Birçə anlığa içimdə – öz də lap dərinlərdə nəşə astaca tərpəndi, xatirə, həsrət, peşmançılıq kimi oranı göynətdi. Bu ani sıxıntı tezliklə öz yerini təzə bir hissə verdi: sanki kokainlə keyləşdirilmiş damaqdan ağrıyan diş çəkib çıxarırlar, sən də yüngülləşib dərinə nəfəs alırsan və təəccüblənirsən ki, nə yaxşı, ağrı hiss etmədin. Həmin duyğuya yeni bir şənlik, gülüş həvəsi qoşuldu, daha özümü saxlaya bilmədim, ürəkdən güldüm.

Dumanlı şəkil diksinib yox oldu, güzgünün doyurduğu sothi sanki od tutub yandı, qaraldı, tutqunlaşdı, şəffaflığını tamam itirdi. Pablo gülərək əlindəki şüşə qırığını tulladı, o da diyərlənə-diyyərlənə sonunu görünməyən dohlizdə gözəndi.

– Yaxşı güldün, Harri, – dedi, – hələ ölməzlər kimi gülməyi də öyrənəcəksən. Axır ki, Yalquzağı məhv etdin. Ülgüclə öldürmək olmazdı. İndi onu dirilməyə qoyma! Tezliklə bu səfeh gerçəkliyi tərk edəcəksən. Bir azdan qardaşlıq şərafəti bədəni də qaldıracaq, əzizim. Həç vaxt bugünkü kimi xoşuma gəlməyibsen. Lazım bilən, sonra fəlsəfəyə dalar, mübahisə açar, istədiyin qədər musiqidən, Motsartdan, Qlyukdan, Platondan, Getedən danışar. İndi özün başa düşəcəksən ki, əvvəllər nə üçün alınmırdı. Çox güman ki, bəxtin gətirəcək, yalnız bugünlüyə də olsa cəmin qurtaracaq. Çünki sonin intiharın son intihar deyil: biz indi şəhri təatrdəyik, görüklərinin heç biri də gerçək deyil, hamısı şəkildir. Özün üçün on gözəl, şən şəkillərdən seç, sübut elə ki, doğrudan da, o şübhəli şəxsiyyətinə vurulmayıbsan! Əgər onu yenidən qaytarmaq istəsən, onda gerək indi göstərəcəyim güzgüyə bir də baxasan. Ancaq ataların çox müdrik bir sözü var: divarda iki güzgüyə baxmaqdasansa, olındakı balaca güzgüyə baxmaq yaxşıdır. Ha, ha! – (Yenə o gözəl dəhşətli gülüş!) – Belə-belə işlər... İndi qısaca, şən bir mərasimi yerinə yetirmək lazımdır. Sən öz şəxsiyyətinin cənəyini atırsan. İndisə yaxın gəl, əsil güzgüyə bax! Xoşuna gələcək.

Gülə-gülə, oxşaya-oxşaya, nəvazişlə mənə geri döndərdi, divardakı nəhəng güzgü ilə üz-üzə dayandım. Orada özümə baxdım.

Birçə anlığa çoxdan tanıdığım Harrini gördüm. Bu dəfə kefi çox kök idi, üz gülmür, işıq saçır. Ancaq onu yenidən tanıyırdım ki, parça-parça oldu, hər parçadan ikinci, üçüncü, onuncu, iyirminci fiqurlar yarandı və bu nəhəng güzgü birçə anın içində Harriylə, Harri parçaları ilə doldu. Həmin sayız-hesabsız Harriylər gözlərim önündə şimşək kimi çaxır, tanıyan kimi yoxa çıxırdı. Bir neçəsi yaşım idi. Bəziləri qocalmış, bəziləri də lap uluya çevrilmişdi. Elələri də vardı ki, çox cavan, yeniyyətə, oğlan, məktəbli, südümər körpə idi. Əlliyaşlı Harriylər iyirmiyaşlılar hoppanışır, ora-bura qaçırdı. Bu cür otuzaşlı, əlliyaşlı, ciddi, şən, ləyaqətli, gülün, geyimli-kecimli, cır-cındır, çıpaq, keçəl, qırımsaçlı Harriylərin hamısı özüm idim. Hərəsi də birçə anlığa gözlərim önündə şimşək kimi çaxır, tanışlıq verir, sağa-sola səpələnir, güzgünün içərilərinə gedir,

bəziləri də oradan kənara çıxırdı. Onlardan biri – özü də çox yaraşqlısı, cavanı gülə-gülə Pablonun qucağına atılıb onu qucaqladı, ikisi də harasa çıxıb gəldi. Biri də – bu, xüsusilə xoşuma gəldi: təxminən on altı-on yeddi yaşlarında qəşəng, cazibədar bir oğlan idi – dəhlizdə şimşək kimi ora-bura qaçır, acgözlüklə bütün qapılardakı lövhələri oxuyurdu. Onun arxasınca düşdüm. Qapılardan birinin qarşısında dayandı və mən onun üstündəki yazını oxudum:

Bütün qızlar sənidir!
Haqqı bir marka.

Həmin qəşəng oğlan hoppanıb, pul atmaq üçün qoyulmuş yarığa girdi. Qapının o biri tərəfində gözədən itdi.

Pablo da görünmürdü. Deyəsən, güzgü də, onunla bərabər saysız-hesabsız Harrilər də yoxa çıxmışdı. Hiss edirdim ki, tək qalmışam, teatr da bütöbütün ixtiyarına verilib və maraqla qapıları bircə-bircə gəzdirdim, hərəsində bir elan, bir çağırış, bir ümid oxudum.

Üstünə:

Ləzzətli ov səhnəsi!
Avtomobil ovu

yazılmış lövhə mənə özünə cəzb etdi, ensiz qapını açıb içəri girdim.

Səs-küylü, həyəcanlı bir aləmə düşdüm. Küçələr avtomobillə dolu idi. Bəziləri də zirhlənmişdi və piyadaları ovlayır, onları xurda-xəşil eləyib evlərin divarlarına yapışdırırdı. O dəqiqə başa düşdüm: insanlarla maşınlar arasında mübarizə gedir! Çoxdan hazırlanan, çoxdan gözlənilən, çoxdan hamını qorxuya salan döyüş, nəhayət, başlamışdı. Hər tərəf meyitlə, xurd-xəşil olmuş adamlarla, əzilmiş, əyilmiş, yarılmış avtomobillərlə dolu idi. Bu dəhşətli səhnənin üzərində dövrə vuran toyyarələr də evlərin damından, pəncərələrindən atəşə tutulmuşdu. Divarlara vurulmuş nəhəng, alovlu plakatların məşəl kimi yanan iri hərfləri bütün milləti maşınlara qarşı mübarizə aparan insanların tərəfinə keçməyə, maşınların köməyi ilə camaatın qanını sora-sora piylənmiş, geyimli-kecimli, atırlı varlıların öz nəhəng, hiqqlıtlı, nərilti, uğultulu avtomobilləri ilə birlikdə məhv etməyə, fabrikləri yandıraraq təhqir olunmuş torpağı bir az təmizləməyə, yükünü yüngülləşdirməyə çağırırdılar ki, ot bitsin, üzünə sement pərdə çəkilməş aləmdə meşə, çəmənlər, topa, çay, bataqlıq yaransın.

Başqa plakatlar isə – bunlar daha yaxşı tərtib olunmuş və çox aydın, çox ağıllı, çox təsirli yazılmışdı, çox da sadə rənglərdən istifadə edilmişdi – bunun əksinə olaraq bütün varlıları, ağıllı adamları həyəcanla anarxiya təhlükəsindən xəbərdar edir, sözün əsil mənasında adamı ovsunlayan ifadələrlə qayda-qanunun, əməyin, mülkiyyətin, mədəniyyətin, hüququn nə olduğunu başa salır, maşınları insanın ən böyük, ən yeni kəşfi kimi tərifləyir və deyirdilər ki, yalnız onların köməyi ilə hamı Allaha çevrilə bilər. Fikirli-fikirli, heyran-heyran o qırmızı, yaşıl rəngli plakatları oxudum, hamısının da odlulu natiqlik məharəti, möhkəm məntiqi məni ovsunladı. Hamısı haqlı idi. Getdikcə qızıqışan atışma nə qədər mane olsa da, gah bunun, gah da o birinin qarşısında dayanır və oxuduqlarımın hamısına da inanırdım. Əsas məsələ aydın idi: müharibə başlamışdı. Özü də çox gözəl, çox mənalı müharibəydi. Bu müharibə imperatorluq, respublika, sərhəd, bayraq, məslək və bunlara bənzər zahir, saxta ideyalar, mənasız şeylər uğrunda gətirmirdi. Sadəcə olaraq, bu həyatdan bezənlər, havası çatmayanlar öz narazılıqlarını belə kəskin şəkildə ifadə edir, metala dönmüş sivilizasiya dünyasını biryolluq məhv etməyin binasını qoyurdular. Gördüm ki, hamının gözü vurub-dağıtmaq, öldürmək ehtirası ilə alışıb-yanır və o vəhşi qırmızı güllər mənim də içimdə baş qaldıraraq pardaqlandı, qəhqəhə çəkib güldü. Sevinə-sevinə mübarizəyə qoşuldum.

Hər şeydən ləzzətli də məktəb dostum Qustavın birdən-birə yanımda görünməsi oldu. Uşaqlıq çağlarımdakı dostlarımdan ən çılğın, ən güclü, ən həyatsever Qustavı çoxdan unutmuşdum. Onun mavi gözlərini görəndə, ürəyim yerindən oynadı. Mənə əl elədi və sevinə-sevinə ardınca gətdim.

– İlahi, sənə də rast gəlmək olarmış, Qustav! Nə sənətin sahibi oldun? – deyə sevinci içərisində qışqırdım.

Uşaqlıq çağlarında olduğu kimi acıqlı-acıqlı güldü:

– Ay heyvan, məgər indi sual vermək, laqırtı vurmaq yeridir? İlahiyyət professoru oldum. Hə, axır ki, kim olduğumu bildin. Ancaq xoşbəxtlikdən, indi ilahiyyət vaxtı deyil, cavan oğlan, müharibədir. Gətdik!

Tırlıdaya-tırlıdaya bizə tərəf gələn minik avtomobilinin sürücüsünü güllə ilə vurub aşırı, meymun cəldiylə içəri tullandı, maşını saxlayıb mənə də götürdü, üstümüze yağın güllələrin, böyrü-üstə çevrilmiş avtomobillərin arası ilə irəli şığıdı, şəhərdən aralandı.

– Fabrikantların tərəfindənsən? – deyər dostumdan soruşdum.
– Eh, nə bilim, hər kəsin öz zövqü var, ora çatanda baxarıq.
– Yox, dayan, elə bir fərqi olmasa da, mənə başqa partiyanı seçməyin tərəfdarıyam. Mən ilahiyatçıyam, ulu babam Lüter öz dövründə kəndlilərə qarşı mübarizə aparan knyazlara, varlılara kömək durub, indi gəl onun səhvini bir az düzəldək. Nə pis məsələdir, ancaq çox güman ki, bir neçə kilometr də aparacaq!

Külək kımı, səma övladları kimi uğuldaya-uğuldaya şəhərdən çıxdıq, sakit, yaşıl mənzərənin qoynu ilə xeyli getdik, böyük bir düzənlikdən keçdik, sonra yavaş-yavaş nəhəng bir dağa dırmaşdıq. Axırda dümdüz, sürüşkən bir yolda dayandıq. Bu yol sıldırım qayaların, alçaq sıpırların arasından keçib sort dolaylarla qalxır, lap uzaqlarda parıldayan mavi bir gölə tərəf gedirdi.

– Nə gözəl yerlərdir! – dedim.

– Çox gözəldi. Adına Ox yolu da demək olar. Harri, görərsən burda hələ çox oxlar sinacaq.

Yolun کنارında bir piniyə ağacı vardı və onun da başında taxtadan talvara oxşar şey quraşdırılmışdı: müşahidə məntəqəsi idi. Qustav mənə bic-bic göz vurub şəqqanaq çəkdi. Tez məşindən düşüb, ağaca dırmaşdıq, tövşüyə-tövşüyə köşkdə gizləndik. Yaxşı yer idi, hotta tufəng, tapança, güllə qutuları da vardı. Hec nəfəsimizi dərib pusqada durmağa macal tapmamış, yaxınlıqdakı döngədən iri, cah-callaqlı bir məşinin boğuş, qəzəbli uğultusu eşidildi. Nəriləyə-nəriləyə hamar dağ yolu ilə bizə tərəf gəlirdi. Əlimizdə tufəng hazır dayanmışdıq. Çox maraqlı idi.

– Sürücünü nişan al! – Qustav tez əmr elədi və ağır məşin bizə çatdı. Sürücünün göy rəngli papağını nişan alıb tətiiyi çəkdim. Kişinin başı sinəsinə endi, məşin irəli şığıyıb qayaya dəydi, geri atıldı, iri eşşəkərisi kimi qəzəbli yaxınlıqdakı alçaq daş-divara çırpıldı, arxası üstə çevrildi, anı, sakit bir şəqqıllı ilə qayanı aşib uçuşma yuvarlandı.

– Vəssalam, – deyər Qustav güldü, – o biri də mənim boynuma.

Artıq ikinci məşin yaxınlaşırdı. İçində üç-dörd səmişin qısılib oturmuşdu. Biri qadın idi və onun başındakı yaylıqın ucu üfqi vəziyyətdə yəllənirdi. Açıq-mavi rəngli bir yaylıq idi və ona yazığım gəlirdi: kim bilir, bəlkə də arxasında ön gözəl qadının üzünü güldürdü. Aman Allah, əgər biz, doğrudan da, qaçaq-qaçaq oynayırdıqsa, görkəmli sələflərimiz kimi hərəkət etməyə daha düzgün, daha gözəl olardı:

yəni o şərefli qan xərisliyini gözəl xanımlara aid etməzdik. Ancaq Qustav artıq nişan alıb atmışdı. Sürücü diksinib yana yıxıldı, məşinsə dik qayaya çırpılıb göy qalxdı, arxası üstə düşəndə, tokorləri göyde fırlandı. Dayanıb bir az gözlədik: torponiş yox idi. İçəridokilər sanki toloya düşmüşdülər, heç qumıldanmırdılar. Tokorləri də qoribo torzədə fırlanırdı. Ancaq qoflota bir gurultu qopdu, alov dilimləndi.

– “Ford”dur, – dedi Qustav. – Görək düşüb yolu təmizləyək.

Aşağı enib almış məşinə baxdıq. Çox tez yanıb qurtardı. Cavan ağaclardan ləng düşüldü, onu itoloyə-itoloyə yolun کنارındaki uçuşma yuvarlatdıq, kol-kos xeyli şıqqıldadı. Məşini döndərəndə meyitlərdən ikisi yerə düşüb qalmışdı. Paltarlarının yarısı yanıbmışdı. Birinin penceyi yaxşı qalmışdı və onun ciblərini axtardım ki, bəlkə kim olduğunu öyrənək. Dəri pulqabı çıxdı. İçində vizit kağızları vardı. Birini götürüb üstündəki yazını oxudum: “Jat twam asi”¹

– Çox incə məsələdir, – dedi Qustav. – Doğrudan da indi öldürdüyümüz adamların kim olmasının fərqi yoxdur. Onlar da bizim kimi bədboxt bəndələrdir, adın heç bir mənası yoxdur. Bu dünyə dağılmalıdır – biz də onun içində! Onca dəqiqə suyun altında qalmaq on rahat ölümdür! Haydi, iş başına!

Meyitləri də məşinin arxasınca tulladıq. Artıq tozəsi fit verə-verə yaxınlaşırdı. Onu elə yoldaca vurduq. Sorxuş adamlar kimi bir dəfə yerində fırlandı, sonra irəli şığıdı, çevrilib dayandı, kəsik-kəsik tırlıxdı. Səmişinlərdən biri yerindən torponmodi. O biri – rəngi qacmış qəşəng qız məşindən düşdü. Məhrəbanlıqla salam verib, qulluq göstərmək istədik. Ancaq çox qorxduğundan danışa bilmir, sərsəm nəzərlərlə üzümüzə baxıb susurdu.

– Yaxşı, əvvəlcə baxaq görək bu qoca cənabın vəziyyəti necədir, – deyər Qustav ölmüş sürücünün arxa tərəfində oturub hələ də yerindən torponməyən səmişinə tərəf döndü.

Kişinin qısa vurulmuş saçlarına don düşmüşdü, ağıllı qonur gözləri açıq idi, ancaq, deyəsən, pis yaralanmışdı, hər halda ağzından qan gəlirdi, boynu da oməlli-başlı öyilmişdi, heç torpoda bilmirdi.

– İcazənilə özümü təqdim edim, möhtərəm cənab: mənim adım Qustavdır. Cəsarət edib sürücünüzdü öldürdük. İcazənilə, kiminlə danışmaq şərafinə nail olduğumuzu bildirdik!

¹ Bu sənə (sanskrit dilində)

Qocanın soyuq, kədərli, qonur gözləri bizə zilləndi, astadan:

– Baş prokuror Lörinqəm, – dedi. – Siz təkcə sürücümü deyil, özümü də öldürdünüz. Hiss edirəm ki, axırım çatıb. Axı bizi niyə məhv etdiniz?

– Maşını yüksək sürətlə sürdüyünüze görə.

– Biz normal sürətlə gedirdik.

– Dünən normal olan şeylər bu gün qeyri-normal hesab olunur, cənab baş prokuror. Fikrimizcə, indi maşının hər hansı sürəti yüksək sürətdir. Ona görə də bütün avtomobilləri məhv edirik. Başqa maşınları da...

– Öz silahlarınızı da?

– Əgər vaxtımız qalsa, bunlara da növbə çatacaq. Çox güman ki, sabah, ya da birisi gün hamısının axırına çıxacağıq. Özünüz bilirsiniz ki, yer kürəmizdə adamların sayı iyirənc dərəcədə artmışdır. Bəli, indi nəfəs almaq üçün hamıya hava çatacaq.

– Hamını öldürürsünüz? Heç kimə fərq qoymursunuz?

– Əlbəttə! Ancaq şübhəsiz ki, bəziləri heyifdir. Məsələn, yanınızda ki gənc, qəşəng xanıma heyifim gəlir. Yəqin qızınızdır:

– Xeyr, stenoqrafistimdir.

– Daha yaxşı. İndisə buyurun, düşün, ya da icazə verin özümüz düşürək, çünki maşın məhv olmalıdır.

– Mən də onunla bir yerdə məhv olmağı üstün tuturam.

– Öz işinizdir! İcazə verin, bir şeyi də soruşaq. Siz prokurorsunuz. Heç cür başa düşə bilmirəm ki, adam necə prokuror ola bilər. Siz başqalarını – ən çox da bədbəxt bəndələri ittiham etməklə, onlara cəza verməklə dolanırsınız. Elə deyil?

– Elədir. Mən ancaq borcunu yerinə yetirmişəm. Bu, vəzifəm idi. Cəlladın vəzifəsi mənim məhkum etdiyim adamları öldürmək olduğu kimi – bu da mənim vəzifəmdir. İndi siz özünüz də həmin vəzifəni yerinə yetirir, adamları qırırsınız.

– Düzdür. Ancaq biz vəzifə borcunu yerinə yetirmək üçün deyil, zövq almaq üçün öldürürük. Daha doğrusu, bu dünyadan zövq almadığımız, ümitsizliyə qapıldığımız üçün öldürürük. Ona görə də öldürmək bizə ləzzət verir. Öldürməkdən heç ləzzət almamısınız?

– Daha dözə bilmirəm, insafınız olsun, başladığınız işi axıra çatdırın. Əgər siz “borc”un nə olduğunu başa düşürsünüzsə...

Susaraq dodaqlarını büzdü, sanki tüpürmək istədi. Ancaq azacıq qan gəldi, o da çənəsinə yapışib qaldı.

– Birce dəqiqə! – deyər Qustav nəzakətlə onun sözünü kosdi. – Doğrudan da mən “borc”un nə olduğunu başa düşmürəm. İndi heç anlamıram. Əvvəllər onunla işim çox olub. Onda ilahiyyat professoru idim. Bundan əlavə əsgər olmuş, müharibə ələmişəm. O vaxt mənə “borc” kimi görünən hər şey, nüfuzlu adamların, rəhbərlərin verdiyi əmrlər, əslində pis əməllər idi, əlacım əlsaydı, hamısının əksini edərdim. Ancaq “borc”un nə olduğunu başa düşməsəm də, günahın nə olduğunu bilirəm. Belə də hər ikisi eyni şeydir. Hansı ananın məni doğması öz günahıdır. Deməli, yaşamağa məhkum olunmuşam, hansı dövlətin təbəəsi, əsgəri olmağa, öldürməyə, silahlanmaq üçün vergi verməyə borcluyam. İndi, lap elə bu dəqiqənin özündə, həyatın günahları, bir vaxtlar müharibədə olduğu kimi mənə yenə də öldürməyə məcbur edir. Ancaq indi öldürməyə nifrət etmirəm, günaha təslim olmuşam, qoy bu səfeh, ağzı tıxaclı dünya darmadağın olub getsin. Mən də bir tərəfdən kömək eləyər, özüm də onunla bərabər məhv olaram.

Prokuror çox çalışdı ki, qanlı dodaqlarına təbəssüm ifadəsi versin. Yaxşı alınmasa da, xoş niyyəti bilindi.

– Lap yaxşı, – dedi, – elə isə biz həmkarlıq. Buyurun, öz borcunuzu yerinə yetirin, cənab həmkar!

Bu aralıqda qəşəng qız yolun kənarına yığılıb huşunu itirmişdi. Həmin anda yeni bir maşın fit verə-verə sürətlə bizə tərəf gəlirdi. Qızı qırağa çəkib qayaya sıxıldıq, təzə gələn birdən-birə çevrilib yolda qalmış maşının üstünə çıxanda, sürücü var gücü ilə əyləci basdı, maşın şahə qalxdı, ancaq sağ-salamat da yerə enib dayandı. Tez tüfənglərimizi götürüb təzə gələnələrə tuşladıq.

– Düşün! – Qustav əmr etdi. – Əllər yuxarı!

Üç kişi idi və hamısı da düşüb itaətkarlıqla əllərini qaldırdılar. Qustav soruşdu:

– İçinizdə həkim var?

Dedilər ki, yoxdur.

– Onda zəhmət çəkib bu cənabı cəmalca maşından çıxarın, ağır yaralanıb. Sonra da öz maşınıza götürüb yaxındakı şəhərə aparın. Haydı, irəli!

Təzliklə qoca cənabı o biri maşında rahatlayıb Qustavın əmrinə əməl etməyə yola düşdülər.

Bu aralıqda özünə gəlmiş qız da baş verən hadisələri izləyirdi. Belə gözəl qənimət çox xoşuma gəldi.

– Xanım qız, – deyər Qustav ona tərəf döndü, – sizə iş verən adamı itirdiniz. Çox güman ki, o qoca conaba yalnız bununla bağlı idiniz. Sizi işə götürürəm, bizə yaxşı yoldaş olun! Bu da belə... İndi tələsmək lazımdır, bir azdan burada çətin olacaq. Ağaca çıxma bilirsiniz, xanım qız? Bəli? Elə isə getdik. Hərmiş bir tərəfdən kömək edirik çıxarsınız.

Bələliklə, üçümüz də toləm-tələsik ağacın başındakı talvara qalxdıq. Qızın halı yuxarıda xarablaşdı, bir qədəh konyak verdik. Azacıq dincələndən sonra tamam özünə gəldi, hətta burdan gölün, dağın əntiqə göründüyünü də qeyd elədi və dedi ki, adı Doradır.

Həmin anda təzə bir maşın gəldi, saxlamayıb çevrilmiş avtomobilin yanından ehtiyatla keçdi və o dəqiqə də sürəti artırdı.

– Ay tonbollar! – deyər Qustav güldü və sürücünü aşırı.

Maşın bir az “rəqs elədi”, qayaya döydü, onu sındırdı, sonra da uçuğunun başında çöpünə dayandı.

– Dora, – dedim, – tufəngi atmağı bacarırsınız?

Bacarmırdı. Tufəng doldurmağı bizdən öyrəndi. Əvvəlcə alınmadı. Barmağını da yaraladı, qışqıra-qışqıra ingilis leykoplastını istədi. Qustav başa saldı ki, müharibədir, o da görək ağıllı, cəsur qız olduğunu göstərsin. Bununla da hər şey qaydasına düşdü.

– Bəs bizim axırımız necə olacaq? – deyər qız ondan soruşdu.

– Bilmirəm, – ona Qustav cavab verdi. – Dostum Harrinin qoşəng qadınlardan xoşu gəlir, sizinlə dost olacaq.

– Axı onlar polis, oşqor gətirib bizi öldürəcəklər.

– Daha polis-zad yoxdur. İndi bizim ikinci yolumuz var, Dora: ya sakitcə burda oturub keçmək istəyən maşınları məhv etmək, ya da özümüz ayrı maşına minib buradan getmək, başqalarının gülləsinə tuş gəlmək. Kimin tərəfində olmağımızın fərqi yoxdur. Mən qalmağın tərəfdarıyam.

Aşağıdan təzə bir maşın ucadan fit verə-verə keçirdi. O dəqiqə işini bitirdik, çevrilib yerində qaldı, təkərləri gəyde fırlandı.

– Qorubad, – dedim, – güllə atmaq nə gözəl şey imiş! Mən də əvvəllər həmişə müharibənin öləyhinə olmuşam!

Qustav gülümsədi:

– Bəli, indi dünyada adamların sayı lap çoxalıb. Əvvəllər o qədər də hiss olunmurdu. Amma indi hamının təkə həvə deyil, üstəlik maşın həvəsinə də düşdüyü dövrə hiss olunur. Əlbəttə, bizim indi elədiklərimizin hamısı ağılsızlıqdır, uşaqlıqdır. Elə keç-

miş müharibənin özü də böyük bir uşaq oyunu idi... Ancaq bir azdan insanlar bu çoxalmanın qarşısını almaq üçün ağıllı yollar tapacaq. Hələlik isə belə dözülməz vəziyyətlərə çox ağılsız yanaşırıq. Əslində, lap düzgün hərəkət edirik: seyrəldirik.

– Bəli, – dedim, – bizim bu hərəkətlərimiz sorsomlıqdır, lakin bəlkə də, yaxşı, lazımlı işlərdir. İdrakı həddən artıq gərginləşdirməklə ağıllaşmayan şeyləri boşoriyyətin ağılla yoluna qoymağa çalışması heç də yaxşı deyil. Onda amerikalıların, bolşeviklərin idealları kimi ideallar yaranır: onların ikisi də həddən artıq ağıllıdır, amma həyatı sadələşməsinə sadələşdirməklə onu amansızcasına zorlayır, talan edirlər. Bir zamanlar on yüksək ideal sahibi hesab olunan insan obrazı gətdikcə klişeyə çevrilə bilər. Bəlkə biz dəlillər onu təzədən yüksöklərə qaldırıdık.

Qustav güldü:

– Cavan oğlan, çox ağıllı sözlər danışsən, sənə kimi elm dəryasına qulaq asmaq qazandır, adama ləzzət verir. Bəlkə də hardasa bir az haqlısan. Ancaq indi zəhmət çox, tufəngini doldur! Sən çox xəyal-pərvər adama oxşayırsan. Bayaqqı təkələrdən biri hər an gələ bilər və heç birini də fəlsəfə ilə öldürə bilmərik, görək lələdə güllə olsun.

Bu vaxt ayrı bir maşın gəldi və o dəqiqə də çevrilib yolu kəsdi. Sağ qalmış kök, qırmızıbaş bir kişi dərəcəyə gəlmiş maşınların yanında dayanıb ol-qolunu ölçdü, aşağı-yuxarı baxdı, gizləndiyimiz talvarı görün kimi böyürə-böyürə bizə tərəf yürüdü, olındakı tapan-çadan üstümüzə güllə yağdırdı...

– Çıxın gedin, yoxsa vuraram, – deyər Qustav qışqırdı.

Kişi nişan alıb bir də atdı. İkimiz də totiyi bizdən çəkib onu yerə sərdik.

İki maşın da gəldi və onların da axırına çıxdıq. Sonra yola sakitlik çökdü, daha gələn olmadı. Deyəsən, onun təhlükəli olduğu barədə xəbər yayılmışdı. İmkan tapıb bu gözəl monzərəyə tamaşa elədik. Gölün o tərəfində balaca bir şəhər vardı. Ordan üstü qalxırdı və birdən gördük ki, alov artıq dərindən dama keçir. Dora bir az ağladı. Onun yaşlı yanaqlarını ısladım.

– Məgər biz hamımız ölməliyik? – deyər soruşdu.

Heç kəs cavab vermədi. Həmin anda aşağıda bir piyada göründü. O, sıradan çıxmış maşınlara baxdı, imsiləy-imsiləy onların yan-yörəsində dolaşdı. Əyilib birdən olvan çətir, dərəcə qadın çantası, bir

şüşə sorab çıxardı. Ədəb-ərkanla qayanın üstündə oturub şüşəni başına çəkdi. Çantadan zər vorəqə бүкүlmüş nosə çıxarıb yedi, şüşəni boşaltdı, sonra da çətiri qoltuğuna vurub kefi kök, damağı da çağ yola düzdü. Arxayın addımlarla gedirdi və mən Qustava dedim:

– Sən indi bu qəşəng oğlana güllo atıb beynini odlaya bilərsən? Allah özü şahiddir ki, mən bacarmaram.

– Heç lazım da deyil, – deyə dostum mızıldandı.

Ancaq devoson onun da ürəyi ağrıdı. Rəhimdil, arxayın, uşaqtək saf, günahsız bir adam görən kimi indiyocən tərifləyiq, lazımlı hesab olunan əməlimiz o dəqiqə səfəh, iyrənc bir şeyə çevrildi. Lənət şeytana, nə qədər qan töküldü! Utandıq... Deyilənə görə, hətta generallar da müharibə vaxtı hərdən belə hisslər keçirirlərmiş!

– Gəlin çıxıb gedək, – Dora sızıldadı, – aşağı düşək. Maşınlarda yeməyə mütləq bir şey tapılar. Hələ acımamısınız, ay bolşeviklər?

Aşağıdan – ələvə бүрүнmüş şəhərdən həyəcanlı, qorxunc zəng səsləri eşidildi. Düşməyə başladıq. Sipi adlamaq üçün Doraya kömək eləyəndə, onun dizindən öpdüm. Qız ucadan güldü. Həmin anda qol-budaq sındı və ikimiz də heçliyə yuvarlandıq...

Yenə də dəyirmi dəhlizdə idim və ov macərəsinin havası da hələ başımdan çıxmamışdı. Hər yandan, hər qapıdan saysız-hesabsız lövhələr adama gəl-gəl deyirdi:

Mitabərç

İstədiyini heyvana və bitkiyə çevrilə bilərsən.

Kamasutra

Hind məhəbbət sənətinin tədrisi

Yeni başlayanlar üçün kurs. Məhəbbət sənətinin 42 müxtəlif növü

Ləzzət dolu intihar

Qərin cırlana kimi güləcəksən.

Ruha çevrilmək istəyirsən?

Şorq müdrikliyi

Ah, kaş mən də nə dilim olaydı

Yalnız kişilər üçün

Avropanın qürubu

Qiyəti ucuzlaşdırılıb. Seyrəklidir.

Sənətkarlıq mücəssməsi

Musiqinin köməyiylə zamanın məkana çevrilməsi

Gülən göz yaşları

Yumor kabinet

Guşənişlik oyunları

Hər cür ünsiyyətə deyir.

Lövhələr bir-birinin ardınca düzülmüşdü. Birində belə yazılmışdı:

Şəxsiyyət yaratmaq dərsi

Müvəffəqiyyətə bəri başdan söz verilir

Bu lövhə diqqətimi cəlb elədi və həmin qapıdan girdim.

Alaqranlıq, sakit bir otaq idi. İçəridə bir kişi şorqsayağı bardaş qurub döşəmənin üstündə oturmuşdu. Qarşısında iri şahmat taxtasına oxşayan bir şey vardı. İlk baxışda elə bildim dostum Pablodur. Ən azı eynində Pablonunkuna oxşayan olvan ipək gödəkə vardı. Gözləri də onun kimi qara idi, parıldayırdı.

– Pablosunuz? – deyə soruşdum.

– Heç kiməm, – kişi məhrəbanlıqla cavab verdi. – Burda heç kəsin adı yoxdur, heç birimiz də şəxsiyyət deyilik. Mən şahmatçıyam. Şəxsiyyət yaratmaq dərsi almağa gəlibsiniz?

– Bəli, buyurun.

– Elə isə lütfən, öz fiqurlarınızdan bir az mənə verin.

– Hansı fiqurları?

– Bayağ şəxsiyyətinizin parçalandığı fiqurları deyirəm. Axı fiqursuz oynaya bilmərəm.

Mənə bir güzgü göstərdi və gördüm ki, vahid şəxsiyyətim çoxlu "mən"ə parçalandı, özü də bayaqından artıq oldu. Ancaq bunlar lap balaca – təxminən şahmat fiqurları boyda idi və kişi inamla, sakitcə bir neçəsini götürüb şahmat taxtasının böyründə yəni düzdü. Tez-tez

özölöləri, oynando də bərbəzəkli sirk paltarı olmasına baxmayaraq, bu kişi lap iyronc dərəcədə mənə bənzəyirdi. Yaman acımacıq səhno idi: homin qüvvətli kişi heyvərə, qoşəng, ancaq bir dəri bir sümük qalan, qul tək yazıq-yazıq baxan canavarın başına it kimi ip salıb oynadırdı. Qansız bir təlimçinin belə nocib, eyni zamanda da biabırçı dərəcədə itaətkar vəhşi heyvanı cürbəcür oyunlar çıxarmağa, görünməmiş tamaşalar göstərməyə məcbur etməsi maraqlı olduğu qədər də dəhşətli, şirin olduğu qədər də iyronc idi.

Ancaq kişi – mənim bir parçamdan yaranan o lənətə gəlmiş əkiz qardaşım öz canavarını yaxşı əhliləşdirmişdi, əsil möcüzə idi. Heyvan onun ömrələrini diqqətlə yerinə yetirir, it kimi hər sözünü, işarəsini başa düşür, gah dizi üstə çökür, özünü ölümlüyə qoyur, gah da nökrçilik edir, bir kömbə çörəyi, yumurtanı, bir parça ət, dolu səbəti ədəblə, itaətkarlıqla ağzına alıb gətirir. Bunlar bir yana, təlimçinin yerə tulladığı qamçını diş ilə götürüb, dözülməz dərəcədə yaltaqlana-yaltaqlana, quyruq bulaya-bulaya onun dalınca aparırdı. Sonra səhnəyə bir donə adadovşanı, bir donə də dümağ quzu buraxdılar. Düzdür, dişlərini qıcadı, ağzının suyunu saxlaya bilmədi, ancaq yenə də heç birinə toxunmadı. Təlimçinin əmrilə titrəyə-titrəyə döşəməyə sinmiş heyvanların üstündən ustalıqla hoppandı, bu az imiş kimi, sonra da onların arasında uzandı, qabaq pəncələri ilə ikisini də elə qucaqladı ki, deyərdin, hamısı bir ailədir. Adamın ürəyi yerindən oynayırdı. Axırda da insanın əlindən bir parça şokolad alıb yedi. Bu canavarın öz təbiətini necə fantastik dərəcədə dəyişdirməsinə baxmaq əsil işğonçuydu və ona görə də tülklərim biz-biz oldu.

Ancaq ikinci hissədə həyəcanlanmış tamaşaçı da, canavarın özü də bu işğonçuların əvəzinə aldı. Xalis təlim proqramı qurtarıb, təlimçi də şostlə, şirin təbəssümlə quzu-canavar dostasına baş əyərək, sonralar dəyişdi. Harriyə oxşayan təlimçi iqiqat olub qamçısını canavarın ayaqları altına atdı və bayaqki heyvan kimi yazıq görkəm aldı, titrəməyə, büzüşməyə başladı. Canavar isə gülə-gülə dodaqlarını yaladı. Əvvəlki əzab-əziyyətdən, saxtakarlığından nişanə qalmadı. Gözləri alışıb-yandı, bütün bədənini tarımlandı, təzədən tapdığı vəhşiliyin qoynunda əsil canavara döndü.

İndi o əmr edir, insan da yerinə yetirirdi. Canavarın göstərişi ilə insan diz çökdü, canavar rolunu oynadı, dilini çıxarıb ləhlədi, doldurulmuş dişləri ilə öz əynindəki paltarı cırıq-cırıq elədi. İnsan təlim-

çisinin əmrilə yazıq gah iki ayağı üstə, gah da dördəlli yeridi, nökrçilik elədi, özünü ölümlüyə vurdu, canavarı belinə mindirib gəzdirdi, qamçısının dalınca apardı. Xüsusi istedadla, lap it kimi görünməmiş təhqirlərə, alçaqlığa dözdü. Səhnəyə qoşəng bir qız çıxdı, bu əl kişisinə yaxınlaşdı, çənəsini sıgalladı, yanağını yanağına söykədi, ancaq o, heyvansayağı dayanıb heyvan kimi də qaldı, başını bulayaraq həmin gözələ dişlərini ağartdı. Axırda da lap canavar kimi qıcadı və qız da qorxusundan qaçıb getdi. Qabağına şokolad qoydular, ancaq ikrahla imsiləyib geri itələdi. Nohayot, bayaqki ağ quzu ilə kök adadovşanı götürdülər və qabil insan son bacarığını göstərdi, canavar rolunu oynadı. Əsil tamaşa idi: o, allori, dişləri ilə fəryad qoparan heyvancığazları didik-didik elədi, parçaladı, irişə-irişə onların buğlanan çiyni-ətini gəzirdi, most ola-ola, ləzzət ala-ala isti qanını içdi.

Dəhşət içində geri qaçdım. Bildim ki, bu səhrili teatr xalis cənnət deyil. Üzdən gözəl görünən üst qatını götürəndə, başdan-ayağa cəhənnəmə dönürmüş... Aman Allah, mögür burda da qurtuluş yoxdur?

Qorxu içərisində ora-bura vurnuxur, ağzımda qan dadı, şokolad dadı hiss edir, ikisindən də iyronir, həsrətlə bu kədərli dalğanın qoynundan çıxmağı arzulayırdım, var gücümə gözəlrim önünə daha xoş, daha qədimliq monzorelər gətirməyə çalışırdım. Daxilimdə bir sos baş qaldırdı: "Dostlar, belələri lazım deyil!" Eymənə-cymənə müharibə vaxtı hərdən gözüme sataşan o iyronc cəhənnəm şokillərini xatırladım: yumaq kimi bir-birinə sarılmış cəsədlər... Əleyhəz altında ağaran dişlər... Şeytan sifətinə dönmüş üzlər... Müharibəyə düşmən kəsilməmiş bir insanpərvər kimi belə şokillərdən dəhşətə gəldiyim zamanlar nə qədər səfəh olmuşam?! Bu gün bildim ki, heç bir təlimçi, heç bir nazir, heç bir general, heç bir axmaq mənim yaddaşimdəki kimi dəhşətli, vəhşi, qəzəbli, çiyni, səfəh xətirolərə, hadisələrə dözməz bilməz.

Nəfəsimi dərib yüngülləşdim, lap tamaşanın əvvəlində o qoşəng oğlanı özünə çəkən lövhəni xatırladım:

Bütün qızlar səindir

Mənə elə gəldi ki, hamısını üst-üstə götürəndə, bundan yaxşısı yoxdur. O lənətə gəlmiş canavar dünyasından canımı qurtardığıma sevinərək, içəri girdim.

Möcüzəyə bax: bu əfsanə, bu doğmalıq qəlbimi rıqqətə gətirdi. Gənclik ətri üzümə vurdu, yeniyetmə, orqan çağlarının ab-havasına

bələndim, damarlarımdan keçmiş qanı axmağa başladı. Bir az bundan əvvəlki oməllərim, fikirlərim, varlığım yoxa çıxdı. Təzədən cavanlaşdım. Birco saat, birco an bundan əvvəl mənə elə gəlirdi ki, məhəbbətin, vurgunluğun, həsrətin nə olduğunu bilirəm, ancaq, son demə, hamısı yaşlı bir adamın məhəbbəti, həsrəti imiş. İndisə yenə cavanımdı və içimdə duyduğum od-alov, zorla hərasa dartıb aparan həsrət, şəhli mart küləyi kimi səngiyən iztirablar da cavanlaşmış, təzələnmiş, saflaşmışdı. Ah, o unudulmuş od-alov birdən-birə necə də kükrədi, keçmiş melodiyası gah dalğalandı, gah da həzinləşdi, qanıq coşub qaynadı, qəlbim hərayla, nəğmə ilə doldu! İndi on beş-on altı yaşlı bir oğlandı, beynim latın, yunan sözlərilə, gözəl-gözəl şeirlərlə dolmuşdu. Fikrim, düşüncəm şən-şöhrət həvəsindəydi, böyük sənətkar olmaq arzusu ilə yaşayırdım. Ancaq qəlbimi sarmış bu alovların ən güclüsü, ən odlusu, ən dəhşətli məhəbbət alovu, qadın həsrəti, əvvəlcədən duyduğum üzüntülü nəşə həvəsiydi.

Balaca, doğma şəhərimizin başi üzərindəki qayalı təpəyə dayanmışdım. Hər yandan şəhli külək ötri, ilk bənövşə qoxusu gəlir, aşağıdan axan çay da, evimizin pəncərələri də bərk vururdu. Hər şey ilk gənclik illərinin çılgın, poetik çağlarında olduğu kimi dil açıb nəğmə deyir, ötr saçır, təzələnir, saflaşır, min rəngə boyanır, bahar nəsiminin qoynunda xəyal kimi süzə-süzə nura bələndirdi. Təpənin zirvəsində dayanmışdım və külək də uzun saçlarımla yelləldirdi. Xəyalı bir məhəbbət həsrətinə dalaraq, qeyri-ixtiyari, yenidən göyorməyə başlayan koldan yarıyacaq çıtlamış bir tumurcuq qopardım. Gözlərimi önünə gətirib diqqətlə baxdım, qoxladım (onun ötrini duyan kimi keçmiş xatirələrin hamısı birco-birco baş qaldırdı), sonra o yaşlı nəvəstəni indiyocən heç bir qızı öpməmiş dodaqlarım arasına alıb oynatdım, çənməyə başladım. Yalnız koskin, tünd qoxunu duyanda dəqiq bildim ki, niyə bu vəziyyətə düşdüm: hər şey geri qayıtmışdı. İlk gənclik dövrünün son anlarını, yenidən girmiş baharın ilk bazar gününü birco saatlığa təzədən yaşadım. Həmin günü ki, tək-tənha gözərkən Roza Kraylərə rast gəldim, utana-utana salam verdim, dəlincəsinə ona vuruldum.

O zaman məndən xəbərsiz öz xəyal dünyasına qapılıaraq tək-tənha təpəyə çıxan o gözəl qıza ürək bir həsrətlə baxdım, yoğun bürüklərə vurulmuş saçlarını, küləkəndə yellənə-yellənə, yanaqlarını şıgallayan tellərini gördüm. Ömrümdə ilk dəfə qız gözəlliyini duydum.

Küləyin zorif tellərlə oynaması necə də gözəldi, heç həqiqətə oxşamırdı. Şümşüd bədoninə yapışan mavi, nazik paltarı adamın ürəyinə od salırdı və bayaq çəynədiyim tumurcuğun acıtohor ədviəli dadı mənə o şirin bahar həsrətinə, bahar qoxusuna necə bələmşdisə, qızı görəndə də qəlbim eləcə dəhşətli bir məhəbbət həsrəti, qadın nəfəsi, min cür istək, min cür vəd, təsvirə gəlməyən nəşə, görünməmiş bir çəşqinlik, qorxu, iztirab, ülvə bir rahatlıq, sonsuz bir günah duyğusu ilə duydu. Ah, dilim bayaqkı ağrı bahar dadından od tutub yanırdı! Ah, şıltaq külək onun dağınıq saçlarını, qırmızı yanaqlarını necə də şıgallayırdı! Sonra mənə yaxınlaşdı, gözlərini qaldırdı, tanıdı, yanaqları birco anlığa allandı, baxışlarını yana çevirdi. Başındakı konfirmand papağını çıxarıb salam verdim və Roza özünü toplayıb xanımlarsayağı qollarını dartaraq təbəssümlə salamlamı aldı, məhəbbət, umacaq pərəstişlə dolu baxışlarına bələnə-bələnə asta, inamlı, təbəssürlü addımlarla keçib getdi.

Bu ohvalat otuz beş il əvvəl, bazar günü baş vermiş və indi birco anlığa qayıtmışdım: yəni o təpə, o şəhər, o mart küləyi, o tumurcuq qoxusu, Roza, qəhvəyi saçlar, getdikcə dalğa-dalğa qalxan həsrət, boğazıma tıxanıb qalmış şirin qoxu... Hər şey əvvəlkinin eyni idi və mənə elə gəlirdi ki, ömrümdə heç kəsi onda Rozanı sevdiiyə qədər sevməmişəm. Ancaq indi onu başqa cür qarşılamaq imkanı yaranmışdı. Gördüm ki, mənə tanıyan kimi qızardı. Gördüm ki, qızardığını gizlətməyə çalışdı. Bildim ki, məndən xoşu gəlir, bu görüş onun da ürəyincədir. Yenə də papağını çıxarıb yanımdan keçənə kimi dümdüz dayanmaq əvəzinə, heç bir qorxuya, utancaqlığa baxmadım, qəlbimin dediklərini elədim, ucadan:

– Roza! Allaha şükür ki, goldin, ey gözəllər gözəli! Bilirsen, səni necə sevirəm?! – dedim.

Bolko də bu sözlər heç yerinə düşmədi, ancaq indi ağıl yeri deyildi və ona görə də kifayət elədi. Roza, xanım odası ilə özünü çəkəndi, dayanıb mənə baxdı, yanaqları qıpqırmızı pötrdü.

– Salam, Harri, mənə doğrudan sevirsen?

Bu sözləri deyəndə qonur gözləri alışıb-yandı və mən də o dəqiqə hiss elədim ki, Rozanı əldən buraxdığım həmin bazar günündən bəri bütün keçmiş həyatım, məhəbbətim saxta, dolayış, mənasız və bədxət imiş. Ancaq bu dəfə həvəmi düzəltmə, hər şey dəyişdi, lap yaxşı oldu.

Əl-ələ verib, asta addımlarla getməyə başladıq. Həddən artıq xoşbəxt idik. Həddən artıq da sıxılır, nə edəcəyimizi, nədən danışacağımızı bilmirdik. Və ona görə də nəfəsimiz kəsilənəçən gah yüyürdük, gah yortduq, axırda da dayandıq. Ancaq əlimizi buraxmamışdıq. İkimiz də uşaqlığımızı qayıtmışdıq, nə edəcəyimizi bilmirdik. O bazar heç ilk öpüşü dadmasaq da, xoşbəxtlərin xoşbəxtiydik. Dayanıb nəfəsimizi dərdik, otların üstündə oturduq. Bir olini əlimə alıb sıgalladım, Roza da o biri ilə utana-utana saçlarını tumarladı, sonra ayağa durub yanaşı dayandıq, boyumuzu ölçdük. Mən bir barmaq hündür idim, ancaq ona bildirmədim, dedim ki, boyumuz birdir, Allah bizi bir-birimiz üçün yaradıb, gələcəkdə evlənəcəyik. Roza dedi ki, bürünə bənövşə qoxusu döyüldü, diz çöküb yenidən boy verən bahar otlarının arasında bənövşə axtarmağa başladım, bir neçə gödək saplaqlısını tapdıq, mən dərdiklərimi ona, o da özününkülərini mənə bağışladı. Və sorin düşəndə, qürub edən günəşin saçları qayalara sancılana dedi ki, evə gəlməlidir. İkimiz də kədərləndik. Çünki ötürə bilməzdim. Ancaq bununla belə aramızda elə bir ülfət yaranmışdı ki, ikimiz üçün də müqəddəs idi. Yuxarıda, qayaların arasında qaldım, Rozanın verdiyi bənövşələri qoxladım, sonra bir yarpağın başına uzanıb aşağıya – şəhərə baxdım, onun zərif kölgəsi təzədən görünüb qaça-qaça quyunun yanından, körpüdən keçənəçən gözlərimi çəkmədim. Bildim ki, evlərinə çatdı, otaqları bir-bir gözdü. Mən isə uzaqlarda, təpənin başında uzanmışdım. Qəlbimdən ona tərəf bir tel uzanıb gedir, bir cərəyan axır, bir ülfət uçurdu.

Sonralar gah burda, gah orda, gah qayaların arasında, gah da hasarların dibində bütün baharı gördükdük və yasəmənlər çiçək açmağa başlayanda ilk dəfə ürkək-ürkək öpüşdük. Heyif ki, uşaq olduğumuzdan çox şeyi qanmırdıq və ona görə də öpüşümüzə hələ o odalov, o həsrət yox idi. Yalnız hardan cəsarət edərək pərişan saçlarını asta-asta sıgallaya bilirdim. Ancaq bu məhəbbətin, bu səadətin hamısı özümüzünkü idi və hər utancaq hərəkətimizlə, kəsik-kəsik sözlərimizlə, ürkək-ürkək gözlərimizlə yeni bir səadətə qovuşur, məhəbbət nərdivanında bir pillə də qalxırdıq. Bəxt ulduzunun parlıtısına isinə-isinə Roza ilə, bənövşə ilə başlayan məhəbbət dolu həyatımı təzədən bir də yaşadım. Roza itib gətdi, İrmqrad gəldi, günəş yandırır yaxmağa başladı, ulduzlar məst oldu, ancaq heç biri axıracan qalmadı. Pillə-pillə yuxarı qalxdım, çox şey görməli, çox şey öyrənməli oldum, İrmqradı da, Annanı da itirdim.

Goncliyimə sevdiiyım qızların hamısını təzədən sevdim, ürkək-rino məhəbbət odu saldım, hərsinə bir şey verdim, hərsindən bir bəxşış aldım. Nə vaxtsa təsəvvürlərimdə yaşayan arzular, xəyallar, imkanlar həqiqətə çevrildi, canlandı. Ah, siz ey birco yay, birco ay, birco gün sevdiiyım gözəl günlər, İda və Lore!

Başa düşdüm ki, indi mən bir az əvvəl həvəslə özünü məhəbbət otağına salan o qəşəng, çılgın oğlanam. Varlığımın, həyatımın yüzədən, mindən bir hissəsini təzədən canlandırır yaşayırəm və "mən"imin qalan hissələri də araya girmir, heç bir müəfəkkir mane olmur, Yadıqzaq onu incitmir. Heç bir şair, heç bir xəyalpərvər, heç bir əxlaq vaizi onun yerini dar eləmir. Yox, mən indi yalnız və yalnız sevmən bir gənclim. Səadətini də, iztirabını da yalnız məhəbbət səadəti, məhəbbət iztirabı idi... İrmqrad mənə rəqs etməyi, İda öpməyi öyrətmışdi. Gözəllər gözəli Ema isə bir payız axşamı qarağacın küləkdən xışıldayan yarpaqları altında ilk dəfə əsmər sinəsindən öpüş vermiş, vüsal şərbəti içirtmişdi...

Plablonun balaca şəhri teatrında çox şey gördüm – sözlə heç mindən birini də demək olmaz! Axır ki, bir vaxt sevdiiyım qızların hamısı mənim oldu, hərsi də yalnız özünün vəro biləcəyini verdi, hərsi də mənədən ala biləcəyini aldı. Nə qədər məhəbbət, səadət, nəşə, həm də müəmmalar, iztirablar daddım. Həyatımın boş getmiş məhəbbət çağları bu əfsanəvi anlarda təzədən baş qaldırdı, ömür gülüstanında bakirə zərif güllər, alışıb-yanan güllər, təzə solan tutqun güllər çiçək açdı. Qəlbim çılgın bir ehtiras, ülvə bir xəyal, coşqun bir kədər, qorxu dolu bir ölüm, parlaq bir pərvəriş həvəsi ilə doldu. Qadınlara rast gəldim ki, birco doqıqonin içində, elə ilk hücumda ovladım. Eləsi də oldu ki, arxasınca sürünmək, nazını çəkmək əsil səadətə çevrildi. Həyatımın nə vaxtsa, lap birco anlığa da olsa, cinsi yetkinliyi duyan, qadın baxışından odlanan, dümağışıldayan bir qız hədəsinə uçanan dumanlı çağları birco-birco təzədən baş qaldırdı, öldən çıxmış anlar geri qayıtdı. Hərsinə bir cür yanaşıb, hamısına da sahib oldum. Əvvəlcə qeyri-adi tünd-şabalıdı gözləri, kətan rəngli saçları olan qadın gəldi. Nə vaxtsa sürət qatarının pəncərəsi önündə on beş doqıqə yanaşı dayanmışdıq və sonralar tez-tez yuxuma girmişdi. Onda birco kəlmə də danışmadı, ancaq mənə heç bir təsəvvürə sığmayan, dəhşətli, öldürücü məhəbbət oyunları öyrətdi. Və bir də Marsel şümal, kirmiş, dupduru təbəssümlü qız... Yumşaq zil qara saçları, oynaq gözləri olan bu çinli qız da eşidilməmiş şeylər

bilirdi. Hərəsinin özünəməxsus sirri vardı. Hərəsindən bir torpağın ətri gəlirdi. Hərəsi bir cür gülürdü, hərəsi bir cür öpürdü, hərəsi bir cür utanırdı, bir cür açıq-saçıqlıq edirdi. Hamısı bircə-bircə gəlib getdi. Hansı axınsa onları mənim yanıma gətirdi, hansı axarsa məni qoynuna alıb ora apardı, sonra da uzaqlaşdı. Nəməhrəmlik dünyasında nəşə, təhlükə, heyrət dolu bir uşaq oyunu idi. Və çox təəccübləndim ki, mənim üzdən kasıb, quru görünən yalquzaq həyatım vurğunluq, macərə, cazibədarlıqla belə zəngin imiş! Demək olar ki, hamısını əldən vermiş, hamısından gen gəzmış, yan keçmiş, hamısını da tez-tələsik unutmuşdum. Ancaq sən demə, hamısı yığılıb qalıbmış, özü də yüzlərlə, minlərlə imiş, heç biri də itməyibmiş. Hamısını indi gördüm, özümü onların ixtiyarına verdim, qəlbimi üzlerine açıq qoydum. Çəhrayı rəngə bələnmiş o dumanlı cəhənnəmə baş vurdum. Pablonun bir dəfə təklif elədiyi azgınlıq da, ondan əvvəlkilər də qayıtdı. Həmin vaxtlarda başa düşmədiyim qeyri-adi eys-ışrət... Özü də üçlükdə, dördlükdə... Hamısı bir yerdə məni təbəssümlə öz qoynuna aldı. Elə şeylər oldu, elə oyunlar oynanıldı ki, heç birini sözlə ifadə etmək mümkün deyildi.

Sonu-sonucu görünməyən bu eys-ışrət, əxlaqsızlıq, müəmmalər dalğasının qoynundan bir də baş qaldırdım. Bu dəfə sakit, dinməz, hazır, ağıllı, müdrik, təcrübəli idim, Hermine üçün yetişmişdim. Min cür dünyası olan əsatinin son qəhrəmanı Hermine oldu, saysız-hesabsız adların axırında onunku gəldi. Həmin dəqiqə də ağılım başıma qayıtdı, məhəbbət əfsanəsinə son qoydum. Çünki onunla bu sehrli güzgünün dumanlı qoynunda görüşmək istəmirdim. Axı Harri bütövlükdə onunku idi. Oho, indi fiqurları elə düzəcəyəm ki, hamısı onun ətrafında fırlansın, elə buradaca da öz oyununu qurtarsın.

Dalğa məni sahilə vurdu, yenə də teatrın sükut çökmüş dəhlizinə düşdüm. İndi neyləyim? İstədim əl atıb cibimdəki fiqurları çıxarım, ancaq o dəqiqə də həvəsim söndü. Məni qoynuna almış bu qapılar, lövhələr, sehrli güzgülər dünyanın ucu-bucağı görünürdü. Qeyri-ixtiyari yanındakı lövhəni oxudum və ətim ürpeşdi:

Adamı məhəbbətlə necə öldürürlər

Ani olaraq beynimdə keçmiş xatirələrdən biri oyandı: Hermine restorandakı stolun arxasında oturub və qəflətən qarşısındakı şərabı da, xörəyi də unudur, qorxunc bir söhbətə başlayır, baxışlarından

amansız ciddilik yağır. Deyir ki, mənim əlimlə ölmək xatirinə özünü mənə sevdirecək. Qəlbimi dəhşətli bir qorxu, zülmət bürüdü, qəflətən hər şey gözlerim önündə canlandı, qəflətən lap dərinliklərdən yenə də baş qaldıran bədbəxtliyi, qisməti hiss elədim. Ümidsiz-ümidsiz əlimi cibimə apardım ki, fiqurları çıxarım, sehrkarlığa başlayım, şahmat taxtası üzərindəki düzümlə dəyişim. Ancaq birini də tapmadım. Fiqur əvəzinə, cibimdən bıçaq çıxdı. Dəhşət içində dəhliz boyu yüyürməyə başladım, qapıların yanından keçdim, axırda gəlib nəhəng güzgünün qarşısında dayandım, ona baxdım. Orada özüm boyda iri, qəşəng bir canavar sakitcə dayanıb mənə baxır, qorxa-qorxa gözələrini döyürdü. Birdən mənə göz vurub azacıq gülümsədi, ani olaraq cəhəngləri aralandı, qıpqırmızı dili göründü.

Bəs Pablo hardaydı? Hermine hardaydı? Şəxsiyyət yaratmaq haqqında şirin-şirin çərənləyən o ağıllı adam hardaydı?

Təzədən güzgüyə baxdım. Deyəsən, bayaq heç ağılım başımda deyilmiş: dilini ağzında oynadan canavar yoxa çıxmışdı. Güzgüdəki özüm idim: sifəti bomboz bozarmış, min cür oyundan çıxmış, min cür əxlaqsızlıqdan yorulmuş, saralıb-solmuş Harri... Ancaq hər halda insan idi, onunla danışmaq olardı.

– Harri, – dedim, – sən burada neyləyirsən?

– Heç nə, – güzgüdən cavab verdi. – Gözləyirəm. Ölümü gözləyirəm.

– Ölüm haradadır ki?

– İndi gələr, – dedi.

Bu anda teatrın içərilərindəki boş otaqlardan gözəl bir musiqi səsi gəldi. “Don Juan”da Daş qonağın gəlişi zamanı çalınan həmin gözəl musiqi idi. O dünyadan, ölməzlərin yanından gələn buz kimi soyuq səslər bu sehrli binanı başına götürmüşdü, adamın tükələri ürpeşirdi.

“Motsart”, – deyə fikirləşdim və bununla da and içirmiş kimi mənəvi dünyanın ən əziz, ən qiymətli xatirələrini oyatdım.

Bu vaxt arxa tərəfdən cingiltili, buz kimi soyuq gülüş səsləndi. İnsanlara həmişə sirli-soraqlı görünən o dünyanın məşəqqətlərindən, ilahi yumorundan doğulmuş bir gülüş! Həmin gülüşdən donadona, xoşallana-xoşallana geri döndüm və Motsartı gördüm. Güllə-güllə yanımdan keçib, səssiz addımlarla qapılardan birinə yanaşdı, onu açıb içəri girdi və mən də özümü saxlaya bilməyib, cavanlıq çağlarında Allah kimi baxdığım, qəlbimdəki məhəbbətin, pərəstişin

son zirvəsi hesab elədiyim adamın ardınca getdim. Musiqi hələ də çalınırdı. Motsart lojanın arakəsməsi yanında dayanmışdı. Teatr yoxa çıxmış, ucu-bucağı görünməyən otağa isə zülmət çökmüşdü.

– Görürsünüz, – Motsart dilləndi, – saksafonsuz da keçinmək olur. Əlbəttə, bununla heç də o gözəl aləti qiymətdən salmaq istəmirəm.

– Hardayıq? – deyə soruşdum.

– “Don Covanni”nin axırıncı səhnəsində. Loperello artıq diz çöküb. Çox gözəl səhnədir, heç musiqisi də pis deyil. Düzdür, bu musiqidə insani şeylər hələ çoxdur, ancaq hər halda, o dünya, onun gülüşü hiss olunur. Elə deyil?

– Bundan sonra belə gözəl musiqi yaranmayıb! – Məktəb müəllimləri kimi tənə ilə sözbə başladı. – Əlbəttə, sonra Şubert, Hügö, Volf gəldi... O zavallı gözəl Şopeni də unutmaq olmaz. Üzgünüzü turşudursunuz, mayestro... Bəli, hələ Bethoven qalır... O da möcüzədir... Ancaq bütün bunlar nə qədər gözəl olsa da, hamısında nəse bir qırıqlıq, dalgınlıq var. “Don Covanni”dən sonra heç kəs belə kamil, bütöv əsər yaratmayıb.

– Özüünüzə çox da əziyyət verməyin! – Motsart dəhşətli bir kınayə ilə güldü. – Yəqin siz də musiqiçisiniz?! Ancaq mən bu sənətdən əl çəkib əbədi dincliyə qovuşmuşam. Hərdən bir az ləzzət almaq xatirinə belə hay-küyə tamaşa edirəm.

Əllərini göyə qaldırdı, sanki dirijorluq edirdi. Həmin anda hardansa bir ay doğdu, ya da solğun bürc göründü. Arakəsmənin üstündən ucu-bucağı görünməyən sonsuzluğa baxdım. Orada sürünən bulutların, dumanın arasından dağların, dəniz sahilinin tutqun kölgəsi seçilirdi. Ayaqlarımız altında isə sonu-sonucu görünməyən, səhraya bənzəyən bir yamac uzanıb gedirdi... Həmin yamacda görkəmindən ləyaqətli adama oxşayan uzunsaqallı bir cənab göründü. Kədərli idi və arxasınca da on minlərlə qara geymiş adam gəlirdi. Özü çox həyəcanlı, ümitsiz idi. Motsart dedi:

– Görürsünüz, Bramsdır. Qurtuluşa can atır, ancaq buna hələ çox var.

Öyrəndim ki, həmin qara geyimli adamların hamısı onun partituralarındakı ilahilik baxımından artıq hesab olunan səslərin, notların ifaçılarıdır.

– Həddən artıq orkestr üçün uyğunlaşdırılmış, həddən artıq da material sərf olunmuşdur, – deyə Motsart başını buladı.

Bunun ardınca da eyni böyüklükdə bir dəstənin başında addımlayan Rixard Vaqneri gördük və hiss elədik ki, minlərlə adamı arxasınca aparmağa çətinlik çəkir. Gördük ki, elə özü də min cür əzabə qatlaşmış adam kimi güclə yeriyir. Kədər içində dedim:

– Mən cavan olanda bu iki musiqiçi daban-dabana zidd sənətkarlar hesab olunurdu.

Motsart güldü:

– Bəli, bu həmişə siz deyən kimi olub. Bir az uzaqdan baxanda belə ziddiyyətlər bir-birinə daha çox oxşayır. Yeri gəlmişkən, bu cür hədsiz uyğunlaşdırma nə Vaqnerin, nə də Bramsın səhvi olub. Hamısı zamanın günahı idi...

– Necə? İndi onun əvəzini bunlar verməlidir? – deyə ittihamla keçdim.

– Bəs necə! Növbə ilə olan şeydir. Yalnız öz zamanələrinin günahını yuyub qurtarandan sonra aydın olacaq ki, özlərinin nə qədər şəxsi günahı varmış və onun üçün də cavab lazımdır, ya yox.

– Axı onların burada günahı olmayıb!

– Əlbəttə, olmayıb! Heç Adəmin almanı yeməsi də bunların günahı deyil, ancaq yenə də əvəzini verməlidirlər.

– Bu ki lap dəhşətdir.

– Elədir, həyat həmişə dəhşət olub. Heç nədə günahımız yoxdur, lakin hər şeyə cavabdehik. İnsan elə yaranan gündən günahə batır. Əgər bunu bilmirsinizsə, deməli, çox müəmmalı ilahiyyat dersi alıb-sınız.

Əhvalım lap korlandı. Gördüm ki, yorgun-argın bir ziyarətçi-yəm, o dünyanın səhrası ilə gedirəm, yazdığım lazımsız kitabları, məqalələri, felyetonları da belimə yükləyiblər və arxamca da onları çap eləyən müərritblər, yazdıqlarımı beyinlərinə doldurmuş oxucu dəstəsi gəlir. Aman Allah! Hələ Adəm də, alma da, qalan irsi günahlar da burda idi. Deməli, bütün günahları yuyandan, məhşər ayağına çəkiləndən sonra məlum olacaq ki, hardasa şəxsi günahım olub, ya yox. Və ya bəlkə də mənim bütün əməllərim, onların nəticəsi yalnız və yalnız bomboş bir doniz köpüyü, hadisələr axımında mənasız bir oyun imiş!

Motsart sallaq sifotimi görəndə şaqqanaq çəkib güldü. Gülə-gülə də göyde mayallaq vurdu, ayaqlarını asta-asta yerə döydü, məni olaşmağa başladı:

– Ehey, oğul bala, bəlkə qarnın ağrayır, için doğranır? Yoxsa öz oxucuların, ölün canların, o zavallı qarınquluların, ya da kitabıy-
ğanların, lənətə gəlmiş aravuranların, qılıncoynadanların yadına düşdü? Yaman ojdahasın, adam lap gülər, gülməkdən ölər, qarnı
cırılar, şalvarı doldurar! Ay səfəh bəndə, de, nə görmüsən kitab-
dəftərdə, sonsuz kədərdə? Sən gəl incimə – bir şam da məndə!
Çərənlədin, pərənlədin, düzənlədin, quyrugunu düyünlədin, axırda
da peyinlədin! Allahdan buyruq, şeytandan qulluq: dartıb aparacaq,
canını alacaq! Cavab ver indi: niyə yazıbsan, kimdən oğurlayıbsan!

Burda lap ağ elədi. Qəzəb məni boğdu, kədərlənməyə macal
vermədi. Əl atıb hörüyündən yapışdım. Uçmağa başladı və uçduqca
da hörük uzandı. Sanki quyruqlu ulduz idi, mən də ucundan yapışıb
dünyanın başı üzərində fırlanırdım. Lənət şeytana, bu dünya nə
soyuqdu! Bu ölməzlər seyrək, buz kimi soyuq havanı yaman xoşu-
layırıdılar! Ancaq belə bumbuz hava da ləzzətli idi! Bunu huşumu
itirməmişdən qabaq birçə anlığa duydum. Qəlbimi tünd, kəskin,
polad kimi ışıldayan bumbuz bir səadət, Motsart tək cingiltili,
vəhşi, xəyalı bir gülüşlə gülmək həvəsi sardı. Ancaq həmin anda
nəfəsim kəsildi, huşum başımdan çıxdı.

Özümə gələndə hiss etdim ki, yaman özginəm, fikrim də qarışıb.
Dəhlizin dümağ işığı bərq vuran döşəmədə əks olunurdu. Ölməz-
lərin yanında deyildim – oraya çatmamışdım. Hələ də bu tapmacalı,
iztirablı, yalquzaqlı, təpədən dırnağacan ziddiyyətli dünyanın bəri
üzündəydim. Heç yaxşı yer deyildi, dözmək olmurdu, hamısına son
qoymaq lazımdır.

Divardakı iri güzgüdə Harri mənimlə üzbəüz dayanmışdı. Gör-
kəmi heç yaxşı deyildi. O gecə professora qonaq gedən, sonra da
təsədüfən “Qara qartal”dakı maskarad balına düşən Harriyə
oxşayırdı. Ancaq həmin vaxtdan illər, əsirlər keçmişdi. Harri yaşa
dolmuş, rəqs etməyi öyrənmiş, səhrli teatra getmiş, Motsartın gülü-
şünü eşitmişdi, rəqslərdən, qadınlardan, bıçaqlardan da qorxmurdu.
Hətta zəif istedadlı adamlar da əsrlərin süzgəcindən sonra kamala
çatır. Güzgüdəki Harriyə çox baxdım: onu lap yaxşı tanıyırdım. Hələ
də bir mart günü qayalıqda Rozaya rast gələn, onu görən kimi
başındakı konfirmand papağını çıxaran on beş yaşlı Harriyə oxşa-

yırdı. Amma vaxt keçdikcə qocalmış, musiqi ilə, fəlsəfə ilə məşğul
olmuş, hamısından doymuş, “Dəmir Dəbilqə”də Elzas şorabı içmiş,
şərəfli alimlərlə Krişna barədə mübahisə etmiş, Erikanı, Mariyanı
sevmiş, Herminenin dostu olmuş, avtomobil ovuna çıxmış, şümşad
bədənli çin qızı ilə yatmış, Geteyo, Motsarta rast gəlmiş, əsiri
olduğu zamanonin, xəyalı gerçəkliyin torunda özü üçün bir neçə
deşik açmışdı. O gözəl şahmat fiqurlarını itirəndə, cibində iti bıçağı
vardı. İrəli, qoca Harri! İrəli, ay qoca qurd!

Tfu, lənət şeytana, həyat lap zəhər imiş! Güzgüdəki Harri
üzünə tüpürdüm, təklik vurub çilik-çilik elədim. Uğuldayan dəhliz
boyu yavaş-yavaş irəlilədim, diqqətlə bir az əvvəl çox şey vəd elə-
yən qapılara baxdım: ancaq heç birində lövhə yox idi. Asta addımlarla
səhrli teatrın yüz qapısından keçdim. Bəs mən bu gün maskarad
balında deyildim?! Eh, həmin vaxtdan yüz il keçmişdi. Bir azdan
heç illər də olmayacaq! Ancaq bir işim hələ də qalırdı: Hermine
məni gözəlçiyirdi. Çox qərribə toy olacaq bu! Kədərli bir dalğa kədərli
qulu – Yalquzağı qoynuna alıb harasa aparırdı. Tfu, lənət şeytana!

Axırıncı qapıya çatanda dayandım. Qüssəli dalğa məni içəri
aparırdı. Ah, Roza, ah, keçmişdə qalan gənclik, ah Gete və Motsart!

Qapını açdım! İçəridə sadə, gözəl bir mənzərə açıldı: döşəməyə
sərilmiş xalçaların üstündə iki lüt adam uzanmışdı. Gözəl Hermine
ilə gözəl Pablo idi, yanaşı uzanıb dərindən yuxuya getmişdilər. Eys-
işrət ikisini də haldan salmışdı. Adama elə gəlir, heç vaxt ondan
doymaq olmaz, lakin yaman tez doyrur! Gözəl-gözəl insanlar, qəşəng
mənzərə, möcüzə dolu bədənələr... Herminenin sol döşünün altında
təpəzə yumru ləkə vardı. Oranı gözəl Pablonun parıldayan dişləri
ehtirasdan göyörtmüşdü. Elə həmin ləkəli yerdən də bıçağı sapına-
can yeritdim. Herminenin dümağ zərif dərisi qana böləndi. Ayrı
vaxt olsaydı, işlər əvvəlcədən başqa cür gətirseydi, bu qanı öpə-öpə
yalayardım. Ancaq indi toxunmadım, yalnız onun necə axdığına
təməşə elədim və gördüm ki, bircə anlığa gözlərini heyretlə içə-
risinə ağır-ağır açdı. “Bəs niyə təəccübləndi?” – deyə ürəyimdən
keçirdim. Sonra fikirləşdim ki, gözlərini bağlasam yaxşıdır, ancaq
özləri yumuldu. Deməli, bu işi də qurtardım. Azacıq yana çevrildi,
qoltuğunun altından sinəsinə tərəf anı, zərif bir kölgə axdı, nəyisə
məne xatırlatmaq istədi. Ancaq hor şeyi unutmuşdum! O bir daha
tərpənmədi...

Dayanıb uzun-uzadı Hermineyə tamaşa elədim. Birdən diksinib ayıldım, çıxıb getmək istədim. Həmin anda Pablo tərəpib gözlərini açdı, görmədi, əyilib meyitə baxdı, gülümsədi. "Bu oğlan heç vaxt ciddi olmayacaq, – ürəyimdən keçirdim, – hər şey onda təbəssüm oyadır". Pablo ehtiyatla xalçanın bir ucunu qaldırıb Herminenin sinəsinə qatladı, yaranın üstünü örtüdü, sonra səssiz-səmirsiz çıxıb getdi. Hara gedirdi? Niyə hamı məndən qaçırdı? Yarıyacan "bürünmüş" meyitlə tək qaldım. Onu sevir, həm də qibtə edirdim. Oğlan telinə oxşayan birçəkləri alına səpələnmişdi və avazı sifətində qırmızı dodaqları ışıldayırdı. Gözləri bir az aralanmışdı, saçlarından xoş bir ətir yayılır, onun arxasından da balaca qulaqları görünürdü.

Axır ki, arzusu yerinə yetmişdi. Tam sahib olmamış, öz sevgilimi özüm öldürmüşdüm. Heç bir ağlasığmayan iş tutmuşdum və indi də diz çöküb gözlərimi ona zilləmişdim, nə etdiyimi də anlamırdım. Heç onu da bilmirdim ki, düz eləmişəm, ya yox. O ağıllı şahmatçı, Pablo buna nə cür baxacaq. Bilmirdim! Fikirləşmək də olmurdu. Getdikcə sönən sifətində boyalı dodaqları daha da qızarırdı. Mənim bütün həyatım belə olmuş, ani sevincim, məhəbbətim də bu hərəkətsiz dodaqlara bənzəmişdi: ölü sifətində görünən qırmızı ləkə...

Və bu ölmüş sifətdən, bu ölmüş dümağ çiynlərdən, bu ölmüş dümağ əllərdən gizli-gizli, asta-asta nəşə bir vahimə, kimsəsizlik, tənhalıq, soyuqluq süzülür, getdikcə də əllərim, dodaqlarım donmağa başladı. Günəşimi söndürmüşdüm? Həyatın döyünən qəlbinimi dayandırmışdım? Yoxsa kainatın bumbuz soyuğu içəri dolurdu?

Üşərgələyə-üşərgələyə daşa dönmüş qaşlarına, donmuş saçlarına, avazı sifətində qulaq seyvanına baxırdım. Onlardan süzülən soyuq adamın iliyinə işləsə də, gözəl idi: nəgməyə, musiqiyə dönmüşdü, səhrili-səhrili süzürdü.

Nəşə səadətdə oxşayan bu vahiməni – lap uzaq keçmişdə – bir dəfə də hiss etməmişdimmi? Bu musiqini onda da eşitməmişdimmi? Bəli, Motsartdan, Ölməzlərdən eşitməmişdim.

Bir vaxtlar hardansa tapdığım şeir yadıma düşdü:

Bizə ulu ulduzların parıldadığı
Fəzaların qucağında yaşamaqdayıq.
Nə kişiyik, nə qadın, nə gənc, nə qoca,

Nə gün, nə də saat yükü daşımaqdayıq...
Çünki ölməz, onların ömrü obodi
Sonsuzluqlar ölçüsündə yaşayanların
Gülüşi də ulduzlartək donuq, buz və parlaq...

Həmin anda lojanın qapısı açıldı və içəri girən adamı ilk baxışdan tanımadım. Sonra gördüm ki, Motsartdır. Lap yanımda oturdu. Az qala qolundan tutub geri çəkəcəydim ki, Herminenin sinəsindən döşəməyə axan qana bulaşmasın. Oturaraq yanındakı balaca cihazlarla, alətlərlə məşğul olmağa başladı. Hissələri də diqqətlə quraşdırırdı, burmaqları bərkitdi. Mən isə heyran-heyran onun iti, bacarıqlı barmaqlarına tamaşa edirdim. Kaş onları birçə dəfə fortepiano çalan görəydim! Fikirli-fikirli ona baxırdım. Daha doğrusu, fikirli-fikirli baxmırdım, o gözəl, ağıllı əllərin səhrinə düşüb, bu yaxınlıqdan isinə-isinə, bir az da qorxa-qorxa xəyala dalmışdım. Əslində, nə etdiyinə, nə bərkitdiyinə, nə düzəltdiyinə heç fikir vermirdim.

Sən demə, radio cihazı quraşdırırmış. Onu işə salıb, səsinə qaldırırdı və dedi:

– Münhendir, Hendelin "F-Dur Concerto grosso" sunu¹ verirlər.

Məni təsvirə gəlməyən bir heyrət, dəhşət götürürdü: əslində o əcaib tənəkə qıfından qrammofon sahibləri ilə radio abunəçilərinin səs-səse verib musiqi adlandırdıqları selik, horra tökülürdü. Ancaq həmin bulanıq seliyin, xırıltının arasında, doğrudan da, ilahi bir musiqinin nəcib düzümlü, özəmətli kökü, soyuq nəfəsi, simlərdən qopan gur səsi toz-torpağa bələnmiş gözəl qədimi şəkli kimi seçilirdi.

– Aman Allah! – dəhşət içində qışqırdım... – Neyləyirsiniz, Motsart? Doğrudanmı məni də, özünü də böyük bir günahə batırırsınız? Doğrudanmı bizi zamanənin fəxri hesab olunan iyrənc cihaza – sənəti məhv etmək üçün yaranmış ən dəhşətli silaha təslim edirsiniz? Bunsuz keçinmək olmazmı, Motsart?

Ah! Bu dəhşətli adamdan soyuq, xəyali, səssiz bir gülüş qopdu və həmin gülüşü ilə də hər şeyi darmadağın etdi. Səmimi ləzzətlə mənim necə əzab çəkdiyimə baxdı, o lənətdə gəlmiş burmaqları qurdaıdı,

¹ Fa majorlu böyük konsert

tənəkə qfın yerini dəyişdi. Güllə-güllə cybəcər, ölü, zəhərli musiqini damcı-damcı otağa çilətdi və elə güllə-güllə də mənə cavab verdi:

– Özünüzdən çıxmayın, öziz qonşu! Yeri gəlmişkən, bu ritardandoya¹ fikir verdiniz? Əsil tapıntıdır, hə? Elədir ki var! Ay səbirsiz insan, gəlin bir dəfə də bu ritardandonun sehrini duymağa çalışın. Hə, o bas səsləri eşidirsinizmi? Lap allahlar kimi tənənəlidir! İndi qoyun qoca Hendelin bu tapıntısı narahat qəlbinizə işləyib, onu sakitləşdirsin! Qulaq asın, ey insancığaz, bir dəfə də pafossuz, kinayəsiz qulaq asın. Görün, bu güllənc cihazın səfehədən də səfeh pərdəsi altında o ilahi musiqinin dumanlı obrazı necə də seçilir! Yadımda saxlayın ki, ondan nəse öyrənmək olar. Fikir verin: bu dəli gücləndiricilər dünyanın üzəndən çox səfeh, lazımsız, yasaqlı görünən işlərini görür, onun harasında çalınan musiqiləri ağınabozuna baxmadan, həm də çox səfeh, kobud, cybəcər halda, özünə yaraşmayan yad bir yerdə səsləndirir, ancaq bununla belə onun ulu ruhunu öldürə bilmir və səsləndirə-səsləndirə də öz texniki imkanlarının acizliyini, mənasız hay-küçüllüyünü nümayiş etdirir. Yaxşı qulaq asın, ey insancığaz, bu sizə çox lazımdır. Deməli, qulağınızı geniş açın! Bax belə! Görürsünüzmü, özizim, siz indi radionun çıxardığı bu iyrənc səslərdə belə, yalnız öz ilahiliyini qoruyub saxlayan Hendel musiqisinə qulaq asır, həm də yer üzündəki həyatın çox gözəl, ibrətli bir hekayətini dinləyir və şahidi olursunuz. Siz radioya qulaq asan zaman həm də ideya ilə varlığın, əbədiyyətlə zamanın, ilahiliklə insaniliyin arasında gedən ulu mübarizəni dinləyir və görürsünüz. Radio dünyanın ən gözəl musiqisini onca dəqiqənin içində ağılaşmaz yerlərə gətirir, onu meşşan salonlarında, çardaqlarda lağırtı vuran, fikri-zikri yeməyin yanında olan, əsnəyən, yatan abunəçilərə çatdırır, onun bütün gözəlliyini itirir, ancaq yenə də ruhunu öldürə bilmir. Həyat da, adına gerçəklik deyilən şey də dünyanın ən gözəl şəkillərini, bax, beləcə hara gəldi səpələyir. Hendelin konsertindən sonra orta səviyyəli sənaye müəssisələrində balans tənzimləmək yolları barədə məruzə oxutdurur, orkestrin sehrli səsinə seliyə döndərir, hər yerdə öz texnikasını, işbazlığını, azğın ehtiyacını, gəldi-gədarlığını ideya ilə gerçəkliyin, orkestrlə onu dinləyən

qulaqların arasına qoyur. Bütün həyat belədir, körpə bala və bizim də ölimizdən heç nə gəlmir, yalnız çoxok olmayanlarımız buna gülür. Həyatı, radionu tənqid etmək sizin kimi adamların yemi deyil. Yaxşısı budur, əvvəlcə qulaq asmağı öyrənin! Ciddiliyə layiq olan şeyləri ciddi qəbul etməyi öyrənin və qalanlarına da gülün! Yoxsa siz bunları daha yaxşı, daha nəcib, daha ağıllı, daha zövqlə eləmişiniz? Yox, müsyö Harri, elə deyil. Siz öz həyatınızdan iyrənc bir xəstəlik tarixi, istedadınızdan isə bədbəxtlik yaratmışınız. Görürəm ki, belə qəşəng, cazibədar qızla da nə edəcəyinizi bilməyib, bıçağı qamına soxmusunuz, öldürmüşünüz! Doğrudanmı bunu düzgün yol hesab edirsiniz?

– Düzgün? Ah, xeyr! – Ümidsizlik içində dilləndim. – Aman Allah, nə danışırırsınız, hamısı səhvdir, dəhşətli bir axmaqlıqdır, pisdirdi! Mən heyvanam, Motsart, axmaq, qəzəbli bir heyvan! Burda lap yüz dəfə, min dəfə haqlısınız, mən doğrudan da xəstəyəm, pozğunam. Ancaq bu qız... özü belə istəmişdi, mən yalnız onun arzusunun yerinə yetirmişəm.

Motsart səssizcə güldü və axır ki, insafa gəlib radionu söndürdü.

Bayaq sidiq ürəkdən inanadığım bəraət cəhdi özümə də hədsiz dərəcədə səfeh göründü. Qəflətən xatırladım ki, nə vaxtsa Hermine zamanədən, əbədiyyətdən danışanda, onun fikirlərini o dəqiqə öz fikirlərimin cəyni hesab eləmişdim. Mənim öləmə fikrini isə onun öz fikri, öz arzusu saymış, zərər qəder də mənim təsirimdən irəli gəlməyən təbii bir şey kimi baxmışdım. Bəs onda nə üçün bu qərribə, dəhşətli fikri yalnız qəbul etməmiş, inanmamış, həm də nə olduğunu əvvəlcədən duymuşdum? Bəs nə üçün Hermineyi məhz bir başqasının qucağında çıpaq gördüyüm anda öldürdüm?

– Harri, – deyən Motsartın səssiz gülüşündən müdriklik, kinayə yağdırdı, – başdan-ayağa lağlaşsınız. Doğrudanmı bu qəşəng qız sizdən bıçaq yarasından başqa heç nə istəmədi? Daha mənə də yox! Ancaq hər halda, yan gəlməyib. Yazıq uşaq həmin dəqiqə də keçib. Deyəsən, bu xanıma qarşı göstərdiyiniz lütfkarlığın nəticəsini özünüçün aydınlaşdırmaq vaxtı gəlib çatıb. Yoxsa aradan çıxmaq istəyirsiniz?

– Xeyr! – deyə qışqırdım. – Məgər özünüz görmürsünüz? Aradan çıxmağa bax! İndi mənim yeganə arzum günahımı yumaq, yumaq,

¹ Musiqidə əsas tempin tədricən azalması

yumaq, başımı edam kürsüsünə qoymaq, cəzami çəkmək, möhv olmaqdır!

Motsart dözülməz bir kinayə ilə mənə süzdü.

– Yamanca coşqunsunuz! Ancaq yumoru da öyrənəcəksiniz, Harri. Yumor həmişə kədərli olur və lazım gələrsə, onu elə də ağacında öyrənəcəksiniz. Buna hazırsınız mı? Bəli? Yaxşı, elə isə prokurorun yanına gedin, hansı türməninso həyatında bir səhərçağı boynunuz vurulan ana qədər yumordan xəbəri olmayan hakimlər dəstəsinin boşboğazlığını səbirle dözdün. Deməli, buna hazırsınız mı?

Qəflətən gözlorim önündə bir lövhə canlandı:

Harrinin edamı

Və başımı tərpedərək razılığımı bildirdim.

Balaca pəncərələrinə dəmir tor çəkilmiş dörd divarın arxasında çıpaq bir həyat, ortasında qurulmuş tərtemiz edam kürsüsü, əyində mantiya, sürtük olan bir düjün cənab... Mən də onların arasındayam və bomboz şəhərin soyuğunda üşüyürdüm, qüssə dolu bir qorxu da ürəyimi sıxırdı. Ancaq taleyimlə barışmışdım, hər şeyə hazırıdım. Əmrə görə irəli çıxdım, əmrə görə diz çökdüm. Prokuror papağını çıxarıb boğazını antladı, qalan cənablar da onu təkrar etdilər. Prokuror əlindəki dürməklənmiş kağızı açıb oxumağa başladı:

– Cənablar, qarşınızda dayanan cənab Haller bizim sehrli teatrdan sui-istifadə etməklə ittiham olunaraq təqsirli bilinir. Haller bizim şəkil qalereyasını gerçəklik adlanan şeylə dəyişik salıb, güzgüdəki qızı güzgüdəki bıçaqla öldürməklə yalnız yüksək sənəti təhqir etməyib, eyni zamanda yumor hissini unudaraq teatrdan intihar vasitəsi kimi istifadə etməyə cəhd göstərmişdir. Buna görə də Haller ömürlük həyat cəzasına məhkum olunur və ona on iki saat müddətində bu teatra girməyə icazə verilmir. Müttəhim eyni zamanda bir dəfə ələ salınmaq cəzasından da azad edilmir. Cənablar, başlayın bir... iki... üç!

Üç sayında həmin adamların hamısı bir nəfər kimi ucadan xorla güldü. Bu o dünyadan gələn dəhşətli bir gülüş idi, insan buna dözməz bilməzdi.

Özümə gələndə gördüm ki, Motsart bayaqkı kimi yanımda oturub. Əlini çiynimə vura-vura dedi:

– Haqqınızda çıxarılan hökmü eşitdiniz. Deməli, həyatın radio-musiqisinə qulaq asmağı da öyrənməli olacaqsınız. Xeyrini görəcəksiniz. Bu sahədə istedadınız həddən artıq zəifdir, əziz dost, ancaq sizdən nə tələb olunduğunu tədricən başa düşdünüz. Gülməyi öyrənməlisiniz – sizdən tələb olunan, bax, budur! Həyatın yumorunu – bu həyatın kədərli yumorunu anlamalısınız! Siz isə tələb olunan şeydən başqa dünyanın hər işinə hazırsınız! Qızı öldürməyə hazırsınız! Təntənəli edama hazırsınız! Yəqin ki, hələ yüz il də özünüzü döyməyə, qamçılamağa hazır olacaqsınız... Elə deyil?

– Bəs necə! Sidiq ürəkədən hazıram! – deyə kədər içində dilləndim.

– Əlbəttə, hazır olarsınız! Siz dünyanın ən səfəh, yumordan uzaq, hay-küylü, şit işlərinə qadirsınız, ey alicənab insan! Mən isə bunlardan uzağam və sizin romantik peşmançılığınıza bir qara qopik də vermərəm. Siz edam olunmaq, boynunuzu vurmağa istəyirsiniz, ey qəddar insan! Bu səfəh ideal yolunda hələ on adam da öldürərsiniz! Ancaq lənət şeytana, elə ona görə də yaşamalısınız. Ən ağır cəza da sizin üçün azdır.

– Ah, görəsən hansı cəzadır o?

– Məsələn, bu qızı dirildib, sizinlə evləndirmək.

– Yox, mən buna hazır deyiləm. Bədbəxtlik olar...

– Guya, indiyə qədər elədikləriniz bədbəxtlik deyil! İndi isə coşqunluğa, qatilliyə son qoymaq lazımdır. Ağlınızı başınıza yığın! Siz yaşamalısınız, gülməyi öyrənməlisiniz! Siz həyatın lənətlə gəlmiş radio musiqisinə qulaq asmağı, onda gizlənən ruha hörmət etməyi, oradakı hay-küyə gülməyi öyrənməlisiniz! Vəssalam, sizdən özgə heç nə tələb olunmur.

Dişlərimi bir-birinə sıxaraq pıçıldı ilə soruşdum:

– Bəs mən istəməsən necə? Bəs sizə Yalquzağa əmr etmək, onun taleyinə qarışmaq ixtiyarı verməsən, necə olar, cənab Motsart?

– Onda sizə bu gözəl siqaretlərdən birini də çəkməyi təklif edərdim, – deyə halını pozmayan Motsart sehrkar kimi qoltuq cibindən çıxardığı siqareti mənə uzatdı və birdən gördüm ki, daha Motsart deyil, qeyri-adi qara gözlorindən hərərlə baxan dostum Pablodur, özü də əzik qardaşı kimi bayaq mənə balaca fiqurlarla şahmat oynamağı öyrədən kişiye oxşayırdı.

– Pablo! – diksinərək qışqırdım. – Hardayıq, Pablo!

Pablo verdiyi siqareti yandırdı.

– Mənim schrli teatrmda, – deyo gülümsədi. – Əgər tanqo öyrənmək, general olmaq, Makedoniyalı İsgəndərlo söhbət etmək istəyirsənsə, gələn dəfə hamısı qulluğunda olar. Ancaq onu da deyim ki, mənə bir az kodərləndirdin, Harri. Özünü tamam unuttun, balaca teatrın yumor aləmini dağıtdın, ədəbsizlik elədin, bıçağa əl atdın, bizim bu gözəl xəyali dünyamızı gerçəklik ləkəsi ilə korladın. Həç yaxşı iş tutmadın. Çox güman ki, yanaşı uzandığımızı görüb, qışqanlıqdan elədin. Heyif ki, bu fiqrla oynamağı bacarmadın, ancaq mən elə bilirdim, yaxşı öyrənibson. Eybi yox, düzəldin.

Hərmineni qaldırdı, qız onun barmaqları arasında balaca bir şahmat fiquruna döndü. Onu bayaq siqaret çıxartdığı cibinə qoydu.

Qatı şirin tüstünün xoş bir ətri vardı və birdən-birə özümü elə yorğun hiss elədim ki, düz bir il yatardım.

Ah, hər şeyi anladım, Pablonu da, Motsartı da başa düşdüm, hardansa arxa tərəfdən qorxunc bir gülüş səsi eşitdim və bildim ki, həyat adlı oyunun yüz min fiquru yenə də cibimdədir. Sarsıla-sarsıla həmin oyunun mənasını duydum. Onu bir də başlamağa, əzablarını bir də dadmağa, mənasızlığından bir də dəhşətə gəlməyə, içimdəki cəhənnəm əlovundan bir də – özü də lap tez-tez keçməyə hazır idim.

Haçansa bu fiqrlarla yaxşı oynayacağam. Haçansa gülməyi öyrənəcəyəm. Pablo mənə gözləyirdi. Motsart mənə gözləyirdi.

MÜNDƏRİCAT

ŞEİRLƏR

Yohann Volfqanq Gete

Oxu kitabı (tərc. Həmid Arzulu)	9
Çəmənciçəyi (tərc. Həmid Arzulu)	9
Arfa çalınlar (tərc. Həmid Arzulu)	11
Bonövşə (tərc. Həmid Arzulu)	11
İtib dinciliyim (tərc. Həmid Arzulu)	12
Məhəbbət, məhəbbət, yenə məhəbbət (tərc. Həmid Arzulu)	13
Çay sahilində (tərc. Həmid Arzulu)	14
Ah, o gözlər, dodaqlar! (tərc. Həmid Arzulu)	14

Henrix Heyne

Su porisi – Lorelay (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	15
"Yatmışdım, yuxuda..." (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	16
"Ürəyi dörd dolu..." (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	16
"Niye qızılqüllər solğundur belə..." (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	17
"Torpağa tökülən göz yaşlarımdan..." (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	17
Gecə kayutda (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	18

Fridrix Şiller

Əlcək (tərc. Həmid Arzulu)	19
----------------------------------	----

HEKAYƏLƏR

Henrix Heyne

Çay (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	25
------------------------------------	----

Fridrix Şiller

Şərəfini itirmiş cinayətkar (tərc. Aysə Mollayeva)	27
--	----

Teodor Ştorm

Ögey ana (tərc. Vilayət Hacıyev)	46
--	----

Fridrix Volf

Bələdiyyə rəisi (tərc. Əlihasan Nəcəfov)	70
--	----

Volfqanq Borxert

Rus qarı (tərc. Vilayət Hacıyev)	74
Torpaq (tərc. Vilayət Hacıyev)	76
Milad töhfəsi (tərc. Vilayət Hacıyev)	79
Siçovullar ki gecələr yatır (tərc. Vilayət Hacıyev)	82

POVEST**Henrix Heyne**

Hərs səfəri (tərc. Həmid Arzulu)	87
--	----

PYES**Qotvald Lessinq**

Emiliya Qalotti (tərc. Həmid Arzulu)	153
--	-----

ESSE**Fridrix Nitsşe**

Zərdüşt bəlo dedı (tərc. Aybəniz Abbasova)	225
--	-----

ROMAN**Herman Hesse**

Yalquzaq (tərc. Vilayət Hacıyev)	273
--	-----

**ALMAN ƏDƏBİYYATI
ANTOLOGİYASI**

İKİ CİLDDƏ
I CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Azər Quliyev</i>
Korrektorlar:	<i>Elnaz Xəlilqızı</i> <i>Fəridə Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 15.05.2006. Çapa imzalanmışdır 07.09.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 27,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 148.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.